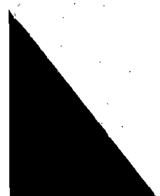
بسم الله الرحمن الرحيم

ARAP DİLİ

DİLBİLGİSİ

Hasan Akdağ

TEKİN KİTABEVİ
Şerifşirin Mah. Osmanbey Sk.
Taşoluk İşhanı 5/E
KONYA

Tekin Kitabevi Yayınları No: 14

Arapça & Türkçe Dizgi:
Arif DİZGİ (0212) 516 83 24

MONTAJ BASKI
UĞUR OFSET MATBAACILIK
Yeni Matbaacılar Sitesi Yazar Cad. No: 11 KONYA
Tel : 0.332 • 342 16 42 Fax : 342 00 15

Cilt:
Göksu Matbaası

Baskı Yılı:
1997 - KONYA

ÖNSÖZ

Daha önce hazırladığım iki kitapta Arap dilinde yalnız "Edatlar ve Fiilleri" incelemeye çalışmıştım. Öteden beri bu konuyla ilgilenen bazı arkadaşlar üçüncü bir kitap olarak Arapça'nın -sarf, nahiv olmak üzere- bütün konularını ihtiva eden bir kitabın hazırlanmasının faydalı olacağını söylüyorlardı. Ben o zamanlar bu işin zorluğu ve piyasada benzeri kitapların bulunduğunu öne sürerek bu işe pek taraftar olmamıştım. Fakat aradan geçen zaman içinde bunun faydalı olacağı kanaati bende de yer edince bu işe başladım. Üç sene kadar süren bir çalışmadan sonra bu kitap ortaya çıktı.

Bu kitabın tam anlamıyla istenileni vereceği iddiasında değilim. Ne var ki biz elimizden gelen gayreti sarfettik.

İtiraf etmeliyim ki bu kitabı hazırlarken Arapça olsun Türkçe olsun bu iki dilin inceliklerini anlamaktan uzak olduğumu anladım. Böylesi kitapları her iki dile hakkıyla vakıf olanların hazırlaması daha faydalı olurdu tabiî. Ne var ki bir zamanlar "Ey Araplar gelin dilinizi benden öğrenin" diyen biri aramızdan çıkmıyor artık. Her ne ise biz yine de bir şeyler yapalım dedik ve bu kitabı hazırladık.

Bu kitapta:

1- Arapça'da bulunan ve bu dile özgü olan terimler Türkçeleştirilmemiş olduğu gibi bırakılmıştır: Fail, meful, mübteda, haber vs. gibi.

2- Elden geldiğince konular basitleştirilmiş, anlaşılır hale getirilmiştir.

3- Konular işlenirken verilen misallerin ayet ve hadis olanların Türkçeleri tırnak içinde verilerek diğerlerinden ayırdedilmek istenmiştir.

4- Önce kaideler anlatılmış konunun anlaşılmasını sağlamak için ardından misaller verilmiştir.

5- Konular işlenirken belli bir seviye takip edilmemiş, önemli konular uzatılırken daha az önemi haiz olanlar kısa kesilmiştir.

Tevfik Allah'tandır.

04.02.1989

Hasan AKDAĞ

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM
"Giriş ve Hazırlık"
HARFLER

HAREKELER

KELİMELER

İKİNCİ BÖLÜM
"Sarf Kısmı"

EMSİLE-İ MUHTELİFE

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
FİİLLER

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
İSİMLER

BEŞİNCİ BÖLÜM
HARFLER

ALTINCI BÖLÜM
İDĞAM İ'LÂL İBDÂL

YEDİNCİ BÖLÜM
"Nahiv Kısmı"

SEKİZİNCİ BÖLÜM
MERFÛ'LAR

DOKUZUNCU BÖLÜM
MANSÛBÂT

ONUNCU BÖLÜM
FİİLE BENZEYENLER

ON BİRİNCİ BÖLÜM
MUZÂRİ'

ON İKİNCİ BÖLÜM
MECRÛRLAR

ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TÂBİLER

ON DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
HARFLER

ON BEŞİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ BÖLÜM
"Giriş ve Hazırlık"

HARFLER

ALFABE HARFLERİ

Arap alfabesinde harf sayısı 28'i geçmez. Sağdan sola doğru yazılır. Şekilleri şunlardır:

أ – ب – ت – ث – ج – ح – خ – د – ذ – ر – ز – س – ش – ص –

ض – ط – ظ – ع – غ – ف – ق – ك – ل – م – ن – و – ه – لا – ى

Bu harflerin hepsi de sessizdir. Türkçe'deki sesli harflerin yerine bu harflerin okunmasını sağlayan ve aşağıda bahsi gelecek olan, adına "hareke" denilen bir takım işaretler kullanılır ki, harf sayısının 28'i geçmemesi de bundandır. Yani, sesli harflerin yerine cümlede yer işgal etmeyen ve harflerin altına veya üstüne konan işaretlerin kullanılmasındandır.

Bizim, alfabe harfleri dediğimiz gibi Arapça'da bu harflere "ebced" veya "hicâ" harfleri denir. Sondan ikinci harf (لا) iki harfin bileşimi olduğundan, ayrı bir harf sayılmaz. Bunlardan ا – ى – و kelime içinde çok değişikliğe uğradığından "illet harfleri" adını alırlar. Ayrıca bu üçü, diğer harflerin uzun okunmasını sağladıklarından ***"med"*** harfleridir de.

Yukarıdaki alfabe harflerinin kalın sesliler, ince sesliler, sert sesliler vs. şeklinde grublamaları da vardır ki, onların yeri burası değil, tecvid kitaplarıdır. Bu harflerden kitabımızı ilgilendiren sadece illet harfleri, şemsî ve kamerî harfler ile imlâ yönünden yazılışı çok değişiklik arzeden hemzedir. Şimdi sözü edilen bu harfleri kısaca görelim.

MED HARFLERİ

Yukarıda illet harfleri diye tanıttığımız ا – ى – و kendilerinden önce gelen ve bu harflere uygun hareke alan harflerin uzun okunmasını sağladıklarından, illet harfi olmaları yanı sıra med (uzatına) harfi de olurlar: عَلِيمٌ – يَرْمِي – قَالَ – سَالَ – يَغْزُو – يَبْدُو gibi. Bu durumda kendileri hareke almazlar. İllet harfleri olarak bu harflere yeri geldikçe yine temas edilecektir.

ŞEMSİ VE KAMERİ HARFLER

Harf-i ta'rif diye bilinen (اَلْ) in, isimlerin başında bulunduğu zaman (لْ) sinin okunup okunmamasına göre alfabe harfleri iki eşit gruba ayrılır. Bunlardan 14'ü kamerî, 14'ü de şemsîdir. Birincilere; اَلْقَمَرُ kelimesinin okunuş şekli esas alınarak kameri denmiş ve şu اَبْغِ حَجَّكَ وَ خَفْ عَقِيمَهُ cümlesinde toplanmıştır: İkincilere, اَلشَّمْسُ kelimesinin okunuş şekli esas alınarak şemsî denmiştir.
Görüldüğü gibi birincide lâm okunuyor, ikincide ise okunmayıp onun yerine (اَلْ) den sonra gelen ismin birinci harfi şeddeli okunuyor ki bu tür isimlerin bu harfleri – اَلدَّارُ – اَلسَّنَدُ – اَلتِّبْنُ – gibi daima şeddeli okunur. Bu isimlerde birinci harfin tekrarlanması, lâm'ın okunmayışından ileri gelmektedir.

Kamerî olanlara misâller:

اَلْعَبْدُ – اَلْعَلَمُ – اَلْقَدَرُ – اَلْحَقْلُ – اَلْبَا بُ – اَلْعِلْمُ – اَلْقَلَمُ

Şemsî olanlara misâller:

اَلرُّكَّابُ – اَلرَّسُولُ – اَلشَّفَقَةُ – اَلدِّبْسُ – اَلرَّحْمَةُ – اَلسَّاعَةُ

HEMZE

Hemze, vasl ve kat' hemzesi olmak üzere ikiye ayrılır.

1- Kat` Hemzesi

Kat' hemzesi, kelimenin başında, ortasında veya sonunda geldiği zaman daima okunan hemzedir:

أَمِينٌ – قَرَأَ – سَأَلَ – أَمِنَ gibi.

Bu hemzeyi tanımada kolaylık için, bulunduğu kelimeleri sıralamaya çalışalım.

a) Dört harfli fiillerin (tüm çekimleri dahil) hemzeleri:

أَكْرِمْ – إِكْرَامٌ – أَكْرَمَ gibi.

b) Dört harfli fiiller dışındaki fiillerin muzâri' nefs-i mütekellim vahdelerinin hemzeleri:

أُشَارِكُ – أَسْتَغْفِرُ – أَتَعَلَّمُ – أَكْتُبُ gibi.

c) Üç harfli fiillerin mâzilerinin أَمَرَ gibi, ismi tafdillerinin أَفْضَلُ gibi, taaccüp fiillerinin hemzeleri: وَأَحْسِنْ – بِهِ! – مَاأَحْسَنَهُ! gibi.

d) Üç harfli fiillerin sakatlık veya renk ifade edenlerinin sıfat-ı müşebbehelerinin hemzeleri: أَحْمَرُ – أَسْوَدُ – أَشَلُّ – أَعْرَجُ gibi.

e) Bazı zamirlerin hemzeleri:

أَنْتُنَّ – أَنْتُمْ – أَنَا – إِيَّاكَ – أَنْتَ gibi.

f) Bazı isimlerin hemzeleri:

إِنْجِيلُ – إِسْحَاقُ – إِسْمَاعِيلُ – إِبْرَاهِيمُ gibi.

h) Bazı cemi'lerin hemzeleri:

أَرْكَانٌ – أَفْلاَمٌ – أَقْلاَمٌ – أَفْعَالٌ gibi, kat' hemzesidir. Bu misâller çoğaltılabilir. Ancak biz, uzatmaktan kaçındığımız için bu kadarla yetiniyoruz.

2- Vasl Hemzesi

Vasl hemzesi, başta geldiği zaman okunan, kendisinden önce bir harf veya kelime bulunması ve onunla birlikte okunmasının gerekmesi halinde geçilip okunmayan hemzedir:

اِسْتَغْفِرْ – اِنْشَرَحَ – اُنْصُرْ – وَاجْتَنِبِ الْكَبَائِرَ – وَاسْتَغْفِرْ – وَانْشَرَحَ –
وَانْصُرْ gibi.

Yukarıda da işaret edildiği gibi dört harfli fiiller dışındaki fiillerin - ki istisnaları vardır ve yukarıda gösterilmiştir- hemzeleri vasl hemzesidir. Bunların yanı sıra şu kelimelerin hemzeleri de vasl hemzesidir:

– اِسْتٌ – اِسْمٌ – اِمْرَأَةٌ – اِمْرُؤٌ – اِبْنَمٌ – اِبْنَةٌ – اِبْنٌ – اِثْنَتَانِ – اِثْنَانِ
اَلْ – اَيْمٌ – اَيْمُنٌ gibi.

Bu kelimelerden son ikisinin hemzesini kat' hemzesi kabul edenler de vardır. Görüldüğü gibi son üçünün hemzelerinin harekeleri fetha, diğerlerinin ki ise kesredir.

HEMZE İLE ELİFİN FARKI

Arap alfabesinin birinci harfi olan (ا) 'e bazen elif bazen de hemze diyoruz. Bu harfe ne zaman hemze ne zaman elif denir? Yukarıda bahsi geçen vasl veya kat' hemzesi olarak kelimenin yapısına giriyorsa hemze, sırf med harfi vazifesi görüyorsa elif'tir.

Buna göre:

اِسْتَغْفِرْ – سَأَلَ – اُكْتُبْ kelimelerinde hemze,

قَالَ – جَالَ – غَزَا kelimelerinde de eliftir.

HEMZENİN YAZILIŞI

Hemzenin, kelimede harfin birini teşkil etmesi halinde yazılışı bazı imlâ kurallarına tabidir.

1- Kelime Başında

Hemze, kelime başında bulunur harekesi de zamme veya fetha olursa, elif üzerine yazılılır:

أَخَذَ – أَبٌ – أُمٌّ – أَمِنَ gibi.

Hemze, kelime başında bulunur harekesi de kesre olursa elif altına yazılır:

إِمَامٌ – إِحْسَانٌ – إِكْرَامٌ gibi.

Bu durumda kendisinden önce بِإِكْرَامٍ – بِإِحْسَانٍ şeklinde cer harfi ب 'nin gelmesi durumu değiştirmez.

2- Kelime Ortasında

Hemzenin kelime ortasında bulunması halinde kendi harekesiyle önceki harfin harekesi karşılaştırılır. Kendisinden önceki harfin harekesi daha ağır ise hemze, o harfin harekesini temsil eden harf üzerine yazılır. Şayet kendi harekesi daha ağır ise bu durumda kendi harekesini temsil eden bir harf üzerine yazılır.

Bilindiği gibi kesre, harekelerin en ağırıdır. Ondan sonra sırayla zamme ve fetha gelir.Sükûn ise en hafifleridir.

Kesreyi (ya), zammeyi (vav), fethayı da (elif) temsil eder. Yani bu harfler, sözü edilen harekelerin seslerini uzatarak med vazifesi görürler. Şimdi bu durumu misâllerle açıklamaya çalışalım.

بِئْسَ – بِئْرٌ – مِئْذَنَةٌ kelimelerinde hemzeden önceki harfin kesre olan harekesi, kendi harekesinden daha ağır olduğundan hemze, o harfin harekesini temsil eden bir harf üzerine yazılmıştır.

سَئِمَ – كَئِبَ – سُئِلَ kelimelerinde hemzenin harekesi daha ağır olduğu için kendi harekesini temsil eden bir harf üzerine yazılmıştır.

يَأْكُلُ – يَأْمَنُ – يَأْثَمُ kelimelerinde önceki harfin harekesi daha ağır olduğundan, onun harekesini temsil eden bir harf üzerine yazılmıştır.

يَسْأَلُ – يَسْأَمُ – يَرْأَسُ kelimelerinde hemze, kendi harekesi daha ağır olduğu için, kendi harekesini temsil eden bir harf üzerine yazılmıştır.

Hemze, elif ile -(ya) hariç- bir zamir arasında bulunur, harekesi de kesre veya zamme olursa, kendi harekesini temsil eden bir harf üzerine yazılır.

بِقَائِهِ – بَقَاؤُهُ gibi.

Bu durumda harekesi fetha ise boşluğa yazılır:

بَقَاءَةٌ gibi.

Hemzenin elif'le (ya) arasında gelmesi halinde ise, بَقَائِي şeklinde yazılır.

3- Kelime Sonunda

Hemze, kelime sonunda gelir önceki harf de sâkin olursa, boşluğa yazılır.

جُزْءٌ – ضَوْءٌ – سُوءٌ gibi. Bu durumda önceki harf harekeli ise, onun harekesini temsil eden bir harf üzerine yazılır. جَرُؤَ – قَرَأَ – صَدِئَ gibi. Yine bu durumda kendisinden önce med harflerinden biri varsa, boşluğa yazılır. رَجَاءٌ – دَوَاءٌ – هُدُوءٌ gibi.

OKUNDUĞU HALDE YAZILMAYAN HARFLER

Türkçe'de olduğu gibi Arapça'da da kelimeler yazıldığı gibi okunur, okunduğu gibi de yazılır. Bununla beraber şu kelimelerde elifler okunduğu halde yazılmaz.

كَذَلِكَ هَهُنَا – هَكَذَا – ذَلِكَ – هَؤُلاَءِ – هَذِهِ – هَذَا – لَكِنْ – إِلَهٌ – اَللَّهُ

Bu kelimelerin yanı sıra cer harflerinden sonra soru edatı (مَا) nın elifi:

بِمَ؟ – لِمَ؟ – عَلاَمَ؟ – إِلاَمَ؟ – عَمَّ؟ – حَتَّامَ؟ gibi, cer harfi (lâm)dan sonra اَلْ in hemzesi, لِلْكِتَابِ – لِلْوَلَدِ gibi, iki özel isim arasında اِبْنٌ kelimesinin hemzesi خَالِدُ بْنُ الْوَلِيدِ gibi, besmelede اِسْمٌ kelimesinin hemzesi بِسْمِ اللّٰهِ gibi, yazılmaz.

Genellikle şu kelimelerde de eliflerin okunduğu halde yazılmadığı görülür:

(اَلسَمَا وَاتُ) اَلسَّمٰوَاتُ – (هَارُونُ) هٰرُونُ – (إِسْحَاقُ) إِسْحٰقُ –
(إِسْمَاعِيلُ) إِسْمٰعِيلُ – (اَلْمَلاَئِكَةُ) اَلْمَلٰئِكَةُ (ثَلاَثِينَ) ثَلٰثِينَ – (ثَلاَثٌ) ثَلٰثٌ
gibi.

Şu kelimelerde de (vav)'ların okunduğu halde yazılmadığı görülür:

(اَلرُّؤُوسُ) اَلرُّؤُسُ – (طَاوُوسٌ) طَاوُسٌ – (دَاوُودُ) دَاوُدُ gibi.

YAZILDIĞI HALDE OKUNMAYAN HARFLER

اِعْلَمُوا – عَلِمُوا – لَمْ تَعْلَمُوا – لَمْ يَعْلَمُوا – أَنَا – مِائَةٌ kelimelerinde elifler, أُولَى – أُولاَءِ – أُولاَتُ – أُولُو – عَمْرٌو – أُولَئِكَ kelimelerinde (vav)lar, yazıldığı halede okunmaz.

HAREKELER

Önceki bahiste harfleri işlerken sayılarının 28'i geçmediğini, tümününde sessiz olduğunu söylemiş, Türkçe'deki sesli harflerin yerine bu sessiz harfleri seslendirmek için adına "hareke" denilen bir takım işaretlerin kullanıldığını yine orada belirtmiştik.

Şimdi bu harekeleri incelemeye çalışalım:

1- Fetha

Bu hareke, şu şekilde ــَـ harflerin üstüne konur. Bulunduğu harfin tabii sesinin kalınlığına inceliğine göre (a-e)'ye benzer bir ses verir: كَسَرَ – نَصَرَ gibi.

2- Zamme

Bu hareke de şu şekilde ــُـ harflerin üstüne konur. Bulunduğu harfin tabii sesinin kalınlığına inceliğine göre o harfe (u-ü)'ye benzer bir ses verir: صَبُورٌ – اَلْكُتُبُ gibi.

3- Kesre

Bu hareke, şu şekilde ـِ harfin altına konur. Bulunduğu harfin tabii sesinin kalınlığına, inceliğine göre o harfe (ı-i)'ye benzer bir ses verir: سُطِرَ – عَلِمَ gibi.

4- Cezm (Sükûn)

Cezm de şu şekilde ـْ harflerin üstüne konur. Bulunduğu harfin tabii sesini verir: اَلْحُسْنُ – اَلْعِلْمُ gibi.

5- Şedde

Bu hareke bir harfin ardarda iki defa yazılmaması için kullanılır. Bu da harflerin üzerine şu şekilde ـّ konur. مَدْدَ – مَدَّ gibi. Görüldüğü gibi bu harekenin bulunduğu birinci harf daima sâkin, ikinci harf ise harekelidir.

6- Tenvin

Bu hareke, bir bakıma yukarıda izahları geçen; zamme, fetha ve kesrenin tekrarlanmasıdır. İsimlerin son harfini bu harekelerden sonra sâkin bir (ن) varmış gibi okutur:

كِتَابًا (كِتَابَنْ) – قَلَمٍ (قَلَمِنْ) – طَرِيقٌ (طَرِيقُنْ) gibi.

Bu tenvinlerden birincisi yuvarlak (ta)lı isimler dışındaki isimlerde elif üzerine yazılır:

قَلَمًا – عِلْمًا – طَلَبَةً – كَرِيمَةً gibi.

Tenvinin çeşitleri için aşağıda gelecek olan "ismin halleri" bahsine bak.

İSİMLERDE SON HARFLERİN HAREKELERİ

Yukarıda harekelerin, harfleri seslendirmek için kullanılan işaretler olduğunu söylemiştik. İsimlerin son harflerindeki harekeler, bu harfleri seslendirmenin yanı sıra ismin hallerinden hangi halde olduklarını da belirtirler. Bu konu "ismin halleri" bahsinde geniş olarak izah edileceğinden, burada kısaca temas edip geçeceğiz.

Türkçe'de ismin altı haline karşılık, arapça'da üç hali vardır: Raf', nasp ve cer hali:

1- Raf' Hâli

Arapça'da ismin bu hali, Türkçe'deki yalın halin karşılığıdır. Bu halin harekesi "zamme" dir. Misallerde görelim:

قَدِمَ عَلِيٌّ = Ali geldi.

ذَهَبَ رَجُلٌ = Bir adam gitti.

كُتِبَتِ الرِّسَالَةُ = Mektup yazıldı.

أُرْسِلَتْ رِسَالَةٌ = Bir mektup gönderildi, gibi.

2- Nasp Hâli

Arapça'da ismin bu hali, Türkçe'de ismin i-e hali karşılığıdır. Bu halin harekesi fethadır. Misallerde görelim:

كَسَرْتُ الْقَلَمَ = Kalemi kırdım.

وَهَبْتُ الْكِتَابَ = Kitabı bağışladım.

ضَرَبْتُ الْحَجَرَ = Taşa vurdum.

رَكِبْتُ الدَّرَّاجَةَ = Bisiklete bindim, gibi.

3- Cer Hâli

Bu halin harekesi de "kesre" dir. Türkçe'de ismin de-den-in hallerinin karşılığıdır:

فِي الْبَيْتِ = Evde.

فِي مَدْرَسَةٍ = Bir okulda.

مِنَ الدَّارِ = Evden.

مِنْ مَدِينَةٍ = Bir şehirden.

نَافِذَةُ الْقَصْرِ = Köşkün penceresi.

غُرْفَةُ بَيْتٍ = Bir evin odası, gibi.

Bu durumu daha iyi anlayabilmek için, bir ismi üç halde de kullanalım, göreceğiz ki bu ismin, diğer harflerinin harekeleri hiç değişiklik göstermediği halde halden hale geçerken son harfin harekesi değişmektedir.

فُتِحَ الْبَابُ = Kapı açıldı.

فَتَحْتُ الْبَابَ = Kapıyı açtım.

مِنَ الْبَابِ = Kapıdan.

مِفْتَاحُ الْبَابِ = Kapının anahtarı, gibi.

Bu konuyla ilgili olarak, عَلِيٌّ – خَالِدٌ gibi özel isimlerin sonundaki tenvinler ile رَجُلٌ – كِتَابٌ gibi belirsiz (nekre) cins isimlerin sonundaki tenvinler aynı şeyler değildir. Özel isimlerin sonundakiler ismin hallerini bildirmeye yarayan harekeler olduğu halde, cins isimlerin sonundakiler bu görevleri yanı sıra bu isimleri nekre (belirsiz) hale de getirirler. Onun için bu isimleri Türkçe'ye çevirirken ismin sonundaki tenvinine karşılık "bir" kelimesini kullanırız. Oysa özel isimlerin sonundaki tenvine, karşılık göstermeden doğrudan Türkçe'ye çeviririz. Yani özel isimler, tenvinli de olsalar اَلْ takılı isimlere benzerler. Meselâ:

جَاءَ عَلِيٌّ = Ali geldi.

قَدِمَ الرَّجُلُ = Adam geldi, deriz.

Nekre isimlerde ise:

جَاءَ رَجُلٌ = Bir adam geldi.

اِشْتَرَيْتُ قَلَمًا = Bir kalem satın aldım, deriz.

Bununla beraber nekre isimlerin cemilerinin (çoğul) sonundaki tenvinlerine de karşılık göstermeyiz:

قَدِمَ رِجَالٌ = Adamlar geldiler, gibi.

Cemi isimlerin tenvinlerine ancak şu şekilde karşılık gösterebiliriz. Cemilerin sayıları çoksa,

جَاءَ طُلاَّبٌ = Birçok öğrenci geldi, deriz.

Şayet sayıları az ise;

اشْتَرَيْتُ أقْلاَمًا = Bir kaç kalem satın aldım, deriz.

Sıfatların sonlarındaki tenvinlere de karşılık gösterilmez:

كَبِيرٌ = Büyük,

صَغِيرٌ = Küçük, gibi.

Zira sıfatlar tek başlarına kullanılmazlar. Başka bir kelimeyi niteledikleri zaman onun tenvini ile sıfatın tenvinine karşılık "bir" kelimesini kullanırız:

رَجُلٌ كَبِيرٌ = Büyük bir adam, gibi.

Yukarıda nekre isimlerin sonundaki tenvine karşılık olarak gösterdiğimiz "bir" ile sayı olan "bir" i karıştırmamalıyız. Eğer bu da sayı olsaydı "bir zamanlar okulda bir öğrenci idik" misâlinde "zamanlar" çoğul olmazdı.

Buraya kadar açıklamaya çalıştığımız bu iki tür tenvinden başka bir de "bedel" tenvini vardır. Bu tenvin, kendisinden sonra hafzolan (atılan) bir cümlenin, bir kelime veya bir harfin yerine bedel olarak getirilir. Şimdi bu yerleri misâllerle görelim.

1- Tenvinin cümle yerine geçmesi

Tenvinin cümlenin yerine bedel olarak gelmesi, yalnız bir zarf edatı olan إذْ de mümkündür:

قُمْنَا وحِينَئِذٍ سَافَرْنَا ← قُمْنَا وَحِينَئِذْ (قُمْنَا) سَافَرْنَا Kalktık (kalktığımız) zaman da sefere çıktık, gibi. Bu misâlde ikinci kısımdaki (قُمْنَا) birincide atılmış, onun yerine إذْ tenvin almıştır. Bu tür işlem, cümleyi kısaltmak ve akıcılık kazandırmak için yapılır.

2- Tenvinin kelime yerine geçmesi

Tenvinin kelimenin yerine geçmesi ise, كُلٌّ - بَعْضٌ - أيٌّ kelimelerinde mümkündür:

كُلٌّ إلَيْنَا رَاجِعُونَ ← كُلُّ(وَاحِدٍ) إلَيْنَا رَاجِعُونَ ="Her biri (Hepsi) bize döneceklerdir" gibi.

Burada وَاحِدٍ kelimesi atılmış, onun yerine birinci kısımda كُلٌّ kelimesi tenvin almıştır.

فَرَّقَ بَعْضَهُمْ عَنْ بَعْضِهِمْ - فَرَّقَ بَعْضَهُمْ عَنْ بَعْضٍ = Bazılarını bazılarından ayırdı, gibi.

Bu misâlde ikinci kısımdaki عَنْ بَعْضِهِمْ'de هُمْ zamiri, birinci kısımda atılmış, onun yerine بَعْضٍ tenvin almıştır.

خُذْ أَيَّهُمَا تُرِيدُ - خُذْ أَيًّا تُرِيدُ = Hangisini istersen al, gibi. Yine burada ikinci kısımdaki هُمَا zamiri, birinci kısımda atılmış, onun yerine أَيٍّ tenvin almıştır.

3- Harfin yerine geçmesi

Tenvinin harf yerine geçmesi, ileride izahı gelecek olan "mankus" isimlerde söz konusudur. Bu isimler, son harfleri (ya) bir önceki harflerin harekesi kesre olan isimlerdir: اَلْقَاضِي - اَلرَّاجِي - اَلْجَوَارِي gibi. Bu tür isimlerde أَلْ kalkıp nekre geldikleri zaman raf' ve cer halleri düşer. Onun yerine önceki harf tenvin alır.

أَتَى قَاضٍ = Bir hakim geldi.

أُلْقِيَ الْقَبْضُ عَلَى جَانٍ = Bir suçlu yakalandı, gibi.

Bu isimlerin nasb hali normaldir.

رَأَيْتُ قَاضِيًا = Bir hakim gördüm, gibi.

Son olarak tenvin, kelime türlerinden ismin özelliklerindendir. Kelimenin diğer türleri olan; fiil ve edatlarda bulunmaz. İleride ma'rifelik ve nekrelik bahisleri işlenirken belirlilik alameti (أَلْ)'e karşılık olan tenvine tekrar döneceğiz.

Buraya kadar işlemeye çalıştığımız harekelerden cezm (sükûn) fiillerin son harflerine, tenvin ve kesre isimlerin son harflerine özgüdür. Diğer hareketler ise, kelime türleri arasında müşterektir.

KELİMELER

KELİME NEDİR?

Kelime, anlamı olan en küçük söz birimidir. Arapça'da üç çeşit kelime vardır. Bunlar: fiil, isim ve harftir. Bu kelime türlerinin incelenmesine geçmeden önce -bir hazırlık olmak üzere- bu kelime çeşitlerini kısaca tanıtmaya çalışalım.

1- FİİL

Fiil, geçmiş gelecek ve şimdiki zamanda bir iş, bir oluş, bir hareket bildiren kelimedir. Geçmişte olanlarına "mâzi", şimdiki veya gelecek zamanda olanlarına (geniş zaman) "muzâri" şimdiki zamanda olanlarına da "emir" fiilleri denir.

Fiilleri diğer kelime türlerinden ayırdetmek için, belli şekilleri yanı sıra baş taraflarına
لَنْ يَنْصُرَ – لَمْ يَنْصُرْ – سَوْفَ يَذْهَبُ – سَيَذْهَبُ – قَدْ يَكُونُ – قَدْ كَانَ gibi,
لَنْ – سَوْفَ – س – قَدْ ve benzeri nasp edatları, لَمْ ve benzeri cezm edatlarından birinin gelmesine, son taraflarına;
تَضْرِبِينَ – ضَرَبَتْ – ضَرَبْتُ يَضْرِبْنَ – اِضْرِبَنَّ – اِضْرِبِنَ – يَضْرِبْنَ – اِضْرِبِي
gibi fail (tası), müenneslik (tası), muhataba (ya)sı ve te'kit (ن) larının gelmesine dikkat etmek yeterlidir. Yani bu sıralamaya çalıştığımız alametler, yalnız fiillere hastır, diğer kelime türlerinde bulunmazlar.

2- İSİM

İsim, kendi başına bir anlam ifade eden, zamanla ilgisi olmayan kelimedir. Bunları diğer kelime türlerinden ayırdetmek için, baş taraflarına harf- i ta'rif denilen (اَلْ) اَلْقَلَمُ gibi, cer harflerinden بِالْكِتَابِ gibi, nidâ edatlarından biri يَا أَحْمَدُ gelmesine, son taraflarına tenvin veya yuvvarlak (ta) gelmesine veya muzaf, muzaf ileyh olmasına غُلاَمُ عَلِيٍّ gibi, dikkat etmek yeterlidir. Yani bu sıralamaya

çalıştığımız alâmetler, yalnız isimlere hastır, diğer kelime türlerinde bulunmazlar.

3- HARF

Harf, kendi başına bir anlamı olmayan, cümle içinde diğer kelime türlerine yardımcı anlamla katkıda bulunan kelimedir. Burada harf derken daha önce geçen alfabe harflerini kasdetmiyoruz. Burada harften maksadımız edatlardır. Yani harf, edat anlamında da kullanılır. Bunları diğer kelime türlerinden ayırdetmek için, yukarıda sıralamaya çalıştığımız fiil ve isme özgü alametlerin hiç birinin bunlarda bulunmayışına dikkat etmek yeterlidir.

KELİMELERİN YAZILIŞI

Aslında her kelime, ayrı olarak tek başına yazılması gerekir. Ancak harf-i ta'rif denilen (اَلْ) ve بِ, لِ gibi tek harf halinde olan kelimeler imla yönünden kendilerinden sonraki kelimelere bitişik olarak yazılır: لِلْوَلَدِ – اَلْكِتَابُ – بِالْقَلَمِ gibi.

Harf olan مَا lar kendilerinden önceki kelimelere bitişik olarak yazılır:

كُلَّمَا – كَأَنَّمَا – لَيْتَمَا gibi.

İsim olan مَا lar ise; مِنْ – عَنْ – فِي cer harflerinden sonra gelmesi halinde bu harflere bitişik olarak yazılır: مِمَّا – عَمَّا – فِيمَا gibi.

Bu (مَا) lar, bu üçü dışındaki kelimelerden sonra gelmesi halinde ise, ayrı yazılır: إِنَّ مَاتَقُولُهُ حَقٌّ gibi.

Mastar edatı olan أَنْ kendisinden sonra gelen لا ile bitişik olarak yazılır:

عَاقَبْتُ السَّفِيهَ لِكَلاَ يَظُنَّ أَنَّهُ حَلِيمٌ gibi. Aslı لأَنْ لاَ idi.

(إِذْ) kendisinden önce gelen ve kendisine muzaf olan zaman isimlerine bitişik olarak yazılır: حِينَئِذٍ – سَاعَتَئِذٍ – وَقْتَئِذٍ gibi. Bitişik (muttasıl) zamirlerin durumu da aynıdır.

عَلِمُوهُ – كَتَبْتُ – ضَرَبَكُمْ – كِتَابُكَ gibi.

ELİF VE YUVARLAK "TA"NIN YAZILIŞI

Elif, kelime sonunda üçüncü harfi teşkil ediyor, asıl itibariyle de (vav)'dan dönüşmüşse, elif (ا) şeklinde yazılır: غَزَا – اَلْعَصَا gibi. Şayet öyle değilse yani elif, kelime sonunda dördüncü veya daha fazla harfi teşkil ediyor veya aslı (vav)'dan dönüşmüş değilse, bu takdirde (ى) şeklinde yazılır.

اَلْفُضْلَى – مُصْطَفَى – رَمَى – اَلْفَتَى – يَرْضَى gibi.

Ancak bu durumda kendisinden önce (ya) gelmişse, iki (ya)'nın bir araya gelmemesi için yine birincide olduğu gibi elif (ا) şeklinde yazılır:

يَحْيَا – اَلْعُلْيَا – اَلدُّنْيَا gibi.

Özel isimlerde ise, iki ya'nın bir arada bulunmasında bir sakınca görülmemektedir. يَحْيَى gibi.

Müenneslik (ta)sı, fiillerde açık (düz) olarak yazılır: أَكَلَتْ – قَامَتْ gibi. Müfred isimlerde ise, yuvarlak şekilde yazılır: عَائِشَةُ – فَاطِمَةُ gibi. (1) İleride göreceğimiz gibi bu tür cemilere, "cemi müennes sâlim" denir. Kırık cemilerde ise bu (ta)lar, yuvarlaktır.

رُمَاةٌ / اَلرَّامِي – قُضَاةٌ / اَلْقَاضِي gibi.

1- Bu isimlerin cemilerinde ise, açık şekli yazılır: عَائِشَاتٌ– فَاطِمَاتٌ gibi.

Arapça'da iki ayrı kelimede iki sâkin bir arada geldiği zaman birincisi okunmaz, ancak imlâ yönünden yazılı olarak kalır:

قَاضِى الْمَدِينَةِ – تَابِعًا الْأَمِيرَ gibi. Bunun dışında iki sâkin bir arada gelir yukarıda olduğu gibi birincisi okunmadan geçilme imkânı yoksa kesre ile harekelenir:

اِضْرِبِ الْعَبْدَ – وَلَاتَمْدُدِ الْيَدَ gibi.

Şayet bu durumda birincisi sâkin mu'tel (illetli) harflerden ise, kendisine uygun bir hareke ile harekelenir:

وَلَاتَخْشَىِ الْعَارَ – وَلَا تَنْسَوُا الْمَعْرُوفَ gibi.

Zamirlerde cemi alâmeti olan (م) ve (مُنْذُ) den sonra sâkin gelmesi halinde bu kelimelere zamme verilir:

مُذُ الْيَوْمَ – عَلَيْكُمُ السَّلَامُ gibi.

Bu durumlarda (م) den önceki harfin harekesi kesre ise (م) zamme ile harekeleneceği gibi kesre ile de harekelenebilir:

بِهِمِ النَّجَاةُ – بِهِمُ النَّجَاةُ – يَهْدِيَهِمِ اللَّهُ – يَهْدِيهِمُ اللَّهُ gibi.

Cer harflerinden مِنْ den sonra اَلْ li bir isim gelmişse, bu iki sâkinden fetha ile kurtulunabilir: مِنَ الْبَيْتِ gibi.

اِبْنٌ kelimesi iki özel isim arasında geldiği zaman birinci ismin tenvini atılabilir: عَمْرُو بْنُ الْعَاصِ – خَالِدُ بْنُ الْوَلِيدِ gibi.

İKİNCİ BÖLÜM
"Sarf Kısmı"

Arapça'da dilbilgisi, "sarf" ve "nahiv" adı altında iki bölümde incelenir. Biz bu bölümde sarf ile ilgili bilgileri gözden geçirmeye çalışacağız. Yeri ve zamanı gelince de, nahiv kısmı incelenecektir.

SARF BİLGİSİ

Sarf, istenilen manâyı elde etmek için kelimenin aldığı çeşitli şekillerden bahseden bilgi dalıdır. Şu halde sarf, kelimelerin yapıları ve çekimleri ile ilgilenir. Yalnız fiillerin ve isimlerin çekimi yapılabildiğine göre çekimi yapılamayan harflerle (edatlar) bu ilmin ilgisi yoktur. Yine buna göre çekimi yapılamayan câmid fiiller – لَيْسَ – عَسَى gibi ve mebni isimler – مَنْ – كَمْ – كَيْفَ gibi- sarf konusuna girmezler.

Fillerin mâzi, muzâri ve emir كَتَبَ – يَكْتُبُ – اُكْتُبْ gibi şeklinde çekimleri yapıldığı halde, isimlerin tesniye, cemi مَدِينَةٌ – مَدِينَتَانِ – مُدُنٌ şeklinde çekimleri yapılır.

Harflerin ise, لَمْ – عَلَى – حَتَّى – لَعَلَّ gibi değişmez şekilleri olduğundan çekimle ilgileri yoktur. Dolayısıyla sarfla da ilgileri yoktur. Bununla beraber sözü geçen kelimelerin bazılarının yapılarıyla ilgilendiği olur. Kelimenin harf olması, isim olması veya herhangi bir değişikliğe maruz kalması gibi.

TÜRKÇE-ARAPÇA FİİL ÇEKİMLERİ HAKKINDA KISA BİLGİ

Dilimizde fiillerin ana kökleri yani emir kipleri, esas alınarak bu köklerin sonlarına fiilleri çekmek veya değişik anlatım şekilleri kazandırmak için bir takım "ekler" ilave edilir. Bu kökler söz içinde ayrılıklarını korur, değişikliğe uğramazlar. Yerine göre değişikliğe uğrayan yalnız sondaki eklerdir. Onun için Türkçe'ye, son eklemeli veya bitişimli dil denir.

Arapça'da ise fiiller baş tarafa, ortaya veya sona bir takım harfler ilave edilerek çekilir veya değişik anlatım şekilleri kazandırılır. Bu çekim ve ilavelerde fiillerin kök harfleri asla kaybolmaz. Yalnız bu harflerin yerleri ve harekeleri değişikliğe uğrar. İşte bu şekilde fiiller kırılarak, bükülerek çekildiği için Arapça'ya, bükümlü veya çekimli (sarf) dil denmiştir. Aşağıdaki misâl, iki dilde bu söylediklerimizi izah etmeye yeter.

كَتَبَ = Yaz-dı.

يَكْتُبُ = Yaz-ar.

كَتْبًا = Yaz-mak.

كَاتِبٌ = Yaz-ı-cı.

مَكْتُوبٌ = Yaz-ıl-mış.

Görüldüğü gibi bu çekimin Arapça'sında ana madde " كَتَبَ " Türkçe'sinde "Yaz" dır. " كَتَبَ " yapılan ilavelerle türlü şekillere girdiği halde "Yaz" yapılan ilavelerden etkilenmeksizin olduğu gibi kalmaktadır.

Yukarıdaki her iki dilde fiil çekimlerine verdiğimiz örnekte açıklamaya çalıştığımız bu durum, isim çekimlerinde de aynıdır. Bu durum, türemiş (müştak) isimlerde böyledir. Bununla beraber türememiş (câmid) isimlerin çekiminde durum, bundan farklı değildir

اَلْحَجَرُ = Taş,

اَلْحَجَرَانِ = İki taş,

اَلْأَحْجَارُ = Taş-lar,

اَلْمَحْجَرَةُ = Taş-lık, gibi.

Bu durum, biraz sonra "emsile-i muhtelife" diye bilinen çekim şekillerinde tekrar ele alınacağından, burada bu kadarla yetinmeyi uygun gördük. Orada fiilden fiil türetme yanı sıra, fiilden isim türetme ve isimden isim türetme yollarını da geniş olarak göreceğiz.

EMSİLE-İ MUHTELİFE

. Biraz önce Arapça-Türkçe fiil çekimlerine dikkati çekmek ve aradaki farkı belirtmek için kısa bir çekim örneği verdik. Şimdi de "emsile-i muhtelife" denen ve 24 sîğa (kip) diye de bilinen bir çekim şekli göreceğiz ki bu çekim fiilden fiil türetmenin yanı sıra, fiilden veya mastardan isim türetme işidir de.

Şu halde konumuz olan bu çekim şekli, bir bakıma kelimeden kelime türetmedir. Bu çekimde mastarları esas kabul edenler olduğu gibi, mâzileri esas kabul edenler de vardır. Bu hususta şöyle bir sıralama yapmak da söz konusudur. Mâziler mastarlardan, muzâriler mâzilerden, emirler muzârilerinden, dört ve daha fazla harfli fiillerde ism-i fâiller malûm muzâri' kiplerinden ism-i mef'ûller, ism-i zaman ve mekânlar, meçhûl muzâri' kiplerinden türetilir. Yine dört ve daha fazla harfli fiillerin mastarları kendi mâzilerinden, diğer kelimeler de üç harfli mastarlardan türetilir.

24 siğaya üç harfli fiil-isim çekimine iki örnek

Türkçesi	Örnek	Sabit kalıplar	Örnek	Türkçesi
Açtı	= فَتَحَ	= فَعَلَ فَعُلَ فَعِلَ	= كَتَبَ	=Yazdı
Açar	= يَفْتَحُ	= يَفْعُلُ يَفْعَلُ يَفْعِلُ	= يَكْتُبُ	=Yazar
Açmak	= فَتْحًا	= فَعْلاً	= كَتْبًا	=Yazmak
Açan, açıcı	= فَاتِحٌ	= فَاعِلٌ	= كَاتِبٌ	=Yazan, yazıcı, yazar
Açılan, açık	= مَفْتُوحٌ	= مَفْعُولٌ	= مَكْتُوبٌ	=Yazılan, yazılmış
Açmadı	= لَمْ يَفْتَحْ	= لَمْ يَفْعَلْ	= لَمْ يَكْتُبْ	=Yazmadı
Henüz açmadı	= لَمَّا يَفْتَحْ	= لَمَّا يَفْعَلْ	= لَمَّا يَكْتُبْ	=Henüz yazmadı
Açmıyor	= مَايَفْتَحُ	= مَايَفْعَلُ	= مَايَكْتُبُ	=Yazmıyor
Açmaz	= لاَيَفْتَحُ	= لاَيَفْعَلُ	= لاَيَكْتُبُ	=Yazmaz
Açmayacak	= لَنْ يَفْتَحَ	= لَنْ يَفْعَلَ	= لَنْ يَكْتُبَ	=Yazmayacak
Açsın	= لِيَفْتَحْ	= لِيَفْعَلْ	= لِيَكْتُبْ	=Yazsın
Açmasın	= لاَيَفْتَحْ	= لاَيَفْعَلْ	= لاَيَكْتُبْ	=Yazmasın
Aç	= اِفْتَحْ	= اُفْعُلْ	= اُكْتُبْ	=Yaz
Açma	= لاَتَفْتَحْ	= لاَتَفْعَلْ	= لاَتَكْتُبْ	=Yazma
Açmak, açacak yer ve zaman	= مَفْتَحٌ	= مَفْعَلٌ	= مَكْتَبٌ	=Yazmak, yazıhane, büro
Açacak bir alet; anahtar	= مِفْتَاحٌ	= مِفْعَلٌ	= مِكْتَبٌ	=Yazacak alet; kalem
Bir defa açmak	= فَتْحَةً	= فَعْلَةً	= كَتْبَةً	=Bir defa yazmak
Bir şekilde açmak	= فِتْحَةً	= فِعْلَةً	= كِتْبَةً	=Bir şekilde yazmak
Azıcık açmak	= فُتَيْحٌ	= فُعَيْلٌ	= كُتَيْبٌ	=Azıcık yazmak
Açmaya mensûp, açmalı	= فَتْحِيٌّ	= فَعْلِيٌّ	= كَتْبِيٌّ	=Yazmaya mensup
Açıcı, çok açan	= فَتَّاحٌ	= فَعَّالٌ	= كَتَّابٌ	=Yazıcı, çok yazan
Daha çok açan	= أَفْتَحُ	= أَفْعَلُ	= أَكْتَبُ	=Daha çok yazan
Ne açtı!	= مَاأَفْتَحَهُ !	= مَاأَفْعَلَهُ !	= مَاأَكْتَبَهُ !	=Ne yazdı!
Ne de açtı!	= وَأَفْتِحْ بِهِ !	= وَأَفْعِلْ بِهِ !	= وَأَكْتِبْ بِهِ	=Ne de yazdı!

24 siğaya dört ve daha fazla harfli fiil-isim çekimine iki örnek

Türkçesi	Örnek	Standart kalıplar	Örnek	Türkçesi
Güldürdü	أَضْحَكَ	تَفَعَّلَ = أَفْعَلَ	تَعَلَّمَ	=Öğrendi
Güldürür	يُضْحِكُ	يَتَفَعَّلُ = يُفْعِلُ	يَتَعَلَّمُ	=Öğrenir
Güldürmek	إِضْحَاكًا	تَفَعُّلاً = إِفْعَالاً	تَعَلُّمًا	=Öğrenmek
Güldürücü, komik	مُضْحِكٌ	مُتَفَعِّلٌ = مُفْعِلٌ	مُتَعَلِّمٌ	=Öğrenci
Güldürülen	مُضْحَكٌ	مُتَفَعَّلٌ = مُفْعَلٌ	مُتَعَلَّمٌ	=Öğrenmiş, öğrenilen
Güldürmedi	لَمْ يُضْحِكْ	لَمْ يَتَفَعَّلْ = لَمْ يُفْعِلْ	لَمْ يَتَعَلَّمْ	=Öğrenmedi
Henüz güldürmedi	لَمَّا يُضْحِكْ	لَمَّا يَتَفَعَّلْ = لَمَّا يُفْعِلْ	لَمَّا يَتَعَلَّمْ	=Henüz öğrenmedi
Güldürmüyor	مَا يُضْحِكُ	مَا يَتَفَعَّلُ = مَا يُفْعِلُ	مَا يَتَعَلَّمُ	=Öğrenmiyor
Güldürmez	لَا يُضْحِكُ	لَا يَتَفَعَّلُ = لَا يُفْعِلُ	لَا يَتَعَلَّمُ	=Öğrenmez
Güldürmeyecek	لَنْ يُضْحِكَ	لَنْ يَتَفَعَّلَ = لَنْ يُفْعِلَ	لَنْ يَتَعَلَّمَ	=Öğrenmeyecek
Güldürsün	لِيُضْحِكْ	لِيَتَفَعَّلْ = لِيُفْعِلْ	لِيَتَعَلَّمْ	=Öğrensin
Güldürmesin	لَا يُضْحِكْ	لَا يَتَفَعَّلْ = لَا يُفْعِلْ	لَا يَتَعَلَّمْ	=Öğrenmesin
Güldür	أَضْحِكْ	تَفَعَّلْ = أَفْعِلْ	تَعَلَّمْ	=Öğren
Güldürme	لَا تُضْحِكْ	لَا تَتَفَعَّلْ = لَا تُفْعِلْ	لَا تَتَعَلَّمْ	=Öğrenme
Güldürmek, güldürecek yer ve zaman	مُضْحَكٌ	مُتَفَعَّلٌ = مُفْعَلٌ	مُتَعَلَّمٌ	=Öğrenmek, öğrenecek yer ve zaman

Dört ve daha fazla harfli fiillerden alet isimleri gelmez.

Bir defa güldürmek	=	إِضْحَاكَةً وَاحِدَةً	=	تَفَعُّلَةً وَاحِدَةً=إِفْعَالَةً وَاحِدَةً	=	تَعَلُّمَةً وَاحِدَةً	=	Bir defa öğrenmek
Şiddetli bir şekilde güldürmek	=	إِضْحَاكَةً شَدِيدَةً	=	تَفَعُّلَةً شَدِيدَةً=إِفْعَالَةً شَدِيدَةً	=	تَعَلُّمَةً شَدِيدَةً	=	Şiddetli bir şekilde öğrenmek
Azıcık güldürmek	=	أُضَيْحِكٌ	=	تُفَعَّيْلٌ = أُفَيْعِلٌ	=	تُعَلَّيْمٌ	=	Azıcık öğrenmek
Güldürmeye mensup, güldürmeci, güldürmeli	=	إِضْحَاكِيٌّ	=	تَفَعُّلِيٌّ = إِفْعَالِيٌّ	=	تَعَلُّمِيٌّ	=	Öğrenmeye mensup, öğrenmeli, öğrenimci

Dört ve daha fazla harfli fiillerden mübalağalı ism-i fâiller gelmez.

Güldürmesi daha çok	=	أَكْثَرُ إِضْحَاكاً	=	أَكْثَرُ تَفَعُّلاً=أَكْثَرُ إِفْعَالاً	=	أَكْثَرُ تَعَلُّمًا	=	Öğrenmesi daha çok
Güldürmesi ne çoktur!	=	مَا أَكْثَرَ إِضْحَاكَهُ !	=	مَا أَكْثَرَ تَفَعُّلَهُ !=مَا أَكْثَرَ إِفْعَالَهُ	=	مَا أَكْثَرَ تَعَلُّمَهُ	=	Öğrenmesi ne çoktur!
Güldürmesi ne de çoktur!	=	وَأَكْثِرْ بِإِضْحَاكِهِ!	=	وَأَكْثِرْ بِتَفَعُّلِهِ =وَأَكْثِرْ بِإِفْعَالِهِ !	=	وَأَكْثِرْ بِتَعَلُّمِهِ !	=	Öğrenmesi ne de çoktur!

EMSİLE-İ MUHTELİFEYE TOPLU BAKIŞ

Emsile-i muhtelife, çeşitli misâller (örnekler) demektir. Bu çekim şekline "emsile-i muttaride" de denir ki, bu tabir daha uygundur. Çünkü muttaride, değişmez, sabit "standart" demektir. Yukarıda verilen çekimler, benzeri fiillerin tümü için geçerlidir.

Bu çekim şekli 24 siğa (kip)'dır. Mâzi ile başlar. Taaccüp siğalarıyla sona erer. Çekim esnasında (11)'inde isme dönüşür. Böylece fiilden fiil türetmenin yanı sıra, isim de türetilmiş olur.

Çekim esnasında görüldüğü gibi üç harfli fiiller ile dört ve daha fazla harfli fiillerin çekimleri arasında kalıplar (siğalar) az değişiklik gösterir. Bu değişiklik üç harflilere göre, diğerlerinde bazı kalıpların kaybolması, bazılarının da şekil değiştirmesi biçimindedir. Şu halde 24 siğaya fiillerin iki çekim şekli vardır: 1- Üç harfli fiillerin çekim şekli. 2- Dört ve daha fazla harfe sahip olan fiillerin çekim şekli.

Bu çekim esnasında kelimenin kök harflerinin kaybolmadığı gibi, asıl manâ da kaybolmaz. Çekim yapılırken kelime, bu asıl manânın yanı sıra, aldığı veya girdiği yeni şeklin (kalıbın) anlamını da almış olur. Ancak, fiil olanlarında zaman farkı olur. İsme dönüşenlerde ise, zamandan eser kalmaz.

Yukarıda 24 siğaya kelimelerin iki çekim şekli vardır, demiştik. Bu iki çekim şeklinden birer örnek ezberlemek, bütün fiillerin çekimini yapabilmek demektir. Zira, çekimde kalıplar sabittir. "Emsile-i muttaride" denmesi de bundandır. Şu halde iki örnek fiil çekimi ezberledikten sonra diğer fiiller, aynı kalıplara dökülerek çekimleri yapılır.

Çekimde kalıplar standart, kalıplara göre kelimenin aldığı manâ da aynı olduğuna göre, başka bir ifadeyle çekimde birinci kelimenin -ki bu kelime mâzi fiildir- anlamı bilindikten sonra çekimdeki mâziye mâzi, muzâri'e muzâri', mastara mastar v.s. anlamı verilir. Şu halde çekimde fiilin birinci şeklini (kalıbını) ve mânâsını bilmemiz, tüm 24 siğayı ve mânâsını bilmemiz demektir. Zaten lügat (kamus) kitaplarında fiillerin, mâzilerin veya mastarlarının anlamı verilir. Bunlardan türeyen diğer 24 siğanın anlamı verilmez. Lügatta, mânâsına bakmak istediğimiz bir kelime, mâzi veya mastar değilde bu 24 siğadan herhangi bir kelime ise, biraz önce değindiğimiz gibi mâzinin veya mastarının mânâsını bulur, bu kelimeye de 24 siğada

aldığı şekle göre mana veririz. Meselâ: "اَلْمِفْتَاحُ " kelimesinin mânâsını bulmak istediğimiz zaman bu kelimenin mâzisi olan "فَتَحَ "yı bulur mânâsına bakarız ki "açtı" demektir." اَلْمِفْتَاحُ" kelimesi de açmaya yarayan alet ismi olduğuna göre, "anahtar" anlamı veririz. Daha önce çekim şekli ezberimizde olduğundan, sözünü ettiğimiz bu kelimenin 24 sığada yerini ve manâsını kolayca bulabiliriz.

Yukarıdaki çekimlerde لاَ - لِ - لَنْ - لاَ - مَا - لَمَّا - لَمْ harflerinden sonraki kipler muzâri' dediğimiz ve çekimde 2. kip olan kelimenin kendisidir. Bu harflerin, onun manâsında değişiklik yaptığını görüyoruz. İleride bu kipler birer birer ele alacağından orada bu harflerin görevleri geniş olarak ele alınıp incelenecektir. Yine bu kiplerin her birinin kendisine özgü çekimleri olduğunu görecek her biriyle ilgili bilgileri gözden geçireceğiz.

24 kalıptan ibaret olan bu çekim şekli, yukarıda da işaret edildiği gibi üç harfli fiiller, dört ve daha fazla harfli fiiller, lâzım (geçişsiz) ve müteaddi (geçişli) fiiller arasında bazı farklılıklar gösterir. Kaldı ki her çekimi yapılabilen fiilin bu kalıpları, istisnasız pratikte kullanılır diye bir kaide yoktur. Yani bu kalıplar, nazari olarak mevcut olsalar bile bazıları pratikte kullanılmayabilir. Mesela: Çekimdeki "مِكْتَبٌ" kelimesi, "yazacak alet" yerine "kalem" kelimesi kullanıldığından, bu kelime kullanılmaz. Bununla beraber eskiden kullanılmayan asrın getirdiği yeniliklerle ortaya çıkan kelimelere karşılık bulma hususunda bu çekim şekli çok işe yaramaktadır. Birkaç örnek verelim: صَعِدَ = Çıktı, yükseldi fiilinden "asansör" kelimesine karşılık çekimde 16. sırayı teşkil eden ve alet kalıbı olan "مِفْعَلٌ" ölçüsünde " اَلْمِصْعَدُ " "mikroskop" kelimesine karşılık جَهَرَ = açtı açığa çıkardı fiilinden yine aynı ölçüde " اَلْمِجْهَرُ " غَسَلَ = yıkadı, fiilinden "çamaşır makinesi"ne karşılık çekimde 21. sırayı teşkil eden "mübalağalı ism-i fâil" denilen " فَعَّالٌ - فَعَّالَةٌ" ölçüsünde " اَلْغَسَّالَةُ " kelimeleri türetilmiştir.

Buraya kadar "emsile-i muhtelife" siğaları hakkında toplu olarak yaptığımız kısa açıklamadan sonra bu siğaların birer birer açıklamasına geçelim:

1- MÂZİ FİİL

Mâzi fiil, konuşana göre geçmiş zamanda bir iş, bir oluş, bir hareket bildiren kelimedir. Kelimeler bahsinde fiilleri diğer kelime türlerinden nasıl ayırdedeceğimizi söylemiştik.Mâzi fiilleri diğer fiil türlerinden ayırdedebilmek için, belli başlı ölçüleri yanı sıra, son harflerinden sonra fâil veya münneslik (ta) larının gelmesine dikkat etmek yeterlidir. Çünkü bu (ta)lar, diğer fiil türlerinin sonlarına hiç gelmemektedir. Çekim şekline bak.

Mâzi fiil çekim örneği:

Yazdılar = كَتَبُوا	İkisi yazdı = كَتَبَا	Yazdı = كَتَبَ	E.
Yazdılar = كَتَبْنَ	İkisi yazdı = كَتَبَتَا	Yazdı = كَتَبَتْ	K.
Yazdınız = كَتَبْتُمْ	İkiniz yazdınız = كَتَبْتُمَا	Yazdın = كَتَبْتَ	E.
Yazdınız = كَتَبْتُنَّ	İkiniz yazdınız = كَتَبْتُمَا	Yazdın = كَتَبْتِ	K.
	Yazdık = كَتَبْنَا	Yazdım = كَتَبْتُ	müşterek

Bu çekimde de görüldüğü gibi mazilerin 14 sigası vardır. Sağdan sola 1. sıra erkeklerin, ikincisi de kadınların gaibleri yani 3. şahıslar içindir. Üçüncü sıra erkeklerin, 4. sıra da kadınların muhatapları yani 2. şahıslar içindir. Beşinci sıradakilerin 1. si 1. şahsın tekili, ikincisi de 1. şahsın çoğuludur. Bu ikisinde erkek kadın farkı yoktur; her iki cins, bu iki kipte müşterektir.

Not: Konuşan kişi (nefs-i mütekellim) 1. şahıs, konuşulan kişi (muhatap-muhataba) 2. şahıs, konuşma esnasında bunların yanında bulunmayan (gaib-gaibe) de 3. şahıstır.

MÂZİLER HAKKINDA GENEL BİLGİLER

Mâzi fiiler, mebnidirler. Yani son harflerinin harekesi, baş taraflarına gelen ve geldiği kelimenin son harfinin harekesini değiştirme yetkisine sahip olan edatlardan etkilenmezler. Bu durum, mebn-i mu'rap bahsinde ele alınacaktır. Yukarıdaki çekim şekli, üç harfli mâzi fiillerin zamme, fetha ve kesre arasında değişen -orta harfin harekesi hariç- tümünde aynıdır. Bununla beraber illetli fiillerde az çok değişiklik olur. İlletli fiillerin çekimleri ileride görülecektir.

Bu çekimde kiplerin Türkçe'de altı Arapça'da ondört oluşu, bu dilde altı müennes, iki tesniyenin Türkçe'ye göre fazladan olmasındandır.

Mâziler en az üç harfli نَصَرَ gibi, en çok altı harfli olurlar: إِسْتَغْفَرَ gibi. İleride "mücerred ve mezid" fiiller bahsinde bu hususta bilgi verilecektir.

Üç harfli mâzi fiilerin birinci ve son harflerinin harekesi daima fetha, orta harfleri ise zamme, fetha ve kesre arasında değişir:

كَرُمَ – فَتَحَ – عَلِمَ gibi.

Yukarıdaki çekimde -müenneslik (ta)sı dediğimiz, " كَتَبَتْ " deki (ta) hariç- fiilin kiplerinin üçüncü harfinden sonra gelen zamirlerin tümü cümle içinde bulunması halinde fâil olur. Sözü geçen (ta) ise, zamir değil harftir. Bilindiği gibi cümle içinde harflerin i'rabı olmaz. Bu harf yalnız fiilin müennes olduğunu bildirmek için gelir, başka bir görevi yoktur. Fiil, fâil uygunluğuna bak.

Çekimde 2. şahsın tesniyeleri arasında benzerlik vardır. İki cinsten hangisine ait olduğu ancak, cümlede söz gelişinden anlaşılır.

Konunun sonuna yaklaşırken bir de dört harfli fiil çekimine örnek verelim ki, üçten fazla harfe sahip olan fiillere örnek teşkil etsin.

Dört harfli mâzi fiil çekim örneği

Bildirdiler = أَعْلَمُوا	İkisi bildirdi = أَعْلَمَا	Bildirdi = أَعْلَمَ	E.
Bildirdiler = أَعْلَمْنَ	İkisi bildirdi = أَعْلَمَتَا	Bildirdi= أَعْلَمَتْ	K.
Bildirdiniz = أَعْلَمْتُمْ	İkiniz bildirdiniz = أَعْلَمْتُمَا	Bildirdin = أَعْلَمْتَ	E.
Bildirdiniz = أَعْلَمْتُنَّ	İkinizi bildirdiniz = أَعْلَمْتُمَا	Bildirdin = أَعْلَمْتِ	K.
	Bildirdik = أَعْلَمْنَا	Bildirdim = أَعْلَمْتُ	müşterek

Son olarak mâzi fiiller, dua veya beddua anlamında kullanıldıkları zaman emir anlamı verilir:

عَفَا اللّهُ عَنْكَ – غَفَرَاللّٰهُ لَكَ = Allah seni bağışlasın

رَضِىَ اللّٰهُ عَنْكَ = Allah senden razı olsun.

لاَ كَانَ = Olmasın, olmaz olsun.

لاَسَمَحَ اللّٰهُ = Allah göstermesin

لاَ قَدَّرَ اللّٰهُ = Allah etmesin, gibi.

2- MUZÂRİ FİİL

Muzâri' fiil, konuşana göre şimdiki veya gelecek zamanda "geniş zaman" bir iş, bir oluş, bir hareket bildiren kelimedir. Türkçe'de bu fillere "geniş zaman" filleri diyoruz. Kelimeler bahsinde fiilleri diğer kelime türlerinden nasıl ayırdedeceğimizi söylemiştik. Muzâri' fiilleri, diğer fiil türlerinden ayırdedebilmek için belli kalıpları (şekilleri) yanı sıra, birinci harflerini "muzaraat" harfleri dediğimiz "أَنَيْتُ" harflerinden birinin teşkil etmesine, bazı hallerde baş taraflarına لَمْ يَعْلَمْ – لَنْ يَعْلَمَ – سَيَعْلَمُ – سَوْفَ يَعْلَمُ gibi – لَمْ – لَنْ – س

سَوْفَ harflerinden birinin gelmesine dikkat etmek yeterlidir. Çünkü bu harfler, diğer fiil türlerinden önce gelmez.

Muzâri' fiil çekim örneği

Bilirler = يَعْلَمُونَ	İkisi bilir = يَعْلَمَانِ	Bilir = يَعْلَمُ	E.
Bilirler = يَعْلَمْنَ	İkisi bilir = تَعْلَمَانِ	Bilir = تَعْلَمُ	K.
Bilirsiniz= تَعْلَمُونَ	İkiniz bilirsiniz = تَعْلَمَانِ	Bilirsin = تَعْلَمُ	E.
Bilirsiniz = تَعْلَمْنَ	İkiniz bilirsiniz = تَعْلَمَانِ	Bilirsin = تَعْلَمِينَ	K.
	Biliriz = نَعْلَمُ	Bilirim = أَعْلَمُ	müşterek

Görüldüğü gibi muzâri'lerin de ondört siğası vardır. Bu hususta mazilerde yapılan izahlar bunda da geçerlidir. Yine kiplerden ortak olanlar bunda da görülüyor. Hangi cinse ait oldukları, cümlede söz gelişinden anlaşılır.

MUZÂRİ' FİİLLER HAKKINDA GENEL BİLGİLER

Muzâri' fiiller, şekil bakımından mâzi fiillerin birinci harfinden önce "muzaraat" harfleri denilen " أَنَيْتُ " harflerinden biri getirilerek elde edilir. Yukarıdaki çekimde her kipin birinci harfini bu harflerden birinin teşkil ettiğini görüyoruz.

Daha önce üç harfli mazilerde "orta harf" dediğimiz harf, bu şekli alınca yine aynı şekilde fetha, zamme ve kesre arasında değişiklik gösterir: يَضْرِبُ – يَفْتَحُ – يَخْرُجُ gibi. Bununla beraber illetli fiillerde bu şekil bozulabilir. İleride tablolar halinde görülecektir. Kiplerde diğer harflerin harekesi, üç harflilerde aynıdır; يَعْلَمُ – يَنْصُرُ – يَكْسِرُ gibi. Kipin sonuna zamir bitişince son harflerin harekelerinin bu zamirlere göre değişiklik gösterdiğini de görüyoruz. Üç harften fazla harfe sahip olan muzâri'lerin durumuna ileride temas edilecektir.

Mâzilerinin aksine muzâri'ler mu'rap fiillerdir. Yani, baş taraflarına gelen "edatlar" son harflerinin harekelerini değiştirebilirler:

يَنْظُرُ → لَنْ يَنْظُرَ يَرْبَحُ → لَمْ يَرْبَحْ gibi.

Bununla beraber fiilin sonuna müennes cemi (ن) ları ve fiilin sonuna doğrudan bitişen te'kit (ن) ları gelmesi halinde, bu fiil de mebni olur:

نَضْرِبَنَّ – أَضْرِبَنَّ – تَضْرِبَنَّ – يَضْرِبَنَّ – لَمْ تَضْرِبْنَ – لَمْ يَضْرِبْنَ gibi.

Te'kit (ن)ları fiilin sonuna doğrudan bitişmemesi halinde ise, mebni olmaz. Bilindiği gibi tesniye fillerin sonunda elif, cemilerin sonunda (vav) ve muhatabaların sonunda (ya) olduğu için, (ن) bunlara doğrudan bitişmiş sayılmaz. Dolayısıyla bu kiplerin sonuna te'kit (ن)ları bitiştiği zaman mebni sayılmazlar.

Muzâri' fiil çekiminde, tesniyelerde elif, cemi müzekkerlerde (vav)lar, cemi müenneslerde (ن)lar ve muhatabalarda (ya)lar daima cümle içinde fâil olurlar. Birinci şahsın tekili (nefs-i mütekellim vahde) " أَكْتُبُ " de fâil "أَنَا" birinci şahsın çoğulu "نَكْتُبُ" de " نَحْنُ"dür. Daima da gizli olurlar.

Bazen أَكْتُبُ أَنَا نَكْتُبُ نَحْنُ şeklinde bu zamirlerin açığa çıktığı olursa da bunlar, gizli olan zamirin te'kidi sayılmaktadır.

Geniş zaman ifade eden bu fiilleri سَوْفَ – س geleceğe dönüştürür:

يَكْتُبُ =Yazar, سَوْفَ يَكْتُبُ – سَيَكْتُبُ = Yazacak, gibi = (أَنْ) ve benzeri mastar edatları da bu fiilleri, geniş zamandan mastara çevirir; يَخْرُجُ = Çıkar, يَجِبُ عَلَيْهِ أَنْ يَخْرُجَ = Çıkması gerekir, çıkmalı, gibi. Görüldüğü gibi (أَنْ) fiilinin son harfinin harekesini de nasbediyor. Yani, fethaya dönüştürüyor. Bu durum, ileride لَنْ li

muzâri' bahsinde tekrar incelenecektir. سَوْفَ – س nin ise, hareke etkisi yoktur. Yalnız (س) nin yakın gelecek, (سَوْفَ) nin ise, uzak gelecek ifade ettiği bilinir.

Yukarıdaki çekimde görüldüğü üzere müenneslerin 3. şahsının tekili " تَكْتُبُ " ile müzekkerlerin 2. şahsının tekili " تَكْتُبُ " arasında şekil benzerliği vardır. Aynı durum, bu kiplerin tesniyelerinde de göze çarpmaktadır. Bu karışıklık, cümle içinde bu kiplerin fâillerine bakılarak ortadan kaldırılabilir.

Muzâri' fiiller mu'rab fiillerdir demiştik. Bununla, baş taraflarına gelen edatlardan son harflerinin harekelerinin etkileneceğini söylemek istedik. Bu edatların, fiillerin mânâsına da te'sir ettiklerini yeri geldikçe göreceğiz.

3- MASTAR

Mastar, bir iş, bir oluş, bir durum bildiren ve zamanla ilgisi olmayan kelimedir. Yani mastarlar, fiiller gibi zamanla ilgileri olmadığından isimdirler.

Dört çeşit mastar vardır:

1- Üç ve dört harfli yalın (mücerred) fiillerin mastarları
2- İlaveli (mezid) fillerin mastarları.
3- Mimli mastarlar.
4- Yapma (sınâi) mastarlar. Şimdi sırayla izahlarına geçelim.

ÜÇ HARFLİ FİİLLERİN MASTARLARI

Üç harfli fiiller dışındaki fiillerin mastarları düzenlidir. Üç harfli fiillerin mastarları ise, düzenli değildir. Bununla beraber genellikle şu ölçüler (kalıplar) dışına çıkmazlar:

فَعَالَةٌ – فِعَالٌ – فُعَالٌ – فَعَالٌ – فُعْلَةٌ – فِعْلَةٌ – فَعْلَةٌ – فَعِلٌ – فِعَلٌ – فَعَلٌ –

فُعْلٌ – فِعْلٌ فَعْلٌ –

فُعُولٌ – فَعِيلٌ – فِعَلَانٌ – فُعْلَانٌ – فَعْلُولَةٌ – فُعُولَةٌ – فُعَالَةٌ – فِعَالَةٌ

Bunlardan ilk mastar şekli olan " فَعْلٌ " den gelen filler genellikle geçişli, son mastar şekli olan " فُعُولٌ " den gelen (türeyen) fiiller ise, genellikle geçişsizdir. Yukarıdaki üç harfli fiillerin çok kullanılan mastar şekilleri verildi. Değilse bu şekillerin sayıları kırk'a çıkabilir.

Üç harfli fiillerin mastarlarının kesin şekillerini bulabilmek için, lügat kitaplarına bakmak veya bir bilenden sormak gerekir. Bununla beraber bu konuda bazı kolaylıklar getirilmiştir. Şöyle ki: anlamında yakınlık olan fiillerin mastarlarının yukarıda gösterilen kalıplardan:

فِعَالٌ - فَعَلاَنٌ - فُعُولٌ - فَعَلٌ - فَعْلٌ - فِعَالَةٌ - فَعَالَةٌ - فُعُولَةٌ - فَعِيلٌ فُعَالٌ

şekillerinden birinin ölçüsünde geldiği görülmüştür. Bunları şöyle sıralayabiliriz.

1- Dayatmak, diretmek anlamı ifade eden fiillerin mastarları فِعَالٌ şeklinde gelir:

أَبَى → إِبَاءً = Dayatmak, diretmek,

أَبَقَ → إِبَاقًا = Kaçmak, firar etmek,

جَمَحَ → جِمَاحًا = Serkeşlik etmek, huysuzlanmak,

فَرَّ → فِرَارًا = Kaçmak, kaytarmak, gibi.

2- **Hareket, çarpma, deprenme anlamı ifade eden fiillerin mastarları فَعَلاَنٌ şeklinde gelir:**

جَالَ → جَوَلاَنًا = Gezmek, dolaşmak,

غَلَى → غَلَيَانًا = Kaynamak,

قَفَزَ → قَفَزَانًا = Sekmek, sıçramak,

خَفَقَ → خَفَقَانًا = Çarpmak, gibi.

3- Hastalık ifade eden fiillerin mastarları فُعَالٌ şeklinde gelir:

سَعَلَ ← سُعَالاً = Öksürmek,

دَارَ ← دُوَارًا = صَدَعَ ← صُدَاعًا = Baş ağrımak,

زَكَمَ ← زُكَامًا= Nezle olmak, gibi.

4- Sesle ilgili fiillerin mastarları فَعِيلٌ – فُعَالٌ şekilerinden birinde veya ikisinde gelir:

نَعَبَ ← نُعَابًا = نَعِيبًا = نَعَقَ ← نُعَاقًا – نَعِيقًا = Karga ötmek.

صَرَخَ ← صُرَاخًا = Bağırmak, çağırmak.

صَهَلَ ← صَهِيلاً = At kişnemek.

أَنَّ ← أَنِينًا = İnlemek.

زَأَرَ ← زَئِيرًا=Aslan kükremek, gibi.

5- Yürümek ile ilgili fiillerin mastarları فَعِيلٌ şeklinde gelir:

رَحَلَ ← رَحِيلاً = göçüp gitmek,

وَخَدَ ← وَخِيدًا = Deve hızlı yürümek,

زَمَلَ ← زَمِيلاً = Deve yavaş yürümek, gibi.

6- Sanat ve meslekle ilgili fiillerin mastarları فِعَالَةٌ şeklinde gelir:

صَاغَ ← صِيَاغَةً = Ziynet eşyası (kuyumculuk) yapmak,

حَاكَ ← حِيَاكَةً = Dokumak,

زَرَعَ ← زِرَاعَةً = Ekin ekmek,

تَجَرَ ← تِجَارَةً = Ticaret yapmak,

خَاطَ ← خِيَاطَةٌ = Dikmek,

نَجَرَ ← نِجَارَةٌ = Marangozluk yapmak, gibi.

Fiil, yukarıda sözü edilen mânâlardan birini ifade etmiyorsa mastarı, şu şekillerin فَعْلٌ – فَعَلٌ – فُعُولٌ – فُعُولَةٌ birinde gelir. Şöyle ki:

a) Beşinci "bab"dan gelen fiillerin mastarları فُعُولَةٌ – فَعَالَةٌ şeklinde gelir:

صَعُبَ ← صُعُوبَةٌ . عَذُبَ ← عُذُوبَةٌ . ظَرُفَ ← ظَرَافَةٌ. نَظُفَ ← نَظَافَةٌ gibi.

b) Mâzilerin فَعَلَ şeklinde olan geçişsiz (lâzım) fiillerin mastarları فُعُولٌ şeklinde gelir:

قَعَدَ ← قُعُودًا . جَلَسَ ← جُلُوسًا . نَزَلَ ← نُزُولًا . مَرَّ (مَرَرَ) ← مُرُورًا gibi.

c) Mâzileri فَعِلَ şeklinde olan geçişsiz fiillerin mastarları فَعَلٌ şeklinde gelir:

عَطِشَ ← عَطَشًا . فَرِحَ ← فَرَحًا . شَلَّ (شَلِلَ) ← شَلَلًا . تَعِبَ ← تَعَبًا gibi.

d) Mâzileri فَعَلَ – فَعِلَ şeklinde olan geçişli (müteaddi) fiillerin mastarları فَعْلٌ şeklinde gelir:

غَزَا ← غَزْوًا . فَهِمَ ← فَهْمًا . كَتَبَ ← كَتْبًا

نَصَرَ ← نَصْرًا . رَدَّ ← رَدًّا gibi.

Bütün bu kolaylıklara rağmen bazı mastar şekillerinin kaideye aykırı olarak gelebileceği ve fiilin birden fazla mastar şeklinin bulunabileceği göz önünde bulundurulması gerektiğinden, bu hususta yine son söz lügat kitaplarının olduğunu hatırlatırız.

DÖRT HARFLİ YALIN (MÜCERRED) FİİLLERİN MASTARLARI

Dört harfli yalın (mücerred) fiillerin bir şekli (kalıbı) olduğunu, ileride fiilleri harf sayısına göre gruplara (bablara)

ayırırken göreceğiz. Konumuz olan fiillerin, iki mastar şekli vardır. O da فَعْلَلَ → فَعْلَلَةً – فِعْلاَلاً şekilleridir. Bu iki mastar şekli, bu tür fiillerin muzaaf olanlarının tümünde -

زَلْزَلَ → زَلْزَلَةً – زِلْزَالاً . وَسْوَسَ → وَسْوَسَةً – وِسْوَاسًا

gibi- kullanıldığı halde, muzaaf olmayanların tümünde kullanılmayabilir. Meselâ:

تَرْجَمَ → تَرْجَمَةً . قَحْطَبَ → قَحْطَبَةً . بَرْقَشَ → بَرْقَشَةً fiillerde ikinci şekil olan فِعْلاَلاً kullanılmaz.

Muzaaf, üç harfli yalın (mücerred) fiillerin - شَدَّ – مَدَّ - gibi son iki harfi bir cinsten olanlarına dendiği halde, dört harfli - زَعْزَعَ – قَلْقَلَ – وَلْوَلَ - birinci harf ile üçüncü, ikinci harf ile dördüncüsü bir cinsten olanlarına muzaaf denir.

İLAVELİ (MEZİD) FİİLLERİN MASTARLARI

Bu fiillerin mastarları düzenlidir. Bununla beraber bunlarda da bazı istisnalar yok değildir. Şimdi bu fiillerin mastarlarındaki istisnaları "bab"lardaki sıraya göre gözden geçirelim. Düzenli olanları "bab" lar işlenirken görülecektir.

1- إِفْعَالٌ babı

Bu bab'dan gelen fiillerin orta harflerinin elif olması halinde mastarlarının sonlarına bir "ta" getirilir:

أَجَارَ → إِجَارَةً gibi. أَعَانَ → إِعَانَةً . أَقَامَ → إِقَامَةً

Bu bab'ın mastarlarının bazılarında harf eksikliği vardır:

أَعْطَى → عَطَاءً gibi. تَكَلَّمَ → كَلاَمًا . أَنْبَتَ → نَبَاتًا . أَثْنَى → ثَنَاءً

Çünkü kaideye göre sırayla إِعْطَاءً – تَكَلُّمًا – إِنْبَاتًا – إِثْنَاءً şeklinde olması gerekirdi. Harf eksikliğinden dolayı bu tür mastarlara mastar yerine "ism-i mastar" denmektedir.

2- تَفْعِيلْ babı

Bu bab'dan gelen fiillerin son harflerinin (ى) şeklinde yazılmış elif veya hemze olması halinde mastarları تَفْعِلَةٌ şeklinde gelir:

تَوْطِئَةً → وَطَّأَ . تَهْنِئَةً → هَنَّأَ . تَصْفِيَةً → صَفَّى . تَرْبِيَةً → رَبَّى

gibi.

Şu fiillerin mastarlarının da

فَكَّرَ → تَكْرَارًا - تَكْرِيرًا → كَرَّرَ . تَرْدَادًا - تَرْدِيدًا → رَدَّدَ تَفْكِرَةً - تَفْكِيرًا

جَوَّلَ → تَذْكَارًا - تَذْكِرَةً - تَذْكِيرًا → ذَكَّرَ . تَجْرِبَةً → جَرَّبَ تَجْوَالاً - تَجْوِيلاً.

كَذَّبَ . تَحْلاَقًا تَحْلِيقًا → حَلَّقَ . تَطْوَافًا - تَطْوِيفًا → طَوَّفَ → كِذَّابًا - تَكْذِيبًا şeklinde geldiği olmuştur. Ancak bunlardan – فِعَّالٌ تَفْعَالٌ ölçüsünde olanlar eskiden kullanılmış zamanla kullanılmaz hale gelmiştir.

3- مُفَاعَلَةٌ bab'ı

Bu bab'dan gelen fiillerin mastarları مُفَاعَلَةٌ ölçüsü yanı sıra فِعَالٌ şeklinde de gelir:

نِضَالاً → نَاضَلَ . دِفَاعًا - مُدَافَعَةً → دَافَعَ . جِوَارٌ - مُجَاوَرَةً - جَاوَرَ مُنَاصَلَةً – gibi.

Ancak ilk harfi (ya) olan fiillerde birinci şekil kullanılır, ikinci şekil kullanılmaz.

مُيَامَنَةً – يَامَنَ مُيَاسَرَةً → يَاسَرَ gibi.

Bu bab'dan gelen fiillerin mastarlarında nadir olarak فِيعَالٌ şekli de görülmüştür: قَاتَلَ → مُقَاتَلَةً – قِتَالاً – قِيتَالاً gibi.

İki harf ilaveli, beş harfli mezid fiillerin mastarları da düzenlidir. Yalnız sonuncu harfleri illet harfi olan;

تَغَاضَى – تَأَنَّى – اِنْطَوَى – اِقْتَدَى gibi fiillerin mastarları sırayla

تَغَاضِيًا – تَأَنِّيًا – اِنْطِوَاءًا – اِقْتِدَاءً şeklinde gelir.

Üç harf ilaveli altı harfli mezid fiillerin mastarları da düzenlidir. Ancak اِسْتِفْعَالٌ babının orta harfi اِسْتَغَاثَ – اِسْتَعَانَ – اِسْتَقَامَ şeklinde illetli olanların mastarları sırayla اِسْتِغَاثَةً – اِسْتِعَانَةً – اِسْتِقَامَةً şeklinde gelir.

MİMLİ MASTARLAR

Bu mastarların diğer mastarlardan anlam bakımından farkları yoktur. İlk harflerinin (م) olmasından dolayı bunlar "mimli mastarlar" adını almışlardır.

Üç harfli fiillerden (sülasi mücerred) bu mastar;

مَفْعَلٌ – مَفْعَلَةٌ – مَفْعِلٌ – مَفْعِلَةٌ ölçüsünde gelir. Bunlardan مَفْعَلٌ şekli daha çok muzârilerinde orta harfleri zamme veya fetha olan fiiller için geçerlidir:

قَتَلَ → يَقْتُلُ → مَقْتَلٌ = Öldürmek,

نَصَرَ → يَنْصُرُ → مَنْصَرٌ = Yardım etmek,

خَرَجَ → يَخْرُجُ → مَخْرَجٌ = Çıkmak (çıkış),

فَتَحَ → يَفْتَحُ → مَفْتَحٌ = Açmak (açış),

عَلِمَ → يَعْلَمُ → مَعْلَمٌ = Bilmek,

ذَهَبَ → يَذْهَبُ → مَذْهَبٌ = Gitmek (gidiş), gibi. İkinci kalıp daha çok muzaaf fiiller için geçerlidir:

سَرَّ → يَسُرُّ → مَسَرَّةٌ = Sevinmek,

وَدَّ → يَوَدُّ → مَوَدَّةٌ = Sevmek (sevgi), gibi.

Bunlardan üçüncü ve dördüncü şekiller daha çok misal fiiller ve muzârilerin de orta harfleri kesreli olan fiiller için geçerlidir:

وَعَدَ → يَعِدُ → مَوْعِدٌ = Söz vermek, vadetmek,

وَقَفَ → يَقِفُ → مَوْقِفٌ = Durmak (durak),

وَضَعَ → يَضَعُ → مَوْضِعٌ = Konmak (konu),

نَزَلَ → يَنْزِلُ → مَنْزِلٌ = İnmek, konmak (konak),

جَلَسَ → يَجْلِسُ → مَجْلِسٌ = Oturmak (meclis),

رَجَعَ → يَرْجِعُ → مَرْجِعٌ = Dönmek,

وَعَظَ → يَعِظُ → مَوْعِظَةٌ = Öğüt vermek,

عَرَفَ → يَعْرِفُ → مَعْرِفَةٌ = Bilmek, tanımak,

حَمَى → يَحْمِى → مَحْمِيَةٌ = Korumak (koru), gibi.

Yukarıda bu mastarların anlam bakımından diğer mastarlardan farkları yoktur, dedik. Bununla beraber bu mastarlara, gerçek mastar olmadıklarını, mastar anlamı ifade eden isim türleri olduklarını söyleyenler vardır ki gerçeğe yakındır. Çoğunun Türkçe karşılıkları da bu görüşü desteklemektedir:

اَلْمَوَدَّةُ – اَلْمَحَبَّةُ = Sevgi,

اَلْمَنْزِلُ = Konak,

اَلْمَوْعِظَةُ = Öğüt,

اَلْمَغْفِرَةُ = Bağış,

اَلْمَعْصِيَةُ = Suç, günah,

اَلْمَقْدِرَةُ = Güç, kuvvet ,

اَلْمَقَالَةُ = Röportaj,

اَلْمَمَاتُ = Ölüm,

اَلْمَحْيَى = Hayat,

اَلْمَعْذِرَةُ = Özür,

اَلْمَهَابَةُ = Heybet, ihtişam, gibi.

Bunların yanı sıra şekil bakımından mastara benzemeseler de anlamları yönünden mastara benzeyen daha başka kelimeler de vardır

اَلْعَاقِبَةُ = Sonuç,

اَلْعَافِيَةُ = Sağlık, gibi.

Dört ve daha fazla harfe sahip olan fiillerin "mimli mastarları" ism-i mefullerin şeklinde gelir:

أَخْرَجَ = Çıkardı,

مُخْرَجٌ = Çıkarılan, çıkarılmış,

مُخْرَجٌ = Çıkarmak, gibi.

Bu iki kelimenin şekilleri aynı olduğuna göre ancak cümle içinde mânâlarına bakılarak, kelimenin hangi şekle ait olduğu anlaşılır. Meselâ:

رَأَيْتُ الرِّسَالَةَ الْمُتَقَدَّمَةَ إِلَى الْمُدِيرِ = "Müdüre sunulan mektubu gördüm" de اَلْمُتَقَدَّمَةُ ism-i mefûldür.

تَقَدَّمْتُ فِي عَمَلِي خَيْرَ مُتَقَدَّمٍ = "İşimde hayırlı bir ilerleme sağladım" da bu kelime, mimli mastardır.

İleride gelecek olan ism-i zaman ve mekan şekilleride mimli mastar şekillerinin aynı olduğundan, bu konuya orada yine dönülecektir.

YAPMA (SINÂİ) MASTARLAR

Yukarıda sözü edilen mastar türlerinden başka bir de isimlerin sonuna şeddeli bir (ya) ile yuvarlak (ta) getirilmek suretiyle elde edilen mastarlar vardır ki bunlara, yapma (sınai) mastarlar denir.

اَلْإِنْسَانُ = İnsan,

اَلْإِنْسَانِيَّةُ = İnsanlık,

اَلْيَوْمُ = Gün,

اَلْيَوْمِيَّةُ = Günlük,

اَلْعُشْرُ = Onda bir,

اَلْعُشْرِيَّةُ = Ondalık,

اَلْمَرْبُوطُ = Bağlı,

اَلْمَرْبُوطِيَّةُ = Bağlılık,

اَلسَّنَةُ = Yıl,

اَلسَّنَوِيَّةُ = Yıllık, gibi.

Verdiğimiz bu misâllerden de anlaşılacağı üzere bu tür mastarlar, türemiş isimlerden yapılabileceği gibi, türememiş (camid) isimlerden de yapılabilmektedir.

Burada dikkat edilmesi gereken husus, kelimenin aslı itibariyle mastar olup olmamasıdır. Aslı itibariyle mastar olan kelimeler bu şekilde mastar yapılamazlar. Çünkü mastar olan bir kelimeyi, bu şekle sokup bir daha mastar yapmaya gerek yoktur.

Konumuz olan bu mastar türü, daha önce geçen "emsile-i muhtelife" de 20. sırayı teşkil eden ve ileride izahı gelecek olan "ism-i mensûb" un müennesinin aynısıdır. ancak ism-i mensûbun müennesi, başka bir kelimenin sıfatı durumunda olduğu zaman Türkçe'deki -lik eki buna karşılık olarak gösterilmeyebilir. Misaller:

اَلْمَرْأَةُ اَلْقَرَوِيَّةُ = Köylü kadın,

اَلْحَرَكَةُ الإِنْسَانِيَّةُ = İnsancıl hareket,

اَلسُّفُنُ اَلْبَحْرِيَّةُ = Savaş gemileri,

اَلْكُتُبُ اَلْمَدْرَسِيَّةُ = Okul kitapları, gibi.

Bununla beraber -lik ekiyle de terceme edilebilir:

اَلْمَجَلَّةُ الشَّهْرِيَّةُ = Aylık dergi,

اَلأَعْدَادُ اَلْعُشْرِيَّةُ = Ondalık sayılar,

اَلْجَرِيدَةُ الْيَوْمِيَّةُ = Günlük gazete, gibi.

Türkçe'deki -lik ekinin, yukarıdaki yapma mastarın yanı sıra, mekan ve alet isimlerinden bir kısmını da karşıladığını yeri geldikçe göreceğiz. Hatta bu ekin, normal mastarlara da karşılık olarak kullanıldığı olur:

اَلْحُسْنُ = Güzellik,

اَلْقُبْحُ = Çirkinlik,

اَلصُّعُوبَةُ = Zorluk,

اَلسُّهُولَةُ = Kolaylık,

اَلشَّقَاوَةُ = Mutsuzluk,

اَلْغَبَاوَةُ = Budalalık,

اَلْمَشَقَّةُ = Zorluk,

اَلْبُخْلُ = Cimrilik,

اَلْمَرَضُ = Hastalık, gibi.

MASTARLARDA OLUMSUZLUK

Arapça'da mastarları olumsuz yapmak için, عَدَمٌ kelimesinden yararlanılır

اَلضَّرْبُ = Vurmak,

عَدَمُ الضَّرْبِ =Vurmamak,

اَلشُّرْبُ = İçmek,

عَدَمُ الشُّرْبِ = İçmemek,

اَلنَّوْمُ = Uyumak,

عَدَمُ النَّوْمِ = Uyumamak, gibi.

Görüldüğü gibi عَـدَمْ kelimesi mastara devamlı muzaf olmaktadır.

Bir de dolaylı mastar dediğimiz (أَنْ) ve benzeri mastar edatlarından sonra gelen fiiller vardır ki, bunların olumsuzluğu (لاَ) iledir.

أَنْ يَكْتُبَ = Yazmak,

أَنْ لاَيَكْتُبَ = Yazmamak,

أَنْ يَذْهَبَ = Gitmek,

أَنْ لاَيَذْهَبَ = Gitmemek, gibi.

أَنْ لاَ imlâ yönünden (أَلاَّ) şeklinde yazılır:

حَلَفْـتُ أَلاَّ أُضَيِّعَ وَقْتِـي سُـدًى = Vaktimi boş yere geçirmemeye yemin ettim, gibi.

MALÛM VE MEÇHÛL FİİLLERİN MASTARLARI

Bu iki fiil şeklinin mastarları birdir. Oysa Türkçe'de her ikisinin mastarları farklıdır:

فَتَحَ = Açtı.

فُتِحَ = Açıldı.

Her ikisinin mastarı فَتْحًا = Açmaktır. Halbuki Türkçe'de malûmda " açmak" meçhûlde "açılmak" deriz. Ancak yukarıda temas ettiğimiz dolaylı mastar şeklinde durum aynı değildir:

أَنْ يَقْطَعَ = Kesmek,

أَنْ يُقْطَعَ = Kesilmek, gibi.

4- İSM-İ FÂİL

İsm-i fâil, işi (fiili) yapanın (işleyenin) ismi demektir. Bununla beraber işi yapanı gösteren sıfattır, demek daha doğrudur. Meselâ: اَلْبَائِعُ = Satıcı kelimesi, satım işini yapanın ismi değil sıfatıdır. Bununla beraber isim hatta özel isim olarak kullanıldığı da olur:

اَلطَّائِرُ = Kuş,

كَامِلٌ = Kâmil,

صَالِحٌ = Salih, gibi.

İSM-İ FÂİL'İN TÜRETİLİŞİ

İsm-i Fâil, üç harfli fiillerden فَاعِلٌ şeklinde türetilir. Bu şekil, illetli fiillerde az, çok değişikliğe uğrar. Bu durum "ilâl" bahsinde ele alınacağından, burada kısaca değinip geçeceğiz. Meselâ:

بَاعَ - قَالَ

gibi ecvef fiillerin illet harfleri, ism-i fâillerde hemzeye dönüşür:

بَائِعٌ - قَائِلٌ gibi. رَمَى - غَزَا

gibi son harfleri illetli olan nâkıs fiillerin ism-i fâillerinin belirsiz (nekre) olması halinde son harfleri düşer:

رَامٍ → اَلرَّامِى . غَازٍ → اَلْغَازِى gibi.

Dört ve daha fazla harfli fiillerin ism-i fâilleri, muzârilerinden elde edilir. Bu da muzârilerin, muzâraat harfi dediğimiz birinci harfi atılarak, onun yerine bir (مُ) getirilmek suretiyle olur. Aşağıda harf sayısına göre fiillerin ism-i fâilleri gösterilmiştir:

İsm-i fâil - Muzâri' - Mâzi Türkçesi

عَالِمٌ ← يَعْلَمُ ← عَلِمَ = Bildi

مُدَحْرِجٌ ← يُدَحْرِجُ ← دَحْرَجَ = Yuvarladı

مُعَلِّمٌ ← يُعَلِّمُ ← عَلَّمَ = Öğretti

مُنْكَسِرٌ ← يَنْكَسِرُ ← اِنْكَسَرَ = Kırıldı

مُتَدَحْرِجٌ ← يَتَدَحْرَجُ ← تَدَحْرَجَ = Yuvarlandı

مُسْتَرِيحٌ ← يَسْتَرِيحُ ← اِسْتَرَاحَ = Dinlendi

İsmi- fâille muzâri' fiil arasında harf sayıları ve hareke bakımından benzerlik vardır

يَكْتُبُ = كَاتِبٌ . يُعَلِّمُ = مُعَلِّمٌ gibi.

Görünüşteki bu benzerlik yanı sıra manaları arasında da bir yakınlık vardır. Zaten " muzâri" benzer demektir ki bizim geniş zaman dediğimiz bu fiil, hem şekil hem mana yönünden ism-i fâile benzediği için, bu adı almıştır.

İsm-i fâil siğası, hem şimdiki zaman hem gelecek zaman anlamında kullanılabilir. Muzâri' fiil de aynı şekilde kullanılır. Onun için yani, hem şimdiki zaman hem gelecek zaman ifade etmelerinden dolayı bu tür fiillere Türkçe'de geniş zaman fiilleri denilmiştir. Nitekim muzâri'lerin müsbet (olumlu) şimdiki zamanlarını gösteren belli başlı kipleri yoktur. Yukarıda sözü edilen benzerlikten dolayı bulunmayan bu kiplerin yerine, ism-i fâili kullanılır:

هذا الرَّجُلُ نَائِمٌ = Bu adam uyuyor,

وَهذَا قَادِمٌ = Bu da geliyor, gibi.

İsm-i fâil gelecek zaman anlamı da ifade eder demiştik:

هَلْ أَنْتُمْ مُطَّلِعُونَ = Siz bakacakmısınız?, gibi.

Aslında isimlerde zaman bulunmamakla beraber ism-i fâilin bu zamanlarda kullanılması, muzâri'ye benzemesinden ileri gelmektedir.

İleride ism-i fâil ve benzerlerinin fiiller gibi görev yaptıklarını, yani fâil vs. aldıklarını göreceğiz.

İSM-İ FÂİLİN ANLAMI

1- İsm-i fâilin, Türkçe'deki şimdiki zaman anlamında kullanıldığına yukarıda işaret ettik:

هٰذَا الرَّجُلُ مُسْتَمِرٌّ فِـى عَمَلِـهِ = Bu adam işinde devam etmektedir, gibi.

2- İsm-i fâil ve bundan sonra gelecek olan ism-i mefulun baş tarafına (اَلْ) gelmesi halinde bu kiplerin sonuna -en, -an ekleri karşılığı bir mana verir

اَلْمَاشِى = Yürüyen,

اَلنَّاظِرُ = Bakan,

اَلشَّارِبُ = İçen, gibi.

3- Bazıları da -ci ekiyle karşılanır.

بَائِعٌ = Bir satıcı,

مُوَزِّعٌ = Bir dağıtıcı,

لاَعِبٌ = Bir oyuncu,

مُسَافِرٌ = Bir yolcu, gibi.

4- Bazılarına da -li eki karşılık olarak kullanılır

عَمَلٌ مُسْتَمِرٌّ = Sürekli bir iş,

قَوْلٌ مُؤَثِّرٌ = Dokunaklı bir söz,

شَجَرَةٌ مُثْمِرَةٌ = Meyveli bir ağaç, gibi.

5- Bazılarına ise - gin ekini karşılık olarak gösteririz

مُجْتَمَعٌ مُتَمَاسِكٌ = Tutkun bir topluluk,

رَجُلٌ مُشَاكِسٌ = Çapkın bir adam,

خَطٌّ مُتَوَتِّرٌ = Gergin bir hat, gibi.

İSM-İ FÂİL İLE SIFAT-I MÜŞEBBEHENİN FARKI

İsm-i fâilin ifade ettiği sıfatlar (anlamlar) geçici, sıfat-ı müşebbeheninki ise kalıcıdır. Bu durum sıfat-ı müşebbehe bahsinde geniş olarak ele alınacaktır.

İsm-i fâilin çekimi

كَاتِبٌ - كَاتِبَانِ - كَاتِبُونَ - كُتَّابٌ - كُتَّبٌ - كَتَبَةٌ * كَاتِبَةٌ - كَاتِبَتَانِ -
كَاتِبَاتٌ - كَوَاتِبُ

Bu çekimde de görüldüğü gibi ism-i fâilin on siğası vardır. Sağdan sola altısı erkekler, dördü de kadınlar içindir. Erkeklerin dört, kadınların da iki cemisi vardır. Her iki cinsin birinci cemileri salim, sonrakiler mükesser cemilerdir. (Cemi bahsine bak!)

Dört ve daha fazla harfli fiillerin ism-i fâillerinde salim cemilerden sonraki cemiler kullanılmaz. Misal;

مُسْلِمٌ - مُسْلِمَانِ - مُسْلِمُونَ * مُسْلِمَةٌ - مُسْلِمَتَانِ - مُسْلِمَاتٌ

İsm-i fâil ve benzeri isimler fiiller gibi görev yaptıklarından ikinci kısım da "nahiv kısmı" bu yönleriyle tekrar ele alınacaklardır. Bu isimler, ism-i fâil, ism-i mef'ûl, sıfat-ı müşebbehe, mübalağalı ism-i fâil ve ism-i tafdildir.

5- İSM-İ MEF'ÛL

Mefûl, işlenen (yapılan) demektir. Fâilin yaptığı işten etkileneni gösterir. Geçişli fiillerden türetilir. Geçişsiz fiillerden türetilemez. Yukarıda geçen ism-i fâilin aksi yönde bir mana ifade eder:

اَلْكَاسِرُ =Kıran,

اَلْمَكْسُورُ = Kırılan,.gibi.

Bu durumuyla meçhûl fiillere benzer:

كُسِرَ = Kırıldı,

اَلْمَكْسُورُ = Kırılmış, gibi.

İSM-İ MEF'ÛLÜN TÜRETİLİŞİ

İsm-i mef'ûl, üç harfli fiillerden مَفْعُولٌ şeklinde türetilir:

عَلِمَ = Bildi,

اَلْمَعْلُومُ = Bilinen, gibi.

قَالَ = Dedi,

صَانَ = Korudu, gibi ecvef fiillerin ism-i mefulleri – مُصْوُونٌ مَقْوُولٌ şeklinde gelmesi gerekirken مَقُولٌ – مَصُونٌ şekline dönüştürülür.

دَانَ – بَاعَ gibilerininki ise, مَبْيُوعٌ – مَدْيُونٌ şeklinden مَبِيعٌ – مَدِينٌ şekline dönüştürülür.

Zira öncekilerde illet harfi (vav), bunlarda ise (yâ)'dır. Kelimelerde meydana gelen bu değişiklikler "i'lal" bahsinde geniş olarak işlenecektir.

Üç harften fazla harfe sahip olan fiillerin ism-i mef'ulleri, meçhûl muzârilerinden muzaraat harfi dediğimiz birinci harf atılır, onun yerine bir (م) getirilmek suretiyle elde edilir. Aşağıda harf sayılarına göre fiillerin ismi mefulleri gösterilmiştir.

İsmi mefûl Muzâri' Mâzi Türkçesi

مَكْسُورٌ ← يَكْسِرُ ← كَسَرَ = Kırdı,

مُدَحْرَجٌ ← يُدَحْرِجُ ← دَحْرَجَ = Yuvarladı,

مُتَعَلَّمٌ ← يَتَعَلَّمُ ← تَعَلَّمَ = Öğrendi,

مُسْتَفْهَمٌ ← يَسْتَفْهِمُ ← اِسْتَفْهَمَ = Sordu,

İSM-İ MEF'ÛLÜN ANLAMI

1- Bu da yukarıda işaret edildiği üzere (اَلْ) alması halinde Türkçe'deki -en, -an ekleriyle karşılanır:

اَلْمَكْتُوبُ =Yazılan,

اَلْمُرْسَلُ = Gönderilen, gibi.

2- Bazıları da -li ekiyle karşılanır:

مَرْبُوطٌ = Bağlı,

مَجْرُوحٌ = Yaralı,

مَصْبُوغٌ = Boyalı, gibi.

Bunlara sırasıyla, bağlanmış, yaralanmış ve boyanmış şeklinde mana verilebilir.

3- Bazılarına da -ik eki karşılık olarak gösterilir:

مَفْتُوحٌ = Açık

مَكْسُورٌ = Kırık

مَثْقُوبٌ = Delik, gibi.

4- Bazılarına ise- miş eki karşılık olur:

مُشَاهَدٌ = Görülmüş,

مَقْتُولٌ = Öldürülmüş,

مَزْرُوعٌ = Ekilmiş, gibi.

Bu ekin, yukarıdaki örneklerin çoğu için de geçerli olduğunu hatırlatırız.

İsm-i mef'ûlun çekimi

مَكْتُوبٌ – مَكْتُوبَانِ – مَكْتُوبُونَ * مَكْتُوبَةٌ – مَكْتُوبَتَانِ– مَكْتُوبَاتٌ – مَكَاتِيبُ

Bu çekimde de görüldüğü gibi ism-i mefulün yedi siğası vardır. Sağdan sola bunlardan üçü erkekler, dördü de kadınlar içindir. Sonuncu cemi, mükesser, öncekiler salimdir. Sonuncu cemi dört ve daha fazla harfe sahip olan fiillerin ism-i mef'ullerinde kullanılmaz. Bu durum ism-i fâillerde de söz konusu idi.

مُرْسَلٌ - مُرْسَلاَنِ - مُرْسَلُونَ * مُرْسَلَةٌ - مُرْسَلَتَانِ - مُرْسَلاَتٌ

gibi.

İSMİ MEF'ÛLLER HAKKINDA DİĞER BİLGİLER

مُحْتَلٌّ - مُعْتَدٌّ - مُخْتَارٌ - مُحْتَاجٌ

Kelimeleri ismi fâil ile ismi meful arasında müşterektir.

Sıfat-ı müşebbehe siğaları arasında olan فَعِيلٌ - فَعُولٌ vezinlerindeki kelimelerin çoğu ism-i mefûl anlamı ifade eder:

جَرِيحٌ = مَجْرُوحٌ = Yaralı,

رَتِيبٌ = مُرَتَّبٌ = Sıralı,

قَتِيلٌ = مَقْتُولٌ = Öldürülmüş,

أَسِيرٌ = مَأْسُورٌ = Tutsak,

حَبِيبٌ = مَحْبُوبٌ = Sevgili,

كَحِيلٌ = مَكْحُولٌ = Sürmeli,

ذَبِيحٌ = مَذْبُوحٌ = Kesilmiş,

طَرِيحٌ = مطْرُوحٌ = Atılmış,

صَلِيبٌ = مَصْلُوبٌ = Çarmıha gerilmiş,

سَلِيبٌ = مَسْلُوبٌ = Soyulmuş gibi.

رَسُولٌ = مُرْسَلٌ = Gönderilmiş,

أَكُولَةٌ = مَأْكُولَةٌ = Yenmiş,

رَكُوبَةٌ = مَرْكُوبَةٌ = Binilmiş,

حَلُوبَةٌ = مَحْلُوبَةٌ = Sağılmış, gibi.

فُعْلَةٌ – فَعَلٌ – فِعْلٌ veznindeki kelimeleri de yukarıdaki kelimelere ilave etmemiz gerekir. Yani bu ölçüde olan kelimeler de ism-i mefûl anlamı ifade ederler:

ذِبْحٌ = مَذْبُوحٌ = Kesilmiş,

طِحْنٌ = مَطْحُونٌ = Öğütülmüş,

طِرْحٌ = مَطْرُوحٌ = Atılmış,

رِعْيٌ = مَرْعِيٌّ = Güdülmüş, gibi.

قَنَصٌ = مَقْنُوصٌ = Avlanmış,

جَزَرٌ = مَجْزُورٌ = Kesilmiş,

عَدَدٌ = مَعْدُودٌ = Sayı, sayılmış,

سَلَبٌ = مَسْلُوبٌ = Soyulmuş,

جَلَبٌ = مَجْلُوبٌ = Celbedilmiş, gibi.

أُكْلَةٌ = مَأْكُولٌ = Yenmiş,

غُرْفَةٌ = مَغْرُوفٌ = Avuçlanmış,

مُضْغَةٌ = مَمْضُوغٌ = Çiğnem, çiğnenmiş,

طُعْمَةٌ = مَطْعُومٌ = Yenmiş, gibi.

Yukarıda gösterilen فُعْلَةٌ – فَعَلٌ – فِعْلٌ – فَعِيلٌ veznindeki ism-i mefûl anlamında kullanılan kelimeler semâidir, azdır. Özellikle de son üçü birinciden daha az kullanılır. Bunların dördününde müennesleri, müzekkerleri arasında fark yoktur. Mesela:

رَجُلٌ كَحِيلٌ = Sürmeli bir adam,

اِمْرَأَةٌ كَحِيلٌ = Sürmeli bir kadın deriz.

اِمْرَأَةٌ كَحِيلَةٌ = Diyemeyiz.

فَعُولٌ vezninde olanların ise müennesleri, müzekkerleri vardır:

أَكُولٌ = أَكُولَةٌ .رَكُوبٌ = رَكُوبَةٌ gibi.

SIFAT-I MÜŞEBBEHE

Sıfat-ı müşebbehe, benzeyen sıfat demektir. Bir takım sıfat, daha önce bahsi geçen ism-i fâile benzediği için bu adı almıştır. Şu halde konumuz, ism-i fâile benzeyen sıfatlardır

SIFAT-I MÜŞEBBEHE NEDİR?

Sıfat-ı müşebbehe; adından da anlaşılacağı üzere sıfattır. Bunun benzediğini söylediğimiz ism-i fâilin de sıfat olduğunu daha önce yerinde söyledik. Yine orada işaret ettiğimiz gibi ism-i fâilin ifade ettiği anlam gelip geçici olduğu halde konumuz olan sıfatın ifade ettiği anlam kalıcıdır. Başka bir ifadeyle bunun ifade ettiği anlamın zamanla ilgisi yoktur. Onunki ise gelip geçicidir. Meselâ:

رَجُلٌ جَالِسٌ = Oturan bir adam

رَجُلٌ ذَاهِبٌ = Giden bir adam, gibi ki oturan kalkabilir, giden dönebilir.

رَجُلٌ وَسِيمٌ = Yakışıklı bir adam

اِمْرَأَةٌ جَمِيلَةٌ = Güzel bir kadın,

Misâllerindeki sıfatların zamanla ilgisi yoktur. İşte bu iki tür sıfat arasında en bariz fark budur. Konunun sonunda bu husus tekrar incelenecektir.

SIFATI MÜŞEBBEHENİN TÜRETİLİŞİ

Sıfat-ı müşebbehe, genellikle üç harfli lâzım (geçişsiz) fiillerden özellikle de

فَعِلَ → يَفْعَلُ . فَعُلَ → يَفْعُلُ babları lâzım fiillerinden türetilir:

كَحِلَ - يَكْحَلُ → الأَكْحَلُ = Kudretten sürmeli

شَرُفَ - يَشْرُفُ → اَلشَّرِيفُ = Onurlu, gibi

Bu iki bab dışındaki bablardan türetilişi ise azdır.

سَادَ - يَسُودُ → اَلسَّيِّدُ = Efendi

ضَاقَ - يَضِيقُ → اَلضَّيِّقُ = Dar

حَرِصَ - يَحْرُصُ → اَلْحَرِيصُ = Hırslı, gibi.

SIFAT-I MÜŞEBBEHE'NİN SİĞALARI

Sıfat-ı müşebbehe, üç harfli fiillerden dört şekilde türetilir. Bu şekiller:

أَفْعَلُ - فَعْلَانُ - فَعِلٌ - فَعِيلٌ vezinleridir. Şimdi bu siğaları sırayla görelim.

1- أَفْعَلُ siğası

Bu şekil فَعِلَ babı geçişsiz fiillerin renk, sakatlık veya ziynet (süs) ifade edenlerinden türetilir. Müennesi فَعْلَاءُ şeklidir.

Renkler:

أَسْوَدُ - سَوْدَاءُ = Siyah,

أَبْيَضُ - بَيْضَاءُ = Beyaz,

أَخْضَرُ - خَضْرَاءُ = Yeşil, gibi.

Sakatlıklar:

أَعْرَجُ - عَرْجَاءُ = Topal,

أَحْدَبُ - حَدْبَاءُ = Kambur,

أَصَمُّ - صَمَّاءُ = Sağır, gibi

Ziynet güzellikle ilgili olanlar:

أَنْجَلُ - نَجْلَاءُ = Ceylan gözlü,

أَحْوَرُ - حَوْرَاءُ = Kömür gözlü,

أَكْحَلُ – كَحْلَاءُ = Kudretten sürmeli, gibi.

2- فَعْلَانُ sığası

Bu şekil فَعِلَ babı lâzım fiillerin boşluk, doluluk ve hastalık dışındaki iç sıkıntıları ifade edenlerinden türetilir. Müennesi, فَعْلَى şeklidir.

Boşluk ifade edenler

عَطْشَانُ – عَطْشَى = Susuz,

جَوْعَانُ – جَوْعَى = Aç,

ظَمْآنُ – ظَمْآى = Susuz, gibi.

Doluluk ifade edenler:

سَكْرَانُ – سَكْرَى = Sarhoş,

شَبْعَانُ – شَبْعَى = Tok.

رَيَّانُ – رَيَّى = Suya kanmış (dolgun) gibi.

Hastalık dışında iç sıkıntıları ifade edenler:

غَضْبَانُ – غَضْبَى = Sinirli, Öfkeli,

ثَكْلَانُ – ثَكْلَى = Çocuğunu kaybeden,

لَهْفَانُ – لَهْفَى = Hasret çeken gibi.

3- فَعِلٌ sığası

Bu şekil فَعِلَ babı lâzım fiillerinin iç hastalıkları ve benzeri sıkıntılar ifade edenlerinden veya bunların aksi yönde bir mânâ taşıyanlarından türetilir. Müennesi, فَعِلَةٌ şeklidir.

Hastalıkların bedenle ilgili olanları:

وَجِعٌ = Ağrılı,

مَغِصٌ = Sancılı,

تَعِبٌ = Yorgun, gibi.

Ahlâkla ilgili olanları:

ضَجِرٌ = Bezgin, sabırsız,

شَرِسٌ = Aç gözlü,

أَشِرٌ = بَطِرٌ = Nankör, azgın,

مَرِحٌ = Şımarık,

قَلِقٌ = Endişeli, gibi.

Hastalığa benzeyenler:

حَزِنٌ = Üzgün,

حَرِبٌ = Öfkeli,

كَمِدٌ = Sıkıntılı, gibi.

Yukarıdakilerin aksi yönde bir manâ ifade edenler. Bunlar ikiye ayrılır

a) Sevinç ve neşe ifade edenler:

جَذِلٌ = Neşeli,

طَرِبٌ = Çoşkun.

فَرِحٌ = Sevinçli, gibi.

b) İç ziyneti ifade edenler:

فَطِنٌ= Uyanık, zeki,

نَدِسٌ= Akıllı,

لَبِقٌ= Mahir, becerikli, ne yaptığını ve ne yapacağını bilen.

سَلِسٌ= Yumuşak, uysal, gibi.

4- فَعِيلٌ Siğası

Bu şekil genellikle فَعُلَ - يَفْعُلُ babı fiillerinden türetilir. Müennesi, فَعِيلَةٌ şeklidir:

كَرِيمٌ = Cömert, selek,

عَظِيمٌ= Büyük, iri, kocaman,

حَقِيرٌ = Hor görülen,

سَمِيحٌ = Hoş görülü,

حَلِيمٌ = Uysal, aklı başında,

ظَرِيفٌ = Kibar,

بَخِيلٌ = Cimri,

جَمِيلٌ = Güzel,

قَبِيحٌ = Çirkin,

كَثِيرٌ = Çok,

قَلِيلٌ = Az, gibi.

Yukarıda sıfat-ı müşebbeheyi, türediği fiilleri ve ifade ettiği anlamlara göre gruplamaya ve tanımaya çalıştık. Daha bunlardan başka sıfat-ı müşebbehenin birçok şekilleri vardır ki, bir kaideye bağlı değildir. Ancak görerek ve kullanarak öğrenilebilinir. Bunlar:

صُلْبٌ = Sert,

صَعْبٌ = Zor,

حَسَنٌ = İyi,

رِخْوٌ = Gevşek,

جَبَانٌ = Korkak,

دَيِّنٌ = Dindar,

عُرْيَانٌ = Çıplak,

بَطَلٌ = Yiğit, kahraman,

شُجَاعٌ = Cesaretli,

ضَخْمٌ = Büyük, yoğun,

جُنُبٌ = Uzak,

صُرَاحٌ = Arı, saf,

رَزَانٌ = Vakur kadın,

فَاضِلٌ = Faziletli,

طَهُورٌ = Pak, temiz,

وَقُورٌ = Ağır başlı,

سَهْلٌ = Kolay,

مُرٌّ = Acı,

مُزٌّ = Mayhoş, gibi.

Sıfat-ı müşebbehe, ism-i fâil ve ism-i mefûl siğalarında da gelebilir. Başka bir ifadeyle bu iki siğada gelen sıfatlar gelip geçici olmayıp kalıcılık ifade ederlerse bu sıfatları, sıfat-ı müşebbehe saymak gerekir. Şu halde bu üç tür sıfatın siğalarına bakmaksızın kalıcı olanları sıfat-ı müşebbehe, geçici olanları ise, siğalarına göre ism-i fâil veya ism-i mef'ul olur demek daha yerinde olur.

SIFAT-I MÜŞEBBEHENİN İSMİ FÂİL SİĞASINDA GELİŞİ

طَاهِرٌ = Temiz,

فَارِغٌ = Boş,

حَامِضٌ = Ekşi,

فَاضِلٌ = Faziletli,

قَاسٍ = Sert,

مُظْلِمٌ = Karanlık,

مُضِيءٌ = Parlak,

مُسْتَقِيمٌ = Doğru,

مِعْوَجٌّ = Eğri,

مُعْتَدِلٌ = Mutedil,

بَارِدٌ = Soğuk,

حَارٌّ = Sıcak,

مَالِحٌ = Tuzlu, gibi.

İsm-i mefûl siğasında gelişi:

مَحْمُودُ الْمَقَاصِدِ = İyi maksatlı,

مُنَقَّى السَّرِيرَةِ= İçi temiz,

مُنْتَظَمُ الْوَقْتِ= Vakti düzenli, gibi.

SIFAT-I MÜŞEBBEHE İLE İSM-İ FÂİLİN FARKI

1- Daha önce ism-i fâil bahsinde de işaret edildiği gibi konumuz olan sıfatlar kalıcılık ifade eder, ism-i fâilinkiler ise geçicidir.

رَجُلٌ كَرِيمٌ = Cömert bir adam,

رَجُلٌ شَارِبٌ = İçen bir adam, gibi.

Bu iki misâlde de görüldüğü üzere cömertlik, kişide meziyet olarak devamlılık ifade eder. İçme işi ise zamanla ilgili olup gelip

geçicidir. İşte bu iki tür sıfat arasında en açık fark budur. Bununla beraber aşağıdaki farklar da göz önünde bulundurulmalıdır.

2- Bir iki istisnası dışında konumuz sıfatları lâzım fiillerden türetilir. İsm-i fâillerinkiler ise hem lâzım hem müteaddi fiillerden türetilir.

3- Konumuz sıfatları fâillerine muzaf olabilir. Hatta dilbilgisi bakımından muzaf olması, olmamasından daha iyidir. Yani;

حَسَنٌ خُلُقُهُ = Ahlâkı iyi,

جَمِيلٌ وَجْهُهُ = Yüzü güzel, yerine,

حَسَنُ الْخُلُقِ = İyi ahlâklı,

جَمِيلُ الْوَجْهِ = Güzel yüzlü demek daha iyidir.

İsm-i fâilde ise bu durum doğru değildir. Yani ism-i fâilin fâiline muzaf olması doğru değildir. Meselâ;

خَلِيلٌ مُصِيبٌ سَهْمُهُ الْهَدَفَ = Halil, oku hedefe isabet edendir,

yerine;

خَلِيلٌ مُصِيبُ السَّهْمِ الْهَدَفَ = demek doğru olmaz.

Bu durumda ism-i mef'ul, sıfat-ı müşebbeheye benzer. Yani ism-i mef'ûl de -onun fâiline muzaf olduğu gibi- naib-ü fâiline muzaf olabilir. Çünkü ism-i mef'ûlün naib-ü fâili aslında mefûlün bihtir. Nitekim ism-i fâil de mefûlüne muzaf olabilir:

خَالِدٌ مَجْرُوحٌ يَدُهُ = Halit eli yaralıdır, yerine

خَالِدٌ مَجْرُوحُ الْيَدِ = Eli yaralı Halit, denileceği gibi

اَلْحَقُّ قَاهِرُ الْبَاطِلَ = Hak batılı kahredendir, yerine اَلْحَقُّ قَاهِرُ الْبَاطِلِ da denebilir.

Daha önce sıfat-ı müşebbehenin dördüncü siğasını teşkil eden فَعِيلٌ şeklinin ism-i meful anlamında kullanıldığını gördük. Bu siğaya mübalağalı ism-i fâilin de ortak olduğunu yerinde göreceğiz.

Sıfat-ı müşebbehe de türemiş kelimelerden olduğu halde buna "emsile-i muhtelife" de yer verilmemiştir. İsm-i fâile benzemesi ve birden fazla siğasının bulunması buna, yani emsilede yer almamasına, sebep gösterilebilir. Onun için bizde burada numarasız işledik.

6- FİİL-İ MÛZARİ' CAHD-İ MUTLAK

لَمْ يَكْتُبْ = Yazmadı

Bu kelime emsilede altıncı sırayı teşkil eder. Baştaki (لَمْ) i bir yana bırakırsak يَكْتُبُ = yazar, önce geçen ve emsilede ikinci sırayı teşkil eden, yerinde açıklaması yapılan muzâri' fiilin kendisidir. O halde niçin tekrar etmektedir? Baştaki (لَمْ) bu fiilin anlamında değişiklik yapmaktadır. Dolayısıyla da yeni bir kip ortaya çıkmış oluyor. (لَمْ) bu fiilin:

1- Zamanını geniş zamandan geçmiş zamana çevirir.
2- Menfi (olumsuz) yapar.
3- Son harfinin harekesini cezmeder. Sonuç olarak

يَكْتُبُ = Yazar.

لَمْ يَكْتُبْ = Yazmadı, olur.

BU KİP HAKKINDA GENEL BİLGİLER

Emsile kitaplarında bu kipe, fiil-i muzâri caḥd-i mutlak denir. Cahdi- mutlak, kayıtsız olumsuz demektir. Zira bundan sonra gelecek olan لَمَّا يَكْتُبْ = Henüz yazmadı kipinin "henüz" kaydı ile kayıtlı olması sebebiyle bunu ondan ayırdetmek için buna, kayıtsız olumsuz anlamında cahdi mutlak denmiştir. Nitekim ona da sürekli olumsuz anlamında cahd-i müstağrak denir.

Şu halde konumuz olan لَمْ يَكْتُبْ =مَاكَتَبَ = Yazmadı, demektir. Şekil bakımından muzâride olsa (لَمْ) ile birlikte olumsuz mâzi (geçmiş zaman) demektir.

(لَمْ)'in muzâri' fiillerden önce gelme özelliği vardır. Yani muzâri' fiiller dışında kelime, ister fiil ister isim olsun hiç birinden önce gelmez.

Aşağıdaki çekimde de görüleceği gibi (لَمْ) ler bu fiilin müfredlerinin son harflerini cezmediyor. Tesniye eliflerinden, cemi (vav)'larından ve muhataba (ya)'larından sonraki (ن) ları düşürüyor ki bu da, bu kiplerde cezm yerine geçer.(ن) düşen kiplerin sayısı yedidir. Ancak ikisi tekrar mahiyetinde olduğundan, bunlara beş fiiller anlamında "efal-i hamse" denir. Müenneslerin cemisi olan تَكْتُبْنَ – يَكْتُبْنَ kiplerinin (ن) ları fetha üzere mebni olduğundan (لَمْ) in, bu iki kip üzerinde hareke etkisi yoktur. Ayrıca bu (ن) lar zamirdir. Bilindiği gibi zamirler (لَمْ) den düşmez.

Sonu illet harfi ile biten nâkıs fiillerin bu harflerini düşürmesi de cezm yerine geçer:

يَرْمِي → لَمْ يَرْمِ . يَغْزُو → لَمْ يَغْزُ . يَخْشَى → لَمْ يَخْشَ gibi.

(لَمْ) ile ilgili diğer bilgiler konunun başında verildi.

Bundan sonraki kipte (لَمْ) ile (لَمَّا) yeri geldikçe karşılıklı işleneceklerinden burada bu kadarla yetiniyoruz.

Fiil-i muzâri' cahd-i mutlak çekim örneği:

Yazmadılar = لَمْ يَكْتُبُوا İkisi yazmadı = لَمْ يَكْتُبَا Yazmadı = لَمْ يَكْتُبْ E.

Yazmadılar = لَمْ يَكْتُبْنَ İkisi yazmadı = لَمْ تَكْتُبَا Yazmadı = لَمْ تَكْتُبْ K.

Yazmadınız = لَمْ تَكْتُبُوا İkiniz yazmadınız = لَمْ تَكْتُبَا Yazmadın = لَمْ تَكْتُبْ E.

Yazmadınız = لَمْ تَكْتُبْنَ İkiniz yazmadınız = لَمْ تَكْتُبَا Yazmadın = لَمْ تَكْتُبِي K.

Yazmadık = لَمْ نَكْتُبْ Yazmadım = لَمْ أَكْتُبْ Müşterek

Bu çekim, şekil bakımından daha önce geçen muzâri'nin -(لَمْ) ve etkisi hariç- aynısı olduğundan, orada verilen bilgiler bunda da geçerlidir.

7- FİİL-İ MÛZÂRİ' CAHD-İ MÜSTAĞRAK

لَمَّا يَكْتُبْ =Henüz yazmadı

Bu kip de emsilede yedinci sırayı teşkil eder. Baştaki لَمَّا yı bir yana bırakırsak bu da, daha önce geçen muzâri' nin kendisidir. Ancak baştaki لَمَّا da (لَمْ) gibi bu fiilin:

1- Zamanını geniş zamandan geçmişe çevirir.
2- Olumsuz yapar.
3- Son harfinin harekesini cezmeder.
4- (لَمَّا) da (لَمْ) den fazla olarak " henüz, hala, daha" anlamları vardır. Yani bunun ifade ettiği olumsuzluk, sözü edilen zamandan konuşulan zamana kadar sürer. Meselâ: Okula sabahleyin saat 8'de gitmem gerekirken gitmemişsem biri bana, saat 10'da okula gitmedin mi? diye sorsa ona, henüz gitmedim, derim. Bu durumda olumsuzluk yani gitmemem, saat 8'den o adamla konuştuğum zaman olan 10'a kadar sürüyor demektir. Bu da yukarıda gösterilen üç kelimeden biriyle ifade edilir. Bu kipe, sürekli olumsuzluk anlamında fiil-i muzâri'. cahd-i müstağrak denmesi bu yüzdendir. Şu halde (لَمَّا) (لَمْ) den "henüz" kaydı ile ayrılır. Bunun dışında görevleri birdir. Bununla beraber ikisinin bazı ayrıldıkları yerler vardır. Şimdi bu yerleri görelim.

(لَمَّا) NIN (لَمْ) DEN AYRI YÖNLERİ

Yukarıda işaret ettiğimiz "henüz" kaydına ilave olarak:

1- (لَمْ) devamlı muzari' fiillerden önce gelme özelliğine sahip olduğu halde (لَمَّا) hem mâzi hem muzâri' fiillerden önce

gelebilir. Ancak muzâri'den önce gelişinde (لَمْ) gibi harf, maziden önce gelişinde ise, "zaman" anlamında isimdir. Bu durumda cezmetmeyen şart edatları grubuna girer. Kendisinden sonra şart cevap adı altında iki mâzi fiil bulunur:

لَمَّا أَقْبَلَ الرَّبِيعُ تَفَتَّحَتِ الْأَزْهَارُ = Bahar gelince çiçekler açtı, gibi.

Şu halde (لَمْ) yalnız harf (لَمَّا) ise hem harf hem isim olarak kullanılıyor.

2- (لَمْ) de böyle bir durum söz konusu olmadığı halde (لَمَّا) dan sonra fiil hafzedilebilir. Nitekim Türkçe'deki "henüz" den sonra da aynı şey yapılabilir. Meselâ: Okul tatile girdi mi? diye soran birine henüz der "girmedi" fiilini söylemeyebiliriz. هَلْ وَصَلَ الْمُسَافِرُ ؟ = Misafir ulaştı mı? diyen birine de لَمَّا = Henüz der وَصَلَ fiilini söylemeyebiliriz. (لَمَّا) ileride cezmetmeyen şart edatları işlenirken tekrar ele alınacaktır.

Fiil-i Muzâri' cahdi müstağrak çekim örneği

Henüz yazmadılar = لَمَّا يَكْتُبُوا henüz ikisi yazmadı = لَمَّا يَكْتُبَا Henüz yazmadı= لَمَّا يَكْتُبْ E
Henüz yazmadılar = لَمَّا يَكْتُبْنَ henüz ikisi yazmadı = لَمَّا تَكْتُبَا Henüz yazmadı = لَمَّا تَكْتُبْ K
Henüz yazmadınız = لَمَّا تَكْتُبُوا henüz ikiniz yazmadınız = لَمَّا تَكْتُبَا Henüz yazmadın= لَمَّا تَكْتُبْ E
Henüz yazmadınız = لَمَّا تَكْتُبْنَ henüz ikiniz yazmadınız = لَمَّا تَكْتُبَا Henüz yazmadın= لَمَّا تَكْتُبِي K
Henüz yazmadık = لَمَّا نَكْتُبْ henüz yazmadım = لَمَّا أَكْتُبْ Müşterek

Görüldüğü gibi bu çekim, şekil bakımından (لَمْ) ile yapılanın aynıdır. Onda ve daha önce muzâri' fiilde yapılan açıklamalar bunda da geçerlidir.

8- FİİL-İ MÛZÂRİ' NEFİ HAL

مَايَكْتُبُ = Yazmıyor

Bu kip, emsilede sekizinci sırayı teşkil etmektedir. Görüldüğü gibi bu da muzâri' fiil ile (مَا) dan oluşmaktadır. Bu (مَا) muzâri' fiillerin:

1- Zamanını, geniş zamandan şimdiki zamana çevirir.

2- Olumsuz yapar.

3- Hareke etkisi yoktur. Şu halde (مَا) nın iki görevi vardır. Bilindiği gibi muzâri' fiilin anlamında hem şimdiki zaman hem gelecek zaman bulunduğundan Türkçe'de bu fiille geniş zaman deniyor. Yani muzâri', geniş zaman demektir. Arapça'da belli başlı "olumlu şimdiki zaman" kipi yoktur. Onun yerine ism-i fâil kullanıldığını daha önce söyledik. Konumuz olan مَا يَكْتُبُ "olumsuz şimdiki zaman" kipidir. Onun için bu kipe, olumsuz şimdiki zaman anlamında, fiil-i muzâri' nefi hal denmektedir. Şu halde (لَمْ) ve (لَمَّا) nin muzâri' fiilleri, geniş zamandan geçmiş zamanın olumsuzu-na çevirdiği gibi (مَا) da bu fiili, şimdiki zamanın olumsuzuna çeviriyor.

Yukarıda şimdiki zamanın olumsuzunun belli başlı bir siğası yoktur, demiştik. Onun yerine ism-i fâil kullanıldığını yine orada söyledik. Bunun la beraber "ibtidaiye lam"ı denen bir lam'dan ve لَيْسَ fiilinden sonra muzâri" fiili gelmesi halinde bu fiile şimdiki zaman anlamı verilir:

إِنَّ الأُسْتَاذَ لَيَشْرَحُ الدَّرْسَ = Öğretmen dersi açıklıyor

لَسْتُ أَرْضَى عَنْكَ = Senden razı olmuyorum, gibi.

Fiil-i Muzâri' nefi hal çekim örneği

Yazmayorlar= مَا يَكْتُبُونَ	İkisi yazmayorlar = مَا يَكْتُبَانِ	Yazmayor= مَا يَكْتُبُ	E.
Yazmayorlar= مَا يَكْتُبْنَ	İkisi yazmayorlar = مَا تَكْتُبَانِ	Yazmayor= مَا تَكْتُبُ	K.
Yazmayorsunuz = مَا تَكْتُبُونَ	İkiniz yazmayorsunuz = مَا تَكْتُبَانِ	Yazmayorsun= مَا تَكْتُبُ	E.
Yazmayorsunuz= مَا تَكْتُبْنَ	İkiniz yazmayorsunuz = مَا تَكْتُبَانِ	Yazmayorsun= مَا تَكْتُبِينَ	K.
	Yazmayoruz= مَا نَكْتُبُ	Yazmayorum = مَا أَكْتُبُ	Müşterek

Görüldüğü gibi bu kip, (مَا) nın hareke etkisi olmadığından şekil bakımından muzâri'nin aynısıdır.

9- FİİL-İ MÛZARİ' NEFİ İSTİKBAL

لَا يَكْتُبُ= Yazmaz

Bu kip, emsilede dokuzuncu sırayı teşkil etmektedir. Bu da (لَا) ile muzâri' fiilin bir araya gelmesinden oluşmuştur. Bu kipe, emsilede fiil-i muzâri'i nefi istikbal denmişse de يَكْتُبُ =Yazar لَا يَكْتُبُ = Yazmaz, misâlinden anlaşılacağı üzere gelecek zamanın olumsuzu değil, geniş zamanın olumsuzudur. Bundan sonra gelecek olan

لَنْ يَكْتُبَ = Yazmayacak ise, gelecek zamanın olumsuzudur. Şu halde bu (لَا) nın muzâri' fiilleri olumsuz yapmaktan başka görevi olmadığı gibi hareke etkisi de yoktur. Bununla beraber biz bu kipe başlık olarak, aynı terimi kullandık. Ayrıca bu açıklamayı yapmayı gerekli gördük. Şayet bu kip, orada söylendiği gibi olsaydı bundan sonraki ile aynı anlamı ifade etmiş olacaklarından birinden biri fazla ve faydasız olurdu.

Fiil-i muzâri nefi istikbal çekim örneği

Yazmazlar =	لَا يَكْتُبُونَ	İkisi yazmazlar=	لَا يَكْتُبَانِ	Yazmaz=	لَا يَكْتُبُ	E.
Yazmazlar =	لَا يَكْتُبْنَ	İkisi yazmazlar=	لَا تَكْتُبَانِ	Yazmaz=	لَا تَكْتُبُ	K.
Yazmazsınız =	لَا تَكْتُبُونَ	İkiniz yazmazsınız =	لَا تَكْتُبَانِ	Yazmasın=	لَا تَكْتُبُ	E
Yazmazsınız =	لَا تَكْتُبْنَ	İkiniz yazmazsınız =	لَا تَكْتُبَانِ	Yazmasın=	لَا تَكْتُبِينَ	K
		Yazmayız =	لَا نَكْتُبُ	Yazmam =	لَا أَكْتُبُ	Müşterek

10- FİİL-İ MÛZARİ' TE'KİD-İ NEFİ İSTİKBAL
لَنْ يَكْتُبَ = Yazmayacak

Bu kip, emsilede onuncu sırayı teşkil etmektedir. Daha önce geçen muzâri' fiilin (لَنْ) almış şeklidir.

يَكْتُبُ = Yazar. لَنْ يَكْتُبَ =Yazmayacak, olduğuna göre (لَنْ) muzâri' fiilin:

1- Zamanını, geniş zamandan geleceğe çevirir.
2- Olumsuz yapar
3- Son harfini nasbeder

(لَنْ) nin kesinlik ifade ettiği de söylenir. Onun için bu kipe emsilede, fiil-i muzâri' te'kid-i nefi istikbal denmiştir. Bu uzak bir ihtimal değildir. Zira karşılık olarak gösterdiğimiz -ecek, -meyecek eklerinde sesimizi yükselterek söylememiz halinde kesinlik ifadesi sezilir: Gelmeyeceksin, geleceksin, gibi. Bir de (لَنْ) deki olumsuzluğun ebedilik ifade ettiği iddiası vardır ki, bu uzaktır.

Bu edat da (لَمْ) gibi muzâri' fiilin özelliklerindendir. Yani, muzâri'den başka bir kelimeden önce gelmez.

Konunun başında gördüğümüz tamamını da biraz sonra çekim örneğinde göreceğiniz gibi (لَنْ) muzâri' fiilin sonunu nasbeder.

Daha önce (لَمْ) bahsinde belirttiğimiz beş fiiller "ef'ali hamse"den) (ن ları düşürmesi nasp yerine geçer. Şayet fiilin sonunu illet harflerinden " و - ى - ا " den biri teşkil ediyorsa cezm edatlarında olduğunun aksine konumuz olan (لَنْ) den sonra bu harfler düşmez. Bu harflerden ilk ikisinde fetha normal olarak göründüğü halde elifte görünmez.

لَنْ أَدْعُوَ= Çağırmayacağım

لَنْ أَرْمِيَ= Atmayacağım.

لَنْ أَخْشَى = Korkmayacağım, gibi.

"Harekeler" bahsinde fetha harekelerin en hafifi demiştik, bak.

Fiil-i muzâri' te'kid-i nefi istikbalin çekim örneği

Yazmayacaklar =	لَنْ يَكْتُبُوا	İkisi yazmayacak =	لَنْ يَكْتُبَا	Yazmayacak =	لَنْ يَكْتُبَ	E
Yazmayacaklar =	لَنْ يَكْتُبْنَ	İkisi yazmaycaak =	لَنْ تَكْتُبَا	Yazmayacak =	لَنْ تَكْتُبَ	K
Yazmayacaksınız =	لَنْ تَكْتُبُوا	İkiniz yazmayacaksınız =	لَنْ تَكْتُبَا	Yazmayacaksın =	لَنْ تَكْتُبَ	E
Yazmayacaksınız =	لَنْ تَكْتُبْنَ	İkiniz yazmayacaksınız =	لَنْ تَكْتُبَا	Yazmayacaksın =	لَنْ تَكْتُبِي	K
Yazmayacağız =	لَنْ نَكْتُبَ	Yazmayacağım =	لَنْ أَكْتُبَ			Müşterek

Bu kipin olumlu şeklinin muzâri' fiille سَوْفَ - س den oluştuğuna daha önce temas edilmişti.

يَكْتُبُ=Yazar, سَوْفَ يَكْتُبُ - سَيَكْتُبُ= Yazacak, gibi.

Bu kipe, emsilede başlı başına bir kip olarak yer verilmediğinden biz de burada aynı şeyi yaparak, bu kadarlık bir hatırlatmayla yetiniyouz.

EMİR FİİLLERİ

Emir fiilleri, bir işin yapılması veya yapılmaması istenilen fiil kipleridir. İşi yapması istenilen kişi karşımızda ise bu kiplere "emr-i hazır", işi yapması istenmiyorsa "nehy-i hazır" denir. Şayet işi yapması istenilen kişi yanımızda değilse "emr-i gaib", yapmaması isteniyorsa "nehy-i gaib" denir. Şu halde dört türlü emir şekli vardır. Emsiledeki sıralarına göre bu kipleri incelemeye çalışalım.

11- EMR-İ GÂİB

لِيَكْتُبْ = Yazsın

Bu kip de, altıncı kipten başlayarak onuncu kipe kadar olan siğalar gibi muzâri‘ fiille bir edatın bir araya gelmesinden oluşmuştur. Bu edat, emir lamı denen ve harekesi kesre olan bir harftir. Bu harf muzâri‘ fiilin:

1- Zamanını, geniş zamandan emre çevirir.

2- Son harfinin harekesini cezmeder.

Emr-i gâib, 3. şahıstan bir işin yapılmasını istemektir. Biraz sonra da göreceğimiz gibi altı siğası vardır. Bunlardan üçü erkekler üçü de kadınlar içindir. Emr-i hazırların aksine bunların 1. şahısları da kullanılabilir. Bu durumda kip sayısı sekize çıkar. Emrin bu türlerinin şimdiye kadar gördüğümüz fiillerde de olduğu gibi meçhulleri de kullanılabilir.

Emr-i gâib çekim örneği

Yazsınlar = لِيَكْتُبُوا İkisi yazsın = لِيَكْتُبَا Yazsın = لِيَكْتُبْ E.

Yazsınlar = لِيَكْتُبْنَ İkisi yazsın = لِتَكْتُبَا Yazsın = لِتَكْتُبْ K.

Yazalım = لِنَكْتُبْ Yazayım = لِأَكْتُبْ müşterek

Emr-i gâibin meçhûlune çekim örneği

Yazılsınlar= لِيُكْتَبُوا İkisi yazılsın= لِيُكْتَبَا Yazılsın= لِيُكْتَبْ E.

Yazılsınlar= لِيُكْتَبْنَ İkisi yazılsın= لِتُكْتَبَا Yazılsın= لِتُكْتَبْ K.

Yazılalım = لِنُكْتَبْ Yazılayım = لِأُكْتَبْ Müşterek.

Emirlerin bir kısmında meçhûl olmadığı için burada bu kipin meçhûlune bir örnek vermeyi uygun bulduk. Değilse buraya kadar işlediğimiz fiillerin meçhûlleri olduğu halde bu kiplerin meçhûllerine çekim örneği verilmedi. Zira, meçhûl fiillerin kiplerine bakılmaksızın ayrı bir yerde incelemesi yapılacaktır.

Yukarıdaki çekimde de görüldüğü gibi bu emir şeklinin de belli bir sığası yoktur. Konunun başında da işaret ettiğimiz gibi adına emir lam'ı denen ve daima kesre olan bir harf ile muzâri' fiilin 3. şahsından yararlanılarak oluşturulmuştur. Bununla beraber bu harfin harekesi, atıf edatları " و – ف – ثُمَّ " den sonra sakin olur:

فَلْيَنْظُرْ نَفْسٌ – ثُمَّ لْيَقْضُوا – وَلْيَعْلَمُوا gibi.

12- NEHY-İ GÂİB

لاَيَكْتُبْ=Yazmasın

Yukarıdakinin olumsuz şeklidir. Bunda yukarıdaki lam yerine adına nehi لا sı denen bir harf kullanılır.

Nehy-i gâib çekim örneği

Yazmasınlar = لاَ يَكْتُبُوا İkisi yazmasın = لاَ يَكْتُبَا Yazmasın= لاَ يَكْتُبْ E

Yazmasınlar = لاَ يَكْتُبْنَ İkisi yazmasın = لاَ تَكْتُبَا Yazmasın= لاَ تَكْتُبْ K

Yazmayalım = لاَ نَكْتُبْ Yazmayayım = لاَ أَكْتُبْ müşterek

Bu kipin de meçhûlü vardır. Ancak yukarıda örnek verildiği için, buna örnek vermeye gerek görülmedi. Zira meçhûl fiiller, ileride bir bahiste tüm olarak işlenecektir.

13- EMR-İ HAZIR

اُكْتُبْ =Yaz

Emr-i hazır, 2. şahıstan (muhataptan) bir işin yapılmasını istemek için kullanılan fiil kipleridir. Bu fiili diğer fiillerden ayırdedebilmek için, belli başlı şekilleri yanı sıra, istek anlamı ifade etmesine ve sonuna muhataba (ya) sı almasına dikkat etmek yeterlidir. Aynı (ya) muzâri' fiillerde de bulunsa da o fiillerde istek anlamı yoktur.

اُكْتُبِي = Yaz, تَكْتُبِينَ = Yazarsın, gibi.

Emr-i hazır çekim örneği

Yazın = اُكْتُبُوا	İkiniz yazın = اُكْتُبَا	Yaz = اُكْتُبْ	E
Yazın = اُكْتُبْنَ	İkiniz yazın = اُكْتُبَا	Yaz = اُكْتُبِي	K

Bu çekimde de görüldüğü gibi emr-i hazır kipleri altıyı geçmez. Meçhûlleri yoktur. Tesniyeleri arasında -daha önceki fiillerde de olduğu gibi- şekil benzerliği vardır. Hangi cinse ait olduğu cümlede söz gelişinden anlaşılır. Zaten tesniyeler iki erkek, iki kadın olabileceği gibi bir erkek bir kadın da olabilir.

Bu çekimde fâiller, sağdan sola 1. de devamlı gizli zamir " أَنْتَ" dir. Bazan اُكْتُبْ أَنْتَ şeklinde görülürse de bu zamir gizli olan zamirin te'kidi kabül edilmektedir. Tesniyede elif, cemide (vav) muhatabada (ya), sonuncuda da (ن) dur.

EMİRLER HAKKINDA GENEL BİLGİLER

Daha önceki bahislerde muzârî' fiillerin, mâzilerden alındığına işaret edilmişti. Emr-i hazırlar da muzâri'lerin 2. şahısların malûm olanlarından alınır. Bu işlem için:

1- Muzâri' fiilden muzaraat harfi dediğimiz birinci harf atılır.

2- Atılan harften sonraki harf harekeli ise olduğu gibi bırakılır. Şayet kalan harf sakin ise, sakin ile başlanamayacağından, atılan harfin yerine sâkin bir hemze getirilir. Bu hemzeye orta harfin harekesi verilir.

3- Son harfin harekesi atılarak sakinleştirilir:

تَتَعَلَّمُ → تَعَلَّمْ . تَنْصُرُ → اُنْصُرْ gibi.

Orta harfin harekesinin getirilen hemzeye verildiğini söylemiştik. Her kaidenin bir istisnası olduğu gibi, bazen bu kaidenin de dışına çıkıldığı olur:

تَذْهَبُ → اِذْهَبْ . تَعْلَمُ → اِعْلَمْ . تَفْتَحُ → اِفْتَحْ gibi.

Sarf kaidelerinin nahiv kaideleri kadar geçerli olmadığını hatırlatırız.

Mâziler gibi emr-i hazır da mebni olduğundan sonlarında (ن) bulunmaz.

Emr-i hazırlarda 1. ve 3. şahıslar olmadığı yalnız 2. şahıslar olduğu için, bunlardan kip sayısı altıyı geçmez.

Muzâri' fiilden bu yana işlediğimiz fiiller bazı edatlarla muzâri' fiilin kendisinden oluşuyordu. Konumuz olan emr-i hazırın belli başlı siğası olmakla beraber bunun da muzâri'den alındığını gördük. Biraz sonra göreceğimiz ve bunun olumsuzu olan nehy-i hazırın da muzâri'den alındığını göreceğiz.

Yukarıda emr-i hazırın meçhûlu yoktur dedik. Bunu söylerken, kendi siğasından meçhûlünün olmadığını kasdettik. Değilse emr-i hazırın meçhûlü için yukarıda geçen emir lamı ile muzârinin 2. şahıslarının meçhûl şekillerinden yararlanılabilir.

Emr-i hazırın meçhûlüne çekim örneği

Yazılın= لِتُكْتَبُوا İkiniz yazılın = لِتُكْتَبَا Yazıl =لِتُكْتَبْ E

Yazılın= لِتُكْتَبْنَ İkiniz yazılın = لِتُكْتَبَا Yazıl= لِتُكْتَبِي K

Bununla daha önce geçen emr-i gaibin meçhûlü karıştırılmaz. Çünkü onun fiilleri 3. şahıs bununkiler ise 2. şahıstır.

14- NEHY-İ HAZIR

لاتَكْتُبْ = Yazma

Nehy-i hazır, yukarıda izahı geçen emr-i hazırın olumsuzudur. Bu da muzâri' fiillerin 2. şahıslarıyla adına nehi لا sı denen bir harften oluşur. Bu harf muzâri fiilin:

1- Zamanını geniş zamandan emre (nehye) çevirir.

2- Son harfinin harekesini cezmeder. Bunun da meçhûlü kullanılır.

Nehy-i hazır çekim örneği

Yazmayın = لاَ تَكْتُبُوا İkiniz yazmayın = لاَ تَكْتُبَا Yazma = لاتَكْتُبْ E

Yazmayın = لاَ تَكْتُبْنَ İkiniz yazmayın = لاَ تَكْتُبَا Yazma= لاتَكْتُبِي K

Emsile-i muhtelifeyi açıklamaya başladıktan bu yana muzâri' fiil ile (لا) dan oluşan üç tane ayrı anlamlarda kip gördük. Görünüşlerinde benzerlik olan bu kipleri rastladığımız zaman birbirinden nasıl ayırdedebiliriz?

Bunların birincisinde لا fiili cezmetmez. لايَكْتُبُ = Yazmaz, gibi. İkinci ve konumuz olan üçüncüsü fiili cezmederse de ikincisinin fiili 3. şahıs, üçüncünün ise 2. şahıs olmasından bu ikisini birbirinden ayırdedebiliriz. Bu ikisinde لا ların fiili cezmetmesinden ve emir anlamı ifade etmelerinden bunları, birinciden kolayca ayırd edebiliriz.

Emirlere kadar işlediğimiz fiiller, on dört kiptir. Emirler, altı kip olarak işlendi. Zira onlarda 3., 2. ve 1. şahısların fiilleri aynı çekim içinde yer aldı. Emirlerde ise 3. şahısların fiilleri ayrı, 2. şahıslarınkiler de ayrı bir çekimde gösterildi. Aslında bu ikisini de bir

çekimde -emirlere kadar işlediğimiz fiillerde yapıldığı gibi- işleyebilirdik. Bunu yaparken emsileye uyduk. Aşağıda da göreceğimiz gibi bunlar da birleştirildiği zaman kip sayıları on dördü bulur.

Birleşik emir çekim örneği

Yazsınlar = لِيَكْتُبُوا	İkisi yazsın = لِيَكْتُبَا	Yazsın = لِيَكْتُبْ	E
Yazsınlar = لِيَكْتُبْنَ	İkisi yazsın = لِتَكْتُبَا	Yazsın = لِتَكْتُبْ	K
Yazın = اُكْتُبُوا	İkiniz yazın = اُكْتُبَا	Yaz = اُكْتُبْ	E
Yazın = اُكْتُبْنَ	İkiniz yazın = اُكْتُبَا	Yaz = اُكْتُبِى	K
Yazalım = لِنَكْتُبْ	Yazayım = لِأَكْتُبْ	Müşterek	

Görüldüğü gibi emirler de bir arada gösterilince kip sayıları on dörde çıkmaktadır. O halde bunlar, emsilede niçin ayrı çekimler halinde işlenmiştir? Emr-i gaibin bir edatla (lâm) doğrudan muzâri'den alınması, emr-i hazırın kendisine ait şeklinin olması buna sebep gösterilebilir. Bunların olumsuzlarına burada temas etmeye gerek duyulmadı. Zira, aynı şekilde düşünülmesi gerekir.

15- İSM-İ ZAMAN VE İSM-İ MEKÂN

Emsilede 15. sırayı teşkil eden مَكْتَبٌ = مَفْعَلٌ şekli, fiilin işlendiği yeri ve işleniş zamanını bildirdiği için bu adı almıştır. Bu şekilde, mastar anlamı da bulunduğuna daha önce geçen mastar bahsinde işaret edilmişti. Bu durumda, bu siğada üç kelime birleşiyor. Başka bir ifadeyle bu kipte, üçü ortaktır. Biz, bu şekille karşılaştığımız zaman hangisine ait olduğunu ancak söz gelişinden anlayabiliriz. Meselâ: اَلْمَشْهَدُ kelimesini ele alalım,

قُمْتُ بِزِيَارَةِ مَشْهَدِ السُّلْطَانِ مُرَادٍ = "Sultan Murad'ın şehit olduğu yeri ziyaret ettim" de اَلْمَشْهَدُ ism-i mekân,

لَمْ يَكُنْ لِمَشْهَدِهِ أَيُّ تَأْثِيرٍ فِى سَيْرِ الْمَعْرَكَةِ= " Şehit olmasının, savaşın seyrine her hangi bir etkisi olmadı" da اَلْمَشْهَدُ mimli mastar,

لِأَنَّ أَعْدَاءَهُ قَدِ انْهَزَمُوا قَبْلَ مَشْهَدِهِ = "Zira düşmanları o şehit olmadan önce yenilmişlerdi" de kelime, ism-i zamandır.

İSM-İ ZAMAN VE MEKÂNIN ŞEKLİ (TÜRETİLİŞİ)

İsm-i zaman ve mekânlar üç harfli fiillerden,

مَفْعَلٌ – مَفْعَلَةٌ – مَفْعِلٌ – مَفْعِلَةٌ şeklinde türetilir. Soldan sağa birinci şekil, daha çok muzârilerinde orta harfleri zamme veya fethalı olan fiiller için geçerlidir:

ذَهَبَ – يَذْهَبُ ← مَذْهَبٌ. نَصَرَ – يَنْصُرُ ← مَنْصَرٌ. gibi.

İkinci şekil, daha çok muzaaf fiiller için geçerlidir:

سَرَّ – يَسُرُّ ← مَسَرَّةٌ. وَدَّ – يَوَدُّ ← مَوَدَّةٌ gibi.

Üçüncü ve dördüncü şekiller, daha çok misal fiiller ve muzâri'lerinde orta harfleri kesreli olan fiiller için geçerlidir:

وَعَدَ – يَعِدُ ← مَوْعِدٌ. وَقَفَ – يَقِفُ ← مَوْقِفٌ. وَعَظَ – يَعِظُ ← مَوْعِظَةٌ.

نَزَلَ – يَنْزِلُ ← مَنْزِلٌ. جَلَسَ – يَجْلِسُ ← مَجْلِسٌ. عَرَفَ – يَعْرِفُ ← مَعْرِفَةٌ gibi.

Bu duruma daha önce mimli mastar bahsinde de temas edilmişti.

Dört ve daha fazla harfli fiillerin ism-i zaman ve mekânları, ism-i mefûlleri şeklinde gelir. Bu durumda dört kelime birleşiyor demektir. Bu kelimeler: Mimli mastar, ism-i mef'ûl, ism-i zaman ve mekândır. Biz, cümlede bu şeklin, hangisine ait olduğuna yine söz gelişinden anlarız. Meselâ: جِئْتُ مُنْسَكَبَ الْمَطَرِ "Yağmur yağarken geldim" de" اَلْمُنْسَكَبُ" kelimesi, ism-i zaman,

اِنْتَظَرْتُكَ فِى مُرْتَقَى الْجَبَلِ= Seni, dağa çıkılacak yerde bekledim, de "مُرْتَقَى " kelimesi, ism-i mekân,

هذَا الاَمْرُمُرْتَقَبٌ= Bu iş bekleniyor, da "مُرْتَقَبٌ" kelimesi, ism-i mef'ul.

اِعْتَقَدَ مُعْتَقَدَ السَّلَفِ= Öncekilerin inanışı gibi inandı, da "مُعْتَقَدٌ" kelimesi, mimli mastardır.

İSM-İ MEKANIN ANLAMLARI

İsm-i zamanların, -iken, vakit ve zaman gibi belli karşılıkları olduğu için biz burada yalnız ism-i mekânların Türkçe karşılıklarını vermeye çalışacağız.

1- -lik eki:

اَلْمَذْبَلَةُ = Çöplük, küllük., اَلْمَزْرَعَةُ = Ekinlik, çiftlik,

اَلْمَقْبَرَةُ = Mezarlık, اَلْمَنْبَتُ = Otluk,

اَلْمَكْتَبَةُ = Kitaplık, اَلْمَشْتَلُ = Fidanlık, gibi.

2- -ek eki:

اَلْمَأْوٰى = Barınak, اَلْمَلْجَأُ = Sığınak,

اَلْمَوْقِفُ = Durak, اَلْمَنْزِلُ = Konak,

اَلْمُعْتَمَدُ = Dayanak, اَلْمُلْتَقٰى = Kavşak,

اَلْمَضْجَعُ = Yatak, gibi.

3- -k eki:

اَلْمَنْهَلُ = Kaynak, اَلْمَبِيتُ =Tünek,

اَلْمَنْبَعُ =Kaynak, pınar, اَلْمَصِيفُ = Yaylak,

اَلْمَشْتٰى = Kışlak, اَلْمَرْعٰى = Otlak, gibi.

4- it eki:

اَلْمَرْكَبُ = Binit , اَلْمَسْكَنُ = Konut,

اَلْمَعْبَرُ =Geçit, gibi.

5- -i eki:

اَلْمَوْضِعُ = Konu, اَلْمَغْرِبُ = Batı,

اَلْمَشْرِق = Doğu, gibi.

6- -gâh eki:

اَلْمُصَلَّى = Namazgâh, اَلْمُعَسْكَرُ = Karargâh, ordugâh, gibi.

Görüldüğü gibi bu ekler -sonuncu hariç- emir fiillerinin sonuna ekleniyor. Bazılarını da bu ekler olmadan karşılama yoluna gideriz:

اَلْمَهْوَى = Uçurum, yar,

اَلْمَطَارُ = Hava alanı,

اَلْمَلْعَبُ = Oyun sahası,

اَلْمَسْرَحُ = Sahne,

اَلْمَطْعَمُ = Lokanta,

اَلْمَكْتَبُ = Büro, gibi.

Bir kısmına da; ev, hane kelimesini karşılık olarak gösteririz:

اَلْمُسْتَشْفَى = Hastahane,

اَلْمَطْبَعَةُ = Basımevi,

اَلْمَطْبَخُ= Aşevi, gibi.

Bir yerde bir işin çok ve devamlı yapıldığını ifade etmek için o işle ilgili ism-i mekân kiplerinin sonuna yuvarlak (ta) getirilir:

اَلْمَقْبَرَةُ = Mezarlık,

اَلْمَكْتَبَةُ = Kitaplık,

اَلْمَدْرَسَةُ = Okul, gibi.

Bir yerde bir varlığın çok bulunduğu da aynı şekilde ifade edilir. O varlığın ismi, ism-i mekân şekline sokulur. Bu demektir ki, ism-i mekan isimden de türetilir:

اَلْأَسَدُ = Arslan → اَلْمَاْسَدَةُ = Arslanlık, arslanı çok olan yer.

اَلْإِبِلُ= Deve → اَلْمَأْبَلَةُ = Develik, devesi çok olan yer, gibi.

Son olarak misâl fiillerden ism-i zaman ve mekân bazen مِفْعَالٌ şeklinde gelir:

وَقَتَ → مِيقَاتٌ . وَلَدَ → مِيلاَدٌ gibi. Bu iki kelime i'lalden önce

مِوْقَاتٌ – مِوْلاَدٌ şeklinde idi.

اَلْمِيقَاتُ = İşin yapılacağı vakit.

اَلْمِيلاَدُ =Doğum zamanı, demektir.

16- ALET İSMİ

Alet ismi, fiilin işlendiği aracı bildiren kelimedir. Yani bu aracın adıdır. Üç harfli geçişli fiillerden türetilir. Geçişsiz ve üç harften fazla harfe sahip olan fiillerden alet ismi türetilmez. Üç şekli (siğası) vardır. Bunlar:

مِفْعَلَةٌ – مِفْعَلٌ – مِفْعَالٌ şekilleridir.

Biraz önce lâzım (geçişsiz) fiillerden alet ismi türetilemez demiştik. Bununla beraber صَفَا – رَقِيَ – زَمَرَ lazım fiillerinden sırayla;

اَلْمِصْفَاةُ = Rafineri,

اَلْمِرْقَاةُ = Merdiven,

اَلْمِزْمَارُ = Zurna, kaval kelimeleri türetilmiştir.

Aşağı yukarı her kaidenin böyle birkaç istisnası vardır.
Yukarıda gösterilen üç kalıbın dışında

اَلْمُنْخُلُ = Elek,

اَلْمُدْهُنُ = Yağdanlık,

اَلْمُسْعُطُ = Enfiye,

اَلْمُدُقُّ = Havan eli,

اَلْمُكْحُلَةُ= Sürmezenlik,

اَلْمَنَارَةُ = Minare, deniz feneri,

اَلْمُشْطُ = Dokuma tarağı,

gibi kelimeler kaideye aykırı olarak türetilmiştir ki, görüldüğü gibi sayıları azdır. Bu yüzden bunları türetilmemiş, doğrudan aletlere verilen isimler grubundan sayanlar da vardır. Bu iki istisna dışında alet isimleri, yukarıda gösterildiği şekilde fiillerden türetilir. Türememiş, doğrudan aletlere verilen isimler ise bir kaideye bağlı değildir:

اَلْفَأْسُ = Balta,

اَلْقَدُّومُ = Keser,

اَلسِّكِّينُ = Bıçak, gibi.

Geçişli her üç harfli fiilden türetilmeye uygun olan bu siğalar, şekil olarak mevcut olsa bile her zaman pratikte kullanılmayabilir. Bununla beraber eskiden kullanılmayan, asrın getirdiği yeniliklerle ortaya çıkan aletlere isim bulma hususunda bu siğa çok işe yaramaktadır. Bu durum emsile bahsinde izah edildi.

Alet isimleri bu siğada yukarıda işaret edildiği şekilde fiillerden türetildiği gibi doğrudan isimlerden de türetilir:

اَلْحِبْرُ = Mürekkep → اَلْمِحْبَرَةُ = Hokka,

اَلْقَلَمُ = Kalem → اَلْمِقْلَمُ = Kalemlik,

اَلْمِلْحُ = Tuz → اَلْمِمْلَحَةُ = Tuzluk,

اَلْإِبْرَةُ = İğne → اَلْمِئْبَرُ = İğnezenlik,

اَلزَّادُ = Azık → اَلْمِزْوَدُ = Azık torbası, gibi.

ALET İSİMLERİNİN TÜRKÇE KARŞILIKLARI

Arapça'da bulunan türetilmiş alet isimlerinin Türkçe'de karşılıkları türememiş, aletlere doğrudan verilen isimlerden olabileceği gibi, bunun aksi de olabilir. Yani Türkçe'de türetilmiş olanlar, Arapça'da türetilmemiş olanlarına karşılık olabilir.

1- Arapça'da türetilmiş Türkçede türetilmemiş olanlar:

اَلْمِنْفَاخُ = Pompa, اَلْمِبْرَدُ = Törpü, eğe,

اَلْمِصْيَدَةُ = Tuzak, اَلْمِغْرَفَةُ = Kepçe,

اَلْمِحْرَاثُ = Saban, pulluk, اَلْمِفْتَاحُ = Anahtar,

اَلْمِحْفَظَةُ = Çanta, gibi.

2- Türkçe'de türetilmiş Arapça'da türetilmemiş olanlar:

اَلْقَدُّومُ = Keser, اَلسِّكِّينُ = Bıçak, çakı, gibi.

3- Her iki dilde de türetilmiş olanlar:

اَلْمِكْنَسَةُ = Süpürge, اَلْمِمْسَحَةُ = Silgi,

اَلْمِثْقَبُ = Delgi, burgu, اَلْمِنْشَارُ = Bıçkı, testere,

اَلْمِعْزَفُ = Çalgı, اَلْمِمْلَسَةُ = Sürgü, gibi.

4- Her iki dilde türetilmemiş olanlar:

اَلْفَأْسُ = Balta, اَلْجَرَسُ = Zil, çıngırak,

اَلنَّاقُوسُ = Çan, اَلْإِبْرَةُ = İğne,

اَلْكِيرُ = Körük, gibi.

17-18- MASTAR BİNA-İ MERRE ve MASTAR BİNA-İ NEVİ

Daha önce gördüğümüz **"emsile-i muhtelife"**de yer alan فِعْلَةٌ – فَعْلَةٌ şekilleri, üç harfli fiillerin bildiğimiz mastarlarına yuvarlak (ta) eklenerek oluşturulan mastar şekilleridir. Meselâ:

نَصَرَ – يَنْصُرُ – نَصْرًا çekiminde نَصْرًا mastar şeklinden konumuz olan mastarları oluşturmak için bu mastarı, نَصْرَةٌ – نِصْرَةٌ şekillerine sokarız. Bunların birincisi fiilin yapılış sayısını, ikincisi de fiilin nasıllığını, niceliğini belirtmeye yarar:

جَلَسْتُ جَلْسَةً = Bir oturuş oturdum, bir defa oturdum.

جَلَسْتُ جِلْسَةَ الْمُلُوكِ = Krallar oturuşu oturdum, krallar gibi oturdum, gibi.

Cümle içinde bu iki mastar şekli de mefûl-ü mutlaktır.

Konumuz olan bu mastarları oluşturduğumuz asıl mastarda (ta) varsa bunları onlardan ayırdetmek için, bunların sonuna birincide sayı, ikincide bir sıfat getiririz. Mesela:

رَحِمْتُهُ رَحْمَةً وَاحِدَةً. رَحْمَةً ← رَحِمَ = Ona bir defa acıdım

خَبَرْتُهُ خِبْرَةَ الْعُلَمَاءِ خِبْرَةً ← خَبَرَ = Onu, bilginler gibi denedim, deriz.

Yukarıda konumuz olan bu iki mastar, fiilin asıl mastarının yuvarlak (ta) almış şeklidir, demiştik. Şayet fiilin asıl mastarı فِعْلاً şeklinde değil de جَلَسَ – جُلُوسًا . جَالَ – جَوَلاَنًا şeklinde veya bir diğer mastar şekillerinden başka bir şekilde ise, yine فَعْلاً – فِعْلاً şeklinde değiştirilerek جَلْسَةً – جِلْسَةً – جَوْلَةً – جِوْلَةً denir.

Dört ve daha fazla harfe sahip olan fiillerin bu tür mastarları, asıl mastarlarının sonuna yuvarlak (ta) getirilerek elde edilir. Meselâ: " أَكْرَمَ – إِكْرَامًا . اِسْتَغْفَرَ – اِسْتِغْفَارًا" de أَكْرَمْتُ إِكْرَامَةً Bir defa ikram ettim.

اِسْتَغْفَرْتُ اِسْتِغْفَارَةَ التَّائِبِينَ = Tevbekarlar istiğfar edişi (gibi) istiğfar ettim, deriz.

Üç harfli fiillerde olduğu gibi, bunların da asıl mastarlarında yuvarlak (ta) varsa, konumuz olan mastarları, bu tür mastarlardan sonlarına sıfatlar getirmek suretiyle elde ederiz. Mesela:

"أَجَابَ ← إِجَابَةً . أَرْضَعَ ← إِرْضَاعَةً . قَاتَلَ ← مُقَاتَلَةً " de

أَجَابَ إِجَابَةً وَاحِدَةً = Bir defa cevap verdi.

أَرْضَعْتُ إِرْضَاعَةً وَاحِدَةً مُشْبِعَةً = Doyurucu bir şekilde emzirdi.

قَاتَلَ الأَتْرَاكُ مُقَاتَلَةَ الأُسُودِ = Türkler, arslanlar gibi çarpıştı, deriz.

Bu mastarları da daha önce geçen mastar bahsinde işlememiz gereken 24 siğadaki sıralama göz önünde bulundurularak buraya bırakılmıştır.

19- İSM-İ TASĞİR

Türkçe'de olduğu gibi Arapça'da da isimler, sevgi belirtmek, acımak, bir şeyin azlığını, küçüklüğünü bildirmek veya yermek için küçültülür.

Türkçe'de bu işlem, küçültülmesi istenen ismin sonuna -ceğiz, -cik -cek veya baş tarafına "zavallı" kelimesi getirilerek elde edilirken Arapça'da bu işlem için, ismin harekesi değiştirilir. Şimdi bununla ilgili kaideleri gözden geçirelim:

1- Küçültülmesi istenen isim üç harfli ise:

a) Birinci harfin harekesi zammeye dönüştürülür.

b) İkinci harfin harekesi fethaya dönüştürülür.

c) İkinci harften sonra adına tasğir (ya)'sı denen bir (ya) getirilir.

رَجُلٌ = Bir adam → رُجَيْلٌ = Bir adamcağız,

وَلَدٌ = Bir çocuk → وُلَيْدٌ = Bir çocukcağız, gibi.

2- Küçültülmesi istenilen isim dört ve daha fazla harfli ise;

a) Yukarıdaki işlem bunda da uygulanır. Buna ilave olarak;

b) Ya'dan sonraki harfin harekesi kesreye dönüştürülür:

مَنْزِلٌ = Bir ev → مُنَيْزِلٌ = Bir evcik,

جَعْفَرٌ = Cafer → جُعَيْفِرٌ = Zavallı Cafer, gibi.

Ancak bu durumda (ya)'dan sonra gelen harften sonra müenneslik alameti olan harflerden biri varsa, (ya)'dan sonraki harfin harekesi kesreye dönüştürülmez, olduğu gibi bırakılır:

مُهْرَةٌ = Bir tay → مُهَيْرَةٌ = Bir taycağız,

سَلْمَى = Selma → سُلَيْمَى = Selmacağız,

سَوْدَاءُ = Sevda →سُوَيْدَاءُ = Zavallı Sevda, gibi.

Tasğir (ya)'sından sonraki harften sonra cemi elifi ve elif, ن fazlalığı olan isimlerde de durum aynıdır:

أَوْقَاتٌ = Vakitler → أُوَيْقَاتٌ = Az vakitler,

سَلْمَانُ = Selman → سُلَيْمَانٌ = Zavallı Selman,

سَكْرَانُ = Bir sarhoş → سُكَيْرَانٌ = Zavallı bir sarhoş, gibi.

3- Küçültülmesi istenen ikinci harfi, başka bir harften dönüşmüş illet harfi ise küçültme işleminde bu harf, yine aslına dönüşür:

بَابٌ = Bir kapı, → بُوَيْبٌ = Bir kapıcık,

مِيزَانٌ = Bir terazi → مُوَيْزِينٌ = Bir terazicik,

مُوسِرٌ = Bir zengin → مُيَيْسِرٌ = Bir zenginceğiz, gibi.

4- Üçüncü harfi elif veya vav olan bir isim, küçültülmesi halinde harfler (ya)'ya dönüşür ve tasğir (ya)sı ile birleşir:

عَصًا= Bir baston → عُصَيٌّ = Bir bastoncuk,

عَجُوزٌ= Yaşlı bir kadın → عُجَيِّزٌ = Yaşlı bir kadıncağız, gibi.

Bu durumda üçüncü harf (ya) ise, yine tasğir (ya)sı ile birleşir

مَرْيَمُ = Meryem → مُرَيِّمُ = Meryemceğiz,

جَمِيلٌ = Cemil → جُمَيِّلٌ = Cemilceğiz, gibi.

5- فَعِيلٌ Ölçüsünde sonu illetli olan nakıs isimler küçültüldüğü zaman üç tane (ya) bir araya geleceğinden, bu (ya)'lardan biri atılır:

صَبِيٌّ = Bir çocuk → صُبَيٌّ = Bir çocukcağız,

غَبِيٌّ = Bir budala → غُبَيٌّ= Zavallı bir budala,

زَكِيٌّ= Zeki → زُكَيٌّ = Zavallı Zeki, gibi.

6- Dördüncü harfi vav veya elif olan isimler, küçültmek istendiği zaman bu harfler (ya)'ya dönüşür:

عُصْفُورٌ = Bir serçe, → عُصَيْفِيرٌ = Bir serçecik

مِفْتَاحٌ = Bir anahtar → مُفَيْتِيحٌ = Bir anahtarcık, gibi.

7- Üç harfli manevi müennes isimler, tasğir yapılmak istendiği zaman müenneslik (ta)'sı alırlar;

اَلشَّمْسُ = Güneş, → اَلشُّمَيْسَةُ = Güneşceğiz,

اَلْأَرْضُ = Yer → اَلْأُرَيْضَةُ = Yerceğiz, gibi.

Bunların dört harflilerinde ise (ta) getirilmez:

مَرْيَمُ = Meryem → مُرَيِّمُ = Meryemceğiz, gibi.

8- Harflerinden biri düşenlerde küçültme işlemi

a) Küçültülmesi istenen isimde harf düşmesi olmuş geriye de iki harf kalmışsa, küçültme işleminde düşen harf geri gelir:

أَبٌ = Bir baba → أُبَيٌّ = Bir babacağız,

أَخٌ = Bir kardeş → أُخَيٌّ = Bir kardeşceğiz, gibi.

Bu kelimelerin aslı أَبَوٌ – أَخَوٌ şeklinde idi. Bu vav'lar ya'ya dönüşerek tasğir (ya) sı ile birleşmiştir.

b) Düşen harfin yerine bir hemze getirilmişse, küçültme işleminde hemze atılır, düşen geri getirilir:

اِبْنٌ = Bir oğul → بُنَيٌّ = Bir oğulcağız,

اِسْمٌ = Bir isim → سُمَيٌّ = Bir isimceğiz, gibi.

Bu kelimelerin aslı بَنَوٌ – سَمَوٌ şeklinde idi. Bu vav'lar atılarak yerine baş tarafa bir hemze getirilmiştir.

c) Düşen harfin yerine yuvarlak (ta) getirilmişse, küçültme işleminde düşen harf geri getirildiği halde ta atılmaz.

زِنَةٌ = Bir ölçü → وُزَيْنَةٌ = Bir ölçüceğiz, gibi.

d) Düşen harfin yerine açık (ta) getirilmişse, işlemde bu (ta) yuvarlak (ta)'ya dönüşür:

أُخْتٌ = Bir kız kardeş, → أُخَيَّةٌ = Bir kız kardeşceğiz.

بِنْتٌ = Bir kız → بُنَيَّةٌ = Bir kızcağız, gibi.

9- Cemi (çoğul) isimlerde küçültme işlemi

a) Azlık cemileri (cemi kılle) oldukları gibi küçültülür:

أَصْحَابٌ = Dostlar → أُصَيْحَابٌ = Küçük dostlar,

أَعْمِدَةٌ = Direkler → أُعَيْمِدَةٌ = Direkçiler, gibi.

b) Çokluk cemileri (cemi kesre) müfredlerine dönüştürülerek tasğirleri yapılır. Yani müfredleri, küçültme işleminde esas alınır. Ancak bu cemiler, akıllı erkeklere aitse, tasğirleri, cemi müzekker sâlim şeklinde cemileri yapılır. Şayet akılsızlara aitse, cemi müennes şeklinde cemileri yapılır.

Birincileri:

اَلشُّعَرَاءُ = Şairler → اَلشَّاعِرُ → اَلشُّوَيْعِرُونَ = Zavallı şairler,

اَلْكُتَّابُ = Yazarlar → اَلْكَاتِبُ → اَلْكُوَيْتِبُونَ = Zavallı yazarlar, gibi.

İkincileri;

اَلدَّرَاهِمُ = Paralar → اَلدِّرْهَمُ → اَلدُّرَيْهِمَاتُ = Paracıklar

اَلْجِمَالُ = Develer → اَلْجَمَلُ → اَلْجُمَيْلاَتُ = Devecikler,

اَلْكُتُبُ = Kitaplar → اَلْكِتَابُ → اَلْكُتَيِّبَاتُ = Kitapçıklar, gibi.

10- Çift kelimeli isimlerin birincisi tasğir yapılır:

عَبْدُاللّٰهِ → عُبَيْدُاللّٰهِ . أَمَةُ اللّٰهِ → أُمَيْمَةُ اللّٰهِ gibi.

Ama cümle halinde olan isimlerin tasğirleri yapılmaz:

حَضْرَمَوْتَ . جَادَ الْحَقُّ . تَأَبَّطَ شَرًّا gibi.

Devamlı bir hal üzere olan mebni (çekimsiz) isimler de bunlara benzer tasğirleri yapılmaz.

Yukarıdaki misâl ve izâhlardan da anlaşılacağı gibi tasğir, türemiş isimlerde olabileceği gibi türememişlerde de olabilmektedir.

20- İSM-İ MENSÛB

İsm-i mensub, ismin sonuna şeddeli bir ya eklemek suretiyle elde edilir. Böylece bir şeyin başka bir şeye mensûb olduğu veya ilgili bulunduğu anlatılmış olur. Misâllerde görelim:

عُثْمَانُ = Osman → اَلْعُثْمَانِيُّ = Osmanlı,

اَللَّبَنُ = Süt → اَللَّبَنِيُّ = Sütçü,

اَلرَّمْلُ = Kum → اَلرَّمْلِيُّ = Kumsal,

اَلدِّينُ = Din → اَلدِّينِيُّ = Dinî, gibi.

İsimlerin sonuna -bu anlamları ifade etmek için- getirilen (ya)'ya, nisbet ya'sı isme de mensûb denir.

Daha önce geçen ism-i fâil, bundan sonra gelecek olan mübalağalı ism-i fâil, bazı hallerde -özellikle de zenaat ve meslekle ilgili olanları- ism-i mensûb'un ifade ettiği manâyı ifade ederler. Yani bu iki şekil, (ya)'sız ism-i mensûb'dur.

اَلتَّامِرُ = Hurmacı,

اَلْبَائِعُ = Satıcı,

اَللاَّبِنُ = Sütçü,

اَلْحَدَّادُ = Demirci,

اَلْفَحَّامُ = Kömürcü, gibi.

İSM-İ MENSÛBLA İLGİLİ KAİDELER

Biraz önce sözünü ettiğimiz nisbet (ya)'sı ismin sonuna eklenince, ismin son harfinin harekesi gelen bu ya'ya uygun düşmesi için, kesreye dönüşür:

اَلْعِلْمُ = İlim اَلْعِلْمِيُّ = İlmî, ilimle ilgili, gibi.

Fakat her ismin sonuna bu şekilde otomatik olarak eklenmez. Bu şekilde eklenen isimler olduğu gibi, bu işlemde bir takım değişikliğe uğrayan isimler de vardır. Şimdi biz bunları anlatmaya çalışacağız.

1- Değişikliğe uğramayanlar:

اَلتُّرْكُ = Türkler → اَلتُّرْكِيُّ = Türk,

اَلْحَسَنُ = Hasan → اَلْحَسَنِيُّ = Hasan'lı,

عُثْمَانُ = Osman → اَلْعُثْمَانِيُّ = Osmanlı, gibi.

2- Değişikliğe uğrayanlar:

a) İsmin sonunda yuvarlak ta varsa atılır:

مَكَّةُ = Mekke → اَلْمَكِّيُّ = Mekke'li,

اَلْعَادَةُ = Adet → اَلْعَادِيُّ = Adi, normal, adet üzere,

فَاطِمَةُ = Fatma → اَلْفَاطِمِيُّ = Fatimî, gibi.

b) فَعِيلَةٌ – فُعَيْلَةُ vezninde olan isimlerden ta ile birlikte (ya) da düşer:

اَلْمَدِينَةُ = Şehir → اَلْمَدَنِيُّ = Şehirli,

جُهَيْنَةُ = Cüheyne → اَلْجُهَنِيُّ = Cüheyneli, gibi.

c) فَعِيلٌ – فُعَيْلٌ vezninde olan isimlerde yalnız (ya) düşer:

اَلثَّقِيفُ = Sakıyf → اَلثَّقَفِيُّ = Sakıyf 'lı,

قُرَيْشٌ = Kureyş → اَلْقُرَشِيُّ = Kureyş'li, gibi.

d) Orta harfi kesre olan üç harfli isimlerde bu hareke fethaya dönüşür:

اَلْمَلِكُ = Kral → اَلْمَلَكِيُّ = Kralcı,

اَلْكَبِدُ Ciğer → اَلْكَبَدِيُّ = Ciğerci, gibi.

MEMDÛD İSİMLERDE NİSBET

Sonu elif ve hemze ile biten isimlere, memdûd isimler denir, isimler bahsinde ayrıca izahları yapılacaktır. Bu isimlerde elif, hemze müenneslik alâmeti olabileceği gibi kelimenin aslından da olabilir. Bu isimlerde:

1- Hemze müenneslik içinse nisbet halinde (vav)'a dönüşür:

بَيْضَاءُ = Beyaz → اَلْبَيْضَاوِىُّ = Beyazlı, akçıl, beyazla ilgili.

سَوْدَاءُ = Siyah → اَلسَّوْدَاوِيُّ = Siyahlı, siyahla ilgili, gibi.

2- Hemze illet harflerinden dönüşmüşse olduğu gibi kalabilir, aslına da dönüştürebilir:

اَلسَّمَاءُ = Gökyüzü → اَلسَّمَائِيُّ = اَلسَّمَاوِيُّ = Semavi

اَلْكِسَاءُ= Çamaşır → اَلْكِسَائِيُّ = اَلْكِسَاوِيُّ = Çamaşırla ilgili, gibi.

3- Hemze kelimenin aslından ise olduğu gibi kalır:

اَلْقُرَّاءُ = Okuyucular, kâriler → اَلْقُرَّائِيُّ = Okuyucularla ilgili, gibi.

MAKSÛR İSİMLERDE NİSBET

Sonu elifle biten, eliften önceki harfin harekesi fetha olan isimlere, maksûr isimler denir. Bu elif (ya) şeklinde de yazılabilir.

1- Maksûr isim üç harfli ise, nisbet ya'sı alınca elifleri vav'a dönüşür

اَلْفَتَى = Yiğit → اَلْفَتَوِيُّ = Yiğitle ilgili,

اَلْعَصَا = Baston → اَلْعَصَاوِيُّ = Bastonla ilgili, gibi.

2- Bu isimler dört harfli, ikinci harfleri de sâkin olursa, elif vav'a dönüşebileceği gibi olduğu gibi de bırakılabilir:

اَلْمَعْنَى = Mânâ → اَلْمَعْنَوِيُّ = اَلْمَعْنِيُّ = Manevi, mânâ ile ilgili,

اَلدُّنْيَا = Dünya → اَلدُّنْيِيُّ. اَلدُّنْيَوِىُّ = Dünyevî, dünya ile ilgili, gibi.

3- Bu isimlerde elif, beşinci veya altıncı harfi teşkil ediyorsa düşer:

مُصْطَفَى = Mustafa → اَلْمُصْطَفِيُّ = Mustafalı, Mustafa ile ilgili.

اَلْمُسْتَشْفَى = Hastane → اَلْمُسْتَشْفِيُّ = Hastane ile ilgili, gibi.

MANKÛS İSİMLERDE NİSBET

Sonu (ya) bir önceki harfin harekesi kesre olan isimlere mankus isimler denir. Bu isimlerin nisbet durumu da yukarıdaki maksur isimlere benzer. Yani onda verilen kaideler bunda da geçerlidir. Ancak, (vav)'dan önce kesre olan harfin harekesi fethaya dönüşür:

اَلشَّجِيُّ = Üzgün → اَلشَّجَوِيُّ = Üzüntülü,

اَلْقَاضِي = Hakim → اَلْقَاضِيُّ = اَلْقَاضَوِيُّ = Hakimle ilgili

اَلتَّرْبِيَةُ = Eğitim → اَلتَّرْبِيُّ = اَلتَّرْبَوِيُّ = Eğitimle ilgili, gibi.

SONU ŞEDDELİ "YA" İLE BİTEN İSİMLERDE NİSBET

1- Bu (ya)'dan önce yalnız bir harf bulunuyorsa (ya)'nın biri aslına dönüşür:

اَلْحَيُّ = Diri → اَلْحَيَوِيُّ = Hayati, hayatla ilgili,

اَلطَّيُّ = Dürmek → اَلطَّيَوِيُّ = Dürmekle ilgili, gibi.

2- Bu (ya)'dan önce iki harf bulunuyorsa, birinci (ya) düşer:

اَلنَّبِيُّ = Peygamber → اَلنَّبَوِيُّ = Peygamberle ilgili,

عَلِيٌّ = Ali → اَلْعَلَوِيُّ = Ali ile ilgili, gibi.

3- Bu şeddeli (ya) üç ve daha fazla harften sonra geliyorsa düşer:

كُرْسِيٌّ = Bir sandalye → اَلْكُرْسِيُّ = Sandalye ile ilgili,

اَلشَّافِعِيُّ = Şafî → اَلشَّافِعِيُّ = Şafiî mezhebine mensûb kişi, gibi.

4- Kelimenin ortasında şeddeli bir (ya) bulunuyorsa, nisbet halinde bu (ya)'lardan biri düşer:

اَلطَّيِّبُ = İyi hoş → اَلطَّيْبِيُّ = İyi ile ilgili.

اَللَّيِّنُ = Yumuşak → اَللَّيْنِيُّ = Yumuşaklıkla ilgili, gibi.

SON HARFİ DÜŞEN ÜÇ HARFLİ İSİMLERDE NİSBET

Bu isimlere nisbet (ya)'sı gelince düşen harf geri gelir:

أَبٌ = Bir baba → اَلْأَبَوِيُّ = Babayla ilgili,

أَخٌ = Bir kardeş → اَلْأَخَوِيُّ = Kardeşle ilgili, gibi.

BİLEŞİK İSİMLERDE NİSBET

1- Cümle halinde olan bileşik isimler -ki bunlara "terkib-i isnâdi" de denir: جَادَ الْحَقُّ gibi. Bunlarda birinci isme nisbet yapılır, ikincisi atılır: اَلْجَادِيُّ gibi.

2- Kaynaşmış ikisi bir isim haline gelmiş olanlarına -ki bunlara "terkib-i mezci" denir: مَعْدِى كَرِبَ gibi. Bunlarda her ikisine ayrı ayrı yapılabileceği gibi, ikisinden birine de yapılabilir:

مَعْدِيٌّ كَرْبِيٌّ ، مَعْدِيٌّ – كَرْبِيٌّ gibi.

3- İsim tamlaması halinde olanlara ise bazen birinci isme:

دَيْرُ الْقَمَرِ → اَلدَّيْرَانِيُّ gibi. Bazen ikisine birden;

عَيْنُ إِبِلٍ → عَيْنُ إِبْلِيٌّ gibi. Bazen de ikinci isme yapılır:

عَبْدُ مَنَافٍ → اَلْمَنَافِيُّ gibi.

Tamlama أَبٌ - أُمٌّ - اِبْنٌ kelimelerinden biriyle başlamışsa ikinci isimlere yapılır:

اَلْخَالِدِيُّ ← أُمُّ خَالِدٍ . اَلْبَكْرِيُّ ← أَبُوبَكْرٍ

اَلْعَبَّاسِيُّ ← اِبْنُ عَبَّاسٍ gibi.

Bileşik (terkip) halinde olan isimlerde önemli olan anlaşılırlığı sağlamak ve karışıklığa meydan vermemektir. Onun için yerine göre, birinci kelimeye yerine göre de ikinci kelimeye nisbet yapılmaktadır.

İSM-İ MENSÛBUN TÜRKÇE KARŞILIKLARI

1- -li eki: Bu isimlerin bazıları bu ekle karşılanır;

اَلْعُثْمَانِيُّ = Osmanlı, اَلْمَكِّيُّ = Mekke'li,

اَلْقَرَامَانِيُّ = Karamanlı, gibi.

2- -ci eki: Bazılarına da bu eki karşılık olarak kullanırız:

اَلنَّهَارِيُّ = Gündüzcü, اَلْحَانُوتِيُّ = Dükkancı,

اَلصَّيْرَفِيُّ = Kuyumcu, اَللَّبَنِيُّ = Sütçü, gibi.

3- Bu isimlerden bazılarına da *-cel, -cil* eklerini karşılık olarak gösteririz:

اَلْيَوْمِيُّ = Güncel, اَلْإِنْسَانِيُّ = İnsancıl,

اَلْحَيْوَانِيُّ = Hayvancıl, gibi.

4- -lik eki: Bu isimlerinden bir kısmına da bu eki kullanırız:

اَلْيَوْمِيَّةُ = Gündelik, اَلسَّنَوِيَّةُ = Yıllık,

اَلْإِنْسَانِيَّةُ = İnsanlık, اَلشَّهْرِيَّةُ = Aylık, gibi.

Görüldüğü gibi bu ek, daha çok bu ismin müenneslerinde geçerlidir.

5- Bu isimlerin bazılarını ilgili, mensûp kelimeleriyle Türkçeleştiririz:

اَلزَّمَنِيُّ = Zamanla ilgili, اَلْفَلَكِيُّ = Felekle ilgili,

اَلْمَدْرَسِيُّ = Okula mensûp, gibi.

6- Bazılarını da eksiz karşılarız:

اَلتُّرْكِيُّ = Türk, اَلْعَرَبِيُّ = Arap,

اَلرُّومِيُّ = Rum, اَلْبُلْغَارِيُّ = Bulgar,

اَلأَلْبَانِيُّ = Arnavut, gibi.

7- Bir kısmını da olduğu gibi Türkçeleştiririz:

اَلْعَبَّاسِيُّ = Abbasî, اَلْعِلْمِيُّ = İlmî,

اَلأُمَوِيُّ = Emevî, اَلْكِتَابِيُّ = Kitabî, gibi.

8- -sal eki: Bu tür isimlere Türkçe'deki uysal, kumsal kelimelerinden yararlanılarak -sal ekinin karşılık olarak kullanılması son zamanlarda artmıştır:

اَلْعِلْمِيُّ = Bilimsel, اَلتَّارِيخِيُّ = Tarihsel,

اَلْعَالَمِيُّ = Evrensel, اَلْكِمْيَائِيَّةُ = Kimyasal, gibi.

Son olarak ism-i mensûb -adı isim olsa da- sıfattır:

عَلِيٌّ الْمَكِّيُّ = Mekke'li Ali, gibi.

21- MÜBALAĞALI İSM-İ FÂİL

Mübalağalı ism-i fâil, daha önce geçen ve emsilede dördüncü sırayı teşkil eden ism-i fâil فَاعِلٌ şeklinin abartma veya devamlılık ifade eden şeklidir. Yani فَاعِلٌ ism-i fâil şeklinin, abartıldığı veya

devamlı yapıldığı mübalağalı ism-i fâille ifade edilir. Mübalağalı ism-i fâil devamlılık ifade etmesi yönünden daha çok sıfat-ı müşebbeheye benzemektedir. Sıfat-ı müşebbeheyi işlerken ifade ettiği anlamın sürekli olduğunu, ism-i fâilin ifade ettiği anlamın gelip geçici olduğunu söylemiştik. Şu halde gelip geçici anlam ifade eden ism-i fâillerin, anlamlarına, abartma kazandırmak veya bu anlamlara süreklilik sağlamak için, aşağıdaki şekillerden birine dönüştürülmesi gerekmektedir.

Daha önce görülen emsile-i muhtelifedeki فَعَّالٌ şekli, mübalağalı ism-i fâilin en işlek şeklidir. Bundan başka dört şekli daha vardır. Şimdi bunları sırayla görelim.

1- فَعَّالٌ Şekli

Genellikle zenaat ve meslek sahipleri bu şekille ifade edilir ve adlanırlar:

اَلحَدَّادُ = Demirci, اَلْفَحَّامُ = Kömürcü,

اَلْفَرَّانُ = Fırıncı, اَلسَّبَّاحُ = Dalgıç, yüzücü,

اَلدَّسَّاسُ = Hileci, düzenbaz, اَلْفَنَّانُ = Sanatkar,

اَلْغَوَّاصَةُ = Deniz altı, اَلسَّمَّاكُ = Balıkçı,

اَلْبَحَّارُ = Denizci, gibi.

2- فَعَّالَةٌ şekli

Bu şekilde, görülen yuvarlak (ta) müenneslik (ta)sı değil mübalağa (abartma) (ta)sıdır. Biraz sonra bunlarda müenneslik, müzekkerlik farkı olmadığını göreceğiz:

اِمْرَاَةٌ عَلاَّمَةٌ – رَجُلٌ عَلاَّمَةٌ = Bilgin, bilge, bilgiç,

اَلرَّحَّالَةُ = Gezgin, seyyah,

اَلْفَهَّامَةُ = Anlayışlı,

اَلنَّسَّابَةُ= Soy bilgini, gibi.

3- مِفْعَالٌ şekli

اَلْمِقْدَامُ = Atılgan,

اَلْمِضْيَافُ = Misafirperver, konuksever,

اَلْمِفْضَالُ = Faziletli,

اَلْمِنْحَارُ = Kesici doğrayıcı, kasap,

اَلْمِدْرَارُ = Sağnak,

اَلْمِنْعَامُ = Cömert, ihsanı bol,

اَلْمِهْذَارُ = Geveze, saçmacı, gibi.

اَلْمِيقَانُ = Her duyduğuna inanan. Bunun kaideye aykırı olarak اَلْمِيقَانَةُ şeklinde müennesi kullanılmıştır.

4- فِعِّيلٌ şekli

اَلشِّرِّيرُ = Çirkef, şirret, baş belası,

اَلسِّكِّيرُ = Ayyaş, alkolik,

اَلْعِبِّيثُ = Devamlı abesle iştiğal eden, boş şeylerle uğraşan,

اَلصِّدِّيقُ= Özü sözü doğru olan, gibi.

5- مِفْعِيلٌ şekli

اَلْمِعْطِيرُ = Kokulu, devamlı koku sürünen,

اَلْمِكْثِيرُ = Herhangi bir işi çok yapan,

اَلْمِسْكِيرُ = Ayyaş alkolik,

اَلْمِسْكِينُ = Zavallı, düşkün. Bunun da kaideye aykırı olarak اَلْمِسْكِينَةُ şekli kullanılmıştır.

6- فُعَلَةٌ şekli

اَلضُّحَكَةُ = Güleğen, اَلضُّجَعَةُ= Yatağan,

اَلْهُزَأَةُ = Alaycı, dalgacı,

اَلْهُمَزَةُ = Alaycı, dalgacı, gibi. Bu şeklin sonundaki (ta)'da müenneslik ta'sı değil mübalağa (ta)'sıdır.

7- فَعِلٌ şekli

اَلْحَذِرُ = İhtiyatlı, اَلنَّهِمُ = Obur,

اَلْأَشِرُ = Şımarık, azgın, اَلْفَرِحُ = Sevinçli,

اَلْبَطِرُ = Şımarık, azgın, اَلشَّرِهُ = Obur

اَلْيَقِظُ = Uyanık, gibi.

8- فَعُولٌ şekli

اَلْكَذُوبُ = Yalancı, اَلْحَقُودُ = Kinci,

اَلصَّبُورُ = Sabırlı, اَلْوَقُورُ = Ağır başlı,

اَلْأَكُولُ = Obur, اَلْغَفُورُ= Bağışlayıcı,

اَلْجَهُولُ = Ziyade cahil, bilgisiz,

اَلنَّؤُومُ = Uykucu, اَلصَّدُوقُ = Özü sözü doğru,

اَلشَّكُورُ = Şükredici, اَلْكَسُوبُ = Kârlı, kazançlı,

اَلطَّرُوبُ = Coşkun, gibi.

9- فَاعِلَةٌ şekli

اَلرَّاوِيَةُ = Rivayet edici,

اَلدَّاعِيَةُ = Davetçi, propagandacı. Bu şeklin sonundaki ta'da müenneslik (ta)sı değil, abartma ta'sıdır.

10- فَعُولَةٌ şekli

اَلْحَلُوبَةُ = Sütlü, sağmal,

اَلْفَرُوقَةُ = Korkak. Bunun sonundaki ta'da yukarıdakiler gibidir.

11- مِفْعَلٌ şekli

اَلْمِغْشَمُ = Sebatlı, azimli, yenilgi kabul etmez, gözünü budaktan sakınmaz, çetin, yiğit

اَلْمِقْوَلُ= Konuşkan, güzel konuşan, gibi.

12- فَعِيلٌ şekli

Daha önce geçen, ism-i fâil, sıfat-ı müşebbehe ve ism-i mefûlde bu şekli görmüştük. O halde bu şekle dört siğa (kip) ortaktır:

a) İsm-i fâil anlamında olanlar:

رَحِيمٌ = رَاحِمٌ = Merhametli,

عَلِيمٌ = عَالِمٌ = Bilgili, bilgin,

سَمِيعٌ = سَامِعٌ = İşitici,

شَهِيدٌ = شَاهِدٌ = Gören, bulunan, gibi.

b) Sıfat-ı müşebbehe anlamında olanlar:

جَمِيلٌ = Güzel, قَبِيحٌ = Çirkin,

قَلِيلٌ = Az, كَثِيرٌ = Çok,

بَخِيلٌ = Cimri, ظَرِيفٌ = Kibar,

مَرِيضٌ = Hasta كَرِيمٌ = Cömert, gibi.

c) İsm-i mefûl anlamında olanlar:

أَسِيرٌ = مَأْسُورٌ = Tutsak, esir,

حَبِيبٌ = مَحْبُوبٌ Sevgili,

جَرِيحٌ = مَجْرُوحٌ = Yaralı,

طَرِيدٌ = مَطْرُودٌ = Kovulmuş,

غَرِيقٌ = مَغْرُوقٌ = Batmış, gibi.

d) Mübalağalı ism-i fâil anlamında olanlar

بَدِيعٌ = Son derece güzel,

لَذِيذٌ = Lezzetli,

نَفِيسٌ = Nefis,

بَلِيغٌ = Belağatlı, iyi konuşan, güzel söz söyleyen,

جَلِيلٌ= Azametli, gibi.

13- فَاعُولٌ şekli

اَلْفَارُوقُ = Ayırdedici,

اَلْحَاذُورُ = İhtiyatlı, gibi.

Daha bunlardan başka az rastlanan

فُعُلٌ = غُفُلٌ = Dalgın,

فَعُلٌ = يَقُظٌ = Uyanık, dikkatli,

تِفْعَالٌ = تِكْلاَمٌ = Konuşkan, gibi.

فَيْعُولٌ = اَلْقَيُّومُ - فُعُّولٌ = اَلْقُدُّوسُ = Allah'ın isimlerinden, şekiller de vardır.

Mübalağa siğaları üç harfli fiillerden türetilir. Dört veya daha fazla harfe sahip olan fiillerden bu kipler türetilmez. Ancak,

أَعْطَى = Verdi,

أَهَانَ = İhanet etti, küçümsedi,

أَخْلَفَ = Sözünden caydı, vaadini yerine getirmedi,

أَتْلَفَ= Telef etti,

أَفَادَ = İstifade etti,

أَذْهَقَ = Giderdi,

أَسْمَعَ = Duyurdu,

أَنْذَرَ = İhtar etti,

أَدْرَكَ = Ulaştı, yetişti,

أَحْسَنَ = İyilik etti,

أَمْلَقَ = Yoksul düştü,

fiillerinden sırayla:

مِمْلاَقٌ - مِحْسَانٌ - دَرَّاكٌ - نَذِيرٌ - سَمِيعٌ - زَهُوقٌ - مِفْوَادٌ -مِتْلاَفٌ - مِخْلاَفٌ - مِهْوَانٌ - مِعْطَاءٌ

Şekilleri kaideye aykırı olarak türetilmiştir.

MÜBALAĞA KİPLERİNİN TÜRKÇE KARŞILIKLARI

Yukarıda gördüğümüz karşılıkları derli toplu şöyle sıralayabiliriz

1- -gin eki:

اَلْمِسْكِينُ = Düşkün, اَلْعَلاَّمَةُ = Bilgin,

اَلْقَنُوطُ = Bezgin, اَلْغَضُوبُ = Kızgın,

اَلطَّرُوبُ = Çoşkun, اَلسَّيَّاحُ = Gezgin,

اَلْأَشِرُ = Azgın, gibi,

2- -gen eki:

اَلضُّحَكَةُ = Güleğen, اَلضُّجَعَةُ = Yatağan,

اَلْمِقْدَامُ = Atılgan, اَلدَّوَّارُ = Döneğen,

اَلْمِكْسَالُ = Üşengen, اَللَّزَّاقُ = Yapışkan,

اَلسَّلَّالُ = Sokulgan, اَلْعَبُوسُ = Somurtkan, gibi,

3- -giç eki:

اَلْغَوَّاسُ = Dalgıç, اَلْعَلَّامَةُ = Bilgiç, gibi.

4- -baz eki:

اَلسَّبَّابُ = Küfürbaz, اَلدَّسَّاسُ = Hilebaz, düzenbaz,

اَلْقَمَّارُ = kumarbaz, اَلسَّحَّارُ = Sihirbaz, gibi,

5- -kâr eki:

اَلْفَنَّانُ = Sanatkâr, اَلتَّوَّابُ = Tevbekâr,

اَلْغَشَّاشُ = Sahtekâr, اَللَّحَّانُ = Bestekâr,

اَلْكَذُوبُ = Günahkar, gibi.

6- -ci eki:

اَلْكَذُوبُ = Yalancı, اَلْحَقُودُ = Kinci,

اَلنَّحَّالُ = Arıcı, اَلْجَمَّالُ = Deveci,

اَلْفَحَّامُ = Kömürcü, اَلْخَبَّازُ = Ekmekçi, gibi.

7- -li eki:

اَلصَّبُورُ = Sabırlı, اَلْحَذِرُ = İhtiyatlı,

اَلْحَلُوبَةُ = Sütlü, اَلْفَهَّامَةُ = Anlayışlı,

اَلْقَدِيرُ = Güçlü, اَلْوَقُورُ = Ağır başlı, gibi.

8- -ak eki:

اَلْفَرَّارُ = Kaçak, اَلْخَوَّافُ = Korkak,

اَلْمِخْلاَفُ = Dönek, gibi.

9- -geç eki:

اَلْمِكْسَالُ = Üşengeç, اَلْخَجُولُ = Utangaç,

اَلْكَمَّاشَةُ = Kıskaç, gibi.

10- -dar eki:

اَلْحَقُودُ = Kindar, اَلْخَبِيرُ = Haberdar, gibi.

Bazılarının Türkçe karşılıkları eksizdir.

اَلْحَلاَّقُ = Berber, اَلْخَيَّاطُ = Terzi,

اَلْغَدَّارُ = Kalleş, اَلطَّيَّارُ = Pilot,

اَلْمِمْلاَقُ = Züğürt, اَلْجَزَّارُ = Kasap,

اَلْأَكُولُ = Obur, اَلْكَرِيمُ = Koçak, selek, cömert,

اَلسَّلاَّلُ = Sinsi, اَلتِّكْلاَمُ = Geveze,

اَلْمَلاَّحُ = Tayfa, gibi.

22- İSM-İ TAFDÎL

İsm-i tafdil, iki şey, iki grup, iki taraf arasında ortak olan vasıfta, birinin farklı olduğunu belirtmeye yarayan kelimedir:

هٰذَا كَبِيرٌ = Bu büyüktür. هٰذَا أَكْبَرُ مِنْ ذَاكَ = Bu ondan daha büyüktür, gibi.

Sıfatlar arasında üstünlük derecesi bu şekilde belirtilir. Bir de sıfatların en üstünlük derecesi vardır ki, bir niteliğin (sıfatın) birinde, varlıklar arasında en üstün olduğunu gösteren derecedir:

جَمِيلٌ = Güzel أَجْمَلُ = Daha güzel اَلْأَجْمَلُ = En güzel, gibi.

İSM-İ TAFDİLİN TÜRETİLİŞİ

İsm-i tafdil, üç harfli fiillerden أَفْعَلُ müennesi فُعْلَى şeklinde türetilir. Bununla beraber bu türetme işleminde bir takım şartlar vardır. İsm-i tafdilin أَفْعَلُ şeklinde fiillerden türetilmesi için fiilin:

1- Harf sayısının üç olması, üçten fazla olmaması,
2- Çekimli olması, çekimsiz (câmid) olmaması,
3- Müsbet (olumlu) olması, menfi (olumsuz) olmaması,
4- Tam olması, nâkıs olmaması,
5- Malûm olması, meçhûl olmaması,
6- Farklılık kabul eden fiillerden olması, farklılık kabul etmeyen مَاتَ – فَنِيَ gibi fiillerden olmaması,

7- Sıfatları أَفْعَلُ vezninde olan renk, sakatlık veya süs (ziynet) anlamı ifade eden fiillerden olmaması gerekir.

Yukarıdaki ikinci kısım fiillerden أَفْعَلُ vezninde ism-i tafdil türetilemez. Fakat ihtiyaç duyulması halinde bu fiillerin mansub mastarları, istenilen anlama göre;

أَحْسَنُ – أَوْفَى – أَسْهَلُ – أَصْعَبُ – أَقْوَى – أَشَدُّ – أَقَلُّ – أَكْثَرُ vs.

ism-i tafdil şekillerinden birinden sonra getirilerek ism-i tafdilleri,

türetilme yoluna gidilir. Şimdi yukarıdaki sıraya göre konuyu izah etmeye çalışalım.

1- Harf sayıları üçten fazla olan fiillerde:

قَلْبِى اَلْيَوْمَ أَشَدُّ انْكِسَارًا مِنَ الْبَارِحَةِ = Bugün gönlüm dünkünden daha kırıktır.

قَلْبِى الْيَوْمَ أَشَدُّ إِنْزِعَاجًا مِنْ أَمْسِ = Bugün gönlüm dünkünden daha rahatsızdır.

اَلْبِنْتُ أَكْثَرُ تَعَلُّقًا بِأُمِّهَا مِنْ إِخْوَتِهَا الآخَرِينَ = Kız, annesine diğer kardeşlerinden daha bağlıdır.

2- Çekimi yapılamayan (câmid) fiillerde: Çekimsiz fiillerin لَيْسَ – عَسَى – بِئْسَ – نِعْمَ gibi-yalnız mâzisi bulunanlar olduğu gibi كَرَبَ – يَكْرُبُ – كَرْبًا gibi mâzileri yanı sıra muzârileri ve mastarları olan yarı çekimliler de vardır. Bu işlem için, mastarları bulunanların mastarları, yukarıda işaret edildiği şekilde belirtilen kelimelerden sonra söylenirken, olmayanların mâzileri أَنْ ve مَا gibi mastar edatlarından sonra getirilerek dolaylı mastarları yapılır. Nazari kaide böyle olmakla beraber fiil ister normal çekimli ister çekimsiz olsun her fiilden ism-i tafdil türetilir diye bir kaide yoktur. Yukarıda yalnız mâzileri bulunan fiiller de kendilerinden ism-i tafdil türetilmeyen fiillerdendir. Yarı çekimli, mastarı bulunan ise,

اَلْمَرِيضُ أَشَدُّ كَرْبًا اَلْيَوْمَ مِنْ أَمْسِ = Hasta bugün dünkünden daha çok sıkıntılıdır, gibi.

3- Olumsuz fiillerde: Bilindiği gibi olumsuz mastar elde etmek için عَدَمٌ kelimesini mastara muzaf yapıyorduk.

اَلْعِلْمُ = bilmek عَدَمُ الْعِلْمِ = Bilmemek, gibi.

Dolaylı mastarda ise bu işi, (أَنْ) ile fiil arasına (لَا) getirmek suretiyle yapıyorduk:

أَنْ يَعْلَمَ = Bilmek أَنْ لاَيَعْلَمَ = Bilmemek, gibi.

أَنْ لاَ birleştirilerek أَلاَّ şeklinde yazılır.

هٰذَا عَمَلٌ شَنِيعٌ = Bu çirkin bir iştir.

وَأَشْنَعُ مِنْهُ أَلاَّ يَصْدُقَ الْمُسْلِمُ فِي حَدِيثِهِ = Müslümanın sözünü doğru söylememesi ondan daha çirkindir, gibi.

4- Nakıs fiillerde: Burada nâkıs fiillerden maksat, كَانَ ve benzerleridir. غَزَا – رَمَي gibi, sonu illetli olan fiiller değil.

هَذِهِ شَجَرَةٌ نَافِعَةٌ = Bu faydalı bir ağaçtır.

وَأَنْفَعُ مِنْهَا أَنْ تَكُونَ الشَّجَرَةُ مُثْمِرَةً = Ağacın meyveli olması ondan daha faydalıdır.

Bu misâli وَأَنْفَعُ مِنْهَا كَوْنُ الشَّجَرَةِ مُثْمِرَةً şeklinde de söyleyebiliriz.

5- Meçhûl fiillerde: Meçhûl fiillerin mastarlarının da malûmlarının mastarlarının aynısı olduğundan, bu mastarların kullanılması malûm ile meçhûl arasında karışıklığa sebep olur. Meçhûl fiilleri, malûmlarından ayırt etmek için bu konuda meçhûl fiillerin dolaylı mastar şekli kullanılır. Yani fiil (أَنْ) ve (ما) gibi mastar edatlarından sonra getirilerek dolaylı mastar şekli kullanılır

اَلرُّسُوبُ فِي الصَّفِّ صَعْبٌ = Sınıfta kalmak zordur.

وَأَصْعَبُ مِنْهُ أَنْ يُضْرَبَ الطَّالِبُ أَمَامَ أَصْدِقَائِهِ = Öğrencinin arkadaşlarının önünde dayak yemesi ondan daha zordur, gibi.

6- Farklılık kabul etmeyen fiillerde: Konumuz olan ism-i tafdilde farklılık söz konusu olduğundan فَنِيَ – مَاتَ gibi fiillerden أَفْعَلُ şeklinde ism-i tafdil türetilemez. Çünkü ölmek ve yok olmak sebepler başka, başka da olsa ölüm, ölümdür. Bununla beraber ihtiyaç

halinde bu tür fiillerden de yukarıda verilen kaideler ışığında ism-i tafdil yapılır:

اَلْمَوْتُ صَعْبٌ لِلإِنْسَانِ = İnsan için ölüm zordur.

وَأَصْعَبُ مِنْهُ أَنْ يَمُوتَ الإِنْسَانُ فِي الْغُرْبَةِ = İnsanın gurbette ölmesi ondan daha zordur, gibi.

7- Sıfatları أَفْعَلُ *vezninde gelen fiillerde:* Renk, sakatlık ve süs (ziynet) anlamı ifade eden fiillerin sıfatları,

أَسْوَدُ = Siyah,

أَعْرَجُ = Topal,

أَكْحَلُ = Sürmeli, şeklinde ism-i tafdil vezninde geldiğinden, bu tür fiillerden ism-i tafdil yapmak istenildiği zaman yukarıdaki kaideye baş vurulur.

هٰذَا أَسْوَدُ = Bu siyahtır.

هٰذَا أَشَدُّ سَوَادًا مِنْ هٰذَا = Bu bundan daha siyahtır.

اَلْقَصْدِيرُ أَبْيَضُ = Kalay beyazdır.

اَلثَّلْجُ أَشَدُّ بَيَاضًا مِنْهُ = Kar ondan daha beyazdır, gibi.

İSM-İ TAFDİLİN ÇEKİMİ

Buraya kadar işlediğimiz kiplerin isim olanlarının çoğunun çekimlerini cetveller halinde göstermedik. Daha doğrusu buna gerek görmedik. Zira isimlerin müfred, tesniye ve cemi gibi belli çekimleri vardır. Konumuz olan ism-i tafdil ve benzerlerine ise -bazı farklılıkları sebebiyle birden fazla cemilerinin bulunması gibi- yer verdik.

Daha büyükler = أَكَابِرُ Daha büyükler = أَكْبَرُونَ İkisi daha büyük = أَكْبَرَانِ Daha büyük = أَكْبَرُ E

Daha büyükler = كُبَرُ Daha büyükler = كُبْرَيَاتٌ İkisi daha büyük = كُبْرَيَانِ Daha büyük = كُبْرَى K

Çekimdeki sonuncu cemiler kırık cemilerdir. İsm-i tafdil ile ilgili diğer bilgiler ikinci kısımda verilecektir.

23-24 TAACCÜB FİİLLERİ

Emsilede son iki sırayı teşkil eden bu iki fiil, herhangi bir şeyden hayret bildirmek için kullanılır. Bu iki şekilden birincisi mâzi, ikincisi de emir şeklinde olmakla beraber mazidir. İfade ettikleri anlamlar da birdir. Bununla beraber bu iki kelime şekil bakımından fiil olsalar da Türkçe'ye tercemelerinde isim hükmündedirler:

وَأَجْمِلْ بِالرَّبِيعِ! = مَا أَجْمَلَ الرَّبِيعَ! = Bahar ne güzeldir! misâlinde görüldüğü gibi.

TAACCÜB FİİLLERİNİN TÜRETİLİŞİ

Bu iki fiilin türetilişinde bundan önce geçen ism-i tafdilde aranan şartlar bunlar için de geçerlidir. Çünkü üstünlük ve farklılık bunlarda da vardır. Olağan üstü farkı bulunmayan bir şeyden hayret duyulmaz. Orada belirtilen şartları, burada tekrar etmeye gerek görülmedi. Ancak, ikinci kısımda şartlı türetme şekillerine burada da örnekler vereceğiz.

1- Fiilin harf sayısının üçten fazla olması halinde:

وَأَشْدِدْ بِازْدِحَامِ السُّوقِ الْيَوْمَ! = مَا أَشَدَّ ازْدِحَامَ السُّوقِ الْيَوْمَ! = Bugün çarşı ne kadar kalabalıktır, gibi.

Görüldüğü gibi bu tür çekim işleminde yararlandığımız, أَقَلُّ – أَكْبَرُ – أَشَدُّ vs kelimeleri orada ism-i tafdil şeklinde iken burada taaccüb fiilleri şeklini almaktadırlar!

وَأَقْلِلْ بِاهْتِمَامِي بِأَصْدِقَائِي! = مَا أَقَلَّ اِهْتِمَامِي بِأَصْدِقَائِي! = Arkadaşlarıma ilgim (verdiğim önem) ne kadar da azdır! gibi.

2- Fiilin çekimsiz (câmid) olması halinde:

وَأَشْدِدْ بِكَرْبِي مِمَّا لَقِيتُهُ! = مَا أَشَدَّ كَرْبِي مِمَّا لَقِيتُهُ! = Başıma gelen şeylerden sıkıntım ne kadar da şiddetlidir! gibi.

3- Fiilin olumsuz olması halinde:

مَا أَصْعَبَ أَلاَّ أَرَاهُ! = وَأَصْعِبْ بِأَلاَّ أَرَاهُ! = Onu göremememem ne kadar da zordur! gibi.

4- Fiilin nâkıs olması halinde:

= مَا أَصْعَبَ كَوْنَ الْوَلَدِ عَاقًّا لأُمِّهِ! = وَأَصْعِبْ بِكَوْنِ الْوَلَدِ عَاقًّا لأُمِّهِ! Çocuğun annesine asi olması ne kadar da zordur! gibi.

5- Fiilin meçhûl olması halinde:

مَا أَكْثَرَ أَنْ يُضْرَبَ الْمُجْرِمُ! = وَأَكْثِرْ بِأَنْ يُضْرَبَ الْمُجْرِمُ! = Suçlunun dayak yemesi ne kadar da çoktur! gibi.

6- Fiilin farklılık kabul etmemesi halinde:

مَا أَصْعَبَ مَوْتَهُ فِي الْغُرْبَةِ! = وَأَصْعِبْ بِمَوْتِهِ فِي الْغُرْبَةِ! = Onun gurbette ölmesi ne kadar da zordur! gibi.

7- Fiilin sıfatının أَفْعَلُ *vezninde olması halinde:*

مَا أَشَدَّ سَوَادَ اللَّيْلِ! = وَأَشْدِدْ بِسَوَادِ اللَّيْلِ! = Gece ne kadar da karanlıktır, gibi.

Bu iki kipin de çekimi yoktur. Ancak birincide mefûl, ikincide fâil zamir ise, şahıslara göre bu zamirler değişir:

مَا أَفْعَلَهُمْ! ← مَا أَفْعَلَهُمَا! ← مَا أَفْعَلَهُ * وَأَفْعِلْ بِهِنَّ! ← وَأَفْعِلْ بِهِمَا! ← وَأَفْعِلْ بِهَا!

Taaccüb fiillerinin bu iki kipi yanı sıra, kendilerinden bu iki kipin türetilmesi uygun olan her üç harfli fiilin orta harfini zamme ile harekelemek suretiyle bu fiillere hayret anlamı ifade ettirilebilir. Bu hareke كَرُمَ - حَسُنَ gibi fiilin aslından olabileceği gibi, عَلِمَ ← عَلُمَ , جَهِلَ ← جَهُلَ şeklinde değiştirilerek de yapılabilir:

وَأَحْسِنْ بِعَلِيٍّ! = مَا أَحْسَنَ عَلِيًّا! = حَسُنَ عَلِيٌّ! =Ali, ne iyidir! demek olur.

Nitekim Ayet-i kerimede

وَحَسُنَ أُولَئِكَ رَفِيقًا! = Bunlar yoldaş olma bakımından ne iyidirler, buyrulmaktadır.

Bu fiiller hakkındaki diğer bilgiler ikinci kısımda verilecektir. Bilindiği gibi burada yalnız sarfla ilgili bilgiler verilmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
FİİLLER

Bu bölümde fiiller işlenecektir. Bundan önce de fiillere temas edilmişti. Ancak orada fiillerin, zamanları itibariyle bir incelemesini yapmıştık. Burada ise harf sayılarına, yapı ve görevlerine göre incelemesi yapılacaktır.

HARF SAYILARINA GÖRE FİİLLER

Arapça'da kök fiiller -ki bunlar en az üç harflidir- yalın (mücerred), bunlara yapılan ilavelerle ortaya çıkanlara da, ilaveli (mezid) fiiller denir. Yalın fiiller üç harfliler, dört harfliler olmak üzere ikiye ayrılırlar. Üç harfliler fiillerin çoğunu teşkil ederler. Bunlara üç harfli yalın fiiller anlamında "sülâsi mücerred" fiiller denir. Dört harfli olanların sayıları azdır. Bunlara da dört harfli yalın fiiller anlamında ***"rübai mücerred"*** fiiller denir.

Fiilden fiil yapmada, Türkçe'de emir kipleri fiillere esas teşkil ettiği halde Arapça'da mâzi fiiller, fiillere esas teşkil eder. Bu duruma daha önce temas edildi.

ÜÇ HARFLİ YALIN (SÜLÂSİ MÜCERRED) FİİLLER

Yukarıda kök fiillerin en az üç harfli olduğuna işaret edildi. Bütün üç harfli fiillerin, yapılan araştırmalar sonucu yapılarının altı okunuş şeklini geçmediği görülmüş ve tesbit edilmiştir. فعل maddesi esas alınarak sözü geçen bu fiillerin okunuş şekillerine göre vezn (ölçü) adı altında altı kalıp konmuş, bu kalıpların her birine de "bâb" denmiştir. Şimdi sırayla bu kalıpları görüp izahlarına geçelim:

Örnek:

نَصَرَ - يَنْصُرُ	فَعَلَ - يَفْعُلُ	**1. Bâb**
ضَرَبَ - يَضْرِبُ	فَعَلَ - يَفْعِلُ	**2. Bâb**
فَتَحَ - يَفْتَحُ	فَعَلَ - يَفْعَلُ	**3. Bâb**
عَلِمَ - يَعْلَمُ	فَعِلَ - يَفْعَلُ	**4. Bâb**
حَسُنَ - يَحْسُنُ	فَعُلَ - يَفْعُلُ	**5. Bâb**
حَسِبَ - يَحْسِبُ	فَعِلَ - يَفْعِلُ	**6. Bâb**

Bundan böyle biz bu şekilleri tanıtırken sıralanışlarına göre 1. Bâb, 2. Bâb vs diye tanıtacağız.

BU BÂBLARIN HAREKELERİ

Görüldüğü gibi bu bâbların mâzilerinde birinci harfler ile sonuncular hep fethalı, harekeleri bâb'dan bâb'a değişen yalnız orta harfleridir. Bu harflerin ilk üçünde fetha, dördüncülerinde kesre, beşincide zamme, altıncıda da kesrelidir. Müzarilerinde ise, diğer harflerin harekesi birbirine uyduğu halde harekesi değişen biraz önce mâzilerde orta harf dediğimiz harftir. Bu harf, birincide zamme, ikincide kesre, üç ve dördüncüde fetha, beşincide zamme, altıncıda da kesrelidir. Bu durumu dikkate alarak şu sonuca varırız: Mâzilerde orta harfi fethalı olan fiillerin muzârilerinde bu harf, üç şekilde okunabilir. Mâzilerde orta harfi kesreli olan fiillerin muzârilerinde bu harf, iki şekilde okunabilir. Mâzilerinde orta harfi zammeli olan fiillerin muzârilerinde bu harf, yalnız zammeli okunabilir, deriz.

BU BÂBLARIN BAZI ÖZELLİKLERİ

Bu bâbların en işlek olanı birincisidir. Yani üç harfli fiillerin çoğu, bu şekilde hareke alır. En az kullanılanı da altıncısıdır. O halde yukarıdaki sıralama gelişi güzel olmayıp kullanılışlarına göredir.

Yukarıda sözü edilen فَعَلَ maddesi esas alınarak üç harfli fiillerin birinci harfine fiilin (fa)'sı, ikinci harfine fiilin (ayn)'ı, üçüncü harfine de fiilin (lâm)'ıdır, denir. Meselâ قَتَلَ de (ق) fiilin (fa)'sı, (ت) fiilin (ayn)'ı, (ل)da fiilin (lâm)'ıdır.

غ - ع - خ - ح - ا - هـ. fiilleri hariç. يَأْبَى - أَبَى. يَرْكَنُ - رَكَنَ. harflerinden birinin orta veya son harfini teşkil etmesi, üçüncü bâbın özelliklerindendir:

يَفْتَحُ → فَتَحَ. يَمْنَحُ → مَنَحَ. يَمْنَعُ → مَنَعَ

gibi.

Bununla beraber sözü geçen harfleri taşıyan her fiil bu bâbdan gelmeyebilir:

يَبْلُغُ → بَلَغَ يَسْمَعُ → سَمِعَ يَرْجِعُ → رَجَعَ gibi

İşleklik bakımından birinci bâb ile ikinci bâb birbirlerine o kadar yakındır ki,

يَدْخُلُ → دَخَلَ يَنْصُرُ → نَصَرَ يَقْتُلُ → قَتَلَ يَخْرُجُ → خَرَجَ gibi

yalnız birinci bâbdan gelenler ile

يَضْرِبُ → ضَرَبَ يَجْلِسُ → جَلَسَ gibi yalnız ikinci bâbdan gelen

meşhur fiilleri iştisna ettikten sonra mâzileri فَعَلَ şeklinde başlayan fiillerin muzârilerinde يَفْعُلُ veya يَفْعِلُ şeklinde okuma serbestisi var denebilir. Bu tür fiillerin çokluğu bu kanaati kuvvetlendirmektedir. Misâller:

يَفْرِطُ - يَفْرُطُ - فَرَطَ. يَفْتِقُ - يَفْتُقُ - فَتَقَ. يَفْتِكُ - يَفْتُكُ - فَتَكَ.

يَفْتِرُ - يَفْتُرُ - فَتَرَ. يَفْسِدُ - يَفْسُدُ - فَسَدَ. يَفْسِرُ - يَفْسُرُ - فَسَرَ.

يَحْشِرُ - يَحْشُرُ - حَشَرَ. يَفْرِشُ - يَفْرُشُ - فَرَشَ. يَعْرِجُ - يَعْرُجُ - عَرَجَ

يَحْسِرُ - يَحْسُرُ - حَسَرَ يَقْمِرُ - يَقْمُرُ - قَمَرَ. يَرْمِزُ - يَرْمُزُ - رَمَزَ

يَقْدِرُ - يَقْدُرُ - قَدَرَ يَعْثِرُ - يَعْثُرُ - عَثَرَ. يَنْفِرُ - يَنْفُرُ - نَفَرَ

يَعْكِفُ - يَعْكُفُ - عَكَفَ . يَكْفِرُ - يَكْفُرُ - كَفَرَ. يَسْفِكُ - يَسْفُكُ - سَفَكَ

يَغْدِرُ - يَغْدُرُ - غَدَرَ.

Üçüncü bâb'ın mâzisi de فَعَلَ şeklinde ise de yukarıda belirtilen ayrı özelliğe sahip olduğundan bu ikisiyle karıştırılmaz.

Beşinci bâb'dan gelen fiiller dışındakiler genellikle geçişli bazan da geçişsiz oldukları halde, beşinci bâb'dan gelen fiiller daima geçişsizdir. Geçişlilik, geçişsizlik konusu ileride tekrar incelenecektir.

Birden fazla bâbdan gelebilen bir fiilin bâbına göre mânâsı da değişebilir:

رَدَمَ - يَرْدُمُ = Aktı.

رَدَمَ - يَرْدِمُ = Kapattı

هَزَلَ - يَهْزُلُ = Zayıfladı, cılızlaştı.

هَزَلَ - يَهْزِلُ = Şaka yaptı, gibi.

Bu durumda mânâsı değişmeyenler de vardır:

دَخَرَ - يَدْخُرُ . دَخِرَ - يَدْخِرُ = Küçük düştü, perişan oldu, gibi.

ÜÇ HARFLİ FİİLLERİN ALTI BÂBA TAKSİMİ

Üç harfli bir fiilin yukarıdaki bâb'lardan hangisinden geldiğini bilmek, lügat kitaplarına müracaat veya bir bilenden işitmekle mümkündür. Bununla beraber bu hususta bazı kolaylıklar getirilmiştir. Şöyle ki:

1- Üç harfli fiiller, illet harfi diye bilinen ا - ى - و harflerinin bu fiillerin harflerinden birini teşkil etmesi halinde fiiller, yukarıdaki bâblarda şu şekilde yerlerini alırlar.

a) (Ya) fiilin orta veya son harfini teşkil ediyor, ikinci harfin harekesi de fetha ise fiil, devamlı ikinci bâb'dandır:

بَاعَ ← يَبِيعُ سَارَ ← يَسِيرُ رَمَى ← يَرْمِي قَضَى ← يَقْضِي gibi.

بَاعَ - سَارَ fiillerinin aslı بَيَعَ - سَيَرَ şeklindedir, dolayısıyla orta harflerinin harekesi fethadır.

b) (Vav) fiilin orta veya son harfini teşkil ediyorsa fiil, devamlı birinci bâb'dandır:

دَعَا ← يَدْعُو. غَزَا ← يَغْزُو. جَارَ ← يَجُورُ. قَالَ ← يَقُولُ. gibi.

Bu fiillerin mâzilerinde görülen eliflerin aslı: قَوَلَ – جَوَرَ – غَزَوَ

دَعَوَ – şeklinde (vav)'dır.

c) (vav) fiilin birinci harfini teşkil ediyorsa fiil, genellikle ikinci bâb'dandır:

وَصَلَ ← يَصِلُ وَجَدَ ← يَجِدُ وَقَفَ ← يَقِفُ gibi.

2- Son iki harfi bir cinsten olan geçişli (müteaddi) fiiller çoğunlukla birinci babdandır:

مَرَّ ← يَمُرُّ مَدَّ ← يَمُدُّ شَدَّ ← يَشُدُّ عَضَّ ← يَعُضُّ gibi.

3- Son iki harfi bir cinsten olan geçişsiz (lazım) fiiller genellikle ikinci bâb'dandır:

خَفَّ ← يَخِفُّ عَفَّ ← يَعِفُّ فَرَّ ← يَفِرُّ gibi.

4- Sabit (kalıcı) sıfat ve ahlâkla ilgili fiiller beşinci bâb'dan gelir.

5- Bir iş bildiren fiiller genellikle mâzileri فَعَلَ şeklinde harekeli olan bâb'lardan gelir.

دَخَلَ = Girdi. خَرَجَ = Çıktı.

سَكَبَ = Döktü. نَزَلَ = İndi.

جَرَحَ = Yaraladı. قَطَعَ = Kesti.

كَسَرَ = Kırdı, gibi.

6- Geçici bir durum bildiren fiiller genellikle mâzileri فَعِلَ şeklinde harekeli bâb'lardan gelir:

فَرِحَ = Sevindi. حَزِنَ = Üzüldü.

غَضِبَ = Kızdı, öfkelendi. حَسِبَ = Sandı.

جَرِحَ = Yara aldı. ضَحِكَ = Güldü.

طَفِئَ = Söndü, gibi.

İLAVELİ (MEZİD) FİİLLER

Daha önce de belirttiğimiz gibi bu bahiste üç harfli fiillere yapılan ilavelerle ortaya çıkan fiil şekillerini yani, fiilden fiil yapma usüllerini göreceğiz. Bu fiil kalıplarını harf sayılarına göre gruplara ayırarak bir harf ilave edilenleri üç, iki harf ilave edilenleri beş, üç harf ilave edilenleri de dört bâb halinde incelemeye çalışacağız. Üç harfli fiillerin bâb'larını tanıtırken birinci bâb, ikinci bâb vs. diye tanıttığımız halde ilaveli fiillerin mastarları düzenli olduğundan bu fiillerin bâb'larını, mastarlarıyla tanıtacağız. Şimdi sırayla bu fiillerin bâb'larını görelim.

BİR HARF İLAVE EDİLEN FİİLLER

Üç harfli fiillere bir harf ilave edilerek üç fiil şekli ortaya çıkar. Bu şekiller şunlardır:

أَفْعَلَ - يُفْعِلُ - إِفْعَالاً = أَخْرَجَ - يُخْرِجُ - إِخْرَاجًا

فَعَّلَ - يُفَعِّلُ - تَفْعِيلاً = فَرَّحَ - يُفَرِّحُ - تَفْرِيحًا

فَاعَلَ - يُفَاعِلُ - مُفَاعَلَةً = قَاتَلَ - يُقَاتِلُ - مُقَاتَلَةً

Bu şekillerde de görüldüğü gibi üç harfli فَعَلَ ölçüsüne birincide baş tarafa bir hemze ilave edilerek أَفْعَلَ, ikincide ayn-el fiil denen orta harf şeddelenerek فَعَّلَ, üçüncüde birinci harf ile orta harf arasına bir elif getirilerek فَاعَلَ şekli ortaya çıkmıştır. Bu kalıpların muzârilerinde birinci harfler yani muzaraat harfleri, devamlı zammelidir. Üç harfli fiillerin muzârilerinin birinci harflerinin harekelerinin fetha olduğunu gördük. Bundan sonra göreceğimiz beş, altı harfli fiillerin muzârilerinin de birinci harflerinin fethalı olduğunu göreceğiz.

Üç harfli fiillerde orta harflerin harekeleri, mâzilerde, muzârilerde bâb'dan bâb'a değiştiği halde konumuz olan fiillerde bu harfin harekesi, mâzilerde fetha, muzârilerde de kesredir.

BU BÂBLARDAN GELEN FİİLLERİN ANLAMLARI

Üç harfli fiillerin harfleri artırılarak niçin bu şekillere sokuluyor? Konumuzla ilgili bilgileri gözden geçirerek, bu soruya cevap vermeye çalışalım.

1- إِفْعَالٌ bâb'ı

Üç harfli fiil, bu bâb'a genellikle geçişli yapmak için getirilir. Yani bir fiil üç harfli iken geçişsiz ise, bu bâb'a gelince geçişli olur. Şayet geçişli ise bir mef'ûl alıyorsa, bu bâb'a gelince iki mef'ûl alır. Üç harfli iken iki mef'ûl alıyorsa bu bâb'a gelince bir mef'ûl daha alır, mef'ûl sayısı üçe çıkar. Sırayla misâller:

خَرَجَ عَلِيٌّ = Ali çıktı.

أَخْرَجَ عَلِيٌّ صَادِقًا = Ali, Sadık'ı çıkardı.

كَتَبَ عَلِيٌّ رِسَالَةً = Ali, bir mektup yazdı.

أَكْتَبَ عَلِيٌّ صَادِقًا رِسَالَةً = Ali, Sadık'a bir mektup yazdırdı.

عَلِمَ عَلِيٌّ الْخَبَرَ صَحِيحًا = Ali, haberi doğru bildi.

أَعْلَمَ عَلِيٌّ صَادِقًا الْخَبَرَ صَحِيحًا = Ali, Sadık'a haberi doğru bildirdi, gibi.

O halde üç harfli iken bir fiilin anlamı "açtı" ise bu bâb'a gelince "açtırdı", "geldi" ise "getirdi", "gördü" ise "gösterdi" oluyor. Bu bâb'ın asıl görevi bu olmakla beraber şu anlamlarda da kullanılır.

a) Bir şeye girmek, erişmek anlamında:

أَصْبَحَ الرَّجُلُ = Adam sabaha girdi, erişti.

أَمْسَى الرَّجُلُ = Adam akşama girdi, erişti.

أَحْصَدَ الزَّرْعُ = Ekin hasat zamanına erişti, gibi.

Bu şekilde bazı isimler fiilleştirilerek,

اَلْعِرَاقُ = Irak.

أَعْرَقَ الْمُسَافِرُ = Yolcu Iraka girdi.

اَلْحِجَازُ = Hicaz.

أَحْجَزَ الرَّجُلُ = Adam Hicaz'a girdi, denir.

b) Bulmak anlamında:

أَعْظَمْتُ الرَّجُلَ = Adamı büyük buldum.

أَحْمَدْتُ الرَّجُلَ = Adamı övgüye değer buldum.

أَكْبَرْتُ الرَّجُلَ = Adamı büyük buldum, gibi.

c) Olmak anlamında:

اَلْقَفْرُ = Kurak, kıraç yer.

أَقْفَرَتِ الأَرْضُ = Yer kıraç oldu.

اَلْمَاشِيَةُ = Sürü.

أَمْشَى الرَّجُلُ = Adam sürü sahibi oldu.

اَلتَّمْرُ = Hurma.

أَتْمَرَ الرَّجُلُ = Adam hurma sahibi oldu.

d) Arzetme, sunma, maruz bırakma anlamında:

أَبَاعَ الرَّجُلُ بَيْتَهُ = Adam evini şatışa arzetti.

أَقْتَلَ الرَّجُلُ نَفْسَهُ = Adam kendisini ölüme maruz bıraktı, gibi.

e) Giderme, izale etme anlamında:

أَشْكَيْتُ الرَّجُلَ = Adamın şikayetini giderdim.

أَشْفَى الْمَرِيضُ = Hastanın şifası gitti, gibi.

Hatırlatma: 1

Her üç harfli fiil, otomatik olarak bu bâb'a getirilir diye bir kaide olmadığı gibi bu bâb'ın her fiilinin üç harflisi kullanılır diye de bir kaide yoktur. حَشَلَ gibi ilavelisi kullanılmayan üç harfliler olduğu gibi أَرْسَلَ gibi üçlüsü kullanılmayan fiiller de vardır. Bu hususta fazla bilgi için "Arap dilinde FİİLLER" adlı kitabımıza bak.

Bazı üç harfli fiiller bu bâb'a nakledildiği zaman anlamında bir değişiklik olmayabilir:

أَطْفَأَ–طَفِئَ= Söndürdü, gibi.

Bazılarında da mânâ bakımından irtibat kesilebilir:

وَعَدَ = Söz verdi.

أَوْعَدَ = Tehdit etti, gibi.

2- تَفْعِيلٌ bâb'ı

Birincisi gibi bu da, üç harfli fiilleri geçişli yapmak için kullanılır:

سَكَتَ عَلِيٌّ = Ali sustu.

سَكَّتَ عَلِيٌّ بَكْرًا = Ali Bekir'i susturdu, gibi.

Bu bâb'ın da asıl görevi bu olmakla beraber şu anlamlarda da kullanılabilir:

a) Çokluk ve sertlik ifade eder:

قَطَّعْتُ الْحَبْلَ = İpi kestim, parça parça ettim, gibi.

Çokluk fiil de olabilir:

طَوَّفَ عَلِيٌّ الْكَعْبَةَ = Ali Kabe'yi (çok) tavaf etti, gibi.

Fâilde olabilir:

مَوَّتَ الْإِبِلُ = Develer kırıldı, gibi.

Mef'ûlde olabilir:

غَلَّقَ عَلِيٌّ الأَبْوَابَ = Ali kapıları kilitledi, gibi.

Bu çokluk ve sertlik bu bâb'ın fiillerinin hepsinde açık olmayabilir.

b) Üç harflilerinin ifade ettiği anlamın mef'ûlüne isnadına yarar:

كَفَّرْتُهُ = Onun küfrüne hükmettim.

كَذَّبْتُهُ = Onun yalancı olduğuna hükmettim.

صَدَّقْتُهُ = Onun doğru olduğuna hükmettim, gibi.

c) Bir işin oluş zamanını ifade etmeye yarar:

صَبَّحْنَاهُ = Ona sabahleyin gittik.

مَسَّيْنَاهُ = Ona akşamleyin gittik.

سَحَّرْنَاهُ = Ona seher vakti gittik, gibi.

d) Bir yere varmayı, erişmeyi ifade etmeye yarar. O yerin ismi fiilleştirilerek,

اَلْغَرْبُ = Batı

غَرَّبَ = Batıya vardı, erişti.

اَلشَّرْقُ = Doğu.

شَرَّقَ = Doğuya vardı, erişti gibi.

e) Giderme, izale etme anlamı ifade eder:

قَشَّرْتُ الْعُودَ = Çöpün kabuğunu soydum.

قَرَّفَ الْجَرِيحُ الْقُرْحَةَ = Yaralı yaranın derisini soydu.

فَزِعَ = Korktu.

فَزَّعَهُ = Onun korkusunu giderdi.

مَرِضَ = Hastalandı.

مَرَّضَهُ = Onu tedavi etti, gibi.

f) Bazı isimler fiilleştirilerek, ifade ettiği anlamları yapmayı bildirir:

اَلْخَيْمَةُ = Çadır.

خَيَّمَ = Çadır kurdu.

اَلْخُبْزُ = Ekmek.

خَبَّزَ = Ekmek yaptı, gibi.

Son olarak bu bâb'ın bazı fiilleri işin parça parça aralıklarla yapıldığını ifade edebilir:

وَ نَزَّلَ الْقُرْآنَ تَنْزِيلاً = Kur'an-ı parça parça aralıklarla indirdi, gibi.

Hatırlatma: 2

Her üç harfli fiil otomatik olarak bu bâb'a getirilmez. Getirilebilenleri olduğu gibi getirilemeyenleri de vardır. Bu kaide bundan önceki bâb için geçerli olduğu gibi bundan sonrakiler için de geçerlidir. Bunun yanı sıra üç harfli bir fiil, konumuz olan bâbların tümüne birden nakledilmeyebilir. Bunun aksi de olabilir. Meselâ: "if'al" bâb'ına nakledilebildiği halde "tefil" bâbına nakledilmeyebilir. Bunun aksi de olabilir. Meselâ: سَرَفَ fiili ifal bâb'ına getirilerek,

أَسْرَفَ = İsraf etti, şeklinde kullanıldığı halde سَرَّفَ şeklinde tefil bâb'ına getirilemez. Bunun aksine صَرَفَ fiili,

صَرَّفَ = Harcadı, değiştirdi, şeklinde tefil bâbına getirildiği halde أَصْرَفَ şeklinde ifal bâb'ına getirilemez. Bu kaide sonraki bâb'lar için de geçerlidir.

3- مُفَاعَلَةٌ bâb'ı

Üç harfli fiiller bu bâb'a, bir işin iki veya daha çok şahıslar arasında karşılıklı yapıldığını ifade etmek için getirilir:

ضَارَبَ عَلِيٌّ صَادِقًا = Ali ile Sadık vuruştu, gibi.

Burada fâil, aynı zamanda mef'ûl, mef'ûl aynı zamanda fâil durumundadır. Bununla beraber görünüşte fâil olanın işi başlattığını, galip durumda olduğunu, mef'ûl olanın mağlûp durumunda olduğunu anlamak gerekir. Bu bâb'ın fiilleri şu anlamlarda da kullanılır

a) Yukarıda izahı geçen iki bâb gibi bu da üç harflilerini geçişli yapar:

بَعُدَ = Uzak oldu, uzaklaştı.

بَعَّدَ = أَبْعَدَ = بَاعَدَ = Uzaklaştırdı, gibi.

b) Bir önceki bâb gibi çokluk ifade eder:

ضَعَّفَ = ضَاعَفَ = Katladı, kat kat yaptı, gibi.

c) Rekabet etme, üstün gelme gayreti içinde olmayı ifade eder:

صَبَرَ = Sabretti, katlandı.

صَابَرَ عَلِيٌّ صَدِيقَهُ = Ali sabretmekle arkadaşını yendi.

سَبَقَ = Geçti.

سَابَقَ عَلِيٌّ صَدِيقَهُ = Ali, arkadaşını geçmek için yarıştı ve geçti, gibi.

İKİ HARF İLAVE EDİLEN FİİLLER

Üç harfli fiillere iki harf ilave edilerek harf sayıları beşe çıkarılır. Bu şekilde ortaya çıkan fiil kalıplarının sayıları beşi geçmez. Bunlar da aşağıda gösterilmiştir:

اِنْفَعَلَ – يَنْفَعِلُ – اِنْفِعَالاً = اِنْكَسَرَ – يَنْكَسِرُ – اِنْكِسَارًا

اِفْتَعَلَ – يفْتَعِلُ – اِفْتِعَالاً = اِجْتَمَعَ – يَجْتَمِعُ – اِجْتِمَاعًا

اِفْعَلَّ – يَفْعَلُّ – اِفْعِلاَلاً = اِحْمَرَّ – يَحْمَرُّ – اِحْمِرَارًا

تَفَعَّلَ – يَتَفَعَّلُ – تَفَعُّلاً = تَعَلَّمَ – يَتَعَلَّمُ – تَعَلُّمًا

تَفَاعَلَ – يَتَفَاعَلُ – تَفَاعُلاً = تَقَاتَلَ – يَتَقَاتَلُ – تَقَاتُلاً

Bu şekillerde de görüldüğü gibi, aslı üç harfli فَعَلَ olan bu bâb'lara değişik şekillerde ikişer harf ilave edilerek harf sayıları beşe çıkarılmıştır. Bu ilaveler, birincide hemze ve (nun), ikincide baş tarafa bir hemze, birinci harf ile orta harf arasına bir (ت)üçüncüde baş tarafa bir hemze ile son harfin şeddelenmesi, dördüncüde baş tarafa bir (ت) ile orta harfin şeddelenmesi, beşincide baş tarafa bir (ت) birinci harf ile orta harfin arasına bir elif şeklindedir. Muzârilerde yine harekesi değişen, üç harflilerde orta harf dediğimiz "ayn'lar"dır. Bu harf ilk ikisinde kesre, sonrakilerde ise fethalıdır. Şimdi sırayla bu bâblar hakkında gerekli izahları yaparak bu bâb'lardan gelen fiilleri gözden geçirelim.

BU BÂBLARDAN GELEN FİİLLERİN ANLAMLARI

1- اِنْفِعَالْ bâb'ı

Üç harfli fiiller bu bâb'a dönüşlü (mutavaat) yapmak için getirilir:

كَسَرَ = Kırdı. اِنْكَسَرَ = Kırıldı.

سَدَّ = Kapattı. اِنْسَدَّ= Kapandı.

مَحَى = Sildi. اِنْمَحَى = Silindi, gibi.

Bu bâb'a getirilmek istenen üç harfli fiillerin:
a) Geçişli (müteaddi) olması,
b) Görünürde bir tesirinin bulunması,
c) "ل – ر – و – ن – م" harflerinden birinin ilk harfini teşkil etmemesi gerekir.

Üç harfliler dışındaki fiillerin

أَزْعَجَ = Tedirgin etti.

اِنْزَعَجَ = Rahatsızlandı, gibi.

Bu bâb'a getirilmesi çok azdır.

Üç harflilerin, geçişsiz olanları, bu bâba getirilemezler. Çünkü bu bâbın fiilleri, geçişli bir fiilin fâilinin, mef'ûlu üzerinde etki yapma halidir.

Görünürde hiç bir etkisi bulunmayan:

عَلِمَ = Bildi.

ظَنَّ = Sandı.

ذَكَرَ = Hatırladı, andı gibi zihinle ilgili fiiller de bu bâb'a getirilemezler.

Yukarıda gösterilen harflerle başlayan fiiller de bu bâb'a getirilemezler. Bu harfleri taşıyan fiillerin konumuz olan bu bâb'a getirilmelerine ihtiyaç duyulması halinde, aynı görevi yapan bir sonraki bâb'a getirilirler. Meselâ:

نَقَلَ → اِنْتَقَلَ   مَلَكَ → اِمْتَلَكَ

لَمَسَ → اِلْتَمَسَ   رَكَزَ → اِرْتَكَزَ   وَصَلَ → اِتَّصَلَ denir.

اِنْلَمَسَ – اِنْرَكَزَ – اِنْوَصَلَ – اِنَّقَلَ – اِنْمَلَكَ denmez.

Konumuz olan اِنْفِعَال bâb'ı fiilleri devamlı dönüşlülük (mutavaat) ifade ederler. Fakat biz bu bâb'ın fiilerini Türkçeye terceme ederken bazılarının dönüşlülük, bazılarının da meçhûl eki aldığını görürüz.

اِنْقَسَمَ = Bölündü. اِنْسَدَّ = Kapandı.

اِنْبَسَطَ = Sevindi. اِنْفَتَحَ = Açıldı.

اِنْكَسَرَ = Kırıldı. اِنْطَوَى = Dürüldü, gibi.

Bu misâllerdeki Türkçe fiillerde gördüğümüz (-n) eki dönüşlülük, (-l) eki de meçhûllük ekidir. Bu demektir ki, bu bâb'dan gelen fiillerin en azından bir kısmı, üç harflilerinin meçhûllerinin verdiği anlamı vermektedir:

فُتِحَ – اِنْفَتَحَ = Açıldı.

كُسِرَ – اِنْكَسَرَ = Kırıldı, gibi.

Bu durumda aynı anlamı ifade eden fiillerin bir kısmı, اِنْفِعَالْ bâb'ı fiilleri veya üç harflilerinin meçhûl fiilleri lüzumsuz gibi görünmektedir. Oysa konumuz olan bu bâb'ın fiillerinin Türkçe karşılıklarında gördüğümüz ve meçhûllük eki dediğimiz -l eki, aynı zamanda bir pasiflik ekidir de.

"Geçişsiz fiillerden meçhûl fiiller yapan bu ek geçişli fiillerden de pasif fiiller yapar. Pasif fiiller bir uğranılma, bir maruz kalma ifade ederler. Bu fiiller fâil isterler, bu fiillerde fâil vardır. Fakat pasiftir. Pasiflik ekinin getirdiği geçişli fiilin gösterdiği harekete maruz kalır. O hareketi pasif fiilin fâili yapmaz, o hareket kendisine yapılmış olur.

كَسَرْتُ الزُّجَاجَ فَانْكَسَرَ الزُّجَاجُ = Camı kırdım cam da kırıldı, gibi.

Demek ki, pasiflik eki yapma ifade eden fiillerden yapılma ifade eden fiiller yapar.

اِنْفَتَلَ الْخَيْطُ = İplik büküldü.

اِنْقَطَعَ الْحَبْلُ = İp kesildi.

اِنْهَزَمَ الْعَدُوُّ = Düşman yenildi, gibi.

Görüldüğü gibi bu fiillerin fâili vardır. Fakat pasiftir, fiilleri bu fâiller yapmamıştır. Bu fiilleri yapan bu fiillerin geçişli üç harflisinin fâilleridir.

فَتَلْتُ الْخَيطَ فَانْفَتَلَ الْخَيْطُ = İpliği büktüm iplik de büküldü.

هَزَمَ جَيْشُنَا الْعَدُوَّ فَانْهَزَمَ الْعَدُوُّ = Ordumuz düşmanı yendi düşman da yenildi.

قَطَعْتُ الْحَبْلَ فَانْقَطَعَ الْحَبْلُ = İpi kestim ip de kesildi, misâllerinde olduğu gibi.

Şu halde bu ve bundan sonra gelecek olan mutavaat bâb'ı fiillerinin Türkçe karşılığı kiminde dönüşlü, kimin de pasif fiillerdir. Zaten Türkçe'de bu iki ek; -n, - l ekleri fiillerin bazı hallerinde birbirinin yerine kullanılmaktadır. "Türkçede asıl pasiflik ve meçhûl iki biraz sonra göreceğimiz -l ekidir. Fakat -l eki her fiile getirilememekte, sonu vokalle biten fiiller, sonu -l ile biten fiiller bu eki alamamakta, bu fiillerin pasif ve meçhûl şekillerini yapmak gerekince sonlarına -l yerine -n eklenmektedir. Bu yüzden dönüşlülük

eki -n ile pasiflik ve meçhûllük eki -n birbirine karışmakta, ancak kullanıldıkları yere dikkat edilince ne oldukları anlaşılmaktadır. Meselâ: Süsle-n (kadın süslendi), Söyle- n (Söylene söylene gitti) fiillerinde -n dönüşlülük ekidir. Sili-n (yerler silinmiş), deli-n (Duvar delinmiş) fiillerinde ise -n pasiflik ekidir. Hülasa -n'in bazı fiillerde pasiflik ve meçhûllük eki olduğu unutulmamalı ve bu -n'ler dönüşlülük eki ile karıştırılmamalıdır. İkisi şekil bakımından bir, fonksiyonları ayrıdır" Türk dilbilgisinden kısaltılarak alınmıştır.

Şu halde mutavaat fiillerin Türkçe'ye tercemelerinde bazen dönüşlü bazen da meçhûl fiiller gibi görünmeleri -n, -l eklerinin birbirinin yerine kullanılmasından ileri gelmektedir.

Bu bâb'ın fiilleri devamlı mutavaat (dönüşlülük pasiflik) ifade ederler, bundan dolayı da devamlı geçişsizdirler.

Son olarak şu misâlde -

طَفِئَ = Söndürdü.

طُفِئَ = söndürüldü.

اِنطَفَى = Söndü, - meçhûl ile dönüşlülük arasındaki fark açıkça görülmektedir.

2- اِفْتِعَالْ bâb'ı

Bu bâb da bir önceki gibi genellikle mutavaat için kullanılır:

جَمَعَ = Topladı.

اِجْتَمَعَ = Toplandı.

نَفَعَ = Fayda verdi.

اِنْتَفَعَ = Faydalandı.

نَشَرَ = Yaydı.

اِنْتَشَرَ = Yayıldı, dağıldı, gibi.

Bu bâb'ın asıl görevi bu olmakla beraber şu anlamlarda da kullanılır.

a) Edinme ve tedarik etme anlamında:

أَخَذَ = Aldı.

اِتَّخَذَ = Edindi, gibi

Bazı isimler fiilleştirilerek:

اَلْخَاتِمُ = Mühür. اِخْتَتَمَ = Mühür edindi.

اِلْخَادِمُ = Hizmetçi اَخْتَدَمَ = Hizmetçi edindi.

اَلْحَطَبُ = Odun. اِحْتَطَبَ = Odun tedarik etti.

اَلْخُبْزُ = Ekmek. اِخْتَبَزَ = Ekmek tedarik etti, gibi.

b) Ortaklık (müşareket) ifade eder:

اِخْتَصَمَ الْفَرِيقَانِ = İki grup birbirleriyle çarpıştı, çekişti.

اِقْتَتَلَ الْفَرِيقَانِ = İki grup birbirleriyle çarpıştı, savaştı.

اِلْتَطَمَ الْفَرِيقَانِ = İki grup birbiriyle tokatlaştı, gibi.

c) İstemek anlamında kullanılır:

كَدَّ = Emek verdi. اِكْتَدَّ = Emek istedi.

رَضِيَ = Razı oldu. اِرْتَضَى = Rıza istedi, gibi.

d) Göstermek anlamında kullanılır.

عَذَرَ = Özür buldu.

اِعْتَذَرَ = Mazaret gösterdi, özür diledi, gibi.

e) Gayret anlamı ifade eder:

كَسَبَ = Kazandı.

اِكْتَسَبَ = Çalışarak, didinerek kazandı.

جَهَدَ = Hedefe erişinceye kadar gayret etti.

اِجْتَهَدَ = Hedefe ulaşmak için bütün gücünü sarfetti, gibi.

BU BÂBLA BİR ÖNCEKİNİN FARKI

Bir önceki bâb devamlı mutavaat için kullanıldığı halde bu bâb genillikle mutavaat içindir. Yukarıda verilen misâllerden de anlaşılacağı gibi, bu bâb'dan gelen fiillerin bir kısmının mutavaat dışı fiiller olduğu görülmektedir.

Bu bâb'ın fiillerinin dönüşlülük ifade etmesi halinde bir önceki bâb'da olduğu gibi görünürde bir etkisi bulunması şartı da yoktur. Meselâ: Görünürde bir etkisi olmayan zihinle ilgili olan fiiller, ondan gelmediği halde bundan gelebilir:

اِدَّكَرَ → ذَكَرَ اِعْتَلَمَ → عَلِمَ. gibi.

BU BÂBIN BAZI ÖZELLİKLERİ

Bu bâb'ın fiillerinin üç harflilerinin birinci harfleri -ki bunun ikinci harfi olur- ص – ض – ط – ظ olması halinde اِفْتَعَلَ in (ت) si bizdeki ses uyumuna benzer bir şekilde (ط) ya dönüşür.

اِطَّرَدَ → اِطْتَرَدَ → طَرَدَ اِضْطَرَبَ → اِضْتَرَبَ → ضَرَبَ

اِظْطَلَمَ → اِظْتَلَمَ → ظَلَمَ اِصْطَلَحَ → اِصْتَلَحَ → صَلَحَ gibi.

Bu kelime اِطَّلَمَ – اِظَّلَمَ şeklinde de söylenir.

Bu bâb'ın fiillerinin ikinci harflerinin د – ذ – ز olması halinde اِفْتِعَالْ in (ت) si (د) a dönüşür:

اِدَّكَرَ → اِذْتَكَرَ → ذَكَرَ . اِدَّرَأَ → اِدْتَرَأَ → دَرَأَ

اِزْدَجَرَ → اِزْتَجَرَ → زَجَرَ gibi

İkinci harflerinin ث – ى – و olması halinde ise bu harfler ت ye dönüşür:

وَقَى ← اِوْتَقَى ← اِتَّقَى. يَسُرَ ← اِوْتَسَرَ ← اِتَّسَرَ

gibi: ثَغَرَ ← اِثْتَغَرَ ← اِتَّغَرَ

Bu sonuncu إثْغَرَّ şeklinde de söylenir.

3- إفْعِلاَلْ bâb'ı

Renk ve sakatlık ifade eden kelimeler bu bâb'a getirilerek fiilleştirilirler:

أَبْيَضُ = Beyaz, إِبْيَضَّ = Ağardı, beyaz oldu,

أَسْوَدُ = Siyah, إِسْوَدَّ = Karardı, siyah oldu,

أَخْضَرُ = Yeşil, إِخْضَرَّ = Yeşerdi,

أَصْفَرُ = Sarı, إِصْفَرَّ = Sarardı, gibi.

أَعْوَرُ = Tek gözlü, إِعْوَرَّ = Bir gözü kör oldu,

أَعْرَجُ = Topal, إِعْرَجَّ = Topal oldu, gibi.

Bu bâb'ın fiillerinin üç harflilerinin de kullanıldığı -حَمُرَ – سَوِدَ – عَوِرَ – gibi- bu bâb'ın, bu fiillerinin anlamlarında abartma (mübalağa) ifade ettiği söylenirse de bu görüş "Bir kelimenin harfinin artmasıyla mânâsı da artar" kaidesine dayanmaktadır, nazaridir, pratikte ise bu fiiller, üç harflilerinin anlamında kullanılmaktadır.

فَرَّ – مَدَّ gibi muzaaf fiiller bu bâb'a getirilemezler. Son harflerinde illet harfleri dediğimiz و – ى – ا bulunan fiillerde öyledir. Yalnız إرْعَوَى fiili bu kaideye aykırı olarak bu bâb'dan gelmiştir. Zaten normal şartlar altında olsa bile, her üç harfli fiilin ilavelisinin (mezidinin) kullanılacağına dair bir kaidenin olmadığına daha önce işaret edilmişti.

4- تَفَعُّلْ bâb'ı

Bu bâb'ın fiilleri, doğrudan üç harflilerinden alınmaz. تَفْعِيلْ bâb'ı fiillerinden alınır. Genellikle alındığı bâb'ın fiillerini dönüşlü yapmak için kullanılır:

كَسَّرَ = Kırdı,

تَكَسَّرَ = Kırıldı,

مَزَّقَ = Yırttı, parçaladı,

تَمَزَّقَ = Parçalandı,

عَلَّمَ = Öğretti,

تَعَلَّمَ = Öğrendi, gibi.

Bunun yanı sıra şu anlamlarda da kullanılır.

a) Bir işi yapmaya çalışmak anlamında:

تَصَبَّرَ = Sabırlı olmaya çalıştı,

تَشَجَّعَ = Cesaretli olmaya çalıştı,

تَكَبَّرَ = Büyük görünmeye çalıştı, gibi.

b) Bazı isimler fiilleştirilerek edinme anlamında:

اَلْوِسَادَةُ = Yastık, تَوَسَّدَ = Yastık edindi,

اَلدَّارُ = Ev, تَدَيَّرَ = Ev edindi,

اَلْيَهُودِيُّ = Yahudi, تَهَوَّدَ = Yahudiliği din edindi,

اَلنَّصْرَانِيُّ = Hristiyan, تَنَصَّرَ = Hristiyanlığı din edindi, gibi.

c) Bir işin yavaş yavaş (merhale merhale) yapıldığını ifade eder:

تَجَرَّعَ = Yudum yudum içti.

تَنَزَّلَ = Yavaş yavaş indi, gibi.

d) Şikâyet anlamı ifade eder:

تَظَلَّمَ = Gördüğü zulümden şikâyet etti, acızlandı, gibi.

e) Olmak anlamında:

تَأَيَّمَتِ الْمَرْأَةُ = Kadın dul kaldı, oldu.

تَغَنَّى الرَّجُلُ = Adam zengin oldu, gibi.

f) Çekinme, sakınma anlamında:

أَثِمَ = Günah işledi.

تَأَثَّمَ = Günahtan sakındı, çekindi.

هَجَدَ = Gece uyudu.

تَهَجَّدَ = Gece uyanık durdu, uykudan kaçındı, gibi.

g) İsteme, talep etme anlamında:

تَعَجَّلَ = Acele olmasını istedi.

تَبَيَّنَ = Açıklanmasını istedi.

تَوَجَّزَ = Kısa olmasını istedi.

تَرَضَّى = Razı olmasını istedi, gibi.

Kur'an-ı Kerim'de:

يَتَدَثَّرُ – يَتَصَعَّدُ – يَتَذَكَّرُ – يَتَزَكَّى – يَتَطَيَّرُ fiilleri;

يَدَّثَّرُ – يَصَّعَّدُ – يَذَّكَّرُ – يَزَّكَّى – يَطَّيَّرُ şeklindedir. ت ler bir sonraki harfe dönüştürülmüş ve birleştirilmiştir.

Bu bâb'ın fiillerinde iki (ta) bir araya geldiği zaman atılabilir: تَنَزَّلُ – تَتَنَزَّلُ gibi.

Bu durum,bundan sonra gelecek olan تَفَاعُلْ – تَفَعْلُلْ bâb'ları fiilleri için de geçerlidir.

5- تَفَاعُلْ bâb'ı

Bu bâb da daha önce geçen مُفَاعَلَة bâb'ı gibi genellikle ortaklık (müşareket) için kullanılır:

تَحَارَبَ الْجَيْشَانِ = İki ordu savaştı.

تَمَازَحَ عَلِيٌّ وَصَادِقٌ = Ali ile Sadık şakalaştı, gibi.

Ancak bu bâb'dan gelen fiillerin iki fâili arasında işi başlatmada öncelik sonralık belli olmadığı gibi, galip olan, üstün gelen de belli değildir. O, مُفَاعَلَةٌ bâb'ı fiillerinde ise görünürde fâil olanın işi başlattığını, üstünlüğün onda olduğunu, mef'ûl durumunda olanın mağlup durumunda olduğunu anlamak gerekir demiştik. Onun içindir ki, bunda fiili yapanların ikisi de fâil durumunda, onda ise biri fâil, biri de mef'ûl durumundadır:

قَاتَلَ خَالِدٌ بَكْرًا – تَقَاتَلَ خَالِدٌ وَبَكْرٌ gibi.

Bununla beraber bu bâb'dan gelen fiiller şu anlamlarda da kullanılır.

a) Bazı مُفَاعَلَةٌ bâb'ı fiillerinin dönüşlülüğü (mutavaatı) için kullanılır:

بَاعَدَ = Uzaklaştırdı.

تَبَاعَدَ = Uzaklaştı.

دَاوَى = Tedavi etti.

تَدَاوَى = Tedavi oldu, gibi.

b) Olmayan bir şeyi varmış gibi göstermek için kullanılır:

مَرِضَ = Hasta oldu.

تَمَارَضَ = Yalandan hasta göründü.

مَاتَ = Öldü.

تَمَاوَتَ = Yalandan ölmüş gibi göründü, gibi.

c) Bir işin aralıklarla yapıldığını ifade eder:

تَوَارَدَ النَّاسُ = İnsanlar birbiri ardından gruplar halinde geldiler.

تَسَاقَطَتِ الْأَوْرَاقُ = Yapraklar birbiri ardından düşüştüler, gibi.

Bir önceki bâb'da olduğu gibi, bu bâb'ın da muzârilerinde iki (ت) bir araya geldiği zaman biri atılabilir:

تَنَازَلُ – تَتَنَازَلُ   تَشَارَكُ – تَتَشَارَكُ. تَنَاوَلُ – تَتَنَاوَلُ. gibi.

Bu tür fiillerden (ت) ler atıldıktan sonra sonları zamme ile harekeli olduğundan, mâzileri ile karıştırılmaz: تَنَازَلَ - تَنَازَلُ gibi.

Kur'an-ı Kerim'de

اِدَّارَكَ – تَدَارَكَ   اِدَّارَأَ ← تَدَارَأَ   اِثَّاقَلَ ← تَثَاقَلَ şeklinde okunmuştur.

ÜÇ HARF İLAVE EDİLEN FİİLLER

Üç harfli fiillere üç harf daha ilave edilerek altı harfli dört fiil şekli elde edilir. Şimdi sırayla bu fiillerin şekillerini daha sonra da anlamlarını incelemeye çalışalım;

اِسْتَفْعَلَ – يَسْتَفْعِلُ – اِسْتِفْعَالاً = اِسْتَغْفَرَ – يَسْتَغْفِرُ – اِسْتِغْفَارًا

اِفْعَوْعَلَ – يَفْعَوْعِلُ – اِفْعِيعَالاً = اِعْشَوْشَبَ – يَعْشَوْشِبُ – اِعْشِيشَابًا

اِفْعَوَّلَ – يَفْعَوِّلُ – اِفْعِوَّالاً = اِجْلَوَّذَ – يَجْلَوِّذُ – اِجْلِوَّاذًا

اِفْعَالَّ – يَفْعَالُّ – اِفْعِيلاَلاً = اِحْمَارَّ – يَحْمَارُّ – اِحْمِيرَارًا

Görüldüğü gibi üç harfli fiillere birincide baş tarafa اِسْتَ, ikincide baş tarafa bir hemze, orta harf ile son harf arasına و ع, üçüncüde baş tarafa bir hemze, orta harf ile son harf arasına şeddeli bir vav, dördüncüde baş tarafa bir hemze, orta harf ile son harf arasına bir elif ve son harfin şeddelenmesi şeklindedir.

Bu bâb'ların fiilleri, fiillerde harf sayısı bakımından son haddir. Yani, fiillerde harf sayısı altıyı geçmez. Fiillerin daha önce en az üç harfli olduklarını söylemiştik. Oysa isimlerde harf sayısı -özellikle de bu fiillerin mastarlarında- yediye çıkabilir اِسْتِغْفَارٌ gibi.

BU BÂBDAN GELEN FİİLLERİN ANLAMLARI

1- إِسْتِفْعَالْ bâb'ı

Bu bâb'a, üç harfli fiiller ifade ettikleri anlamları istemek için getirilirler:

غَفَرَ= Bağışladı. إِسْتَغْفَرَ = Bağış diledi.

فَهِمَ = Anladı. إِسْتَفْهَمَ = Anlamak istedi, sordu.

أَذِنَ = İzin verdi. إِسْتَأْذَنَ= İzin istedi, gibi.

Asıl görevi bu olmakla beraber şu anlamlarda da kullanılır.

a) Bulma anlamında:

إِسْتَعْظَمْتُ الْأَمْرَ = İşi büyük buldum.

إِسْتَطَابَ الْهَوَاءَ = Havayı hoş buldu.

إِسْتَعْذَبَ الْمَاءَ = Suyu tatlı buldu, gibi.

b) Bir halden başka bir hale dönüşme anlamında:

إِسْتَحَالَ الطِّينُ حَجَرًا = Toprak taşa dönüştü.

إِسْتَحَالَ الْخَمْرُ خَلًّا = Şarap sirkeye dönüştü, gibi.

c) Görme, sayma ve bulma anlamında:

إِسْتَسْهَلَ = Kolay buldu, saydı.

إِسْتَلْزَمَ = Gerekli gördü, saydı.

إِسْتَقْصَرَ = Kısa saydı, gibi.

d) Bir şeyi göstermeye çalışma anlamında:

إِسْتَجْرَأَ = Cüret gösterdi, göstermeye çalıştı.

إِسْتَبْسَلَ = Kahramanlık gösterdi, gibi.

e) Bir şeyin zamanının gelmesi anlamında:

إِسْتَلْقَحَ = Aşı zamanı geldi.

اِسْتَحْصَدَ الزَّرْعُ = Ekinin biçme (hasad) zamanı geldi, gibi.

f) Edinme anlamında:

اِسْتَحْوَضَ = Havuz edindi.

اِسْتَعْبَدَ = Köle edindi, gibi.

2- اِفْعِيعَالٌ bâb'ı

Üç harfliler bu bâb'a genellikle mânâlarına abartma (mübalağa) kazandırmak için getirilir:

حَدَبَ الظَّهْرُ = Sırt kamburlaştı.

اِحْدَوْدَبَ الظَّهْرُ = Sırt iyice kamburlaştı.

عَشُبَ الْمَكَانُ = Yer otlandı.

اِعْشَوْشَبَ الْمَكَانُ = Yer iyice otlandı, gibi.

3- اِفْعِوَّالٌ bâb'ı

Bu bâb'a da üç harfli fiiller mânâlarına abartma (mübalağa) kazandırmak için getirilir:

جَلَذَ الْإِبِلُ = Deve yürüdü.

اِجْلَوَّذَ الْإِبِلُ = Deve hızlı yürüdü, gibi.

4- اِفْعِيلَالٌ bâb'ı

Üç harfliler bu bâb'a da yukarıdaki iki bâb gibi mânâlarına abartma kazandırmak için getirilir. Ancak bu, **اِفْعِلَالٌ** bâb'ı gibi renk ve sakatlıklara mahsustur:

اِحْمَرَّ = Kızardı.

اِحْمَارَّ = Kıpkırmızı oldu, gibi.

Konumuz olan bu dört bâb'dan yalnız اِسْتِفْعَالْ bâb'ı istek (talep) anlamı ifade ettiği zaman geçişli (müteaddi) diğer hallerinde genellikle geçişsizdir. Sonrakiler ise devamlı geçişsiz olurlar. Bu son üçünün fiilleri de sınırlıdır, dolayısıyla az kullanılırlar.

DÖRT HARFLİ YALIN (RUBAİ MÜCERRED) FİİLLER

Buraya kadar üç harfli yalın fiillerin ve bunlara yapılan ilavelerle ortaya çıkan fiil şekillerini (bâb'larını) incelemeye çalıştık. Bunların tümünün on sekizi geçmediğini gördük. Yalın fiillerin çoğunun üç harfli olduğunu, az bir kısmının da dört harfli olduğunu daha önce konuya başlarken söylemiştik.

Üç harfli yalın fiillerin altı okunuş şekli olduğu halde, dört harflilerin yalnız bir okunuş şeklinden başka yoktur. O da:

فَعْلَلَ – يُفَعْلِلُ – فَعْلَلَةً = دَحْرَجَ – يُدَحْرِجُ – دَحْرَجَةً

Şeklidir. Dört harflilerin bu okunuş şekline دَحْرَجَ kelimesi esas alınarak, دَحْرَجَ bâb'ı da denir.

Daha önce gördüğümüz üç harfli fiillerde olduğu gibi burada da فَعَلَ maddesi ölçü olarak alınmakta ancak bu fiiller dört harfli olduğu için bu maddenin sonuna bir lâm daha ilave edilerek فَعْلَلَ şekline getirilmektedir. Üç harfli fiil şekillerinin harekelerini tanıtırken, orta harf dediğimiz "ayn" bu şeklin hem mâzisinde hem muzâri'inde hem de mastarında sâkindir. Muzâri'in birinci harfi daha önce geçen ilaveli dört harfli fiillerde,

يُفْعِلُ → اَفْعَلَ. يُفَعِّلُ → فَعَّلَ. يُفَاعِلُ → فَاعَلَ

olduğu gibi bunda da zammelidir. Dört harfliler dışındaki fiillerde ise bu harf, fethadır.

Bu bâb'dan gelen fiillerin çoğu geçişlidir:

دَحْرَجَ عَلِيٌّ الْحَجَرَ = Ali, taşı yuvarladı, gibi.

Bir kısmı da geçişsiz olur:

حَصْحَصَ الْحَقُّ = Hak ortaya çıktı, belli oldu, gibi.

BU BÂBDAN GELEN FİİLLERE TOPLU BAKIŞ

Bu bâb'dan gelen fiilleri beş kısma ayırabiliriz:

1- Dört harfli yalın (mücerred) normal fiiller:

حَرْجَمَ - بَعْثَرَ - عَرْبَدَ - عَرْقَلَ - دَرْبَحَ. gibi

2- İsimlerden fiilleştirilenler:

اَلْجِلْبَابُ = Ferace, جَلْبَبَ = Ferace giydi.

اَلطِّلَّسْمُ = Tılsım, طَلْسَمَ = Tılsım yaptı.

اَلْقَلَنْسُوَةُ = Külah, قَلْنَسَ = Külah giydi.

اَلشَّيْطَانُ = Şeytan, شَيْطَنَ = Şeytanlık yaptı, gibi.

3- Yabancı dillerden geçen isimlerden fiilleştirilenler:

اَلتِّلْمِيذُ = Öğrenci, تَلْمَذَ = Öğrenci oldu.

اَلزِّنْدِيقُ = Zındık, زَنْدَقَ = Zındıklık yaptı.

اَلْجَوْرَبُ = Çorap, جَوْرَبَ = Çorap giydi.

اَلْكَهْرُبَاءُ = Elektrik, كَهْرَبَ = Elektrik verdi.

اَلْبُرْقُعُ = Bürgü, بَرْقَعَ = Bürgü büründü, gibi.

4- Bazı tabiat seslerinden fiilleştirilenler:

اَلْقَهْقَهَةُ = Kahkaha, قَهْقَهَ = Kahkaha ile güldü.

اَللَّقْلَقَةُ = Lak lak etmek, لَقْلَقَ = Lak lak etti, öttü, gibi.

5- İki veya daha fazla kelimeden teşekkül eden bir cümleden uygun harfler alınarak o cümleyi söyledi anlamında dört harfli fiil yapılanlar:

سَبْحَلَ " سُبْحَانَ اللّٰهِ "dedi.

حَوْقَلَ - "لاَحَوْلَ وَلاَ قُوَّةَ اِلاَّبِاللّٰهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ" dedi

حَسْبَلَ " حَسْبِيَ اللّٰهُ " dedi.

حَمْدَلَ -" اَلْحَمْدُلِلّٰهِ " dedi.

بَسْمَلَ -" بِسْمِ اللّٰهِ " dedi, gibi.

İLAVELİ (MEZÎD) FİİLLER

Üç harfliler gibi dört harfliler de bazı ekler alarak bir takım fiiller oluştururlar. Ancak fiillerde -mâzileri itibariyle- harf sayısı altıyı geçmediğinden bunlara yapılan ilaveler, üç harflilere yapılan ilaveler kadar çok değildir. Bu itibarla da bunlara en çok iki harf ilave edilebilir. Onun için dört harflilere yapılan ilavelerle ortaya çıkan fiil sayısı, üç harflilere göre daha azdır. Şimdi sözünü ettiğimiz bu fiil şekillerini görüp incelemeye çalışalım.

BİR HARF İLAVE EDİLEN FİİLLER

Yukarıda gördüğümüz دَحْرَجَ bâb'ına bir (ت) ilave edilerek beş harfli bir fiil şekli elde edilir. O da:

تَفَعْلَلَ - يَتَفَعْلَلُ - تَفَعْلُلاً = تَدَحْرَجَ - يَتَدَحْرَجُ - تَدَحْرُجًا

şeklidir. Görüldüğü gibi bu ilave, baş tarafa yapılmaktadır. دَحْرَجَ bâb'ının yani dört harfli yalın (mücerred) fiillerin, bundan başka ilaveli beş harfli şekli yoktur. Ona دَحْرَجَ bâb'ı dendiği gibi buna da تَدَحْرَجَ bâb'ı denir. Bunun harekeleri de tamamen ona benzemektedir.

Bu bâb, yalın şekli olan دَحْرَجَ nin dönüşlü şeklidir. Onun geçişli olan fiilleri bu bâb'a getirilince dönüşlülük (mutavaat) ifade ederler:

دَحْرَجَ = Yuvarladı.

تَدَحْرَجَ = Yuvarlandı.

زَلْزَلَ = Sarstı.

تَزَلْزَلَ = Sarsıldı, gibi.

Geçişsiz fiillerin dönüşlü olamayacağına, daha önce geçen اِنْفِعَالْ bâb'ında işaret edilmişti. Bu demektir ki, دَحْرَجَ bâb'ının geçişsiz fiilleri bu bâb'a getirilemezler. Zaten geçişli de olsa o bâb'ın her fiili, bu bâb'a getirilir diye bir kaide yoktur. Getirilebilenleri olduğu gibi getirilemeyenleri de vardır. Bu konuda son söz lügat kitaplarınındır. Dönüşlülük hakkında yeterli bilgi اِنْفِعَالْ bâb'ı işlenirken verildi.

Yukarıda دَحْرَجَ bâb'ı fiillerinde yaptığımız taksimat, -cümle kısaltmalarından ortaya çıkanlar hariç- bu bâb'ın fiilleri için de geçerlidir.

İKİ HARF İLAVE EDİLEN FİİLLER

دَحْرَجَ bâb'ına iki harf ilave etmek suretiyle iki fiil şekli ortaya çıkar. O da:

اِفْعَنْلَلَ – يَفْعَنْلِلُ – اِفْعِنْلاَلاً = اِحْرَنْجَمَ – يَحْرَنْجِمُ – اِحْرِنْجَامًا

اِفْعَلَلَّ – يَفْعَلِلُّ – اِفْعِلاَّلاً = اِقْشَعَرَّ – يَقْشَعِرُّ – اِقْشِعْرَارًا

şekilleridir. Bu şekillere -mâzileri itibariyle- yapılan ilaveler birincide baş tarafa bir hemze, orta harften sonra bir (نْ), ikincide baş tarafa bir hemze, son harfin şeddelenmesi şeklindedir.

Bu bâb'ların birincisi devamlı dönüşlülük ifade eder:

حَرْجَمَ = Topladı.

اِحْرَنْجَمَ = Toplandı, gibi.

İkincisi ise mübalağa ifade eder.

قَشْعَرَ جِلْدُ الرَّجُلِ = Adamın teni ürperdi.

اِقْشَعَرَّ جِلْدُهُ = Teni ürperdi, tüyleri diken diken oldu, gibi. Dolayısıyla ikisi de geçişsizdir.

MÜLHÂK FİİLLER

Şimdiye kadar gördüğümüz fiil şekillerinden başka bir takım fiiller daha vardır ki, bunlara دَحْرَجَ ye mülhak fiiller denir. Bu şekiller aşağıda gösterilmiştir:

فَوْعَلَ - يُفَوْعِلُ - فَوْعَلَةً = حَوْقَلَ - يُحَوْقِلُ - حَوْقَلَةً

فَيْعَلَ - يُفَيْعِلُ - فَيْعَلَةً = بَيْطَرَ - يُبَيْطِرُ - بَيْطَرَةً

فَعْوَلَ - يُفَعْوِلُ - فَعْوَلَةً = جَهْوَرَ - يُجَهْوِرُ - جَهْوَرَةً

فَعْيَلَ - يُفَعْيِلُ - فَعْيَلَةً = عَثْيَرَ - يُعَثْيِرُ - عَثْيَرَةً

فَعْلَلَ - يُفَعْلِلُ - فَعْلَلَةً = شَمْلَلَ - يُشَمْلِلُ - شَمْلَلَةً

فَعْلَى - يُفَعْلِي - فَعْلَيَةً = سَلْقَى - يُسَلْقِي - سَلْقَيَةً

Bu fiillerin asılları üç harflidir. bir harf ilave edilerek harf sayıları dörde çıkmıştır. O halde bunlar, daha önce gördüğümüz üç harfli fiillere bir harf ilavesiyle ortaya çıkan, فَاعَلَ - فَعَّلَ - أَفْعَلَ bâb'ları fiillerine benzemektedirler. Fakat biz bunları onlardan saymıyor دَحْرَجَ ye mülhak fiiller diyoruz. Çünkü:

1- Konumuz olan bu fiillere yapılan ilaveler, -onlarda olduğu gibi- üç harflilerin anlamlarında değişiklik yapmak; geçişsiz olanları geçişli, müşareket vs. anlamları kazandırmak için değildir.

2- Bunlarda ilaveler baş tarafa değil, ortaya veya sona yapılır:

عَثِرَ ← عَثْيَرَ

شَمِلَ ← شَمْلَلَ

حَقِلَ ← حَوْقَلَ

جَهِرَ ← جَهْوَرَ gibi.

3- Bunlarda -gerekse de- i'lal ve idğam yapılamaz. Yapılarının değişikliğe uğramaması lazımdır. Çünkü bu fiiller, yalnız şekil yönünden دَحْرَجَ ye benzemektedirler. Şekilleri bozulacak olursa, bu şekli benzerliklerini de kaybedeceklerinden bu fiillerin yapılarında i'lal ve idğam yoluyla değişiklik yapılamaz. Ancak, sonlarına yapılan i'laller bu durumu etkilemez. سَلْقَى nın elifinin (ya)'ya dönüşmesi gibi. Çünkü bu değişiklik, fiilin ölçüsünü bozmaz.

Şu halde konumuz olan bu fiil türleri, şimdiye kadar izahına çalıştığımız fiil türlerinin hiç birinin grubuna girmemektedirler. Şekil (kalıp-ölçü) yönünden دَحْرَجَ ye benzedikleri için bunlara دَحْرَجَ ye mülhak fiiller denmiştir. Yani bu fiiller, دَحْرَجَ ye sırf şekillerindeki benzerlikten dolayı katılmışlardır. Zira bunların asılları üç, دَحْرَجَ nin ise dört harflidir. Yukarıda da izah edildiği gibi, üç harfli iken bir harf daha ilave alarak dört harfli olan fiillere de -aldıkları ilaveler normal olmadığı için- benzememektedirler. Bu konuda daha fazla bilgi için "Arap Dilinde FİİLLER" kitabına bakınız.

Konumuz olan bu fiillerin de geçişli ve geçişsiz olanları vardır. Bunların da geçişli olanlarını dönüşlü yapmak için-دَحْرَجَ bâb'ı fiillerinde olduğu gibi- تَدَحْرَجَ bâb'ına getirilir. Dolayısıyla bunlara da تَدَحْرَجَ ye mülhak fiiller denir ki, şekilleri aşağıda gösterilmiştir:

تَفَوْعَلَ - يَتَفَوْعَلُ - تَفَوْعُلاً = تَكَوْثَرَ - يَتَكَوْثَرُ - تَكَوْثُرًا

تَفَيْعَلَ - يَتَفَيْعَلُ - تَفَيْعُلاً = تَسَيْطَرَ - يَتَسَيْطَرُ - تَسَيْطُرًا

تَفَعْوَلَ - يَتَفَعْوَلُ - تَفَعْوُلاً = تَرَهْوَكَ - يَتَرَهْوَكُ - تَرَهْوُكًا

تَفَعْيَلَ - يَتَفَعْيَلُ - تَفَعْيُلاً = تَرَهْيَأَ - يَتَرَهْيَأُ - تَرَهْيُوءً

تَفَعْلَلَ - يَتَفَعْلَلُ - تَفَعْلُلاً = تَمَعْدَدَ - يَتَمَعْدَدُ - تَمَعْدُدًا

تَفَعْلَى - يَتَفَعْلَى - تَفَعْلِيًا = تَسَلْقَى - يَتَسَلْقَى - تَسَلْقِيًا

Bu fiillerin dönüşlü (mutavaat) için kullanıldıklarını izah etmek için birkaç misâl verelim:

دَهْوَرَ = Yuvarladı. تَدَهْوَرَ = Yuvarlandı.

كَوْثَرَ = Yığdı. تَكَوْثَرَ = Yığıldı, gibi.

Yukarıdaki mülhak fiillerden başka iki fiil şekli daha vardır ki, bunlara da اِحْرَنْجَمَ ye mülhak fiiller denir. Şekilleri aşağıda gösterilmiştir:

اِفْعَنْلَلَ - يَفْعَنْلِلُ - اِفْعِنْلاَلاً = اِقْعَنْسَسَ - يَقْعَنْسِسُ - اِقْعِنْسَاسًا

اِفْعَنْلَى يَفْعَنْلِي - اِفْعِنْلاَءً = اِسْلَنْقَى - يَسْلَنْقِي - اِسْلِنْقَاءً

Bu bâbların birincisi mübalağa, ikincisi de dönüşlülük ifade eder:

قَعَسَ صَدْرُ الرَّجُلِ = Adamın göğsü yumrulaştı.

اِقْعَنْسَسَ صَدْرُ الرَّجُلِ = Adamın göğsü ziyade yumrulaştı, gibi.

اِسْلَنْقَى الرَّجُلُ = Adam sırt üstü uzandı, gibi.

Bu fiiller harf sayısı ve şekil bakımından اِحْرَنْجَمَ ye benzedikleri halde niçin bunları o bâb'dan saymıyoruz? Çünkü: اِحْرَنْجَمَ nin asli (kök) harfleri dörttür: حَرْجَمَ gibi. Bunların asli harfleri ise قَعَسَ şeklinde üçtür. Bu hususta gerekli bilgi دَحْرَجَ ye mülhak fiiller işlenirken verildi.

Bu bâb'ların fiilleri de daha önce işaret ettiğimiz اِفْعِوَّالْ bâb'ı ve benzerleri gibi çok az kullanılan fiillerdir. Fiillerine daha çok misâl olarak sarf kitaplarında rastlanır. Pratikte nadiren karşımıza çıkar. Yalnız bunlar değil dört harfli yalın (mücerred) fiillerin bile bir tane kalıbının olduğunu, buna yapılan ilavelerle üç fiil şeklinin ortaya çıktığını, bunların fiillerinin çoğunun yabancı kelimelerden, isimlerden ve tabiat seslerinden fiilleştirilerek ortaya çıktığını daha önce gördük.

Şu halde üç harfli ve bunlara yapılan ilavelerle ortaya çıkan fiillere göre dört harfli ve bunlara yapılan ilavelerle ortaya çıkan fiiller, sayıca daha az ve daha az kullanılır.

FİİLLERİN YAPI VE GÖREVLERİNE GÖRE SINIFLANDIRILMASI: ÇEKİMLİ VE ÇEKİMSİZ FİİLLER

1- ÇEKİMLİ FİİLLER

Çekimli fiil, mâzisi, muzâri ve emri bulunan fiillerdir ki, daha önce emsilede örneklerini gördük. Fiillerde asıl olan çekimli olmaktır. Gerçekten de fiillerin çoğu çekimlidir:

نَزَلَ = İndi.

يَنْزِلُ = İner.

اِنْزِلْ = İn, gibi.

Mâzisi, muzâri'i ve emri bulunanlara tam çekimli, yalnız mâzisi, muzâri' bulunanlara da yarım çekimli fiiller denir: كَادَ – يَكَادُ gibi.

2- ÇEKİMSİZ FİİLLER

Çekimsiz fiil, yukarıda açıklamaya çalıştığımız fiillerin aksine yalnız bir şekli olan diğer şekillere çekimi yapılamayan fiil türleridir. Bunların, بِئْسَ – حَبَّذَا – نِعْمَ – لَيْسَ – عَسَى gibi yalnız mâzileri, يَهِيطُ gibi yalnız muzâri'i, هَبْ – هَاتِ – تَعَالَ gibi. sadece emirleri bulunanları vardır. Bununla beraber bu tür fiillerin حَبَّذَا dışında her biri bulunduğu şeklin kendi kipine göre çekimi yapılır:

لَيْسَ← لَيْسَا ← لَيْسُوا ← لَيْسَتْ gibi.

Yukarıdaki هَبْ – وَهَبَ den türetilen هَبْ ile karıştırılmamalı. Çünkü o, "bağışladı" anlamında çekimli olduğu halde bu "tut ki...",

"farzet ki..." anlamında çekimsiz emirdir. Görünüş benzerliğinden başka aralarında ilişki yoktur.

SAHİH VE MU'TEL (İLLETLİ) FİİLLER

1- SAHİH FİİLLER:

Sahih fiil, kök harflerinde illet harfleri denilen ا – ى – و bulunmayan fiillerdir:

نَظَرَ – أَكَلَ – مَدَّ gibi. Bu fiiller de, kök harflerinde hemze ve şedde bulunup bulunmamasına göre gruplara ayrılır.

a) Sâlim fiil: Sâlim fiil, kök harflerinde hemze veya şedde bulunmayan fiillerdir:

عَلِمَ – ذَهَبَ – جَلَسَ – عَرْبَدَ – دَحْرَجَ gibi.

b) Mehmuz fiil: Mehmuz fiil, kök harflerinin biri hemze olan filleridir:

أَكَلَ – سَأَلَ – قَرَأَ – لأْلأَ gibi. Mehmuz: hemzeli demektir.

c) Muzaaf fiil: Muzaaf fiil, kök harflerinde bir cinsten iki harf bulunan fiillerdir:

مَدَّ – سَدَّ – وَلْوَلَ – زَلْزَلَ gibi.

Görüldüğü gibi üç harfli yalın fiillerin مَرَّ – فَرَّ gibi, son iki harfi bir cinsten olanlarına muzaaf dendiği halde, dört harflilerin birinci harf ile üçüncü, ikinci harf ile dördüncüsü bir cinsten olanlarına deniyor. Muzaaf: Katlanmış demektir. Burada aynı harf tekrarlandığı için, bir bakıma katlanmış oluyor.

Sahih veya illetli olmak, yalnız yalın (mücerred) fiillerde söz konusudur. İlaveli (mezid) fiillerde bu durum söz konusu değildir. (1)

2- İLLETLİ FİİL:

İlletli fiil, kök harflerinde illet harfi bulunan fiillerdir. Bunlar da bu harflerin bulunduğu yere göre gruplara ayrılırlar.

1- مَبَادِئُ الْعَرَبِيَّةِ C:4, S; 23

a) Misâl: Misâl fiil, illet harflerinden biri, birinci harfini teşkil eden fiillerdir:

وَعَدَ – يَسُرَ – وَصَلَ gibi.

b) Ecvef fiil: Ecvef fiil, illet harflerinden biri, orta harfini teşkil eden fiillerdir:

قَالَ – بَاعَ – شَاعَ gibi.

c) Nâkıs fiil: Nâkıs fiil, illet harflerinden biri, son harfini teşkil eden fiillerdir:

غَزَا – رَمَى – لَقِيَ gibi.

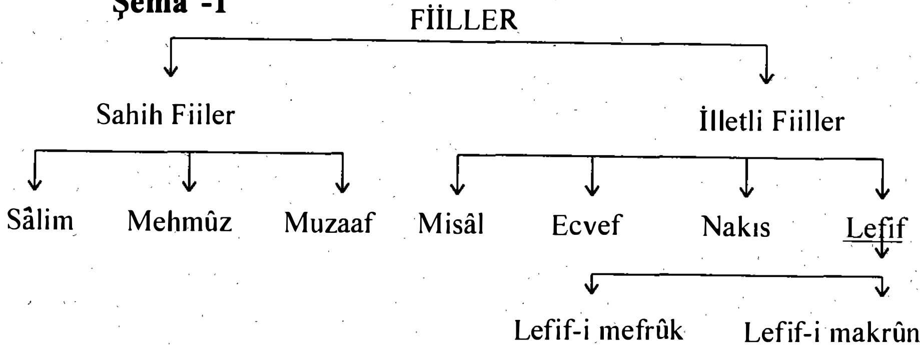
d)Lefif fiil: Lefif fiil, kök harflerinden ikisi, illet harfi olan fiillerdir. İllet harfi başta ve sonda olanlarına, lefif-i mefrûk وَفَى – وَقَى gibi, ortada ve sonda olanlarına lefif-i makrûn denir:

طَوَى – شَوَى – هَوَى gibi.

Bir fiil aynı zamanda hem mehmûz hem muzaaf أَمَّ gibi, hem mehmûz hem nâkıs أَتَى – رَأَى gibi, hem mehmûz hem ecvef– جَاءَ سَاءَ gibi, hem mehmuz hem lefif أَوَى -gibi, hem misâl hem muzaaf olabilir: وَدَّ gibi.

Buraya kadar izah etmeye çalıştığımız bu fiilleri tanımamızın yararı ne olabilir? İleride de göreceğimiz gibi sâlim fiiller dışındakiler çekim esnasında ve baş taraflarına hareke etkisi olan edatlardan birinin gelmesiyle az, çok değişikliğe uğrarlar. O bakımdan bu fiilleri tanımak faydalıdır. Şimdi bu fiilleri şematik olarak görelim.

Şema -1

TAM VE NÂKIS FİİLLER

1- TAM FİİL:

Tam fiil كَانَ ve benzerleri dışında kalan fiillerdir.

2- NÂKIS FİİL:

Nâkıs fiil, كَانَ ve benzerleridir. Bu fiiller, diğer tam fiiller gibi fâil ve mef'ûl almadıkları, bunların yerine -edatlar gibi- isim ve haber aldıkları için nâkıs fiiller adını almışlardır. Yukarıdaki nâkıs fiiller ile bunlar arasında sadece isim benzerliği vardır. Konumuz olan bu nâkıs fiiller "ikinci kısım" da ele alınacağından geçiyoruz.

GEÇİŞLİ VE GEÇİŞSİZ FİİLLER:

1- GEÇİŞLİ FİİL:

Bilindiği gibi fiil, fâille yetinmez mef'ûl alırsa, geçişli (müteaddi) fiil adını alır. Bu mef'ûl doğrudan olabileceği gibi cer harfleriyle dolaylı da olabilmektedir:

حَفِظَ عَلِيٌّ الْقُرْآنَ = Ali, Kur'an-ı Kerim'i ezberledi.

قَرَأَ مَحْمُودٌ الْكِتَابَ = Mahmut kitabı okudu.

أَتَى عَلِيٌّ بِالْمَالِ = Ali, malı getirdi.

ذَهَبَ عَلِيٌّ بِكِتَابِهِ = Ali, kitabını götürdü, gibi.

Daha önce geçen fiillerin bâb'ları işlenirken beşinci bâb'dan gelen fiiller dışındakilerin çoğunun geçişli bazılarının da geçişsiz olduklarını, beşinci bâb'dan gelenlerin ise, tümünün geçişsiz olduğunu söylemiştik.

إِفْعَالْ ve تَفْعِيلْ bâb'larının, üç harfli fiillerinin geçişsiz olanlarını geçişli, geçişli olanlarını da bir kat daha geçişli yaptıklarını gördük. Bazı hallerde bu ikisine bir sonraki مُفَاعَلَةْ bâb'ını da ekleyebileceğimizi yine orada söyledik. Bu konuya biraz sonra yine dönülecektir.

Fiiller en çok üç mef'ûl alabilirler. Bir mef'ûl alabilen fiillerin sayısı çoktur. İki ve üç mef'ûl alanlar ise sayılıdır. Bunlara "ikinci kısım"da mef'ûlun bih işlenirken temas edilecektir.

GEÇİŞSİZ FİİLLERİ GEÇİŞLİ YAPMA USULÜ:

Geçişsiz fiiller, baş taraflarına bir hemze,

خَرَجَ = Çıktı,

أَخْرَجَ = Çıkardı, gibi. orta harfini şeddelemek,

فَرِحَ = Sevindi,

فَرَّحَ = Sevindirdi, gibi. Cer harfi getirmek,

ذَهَبَ = Gitti,

ذَهَبَ بِهِ = Onu götürdü, şeklinde olur.

Buraya kadar belirtilen geçişsiz fiilleri geçişli yapma usûlüyle geçişli yapılamayan hallerde جَعَلَ – صَيَّرَ fiillerinden yararlanma yoluna gidilir. Meselâ: شَكَرَ fiili if'al veya tef'il bâb'larına nakledilerek geçişli yapılamıyorsa;

جَعَلَنِي أَشْكُرُ = Bana teşekkür ettirdi.

جَعَلَنِي أُصَلِّي = Bana namaz kıldırdı, şeklinde söylenir.

Bu usûlle, herhangi bir cümle de geçişli yapılabilir:

اَلْمَكَانُ مُظْلِمٌ = Yer karanlıktır.

صَيَّرْتُ الْمَكَانَ مُظْلِمًا = Yeri kararttım, karanlık hale getirdim.

هُوَ جَاهِلٌ = O cahildir.

صَيَّرْتُهُ عَالِمًا = Ben onu alim yaptım, gibi.

Yine bu yolla, geçişli olan fiiller bir kat daha geçişli yapılabilir:

قَرَأْتُ الْقُرْآنَ = Kur'anı okudum.

جَعَلَنِي أَقْرَأُ الْقُرْآنَ = Bana Kur'anı okutturdu, gibi.

كَتَبَ عَلِيٌّ رِسَالَةً = Ali bir mektup yazdı.

جَعَلْتُ عَلِيًّا يَكْتُبُ رِسَالَةً = Ali'ye bir mektup yazdırdım, gibi.

2- GEÇİŞSİZ FİİL:

Yukarıda -kısa da olsa- geçişli fiilleri tanıtmaya çalıştık.

Şimdi de lâzım (geçişsiz) fiilleri tanımaya çalışalım. Bilindiği gibi fâille yetinen, mef'ûl almayan fiillere geçişsiz fiiller denir:

مَاتَ الرَّجُلُ = Adam öldü.

مَرِضَ عَلِيٌّ = Ali hastalandı, gibi.

Şu fiiller geçişsiz olurlar.

a) Kalıcı sıfat ve meziyetleri ifade eden fiiller:

حَسُنَ = İyi oldu.

قَبُحَ = Çirkin oldu.

جَمُلَ = Güzel oldu, gibi.

b) Şekil ve biçim ifade eden fiiller:

طَالَ = Uzadı.

قَصُرَ = Kısaldı.

كَبُرَ = Büyük oldu, büyüdü.

صَغُرَ = Küçüldü, küçük oldu, gibi.

c) Temizlik anlamı ifade edenler:

نَظُفَ = Temiz oldu.

طَهُرَ = Pak oldu, gibi.

d) Temizlik dışı anlam ifade edenler:

وَسِخَ = Kir oldu, kirlendi.

دَنِسَ – قَذِرَ = Kir oldu, pislendi, gibi.

e) Geçici halleri ifade eden fiiller:

مَرِضَ = Hastalandı.

كَسِلَ = Üşendi.

حَزِنَ = Üzüldü.

فَرِحَ = Sevindi.

بَكَى = Ağladı.

غَضِبَ = Öfkelendi, gibi.

f) Renkle ilgili fiiller:

اِحْمَرَّ = Kızardı.

اِخْضَرَّ = Yeşerdi.

اِسْوَدَّ = Karardı, gibi.

g) Sakatlıkla ilgili olanlar:

عَرِجَ = Topal oldu.

عَوِرَ = Bir göz kör oldu, gibi.

h) Güzellik ve süs ifade edenler:

كَحَلَ = Sürmelendi.

نَجِلَ = Göz büyük oldu, gibi.

Beşinci bâb'dan gelen fiillerin tümü geçişsizdir اِفْعِوَّالْ - اِفْعِيعَالْ - اِفْعِلاَلْ - تَفَعْلُلْ - اِنْفِعَالْ - اِفْعِلاَّلْ - اِفْعِنْلاَلْ - اِفْعِيلاَلْ bâb'larından gelen fiillerin de geçişsiz olduklarına yerinde temas edilmişti. اِسْتِفْعَالْ - مُفَاعَلَةٌ – تَفْعِيلْ – اِفْعَالْ bâb'larından gelen fiillerin genellikle geçişli, اِفْتِعَالْ – تَفَاعُلْ – تَفَعُّلْ

bâb'larından gelen fiillerin de genellikle geçişsiz olduğuna yine yerlerinde işaret edilmişti. Bununla beraber bu hususta son sözün, lügat kitaplarının olduğunu hatırlatırız.

MALÛM VE MEÇHÛL FİİLLER

1- MALÛM FİİL:

Malûm fiil, fâili belli olan fiillerdir:

قَطَعَ مُحْمُودٌ الْغُصْنَ = Mahmut dalı kesti, gibi.

2- MEÇHÛL FİİL:

Meçhûl fiil, fâili belli olmayan fiillerdir:

قُطِعَ الغُصْنُ = Dal kesildi, gibi.

MALÛM FİİLİ MEÇHÛL YAPMA USULÜ

Yalnız geçişli malûm fiillerden meçhûl fiil yapılabilir. Çünkü, malûm bir fiili meçhûl yapmak için cümleden:

a) Fâil atılır.

b) Fiilin, aşağıda belirlendiği şekilde harekesi değiştirilir.

c) Mef'ûl, fâilin yerine getirilerek son harfinin fetha olan harekesi atılır. Fâilin zamme olan harekesi buna verilir. Mef'ûlün adı da değiştirilerek naib-ü fâil denir. Bu durumda fâilin yerine vekil geldiğinden tüm görevini de üslenmiş olur:

قَطَعَ مُحْمُودٌ الْغُصْنَ = Mahmut dalı kesti.

قُطِعَ الغُصْنُ = Dal kesildi.

كَتَبَ عَلِيٌّ رِسَالَةً = Ali mektup yazdı.

كُتِبَتْ رِسَالَةٌ = Bir mektup yazıldı, gibi.

Bu konuya "ikinci kısım" da nâib-ü fâil bahsinde yine temas edilecektir.

Daha önce açıklaması yapılan çekimsiz (câmid) fiiller meçhûle dönüştürülemez. Yani meçhûl yapılmak istenen fiil, geçişli olması yanı sıra çekimli de olması gerekir. نِعْمَ – بِئْسَ – عَسَى – لَيْسَ – حَبَّذَا gibi çekimsiz fiiller meçhûl olmazlar. Emr-i hazırların da kendi siğalarından meçhûlleri yoktur.

Meçhûl yapılmak istenen malûm mâzi fiillerin:

a) Son harflerinden önceki harfin harekesi kesre yapılır.

b) Harekesi kesreye dönüştürülen harften önceki harekeli harflerin harekeleri zammeye dönüştürülür. Şayet bu harfler sâkin ise olduğu gibi bırakılır:

أَكَلَ ← أُكِلَ ، تَعَلَّمَ ← تُعُلِّمَ . اِسْتَخْرَجَ ← اُسْتُخْرِجَ . gibi.

c) Mâzinin son harfinden önceki harf elif ise, (ya)'ya dönüştürülür.

قَالَ ← قِيلَ gibi. اِقْتَادَ ← اِقْتِيدَ

Böylelerinde birinci harf de kesreye dönüşmektedir.

Meçhûl yapılmak istenen malûm muzâri' fiillerin:

a) Muzaraat harfi dediğimiz birinci harfin harekesi zammeye dönüştürülür.

b) Son harften önceki harfin harekesi fethaya dönüştürülür. Sâkin olanlar ise olduğu gibi kalır:

يَقْطَعُ ← يُقْطَعُ . يَتَعَلَّمُ ← يُتَعَلَّمُ . يَسْتَخْرِجُ ← يُسْتَخْرَجُ gibi.

c) Son harflerinden önceki harf med harflerinden ise elife dönüştürülür:

يَقُولُ ← يُقَالُ gibi. يَبِيعُ ← يُبَاعُ

DEVAMLI MEÇHÛL OLARAK KULLANILAN FİİLLER

Bu fiiler bir hayli olmakla beraber biz burada en çok kullanılanları vereceğiz:

جُنَّ الرَّجُلُ = Adam çıldırdı.

طُلَّ الدَّمُ = Kan aktı.

أُولِعَ بِالأَمْرِ = İşe (duruma) ilgi duyuldu.

عُنِيَ بِهِ = Ona önem verdi, gözden geçirdi.

زُهِيَ عَلَيْهِ = Kibirlendi.

سُقِطَ فِي يَدِهِ = Şaştı, pişman oldu, hata etti.

غُمَّ الْهِلاَلُ = Ay görünmez oldu.

أُغْمِيَ عَلَيْهِ = Bayıldı.

غُشِيَ عَلَيْهِ = Bayıldı.

أُلْقِيَ الْقَبْضُ عَلَيْهِ = Yakalandı, tutuklandı, gibi.

TE'KİDLİ VE TE'KİDSİZ FİİLLER:

1- TE'KİDLİ FİİL

Te'kidli fiil, ifade ettiği anlamı kuvvetlendirmek için sonuna hafif veya ağır (şeddeli) (ن) getirilen fiillerdir:

يَجْتَهِدَنَّ → يَجْتَهِدَنْ gibi.

Bu (ن) ları fiillerin sonuna getirmekten maksat, konuşanın mutlaka bu işi yapacağını, bu işte tereddüt göstermeyeceğini muhatabına bildirmek istemesidir. Tabiatıyla ağır (ن) ile fiil, hafifinden daha kuvvetlidir. Zira harf sayısı, manayı artırır yani, kuvvetlendirir.

Bu (ن)lar, mâzilerin sonuna asla gelmezler. Mâzilerde bunun yerine fiilin baş tarafına (قَدْ) gelir. Bu harf, mâzi fiillerin -di'li geçmişini, -miş'li geçmişin kesinlik ifade eden şekline dönüştürür.

قَدْ كَانَ مـا كَانَ = Olan olmuştur, gibi. Şu halde (قَدْ) mâzi fiillerde(ن) ise, muzâri ve emir fiillerde kullanılarak bu fiillerin anlamlarına te'kid (kesinlik) kazandırmaktadır.

(ن) lar emir fiillerin sonuna kayıtsız şartsız gelebildiği halde, muzâri' lere bu harflerin gelebilmesi için bu fiillerin gelecek zaman ifade etmesi gerekir. Bundan dolayı da bu fiillerin zamanlarını geniş zamandan geleceğe çeviren soru, umma (terecci), arz, teşvik, nehi, temenni ve yemin edatlarından birinin bu fiillerden önce gelmesi gerekmektedir. Sırayla örneklerini görelim.

a) Soru edatlarından sonra:

هَلْ تَذْهَبَنَّ غَدًا إِلَى الْمَدِينَةِ؟ = Yarın mutlaka şehire gidecek misin? gibi.

b) Umma edatından sonra:

لَعَلَّكَ تَرْجِعَنَّ غَدًا = Umarım yarın mutlaka döneceksin, gibi.

c)Arz edatından sonra:

أَلاَ تَجُودُنَّ بِمُقَابَلَتِكُمْ = Sizinle görüşmeyi lütfetseniz, gibi.

Arz, bir şeyi kibarca istemektir.

d) Teşvik edatından sonra:

هَلاَّ تَدْرُسُنَّ يَا طُلاَّبُ! =Öğrenciler haydi derslerinize çalışsanıza, gibi.

e) Nehîden sonra:

لاَتُهْمِلُنَّ دُرُوسَكُمْ = Derslerinizi ihmal etmeyiniz, gibi.

f) Temenniden sonra:

لَيْتَكَ تَظْفَرَنَّ بِأَمَانِيكَ =Keşke isteklerini elde edecek olsan, gibi.

g) Yeminden sonra:

وَاللّٰهِ لأَعْمَلَنَّ الْمَعْرُوفَ = Vallahi iyilik yapmaya çalışacağım, gibi.

Şeddesiz (ن) lar, muzâri' ve emir fiillerin kiplerinin tesniyeleri dışındakilere gelebildiği halde şeddeliler bu fiillerin kiplerinin tümüne gelebilmektedir.

Yukarıda gösterilen yedi yerde muzâri'leri, (ن) ile te'kid yapmak caizdir. Bunlardan yalnız yeminden sonra fiilin:

a) وَاللّٰهِ لَيَنْصُرَنَّ şeklinde (lam)'lı gelmesi,

b) Olumlu (müsbet) olması.

c) Fiil ile kasem arasında başka bir kelime bulunmaması halinde ise fiili (ن) ile te'kid yapmak vaciptir. Yani mutlaka yapılması gerekir; وَاللّٰهِ لأَزُورَنَّكَ gibi. Ama bu durumda fiil olumsuz olur veya kendisinden önce lam bulunmaz veyahut da kasem ile arasında başka bir kelime bulunursa fiili (ن) ile te'kid etmek doğru olmaz:

وَاللّٰهِ لاَيُفْلِحُ الْكَذُوبُ = Vallahi yalancı iflah olmaz.

وَاللّٰهِ لَسَوْفَ تَنْدَمُ عَلَى مَاقَدَّمَتْ يَدُكَ = Vallahi önceki yaptıklarına pişman olacaksın, gibi.

Te'kidli muzâri' çekim örneği

-Erkekler يَنْصُرُ ← يَنْصُرَنَّ. يَنْصُرَانِ ← يَنْصُرَانِّ . يَنْصُرُونَ ← يَنْصُرُنَّ

-Kadınlar تَنْصُرُ ← تَنْصُرَنَّ. تَنْصُرَانِ ← تَنْصُرَانِّ . يَنْصُرْنَ ← يَنْصُرْنَانِّ

-Erkekler تَنْصُرُ ← تَنْصُرَنَّ. تَنْصُرَانِ ← تَنْصُرَانِّ . تَنْصُرُونَ ← تَنْصُرُنَّ

-Kadınlar تَنْصُرِينَ ← تَنْصُرِنَّ. تَنْصُرَانِ ← تَنْصُرَانِّ. تَنْصُرْنَ ← تَنْصُرْنَانِّ

-Müşterek أَنْصُرُ ← أَنْصُرَنَّ. نَنْصُرُ ← نَنْصُرَنَّ

Te'kidli emir çekim örneği

-Erkekler أُنْصُرْ ← أُنْصُرَنَّ. أُنْصُرَا ← أُنْصُرَانِّ . أُنْصُرُوا ← أُنْصُرُنَّ

-Kadınlar أُنْصُرِى ← أُنْصُرِنَّ. أُنْصُرَا ← أُنْصُرَانِّ. أُنْصُرْنَ ← أُنْصُرْنَانِّ

TE'KİDLİ ÇEKİMLERDE BİLİNMESİ GEREKEN HUSUSLAR

1- Daha önce yerinde de belirttiğimiz gibi muzârî' fiil mu'rabdır. Ancak, te'kid (ن) ları fiilin kiplerine doğrudan bitişmesi halinde bu fiillerin sonları mebni olur. Bununla beraber (ن) ların doğrudan kiplerin sonuna bitişmediği yerler; tesniyeler, cemiler ve muhatabalar (ن) bitişse de yine mu'rabdırlar. Çünkü bu kiplerde, (ن) ile fiil arasında sırayla ا – و – ي bulunmaktadır. İki sâkin bir araya geldiği için hazfedilmişlerdir. Dolayısıyla (ن) lar, bu kiplere doğrudan bitişmemiştir. Cemi müennesler zaten mebnidir.

2- (ن) lar fiillere bitişmeden önce mebnilik veya cezmden dolayı fiilden harf düşmesi olmuşsa (ن) ile birlikte bu harfler de geri gelir:

لَاتَخَافَنَّ ← لَاتَخَفْ اِرْمِيَنَّ ← اِرْمِ قُومَنَّ ← قُمْ gibi.

3- Şeddesiz (ن) lar اِضْرِبْ ← اِضْرِبَنْ şeklinde yazılması gerektiği halde bazan Ayet-i Kerime'de "لَنَسْفَعًا بِالنَّاصِيَةِ" olduğu gibi tenvin şeklinde yazıldığı olur. Özellikle de cümle sonunda vakıf (durma duraklama) halinde, böyledir:

إنْ خَدَمْتَ الْحَقِيقَةَ فافْرَحَا = Gerçeğe (hakikate) hizmet ettiysen sevin, gibi. Bilindiği gibi bununla isimlerin sonuna gelen tenvin karıştırılmaz. Çünkü fiillerin sonuna, tenvin gelmez.

4- Tesniyelere şeddeli (ن) bitişmesi halinde, bu (ن)'un harekesi kesre olduğu gibi tesniye (ن) u da atılır.

اِضْرِبَانِّ ← اِضْرِبَا يَضْرِبَانِّ ← يَضْرِبَانِ gibi.

5- Cemi müzekkerlere (ن) bitişmesi halinde, cemi (ن) u ile birlikte (و) da düşer. Kipin cemi olduğunun bilinmesi için sadece (و) dan önceki harfin zammesi kalır: يَضْرِبُونَ → يَضْرِبُنَّ gibi. Bu durumdan sadece orta harflerinin harekesi fetha olan fiiller müstesnadır:

يَرْضَى - يَرْضَوْنَ → يَرْضَوُنَّ gibi. Yani, bunlarda (و) düşmez.

6- Cemi müennes (ن) larından sonra te'kid (ن) u bitişmesi halinde, cemi (ن) ları düşmez. İkisinin arasına bir elif getirilir. Te'kid (ن) ları da tesniyelerde olduğu gibi kesre olur:

يَضْرِبْنَ ← يَضْرِبْنَانِّ . تَضْرِبْنَ ← تَضْرِبْنَانِّ gibi.

7-Muhatabalara te'kid (ن) u bitişmesi halinde muhataba (ya) 'sı ile birlikte (ن) da düşer. Ancak kipin muhataba olduğunu belli etmek için (ya) 'dan önceki harfin harekesi kesre olarak kalır:

تَضْرِبِينَ → تَضْرِبِنَّ gibi. Bununla beraber orta harflerinin harekesi fetha olan nâkıs fiiller bu kaidenin dışında kalır, bunlardan (ya) düşmez:

يَسْعَى – تَسْعَيْنَ → تَسْعَيِنَّ gibi.

Konuyla ilgili diğer kaideler konu işlenirken geçti.

TE'KİDLİ FİİLLERİN TÜRKÇE KARŞILIKLARI

Yukarıdaki te'kidli fiillere mânâ verirken kendi mânâlarının yanı sıra te'kid alâmetlerine karşılık, yerine göre mutlaka, muhakkak, kesinlikle, elbette, zinhar, sakın ha ve cümlenin sonuna -dir ekini kullanabiliriz. Bilindiği gibi Türkçe'de -dir eki aynı zamanda hem ihtimal hem de kesinlik ifade eder. Ancak bulunduğu cümleye " belki" kelimesinin ilavesiyle ihtimal ifade etmesi kesinleşir. Meselâ: "Turistler müzeyi ziyaret etmişlerdir" cümlesinde hem kesinlik hem de ihtimal vardır. Cümleyi " Belki turistler müzeyi ziyaret etmişlerdir" şeklinde söylersek ihtimal ifadesi kesinleşir. Bununla beraber bu te'kidli fiillere karşılık olarak gösterdiğimiz kelimeleri her hal-ü kârda kullanmamız gerekmez. Zira Türkçe'de, daha çok cümlenin söyle-nişteki ses tonundan, cümlenin kesinlik ifade ettiği anlaşılabilir.

Meselâ: Yüksek ve öfkeli bir sesle, geleceksin, gideceksin, dememiz, gibi. (Bkz. Arap Dilinde EDATLAR)

Yukarıda emir fiillerin kayıtsız, şartsız te'kid yapılabileceklerini, muzâri' fiillerin ise ancak gelecek zaman anlamı ifade etmeleri halinde te'kid yapılabileceklerini söylemiştik. Onun için biz bu fiilleri Türkçeleştirirken, -ecek ekiyle Türkçeleştirdik.

وَاللّٰهِ لَأُسَاعِدَنَّكَ = Vallahi sana yardım edeceğim, gibi.

Bununla beraber mutlaka bu eki karşılık göstermemiz gerekmez. Bu fiiller, söylenişlerinden sonra gerçekleşeceklerinden geniş zaman ekiyle de Türkçeleştirirsek yine gelecek zaman ifade etmiş olurlar:

لَعَلَّكَ تَزُورَنَّنَا الْيَوْمَ = Umarım mutlaka bizi bugün ziyaret edersin, gibi.

2-TE'KİTSİZ FİİL

Te'kidsiz fiil, yukarıdakinin aksine te'kid alâmeti almayan fiillerdir.

İSİM-FİİL

Buraya kadar gördüğümüz fiil, bundan sonra göreceğimiz isim arası bir takım kelimeler vardır ki, "isim-fiil" adını alırlar. Konumuz olan bu kelimelerin tarifini yapmamız gerekirse isim-fiil; mânâ ve görev yönünden fiilin yerini tutan kelimedir, deriz. Fiilin görevini yaptığı yani, fiile benzediği halde niçin bu kelimelere doğrudan fiil diyemiyoruz? Çünkü isim fiiller:

a) Fiillerin etkilendiği kelimelerden (edatlardan) etkilenmezler.
b) Mef'ûlleri kendilerinden önce gelmez.
c) Fiillerin alâmetlerini kabul etmezler.
d) Bir hal üzere kalırlar. Yani çekimsizdirler. Meselâ:

صَهْ = Sus, konuşma, kelimesi değişikliğe uğramaksızın hem erkek, hem kadın, hem tesniye hem de cemiler için kullanılır. Ancak sonlarında (كَ) olanların (كَ) leri, şahıslara göre değişir. Meselâ:

عَلَيْكَ نَفْسَكَ = " Sen kendine bak" da

عَلَيْكُنَّ أَنْفُسَكُنَّ - عَلَيْكُمْ أَنْفُسَكُمْ = Siz kendinize bakın, gibi.

İsim-fiillerin ifade ettiği anlamı ifade eden normal fiiller vardır. O halde bunları kullanmaya ne gerek vardır? Aşağıda da göreceğimiz gibi, aynı anlamı isim-fiiller abartarak ifade ederler. Onun için aynı anlamda normal fiiler varken, bunların kullanılmasına gerek duyulmaktadır. Bu durum mâzi isim fiillerde daha belirgindir. Meselâ:

سُرْعَانَ = Ne kadar hızlı (çabuk) kelimesi karşılığı

أَسْرَعَ = Acele etti, fiilidir.

أُفٍّ = Öf, kelimesinin karşlığı

أَتَضَجَّرُ = Sabrım tükeniyor, fiilidir ve aynı anlamı ifade etmektedir. Fakat isim-fiillerde bu anlamın kuvvetli olduğu gözden kaçmıyor.

İSİM FİİLLERİN YAPILARINA GÖRE TAKSİMİ

1- Asıl isim fiiller

Asıl isim-fiiller, asılları itibariyle isim fiil kullanılanlardır ki bunlara, ***" mürtecel"*** isim-fiiller denir.

هَيْهَاتَ – أُفٍّ – آمِينَ gibi.

2- Asılları itibariyle isim-fiil olmayıp sonradan isim-fiil olarak kullanılanlardır ki bunlara, ***"menkûl"*** isim-fiiller denir. Bunlar aslında:

a) Car mecrûr iken,

عَلَى رِسْلِكَ – عَلَيْكَ نَفْسَكَ – إِلَيْكَ عَنِّي gibi.

b) Zarf iken,

مَكَانَكَ – دُونَكَ الْكِتَابَ gibi.

c) Mastar iken, بَلْهَ الشَّرَّ – رُوَيْدَ أَخَاكَ gibi.

d) Tenbih edatı iken, هَاكَ. هَاءَ الْكِتَابَ gibi, isim-fiil olarak kullanılmışlardır.

3- Asılları itibariyle isim-fiil olmayıp üç harfli, çekimli, tam fiillerin çoğundan فَعَالِ vezninde emir anlamında oluşturulanları vardır ki bunlara, emir kiplerinin şekli değiştirilerek bu şekle dönüştürüldüğü için " ma'dul" isim-fiiller denmiştir.

قَتَالِ – اُقْتُلْ = Öldür.

حَذَارِ – اِحْذَرْ = Sakın.

تَرَاكِ – اُتْرُكْ = Bırak.

نَزَالِ – اِنْزِلْ = İn gibi.

İsim-fiillerin bu türleri kıyasidir, yani çoğaltılabilir. Bundan öncekiler ise semâidir, yani nasıl kullanılmışlarsa öylece kalırlar, sayıları çoğaltılamaz.

Kaideye aykırı olarak dört harfli بَادَرَ – أَدْرَكَ fiillerinden de kullanıldığı olmuştur:

دَرَاكِ – أَدْرِكْ = Ulaş, yetiş.

بَدَارِ – بَادِرْ = Acele et, gibi.

İSİM-FİİLLERİN ZAMANLARINA GÖRE TAKSİMİ

Diğer fiillerde olduğu gibi isim-fiiller de zamanlarına göre üç kısma ayrılırlar; mâzi, muzâri ve emir. Burada bunları ele alırken karşılarına anlamdaşları olan fiilleri de yazarak göstereceğiz.

1- Mâzi olanlar

هَيْهَاتَ = بَعُدَ = Ne kadar uzak! Bazan bunun tekrar ettiği kendisinden sonra zait bir lâm bulunduğu olur: هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ لِمَا تُوعَدُونَ gibi.

شَتَّانَ = اِفْتَرَقَ = Ne kadar fark var! Bu kelime, mânâsından da anlaşılacağı üzere iki fâil ister. Yani fâili, tesniye

anlamı ifade eden kelimelerden olur. Bunun yanı sıra fâili ile arasında (مَا) veya (مَا) ile birlikte مَابَيْنَ şeklinde بَيْنَ nin bulunması gerekir:

شَتَّانَ مَا عَلِيٌّ وَ بَكْرٌ! = Ali ile Bekir ne kadar farklıdır!

شَتَّانَ مَا بَيْنَ الطَّالِبَيْنِ فِي العِلْمِ! = İlimde iki öğrenci arasında ne kadar fark vardır! gibi.

بُطْآنَ = أَبْطَأَ = Ne kadar yavaş!

سُرْعَانَ = أَسْرَعَ = Ne kadar hızlı! وَشْكَانَ de her yönüyle سُرْعَانَ ye benzer.

2- Muzâri' olanlar

آهْ = اتَوَجَّعُ = Ah! Acı çekiyorum. أوَّهْ de آهْ gibidir.

أُفٍّ = أَتَضَجَّرُ = Öf! Sabrım tükeniyor.

وَاهًا = أَتَعَجَّبُ = Hayret! Vah be! Şaşırıyorum. وَيْ – وَا de وَاهًا gibidir. Ancak bazan وَيْ (ك) alarak وَيْكَ şeklini aldığı olur.

بَخٍ = أَسْتَحْسِنُ = Aferin, bravo,aşkolsun. بَهْ – زِهْ – بَدْ kelimeleri de بَخٍ gibidir.

بَجَلْ = يَكْفِي = Yeter. قَدْ – قَطْ kelimeleri de بَجَلْ gibidir. Ancak قَطْ bazan zait bir ف alarak فَقَطْ şeklini alır. Bu ف ye tezyiniye ف si denir.

3- Emir olanlar

İsim fiillerin emir olarak kullanılanları diğelerinden daha çoktur. (1)

---

(1) شَرْحُ ابْنِ عَقِيلٍ C:2, S:235

صَهْ = اُسْكُتْ =Sus.

آمِينَ = اِسْتَجِبْ = Kabul et.

مَهْ = اُكْفُفْ = Bırak, vazgeç.

هاءَ = خُذْ = Al. دُونَكَ – عِنْدَكَ – لَدَيْكَ – هَاكَ – هَا

kelimeleri de aynı anlamdadırlar

بَلْهَ = اُتْرُكْ = Bırak.

أَقْبِلْ =حَيَّ = Gel. Bu kelime حَيَّهَلْ – حَيَّ هَلاَ şeklinde söylenir. (1)

إِيهِ=اِسْتَمِرَّ= Devam et.

هَيَّا=أَسْرِعْ = Çabuk (gel). هَيْتَ de bunun gibidir.

رُوَيْدَكَ=أَمْهِلْ= =Yavaş, ağır ol.

وَرَاءَكَ = تَأَخَّرْ = Gerile.

اُثْبُتْ=مَكَانَكَ = Yerinde dur.

تَقَدَّمْ=أَمَامَكَ = İlerle.

عَلَيْكَ نَفْسَكَ = Sen kendine bak.

إِلَيْكَ عَنِّي = Uzaklaş.

إِلَيْكَ الكِتَابَ = Kitabı al.

Buraya kadar açıklamaya çalıştığımız isim- fiillerden başka çocuk ve akılsız varlıklara hitap etmek için kullanılan bir takım kelimeler vardır ki bunlara, " ses isimleri" denir. Çocuğun zararlı bir şey almasına mani olmak için,

كَخْ = Cıs. Deveyi çökertmek için ,

---

(1) مَبَادِئُ الْعَرَبِيَّةِ C:4, S:151

نِخْ = Ih. Eşeğin, katırın ve atın hızlı yürümesini sağlamak için "deh" anlamında sırayla سَأْ – عَدَسْ – هَلاَ denmesi gibi. Tabiatta varlıkların çıkardığı sesleri taklit ederek söylemek de bu gruba dahildir. Tak, pat, küt gibi. Ancak bu tür kelimeler isim-fiiller kadar önemli olmadığı için bu kadarla yetiniyoruz.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İSİMLER

Daha önce geçen "kelimeler" bahsine üç kelime türünden biri olan isimlere de temas edilmiş ve " Kendi başlarına bir manâ ifade eden, zamanla ilgileri olmayan kelimelerdir." diye tanıtılmıştı. İsimleri diğer kelime türlerinden -fiiller, harfler- ayırdedici alâmetler yine orada sayıldığı için, burada tekrarına gerek görülmedi. Burada konuyla ilgili bilgileri gözden geçirmeye çalışacağız.

İSİMLERİN YAPILARI

Burada isimlerin yapılarından maksat, kalıpları (ölçüleri) ve harf sayılarıdır. İsimler de genellikle -fiiller gibi- üç harfli olurlar. Bunlarda harf sayısı üçten başlayarak yediye kadar yükselebilir. Özellikle de altı harfli fiillerin mastarlarında إِسْتِغْفَارٌ gibi.

Fiillerde olduğu gibi bunlarda da فَعَلَ maddesi esas alınarak,isimlerin harf sayılarına, asli ve ilaveli (ziyadeli) oluşlarına göre gruplamaları yapılmış, hepsine ayrı ayrı ölçüler (vezinler) konmuştur. Ancak biz, burada bu gruplamaları pek faydalı bulmadığımız ve sözü uzatmaktan çekindiğimiz için geçiyor, bu kadarlık bir işaretle yetiniyoruz. Bu duruma fiiller (bâb'lar) bahsinde fazlasıyla yer verildi.

İsimlerinde harf sayısı üçten başlayarak yediye kadar yükseliyor demiştik. Daha önce de gördüğümüz gibi fiillerde -mâziler itibariyle- harf sayısı altıyı geçmiyordu. Üç harften az harf sayısına sahip olan bir takım isimler vardır ki أَبٌ – أَخٌ – يَدٌ gibi sonlarından harf düşmesi

olmuştur. Çünkü asılları, أَبَوٌ - أَخَوٌ - يَدَيٌ şeklindedir. Bununla beraber bu sayı zamirlerde bire kadar düşmektedir:

ضَرَبْتَ - شَرِبْتَ - أَعْطَاكَ gibi.

İSMİN ÇEŞİTLERİ

İsimlerin çok yönlü taksimatı vardır. Biz şimdi bunları gruplamaya çalışacağız. İsimler önce kendi aralarında çekimli, çekimsiz adı altında iki gruba ayrılırlar.

1- ÇEKİMLİ İSİM:

Çekimli isim, çekimi yapılabilen isimlerdir. İsmin bu türlerinin,

مَدِينَةٌ = Bir şehir,

مَدِينَتَانِ = İki şehir,

مُدُنٌ = Şehirler,

مَدَنِيٌّ = Şehirli,

مُدَيْنَةٌ = Kasaba, gibi çekimleri vardır.

2- ÇEKİMSİZ İSİM:

Çekimsiz isim, çekimi yapılamayan isim türleridir. İsimin bu türlerinin,

مَنِ الرَّجُلُ الْقَادِمُ؟ = Gelen adam kim?

مَنِ الْمَرْأَةُ الذَّاهِبَةُ؟ = Giden kadın kim?

مَنْ هَؤُلَاءِ؟ = Bunlar kim? misâllerinde görüldüğü gibi

(مَنْ) in tek şekli vardır, çekimi yoktur. (مَنْ) bütün bu misâllerde bir hal üzere kalmakta çekimi yapılamamaktadır. Bu tür kelimeler, harflerin azlığı yüzünden -isim de olsalar- isimden çok harflere benzemektedirler. Harflere benzemelerinden dolayı da çekimleri yoktur. Zira, harflerin çekimleri olmaz.

Çekimli isimler kendi aralarında türememiş (câmid), türemiş (müştak) adı altında iki gruba ayrılırlar.

a) Câmid isim

Câmid isim, başka bir kelimeden türetilmeyen, doğrudan bir nesneye ad olarak verilen isimlerdir:

اَلرَّجُلُ = Adam,

اَلْفَاْسُ = Balta,

اَلدِّرْهَمُ = Para, gibi.

b) Müştak isim

Müştak isim, başka bir kelimeden türetilen isimlerdir. Bu durum yani, kelimeden kelime türetme işi, daha önce geçen ve " emsile" diye bilinen 24 sigada geçti. Bütün müştak isimlerin aslı (kökü) üç harfli fiillerin mastarlarıdır. Yani konumuz olan bu isimler, üç harfli fiillerin mastarlarından türetilir.

Daha önce geçen " Emsile-i muhtelife" de görüldüğü gibi müştak isimler sekiz tanedir. Bunlar: İsm-i fâil, ism-i mef'ûl, sıfat-ı müşebbehe, ism-i zaman ve mekân, mübalağalı ism-i fâil, ism-i tafdil ve ism-i alettir. Bunların yanı sıra 24 sigada gördüğümüz ism-i tasğir ile ism-i mensûblar, türetilmiş olabilecekleri gibi türetilmemiş de olabilirler. Bunlarla ilgili bilgiler yerlerinde verildi.

ÖZEL VE CİNS İSİM

İsimler özel isim ve cins ismi adı altında iki gruba ayrılırlar.

1-Özel isim (alem)

Özel isim, varlıkları birbirinden ayırmak için onlara ayrı ayrı verilmiş olan addır.

a)Tek isim halinde olur:

عَلِيٌّ – سَعِيدٌ – مَكَّةُ – قُونْيَا – اِسْتَانْبُولُ gibi.

b) İsim tamlaması halinde olur:

عَبْدُ اللهِ – أَبُوبَكْرٍ – بَيْتُ الْمَقْدِسِ – دَيْرُالْقَمَرِ gibi.

c) Bileşik isim halinde olur:

خَانْ قِينْ - بَغْدَادُ - بَعْلَبَكَّ gibi.

d) Cümle halinde olur:

حَضَرَ مَوْتَ - تَأَبَّطَ شَرًّا gibi.

e) Topluluk özel ismi olanlar vardır. Bu türlerine cins özel ismi de denir. Eski Mısır krallarına فِرْعَوْنُ arslanların tümüne أُسَامَةُ tilkilere ثُعَالَةُ çakallara اِبْنُ آوَي ölüme أُمُّ قَشْعَمٍ dendiği gibi. Bu tür özel isimler hüküm bakımından gerçek özel isimler gibidir. Özel isim konusu ma'rife-nekre bahsinde tekrar ele alınacaktır.

2- Cins ismi

Cins ismi, aynı cinsten olan varlıklara verilmiş ortak addır.

اَلرَّجُلُ = Adam,

اَلْأَسَدُ = Arslan,

اَلْعِلْمُ = Bilgi,

اَلْمَحَبَّةُ = Sevgi, gibi.

Bir cins ismi kimi kez bir tek varlığa ad olarak verilebilir, o zaman o cins ismi, özel isim olmuş olur ve özel isim işlemi görür. Meselâ: Yıldız kelimesi aslında bir cins ismidir. Ama bu isim bir çocuğa ad olarak verildiği zaman özel isim olur: " Yıldız bu yıl okula başladı" gibi.

MADDE VE MÂNÂ İSMİ

İsimler madde ve mânâ ismi adı altında iki gruba ayrılırlar.

1- Madde ismi

Madde ismi, varlıkları duyularımızla anlaşılan yani, madde halindeki şeylere verilen addır:

اَلْحَجَرُ = Taş,

اَلْغُصْنُ = Dal,

اَلْحَقْلُ = Tarla, gibi.

2- Mânâ ismi

Mânâ ismi, madde halinde olmayan ve varlığı ancak akılla tasarlanıp kabul edilen şeylere verilen addır:

اَلْخَوْفُ = Korku,

اَلْفَرَحُ = Sevinç,

اَلْمَحَبَّةُ = Sevgi,

اَلْعِلْمُ = Bilgi, gibi.

SAHİH VE SAHİH OLMAYAN İSİMLER

İsimler son harflerinde illet harfi bulunup bulunmamasına göre gruplara ayrılırlar.

1- SAHİH İSİM:

Sahih isim, sonunda illet harfi veya hemze bulunmayan isimlerdir:

اَلْكِتَابُ= Kitap,

اَلْعِلْمُ =Bilgi,

اَلْمَدْرَسَةُ = Okul,

اَلْجَبَلُ = Dağ, gibi.

2- SAHİH OLMAYAN İSİM:

Bu isimler kendi aralarında üç grupta incelenir.

a) Maksûr isim: Bu isim türleri sonu elifle biten, eliften önceki harfin harekesi fetha olan isimlerdir. Çoğu kez bu elif (ى) şeklinde yazılır:

اَلْفَتَى = Genç, yiğit,

لَيْلَى = Leyla,

اَلْعَصَا = Baston, gibi.

b) Mankûs isim: Bu isim türleri sonu (ya) ile biten (ya) 'dan önceki harfin harekesi kesre olan isimlerdir:

اَلْقَاضِي = Hakim,

اَلْجَانِي = Suçlu,

اَلْغَادِي = Giden. gibi.

c) Memdûd isim: Bu isim türleri de sonu hemze ile biten, ondan önce zait bir elif bulunan isimlerdir:

اَلسَّمَاءُ = Gök yüzü,

اَلصَّحْرَاءُ = Çöl,

اَلزَّرْقَاءُ = Mavi, gibi. Bu üç isim türü ileride "ikinci kısım" da tekrar ele alınacağından burada bu kadarla yetiniyoruz.

İSİMLERDE ERKEKLİK VE DİŞİLİK

İsimler kendi aralarında müzekker (erkek), müennes (dişi) olmak üzere iki gruba ayrılırlar.

1- MÜZEKKER İSİM

Müzekker isim, canlı varlıkların erkeklerine verilen adlardır.

اَلْأَبُ = Bâba,

اَلْأَسَدُ =.Arslan,

اَلدِّيكُ = Horoz,

اَلْكَبْشُ = Koç,

اَلتَّيْسُ = Teke,

اَلْعَمُّ = Amca,

اَلْخَالُ =Dayı, gibi.

2- MÜENNES İSİM:
Müennes isim, canlı varlıkların dişilerine verilen adlardır:

اَلأُمُّ = Ana,

اَلْعَنْزَةُ = Keçi,

اَلدَّجَاجَةُ = Tavuk,

اَلْفَرَسُ = Kısrak,

اَلأُخْتُ = Bacı,

اَلْعَمَّةُ = Hala,

اَلْخَالَةُ = Teyze, gibi.

Bu isimlerin birinci gruptakilerine hakiki müzekker, ikinci gruptakilerine de hakiki müennes denir. Cansızlara yani, erkeklik ve dişilikle ilgisi olmayan şeylere verilen erkek adlarına, mecazi müzekker, müennes olanlarına da mecazi müennes denir:

اَلْبَيْتُ = Ev, اَلْبَابُ = Kapı,

اَلْكِتَابُ =Kitap, اَلدَّوَاةُ =Hokka,

اَلْمِسْطَرَةُ = Cedvel, اَلْمِرْوَحَةُ = Yelpaze, gibi.

Türkçe'de olduğu gibi Arapça'da da varlıkların aynı cinsten olanların erkeklerine ayrı, dişilerine ayrı isim verilir:

اَلأَبُ = Baba, اَلأُمُّ = Ana,

اَلرَّجُلُ = Erkek (adam), اَلْمَرْأَةُ = Kadın,

اَلْبَعْلُ = Koca, اَلزَّوْجَةُ = Karı, eş,

اَلاِبْنُ = Oğul, اَلْبِنْتُ = Kız,

اَلصِّهْرُ = Damat, اَلْكِنَّةُ = Gelin,

اَلْجَمَلُ = Buğur, اَلنَّاقَةُ = Maya,

اَلْحِصَانُ = At (aygır), اَلْفَرَسُ = Kısrak,

اَلدِّيكُ = Horoz, اَلدَّجَاجَةُ = Tavuk,

اَلْمَاعِزُ = Keçi, اَلتَّيْسُ = Teke, gibi.

Bunun yanı sıra her iki cinse de aynı isim verilir. Fakat bir takım alâmetlerle birbirinden ayrılırlar ki, bu durum Türkçe'de yoktur. Bu alâmetler:

a) İsimlerin sonuna getirilen yuvarlak bir (ta) şeklinde olur:

اَلْمُعَلِّمُ = اَلْمُعَلِّمَةُ = Öğretmen,

اَلطَّالِبُ = اَلطَّالِبَةُ = Öğrenci,

اَلْمُدِيرُ = اَلْمُدِيرَةُ = Müdür,

اَلْمُوَظَّفُ = اَلْمُوَظَّفَةُ = Memur,

اَلْمَرِيضُ = اَلْمَرِيضَةُ = Hasta,

اَلصَّحَفِيُّ = اَلصَّحَفِيَّةُ = Gazeteci, gibi.

b) İsimlerin sonuna (ى) şeklinde yazılan ve adına maksûr (kısa) müenneslik elifi denen bir elif getirilmek sûretiyle olur:

أَكْبَرُ = كُبْرَى = Daha büyük,

لَيْلَى = Leylâ,

سَلْمَى = Selma, gibi.

Burada sözü edilen elifle daha sonra gelecek olan maksûr isimlerdeki elif karıştırılmamalı. Ona, maksûr isim elifi dendiği halde buna, maksûr müenneslik elifi denir. Çünkü her maksûr isim müennes olmayabilir.Meselâ:

اَلْفَتَى = Genç, yiğit kelimesi maksûr olduğu halde müennes değildir. Zira, müennesi اَلْفَتَاةُ kelimesidir. اَلْعَصَا – مُصْطَفَى

kelimeleri de öyledir. Şu halde konumuz olan bu elifle biten her isim, maksûr isimdir. Fakat her maksûr isim müennes değildir.

Konumuz olan bu isimlerin sonundaki elife maksûr (kısa) denmesinin sebebi, aşağıda bahsi gelecek olan memdûde (uzatılan) elifinden bunu ayırdetmek içindir.

c) (ا ء) Şeklinde isimlerin sonuna getirilen ve adına memdûde (uzatılan) elifi denen bir elif olur:

أَسْوَدُ = سَوْدَاءُ = Siyah,

أَعْرَجُ = عَرْجَاءُ = Topal,

أَبْيَضُ = بَيْضَاءُ = Beyaz,

أَخْضَرُ = خَضْرَاءُ = Yeşil, gibi.

MÜENNES İSMİN ÇEŞİTLERİ

Biraz önce müenneslik alâmetlerini gördük. Sayılan bu alâmetleri taşıyan isme, müennes isim diyoruz. Ancak isim, bu alâmetleri taşımadan da müennes olabilir. Şimdi burada bu konuya temas edeceğiz.

1- HAKİKİ MÜENNES

Hakiki müennes, canlı varlıkların dişilerine ad olarak verilmiş olan isimlerdir. Bunlar, hakiki lafzî, hakiki manevi adı altında iki gruba ayrılırlar.

a) Hakiki lafzi müennes: Yukarıda belirtilen alâmetleri taşıyan isimlere denir:

لَيْلَى – سَوْدَاءُ – كُبْرَى – عَائِشَةُ gibi.

b) Hakiki manevi müennes: Dişilere ad olarak verilen fakat alâmet taşımayan isimlere denir:

هِنْدٌ – زَيْنَبُ – مَرْيَمُ. gibi.

2- MECAZİ MÜENNES:

Mecazi müennes, erkeklik ve dişilikle ilgisi olmayan fakat dilbilgisi bakımından müennes kabul edilen cansız varlıklara ad olarak

verilen isimlerdir. Bunlar da yukarıdakiler gibi alametli olup olmayışlarına göre iki gruba ayrılırlar.

a) Mecazi lafzi: Müenneslik alameti alanlardır:

اَلْمِرْوَحَةُ - اَلْمِطْرَةُ - اَلدَّوَاةُ gibi.

b) Mecazi semai: Müenneslik alâmeti almayanlardır:

اَلنَّارُ = Ateş,

اَلْحَرْبُ = Savaş,

اَلشَّمْسُ = Güneş, gibi.

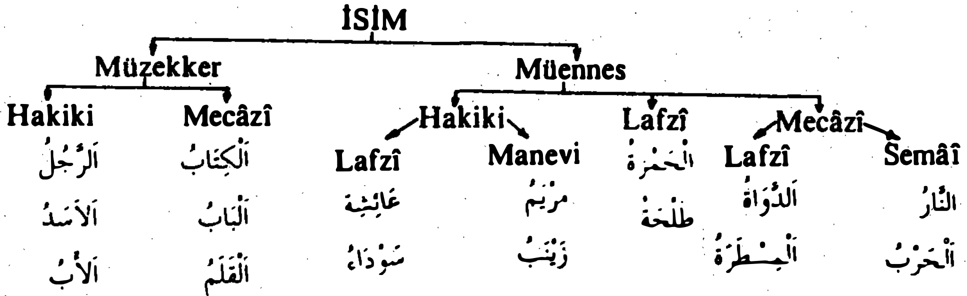
3- LAFZİ MÜENNES:

Lafzi müennes, müenneslik alâmeti taşıdığı halde erkeklere ad olarak verilen isimlerdir:

مُعَاوِيَةُ - طَلْحَةُ - زَكَرِيَّا - اَلْحَمْزَةُ gibi.

Bunları da yukarıdakilerin (a) şıkkındakiler gibi kabul etmek yerinde olur. Ayrıca bu türlere sadece görünüşte müennes oldukları için zahiri müennes de denir. Konuyu şematik olarak gösterelim.

Şema 2

Yukarıdaki misâllerden de anlaşılacağı üzere müenneslerden yalnız manevi ve semai olanlar müenneslik alâmeti taşımamaktadır. İki grup da görünüşte müzekkerdir. Birinciler varlıkların dişi olanlarına ad olarak verildiği, ikincilerde dilbilgisi bakımından veya Araplarca öyle kabul edildiği için müennes sayılmışlardır. Alamet taşımama bakımından her iki gruba da mânevi müennes dendiği olur. Her ne ise bu türlerin -görünürde alâmetleri olmadığı için- müennes olduklarını bilemeyiz. Bununla beraber manevi, semai müennesleri

tanıyabilmek için, şöyle bir üsûle baş vurulabilir. Bu da dört madde halinde özetlenebilir.

1- Varlıkların dişilerine özel isim olarak verilenler:

مَرْيَمُ – زَيْنَبُ gibi.

2- Varlıkların dişilerine özgü isimler:

اَلأُمُّ = Ana,

اَلأُخْتُ = Bac,

اَلْبِنْتُ = Kız,

اَلْمَاعِزُ = Keçi, gibi.

3- Ülke, şehir ve boy (kabile) isimleri:

مِصْرُ = Mısır,

اَلشَّامُ = Şam,

قُرَيْشٌ = Kureyş, gibi.

Ancak bu tür isimlerin müennes kabul edilmesi için ülke ve şehir isimlerini

اَلْبُقْعَةُ = Bölge, boyla ilgili isimleri de اَلْقَبِيلَةُ = Kabile, şeklinde düşünmek gerekir.

4- Genellikle çift uzuvlara verilen isimler:

اَلْعَيْنُ = Göz,

اَلرِّجْلُ = Ayak,

اَلْيَدُ = El,

اَلأُذُنُ = Kulak, gibi.

Bununla beraber;

اَلْخَدُّ = Yanak,

اَللِّحَى = Çene,

اَلْمِرْفَقُ = Dirsek,

اَلْحَاجِبُ = Kaş, gibi çift uzuvlar müennes değildir. (1) Bunların yanı sıra cemilerinin çoğunun da dilbilgisi bakımından müennes kabül edildiğini göreceğiz.

Yukarıda manevi müennesleri dört grup halinde toplamaya çalıştık. Bunu, bu tür müennesleri tanımada bir kolaylık olabilir düşüncesiyle yaptık. Daha bunlardan başka müenneslikle ilgisi olmayan ve bir kaide altında toplanılamayan, yalnız dilbilgisi bakımından müennes kabul edilen birçok isim vardır ki, daha önce bunlara manevi veya semaî müennes dendiğini söylemiştik. Bize bu türleri tanımak daha zor olduğu için, aşağıda harf sırasına göre kaydetmeyi uygun bulduk.

اَلْأَرْضُ = Yer (küresi), اَلْأَرْنَبُ = Tavşan,

اَلْإِصْبَعُ = Parmak, اَلأفْعَى = Yılan,

اَلْبِئْرُ = Kuyu, اَلْجَحِيمُ = Cehennem,

جَهَنَّمُ = Cehennem, اَلْحَرْبُ = Savaş,

اَلدَّلْوُ = Kova, اَلدَّارُ = Ev, yurt,

اَلرَّحِمُ = Rahim, hısım, akraba,

اَلرَّحَى = Değirmen, اَلرِّيحُ = Rüzgar,*

سَقَرُ = Cehennem, اَلسِّنُ = Diş,

اَلسَّاقُ = Bacak, اَلشَّمْسُ = Güneş,

اَلشِّمَالُ = Kuzey, اَلضَّبُعُ = Sırtlan,

اَلْعَرُوضُ = Aruz, اَلْعَصَا = Baston,

(1) مَبَادِئُ الْعَرَبِيَّةِ C:4, S:104

اَلْعَقْبُ = Ökçe, اَلْعَيْنُ = Göz, pınar,

اَلْفَأْسُ = Balta, اَلْفَخِذُ = But,

اَلْفُلْكُ = Gemi, اَلْقَدَمُ = Ayak,

اَلْقَوْسُ = Yay, اَلْكَأْسُ = Bardak,

اَلْكَتِفُ = Omuz, اَلْكَرِشُ = Mide,

اَلْكَفُّ = El, اَلنَّارُ = Ateş,

اَلنَّعْلُ = Nal, nalın, اَلْيَمِينُ = Yemin, sağ, sağ el,

gibi.

* اَلرِّيحُ = Rüzgar, bunun bütün türleri yani, estiği yöne göre aldığı isimleri de bunun gibi müennestir:

اَلشَّمَالُ = Yıldız, اَلْجَنُوبُ = Kıble,

اَلدَّبُورُ = Günbatısı, اَلصَّبَا = Gündoğusu,

اَلْقَبُولُ = Gündoğusu, seher yeli,

اَلْهَيْفُ – اَلسَّامُ = Sam yeli, اَلنَّكْبَاءُ = Poyraz,

اَلنَّشْرُ = Meltem, gibi.

Yukarıda müennes kabul edilen isimlerden başka bir takım isim daha vardır ki bunlar, hem müzekker hem müennes olarak kullanılabilir. Bunları da alfabetik harf sırasına göre yazıyoruz.

اَلْإِبْطُ = Koltuk (altı), اَلْحَالُ = Hal, durum,

اَلْحَانُوتُ = Dükkan, اَلْخَمْرُ = Şarap,

اَلدِّرْعُ = Zırh, اَلذَّهَبُ = Altın,

اَلسِّرْوَالُ = Şalvar, اَلسِّكِّينُ = Bıçak, çakı,

اَلسُّلَّمُ = Merdiven, اَلسِّلْمُ = Barış,

اَلسَّمَاءُ = Gökyüzü, اَلضُّحَى = Kuşluk,

اَلطَّرِيقُ = Yol, اَلْعَجُزُ = Arka geri,

اَلْعَضُدُ = Pazu, اَلْعُقَابُ = Akbâba, kartal,

اَلْعَقْرَبُ = Akrep, اَلْعُنُقُ = Boyun,

اَلْعَنْكَبُوتُ = Örümcek,

اَلْفِرْدَوْسُ = Firdevs, Cennet'te bir yer,

اَلْفَرَسُ = Kısrak, اَلْفِهْرُ = Ceviz kırma taşı,

اَلْقِدْرُ = Kazan, tencere , اَلْقَفَا = Ense,

اَلْكَبِدُ = Kara ciğer, اَللِّسَانُ = Dil,

اَلْمِسْكُ = Misk (koku), اَلْمِلْحُ = Tuz,

اَلْمَنْجَنِيقُ = Mancınık, اَلْمُوسَى = Ustura,

اَلنَّفْسُ = Nefis, وَرَاءَ = Arka, geri, gibi.

Bunlara alfabe harflerinin tümünü,

اَلرُّفَاتُ = Çürümüş, dağılmış şey,

اَلْهَشِيمُ = Kurumuş, ufalanmış ot,

اَلنَّبَاتُ = Ot, bitki kelimelerini de ilave etmek gerekir.

SIFATLARDA MÜZEKKERLİK VE MÜENNESLİK

Genellikle müzekker ve müennes sıfatlar biribirinden yuvarlak (ta) ile ayrılır.

اَلْمُسْلِمُ = اَلْمُسْلِمَةُ = Müslüman, gibi.

Fakat bazı sıfatlar bu kaidenin dışına çıkar.

1- فَعْلاَنٌ vezninde olan sıfatların müennesleri, فَعْلَى şeklinde gelir:

اَلسَّكْرَانُ = اَلسَّكْرَى = Sarhoş,

عَطْشَانُ = عَطْشَى = Susuz,

جَوْعَانُ = جَوْعَى = Aç, gibi.

2- أَفْعَلُ vezninde olan sıfat-ı müşebbehenin müennesleri, فَعْلاَءُ şeklinde gelir:

أَحْمَرُ = حَمْرَاءُ = Kırmızı.

أَصْفَرُ = صَفْرَاءُ = Sarı.

أَسْوَدُ = سَوْدَاءُ = Kara, gibi.

3- İsm-i tafdilin müennesleri فُعْلَى şeklindedir:

أَكْبَرُ = كُبْرَى = Daha büyük, gibi.

MÜZEKKER-MÜENNES OLARAK KULLANILAN SIFATLAR:

Yukarıda bazı isimlerin hem müzekker hem müennes olarak kullanılabileceğine işaret edilmişti. Böyle olan sıfatlar da vardır. Şimdi de bunları görelim.

1

- فَعَّالَةٌ vezninde olan sıfatlar:

اِمْرَأَةٌ عَلاَّمَةٌ – رَجُلٌ عَلاَّمَةٌ = Bilgin, gibi. Bu sıfatın sonundaki (ta)'nın müenneslik (ta)'sı olmadığını, mübalağa (ta)'sı olduğunu, mübalağalı ism-i fâili işlerken söyledik.

2- مِفْعَالٌ vezninde olanlar:

اِمْرَأَةٌ مِفْضَالٌ – رَجُلٌ مِفْضَالٌ = Faziletli, gibi.

3- مِفْعِيلٌ vezninde olanlar:

رَجُلٌ مِعْطِيرٌ – اِمْرَأَةٌ مِعْطِيرٌ = Kokulu, gibi.

4- مِفْعَلٌ vezninde olanlar:

رَجُلٌ مِغْشَمٌ – اِمْرَأَةٌ مِغْشَمٌ = İnatçı, dediğini yapan, azimli, cesaretli, gözü pek, çetin,gibi.

5- فَعُولٌ ölçüsünde ism-i fâil anlamı ifade eden sıfatlar:

رَجُلٌ صَبُورٌ – اِمْرَأَةٌ صَبُورٌ = Sabırlı, gibi. Zira bu vezinde olup da ism-i mefûl anlamı ifade edenler de vardır: رَكُوبَةٌ – رَكُوبٌ . أَكُولَةٌ – أَكُولٌ gibi. Yani bunlarda her iki cinsin bir şekilde ortaklığı yoktur.

6- فَعِيلٌ ölçüsünde ism-i mefûl anlamı ifade edenler:

رَجُلٌ جَرِيحٌ – اِمْرَأَةٌ جَرِيحٌ = Yaralı, gibi. Zira bu ölçüde olup da, sıfat-ı müşebbehe ve ism-i fâil anlamı ifade edenler de vardır. Yani, onlarda iki cins arasında bu sıfat birliği yoktur:

عَظِيمَةٌ – عَظِيمٌ = Büyük, iri, gibi.

شَهِيدَةٌ – شَهِيدٌ = Şehit, gibi.

İki cins arasında fark olmadan kullanılan sıfatlar tek başlarına yani, mevsufsuz kullanılmaları halinde müennesleri (ta) ile ayırdetmek gerekir, değilse, hangi cinse ait olduğu belli olmaz:

رَأَيْتُ جَرِيحًا = Yaralı bir adam gördüm.

رَأَيْتُ جَرِيحَةً = Yaralı bir kadın gördüm, gibi. (1)

Sırf kadınlara has (özgü) sıfatlarda genellikle (ta) bulunmasına gerek yoktur:

(1) مَبَادِئُ الْعَرَبِيَّةِ C:4, S:106

اِمْرَأَةٌ حَامِلٌ = Hamile bir kadın.

اِمْرَأَةٌ طَالِقٌ = Boşanmış bir kadın, gibi. Bununla beraber alanlarda vardır:

اِمْرَأَةٌ مُرْضِعَةٌ = Emzikli bir kadın, gibi.

YUVARLAK (TA) ة

Buraya kadar müenneslik alâmeti olarak gördüğümüz yuvarlak (ta) bazı hallerde müenneslik için değildir.

1- Teklik için kullanılır:

تَمْرٌ = Bir hurma, تَمْرَةٌ = Bir tane hurma.

شَجَرٌ = Bir ağaç, شَجَرَةٌ = Bir tane ağaç.

لَبِنٌ = Bir kerpiç, لَبِنَةٌ = Bir tane kerpiç, gibi.

2- Mübalağa (abartma) ifade eder:

عَلاَّمَةٌ = Bir bilgin,

رَحَّالَةٌ = Bir seyyah,

فَهَّامَةٌ =Anlayışlı, gibi. Bu duruma mübalağalı ism-i fâili işlerken temas ettik.

3- Nisbet (ya)'sı yerine geçebilir:

اَلدِّمَشْقِيُّونَ = اَلدَّمَاشِقَةُ = Şam' lılar,

اَلْمَغْرِبِيُّونَ = اَلْمَغَارِبَةُ = Fas' lılar,

اَلْمَشْرِقِيُّونَ = اَلْمَشَارِقَةُ = Doğulular, gibi. Bu durumda bazı isimlerin cemilerine (çoğul) de gelebilir:

الزِّنْدِيقُ = Zındık,

اَلزَّنَادِقَةُ = Zındıklar, gibi.

4- Misâl fiillerin mastarlarından hazfolan birinci harflerinin yerine getirilir:

وَعْدٌ –→– عِدَةٌ   وَصْلٌ →– صِلَةٌ gibi

إِفْعَالٌ bâb-ı mastarlarında:

إِعَانَةٌ → إِعْوَانٌ → يُعِينُ → أَعَانَ   إِقَامَةٌ → إِقْوَامٌ → يَقِيمُ → أَقَامَ

şeklinde hazfolan elifin yerine gelir. (1)

5- ثَمَّ – ثُمَّ – لَعَلَّ – رُبَّ gibi kelimelerin sonuna açık veya yuvarlak olarak getirilebilir ثَمَّةَ v.s gibi.

İSİMLERDE NİCELİK

İsimler nicelik bakımından üç gruba ayrılır: Teklik, tesniyelik ve çokluk.

1- MÜFRED (TEKİL) İSİM:

Müfred isim, aynı cinsten varlıkların bir tanesini gösteren isimlerdir. Arapça' da bunlara terim olarak müfred isimler denir: – قَلَمٌ عَلِيٌّ – كِتَابٌ gibi.

2- TESNİYE İSİM:

Tesniye isim, aynı cinsten varlıkların iki tanesini gösteren isimdir. Bu da müfred bir ismin sonuna (ان) veya (ين) ilavesiyle elde edilir:

بَيْتٌ = Bir ev,

بَيْتَانِ = İki ev,

(1) جَامِعُ الدُّرُوسِ الْعَرَبِيَّةِ C:1, S:100

قَلَمٌ = Bir kalem,

قَلَمَان = İki kalem, gibi. Bu elif ismin nasb ve cer hallerinde (ya)' ya dönüşür: مَشَيْتُ مَعَ الصَّدِيقَيْنِ – أَخَذْتُ قَلَمَيْنِ gibi. Bu tür isim, Türkçe' de yoktur.

Bir ismin bu şekilde tesniye yapılabilmesi için, müfredinin bulunması şartı vardır. Yani bir ismi tesniye yapmak için, yapılan ilave atılınca geriye o ismin müfredi kalması gerekmektedir.

مُسْلِمٌ → مُسْلِمَان gibi. İşte bundan dolayı tesniye şeklinde olan كِلْتَا – كِلا – ثِنْتَان – اِثْنَتَان – اِثْنَان kelimeleri gerçek anlamda tesniye sayılmayıp tesniyeye benzeyen isimler kabul edilmektedir. Çünkü bunlardan (ان) atılınca geriye manâsız birer kelime kalmakta, yani kalan kısım tesniyenin müfredi olmamaktadır.

Tesniyeye benzeyenlerden son ikisi كِلْتَا – كِلا kelimeleri zamirlere muzaf oldukları zaman tesniyeler gibi i'rab edilirler:

رَأَيْتُ الرَّجُلَيْنِ كِلَيْهِمَا – جَاءَ الرَّجُلاَنِ كَلاَهُمَا gibi.

Açık isimlere muzaf olmaları halinde ise maksûr isimler gibi işlem görürler ki bu durum, maksûr isimler bahsinde işlenecektir. Ayrıca bu iki kelimenin iki özelliği daha vardır. Bu özelliklerden biri, devamlı muzaf olarak kullanılmaları, ikincisi de mübteda oldukları zaman haberleri, bu kelimelerin şekli gözetilerek müfred olabileceği gibi, mânâları göz önünde bulundurarak tesniye de yapılabilirler:

كَلاَ الرَّجُلَيْنِ عَالِمَان – كَلاَ الرَّجُلَيْنِ عَالِمٌ gibi ki birincisi, Arapça'ya daha yatkındır. (1)

(1) مَبَادِئُ الْعَرَبِيَّةِ C:4, S:82

MAKSÛR İSİMLERİN TESNİYESİ

Üç harfli maksûr isimler tesniye olmaları halinde sonlarındaki elif aslına dönüşür. Meselâ:

اَلْعَصَا ← اَلْعَصَوَانِ   اَلْفَتَى ← اَلْفَتَيَانِ olur.

Bu isimlerde harf sayısı üçten fazla ise, elifin aslına bakılmaksızın (ya)' ya dönüştürülür:

مُصْطَفَى ← مُصْطَفَيَانِ   مُعْطَى ← مُعْطَيَانِ gibi.

MANKÛS İSİMLERDE TESNİYE

Mankûs isimlerden (ya) düşmüşse, tesniyelerinde bu (ya) geri gelir:

هَادٍ ← هَادِيَانِ   مُهْتَدٍ ← مُهْتَدِيَانِ gibi.

MEMDÛD İSİMLERDE TESNİYE

Memdûd ismin sonundaki hemze müenneslik içinse حَمْرَاءُ gibi, tesniye olması halinde bu hemze (vav)' a dönüşür:

حَمْرَاءُ ← حَمْرَوَانِ gibi.

Bu ismin sonundaki hemze kelimenin aslından ise, olduğu gibi kalır:

قَرَّاءٌ ← قُرَّآنِ gibi.

Şayet bu isimlerdeki hemzenin aslı (vav) veya (ya) ise tesniyelerinde (vav)' a dönüştürülebileceği gibi olduğu gibi de bırakılabilir:

دُعَاءٌ ← دُعَاوَانِ – دُعَاآنِ   كِسَاءٌ ← كِسَاوَانِ – كِسَاآنِ gibi.

Hemze olarak kalması Arapça'ya daha yatkındır. (1)

---

(1) مَبَادِئُ الْعَرَبِيَّةِ C:4, S:82

Son harfi düşen isimlerde bu düşen harfin yerine başka bir harf getirilmemişse, bu isimlerin tesniyelerinde düşen harf geri gelir:

أَخَوَانِ ← أَخٌ أَبَوَانِ ← أَبٌ gibi.

Yalnız اَلْيَدُ – اَلْفَمُ kelimeleri bu kaidenin istisnası olarak bunların düşen harfleri tesniyelerinde geri gelmez:

فَمَانِ ← فَمٌ يَدَانِ ← يَدٌ gibi.

Ama bu tür kelimelerde düşen harfin yerine başka bir harf gelmişse, tesniyelerinde bu harf olduğu gibi kalır.

اِبْنَانِ ← اَلاِبْنُ اِسْمَانِ ← اَلاِسْمُ سَنَتَانِ ← اَلسَّنَةُ gibi.

Bu isimlerin aslı, سَنَوٌ – سَمَوٌ – بَنَوٌ şeklindendir.

3- CEMİ İSİM:

Cemi (çoğul) isim, aynı cinsten varlıkların ikiden çoğunu göstermek için kullanılan isimlerdir.

ÖZEL İSİMLERDE CEMİ'

Özel isimler, belli ve tek bir varlığı adlandırdıkları için çoğul eki almazlar:

جَبْرَائِيلُ – مَكَّةُ – قُونْيَا gibi.

Fakat aynı ismi alanlar çoğalırsa o zaman çoğul olurlar:

مُحَمَّدُونَ ← مُحَمَّدٌ gibi.

Özel isim aslında bir tek varlığa ad olarak verildiği halde zamanla bu adı alanlar çoğalıyor ki, o zaman çoğul yapılması kaçınılmaz oluyor.

Türkçe'de çoğullar, tekil isimlerin ses uyumuna göre sonuna ler, -lar, ekleri getirilerek elde edildiği halde Arapça'da bu dilin özelliğine göre üç çeşit cemi vardır. Şimdi bunları incelemeye çalışalım.

1- CEMİ MÜZEKKER SALİM:

Bu cemi şekli, müfred isimlerin sonuna (ون) eklemek suretiyle elde edilir:

مُسْلِمُونَ ← مُسْلِمٌ gibi.

Bu (vav) ismin nasb ve cer hallerinde (ya)' ya dönüşür:

مَرَرْتُ بِالْمُسْلِمِينَ – رَأَيْتُ الْمُسْلِمِينَ – قَدِمَ الْمُسْلِمُونَ gibi.

Müfred isimler bu şekilde cemi yapılınca ismin şekli değişmez. Bu cemi şekline "sâlim" denmesi de bundandır. Müfred bir ismi bu şekilde cemi yapabilmek için ismin:

a) Özel isim olması

مُحَمَّدُونَ ← مُحَمَّدٌ gibi.

b) Akıllı erkeklere ait olması veya bunların sıfatı olması,

مُؤْمِنُونَ ← مُؤْمِنٌ زَيْدُونَ ← زَيْدٌ gibi.

c) Sonunda yuvarlak (ta) bulunmaması, مُعَاوِيَةُ gibi.

d) Bileşik halde olmaması gerekir:

عَبْدُاللّهِ – أَبُوبَكْرٍ gibi.

Değilse isim, bu şekilde cemi yapılamaz.

MAKSÛR İSİMLERDE CEMİ:

Maksûr isimler cemi yapılmak istenince sondaki elif atılır. Ancak elifin atıldığını belirtmek için, eliften önceki harfin harekesi fetha olarak kalır:

مُصْطَفَى← مُصْطَفَيْنَ – مُصْطَفَوْنَ gibi.

MANKUS İSİMLERDE CEMİ

Yukarıda müfred isimler cemi yapılırken cemilik alameti (ون) ismin sonuna değişiklik yapılmaksızın eklenir demiştik. Sözünü

ettiğimiz bu durumdan daha önce temas ettiğimiz mankûs isimler hariçtir. Zira bu isimlerin sonundaki (ya), cemi yapılmadan önce atılır. Atılan (ya)' dan önceki harfin kesre olan harekesi (ون) da zammeye (ين) da ise kesreye dönüşür:

هَادٍ ← هَادُونَ -هَادِينَ gibi.

Oysa, هَادُونَ → هَادِيُونَ şeklinde olması gerekirdi.

MEMDÛD İSİMLERDE CEMİ

Memdûd isimlerin durumu tesniyesindeki gibidir: وَضَّاءٌ ← وَضَّاؤُونَ. بَنَّاءٌ ← بَنَّاؤُونَ – بَنَّاوُونَ gibi. Tesniye bahsine bak.

Yukarıda sözü edilen özel isimlerin sıfatlarının da bu şekilde cemi yapılabileceğini söylemiştik. Ancak, özel isimlerde olduğu gibi, bunlarda da bazı şartlar aranır. Bu şartlar:

a) Müenneslerinde yuvarlak (ta) bulunabilen fakat kendilerinde bulunmayan sıfatlardan olmalı:

مُسْلِمٌ – مُسْلِمَةٌ gibi.

b) أَفْعَلُ şeklinde ism-i tafdil anlamı ifade eden sıfatlardan olmalı:

أَكْبَرُ ← أَكْبَرُونَ gibi.

أَفْعَلُ şeklinde olup da ism-i tafdil anlamı ifade etmeyen ve müennesleri فَعْلاَءُ vezninde olan sıfat-ı müşebbehelerden olmamalı: أَبْيَضُ – أَسْوَدُ gibi.

c) Müennesleri فَعْلَى vezninde olan فَعْلاَنُ şeklindeki sıfatlardan olmamalı:

عَطْشَى ←– عَطْشَانُ. نَشْوَى ←– نَشْوَانُ gibi

d) Müennesi müzekkeri farksız olan sıfatlardan olmamalı:

صَبُورٌ – جَرِيحٌ. gibi.

Bu sıfatların izahı geçti.

Daha önce emsilede izahları geçen ism-i mensûblar da sıfat hükmünde olduğundan şartlara uygun olması halinde onlar da bu şekilde cemi olurlar:

اَلشَّامِيُّ ← اَلشَّامِيُّونَ. gibi.

CEMİ MÜZEKKERİ SÂLİME BENZEYENLER

Yukarıda belirtmeye çalıştığımız şartları taşımayan fakat cemi müzekker şeklinde cemi yapılabilen bir takım kelimeler vardır ki, şartların bulunmamasından dolayı bunlara doğrudan cemi müzekker denmeyip cemi müzekker sâlime benzeyenler denir. Bunlar da onlar gibi i' rab edilirler. Bu kelimeler:

أُولُو = Sahipler,

بَنُونَ = Oğullar,

أَهْلُونَ = Ahali,

عِلِّيُّونَ = Cennet' in en üst katı, tabakası,

أَرَضُونَ = Yerler, araziler,

عَالَمُونَ = Alemler,

سِنُونَ = Yıllar ve benzerleri,*

عِشْرُونَ = Yirmiden,

تِسْعُونَ = Doksana kadar sayılar, gibi.

* سِنُونَ nin benzerlerinden maksat, son harfleri düşen ve bu düşen harfin yerine yuvarlak (ta) alan üç harfli kelimelerdir ki sayıları sınırlıdır. Bu kelimeler:

ثُبَةٌ – عِزَةٌ – عِضَةٌ – ظُبَةٌ – كُرَةٌ – مِئَةٌ. dür.

مِئُونَ = Yüzler,

كُرُونَ = Toplar,

ظُبُونَ = Bıçak ve benzeri kesici şeylerin ağzı,

عِضُونَ = Parçalar, bölümler,

عِزُونَ = Grup, parça, bölük, birlik,

ثُبُونَ = Grup, bölük, cemaat, süvari birliği, gibi. (1)

2- CEMİ MÜENNES SÂLİM

Bu cemi şekli de yukarıdakinin aksine müenneslerin cemisidir. Bunun cemilik alâmeti de (ات) dir. Bu alâmet de müfred müennes isimlerin sonunda değişiklik yapılmaksızın eklendiği için bu cemi şekline de " sâlim" denmiştir:

مَرْيَمُ ← مَرْيَمَاتٌ زَيْنَبُ ← زَيْنَبَاتٌ gibi.

Ancak, bu durumun üç istisnası vardır.

a) Sonunda yuvarlak (ta) bulunan isimlerden bu işlem yapılmadan önce (ta) atılır:

فَاطِمَةُ ← فَاطِمَاتٌ gibi.

b) Sonunda maksûr müenneslik elifi veya memdûde elifi bulunan isimlerde de tesniyelerinde yapılan işleme baş vurulur: Meselâ:

عَصًا ← عَصَوَاتٌ اَلسَّمَاءُ ← اَلسَّمَاوَاتُ فُضْلَى ← فُضْلَيَاتُ

رَحًى ← رَحَوَاتٌ gibi.

Tesniye bahsinde bak.

c)Birinci harfinin harekesi fetha, orta (ikinci) harfi sahih ve sakin olan isimlerin cemi işleminde, sâkin olan orta harfin harekesi fethaya dönüşür:

(1) جَامِعُ الدُّرُوسِ الْعَرَبِيَّةِ C:2, S:16

ظَبَيَاتٌ ← ظَبْيَةٌ gibi.

Ama orta harf sâkin olduğu halde illet harfi olur veya fetha ile harekeli ise olduğu gibi kalır:

شَجَرَاتٌ ← شَجَرَةٌ · جَوْزَاتٌ ← جَوْزَةٌ · زَيْنَبَاتٌ ← زَيْنَبُ gibi.

خُطْوَةٌ – كِسْرَةٌ gibi birinci harflerinin harekesi zamme veya kesre olan isimlerin cemilik işleminde orta harflerinin harekelerinin fetha olması gerekmez. Fetha olabileceği gibi sâkin de olabilir. Hatta böylesi isimlerde birinci harfin harekesi gibi hareke de verilebilir:

كِسْرَاتٌ – كِسِرَاتٌ ← كِسْرَةٌ . خَطَوَاتٌ – خُطْوَاتٌ – خُطُوَاتٌ ← خَطْوَةٌ

gibi.

Müenneslerin sıfatlarında ise, değişiklik yapılmaksızın doğrudan cemi yapma yoluna gidilir:

خُشْنَاتٌ ← خُشْنَةٌ · حَسَنَاتٌ ← حَسَنَةٌ · جِلْفَاتٌ ← جِلْفَةٌ

ضَخْمَاتٌ ← ضَخْمَةٌ gibi.

CEMİ MÜENNESİN KIYASÎ VE SEMAÎ OLANLARI:

1- KIYASÎ CEMİ MÜENNES

Beş grup isimde cemi müennes kıyasîdir. Yani şimdi aşağıda sıralayacağımız isimler bu şekilde cemi yapılır. Bunlara benzeyen isimler de bunlara kıyas edilerek aynı şekilde cemi yapılır. Kıyasîden maksat, benzerlerine genelleştirmektir. Yani mevcut olan örnekleri, benzerlik yolu ile çoğaltmaktır. Bu kısa açıklamadan sonra kıyasî cemi müennesleri sıralayalım, sonra da semaîlere geçelim.

a) Müennes (kadın) özel isimler:

مَرْيَمَاتٌ ← مَرْيَمُ · هِنْدَاتٌ ← هِنْدٌ . زَيْنَبَاتٌ ← زَيْنَبُ gibi.

b) İsim ister müennes olsun ister olmasın daha önce belirtilen müenneslik alâmetlerini taşıyan isimler. Bu alâmetler; yuvarlak (tâ), müennes maksûre elifi, müennes memdûde elifidir. Şimdi bunlara sırayla örnekler verelim:

وَرْدَةٌ = Bir tane gül,

وَرْدَاتٌ = Güller,

فَاطِمَةُ ← فَاطِمَاتٌ gibi.

Bu misallerde de görüldüğü gibi sonu yuvarlak (ta) ile biten isimlerde cins ismi, özel isim ayrımı yoktur. Hatta bu tür isimler erkeklere de verilse durum yine değişmez:

طَلْحَةُ ← طَلْحَاتٌ gibi.

Bunlarda önemli olan ismin sonunda bu (ta)' nın bulunmasıdır. Ancak şu isimler bu kaidenin dışında kalır:

مِلَّةٌ – شَفَةٌ – أُمَّةٌ – أَمَةٌ – شَاةٌ – اِمْرَأَةٌ

Zira bu isimlerin cemileri sırasıyla,

اَلنِّسَاءُ = Kadınlar,

اَلشِّيَاهُ = Koyunlar,

أَلْإِمَاءُ = Cariyeler,

اَلأُمَمُ = Milletler, ümmetler

اَلشِّفَاهُ = Dudaklar,

اَلْمِلَلُ = Milletler, gibidir.

Bu isimlerin sıfatları da aynı durumdadır:

مُرْضِعَةٌ ← مُرْضِعَاتٌ عَالِمَةٌ ← عَالِمَاتٌ gibi.

Sonunda maksûre elifi olanlar:

ذِكْرَى ← ذِكْرَيَاتٌ كُبْرَى ← كُبْرَيَاتٌ gibi.

Bu sıfatlarda müzekkerler فَعْلاَنُ şeklinde olanlar bu kaidenin istisnasıdır. Zira bunların cemileri,

سَكْرَى – سَكَارَى – سُكَارَى → سَكْرَانُ = Sarhoşlar,

عَطَاشَى – عِطَاشٌ – عَطْشَى → عَطْشَانُ şeklindedir.

Nitekim bunların müzekkerleri de cemi müzekker şeklinde cemi yapılmamaktadır. Görüldüğü gibi bunların müzekkerleri, müennesleri

aynı cemi şeklinde birleşmektedir. Yani her iki cinsin, bir cemi şekli bulunmaktadır.

Sonunda memdûde elifi bulunanlar:

عَذْرَاءُ – عَذْرَاوَاتٌ = Bakire,

صَحْرَاءُ – صَحْرَاوَاتٌ = Çöl, gibi.

Müzekkerleri أَفْعَلُ şeklinde sıfat-ı müşebbehe olan فَعْلاَءُ veznindeki sıfatlar da bu kaidenin istisnasıdır. Zira bunların da müzekkerlerinin, müenneslerinin cemileri birdir, o da فُعْلٌ şeklindedir:

أَسْوَدُ – سَوْدَاءُ ← سُودٌ أَحْمَرُ – حَمْرَاءُ ← حُمْرٌ gibi.

c) Harfleri üçten fazla olan mastarlar:

تَعْرِيفٌ ← تَعْرِيفَاتٌ إِحْسَانٌ ← إِحْسَانَاتٌ gibi.

d) Akılsız müzekkerlerin sıfatları, ism-i tasğirleri de bunlara dahildir. Zira ism-i tasğirler de sıfat hükmündedir:

مَعْدُودٌ – مَعْدُودَاتٌ = Sayılı,

دُرَيْهِمٌ – دُرَيْهِمَاتٌ = Paracık. gibi.

e) اِبْنٌ – ذِی kelimeleri ile başlayan akılsızlara ait isimler:

اِبْنُ آوَى = Çakal,

بَنَاتُ آوَى = Çakallar,

ذِی الْقِعْدَةِ = Zilka'de,

ذَوَاتُ الْقِعْدَةِ = Zilkadeler. Zira bunların akıllılara ait olanları, cemi müzekkerler gibidir:

اِبْنُ عَبَّاسٍ – بَنُو عَبَّاسٍ = Abbasi oğulları.

ذُو الْفَضْلِ – ذَوُو الْفَضْلِ = Faziletliler, gibi.

2- SEMÂİ CEMİ MÜENNES

Yukarıda sayılan isim grupları dışında bu şekilde cemi yapılan isimler semaidir, çoğaltılamaz, olduğu gibi yani, duyulduğu gibi bırakılır. Daha önce semai kelimesinin izahı yapıldı.

اَلْحَمَّامُ - اَلْحَمَّامَاتُ = Hamam,

اَلسِّجِلُّ - اَلسِّجِلاَّتُ = Kayıt,

اَلسُّرَادِقُ - السُّادِقَاتُ = Çadır, otağ,

اَلإِصْطَبْلُ - اَلإِصْطَبْلاَتُ = Ahır, tavla, gibi.

Yukarıda belirtilen cemi müennes şartlarını taşımayan fakat onlar gibi cemi yapılabilen bir takım isim vardır. ki, bunlara cemi müennes salime benzeyenler denir.

اَلْبِنْتُ → بَنَاتٌ = Kızlar.

أَلأُخْتُ → أَخَوَاتٌ = Bacılar.

أَلاَتُ (← أُولُو)nün müennesi= Sahipler, gibi bunlarda (ت) kelimenin aslındandır.İ' rab yönünden bunlar da onlar gibi işlem görür.

3- CEMİ TEKSİR

Cemi teksir veya cemi mükesser, kırık cemi demektir. Zira bu cemi şeklinde müfredin şekli değişir, yani kırılır. Bundan önceki iki cemi şeklinde müfredin şekli değişmediği için onlara, " sâlim" dendiğini söylemiştik. Bu ceminin müfredinde değişme:

a) Müfrede bir veya daha fazla harf ekleme şeklinde olur:

قَلَمٌ ← أَقْلاَمٌ سَهْمٌ ← سِهَامٌ gibi.

b) Harfler ne artar ne eksilir, yalnız harflerin harekelerini değiştirmek suretiyle olur:

اَلأَسَدُ ← الأُسُدُ gibi.

c) Müfredden harf eksiltmek suretiyle olur:

رَسُولٌ ← رُسُلٌ كِتَابٌ ← كُتُبٌ gibi.

d) Harf artması veya eksilmesinde harekelerin değişmesiyle olur:

عُصْفُورٌ ← عَصَافِيرُ = Serçeler.

عَمُودٌ ← عُمُدٌ = Direkler, gibi.

Görüldüğü gibi bu cemi şekli daha doğrusu şekilleri, daha önce geçen sâlim cemi şekillerinden farklıdır. O cemiler, Türkçe' deki cemi şekline benzediği halde bu ceminin Türkçe' de benzeri yoktur. Onun için bu cemi şekli üzerinde daha fazla durmamız gerekecektir. Üç kısma ayrılışı, siğalarının çok ve değişik şekiller arzetmesi bizi, bu konuyu daha geniş tutmaya zorlamıştır.

CEMİ TEKSİRİN ÇEŞİTLERİ

Konumuz olan cemi teksir, cemi kılle, cemi kesre ve münteha-l cümu' olmak üzere üç kısımdır. Bu kısımlardan her birinin kendine ait özellikleri ve siğaları vardır. Şimdi sırayla bunları izah etmeye çalışalım.

1- Cemi kılle

Cemi kılle, adından da anlaşılacağı üzere sayıları, daha doğrusu sayılanları diğer cemilere göre az olan cemilerdir. Bu cemi şekli, üçten on' a kadar olan sayıları gösterir. Bundan fazlasını göstermez. Daha fazla sayılar için başka cemi şekilleri kullanılır. Bu ve bundan sonraki cemi siğaları toplu olarak gösterilecektir.

2- Cemi kesre

Cemi kesre, adından da anlaşılacağı üzere üçten başlayarak sınırsız sayılar için kullanılır.

3- Münteha-l cümu'

Münteha-l cümu', son cemi şekli demektir. Bu cemi şeklinden sonra yani cemi, bu şekli aldıktan sonra bir daha cemi yapılamaz. Onun için bu cemi şekline son cemi anlamında bu ad verilmiştir. Oysa yukarıdaki cemi şekillerinden bazılarının, bir hatta iki defa daha cemi yapıldığı olur:

أُسَارَى - أَسْرَى ← أَسِيرٌ = Bir tutsak,

أَكَالِبُ - أَكْلُبٌ - كِلَابٌ ← كَلْبٌ = Bir köpek, gibi.

Bu cemi şeklini, yukarıda sözü geçen cemi teksirin elifinden sonra, harekeli iki harf veya üç harf bulunup ortası sâkin olmasından tanıyabiliriz.

فَوَاصِلُ = Aralar,

مَسَاجِدُ = Mescitler,

مَثَاقِيلَ = Ölçekler,

مَفَاتِيحُ = Anahtarlar, gibi.

Bazan bir cemi şeklinin ifade ettiği fertleri daha da çoğaltmak için bu cemi, bir defa daha cemi yapılır.

اَلْأَيْدِى = Eller, اَلْأَيَادِى gibi. اَلْأَيْدِى kelimesi bir daha cemi yapıldığı için münteha--l cümu' değil اَلْأَيَادِى kelimesi bir daha cemi yapılamadığı için münteha-l cümu' dandır.

Son cemi şekilleri (Münteha-l cümu') bir daha cemi yapılamaz derken cemi teksir ile cemi yapılamaz demek istedik. Değilse sâlim (sahih) cemi şekilleriyle cemi yapılabilir. Meselâ:

اَلصَّاحِبَةُ ← الصَّوَاحِبُ = Arkadaş,

صَوَاحِبَاتٌ = Arkadaşlar,

أَفْضَلُ ← أَفَاضِلُ = Daha faziletli

أَفَاضِلُونَ = Daha faziletliler, gibi.

Münteha-l cümu' dışındaki cemiler de sâlim cemi şekilleriyle bir defa daha cemi yapılabilirler:

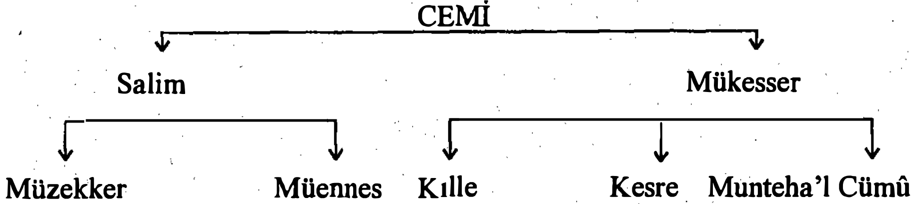
أَلسَّيِّدُ ← اَلسَّادَةُ ← السَّادَاتُ = Efendi,

اَلنَّادِى ← اَلْأَنْدِيَةُ ← اَلْأَنْدِيَاتُ = Kulüp, dernek, gibi

Buraya kadar cemiler hakkında bir şeyler vermeye çalıştık. Cemilerle ilgili diğer bilgiler konunun sonunda verilecektir. Sonuç olarak cemilerin, sâlim (sahih), Teksir (mükesser) olmak üzere iki kısma ayrıldığını, birincilerde müfredin şekli değişmediği için salim, ikincilerde değiştiği için, Mükesser dendiğini öğrendik. Her ikisinin

de kendi arasında kısımlara ayrıldığını gördük. Teksir siğalarına geçmeden önce burada bu durumu şematik olarak gösterelim.

Şema-3

Yerinde yapılan izahlardan da anlaşılacağı üzere sâlim cemilerin her iki kısmının da oluşturulması için bu şekilde cemi yapılmak istenen müfrede iki harf ilavesi gerekiyor ki, bu cemi Türkçe' deki cemi şekline benzer. Bundan dolayı da basittir.

Cemi teksirin -ki buna mükesser de denir -ise birçok siğası vardır. Daha önce de belirttiğimiz gibi bu cemi şekli, bu şekilde cemi yapılmak istenen müfredin, harekesi değiştiği veya harf ilave edildiği veyahut da harfi eksildiği için, birbirinden farklı birçok siğaları vardır. Bu siğalardan bir kısmı semaidir. Yani, duyulduğu ve olduğu gibi bırakılır. Başkaları bunlara kıyas edilerek, benzetilerek çoğaltılamaz. Semaiden maksat budur. Bir kısmı da kıyasidir. Yani, başkaları bunlara kıyas edilerek, benzetilerek çoğaltılır. Kıyasiden de maksat budur.

Bu cemi şekillerinden

أَحْمَرُ - حَمْرَاءُ → حُمْرٌ = Kırmızı, gibi.

yalnız bir cemisi olanlar olduğu gibi,

حِمْلٌ → أَحْمَالٌ - حُمُولٌ = Yük, gibi

birden fazla cemileri bulunanların varlığını hatırlatırız. Şimdi cemi teksir adı altında toplanan bu üç ceminin siğalarını birer birer ele alarak gözden geçirmeye çalışalım.

CEMİ KILLE SİĞALARI

Cemi kıllenin dört siğası (şekli) vardır. Bunlar:

أَفْعُلٌ - أَفْعَالٌ - أَفْعِلَةٌ - فِعْلَةٌ şekilleridir.

1- أَفْعُلٌ şekli

a) فَعْلٌ vezninde orta harfi sahih olan her üç harfli isim bu şekilde cemi olur:

شَهْرٌ → أَشْهُرٌ = Ay,

كَلْبٌ → أَكْلُبٌ = Köpek

نَصْلٌ → أَنْصُلٌ = Namlu, gibi.

Bu durumda yani, فَعْلٌ vezninde olan sıfatlar bu şekilde cemi olmaz. Ancak,

عَبْدٌ → أَعْبُدٌ = Kul, gibi

isimlenmiş yani, isim gibi kullanılanları bu şekilde cemi olabilir.

b) Üçüncü harfi med harflerinden olan dört harfli her müennes isim bu şekilde cemi olur:

اَلْعَنَاقُ → أَعْنُقٌ = Dişi oğlak,

يَمِينٌ → أَيْمُنٌ = Yemin, gibi

Bu şekilde müzekker olup da bu cemi siğasıyle kaideye aykırı olarak cemi olan isimler vardır:

شِهَابٌ → أَشْهُبٌ = Şûle, Ateş parçası,

غُرَابٌ → أَغْرُبٌ = Karga,

جَنِينٌ → أَجْنُنٌ = Bebek,

عَتَادٌ → أَعْتُدٌ = Melzeme, gibi

Orta harf illetli olan üç harfli فَعْلٌ veznindeki isimler de bu şekilde cemi olmaz. Yine bunun da

عَيْنٌ → أَعْيُنٌ =Göz, gibi

istisna teşkil eden cemileri vardır.

2- أَفْعَالٌ şekli

Yukarıdaki أَفْعُلٌ siğası فَعْلٌ vezninde orta harfi sahih olan her üç harfli ismin cemi şeklidir, dedik. Üç harfli olup da bu kaide dışında kalan isimler de bu şekilde cemi olurlar. Yani فَعْلٌ vezninde olmayıp da فَعُلٌ – فِعِلٌ – فَعَلٌ – فَعِلٌ – فُعُلٌ – فِعْلٌ – فُعْلٌ vezninde olanlar veya orta harfi sahih olmayanlar bu şekilde cemi olurlar ki bu, hemen hemen üç harfli isimlerin tümü demektir. Sırayla misâller:

قُفْلٌ → أَقْفَالٌ = Kilit,

تُرْكٌ → أَتْرَاكٌ = Türk,

جُنْدٌ → أَجْنَادٌ = Asker,

عُمْرٌ → أَعْمَارٌ = Ömür, gibi.

حِمْلٌ → أَحْمَالٌ = Yük,

طِفْلٌ → أَطْفَالٌ = Çocuk,

قِسْمٌ → أَقْسَامٌ = Kısım,

فِعْلٌ → أَفْعَالٌ = İş,

فِكْرٌ → أَفْكَارٌ = Fikir,

ذِكْرٌ → أَذْكَارٌ = Zikir,

زِرٌّ → أَزْرَارٌ = Düğme, gibi.

عُنُقٌ → أَعْنَاقٌ = Boyun,

أُذُنٌ → آذَانٌ = Kulak,

هُدُبٌ → أَهْدَابٌ = Kirpik,

عُقُبٌ → أَعْقَابٌ = Sonuç, gibi.

كَتِفٌ → أَكْتَافٌ = Omuz,

كَبِدٌ → أَكْبَادٌ = Karaciğer,

فَخِذٌ → أَفْخَاذٌ = But,

وَرِكٌ → أَوْرَاكٌ = Kalça, gibi.

جَمَلٌ → أَجْمَالٌ = Deve,

فَلَكٌ → أَفْلاَكٌ = Felek,

وَلَدٌ → أَوْلاَدٌ = Çocuk,

قَلَمٌ → أَقْلاَمٌ = Kalem,

وَثَنٌ → أَوْثَانٌ = Put,

وَرَقٌ → أَوْرَاقٌ = Yaprak,

وَتَدٌ → أَوْتَادٌ = Kazık, gibi.

إِبِلٌ → آبَالٌ = Deve, gibi

عَضُدٌ → أَعْضَادٌ = Pazu, gibi.

Orta harfi illetli olanlar:

ثَوْبٌ → أَثْوَابٌ = Çamaşır,

بَيْتٌ → أَبْيَاتٌ = Ev,

خَالٌ → أَخْوَالٌ = Dayı,

مَالٌ → أَمْوَالٌ = Mal,

قَوْلٌ → أَقْوَالٌ = Söz,

يَوْمٌ → أَيَّامٌ = Gün,

حَالٌ → أَحْوَالٌ = Hal, gibi.

Bunların arasına almadığımız فُعَلٌ vezninde olan isimlerin bir kısmının da, bu şekilde cemi olmasına rağmen- رُطَبٌ → أَرْطَابٌ hurma gibi- genellikle bu vezin فِعْلاَنٌ şeklinde cemi olur.

Yukarıdaki أفْعُلٌ şeklinde cemi olması gereken

فَرْخٌ → أَفْرَاخٌ = Yavru,

حَمْلٌ → أَحْمَالٌ = Yük, gibi.

kelimeler kaideye aykırı olarak bu şekilde cemi olmuşlardır.

İsim olmayıp sıfat oldukları halde

شَهِيدٌ = Şehit,

عَدُوٌّ = Düşman,

جَلْفٌ = Kaba,

kelimeleri kaideye aykırı olarak sırayla, أَشْهَادٌ – أَعْدَاءٌ – أَجْلاَفٌ şeklinde cemi olmuşlardır.

3- أَفْعِلَةٌ şekli

Bu cemi şekli, üçüncü harfi med olan dört harfli müzekker isimlerin tümü içindir:

عَمُودٌ → أَعْمِدَةٌ = Direk,

طَعَامٌ → أَطْعِمَةٌ = Yemek,

زَمَانٌ → أَزْمِنَةٌ = Zaman,

حِمَارٌ → أَحْمِرَةٌ = Eşek,

نِصَابٌ → أَنْصِبَةٌ = Kapza,

غُلاَمٌ → أَغْلِمَةٌ = Uşak,

زِمَامٌ ← أَزِمَّةٌ = Yular,

نَصِيبٌ ← أَنْصِبَةٌ = Nasip, pay,

سُؤَالٌ ← أَسْئِلَةٌ = Soru, gibi.

Bu durumda olan muzaaf veya sonu illetli isimler de aynı şekilde cemi olurlar:

دَلِيلٌ ← أَدِلَّةٌ (دَلَّ) = Kılavuz,

شَحِيحٌ ← أَشِحَّةٌ (شَحَّ) = Pinti,

ذَلِيلٌ ← أَذِلَّةٌ (ذَلَّ) = Perişan,

قَبَاءٌ ← أَقْبِيَةٌ = Aba,

بِنَاءٌ ← أَبْنِيَةٌ = Bina, gibi.

4- فِعْلَةٌ şekli

Yukarıdakilerin aksine bu siğa semaidir. Cemi kıllenin işlek olmayan, az kullanılan bir cemi şeklidir:

اَلْفَتَى ← فِتْيَةٌ = Yiğit,

صَبِيٌّ ← صِبْيَةٌ = Çocuk,

وَلَدٌ ← وِلْدَةٌ = Çocuk,

غُلاَمٌ ← غِلْمَةٌ = Uşak,

شَيْخٌ ← شِيْخَةٌ = Şeyh,

أَخٌ ← إِخْوَةٌ = Kardeş,

عَلِيٌّ ← عِلْيَةٌ = Ali, yüksek,

سَافِلٌ ← سِفْلَةٌ = Düşük, gibi.

CEMİ KESRE SİĞALARI

1- فُعْلٌ şekli

Bu cemi şekli, أَفْعَلُ vezninde müennesi فَعْلاَءُ olan sıfat-ı müşebbehenin cemisidir. Bunlarda her iki cinsin cemisi aynıdır:

أَحْمَرُ - حَمْرَاءُ → حُمْرٌ = Kırmızı,

أَخْضَرُ - خَضْرَاءُ → خُضْرٌ = Yeşil,

أَسْوَدُ - سَوْدَاءُ → سُودٌ = Siyah, gibi.

Ancak bu durumda sıfatın orta harfi (ya) ise, (ya)' ya uygun hareke göz önünde bulundurulması gerektiğinden,

أَبْيَضُ - بَيْضَاءُ → بِيضٌ denir.

Bu sıfatların فُعْلاَنٌ şeklinde de cemi olabileceklerini hatırlatırız:

أَعْمَى → عُمْيٌ– عُمْيَانٌ = Kör,

أَسْوَدُ → سُودٌ - سُودَانٌ = Siyah,

أَخْرَسُ → خُرْسٌ - خُرْسَانٌ = Tat, dilsiz,

أَطْرَشُ → طُرْشٌ - طُرْشَانٌ = Tat, dilsiz, gibi.

2- فُعُلٌ şekli

Bu cemi şekli, son harfi sahih, üçüncü harfi med harflerinden olan ve muzaaf olmayan dört harfli isimler için geçerlidir. Sözü edilen bu med harfi elif ise cemide iki cins arasında fark olmaz;

حِمَارٌ → حُمُرٌ = Eşek,

قَضِيبٌ → قُضُبٌ = Sopa,

ذِرَاعٌ → ذُرُعٌ = Kol,

عَمُودٌ → عُمُدٌ = Direk,

كُرَاعٌ → كُرُعٌ = Paça,

سَرِيرٌ → سُرُرٌ = Karyola,

رَسُولٌ → رُسُلٌ = Peygamber,

كِتَابٌ → كُتُبٌ = Kitap, gibi.

3- فُعَلٌ şekli.

Bu cemi şekli, فُعْلَةٌ ve فُعْلَى veznindeki (ism-i tafdil أَفْعَلُ nün müennesi) isim ve sıfatların cemisidir. Sırayla misâller:

قُرْبَةٌ → قُرَبٌ = Yakınlık,

غُرْفَةٌ → غُرَفٌ = Oda,

حُجَّةٌ → حُجَجٌ = Delil,

أُمَّةٌ → أُمَمٌ = Millet,

جُمْلَةٌ → جُمَلٌ = Cümle,

رُكْبَةٌ → رُكَبٌ = Diz,

فُرْصَةٌ → فُرَصٌ = Fırsat,

كُبْرَى → كُبَرٌ = Daha büyük,

صُغْرَي → صُغَرٌ = Daha küçük, gibi.

4- فِعَلٌ şekli

فِعْلَةٌ vezninde isimler bu şekilde cemi olur:

قِطْعَةٌ → قِطَعٌ = Parça,

نِعْمَةٌ → نِعَمٌ = Nimet,

حِجَّةٌ → حِجَجٌ = Yıl,

كِسْرَةٌ → كِسَرٌ = Parça, kırıntı, gibi.

5- فُعَالٌ şekli

Bu cemi şekli, sonu illetli olan فَاعِلٌ şeklinde akıllı erkeklere ait sıfatlar için geçerlidir:

قَاضٍ (اَلْقَاضِى) → قُضَاةٌ = Hakim,

رَامٍ → رُمَاةٌ = Atıcı,

غَازٍ → غُزَاةٌ = Gazi,

جَانٍ → جُنَاةٌ = Suçlu, gibi.

6- فَعَلَةٌ şekli

Bu cemi şekli de son harfi illet harfi olmayan فَاعِلٌ şeklinde akıllı erkeklere ait sıfatlar için geçerlidir:

كَامِلٌ → كَمَلَةٌ = Tam,

سَاحِرٌ → سَحَرَةٌ = Büyücü,

مَاهِرٌ → مَهَرَةٌ = Mahir, becerikli,

كَاتِبٌ → كَتَبَةٌ = Yazar,

عَامِلٌ → عَمَلَةٌ = İşçi, gibi.

7- فَعْلَى şekli

Bu cemi şekli, ism-i mefûl anlamı ifade eden فَعِيلٌ veznindeki sıfatlar için geçerlidir. Bu sıfatların ölüm veya acı duyma gibi mânâlar ifade etmesi şartı da vardır:

قَتِيلٌ → قَتْلَى = Öldürülmüş,

جَرِيحٌ → جَرْحَى = Yaralı,

أَسِيرٌ → أَسْرَى = Tutsak, gibi.

Bu manâları ifade eden ve fâil anlamına gelen,

مَرِيضٌ → مَرْضَى = Hasta,

زَمِنٌ → زَمْنَى = Yatalak (müzmin) hasta,

هَالِكٌ → هَلْكَى = Helak olan,

مَيِّتٌ → مَوْتَى = Ölü,

أَحْمَقُ → حَمْقَى = Budala,

gibileri bunlara ilave etmek gerekir. Bu sıfatlardan bazılarının sıfat-ı müşebbehe olduğu gözden kaçmıyor. İsm-i fâil, sıfat-ı müşebbehe farkına bak.

8- فِعَلَةٌ şekli

Bu cemi şekli, son harfi sahih olan فُعْلٌ veznindeki isimler için geçerlidir:

دُبٌّ → دِبَبَةٌ = Ayı,

قُرْطٌ → قِرَطَةٌ = Küpe,

دُرْجٌ → دِرَجَةٌ = Kutu,

كُوزٌ → كِوَزَةٌ = Desti, gibi.

Kaideye uymadıkları halde,

قِرْدٌ → قِرَدَةٌ = Maymun,

هَادِرٌ → هِدَرَةٌ = Düşük,

غَرْدٌ → غِرَدَةٌ = Mantar,

kelimeleri, bu şekilde cemi olmuşlardır.

9- فُعَّلٌ şekli

Bu cemi şekli, son harfi sahih olan فَاعِلٌ veznindeki sıfatlar için geçerlidir.

ضَارِبٌ → ضُرَّبٌ = Vurucu,

صَائِمٌ → صُوَّمٌ = Oruçlu,

نَائِمٌ → نُوَّمٌ = Uyuyan, gibi.

Sonu illetli olduğu halde kaideye aykırı olarak,

اَلْغَازِى = Gazi kelimesi, غُـــزًّى şeklinde cemi olmuştur.Bazı kelimelerin birden fazla cemisi vardır.

10- فُعَّالٌ şekli

Bu cemi şekli, sonu sahih harf olan فَاعِلٌ vezninde erkeklere ait sıfatlar içindir.

صَائِمٌ → صُوَّامٌ = Oruçlu,

قَائِمٌ → قُوَّامٌ = Ayakta duran, gibi.

11- فِعَالٌ şekli

Bu cemi şekli, فَعْـلٌ - فَعْلَـةٌ - فَعَـلٌ - فَعَلَةٌ - فِعْلٌ - فُعْلٌ vezninde olan isimlerin cemisidir. Sırayla misâller:

كَعْبٌ → كِعَابٌ = Topuk,

ثَوْبٌ → ثِيَابٌ = Çamaşır,

نَصْلٌ → نِصَالٌ = Namlu,

فَرْخٌ → فِرَاخٌ = Yavru,

عَبْدٌ → عِبَادٌ = Kul, gibi.

Bu isimlerin yanı sıra bu vezinde olan sıfatlar da vardır:

صَعْبَةٌ → صِعَابٌ = Zor,

ضَخْمَةٌ - ضَخْمٌ → ضِخَامٌ = Yoğun, kalın, gibi.

قَصْعَةٌ → قِصَاعٌ = Tepsi,

جَنَّةٌ → جِنَانٌ = Cennet, bahçe. gibi.

Bu vezinde orta harfi (ya) olan isimlerden bu cemi şekline az raslanır.

ضَيْفٌ → ضِيَافٌ = Misafir,

ضَيْعَةٌ → ضِيَاعٌ = Akar, tarla, bahçe, gibi.

جَبَلٌ → جِبَالٌ = Dağ,

جَمَلٌ → جِمَالٌ = Deve(buğur),

بَلَدٌ → بِلاَدٌ = Belde, gibi.

رَقَبَةٌ = Boyun → رِقَابٌ ,

ثَمَرَةٌ = Meyve → ثِمَارٌ gibi.

ذِئْبٌ = Kurt → ذِئَابٌ ,

قِدْحٌ = Bardak → قِدَاحٌ,

ظِلٌّ = Gölge → ظِلاَلٌ

بِئْرٌ = Kuyu → بِئَارٌ

فِعْلٌ = İş → فِعَالٌ gibi.

رُمْحٌ = Mızrak → رِمَاحٌ

دُهْنٌ = Yağ → دِهَانٌ gibi.

Bu cemi şekli, bir takım sıfatların da cemisidir. فَعِيلٌ – فَعِيلَةٌ vezninde olan sıfatların bir kısmı bu şekilde cemi olurlar:

كَرِيمٌ – كَرِيمَةٌ = Cömert → كِرَامٌ

مَرِيضٌ – مَرِيضَةٌ = Hasta → مِرَاضٌ

طَوِيلٌ – طَوِيلَةٌ = Uzun → طِوَالٌ

قَصِيرٌ – قَصِيرَةٌ = Kısa → قِصَارٌ

عَرِيضٌ – عَرِيضَةٌ = Geniş → عِرَاضٌ

عَزِيزٌ – عَزِيزَةٌ = Güçlü, şerefli, yenilmez → عِزَازٌ gibi.

فَعْلاَنُ – فَعْلاَنَةُ – – فَعْلَى veznindeki sıfatlar da bu şekilde cemi olurlar:

عَطْشَانُ – عَطْشَى = Susuz عِطَاشٌ

نَدْمَانُ – نَدْمَى (نَدْمَانَةُ) = Nedim,işret arkadaşı نِدَامٌ

خُمْصَانُ – خُمْصَى = Aç خِمَاصٌ gibi.

Bu siğanın da,

رَاعٍ – رَاعِيَةٌ = Çoban → رِعَاءٌ

قَائِمٌ – قَائِمَةٌ = Ayakta → قِيَامٌ

صَائِمٌ – صَائِمَةٌ = Oruçlu → صِيَامٌ

أَعْجَفُ – عَجْفَاءُ = Zayıf, cılız → عِجَافٌ

خَيِّرٌ – خَيِّرَةٌ = Hayırlı → خِيَارٌ

جَيِّدٌ = İyi → جِيَادٌ

جَوَادٌ = At (cömert) → جِيَادٌ

أَبْطَحُ – بَطْحَاءُ = Çakıllı sel yatağı, dere, vadi → بِطَاحٌ

قَلُوصٌ = Genç deve → قِلاَصٌ

أُنْثَى = Dişi → إِنَاثٌ

نُطْفَةٌ = Duru su, nutfe → نِطَافٌ

فَصِيلٌ = Daylak, anasından ayrılan deve yavrusu → فِصَالٌ,

سَبْعٌ = Yırtıcı hayvan → سِبَاعٌ,

ضَبْعٌ = Sırtlan → ضِبَاعٌ,

gibi kelimeler,yukarıda belirtilen kaidelere aykırı olarak bu şekilde cemi olmuşlardır.

12- فُعُولٌ şekli

Bu cemi şekli, فَعِلٌ فَعْلٌ - فِعْلٌ - فُعْلٌ vezninde olan isimler içindir. Sırayla misâlleri görelim:

كَبِدٌ = Karaciğer → كُبُودٌ,

وَعِلٌ = Dağ keçisi →وُعُولٌ,

نَمِرٌ = Kaplan →نُمُورٌ gibi.

كَعْبٌ = Topuk → كُعُوبٌ,

فَلْسٌ = Para → فُلُوسٌ,

قَلْبٌ = Yürek → قُلُوبٌ,

أَسَدٌ = Arslan → أُسُودٌ,

عَيْنٌ = Göz → عُيُونٌ,

قَبْرٌ = Mezar → قُبُورٌ,

فَرْخٌ = Yavru → فُرُوخٌ gibi.

حِمْلٌ = Yük → حُمُولٌ,

ضِرْسٌ = Azı dişi → ضُرُوسٌ,

فِيلٌ = Fil → فُيُولٌ,

ظِلٌّ = Gölge → ظُلُولٌ,

دِرْعٌ = Zırh → دُرُوعٌ,

عِلْمٌ = Bilgi → عُلُومٌ gibi.

جُنْدٌ = Asker → جُنُودٌ,

رُبْعٌ = Dörtte bir → رُبُوعٌ gibi.

Bunların yanı sıra فَعَلٌ vezninde bir takım ismin bu şekilde kaideye aykırı olarak cemi yapılmış oldukları görülür:

أَسَدٌ = Arslan → أُسُودٌ,

شَجَنٌ = Üzüntü → شُجُونٌ,

نَدَبٌ = Yara izi → نُدُوبٌ,

ذَكَرٌ = Erkek → ذُكُورٌ,

طَلَلٌ = Harabe → طُلُولٌ gibi.

13- فِعْلاَنٌ şekli

Bu cemi şekli, فُعَالٌ – فُعَلٌ – فُعْلٌ – فَعْلٌ ölçüsündeki isimler içindir. Sırayla misâller:

غُلاَمٌ = Uşak → غِلْمَانٌ,

غُرَابٌ = Karga → غِرْبَانٌ,

ذُبَابٌ = Sinek → ذِبَّانٌ gibi.

جُرَذٌ = Bir çeşit fare (keme) → جِرْذَانٌ,

صُرَدٌ = Bir nevi kuş → صِرْدَانٌ gibi.

كُوزٌ = Testi → كِيزَانٌ,

نُورٌ = Nur, ışık → نِيرَانٌ,

عُودٌ = Çöp → عِيدَانٌ,

حُوتٌ = Yunus balığı → حِيتَانٌ gibi.

Görüldüğü gibi bu isimlerin genellikle orta harfi (vav)' dur.

تَاجٌ = Taç → تِيجَانٌ,

قَاعٌ = Düz ova → قِيعَانٌ,

نَارٌ = Ateş → نِيرَانٌ,

جَارٌ = Komşu → جِيرَانٌ gibi.

Görüldüğü gibi bunların da orta harfi (vav)' dan dönüşmüş eliftir.

Bunlar dışında aşağıdaki kelimeler de kaideye aykırı olarak bu şekilde cemi olmuşlardır. Bu kelimeler:

صِنْوٌ = Benzer, eş → صِنْوَانٌ,

غَزَالٌ = Ceylan → غِزْلاَنٌ,

صِوَارٌ = Sığır sürüsü, misk kutusu → صِيرَانٌ,

ظَلِيمٌ = Deve kuşu → ظِلْمَانٌ,

خَرُوفٌ = Kuzu → خِرْفَانٌ,

قِنْوٌ = Hurma salkımı → قِنْوَانٌ,

حَائِطٌ = Duvar, bahçe → حِيطَانٌ,

حِسْلٌ = Keler veya yavrusu → حِسْلاَنٌ,

خِرْصٌ = Mızrak ucu veya küpe halkası → خِرْصَانٌ,

ضَيْفٌ = Misafir → ضِيفَانٌ,

شَيْخٌ = Şeyh → شِيخَانٌ,

فَصِيلٌ = Deve yavrusu (daylak) → فِصْلاَنٌ,

صَبِيٌّ = Çocuk → صِبْيَانٌ gibi.

14- فُعْلاَنٌ şekli

Bu cemi şekli فَعْلٌ vezninde orta harfi sahih harf olan, فَعِيلٌ ve فَعَلٌ veznindeki isimlerin cemisidir. Sırayla misâller:

ظَهْرٌ = Arka, sırt → ظُهْرَانٌ,

بَطْنٌ = Karın → بُطْنَانٌ,

عَبْدٌ = Kul → عُبْدَانٌ

رَكْبٌ = Kafile → رُكْبَانٌ,

رَجْلٌ = Yaya, piyade → رُجْلاَنٌ gibi.

قَضِيبٌ = Sopa → قُضْبَانٌ,

كَثِيبٌ = Kum tepesi → كُثْبَانٌ,

قَفِيزٌ = Ölçek → قُفْزَانٌ,

بَعِيرٌ = Deve → بُعْرَانٌ,

فَصِيلٌ = Daylak, deve yavrusu → فُصْلاَنٌ,

رَغِيفٌ = Ekmek → رُغْفَانٌ,

قَفِيرٌ = Petek → قُفْرَانٌ gibi.

ذَكَرٌ = Erkek → ذُكْرَانٌ,

حَمَلٌ = Kuzu → حُمْلاَنٌ,

خَشَبٌ = Tahta → خُشْبَانٌ,

جَذَعٌ = Yazmış, şişek, tay, sıpa, düve → جُذْعَانٌ gibi.

Bunun da,

وَاحِدٌ = Bir → وُحْدَانٌ,

أَوْحَدُ = Tekten → أُحْدَانٌ,

جِدَارٌ = Duvar → جُدْرَانٌ,

ذِئْبٌ = Kurt → ذُؤْبَانٌ,

رَاعٍ = Çoban → رُعْيَانٌ,

شَابٌّ = Delikanlı → شُبَّانٌ,

خِرْصٌ = Mızrak ucu veya küpe halkası → خُرْصَانٌ,

زُقَاقٌ = Sokak → زُقَّاقٌ,

حَائِرٌ = Gölet → حُورَانٌ,

حُوَارٌ = Deve yavusu → حُورَانٌ,

شُجَاعٌ = Yiğit → شُجْعَانٌ,

أَسْوَدُ = Siyah → سُوْدَانٌ,

أَحْمَرُ = Kırmızı → حُمْرَانٌ,

أَبْيَضُ = Beyaz → بِيضَانٌ,

أَعْمَى = Kör → عُمْيَانٌ,

أَعْوَرُ = Tek göz → عُوْرَانٌ gibi kaideye aykırı cemi olanları vardır.

15- فُعَلَاءُ şekli

Bu cemi şekli, فَعِيلٌ vezninde akıllı erkeklere ait sıfatlar için geçerlidir:

نَبِيهٌ = Uyanık → نُبَهَاءُ,

كَرِيمٌ = Cömert → كُرَمَاءُ,

عَلِيمٌ = Bilgin → عُلَمَاءُ,

عَظِيمٌ = Büyük → عُظَمَاءُ,

ظَرِيفٌ = Kibar → ظُرَفَاءُ,

سَمِيحٌ = Hoş görülü → سُمَحَاءُ,

شَجِيعٌ = Cesur → شُجَعَاءُ,

لَئِيمٌ = Alçak → لُؤَمَاءُ,

بَخِيلٌ = Pinti → بُخَلاَءُ,

خَشِينٌ = Kaba → خُشَنَاءُ,

سَمِيجٌ = Çirkin → سُمَجَاءُ,

جَبِينٌ = Korkak → جُبَنَاءُ gibi. Bu sıfatlarda son harflerinin sahih harf olması, muzaaf olmaması, anlam bakımından övgü,yergi veya haslet (meziyet) ifade etmesi şartı aranır. Ortaklık, beraberlik anlamı ifade edenleri de bunlar gibidir:

شَرِيكٌ = Ortak → شُرَكَاءُ,

جَلِيسٌ = Arkadaş → جُلَسَاءُ,

خَلِيطٌ = Karışık → خُلْطَاءُ,

رَفِيقٌ = Yoldaş → رُفَقَاءُ,

عَشِيرٌ = Hayat arkadaşı → عُشَرَاءُ,

نَدِيمٌ = İşret Arkadaşı → نُدَمَاءُ gibi.

Yine فَاعِلٌ vezninde akıllı erkeklere ait sıfatlar da bu şekilde cemi olurlar. Bunlarda da övgü, yergi veya haslet anlamı ifade etmesi şartı aranır:

عَالِمٌ = Bilgin → عُلَمَاءُ,

جَاهِلٌ = Bilgisiz → جُهَلاَءُ,

صَالِحٌ = Salih, iyi → صُلَحَاءُ,

شَاعِرٌ = Şair → شُعَرَاءُ,

عَاقِلٌ = Akıllı → عُقَلَاءُ gibi.

جَبَانٌ = Korkak → جُبَنَاءُ

kelimesi yukarıdaki kaidelere uymadığı halde bu şekilde cemi olmuştur.

16- أَفْعِلَاءُ şekli

Bu cemi şekli, yukarıdakilerinin muzaaf veya son harfi illetli olan فَعِيلٌ veznindeki sıfatlar için geçerlidir.Muzaaf olanlar:

شَدِيدٌ = Şiddetli, sert → أَشِدَّاءُ,

عَزِيزٌ = Güçlü, değerli, yenilmez → أَعِزَّاءُ,

ذَلِيلٌ = Perişan → أَذِلَّاءُ,

دَلِيلٌ = Delil, kılavuz → أَدِلَّاءُ,

قَلِيلٌ = Az → أَقِلَّاءُ gibi.

Sonu illetli olanlar:

نَبِيٌّ = Peygamber → أَنْبِيَاءُ,

ذَكِيٌّ = Zeki → أَذْكِيَاءُ,

غَبِيٌّ = Budala → أَغْبِيَاءُ,

وَلِيٌّ = Veli → أَوْلِيَاءُ,

وَصِيٌّ = Vasi → أَوْصِيَاءُ,

صَفِيٌّ = Seçkin → أَصْفِيَاءُ gibi.

MÜNTEHA-L CÜMU' SİĞALARI

Daha önce münteha-l cümu' u tanıtırken teksir elifinden sonra iki harekeli veya ortası sâkin üç harf bulunan cemi şekilleridir diye tanıtmıştık. Teksir elifinden maksat, bazı mükesser cemilerde bulunan

قَلَمٌ = Kalem → أَقْلاَمٌ

فِعْلٌ = İş → أَفْعَالٌ gibi eliflerdir. Meselâ:

اَلْكَلْبُ = Köpek → كِلاَبٌ den sonra → أَكَالِبُ

طَاوُوسٌ = Tavus → أَطْوَاسٌ dan sonra → طَوَاوِيسُ gibi.

1- فَوَاعِلُ şekli

Üç türlü isim bu şekilde cemi olmaktadır.

a) İkinci harfini, kelimenin aslından olmayan elif veya (vav) teşkil eden dört harfli isimler:

خَاتِمٌ = Yüzük → خَوَاتِمُ,

جَائِرٌ = Engel → جَوَائِرُ,

خَالِفَةٌ = Arkada kalan → خَوَالِفُ,

نَاصِيَةٌ = Kâkül → نَوَاصِي,

جَوْهَرٌ = Cevher → جَوَاهِرُ,

كَوْثَرٌ = Kevser → كَوَاثِرُ gibi.

b) فَاعِلٌ şeklinde kadınlara veya akılsızlara ait olan sıfatlar bu şekilde cemi olurlar:

حَائِضٌ = Hayız → حَوَائِضُ,

حَامِلٌ = Hamile → حَوَامِلُ,

طَالِقٌ = Boşanan → طَوَالِقُ,

صَاهِلٌ = Kişneyen → صَوَاهِلُ,

شَاحِقٌ = Yalçın, yüksek dağ → شَوَاهِقُ,

كَاهِلٌ = Omuz → كَوَاهِلُ gibi.

Akıllı erkeklere ait sıfatlar olduğu halde

فَارِسٌ = Süvari → فَوَارِسُ,

شَاهِدٌ = Şahit → شَوَاهِدُ,

سَابِقٌ = Yarışan, geçen → سَوَابِقُ

kelimeleri, verilen kaideye aykırı olarak bu şekilde cemi olmuşlardır.

c) فَاعِلَةٌ veznindeki sıfatlar da bu şekilde cemi olurlar.

كَاتِبَةٌ = Yazar → كَوَاتِبُ.

شَاعِرَةٌ = Şair → شَوَاعِرُ,

قَابِلَةٌ = Ebe → قَوَابِلُ,

صَاحِبَةٌ = Arkadaş → صَوَاحِبُ,

صَائِمَةٌ = Oruçlu → صَوَائِمُ gibi.

Yukarıda birinci kısımdaki isimlerin sondan önceki harf med harflerinden ise فَوَاعِيلُ şeklinde cemi olur:

طُومَارٌ = Tomar (kağıt) → طَوَامِيرُ,

طَاحُونَةٌ = Değirmen → طَوَاحِينُ,

يَاقُوتٌ = Yakut → يَوَاقِيتُ gibi.

2- فَعَائِلُ şekli

İki grup isim bu şekilde cemi olur.

a) Son harften önceki harfi med harflerinden olan müennes isimler bu şekilde cemi olurlar:

سَحَابَةٌ = Bulut → سَحَائِبُ,

رِسَالَةٌ = Mektup → رَسَائِلُ,

ذُؤَابَةٌ = Belik, saç örgüsü → ذَوَائِبُ,

كُنَاسَةٌ = Kilise → كَنَائِسُ,

حَمُولَةٌ = Yük hayvanı → حَمَائِلُ,

رَكُوبَةٌ = Binit → رَكَائِبُ,

صَحِيفَةٌ = Sayfa (gazete) → صَحَائِفُ,

حَلُوبَةٌ = Sütlü, sağmal → حَوَالِبُ,

ذَبِيحَةٌ = Kesilmiş → ذَبَائِحُ,

شَمَالٌ = Yıldız (rüzgâr) → شَمَائِلُ,

عَجُوزٌ = Kocakarı → عَجَائِزُ gibi.

b) فَعِيلَةٌ vezninde olan sıfatlardan bazıları bu şekilde cemi olur:

لَطِيفَةٌ = Latife, şaka, nükte, fıkra → لَطَائِفُ,

كَرِيمَةٌ = Cömert, koçak, selek → كَرَائِمُ,

بَدِيعَةٌ = Son derece güzel → بَدَائِعُ gibi.

Bu kaideye uymadığı halde şu isimler bu şekilde kaideye aykırı olarak cemi olmuşlardır:

ضَرَّةٌ = Kuma → ضَرَائِرُ,

حُرَّةٌ = Hür → حَرَائِرُ,

صَحِيحٌ = Sahih → صَحَائِحُ,

وَصِيدٌ = Eşik, avlu → وَصَائِدُ gibi.

3- فَعَالِى – فَعَالَى şekilleri

Bir takım isim ve sıfat bu şekillerde cemi olur.

a) فَعْلَاءُ veznindeki isim ve sıfatlar:

صَحْرَاءُ = Çöl → صَحَارِى – صَحَارَى,

عَذْرَاءُ = Bakire → عَذَارِى – عَذَارَى gibi.

b) فَعْلَى veznindeki isimler:

فَتْوَى = Fetva → فَتَاوِى – فَتَاوَى gibi.

c) فُعْلَى veznindeki sıfatlar:

حُبْلَى = Hamile → حَبَالِى – حَبَالَى gibi.

d) Müennesleri فَعْلَى vezninde olan فَعْلاَنٌ veznindeki sıfatlar:

غَضْبَانٌ = Öfkeli, kızgın → غَضَابِى – غَضَابَى,

سَكْرَانٌ = Sarhoş → سَكْرَى – سَكَارَى – سُكَارَى,

كَسْلاَنٌ = Tembel → كَسَالَى – كُسَالَى,

غَيْرَانٌ = Kıskanç → غَيْرَى – غَيَارَى – غُيَارَى gibi.

Bu sıfatlarda فَعْلَى – فُعَالَى cemi şekilleri de ortaya çıkmaktadır.
Yukarıdaki vezinlere uymadıkları halde

قَدِيمٌ = Eski → قُدَامَى,

أَسِيرٌ = Esir, tutsak → أُسَارَى

kelimeleri فُعَالَى şeklinde cemi olmuşlardır.

Yukarıdaki cemi şekillerinden yalnız فَعَالَى şeklinde cemi olan bir takım isim ve sıfat daha vardır:

هَدِيَّةٌ = Hediye, armağan → هَدَايَا,

هِرَاوَةٌ = Sopa, jop → هَرَاوَى,

زَاوِيَةٌ = Köşe → زَوَايَا,

يَتِيمٌ = Yetim → يَتَامَى,

أَيْمٌ = Dul → أَيَامَى gibi.

Yukarıdaki cemi şekillerinden yalnız فَعَالِى şeklinde cemi olan bir takım isim ve sıfat daha vardır:

سَعْلَاةٌ = Dev → سَعَالَى,

مَوْمَاةٌ = Geniş çöl → مَوَامِى,

هِبْرِيَّةٌ = Yün ve pamuk kırıntısı → هَبَارِى,

تُرْقُوَةٌ = Köprücük kemiği → تَرَاقِى.

أَهْلٌ = Halk → أَهَالِى,

لَيْلٌ = Gece → لَيَالِى gibi.

4- فَعَالِيٌّ şekli

Bu cemi şekli, ism-i mensûb dışında sonu şeddeli (ya) olan her üç harfli isim için geçerlidir.

كُرْسِيٌّ = Sandalya → كَرَاسِيٌّ,

قُمْرِيٌّ = Kumru → قَمَارِيٌّ,

زَرْبِيٌّ = Halı → زَرَابِيٌّ,

أُمْنِيَّةٌ = Dilek → أَمَانِيٌّ,

إِنْسِيٌّ = İnsan → أَنَاسِيٌّ gibi.

5- فَعَالِلُ şekli.

Bu cemi şekli, dört ve daha fazla harfli isimlerin cemi şeklidir:

دِرْهَمٌ = Para (akçe) → دَرَاهِمُ.

غَضَنْفَرٌ = Arslan → غَضَافِرُ.

سَفَرْجَلٌ = Ayva → سَفَارِجُ.

عَنْدَلِيبُ = Bülbül → عَنَادِلُ.

سُنْبُلٌ = Başak → سَنَابِلُ gibi.

6- فَعَالِيلُ şekli

Bu cemi siğası, son harften önce med harfi bulunan beş harfli isimlerin cemi şeklidir:

قِرْطَاسٌ = Kağıt → قَرَاطِيسُ

فِرْدَوْسٌ = Firdevs → فَرَادِيسُ

قِنْدِيلٌ = Kandil → قَنَادِيلُ

دِينَارٌ = Dinar (para) → دَنَانِيرُ

سِكِّينٌ = Bıçak, çakı → سَكَاكِينُ

سَرْحَانٌ = Kurt → سَرَاحِينُ

عُصْفُورٌ = Serçe → عَصَافِيرُ

جَاسُوسٌ = Casus → جَوَاسِيسُ

يَاقُوتٌ = Yakut → يَوَاقِيتُ gibi.

7- مُفَاعِلُ şekli

Bu cemi siğası, ism-i zaman ve mekânlar ve alet isimleri gibi birinci harfi zait (م) olan isimler için geçerlidir:

مَسْجِدٌ = Mescit → مَسَاجِدُ

مَرْكَبٌ = Binit → مَرَاكِبُ

مَزْرَعَةٌ = Mezraa → مَزَارِعُ

مَقْصَدٌ = Gaye → مَقَاصِدُ

مَكْتَبٌ = Büro → مَكَاتِبُ

مِطْرَقَةٌ = Tokmak → مَطَارِقُ

مِخْلَبٌ = Pençe → مَخَالِبُ

مِرْوَحَةٌ = Yelpaze → مَرَاوِحُ gibi.

8- مَفَاعِيلُ şekli

Bu cemi sığası da birinci harfi zait (م) olan ve sondan önce med harfi bulunan beş harfli isimler için geçerlidir:

مِفْتَاحٌ = Anahtar → مَفَاتِيحُ,

مِصْبَاحٌ = Işık, lamba → مَصَابِيحُ,

مِيثَاقٌ = Antlaşma → مَوَاثِيقُ,

مَطْمُورَةٌ = Yiyecek konan kuyu → مَطَامِيرُ gibi.

9- أَفَاعِلُ şekli

Bu cemi sığası, أَفْعَلُ vezninde olan ism-i tafdiller,

أَكْبَرُ = Daha büyük → أَكَابِرُ,

أَصْغَرُ = Daha küçük → أَصَاغِرُ gibi ve birinci harfi hemze olan dört harfli isimler,

إِصْبَعٌ = Parmak. → أَصَابِعُ,

أُنْمُلَةٌ = Parmak ucu → أَنَامِلُ,

أَوَّلٌ = Birinci → أَوَائِلُ gibi isimler için geçerlidir.

10- أَفَاعِيلُ şekli

Bu cemi şekli, birinci harfi hemze, sondan önceki med harfi olan isimler içindir:

أُسْلُوبٌ = Üslûp → أَسَالِيبُ,

إِضْبَارَةٌ = Dosya → أَضَابِيرُ,

أُنْبُوبٌ = Boru → أَنَابِيبُ,

أُنْشُودَةٌ = Marş → أَنَاشِيدُ gibi.

CEMİLER HAKKINDA TAMAMLAYICI BİLGİLER

Cemi teksir, müfredindeki harfi aslına dönüştürür.

بَابٌ = Kapı → أَبْوَابٌ,

نَابٌ = Köpek dişi → أَنْيَابٌ,

مَفَازَةٌ = Çöl → مَفَاوِزُ,

رَأْسٌ = Baş → رُؤُوسٌ gibi. Bununla beraber bazan nadir olarak harf aslına dönüşmeyerek

عِيدٌ = Bayram → أَعْيَادٌ şeklinde olduğu gibi kalır.

Burada (ya)' nın aslı عَودَ şeklinde (vav) dur. Yukarıdaki kaideye göre أَعْيَادٌ – أَعْوَادٌ şeklinde olması gerekirdi.

MÜFREDLERİ OLMAYAN CEMİLER

Bazı cemilerin müfredleri yoktur. Bu cemilerin müfredleri zamanla kullanılmış sonradan unutulmuş, kullanılmaz hale gelmiş de olabilir. Bu cemiler:

أَبَابِيلُ = Dağ kırlangıcı veya gruplar,

اَلتَّعَاشِيبُ = Otlar, ot kırıntıları,

اَلتَّعَاجِيبُ = Ücûbeler,

اَلتَّبَاشِيرُ = Müjdeciler,

اَلتَّجَاوِيدُ = Yararlı yağmurlar, gibi.

MÜFREDLERİ, CEMİ'LERİ BİR OLAN İSİMLER

Bazı isimlerin müfredleri ile cemileri arasında fark yoktur:

اَلْفُلْكُ = Gemi,

اَلْهِجَانُ = Beyaz asil deve; hecin devesi,

اَلدِّلاَصُ = Zırh, gibi.

Bunların yanı sıra bazı isimlerin cemileri olduğu halde müredleri, hem müfred hem cemi olarak kullanılabilir:

اَلْعَدُوُّ → اَلْأَعْدَاءُ = Düşman,

اَلضَّيْفُ → اَلْأَضْيَافُ → اَلضُّيُوفُ = Misafir, konuk,

اَلْوُلْدُ → اَلْأَوْلاَدُ = Çocuk, gibi.

... فَإِنَّهُمْ عَدُوٌّ لِي = " Zira onlar benim düşmanlarımdır...",

...هٰؤُلاَءِ ضَيْفِي = "Bunlar benim misafirlerimdir...",

هٰؤُلاَءِ وُلْدُ عَلِيٍّ = " Bunlar Ali' nin çocuklarıdır" gibi.

Topluluk isimleri müfredler gibi cemi olurlar:

اَلْقَوْمُ = Kavim → أَقْوَامٌ,

اَلرَّكْبُ = Kafile → أَرْكُبٌ,

اَلْجَيْشُ = Ordu → جُيُوشٌ,

اَلشَّعْبُ = Millet, halk → شُعُوبٌ, gibi.

CİNS İSİMLERDE CEMİ

Cins isimleri müfred oldukları halde cins bildirdiklerinden cemi sayılırlar. Bunların bazılarının müfredleri cemilerinden yuvarlak (ta) ile, bazıları da nisbet (ya)'sı ile ayırdedilebilir. Birinciler:

اَلتُّفَّاحُ = Elma,

تُفَّاحَةٌ = Bir tane elma,

اَلسَّفَرْجَلُ = Ayva,

سَفَرْجَلَةٌ = Bir tane ayva,

اَلتَّمْرُ = Hurma,

تَمْرَةٌ = Bir tane hurma, gibi. İkinciler:

اَلتُّرْكُ = Türkler,

تُرْكِيٌّ = Bir Türk,

اَلْعَرَبُ = Araplar,

عَرَبِيٌّ = Bir Arap, gibi.

Sıvı halde olan cins isimlerin müfredleri genellikle hem cemi hem müfred anlamında kullanılır. Çünkü bunlar sayılmaz ölçülür, tartılır:

اَلْمَاءُ = Su,

اَللَّبَنُ = Süt,

اَلْعَسَلُ = Bal, gibi.

BİLEŞİK İSİMLERDE CEMİ

Bileşik halde olan isim, isim tamlaması şeklinde olur. اِبْنٌ veya ذُو kelimeleri ile başlar, akıllılara da ait olursa, cemi müzekker sālim şeklinde cemi olabileceği gibi cemi teksir şeklinde de cemi yapılabilir

أَبْنَاءُ عَبَّاسٍ – بَنُو عَبَّاسٍ → اِبْنُ عَبَّاسٍ

ذَوُوعِلْمٍ → ذُو عِلْمٍ gibi.

Şayet akılsızlara aitse اِبْنٌ، بَنَاتٌ، ذُو da ذَوَاتٌ şeklinde cemi olur:

اِبْنُ آوَى = Çakal → بَنَاتُ آوَى,

ذِى الْقِعْدَةِ = Zilkade (ay adı) → ذَوَاتُ الْقِعْدَةِ gibi.

Bu durumda isim اِبْـنٌ veya ذُو kelimeleri ile değil de başka bir kelimeyle başlıyorsa o zaman birinci isim cemi olur, ikinci isim olduğu gibi kalır:

قَلَمُ الرَّجُلِ = Adamın kalemi → أَقْلاَمُ الرَّجُلِ ,

كِتَابُ الطَّالِبِ = Öğrencinin kitabı → كُتُبُ الطَّالِبِ gibi.

ÖZEL İSİMLERDE CEMİ

Bilindiği gibi özel isimler (اَلْ) almazlar. Çünkü belirlidirler. (اَلْ) takısı almalarına gerek yoktur. Ama cemi olmaları halinde belirsiz olacaklarından (اَلْ) alırlar:

مُحَمَّدٌ → اَلْمُحَمَّدُونَ gibi.

Erkeklere ait olan özel isimler, cemi müzekker sâlim şeklinde cemi yapılabileceği gibi cemi teksir şeklinde de cemi yapılabilirler. Bununla beraber bu isimler için birincisi daha uygundur.

زَيْدٌ → زُيُودٌ – أَزْيَادٌ – زَيْدُونَ,

عَمْرٌ → عَمْرُونَ – أَعْمُرٌ – عُمُورٌ

أَحْمَدُ → أَحْمَدُونَ – أَحَامِدُ gibi.

Bu isimler, cemi teksirle cemi yapılmak isteniyorsa daha önce gördüğümüz cemi teksir sığaları nazar-i itibara alınarak cemi yapılması gerekir. Meselâ:

زَيْـدٌ – عَيْـنٌ kelimesi veznindedir. عَيْـنٌ kelimesinin de iki cemi şeklini gördük.

زَيْدٌ – زُيُودٌ – أَزْيُدٌ . عَيْنٌ – عُيُونٌ – أَعْيُنٌ gibi.

Müennes özel isimlerde de durum aynıdır. Ancak bunlarda cemi müzekker sâlim yerine, cemi müennes salim geçerlidir:

فَاطِمَةُ → فَاطِمَاتٌ – فَوَاطِمُ,

زَيْنَبُ → زَيْنَبَاتٌ – زَيَانِبُ gibi.

MÜFREDLERİNE UYGUN OLMAYAN CEMİLER

Bazı cemiler vardır ki, müfredlerine uygun değildir. Bu cemiler:

اَلْمَحَاسِنُ = İyilikler,

اَلْمَلاَمِحُ = İşaretler,

اَلْمَخَاطِرُ = Tehlikeler,

اَلْمَشَابِهُ = Benzerler,

اَلْمَسَامُّ = Zehirler,

اَلْحَوَائِجُ = İhtiyaçlar,

اَلطَّوَائِحُ = Atıcılar,

اَللَّوَاقِحُ = Aşıcılar (nemli rüzgârlar),

اَلْأَبَاطِيلُ = Asılsız, batıl şeyler,

اَلْأَحَادِيثُ = Hadisler, sözler,

اَلْأَعَارِيضُ = Aruzlar, gibi. Bu cemilerin kendilerine uygun olmayan müfredleri sırayla:

حُسْنٌ = İyilik,

لَمْحَةٌ = İşaret,

خَطَرٌ = Tehlike,

شَبَهٌ = Benzer,

سَمٌّ = Zehir, ağı,

حَاجَةٌ = İhtiyaç,

مُطَوِّحَةٌ = Atıcı,

مُلْقِحَةٌ = Aşıcı,

بَاطِلٌ = Batıl, asılsız şey,

حَدِيثٌ = Söz,

عَرُوضٌ = Aruz, gibi.

Oysa bu cemilerin müfredleri kullanılmış olsaydı sırayla:
مُحْسِنٌ – مُلْمِحٌ – مَخْطَرٌ – مَشْبَهٌ – مَسَمٌّ – حَائِجَةٌ – طَائِحَةٌ – لاَقِحَةٌ –
أَعْرُوضَةٌ – أُحْدُوثَةٌ – أُبْطُولَةٌ şeklinde olması gerekirdi. (1)

---

(1) جَامِعُ الدُّرُوسِ الْعَرَبِيَّةِ C:2, S:68

İŞARET İSİMLERİ

İşaret isimleri, varlıkları işaret ederek belirten isimlerdir. Türkçe' de bunlara sıfat dendiği halde Arapça' da isim sayılmaktadır. Diğer isimler gibi bunlarda da erkeklik dişilik farkı vardır.

Erkeklerde:

ذَا = Bu,

ذَانِ - ذَيْنِ = Bu ikisi,

أُولَاءِ = Bunlar, gibi.

Kadınlarda:

ذِى - ذِهِ - تَا = تِى - تِهِ = Bu,

تَانِ - تَيْنِ = Bu ikisi,

أُولَاءِ = Bunlar, kullanılır.

İşaret isimlerinin birbirinden az, çok ayrı anlamları vardır.

a) Yakını gösterenler. Yukarıda geçen

ذَا - ذَانِ - ذِى - ذِهِ - تَا - تَانِ-تِى - تِهِ - أُولَاءِ dir.

b) Orta uzaklığı gösterenler. Bunlar yukarıdakilerin sonuna (كَ) eklemek suretiyle elde edilir:

ذَاكَ = Şu,

ذَانِكَ = Şu ikisi,

تِيكَ = Şu,

تَانِكَ = Şu ikisi,

أُولٰئِكَ = Şunlar, gibi.

c) Uzakları gösterenler. Bunlarda yukarıdakilere ek olarak adına uzaklık (lâm)' ı denen bir harf getirilir:

ذَلِكَ = O (şo),

.تِلْكَ = O (şo),

أُولاَلِـكَ = Onlar. Bunların tesniyelerinde ise (lâm) gelmemekte, onun yerine tesniye (ن) ları şeddelenmektedir: – تَانِّكَ ذَانِّكَ gibi.

Yukarıda görüldüğü gibi أُولَئِكَ – أُولاَلِكَ her iki cins arasında müşterek olarak kullanılmaktadır. Orta uzaklığa أُولاَلِـكَ kullanılabileceği gibi uzaklara da أُولَئِكَ kullanılabilmektedir. Bununla beraber bu ikisi akıllıların cemilerinde kullanılır. Akılsızların cemilerinde kullanılmaz. Akılsızların cemilerinde تِلْكَ kullanılır

تِلْكَ الأَشْجَارُ = Şu ağaçlar, gibi.

Çoğu kez yakın için kullanılanların baş tarafına adına tenbih (هـ) sı denen bir harf getirilir.

هَذَا = İşte bu,

هَذَانِ = İşte bu ikisi,

هَـؤُلاَءِ = İşte bunlar, gibi. Bu harfe karşılık "işte" kelimesini kullanabileceğimiz gibi her zaman her yerde kullanmamız gerekmez. Yani, هَذَا ve çekimine "işte bu" diyebileceğimiz gibi sadece "bu" da diyebiliriz. İşaret edilen zamir ise, bu harf işaret isminden ayrı yazılır:

هَا أَنَا ذَا = İşte ben buyum, gibi.

هَا أَنْتُمْ أُولاَءِ = İşte siz bunlarsınız, gibi.

Uzakları gösterenlerde bu harf kullanılmaz.

Yukarıda görüldüğü ve işaret edildiği gibi bu isimler uzaklık için kullanıldıkları zaman tesniyeler dışındakiler (lâm) almaktadır. Yine bu isimler bu harf ile birlikte adına hitap harfi denen bir de (كَ) almaktadır. Bu harfin mânâya etkisi yoktur. Gösterdiğimiz yani, işaret

ettiğimiz şahısları belirtir. Bundan dolayı da işaret edilenlere göre değişir. Yani, müfredde ذَلِكَ tesniyede ذَلِكُمَا cemide ذَلِكُمْ v.s olur.

İşaret isimlerinin tesniyeleri dışındakiler mebni, tesniyeleri ise mu' rabdır.

İşaret isimlerinin önündeki isimler bu isimlere uyarlar:

هٰذَا رَجُلٌ – هٰذَانِ رَجُلاَنِ – هٰذِهِ امْرَأَةٌ – هَاتَانِ امْرَأَتَانِ – هٰؤُلاَءِ رِجَالٌ

هٰؤُلاَءِ نِسَاءٌ –gibi.

İşaret isimlerinden sondaki isimlerde (اَلْ) varsa bu isim dilbilgisi yönünden işaret isminden bedel veya atf-ı beyan olur:

هٰذَا الْبَابُ = Bu kapı,

هٰذِهِ الْحَدِيقَةُ = Bu bahçe, gibi. Şayet yoksa işaret ismi mübteda bu isim, haber olur:

هٰذَا بَابٌ = Bu bir kapıdır,

هٰذِهِ حَدِيقَةٌ = Bu bir bahçedir, gibi. Şimdi de bu isimleri şematik olarak gösterelim.

Şema: -4

- Erkekler yakın ذَا – ذَانِ – ذَيْنِ – أُولاَءِ.
- Kadınlar yakın ذِى – ذِهِ – تَا – تِى – تِهِ – تَانِ – تَيْنِ – أُولاَءِ
- Erkekler orta ذَاكَ – ذَانِكَ – ذَيْنِكَ – أُولٰئِكَ

İşaret isimleri

- Kadınlar orta تِيكَ – تَانِكَ – تَيْنِكَ – أُولٰئِكَ
- Erkekler uzak ذَلِكَ – ذَانِّكَ – أُولاَلِكَ
- Kadınlar uzak تِلْكَ – تَانِّكَ – أُولاَلِكَ

YERLE (MEKÂNLA) İLGİLİ İŞARET İSİMLERİ

Bu isimler,

هُنَا = Bura, burası.

هُنَاكَ = Şura, şurası.

هُنَالِكَ = Ora, orası gibi yer işaret isimleridir. Dilbilgisi yönünden cümle içinde zarf-ı mekân olurlar. Bazan da مِنْ – إِلَى cer harfleriyle mecrurdurlar:

مِنْ هُنَا إِلَى هُنَاكَ = Burdan şuraya gibi. Bunların yanı sıra ثَمَّ – ثَمَّةَ de kullanılır. Bu ikisinin anlamı هُنَالِكَ gibidir. Ancak

وَمِنْ ثَمَّ = Bundan dolayı demektir. Bu konuya zarflar işlenirken tekrar temas edilecektir.

MEVSÛL İSİMLERİ

İsm-i mevsûl, mânâsı ancak kendisinden sonra gelen ve adına "sıla cümlesi" denilen bir cümle ile tamamlanan isimlerdir. Yani bunların adları isim de olsa, edatlar gibi tek başlarına bir mânâ ifade etmemektedirler. Böylelerine Türkçe' de isim denmeyip "ilgi zamiri" denmektedir.

Diğer isimler gibi bunlarda da her iki cins arasında fark vardır.

اَلَّذِي – اَللَّذَانِ – اَلَّذِينَ erkekler,

اَلَّتِي – اَللَّتَانِ – اَللَّاتِي kadınlar içindir.

Bunların tesniyeleri de اَللَّذَيْنِ – اَللَّتَيْنِ – şeklinde mu' rab, diğerleri mebnidir.

Erkeklerin cemisinde اَلْأُلَى – اَلْأُلَاءِ de kullanıldığı gibi kadınların cemisinde de اَللَّوَاتِي – اَللَّائِي kullanılır.

Cemileri dışında bu mevsûller akılsızlar için de kullanılır, cemiler ise sadece akıllılar için kullanılır. Akılsızların cemisinde ise yalnız اَلَّتِي kullanılır. Mesela:

اَلْأَشْجَارُ الَّتِي أَثْمَرَتْ زَيَّنَتِ الْحَدَائِقَ = Meyve veren ağaçlar parkları süsledi, gibi. اَلْ – أَيٌّ – ذُو – ذَا – مَا – مَنْ her iki cins arasında müşterektir.Ancak مَنْ akıllılar مَا ise akılsızlara aittir. Bununla beraber مَنْ in akılsızlar مَا nın akıllılar için kullanıldığına az da olsa raslanabilir.Bunlardan bu ikisi dışında kalanlar, her iki cins için kullanıldığı gibi akılsızlar için de kullanılırlar.

Bunlardan ذَا ancak soru edatları (مَنْ – مَا)dan sonra -imlâ yönünden ayrı yazılmak kaydı ile - ism-i mevsûldür.

مَنْ ذَا رَأَيْتَ؟ = Gördüğün kimdir?

مَا ذَا رَأَيْتَ؟ = Gördüğün nedir? gibi.

Çünkü مَنْذَا – مَاذَا şeklinde bitişik yazıldığı zaman ikisi birden soru edatı kabul edilir.

Bu durumda (ذَا) işaret ismi de sayılabilir:

مَنْ ذَا الرَّجُلُ ؟ = Bu adam kimdir?

مَا ذَا الْكِتَابُ؟ = Bu kitap nedir? gibi.

Şöyle bir sonuca varabiliriz. Bu durumda (ذَا) dan sonra cümle varsa ism-i mevsûl, isim varsa işaret ismi olur deriz.

ذُو çok az kullanılan bir ism-i mevsûldür.

أَيٌّ ye gelince, mu' rab oluşu ile diğerlerinden ayrılır. Bununla beraber muzaf olması ve sılâ cümlesinden mübteda olan zamirin düşmesiyle zamme üzere mebni olur:

يَسُرُّنِي أَيُّهُمْ (هُوَ) قَادِمٌ ← يَسُرُّنِي أَيُّهُمْ قَادِمٌ gibi.

Bunun âmilinin yani, kendisinden önce geçen ve hareke yönünden kendisini etkileyen kelimenin (fiilin) gelecek zaman ifade

etmesi, geçmiş zaman ifade etmemesi gerekir. Yani, يُعْجِبُنِي أَيُّهُمْ قَامَ şeklinde muzâri' olması, أَعْجَبَنِي أَيُّهُمْ قَامَ şeklinde mâzî olmaması gerekir. Burada âmilin kendisinden önce gelmesi şartı da vardır.

Bir de أَيُّ her hal-ü kârda müfred müzekker olur. Yani أَيُّ şeklini korur. Bununla beraber bazan da أَيَّةُ şeklinde müenneslerde müennesin kullanıldığı olur. يُعْجِبُنِي أَيَّتُهُنَّ خَطَبْتَ؟ gibi.

أَلْ aslında harf-i ta' rif diye isimler bahsinde tenvinin zıddı olarak tanıttığımız belirlilik takısıdır. Ancak ism-i fâil, ism-i mefûlden önce gelişinde ism- i mevsûl olur. Bununla beraber bir harf gibi i' rabla ilgisi yoktur.

SILÂ CÜMLESİ

Sılâ cümlesi, bu isimlerden sonra gelen cümledir. Bu cümlenin i' rabı yoktur. Sılâ cümlesi fiil veya isim cümlesi olabileceği gibi şibh cümle denilen car-mecrur veya zarf da olabilir. Ancak fiillerin haber kiplerinden olması (dilek-inşa) kiplerinden olmaması gerekir.

SILÂ CÜMLESİNE AİD

Sılâ cümlesinde ism-i mevsûle dönen bir zamir bulunur. Bu zamire "aid" denir. Bu zamir, ism-i mevsûle her yönüyle uyar. Bu zamir gizli veya açık olabilir.

İSM-İ MEVSÛLLERİN ANLAMLARI

Mevsûllerin de diğer edatlar gibi belli başlı bir anlamları yoktur. Kendilerinden sonraki sılâ cümlesine ek anlam verirler. Bu ek anlam da, kendilerine dönen zamirin cümledeki yerine göre değişir. Bu durumu şöyle izah edelim.

a) İsm-i mevsûle dönen zamir mefûl mevkiinde ise ism-i mevsûl, sılâ cümlesinin sonuna -ği eki verir.

اَلْكِتَابُ الَّذِي أَعْطَيْتُهُ لِصَدِيقِي مُفِيدٌ = Arkadaşıma verdiğim kitap faydalıdır.

اَلْمَرْأَةُ الَّتِي رَأَيْنَاهَا فِي الطَّرِيقِ سَافِرَةٌ = Yolda gördüğümüz kadın açık saçıktır.

اَلرُّمَّانُ الَّتِي أَكَلْنَاهَا حُلْوَةٌ = Yediğimiz nar tatlıdır.

اَلرِّجَالُ الَّذِينَ رَأَيْنَاهُمْ فِي الْمَتْحَفِ قَدْ ذَهَبُوا = Müzede gördüğümüz adamlar gitmişlerdir, gibi.

b) İsm-i mevsûle dönen zamir merfû' yani fâil, nâib-ü fâil veya mübteda ise o zaman bu isim, sılâ cümlesinin sonuna -en, -an ekleri verir:

اَللِّصُّ الَّذِي سَرَقَ نُقُودِي هَرَبَ = Paramı çalan hırsız kaçtı.

اَلطَّالِبُ الَّذِي لاَيُضَيِّعُ وَقْتَهُ سُدًى عَاقِلٌ = Vaktini boşa geçirmeyen öğrenci akıllıdır.

اَلْوَرْدَةُ الَّتِي قُطِفَتْ مِنْ غُصْنِهَا غَضَّةٌ = Dalından koparılan gül tazedir.

اَلأَمْتِعَةُ الَّتِي سُرِقَتْ وُجِدَتْ عِنْدَ اللِّصِّ = Çalınan eşyalar hırsızın yanında bulundu, gibi.

c) İsm-i mevsûlden sonraki sılâ cümlesini car- mecrûr veya zarf teşkil ediliyorsa o zaman bu isimler, cümlenin sonuna -ki eki verirler:

مَنِ الَّذِي فِي الْبَيْتِ؟ = Evdeki kimdir?

مَا الَّذِي فِي الْكِتَابِ؟ = Kitaptaki nedir?

مَنِ الَّذِي عِنْدَكُمْ؟ = Yanınızdaki kimdir?

مَنِ الَّذِي أَمَامَ الدَّارِ؟ = Evin önündeki kimdir?

اَلْكِتَابُ الَّذِي فَوْقَ الطَّاوِلَةِ كِتَابُ التَّارِيخِ = Masanın üstündeki kitap tarih kitabıdır, gibi.

Bu türlerde asıl sılâ cümlesi isim cümlesi olduğundan, bunlarda haber كَائِنٌ – حَاصِلٌ şeklinde gizlidir. Bundan dolayı bu türleri de ikinci grup misâllerden saymak yerinde olur. Çünkü bu cümlelerde aid olan zamirler, takdir edilen كَائِنٌ – حَاصِلٌ kelimelerinde هُوَ – هِيَ şeklinde gizlidir ve fâil mevkiindedir. Bu durumdan dolayı da bunlara yukarıdakiler gibi mânâ verilebilir:

مَنِ الَّذِي عِنْدَكُمْ؟ = Yanınızda olan kimdir?

مَنِ الَّذِي فِي الْبَيْتِ؟ = Evde bulunan kimdir? gibi.

SILÂ CÜMLESİNDE ZAMAN

Sılâ cümlesi olan fiil, ister mâzî ister muzâri' olsun ism-i mevsûlün karşılığı olarak gösterdiğimiz -en eki fiilde zaman farkı gözetilmeksizin fiilin kök kısmına bitişir. -ği ekinde ise zaman daha belirgindir.

İsm-i mevsûller üç şeye; sılâ cümlesi, kendilerine dönen aid zamire ve diğer isimler gibi i' raba muhtaçtırlar.

Şema: -5

Mevsûller	-Müzekker	الَّذِي – اَلَّذَانِ – اَللَّذَيْنَ – الَّذِينَ – اَلْأُلَي – اَلْأُولَاءِ
	-Müennes	اَلَّتِي – اَللَّتَانِ – اَللَّتَيْنِ – اَللَّاتِي – اَللَّائِي – اَللَّوَاتِي
	-Müzekker	مَنْ – مَا – ذَا – ذُو – أَيٌّ – اَلْ

ŞART İSİMLERİ

Şart isimleri on bir tanedir. Bunlar:

مَنْ – مَا – مَهْمَا – إِذْمَا – مَتَي – أَيَّانَ أَيْنَ – أَنَّي – حَيْثُمَا – كَيْفَمَا – أَيٌّ

dür.

Bu isimlerden أَيٌّ dışındakiler mebnî, أَيٌّ ise mu'rabdır. Bunların tümü de cümle başında gelme özelliğine sahiptir.

Bulundukları cümlede kendilerinden önce cer harfi veya muzaftan başka kelime bulunmaz:

بِمَنْ تَذْهَبْ أَذْهَبْ = Kimle gidersen giderim.

غُلاَمَ مَنْ تَضْرِبْ أَضْرِبْ = Kimin uşağına vurursan vururum, gibi.

Şart isimleri zarf olanlar, zarf olmayanlar adı altında iki gruba ayrılır:

1- Zarf olanlar. Bunlar iki kısımdır.

a) Zaman zarfı olanlar: إذْمَا – أَيَّانَ – مَتَي dır.

b) Mekân zarfı olanlar: حَيْثُمَا – أَنَّي – أَيْنَ dır.

2- Zarf olmayanlar.

كَيْفَمَا – مَهْمَا – مَا – مَنْ dır. (مَنْ) akıllılar (مَا) akılsızlar için kullanılır.

أَيُّ ye gelince devamlı muzaf olarak kullanıldığından muzaf olduğu kelimeye göre vaziyet alır. Zarf olan bir kelimeye muzaf olması halinde kendisi de zarf sayılır. Zarf olmayan bir kelimeye muzaf olması halinde ise zarf sayılmaz. Bu konu ikinci kısımda tekrar işleneceğinden burada kısa kesiyoruz.

SORU İSİMLERİ

Soru isimleri on bir tanedir. Bunlar:

أَيُّ – كَمْ – أَنَّي – كَيْفَ – أَيْنَ – أَيَّانَ – مَتَي – مَاذَا – مَنْذَا – مَا – مَنْ dür.

Yukarıda geçen şart isimleri gibi bunlar da cümle başında gelme özelliğine sahiptirler. Yine onlarda olduğu gibi bu durumdan cer harfleri ve muzaflar hariçtir.

بِكَمِ اشْتَرَيْتَ؟ = Kaça aldın?

مَعَ مَنْ أَتَيْتَ إِلَي هُنَا؟ = Buraya kim ile geldin? gibi.

Bunlardan مَنْ – مَنْذَا akıllılar, مَا – مَاذَا akılsızlar için kullanılır:

مَنْ كَتَبَ هذَا؟= Bunu kim yazdı?

مَنْذَا أَتَي آنِفًا؟ = Demin kim geldi?

مَا فَعَلْتَ الْيَوْمَ؟ = Bugün ne yaptın?

مَاذَا اشْتَرَيْتَ؟ = Ne satın aldın? gibi.

مَنْ ذَا nın مَنْذَا şeklinde yazılması daha iyidir.

مَتَي – أَيَّانَ zaman sorularıdır:

مَتَي ذَهَبْتَ إِلَي الْمَدِينَةِ؟ = Şehire ne zaman gittin?

أَيَّانَ تَقُومُ الْقِيَامَةُ؟ = Kıyamet ne zaman kopacaktır? gibi.

أَيَّانَnın مَتَي dan farkı; أَيَّانَ gelecek zaman için kullanılır.

أَيْنَ mekân soru edatıdır:

أَيْنَ قَلَمِي؟ = Kalemim nerede? gibi مِنْ – إِلَي cer harfleri ile de kullanılır:

مِنْ أَيْنَ قَدِمْتَ؟ = Nereden geldin?

إِلَي أَيْنَ تَذْهَبُونَ؟ = Nereye gidiyorsunuz? gibi.

كَيْفَ hal, durum sorusu için kullanılır. Bununla, varlıkların iç yönleriyle ilgili sıfat ve hasletlerden sual edilir:

كَيْفَ أَنْتَ؟ = Nasılsın?

كَيْفَ حَالُكَ؟ = Durumun nasıl?

كَيْفَ عَلِيٌّ أَصَحِيحٌ أَمْ سَقِيمٌ؟ = Ali nasıl, hasta mı, yoksa sağlıklı mıdır? gibi. Ama dış durumlarla ilgili sorular bununla sorulmaz. Hemze veya (هَلْ) ile sorulur.

كَيْفَ عَلِيٌّ أَقَائِمٌ أَمْ قَاعِدٌ؟ denmez de

أَعَلِيٌّ قَائِمٌ أَمْ قَاعِدٌ؟ – هَلْ عَلِيٌّ قَائِمٌ أَمْ قَاعِدٌ؟ = Ali ayakta mı yoksa oturuyor mu? denir.

Zira, ayakta olmak veya oturmak, dış durumla ilgilidir. (1)

(أنّي) كَيْفَ – مَتَي – مِنْ أَيْنَ anlamları ifade eden bir soru edatıdır:

مِنْ أَيْنَ لَكَ هذَا؟ – أنّي لَكَ هذَا؟ = Bu sana nereden?

مَتَى جِئْتَ الْيَوْمَ؟ أنّي جِئْتَ الْيَوْمَ؟ = Bugün ne zaman geldin?

كَيْفَ يَكُونُ ذَلِكَ؟ – أنّي يَكُونُ ذَلِكَ؟ = O, nasıl olur? gibi.

كَمْ kaç (tane) ve nice anlamları ifade eder:

كَمْ كِتَابًا عِنْدَكَ؟ = Sende kaç kitap var?

كَمْ بَائِسٍ مَاتَ جَوْعًا! = Nice sefil açlıktan ölmüştür!

بِكَمِ اشْتَرَيْتَ الْكِتَابَ؟ = Kitabı kaça aldın?

كَمْ مِنْ كُتُبٍ قَرَأْتُ؟ = Kitaplardan nicelerini okumuşumdur! gibi.

أَيٌّ iki şeyden birinin tayini için kullanılır:

أَيُّ الْقَلَمَيْنِ اشْتَرَيْتَ؟ = İki kalemden hangisini satın aldın? gibi.

Bu isim devamlı muzaf olarak kullanıldığına göre ma' rifeye muzaf olduğu zaman buna, yani muzaf ileyhe dönen zamirde أَيٌّ nazar-i itibara alınır ve zamir müfred olur; أَيُّ الرِّجَالِ أَتَى؟ gibi. Nekreye muzaf olması halinde ise muzaf ileyh, nazar-i itibara alınır أَيُّ رَجُلَيْنِ أَتَيَا؟ gibi.

Buraya kadar işlediğimiz ism-i mevsûl, ism-i şart ve soruların yalnız isim olanları üzerinde durduk. Bunların üçünün de harf olanları vardır. Ancak bahsimiz isim olduğu için, biz bunların harf olanlarına burada yer vermedik. Onlara da harfler bahsinde yer vereceğimizi hatırlatırız.

(1) مَبَادِئ الْعَرَبِيَّة C:4, S:143

ZAMİRLER

Zamir, ismin yerine kullanılan, ismin yerini tutan kelimedir. Zamirler, ismin yerine kullanıldıkları veya o isimlerin yerini tuttukları için ismin bütün hallerine girerler. Bu durumu biraz sonra aşağıda göreceğiz.

Zamirler müttasıl, ve münfasıl adı altında iki gruba ayrılırlar.

1-Münfasıl zamirler

Münfasıl zamir, tek başına yazılıp kullanılabilen zamirlerdir. Bunlar da kendi aralarında kısımlara ayrılırlar.

a) Merfû' olanlar:

erkekler		kadınlar
أَنْتَ	= Sen =	أَنْتِ
أَنْتُمَا	= İkiniz =	أَنْتُمَا
أَنْتُمْ	= Siz =	أَنْتُنَّ
هُوَ	= O =	هِيَ
هُمَا	= İkisi =	هُمَا
هُمْ	= Onlar =	هُنَّ

أَنَا = Ben. نَحْنُ = Biz, } Her iki cins içindir

b) Mansûb olanlar:

erkekler		kadınlar
إِيَّاكَ	= Seni, sana =	إِيَّاكِ
إِيَّاكُمَا	= İkinizi, ikinize =	إِيَّاكُمَا
إِيَّاكُمْ	= Sizi, size =	إِيَّاكُنَّ

إِيَّايَ = Beni, bana. إِيَّانَا = Bizi, bize }Her iki cins içindir

2- Müttasıl zamirler

Müttasıl zamir, tek başına kullanılmayan, başka bir kelimeye bitişik olarak kullanılan zamirlerdir. Bunlar da kısımlara ayrılırlar.

a) Merfû' olanlar:

قَامَا – قَامُوا – قَامَتَا – قُمْنَ – قُمْتَ – قُمْتُمَا – قُمْتُمْ – قُمْتِ – قُمْتُنَّ – قُومِي – قُمْتُ – قُمْنَا

derken fiilin (م) den sonraki kısımlarıdır.

b) Nasb ve cer arası müşterek olanlar: Bunlar: – أَكْرَمَكَ سَيِّدُكَ أَكْرَمَنِي سَيِّدِي misâlindeki ك ler ve (ى) lerdir. Her ikisinde birinciler mefûl, ikinciler muzaf ileyh olduğu için mahallen mecrûrdurlar. أَكْرَمَهُ سَيِّدُهُ de öyledir. Birinci (هَا) mefûl, ikinci ise muzaf ileyhtir.

c) Raf', nasb ve cer arası müşterek olan ise yalnız (نَا) dır. Şu misâlde üçü de vardır. رَبَّنَا إِنَّنَا سَمِعْنَا Birincide muzaf ileyh, ikincide (إِنَّ) nin ismi, üçüncüde de fiilin fâilidir.

ZAMİRLER HAKKINDA GEREKLİ BİLGİLER

1- Yukarıda işlemeye çalıştığımız zamirlerden (هَا) kendisinden önce kesreli bir harf veya (ya) geçmediği sürece harekesi zammedir. عَجِبْتُ مِنْ لُطْفِهِ فِي نَادِيهِ gibi. Kendisinden sonra elif gelmesi halinde ise harekesi fetha olur: ضَرَبَهَا gibi.

2- Cemi alâmeti (م) in harekesi, kendisinden sonra mansûb bir zamir gelmediği sürece sâkindir. Bu zamirin gelmesi halinde ise harekesi zamme olduğu gibi zamirle arasına işbâ' (vav)'ı denen bir de (vav) getirilir:

ضَرَبْتُمْ → ضَرَبْتُمُوهُ. أَكْرَمْتُمْ → أَكْرَمْتُمُوهُ gibi.

3- Mükellim (ya)'sı aslında sâkin olur. Ancak kendisinden önce elif veya (ya) gelmesi halinde harekesi fetha olması gerekir:

أَخِيَّ – بَنِيَّ – بُنَيَّ – مَوْلاَيَ – عَصَايَ gibi.

Görüldüğü gibi sözü edilen (ya) böyle durumlarda iki sâkin bir araya gelmemesi için harekelenmektedir.

4- Zamirlerden (ك) nin harekesi muhatapta fetha, muhatabada kesre bu ikisi dışındakilerde ise zammedir:

إِلَيْكُمْ – عَلَيْكُمْ – ضَرَبَكُنَّ – ضَرَبَكُمَا – ضَرَبَكُمْ – ضَرَبَكِ – ضَرَبَكَ gibi.

Yani bu harekeler üzere mebnîdir.

5- إِلَى – عَلَى – لَدَى kelimelerinin sonuna zamir bitişmesi halinde bu kelimelerin sonundaki elifler (ya)' ya dönüşür: عَلَيْكُمْ – لَدَيْهَا – إِلَيْكَ gibi.

6- هُوَ – هِيَ zamirlerinin (هـا)ları, bu zamirler (vav) veya (ف) den sonra gelmeleri halinde sakin olabilir:

فَهْوَ عَلَى هُدًى .... - وَهْوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ gibi.

SAYI

Sayı, sayılabilen varlıkların miktarını gösteren kelimedir.Sayı, aded, sayılan da ma'dûddur.

SAYININ ÇEŞİTLERİ

Sayı, asıl sayılar, sıra sayıları, kesir sayıları, üleştirme sayıları adı altında dörde ayrılır.

ASIL SAYILAR

Asıl sayılar, müfred sayılar, mürekkep (bileşik) sayılar, ükûd sayıları, matûf sayılar adı altında dörde ayrılır.

1- Müfred sayılar

Müfred sayılar, (1)' den (10)' a kadar olan sayılardır. Bunlara, - tek sayı halinde olmalarından dolayı (100) ile (1000) de dahil müfred sayılar denir. Bilindiği gibi müfred, tek demektir.

Sayılarda müzekkerlik, müenneslik söz konusu olmadığı halde bu hususta sayılar, sayılana göre vaziyet alırlar. 1, 2 hariç (3)' ten (10)' a kadar olan sayıların sayılanı müzekker ise sayı müennes, müennes ise sayı müzekker olur. Bu durumun yanı sıra bunların diğer sayılardan farklı olan yönlerini şöyle özetleyebiliriz. (3)' ten (10)' a kadar olan sayılarda:

a) Sayı, sayılandan önce gelir:

أَرْبَعُ نِسَاءٍ – ثَلَاثَةُ رِجَالٍ gibi.

b) Sayı muzaf sayılan muzâf ileyhtir. Sayılanın muzaf ileyh olması yanı sıra mânâ bakımından kapalı olan sayıyı açıkladığı için temyizdir de.

c) Sayılan cemi ve nekredir.

d) Müzekkerlik, müenneslik bakımından sayı ile sayılan birbirine zıttır:

عَشَرَةُ أَقْلَامٍ – تِسْعُ دَرَّاجَتٍ – ثَلَاثُ سَيَّارَتٍ – أَرْبَعُ طَالِبَاتٍ – خَمْسَةُ طُلَّابٍ

gibi.

Bu konuda sayıların müfredinin ne olduğu önemlidir. Yani, müfredin müzekker olması halinde sayı müennes, müennes olması

halinde ise sayı müzekker olur. Bunu, bir örnekle izah edelim. Meselâ:

السِّجِلُّ = Kayıt kelimesi, müzekker olduğu halde cemisi

السِّجِلاَّتُ şeklinde müennestir. Bu durumda müfredin müzekker olduğu düşünülerek ,

ثَلاَثَةُ سِجِلاَّتٍ = Üç kayıt dosyası deriz. Görünüşte sayı ile sayılan bu misâlde birbirleriyle müenneslik bakımından uygunluk göstermektedirler ki, yukarıda verilen kaideye ters düşmektedir. Dediğimiz gibi müfredin ne olduğu dikkate alınırsa durum anlaşılır.

Müenneslik, müzekkerlik bahsinde temas ettiğimiz dilbilgisi bakımından hem müzekker hem müennes olarak kullanılan veya görünüşü itibariyle müzekker, mânâsı itibariyle de müennes olan isimlerde sayıyı, ister müzekker, ister müennes yapabiliriz:

ثَلاَثَةُ طُرُقٍ - ثَلاَثُ طُرُقٍ = Üç yol,

ثَلاَثَةُ أَنْفُسٍ - ثَلاَثُ أَنْفُسٍ = Üç nefis, gibi. Bilindiği gibi

اَلطَّرِيقُ = Yol kelimesi, hem müzekker hem müennes olarak kullanılan kelimelerdendir.

اَلنَّفْسُ = Nefis kelimesi ise,görünüşü itibariyle müzekker olmasına rağmen manevi müennestir.

Sayılan cins ismi veya topluluk ismi ise (مِنْ) ile cer edilebilir.Misâller:

عِنْدِى ثَلاَثٌ مِنَ الْغَنَمِ = Bende koyunlardan üç tane var,

عِنْدِى أَرْبَعَةٌ مِنَ الْقَوْمِ =Yanımda kavimden dört kişi var, gibi.

Yukarıda müfred sayılar arasında gösterdiğimiz 100 ve 1000 sayıları:

a) Sayı ile sayılan arasında müzekkerlik, müenneslik bakımından ilişki yoktur.

b) Onlarda olduğu gibi sayı muzaf, sayılan muzaf ileyhtir ve temyizdir de.

c) Bunlarda sayı da sayılan da müfreddir:

مِائَةُ رَجُلٍ = Yüz adam,

مِائَةُ امْرَأَةٍ = Yüz kadın,

أَلْفُ طَالِبٍ = Bin öğrenci,

أَلْفُ بِنْتٍ = Bin kız, gibi.

Yukarıda bu sayılardan 1, 2 hariç demiştik. Çünkü bunlarda:

a) Sayılan sayıdan önce gelir.

b) Sayı sıfat, sayılan mevsûftur. Yani, sıfat tamlamalarında göreceğimiz gibi sayı, sayılana her yönüyle uyar.

رَجُلٌ وَاحِدٌ = Bir tek adam,

اِمْرَأَةٌ وَاحِدَةٌ = Bir tek kadın,

رَجُلاَنِ اثْنَانِ = İki tane adam,

اِمْرَأَتَانِ اثْنَتَانِ = İki tane kadın, gibi.

2- Mürekkep sayılar

Mürekkep sayılar, (11)' den (19)' a kadar olan sayılardır. Bu sayılar çift olduğu atıfsız iki sayının bileşimi olduğu için mürekkep sayılar adını almışlardır.

Bu sayılar:

a) On ikinin ikisi hariç, diğerlerinin her iki kısmının sonu fetha üzere mebnîdir. On ikinin ikisi ise tesniyelere benzer.

b) 11, 12 hariç (13)' ten (19)' a kadar olan sayıların birinci kısmı (3)' ten (10)'a kadarda olduğu gibi sayılanla müzekkerlik, müenneslik bakımından zıttır. Sayının ikinci kısmı ise bu bakımdan uygunluk gösterir:

ثَلاَثَةَ عَشَرَ رَجُلاً = On üç adam,

أَرْبَعَ عَشْرَةَ امْرَأَةً = On dört kadın, gibi.

c) Bunlarda sayılan (temyiz), müfred ve mansûptur:

أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا gibi.

"1, 2" de olduğu gibi "11, 12" de diğerlerinden farklılık gösterir. Bunlarda sayının her iki kısmı, sayılanla müzekkerlik, müenneslik bakımından uygunluk gösterir:

اِثْنَا عَشَرَ سَفَرْجَلاً = On iki ayva.

إِحْدَى عَشَرَةَ بِنْتاً = On bir kız.

اِثْنَا عَشَرَ رَجُلاً = On iki adam.

اِثْنَتَا عَشَرَةَ امْرَأَةً = On iki kadın.

رَأَيْتُ اثْنَى عَشَرَ وَلَدًا = On iki çocuk gördüm.

رَأَيْتُ اثْنَتَى عَشَرَةَ بِنْتاً = On iki kız gördüm, gibi.

Daha önce de geçtiği gibi buradaki اِثْنَا – اِثْنَتَا kelimeleri, tesniyeler gibi işlem görmektedirler. Asılları, اِثْنَان – اِثْنَتَان şeklindedir. عَشَرَ ile birleşmelerinden, sonlarındaki (ن) muzafta olduğu gibi düşmüştür.

Not: عَشَرَة nin (ش) i, müfred olduğu zaman fethalı, mürekkep olduğu zaman ise sâkindir. Bununla beraber bunda da fethalı okunabilir.

عَشَرَ nin (ش) i, müfred olduğu zaman sâkin, mürekkep olduğu zaman ise fethalıdır.

Yukarıdaki kaidelere ilave olarak deriz ki, sayı müfred, sayılan iki ise sayı, müzekkerlik, müenneslik bakımından öncekine göre vaziyet alır. Yani önceki müennes ise sayı müzekker, önceki müzekker ise sayı, müennes olur:

ثَلاَثَةُ رِجَالٍ وَنِسَاءٍ – أَرْبَعُ نِسَاءٍ وَرِجَالٍ gibi. Bu durumda sayı mürekkep ise sayılanın öncesi, sonrası dikkate alınmayıp ikisinden üstün olan nazar-i itibara alınır:

رَأَيْتُ أَرْبَعَةَ عَشَرَ جَارِيَةً وَرَجُلاً – رَأَيْتُ أَرْبَعَةَ عَشَرَ رَجُلاً وَجَارِيَةً gibi.

Ama aralarında üstünlük yok, eşit iseler önceki dikkate alınır:

رَأَيْتُ خَمْسَ عَشْرَةَ نَاقَةً وَجَمَلاً - رَأَيْتُ خَمْسَةَ عَشَرَ جَمَلاً وَنَاقَةً = On beş buğur ve maya gördüm, gibi.

3- Ükûd sayıları

Ükûd sayıları 10, 20, 30, 40, 50, 60, 70, 80, 90 sayılarıdır. Bunlar:

a) Cemi müzekker sâlim gibi işlem görürler. Yani raf' halinde zammenin yerine (vav), nasb ve cer hallerinde ise fethanın ve kesrenin yerine (ya) alırlar.

b) Bunların, sayılan ile müzekkerlik, müenneslik bakımından hiç bir ilişkileri yoktur.

c) Bunların da sayılanı (temyîz), müfred ve mensûbdur:

جَاءَ ثَلاَثُونَ طَالِبًا = Otuz öğrenci geldi,

سَلَّمْتُ عَلَى خَمْسِينَ رَجُلاً - رَأَيْتُ أَرْبَعِينَ طَالِبَةً gibi.

4- Atıflı sayılar

Atıflı sayılar, ükûd sayıları arasındaki sayılardır. Bilindiği gibi bu sayıların birinci kısmı müfred sayılar, ikinci kısmı ise ükûd sayılarıdır. Çift olmaları yönünden mürekkep sayılara benzerlerse de aralarında atıf (vav)'u bulunduğundan, onlardan ayrılırlar. Bunlarda:

a) Sayılan, -ükûd ve mürekkepte olduğu gibi- müfred ve mansûbdur.

b) Sayılan (temyîz) müenneslik, müzekkerlik bakımından birinci sayı ile zıt, ikinci sayı ile hiç bir ilişkisi yoktur:

أَرْبَعٌ وَأَرْبَعُونَ امْرَاَةً - خَمْسَةٌ وَعِشْرُونَ رَجُلاً -

سَلَّمْتُ عَلَى تِسْعٍ وَتِسْعِينَ طَالِبَةً - رَأَيْتُ ثَلاَثَةً وَأَرْبَعِينَ وَلَدًا -

سِتٌّ وَسِتُّونَ بِنْتًا gibi.

Buraya kadar geçen konuyu özetleyecek olursak, sayılan (temyîz), "1, 2" de sıfat "3, 10"da cemi, mecrûr, "11, 19" da müfred mansûb, "100, 1000" de müfred mecrûr oluyor deriz.

Yukarıda (3)' ten (10)' a kadar olan sayıların sayılanı cemi oluyor demiştik. Bu durumdan (100) hariçtir. Çünkü bu sayı, müfred kalmaktadır: أَرْبَعُمِائَةٍ – خَمْسُمِائَةٍ – ثَلاَثُمِائَةٍ gibi. Oysa kaideye göre, خَمْسُ مِئَاتٍ – أَرْبَعُ مِئَاتٍ – ثَلاَثُ مِئَاتٍ şeklinde olması gerekirdi.

Cemiler bahsinde cemilerin kısımlara ayrıldığını gördük. Cemi kıllenin (3)' ten (10)' a kadar olan sayılar için kullanıldığını yine orada söyledik. Buna göre bu sayıların, sayılanının cemi şekli, cemi kılle olması gerekir. Meselâ: ثَلاَثَةُ أَشْهُرٍ – أَرْبَعُ أَعْيُنٍ deriz, أَرْبَعُ عُيُونٍ – ثَلاَثَةُ شُهُورٍ diyemeyiz. Çünkü birinciler cemi kılle, ikinciler ise, cemi kesredir. Ama sayıların cemi kıllesi yok veya az kullanışlı ise o zaman cemi kesreyi, cemi kılle yerine kullanabiliriz:

سَبْعَةُ عَبِيدٍ – سِتُّ نِسَاءٍ – ثَلاَثَةُ رِجَالٍ gibi.

Çünkü رِجَالٍ – نِسَاءٍ kelimelerinin cemi kıllesi yoktur. عَبِيدٌ kelimesinin ise, أَعْبُدٌ şeklinde cemi kıllesi varsa da az kullanışlıdır. عَبِيدٌ ondan daha kullanışlı olduğu için onun yerine bunu tercih ederiz.

SIRA SAYILARI

Sıra sayıları, varlıkların bir sıra içinde belli yerlerini gösteren sayılardır. Sıra sayıları on iki tanedir.

اَلْأَوَّلُ – اَلْأُولَى = Birinci,

اَلثَّانِي – اَلثَّانِيَةُ = İkinci,

اَلثَّالِثُ – اَلثَّالِثَةُ = Üçüncü,

اَلرَّابِعُ – اَلرَّابِعَةُ = Dördüncü,

اَلْخَامِسُ – اَلْخَامِسَةُ = Beşinci,

اَلسَّادِسُ – اَلسَّادِسَةُ = Altıncı,

اَلسَّابِعَةُ – اَلسَّابِعُ = Yedinci,

اَلثَّامِنَةُ – اَلثَّامِنُ = Sekizinci,

اَلتَّاسِعَةُ – اَلتَّاسِعُ = Dokuzuncu,

اَلْعَاشِرَةُ – اَلْعَاشِرُ = Onuncu,

اَلْمِائَةُ = Yüzüncü,

اَلأَلْفُ = Bininci, gibi.

Sıra sayıları da kendi aralarında dörde ayrılır: Müfred, mürekkep, ükûd ve matûf.

1- Müfred sıra sayıları
Müfred sıra sayıları (1)' den (10)' a kadar olan sıra sayılarıdır.

2- Mürekkep sıra sayıları
Mürekkep sıra sayıları (11)' den (19)' a kadar olan sıra sayılarıdır.

3- Ükûd sıra sayıları
Ükûd sıra sayıları, (20)'den (90)' a kadar olan sayılardır. Bunlara 100 ile 1000 dahildir.

4- Atıflı (matûf) sıra sayıları
Matûf sıra sayıları (21)' den (99)' a kadar olan sayılardır.

KONU HAKKINDA GEREKLİ BİLGİLER

Sıra sayıları sayılandan sonra gelir. Sıfat durumunda olduğu için sayılana her yönüyle uyar:

اَلْفَصْلُ الثَّالِثُ = Üçüncü bölüm,

اَلْجُزْءُ الْخَامِسُ = Beşinci ünite,

اَلْجُزْءُ الْخَامِسَ عَشَرَ = On beşinci ünite, gibi. Burada mürekkep sayılarda hareke yönünden uygunluk görülmüyorsa da

mebni olduklarındandır. Ancak ükûd sıra sayıları ve bunlara dahil olan " 100 ile1000" de sayılana uygunluk yoktur. Bunlar bir hal üzere kalırlar:

اَلْفَصْلُ الْعِشْرُونَ = Yirminci bölüm,

اَلْمَقَالَةُ الْمَائَةُ = Yüzüncü makale,

اَلْجُزْءُ الْمِائَةُ = Yüzüncü ünite, gibi. Bununla beraber - diğer yönleriyle olmasa da- bunlarda bile hareke uygunluğu vardır.

Biraz önce de işaret ettiğimiz gibi mürekkep sıra sayıların -asıl mürekkep sayılarda olduğu gibi- her iki kısım fetha üzere mebnîdir: اَلْمَقَالَةُ الْخَمْسَةَ عَشَرَةَ gibi.

SAYILARDA MA'RİFELİK

Sayılar nasıl belirli (ma' rife) hale getirilir?

Müfred sayıları ma'rife yapmak için (ال) takısı, sayı veya sayılana getirilir:

مَافَعَلْتَ بِالْعَشَرَةِ دَرَاهِمَ؟ = On dirhemi ne yaptın? مَافَعَلْتَ بِعَشْرَةِ الدَّرَاهِمِ؟ gibi. Bunun yanı sıra مَافَعَلْتَ بِالْعَشَرَةِ الدَّرَاهِمِ؟ şeklinde sayıya da sayılana da (الْ) takısı getirilmesini uygun bulanlar olmuştur. (1)

Mürekkep sayıların yalnız birinci kısmına getirilir, ikinci kısmına getirilmez:

جَاءَ الاِثْنَا عَشَرَ رَجُلاً = On iki adam geldi, gibi.

(1) مَبَادِئُ الْعَرَبِيَّةِ C:4, S:156

Matûf sayıların her iki kısmına da getirilir:

قَرَأْتُ الأَرْبَعَةَ وَالْعِشْرِينَ فَصْلاً = Yirmi dört bölümü okudum, gibi.

Not: Yukarıda

اَلأُولَى - اَلأَوَّلُ = Birinci dedik. Ancak bu sıra sayısı, (10)' dan sonra kullanılmaz. Onun yerine اَلْحَادِى - اَلْحَادِيَةُ kullanılır:

اَلْجُزْءُ الْحَادِى عَشَرَ = On birinci ünite,

اَلْمَقَالَةُ الْحَادِيَةَ عَشْرَةَ = On birinci makale,

اَلْفَصْلُ الْحَادِى وَالثَّلاَثُونَ = Otuz birinci bölüm,

اَلْمَقَالَةُ الْحَادِيَةُ وَالأَرْبَعُونَ = Kırk birinci makale, gibi.

Arapça' da saatlarda sıra sayılar kullanılır:

فِي السَّاعَةِ الْعَاشِرَةِ = Saat onda,

فِى السَّاعَةِ الثَّالِثَةِ = Saat üçte,

فِى السَّاعَةِ الرَّابِعَةِ لَيْلاً = Geceleyin saat dörtte, gibi.

KESİRLİ SAYILAR

Kesirli sayı, adından da anlaşılacağı üzere bir varlığın eşit parçalarının bir takımını belirten sayılardır: Beşte bir, onda bir, gibi.

Daha önce müfred diye tanıttığımız (3)' ten (10)' a kadar olan sayılarda kesiri ifade edebilmek için bu sayılar, فُعُلٌ - فُعْلٌ şeklinde değiştirilir. Bunların cemilerinde de أَفْعَالٌ şekli kullanılır. Misâllerle izah edelim.

ثُلُثٌ = 1/3

رُبُعٌ = 1/4

خُمُسٌ = 1/5

سُدُسٌ = 1/6

سُبُعٌ = 1/7

ثُمُنٌ = 1/8

تُسُعٌ = 1/9

عُشُرٌ = 1/10 gibi.

نِصْفٌ = 1/2, yarım, buçuk

نِصْفُ الْعُشْرِ = 1/20

عُشْرُ الْعُشْرِ = 1/100 gibi.

Sırayla bu kesirlerin cemileri

أَثْلاَثٌ – أَرْبَاعٌ – أَخْمَاسٌ – أَسْدَاسٌ – أَسْبَاعٌ – أَثْمَانٌ – أَتْسَاعٌ –

أَعْشَارٌ – أَنْصَافٌ gibi.

Diğer kesirlerin ifadesi Türkçe' dekine yakındır.

ثَلاَثَةُ أَجْزَاءٍ مِنْ عِشْرِينَ جُزْءًا = Yirmi parçadan üç parça,

أَخَذْتُ خَمْسَةَ كُتُبٍ مِنْ خَمْسِينَ كِتَابًا = Elli kitaptan beşini aldım,

خَمْسُونَ بِالْمِائَةِ = 50/100,

أَرْبَعُونَ بِالأَلْفِ = 40/1000, gibi.

ÜLEŞTİRME SAYILARI

Üleştirme sayısı, varlıkların kaçar kaçar dağıtıldığını, üleştirildiğini belirten sayılardır. Bu sayılar:

1- Asıl sayıların tekrarlanmasıyla elde edilir:

وَاحِدَةً وَاحِدَةً – وَاحِدًا وَاحِدًا = Birer birer,

اِثْنَتَيْنِ اِثْنَتَيْنِ – اِثْنَيْنِ اِثْنَيْنِ = İkişer ikişer,

ثَلاثَةً ثَلاثَةً – ثَلاثًا ثَلاثًا = Üçer üçer,

أَرْبَعَةً أَرْبَعَةً – أَرْبَعًا أَرْبَعًا = Dörder dörder şeklinde devam edilir. Bu tür sayıların dilbilgisi bakımından " hal" olmalarından dolayı i' rab durumları mansûbdur.

2- (1)' den (10)' a kadar olan sayılar مَفْعَلُ veya فُعَالُ şekline sokularak elde edilir:

مَوْحَدَ – أُحَادَ = Birer birer,

مَثْنَى – ثُنَاءَ = İkişer ikişer,

مَثْلَثَ – ثُلاثَ = Üçer üçer,

مَرْبَعَ – رُبَاعَ = Dörder dörder, şeklinde devam edilir. Bunlar da dilbilgisi bakımından " hal" oldukları için daima mansûbdurlar. Asıl şekillerini değiştirdikleri için de " gayr-i münsarif" olduklarından tenvin de almamaktadırlar.

بِضْعٌ – بِضْعَةٌ – نَيِّفٌ – زُهَاءَ – قُرَابَةٌ kelimeleri

بِضْعٌ kelimesi, (3) ile (9) arası belli olmayan bir sayı için kullanılır. "Bir kaç" demektir. Bu da, bundan dolayı (3)' ten (10)' a kadar olan sayılara benzer. Yani sayılanı ile müenneslik, müzekkerlik bakımından zıttır. Bu muzaf, sayı muzaf ileyh, cemi ve nekredir:

بِضْعَةُ رِجَالٍ = Birkaç adam,

بِضْعُ نِسَاءٍ = Birkaç kadın, gibi.

زُهَاءَ kelimesi, "kadar" demektir:

عَاشَ زُهَاءَ خَمْسِينَ عَامًا = Elli sene kadar yaşadı, gibi.

نَيِّفٌ kelimesi, "küsûr" demektir. Yani (1)' den (9)' a kadar belli olmayan sayı ifade eder. Her iki cins için de aynı şekilde kullanılır. Yalnız ükûd sayıları, (100) ve (1000) de kullanılır:

عِشْرُونَ وَنَيِّفٌ = Yirmi küsûr,

خَمْسُونَ وَ نَيِّفٌ = Elli küsûr, gibi. görüldüğü gibi sayıdan sonra gelmektedir.

قُرَابَةٌ kelimesi, "yakın kadar" demektir. Daima muzaf olarak kullanılır:

عَاشَ قُرَابَةَ خَمْسِينَ عَامًا = Elli seneye yakın yaşadı, gibi.

زُهَاءَ de bunun gibi daima muzaf olarak kullanılır. Yani bu iki kelimenin, kullanılış şekilleri ve mânâları birdir.

KİNAYE

Kinâye, belli bir mânâyı üstü örtülü bir deyimle ifade etmektir. Altı kelime bu iş için kullanılır. Bunlar:

ذَيْتَ – كَيْتَ – كَذَا – كَأَيِّنْ – كَأَيٍّ – كَمْ kelimeleridir.

Bunlardan ilk üçü, yalnız sayılarda kullanılır. Şimdi bu kelimeleri sırayla görelim.

كَمْ in iki kullanılış şekli vardır. Soru edatı olur:

كَمْ كِتَابًا قَرَأْتَ؟ = Kaç kitap okudun? gibi.

Nice (çok) anlamında kullanılır:

كَمْ بَطلاً جَنْدَلْتُهُ! = Nice kahramanları yere sermişimdir! gibi.

كَأَيٍّ de nice anlamında kullanılır:

كَأَيٍّ مِنْ مُشْكِلٍ لَمْ تَحُلَّ عُقْدَتُهُ = Meselelerden nicelerinin halli mümkün olmamıştır, gibi. كَأَيِّنْ de buna benzer.

كَذَا sayı ve olaylarda kullanılır. Tek olarak kullanılabileceği gibi atıflı veya atıfsız tekrarlanarak kullanılabilir:

عِنْدِى كَذَا دِرْهَمًا = Bende bunca para var,

عِنْدِى كَذَا كَذَا دِرْهَمًا = Bende bunca bunca para var, gibi.

كَيْتَ – ذَيْتَ cümlelerden kinâyedir. Bu ikisi tekrarlanmaksızın kullanılmaz Atıflı veya atıfsız tekrarlanmaları gerekir:

قَالَ فُلاَنٌ كَيْتَ وَكَيْتَ = Biri şöyle şöyle dedi.

وَفَعَلَ فُلاَنٌ ذَيْتَ ذَيْتَ = Biri de şöyle şöyle yaptı, gibi.

Bunlar ve benzerleri ikinci kısımda da inceleneceğinden burada kısa kesiyoruz.

Bunlara بِضْعٌ – فُلاَنٌ kelimelerini de ilave etmemiz gerekir. فُلاَنٌ akıllı müzekker özel isimlerden kinâyedir. Özel isimlerin yerine kullanıldığı için (أَلْ) almaz. Müennesi فُلاَنَة dür. Bu da müennes özel isim yerine kullanıldığı için tenvin almaz. فُلاَنٌ Türkçe' de de aynı şekilde kullanılır: جَاءَ فُلاَنٌ وَفُلاَنَةُ gibi.

بِضْعٌ – بِضْعَةٌ kelimesi (3)' ten (9)' a kadar olan sayılardan kinâyedir. Sayı bahsinde geçti.

ZARF

Zarf, yer (mekân) veya zaman bildirmek için kullanılan kelimedir. Zaman zarfı ve mekân zarfı adı altında iki kısma ayrılır.

1- Zaman zarfı:

Zaman zarfı, mübhem, mahdûd (sınırlı) adı altında ikiye ayrılır.

a) Mübhem olanlar, belirli olmayan zamanları gösteren kelimelerdir;

وَقْتٌ – زَمَنٌ – حِينٌ = Bir zaman,

مُدَّةٌ = Bir süre, gibi.

b) Sınırlı (mahdûd) olanlar, bunlar yukarıdakilerin aksine belirli vakitleri gösteren kelimelerdir:

يَوْمٌ = Bir gün,

أُسْبُوعٌ = Bir hafta,

شَهْرٌ = Bir ay, gibi.

2- Mekân zarfı:

a) Mübhem olanlar, bunlar cihat-ı sitte (altı yön)'dir.

أَمَامٌ = Ön,

خَلْفٌ = Arka,

تَحْتٌ = Alt,

فَوْقٌ = Üst,

يَمِينٌ = Sağ,

شِمَالٌ = Sol,

قُدَّامٌ = Ön,

يَسَارٌ = Sol,

قُبُلٌ = Ön,

دُبُرٌ = Arka, gibi.

b) Sınırlı olanlar:

اَلْغُرْفَةُ = Oda.

اَلْبَيْتُ = Ev.

اَلْمَسْجِدُ = Mescit, gibi.

ZARFLAR MU'RAB VE MEBNİ OLMAK ÜZERE İKİ KISMA AYRILIRLAR

1- MURAB OLANLAR:

Mu'rab, son harekesi, cümlede aldığı yere göre değişen kelimeye denir. İster zaman ister mekân için olsun zarfların çoğu mu' rabdır.

2- MEBNİ OLANLAR:

Mebnî, Mu' rabın aksine son harekesi, cümlede aldığı yere göre değişmeyen kelimedir. Mebnî olan zarflar sayılıdır.

a) Zaman zarfı olanlar, bunlar:

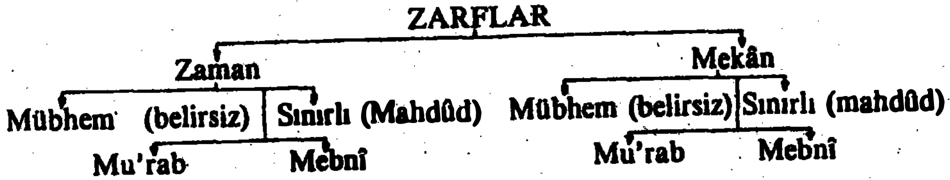
إِذَا – إِذْ – أَمْسِ – أَيَّانَ – اَلْآنَ – بَيْنَا – بَيْنَمَا – رَيْثَ – رَيْثَمَا – عَوْضُ – مَتَى – مُذْ – مُنْذُ – لَمَّا

b) Mekân zarfı olanlar, bunlar:

حَيْثُ – لَدَى – لَدُنْ – أَيْنَ – هُنَا – ثَمَّ gibi.

أَنَّى ise zaman, mekân arasında müşterektir. Şimdi bu kelimelerle ilgili bilgileri ikinci kısma bırakarak zarfları şematik olarak gösterelim.

Şema: 6-

MA'RİFE VE NEKRE

İsimler konusunu kapatmadan önce son olarak isimlerle ilgili olan ma' rifelik ve nekrelikle ilgili bilgileri de gözden geçirelim. Bilindiği gibi ma' rifelik ve nekrelik, kelime çeşitlerinden yalnız isimle ilgilidir. Kelimenin diğer çeşitleri olan, fiil ve harfin bu konuyla ilgisi yoktur.

NEKRE

Nekre, belirsiz (belirtisiz) demektir. İsim çeşitlerinden zamirler, işaret isimleri, özel isimler, mevsûl isimleri, الْ almış cins isimleri ve bunlardan birine muzaf olmuş isimler dışında kalan isimler, nekre isimlerdir.

Daha önce isimleri cins ismi, özel isim adı altında ikiye ayırmıştık. Biraz sonra da göreceğimiz gibi özel isimler ma'rife olduğuna göre nekrelik, yalnız cins isimlerde söz konusudur. Cins isimler, ya sonlarına daha doğrusu son harflerinin üzerine tenvin almış olarak bulunurlar veya baş taraflarına harf-i tarif denilen أَلْ almış olurlar. İşte tenvin alan cins isimleri nekredir. أَلْ almış olanları da ma' rifedir.

Şu halde nekreliğin alâmeti tenvindir. Harekeler bahsini işlerken tenvinin çeşitleri olduğunu gördük. Burada söz konusu olan tenvin, cins isimlerin sonunda bulunan tenvindir. Bu tenvin, özel isimlerin sonunda da bulunursa da orada ismin hangi halde bulunduğunu belirtmeye yarar. Oysa cins isimlerin sonundaki tenvinler, bu görevleri yanı sıra ismin nekre olduğunu da belirtirler. Onun için bu tenvine karşılık, Türkçe' deki "bir" kelimesini kullanırız. Özel isimlerin sonlarındakilere ise, karşılık göstermeyiz:

أَتَى رَجُلٌ = Bir adam geldi,

أَتَى عَلِيٌّ = Ali geldi, gibi. Biraz sonra harf-i ta' rifi işlerken bu konuya yine dönülecektir.

MA'RİFE

Ma' rife, nekrenin aksine belirli (belirtili) demektir. Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi ma' rife isimler, zamirler, işaret isimleri, özel isimler أَلْ almış olan cins isimleri, mevsûl isimleri ve bunlardan birine muzaf olmuş isimlerdir.

Bunlardan zamirler, işaret isimleri ve mevsûl isimleri hakkında daha önce bilgi verildiğinden, burada özel isimler ve أَلْ almış cins isimleri hakkında bildiklerimizi gözden geçireceğiz. Sonuncusuna da izafet bahsinde temas edilecektir.

ÖZEL İSİMLER

Daha önce özel isimler hakkında da bilgi verilmişti. Burada daha önce verilenleri tekrar edip kalan kısımlarını tamamlayacağız. Özel isimlerin:

a) Tek isim halinde olanları vardır:

قُونْيَا – مَكَّةُ – زَيْنَبُ – عَلِيٌّ gibi.

b) İsim tamlaması halinde olanları vardır:

أُمُّ الْخَيْرِ – أَبُوبَكْرٍ – عَبْدُ اللّٰهِ gibi.

c) Bileşik halde olanları vardır:

خَانْ قِينْ – بَغْدَادُ – بَعْلَبَكُّ gibi.

d) Cümle halinde olanları vardır:

حَضَرَ مَوْتُ – تَأَبَّطَ شَرًّا gibi.

e) Topluluk özel ismi olanları vardır: Eski Mısır krallarına فِرْعَوْنُ, arslanların tümüne أُسَامَةُ tilkilerin tümüne ثُعَالَةُ çakalların tümüne إِبْنُ آوَى, ölüme de أُمُّ قَشْعَمٍ denmesi gibi. Bu tür özel isimlere, " cins özel ismi" de denir.

Özel ismin, isim, künye ve lakap adı altında üç kısma ayrıldığını da hatırlatalım. Burada isimden maksat, künye ve lakap dışında şahıslara ad olarak verilen isimlerdir: خَالِدٌ – سَعِيدٌ gibi. Künye, – أُمٌّ أَبٌ kelimeleriyle başlayan isimlerdir: أُمُّ الْخَيْرِ – أَبُوبَكْرٍ gibi. Lakap, övme veya yerme kastıyla şahıslara verilen adlardır: أَنْفُ النَّاقَةِ – زَيْنُ الْعَبِدِينَ gibi.

Bu isimlerin bir arada gelmesi halinde sıralanışı, isim önce, lakap ondan sonra gelir: زَيْدٌ أَنْفُ النَّاقَةِ gibi. Lakapla künye arasında öncelik sonralık yoktur: (1)

(1) شرح ابن عقيل C:1, S:104

زَيْنُ الْعَابِدِينَ أَبُو عَبْدِاللّٰهِ – أَبُو عَبْدِاللّٰهِ زَيْنُ الْعَابِدِينَ gibi.

Künyeye gelince, bunun diğer ikisine göre belirli bir sırası yoktur yani, önce de sonra da gelebilmektedir:

أَبُو حَفْصٍ عُمَرَ – أَبُو الْقَاسِمِ مُحَمَّدٌ – عُمَرُ أَبُوحَفْصٍ gibi.

Özel isimler, doğrudan şahıslara ad olarak verilenler -ki bunlara "mürtecel" özel isimler denir- Önceden başka maksatlar için kullanıp sonradan özel isim olanlar -ki bunlara "menkûl" özel isimler denir- olmak üzere iki kısma ayrılır. Menkûl özel isimler, اَلْفَضْلُ gibi mastar, اَلْحَارِسُ gibi sıfat, اَلْأَسَدُ gibi cins ismi, تَأَبَّطَ شَرًّا gibi cümle halinde, بَعْلَبَكُ gibi bileşik asıllı olanları vardır.

Harf-i ta' rif almış cins ismi

Yukarıda cins isimlerde nekrelik alâmeti tenvindir demiştik. Söz konusu bu isimler, belirli (ma' rife) yapılmak istendiği zaman tenvinleri atılarak baş taraflarına اَلْ getirilir. Nedir bu (اَلْ)?

Harf-i ta' rif diye bilinen ve yalnız kelime türlerinden isimlerin başında yer alan, imlâ yönünden bitişik olarak yazılan bu kelime, tenvinin tam zıddıdır. Türkçe' de tam karşılığı olmadığı için " Her şey zıddı ile bilinir" kaidesine göre ikisini birlikte incelememiz gerekecektir. Türkçe' deki " bir" kelimesinin karşılığı olan tenvin, cins isimleri belirsiz yapmak için, bu isimlerin son harflerine geldiği halde (اَلْ) bu isimleri belirli yapmak için baş tarafta yer alır. Görevleri gibi bulundukları yer de aksi yöndedir. Bir isim aynı zamanda hem belirli hem belirsiz olamayacağı için, ikisi bir kelimede birleşmez. Meselâ: اَلْكِتَابٌ denmez.

Konuyu misâllerle izah etmeye çalışalım.

مَزْهَرِيَّةٌ = Bir saksı,

اَلْمَزْهَرِيَّةُ = Saksı,

وَرْدَةٌ = Bir gül,

اَلْوَرْدَةُ = Gül, gibi.

Görüldüğü gibi tenvinin Türkçe' de karşılığı olduğu halde اَلْ in tam karşılığı yoktur. اَلْ 'in cümle içinde olmaksızın tek kelime ile kullanıldığı zaman, Türkçe' de tam karşılığı olmadığı halde başında bulunduğu kelime cümle içinde geldiği zaman bizdeki -i ekiyle ifade edilebilir. Konuyu misâllerle izah etmeye çalışalım.

أَخَذْتُ قَلَمًا = Bir kalem aldım.

Bu kalem kelimesinden ikinci defa söz etmek istediğimiz zaman -bizce alınan kalem olarak belli hale geldiğinden- اَلْ ile kullanırız.

كَسَرْتُ الْقَلَمَ = Kalemi kırdım deriz.

Yani, o biraz önce aldığımı söylediğim kalemi kırdım demek isteriz. اَلْ takılı isimler mefûlün bih olduğu zaman اَلْ karşılığı olarak gösterdiğimiz -i eki, ismin "i" halindeki -i ekiyle karıştığından, bu ekle birlikte "o" işaret sıfatını kullanmak yerinde olur:

O kalemi kırdım, gibi. Fakat " اَلْ " li isim, fâil veya nâib-ü fâilse yalnız "o" işaret sıfatı ile Türkçeleştirilir:

جَاءَ رَجُلٌ = Bir adam geldi.

مَاتَ الرَّجُلُ = O adam öldü, gibi.

Yukarıdaki misâllerde isimlerden ilk defa söz ederken belirsiz olduklarından, tenvinli söyledik. Fakat ikinci defa sözünü ettiğimiz zaman belirli hale geldiklerinden, tenvinlerini atarak isimlerin başına اَلْ getirdik. Türkçe karşılıklarında da aynı şeyi yaptık.

Yukarıdaki harf-i ta' riften başka bir de başında bulunduğu ismin anlattığı bütün kısım ve fertleri içine aldığını ifade etmeye yarayanı vardır ki "bütün, tüm" kelimeleriyle ifade edilebilir:

إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِى خُسْرٍ = Şüphesiz bütün insanlar zarardadır" gibi.

Son olarak söz konusu اَلْ in isimlerin başında bir anlam ifade etmeksizin zait olarak gelebileceğini de hatırlatalım. اَلْ in bu türleri, devamlı ve geçici olmak üzere iki çeşittir. Devamlı oluşuna ism-i mevsûllerdeki misâl olarak gösterilir: اَلَّذِى – اَلَّتِي – اَلَّذِينَ gibi.

Özel isimler ma' rife olduklarından اَلْ almazlar. Ancak yukarıda sözü geçen menkûl özel isimlerin asılları göz önünde bulundurularak, اَلْحَسَنُ – اَلْفَضْلُ – اَلْحَارِثُ – اَلْعَبَّاسُ almaları, yeni durumları göz önünde bulundurularak, حَسَنٌ – فَضْلٌ – حَارِثٌ – عَبَّاسٌ gibi almamaları geçici harf-i ta' riflere misâl gösterilir.

* اَلْآنَ kelimesindeki اَلْ ide zait kabul edenler olmuşsa da

اَلْاٰنَ = Şu anda demek olduğundan zait değildir. (1)

Sonuç olarak diyebiliriz ki (اَلْ) in Türkçe' de tam karşılığı olmasa da " bu, şu, o" işaret sıfatlarıyle ifade edilebilmektedir.

(1) شرح ابن عقيل C:1, S:155

BEŞİNCİ BÖLÜM

HARFLER

Daha önce "kelimeler" bahsinde harflerden maksadın alfabe harfleri olmadığına "edatlar" yerinde kullanıldığına dikkat çekilmişti. Şu halde burada harfler derken edatlar kastedilmektedir. Edatlardan isim olanlar da vardır. Konumuz burada harfler olduğundan biz bu bölümde sadece harf olanlarını göreceğiz. Edatların isim olanlarına yeri geldikçe temas edilmiş, edilmeyenlere de yeri geldikçe temas edilecektir. Ayrıca bunların tümünü "Arap dilinde EDATLAR" adlı kitapta topladığımızı hatırlatırız. Buna göre harfler, edatlardan bir kısımdır. Alfabe harflerinden bunları ayırdetmek için bunlara, mânâ harfleri de denir. Nitekim alfabe harflerine de kelimelerin yapılarında kullanıldıkları için, bina (mebani) harfleri denir. Alfabe harflerine "hica" ve "ebced" harfleri de dendiğini yine yerinde öğrendik.

Burada konumuz olan mânâ harfleri, kendi başlarına belli başlı bir mânâ ifade edemeyen, ancak diğer kelime türleriyle-isim, fiil-birlikte kullanıldığı zaman bu kelimelere ek anlam vererek katkıda bulunan kelime türleridir. Meselâ:

هَلْ عَادَ عَلِيٌّ مِنَ الْمَدِينَةِ؟ =Ali şehirden döndü mü?

derken هَلْ = mi, مِنْ = den kelimeleri harftir. Görüldüğü gibi ayrı düşünüldükleri zaman bir mânâ ifade etmemektedirler. Ancak (مِنْ) الْمَدِينَةُile, (هَلْ) عَادَ ile bir işe yaradığı görülmektedir.

Harflerin de isim, fiil gibi çok yönlü taksimatı vardır. Bu taksimat, bunların her birinin sahip olduğu harf sayısına göre yapılabileceği gibi, isimlerle kullanılanlar, fiillerle kullanılanlar ve isim-fiil arası müşterek olanlar şeklinde de olabilir. Ancak bu sonuncusu "ikinci kısım" da görüleceğinden biz burada sadece birinci taksimat şeklini göreceğiz.

Konumuz olan bu harflerin sayısı (80)'i geçmez. Tek harf halinde olanları olduğu gibi 5 harfli olanları da vardır. Daha önce isim ve fiillerde harf sayısının en az üç, en çok altı olduğunu gördük.

HARFLERİN ÇEŞİTLERİ

TEK HARFLİ OLANLAR

Tek harf halinde olanların sayısı (13)'ü geçmez. Bunlar "Elif, Hemze,

ها – ن – م – ل – ك – س – ف – ت – ب – ي – و dir.

İKİ HARFLİ OLANLAR

İki harfli olanlar (26)'yı geçmez. Bunlar:

آ – إِذْ – اَلْ – أَمْ – أَنْ – إِنْ – أَوْ – أَىْ – إِىْ – عَنْ – فِي – قَدْ – كَىْ –

لاَ – لَمْ – لَنْ – لَوْ – مَا –مُذْ – مِنْ – هَا – هَلْ – وَا – يَا – نَّ – مِنْ dir

ÜÇ HARFLİ OLANLAR

Üç harfli olanlar (25) tanedir. Bunlar:

آىْ – أَجَلْ – إِذَا – إِذَنْ – أَلاَ – إِلَى – أَمَا – أَنَّ – إِنَّ – بَلَى – ثُمَّ –

خَلاَ – جَلَلْ – جَيْرِ – رُبَّ – سَوْفَ – عَدَا – عَلَى – لاَتَ – لَيْتَ – مُنْذُ – نَعَمْ

عَلَّ – هَيَا – أَيَا dir.

DÖRT HARFLİ OLANLAR

Dört harfli olanlar (15) tanedir. Bunlar:

إِذْمَا – أَلاَّ – إِلاَّ – أَمَّا – إِمَّا – حَاشَا – حَتَّى – كَأَنَّ – كَلاَّ – لَكِنْ –

لَعَلَّ – لَمَّا – لَوْلاَ – لَوْمَا – هَلاَّ dır.

BEŞ HARFLİ OLANLAR

Beş harfli olan yalnız إِنَّ nin benzerlerinden olan لَكِنَّ vardır.

Bulundukları yere göre harflerin taksimi

1- İsme özgü olanlar
a) Cer harfleri. Bunlar:

ب – مِنْ – إِلَى – عَنْ – عَلَى – ل – فِي – حَتَّى – ك – و – ت – رُبَّ

حَاشَا – عَدَا – خَلاَ – مُنْذُ – مُذْ – dır.

b) Kasem (yemin) harfleri. Bunlar:

ت – و – ب dır.

c) İstisna harfleri. Bunlar:

حَاشَا – عَدَا – خَلاَ – إِلاَّ dır.

d) Nidâ harfleri. Bunlar:

وَا – أَيَا –هَيَا – أَيْ – آ – يَا - Hemzedir.

e) Fiile benzeyenler. Bunlar:

لاَ – لَعَلَّ – لَيْتَ – لكِنَّ – كَأَنَّ – أَنَّ – إِنَّ dır.

f) Müfacee harfleri. Bunlar:

إِذْ – إِذَا dır.

g) Tafsil (genişletme) harfleri. Bunlar:

أَمَّا – إِمَّا dır.

h) Tenbih harfleri. Bunlar:

أَلاَ – أَمَا – هَا dır.

Ancak, أَلاَ – أَمَا devamlı cümle başında bulunur.

2- Fiile özgü olanlar
a) Nasb harfleri. Bunlar:

كَيْ – إِذَنْ – لَنْ – أَنْ dir.

b) Mastar harfleri. Bunlar:

لَوْ – مَا – كَيْ – أَنْ dir.

c) Cezm harfleri. Bunlar:

لَمَّا – لَمْ – إِنْ -Emir lamı- Nehi lamı'dır.

d) Şart harfleri. Bunlar:

لَوْ – إِذْمَا – إِنْ dir.

e) Teşvik harfleri. Bunlar:

أَلاَّ – لَوْمَا – لَوْلاَ – هَلاَّ – أَمَا – أَلاَ dır.

f) İstikbal harfleri. Bunlar

لَنْ – أَنْ – سَوْفَ – س dir.

g) Te'kid (pekiştirme) harfleri. Bunlar

قَدْ–ن dur.

3- İsim-fiil arası müşterek olanlar

a) Atıf harfleri. Bunlar:

لكِنْ – أَمْ – لاَ – بَلْ – أَوْ – حَتَّى – ثُمَّ – ف – و dir.

b) Soru harfleri. Bunlar

أ – هَلْ dir.

c) Tefsir harfleri. Bunlar

أَنْ – أَيْ dır.

d) İstiftah (başlangıç) harfleri. Bunlar: أَلاَ – أَمَا dır

e) Nefi (olumsuzluk) harfleri. Bunlar

لَنْ – لَمَّا – لَمْ – إِنْ – لاَتَ – لاَ – مَا dır.

Harflerin bir de hareke etkisi olanlar ve olmayanlar şeklinde taksimatı vardır. Çoğunun hareke etkisi olmakla beraber-cevap harfleri gibi-hareke etkisi olmayanlar da vardır. Ancak biz sözü gereğinden fazla uzatmaktan çekindiğimiz için bu kadarlıkla yetiniyoruz. Bununla beraber ikinci kısımda harflerin görevleri işlenirken bu hususa da yer verilecektir.

ALTINCI BÖLÜM

İDĞAM - İ'LAL - İBDAL

Tükçe'deki ses uyumuna benzer bir şekilde Arapça'da da harfler, kelime içinde veya birbirine yakın kelimeler arasında bazı değişiklikler gösterir. Bu değişiklik, kiminin düşmesi, kiminin bir başka harfe dönüşmesi şeklinde olur. Kiminin de söylenişinde kolaylık olsun düşüncesiyle harflerinde hareke değişikliği yapılır. Yukarıda verilen başlıklar adı altında bu konuları izah etmeye çalışacağız.

İDĞAM

İdğam, ardarda gelen bir cinsten iki harfi birbirine katmak yani, imlâ yönünden bu iki harfi şeddeleyerek bir harf halinde yazmaya denir:

اَلشَّدْدُ ← اَلشَّدُّ   اَلْكَدْدُ ← اَلْكَدُّ   اَلْمَدْدُ ← اَلْمَدُّ gibi.

a) Sözü edilen bu iki harften birincisi sâkin ise, işlem doğrudan yapılır:

اَلْعَدْدُ ← اَلْعَدُّ .   اَلْقَدْدُ ← اَلْقَدُّ gibi.

b) Yukarıda sözü edilen bu iki harfin ikisi de harekeli ise bu işlemi yapabilmek için, birincinin harekesi atılarak sâkin hale getirilir.

مَدَدَ ← مَدْدَ ← مَدَّ   مَرَرَ ← مَرْرَ ← مَرَّ gibi.

c) İki harf harekeli bunlardan önce med harfi varsa yine aynı işlem yapılır.

مَادَدَ ← مَادْدَ ← مَادَّ .   يُمَادِدُ ← يُمَادْدُ ← يُمَادُّ gibi.

d) İki harf harekeli bunlardan önce sahih sâkin bir harf varsa bu harflerden birincisinin harekesi önceki sahih, sâkin olan harfe verilerek idğam yapılır:

يَفِرُّ ← يَفِرْرُ ← يَفْرِرُ   يَمُدُّ ← يَمُدْدُ ← يَمْدُدُ gibi.

e) Bu durumun iki kelime arasında olması da aynı işleme tabidir.

عَمَّا ← عَنْ مَا . مِمَّا ← مِنْ مَا . سَكَنَّا ← سَكَنْ نَا gibi.

Daha önce geçen şemsi harflerde de bu durum vardır

اَلدَّارُ – اَلْمُخُّ – اَلشَّرُّ gibi.

Asılları: اَلدْدَارُ – اَلْمُخْخُ – اَلشْشَرْرُ şeklinde idi.

Buraya kadar olan yerlerde idğam yapılması gereklidir. Bunlar dışında üç yer daha vardır ki, bunlarda idğam yapılıp yapılmaması arasında fark yoktur. Bununla beraber idğam yapıldığına daha çok rastlanır. Bu yerler:

a) Müfred muzâri'lerin cezm halinde:

لَمْ يَفِرَّ – لَمْ يَفْرِرْ . لَمْ يَمُدَّ – لَمْ يَمْدُدْ gibi.

b) Emir fiillerin müfretlerinde:

فِرَّ ← اِفْرِرْ. شُدَّ ← اُشْدُدْ . مُدَّ ← اُمْدُدْ gibi.

c) Son iki harfi (ya) olan kelimelerde, حَيِيَ – حَيَّ gibi. Ancak bu durumda iki sâkinin bir araya gelmemesi gibi arızı bir durum varsa idğam doğru olmaz:

قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِى أَنْشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ – مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ gibi.

Cezm halinde olan müfred muzâri` fiilin orta harfi zamme ile harekeli ise, son harfinin harekesini üç şekilde okuyabiliriz.

لَمْ يَمُدَّ – لَمْ يَمُدِّ – لَمْ يَمُدُّ gibi.

Bununla beraber birincisi daha uygundur. Bu durumda orta harfi zamme harekesinden başka bir hareke almış olanlarında ise, لَمْ يَظَلِّ

لَمْ يَظَلَّ – şekilleri dışında hareke verilmez.

İDĞAM YAPILAMAYAN YERLER

Beş yerde idğam yapılamaz. Bu yerler:

a) Orta harfi harekeli üç harfli isimlerde: طَلَلٌ – حِلَلٌ – جَلَلٌ gibi.*

b) Fiillere merfu' zamirin bitişmesi durumunda: – فَرَرْنَا – مَدَدْنَا مَرَرْتُ gibi.

c) Taaccüb fiillerinin emir şeklinde olan ikinci siğasında: أَعْزِزْ بِعَلِيٍّ! gibi.

d) Kelimenin sonunda bir cinsten üç harf bulunması, ilk ikisinde idğam yapılmış olması durumunda: مَهَلَّلٌ – مُقَلَّلٌ – مُكَرَّرٌ gibi.

e) Asılları üç harfli olan isim veya fiillerin harflerinin dörde çıkarılması durumunda: قُرْدُدٌ – جَلْبَبَ gibi.

* Bunlara aynı cinsten iki harfin, kelimenin sonunda değil de baş tarafında bulunan kelimeleri ve فُعَلٌ – فُعُلٌ veznindeki isimleri de eklemek gerekir ki bunlarda da idğam yapılması doğru değildir. Sırayla misâller:

دَدَنٌ – تَتَرٌ– دُرَرٌ – غُرَرٌ – ذُلُلٌ gibi.

İ'LAL

İ'lal, illet harfini düşürmek veya bir illet harfini, başka bir illet harfine dönüştürmek veyahut da harekesini atarak sâkinleştirmektir. Bu durumda üç çeşit i'lal ortaya çıkar.

Bu konuya girmeden önce elif hakkında kısa bir açıklama yapalım. Elif, fiillerde, mu'rab isimlerde asli (kök) harf olarak bulunmaz. Ancak zait olarak bulunur:

ضَارِبٌ (ضَرَبَ) – كَاتِبٌ (كَتَبَ) gibi.

Başka bir harften dönüşmüş olarak bulunabilir:

غزَا (غزَوَ) – قَالَ (قَوَلَ) gibi.

Oysa (و) ve (ى) elifin aksine fiil ve isimlerde asli (kök) harf olarak bulunabilir:

نُورٌ – مِيلٌ kelimelerindeki (و) ve (ى) gibi.

Bu ikisi başka bir harften dönüşmüş olarak da, bulunabilir: مُوسِرٌ – مِيزَانٌ kelimelerindeki (و) ve (ى) gibi ki asılları, مُيْسِرٌ – مِوْزَانٌ şeklindedir. كَرِيمٌ – صَبُورٌ kelimeleri ve benzerlerinde ise zait olarak bulunurlar.

1- Harf düşmesi şeklinde olan i'lal

Aşağıdaki durumlarda illet harfleri düşürülerek i'lal yapılır.

a)İllet harfi sâkin olduğu, kendisinden önceki harfin harekesi kendisine uyduğu ve sonraki harfin sâkin olduğu durumlarda illet harfi düşer:

قَامَ → قُوْمْ → قُمْ . خَافَ → خَافْ → خَفْ . بَاعَ → بَاعْ → بِعْ gibi.

İllet harfi (ya) ise öncesi (بِعْ) şeklinde kesre olur.

b) Cezm edatları alan müfred muzâri'lerin sonlarında ve müfred emirlerin sonlarında bulunan illet harfleri düşer:

اِرْمِ – اِخْشَ – اُغْزُ . يَخْشَـى← لَمْ يَخْشَ . يَغْزُو← لَمْ يَغْزُ . يَرْمِى ← لِمْيَرْمِ gibi.

c) Nâkıs fiillerin müzekker cemilerinde ve muhatabalarında (و) ve (ى) düşer: رَمَوْا – يَرْمُونَ – تَرْمِينَ gibi. Asılları:

رَمَيُوا – يَرْمِيُونَ – تَرْمِيِينَ şeklinde idi.

d) Orta harfinin harekesi fetha olan nâkıs mâzi fiillerin gâibe veya tesniye zamirleri alması durumunda illet harfleri düşer:

رَمَتْ – دَعَتْ – رَمَتَا – دَعَتَا gibi. Asılları:

رَمَيَتْ – دَعَوَتْ – رَمَيَتَا – دَعَوَتَا şeklinde idi.

e) Nekre (belirsiz) mankûs isimlerin sonlarındaki illet harfleri düşer: قَاضٍ – غَازٍ – رَامٍ gibi. Asılları:

اَلْقَاضِي – اَلْغَازِى – اَلرَّامِي şeklinde idi.

Muzâri'lerinde orta harfin harekesi kesre olan üç harfli malum misâl fiillerden iki yerde (و) düşer.

a) Muzari' ve emirde: يَعِدُ – يَصِلُ – عِدْ – صِلْ gibi. Asılları:

– يَوْعِدُ – يَوْصِلُ – اِوْعِدْ – اِوْصِلْ dır.

b) Misâl fiillerin mastarlarının فِعْلٌ vezninde gelmesi halinde bu mastarların orta harfi kesre ile harekelenir. Birinci harfi atılarak onun yerine sonuna yuvarlak (ta) getirilir: عِدَةٌ – ثِقَةٌ gibi. Asılları: – وِثْقٌ وِعْدٌ şeklinde idi. Ama bu durumda mastar فَعْلٌ şeklinde olursa - وَعْدٌ gibi - aynı işleme tabi değildir. Bununla beraber ضَعَةٌ – سَعَةٌ kaideye aykırı olarak bu şekilde işlem görmüştür.

2- Harf dönüşmesi şeklinde olan i'lal

Elif (ا) zammeden sonra (و) a, kesreden sonra (ya)'ya dönüşür: قُوبِلَ – مَصَابِيحُ gibi. Asılları: قُابِلُ – مَصَابَاحُ şeklinde idi.

Yedi yerde vav (ya)'ya dönüşür.

a) Kesreden sonra sâkin olursa: مِيزَانٌ gibi. Aslı: مِوْزَانٌ şeklinde idi.

b) Kesreden sonra kelime sonunda gelmişse: رَضِيَ – دُعِيَ gibi. Asılları: رَضِوَ – دُعِوَ şeklinde idi.

c) (و) ile (ya) bir kelimede birleşmiş, birincisi sâkin ve asli olursa vav, (ya)'ya dönüşür. سَيِّدٌ – ضَارِبِيَّ gibi. Asılları: – ضَارِبُوىَ سَيْوِدٌ şeklinde idi.

d) (و) kelimede fethadan sonra dördüncü veya daha fazla harfi teşkil ederse (ya)' ya dönüşür: مُعْطِيَانِ – يَرْضَيَانِ gibi. Asılları : يَرْضَوَانِ – مُعْطِوَانِ şeklinde idi.

e) (و) sıfatlarda sonuncu harfi teşkil ederse (ya)'ya dönüşür. Bu sıfatın فُعْلَى şeklinde olması şartı da vardır: اَلدُّنْيَا – اَلْعُلْيَا gibi. Asılları اَلدُّنْوَى – اَلْعُلْوَى şeklinde idi. اَلْقُصْوَى – اَلْحُلْوَى sıfatları aynı durumda olmalarına rağmen kaideye aykırı olarak oldukları gibi kalmışlardır.

f) Mu'rab isimlerde son harfi teşkil eder kendisinden önce zamme de bulunursa vav (ya)'ya zamme de kesreye dönüşür. Bu durum تَفَاعَلَ – تَفَعَّلَ bab'ı fiillerinin mastarlarında kıyasidir. – اَلتَّرَجِّى اَلتَّرَاضِى gibi. Asılları: اَلتَّرَاضُو – اَلتَّرَجُّو şeklinde idi. اَلدَّلْوُ Kova kelimesinin cemisi اَلْأَدْلِى kelimesi de öyledir. Aslı اَلْأَدْلُو şeklinde idi.

g) (و) elif ile kesre arasında bulunursa (ya)'ya dönüşür. رِيَاضٌ – ثِيَابٌ – دِيَارٌ – صِيَامٌ gibi. Asılları: رِوَاضٌ – ثِوَابٌ – دِوَارٌ – صِوَامٌ şeklinde idi. Bu durumda olanlarda, üç harfli fiilin mastarı olma veya isim ise cemi olma şartı aranır. Bu cemilerin de müfredlerinin orta harfinin sâkin olması şartı da vardır. Yukarıdaki isimlerin müfredleri sırayla اَلرَّوْضُ – اَلثَّوْبُ – اَلدَّارُ – اَلصَّوْمُ kelimelerdir. Ama cemi olmayıp صِوَانٌ – سِوَارٌ şeklinde müfred olan, müfredinin طَوِيلٌ şeklinde orta harfi sâkin olmayan, üç harften fazla fiilin قَاوَمَ gibi mastarı durumunda olanlar bu kaidenin dışında kalır. Yani, bunlar da (و) lar, (ya)'ya dönüşmez. Buna göre " طَوِيلٌ "nün cemisi طِوَالٌ , " قَاوَمَ " nin mastarı قِوَامٌ şeklinde kalır.

İki yerde (ya) (و) a dönüşür.

a) (ى) zammeden sonra sâkin olursa (و) a dönüşür: يُوقِنُ gibi. Aslı: يُيْقِنُ şeklinde idi.

b) (ى) فَعْلَى vezninde olan sıfatın son harfini teşkil ederse (و) a dönüşür: تَقْوَى – فَتْوَى gibi. Asılları: تَقْيَا – فَتْيَا şekilleridir. Bununla beraber طُغْيَا – رَيَّا – سَعْيَا kelimeleri kaideye aykırı olarak değişikliğe uğramaksızın oldukları gibi kalmışlardır. Bunlara ecveften فَعَّالٌ – فُعَّلٌ vezninde olan cemileri de ileve etmek gerekir: بُيَّعٌ – نُيَّمٌ – سُيَّاحٌ gibi. Bunlardaki (ya)'lar da zammeden sonra geldikleri halde değişikliğe uğramamışlardır.

(و) ve (ى) harekeli olur bunlardan önceki harf de fethalı olursa bu ikisi de elife dönüşür: بَاعَ – قَامَ gibi. Asılları: بَيَعَ – قَوَمَ şeklinde idi.

Üç yerde (و) ve (ى) hemzeye dönüşür.

a) Bu ikisinden biri kelime sonunda bulunur kendilerinden önce zait bir elif bulunursa hemzeye dönüşürler: شِرَاءٌ – بَقَاءٌ – عَدَاءٌ – دُعَاءٌ gibi. Asılları: دُعَاوٌ – عَدَاوٌ – بَقَايٌ – شِرَايٌ şeklinde idi.

b) Üç harfli ecvef fiillerin ism-i fâillerindeki (و) ve (ى) da hemzeye dönüşür: قَائِمٌ – صَائِمٌ – بَائِعٌ gibi. Asılları:

قَاوِمٌ – صَاوِمٌ – بَايِعٌ şeklinde idi.

c) فَعَائِلُ vezninde olan münteha-l cümu'da eliften sonra gelen (و) ve (ى) da hemzeye dönüşür. فَرَائِدُ – قَصَائِدُ – عَجَائِزُ – عَرَائِسُ gibi. Asılları: فَرَايِدُ – قَصَايِدُ – عَجَاوِزُ – عَرَاوِسُ şeklinde idi.

3- Hareke sâkinleştirilmesi şeklinde olan i'lal

İki yerde (و) ve (ى) sâkinleşir.

a) (و) zamme, (ى) kesre ile harekeli olur, kendilerinden önce, sahih, sâkin bir harf bulunursa bunların harekeleri sahih olan harfe aktarılır: يَقُولُ – يَبِيعُ – يَكِيلُ – يَكُونُ gibi. Asılları: يَقْوُلُ – يَبْيِعُ – يَكْيِلُ – يَكْوُنُ – şeklinde idi.

b) (و), (ى) zamme ile harekeli olur önceki harf (و) da zamme (ى) da kesre ile harekeli olursa ikisi de sâkinleşir: يَقْضِى – يَرْمِى – أَيْدِى – يَعْلُو gibi. Asılları يَقْضِيُ – يَرْمِيُ – يَدْعُوُ – يَعْلُوُ şeklinde idi.

İ'LALI YAPILAMAYAN KELİMELER

Ecvef fiilden türetilen altı isimde i'lal yapılması gerektiği halde yapılamaz:

a) Alet isimleri: مِكْيَالٌ – مِقْوَالٌ – مِرْوَحَةٌ – مِقْوَلٌ – مِقْوَدٌ gibi.

b) أَفْعَلُ vezninde olan ism-i tafdiller: أَبْيَعُ – أَجْوَدُ – أَقْوَمُ gibi.

c) أَفْعَلُ vezninde olan sıfat-ı müşebbeheler: أَبْيَضُ – أَحْوَلُ – أَسْوَدُ gibi.

d) Taaccüb fiillerinde: وَأَبْيِنْ بِهِا! – وَأَقْوِمْ بِهِا! – وَأَطْوِلْ بِهِا! – مَاأَبْيَنَهُ! – مَاأَقْوَمَهُ! – مَاأَطْوَلَهُ! – gibi.

e) Mastar bina-i merrelerde: جَوْلَةٌ – قَوْلَةٌ – بَيْعَةٌ – قَوْمَةٌ gibi.

f) Mastar bina-i nevilerde: قِوْلَةٌ – جِوْلَةٌ – بِيْعَةٌ gibi.

Bir kelimede iki i'lal birden yapılamaz.

HEMZENİN İ'LALI

a) İki hemze bir arada bulunur birincisi harekeli, ikincisi sâkin olursa sâkin olan med harfine dönüşür: آمَنَ – آتَى – آلَ gibi. Asılları: أَأْمَنَ – أَأْتَى – أَأْلَ şeklinde idi. Bu durumda birincinin harekesi zamme ise ikincisi (و) a dönüşür أُومِنَ – أُوتِيَ gibi. Asılları: أُؤْمِنَ – أُؤْتِيَ şeklinde idi. İkincinin sâkin birincinin kesre olması halinde ise sâkin olan, (ya)'ya dönüşür. إِيذَانٌ – إِيتَاءٌ gibi. Asılları: إِأْذَانٌ – إِأْتَاءٌ şeklinde idi.

Yukarıdaki durumlarda birinci hemze vasl hemzesi ise geçiş halinde düşer: فَأْتِنِي – فَأْذَنْ لِي gibi.

b) أَخَذَ – أَكَلَ – أَمَرَ fiilerinin hemzeleri emirlerinde düşer: – خُذْ كُلْ – مُرْ gibi.

رَأَى nın hemzesi hem muzâri` hem emrinde düşer: يَرَى – رَ gibi.

İBDAL

a) Üç harfli bir fiilin birinci harfini د – ذ – ز harflerinden biri teşkil ediyorsa, bu fiil اِفْتِعَالْ bab'ına nakledildiği zaman bu bab'ın (ت) si (د) a dönüşür:

دَرَأَ ← اِدْتَرَأَ ← اِدَّرَأَ ذَكَرَ ← اِذْتَكَرَ ← اِدَّكَرَ زَجَرَ ← اِزْتَجَرَ ← اِزْدَجَرَ gibi.

b) Üç harfli bir fiilin birinci harfini ص – ض – ط – ظ harflerinden biri teşkil ediyorsa اِفْتِعَالُ bab'ına nakledildiği zaman bu bab'ın (ت) si (ط)ya dönüşür.

ضَرَبَ ← اِضْتَرَبَ ← اِضْطَرَبَ صَنَعَ ← اِصْتَنَعَ ← اِصْطَنَعَ

ظَلَمَ ← اِظْتَلَمَ ← اِظْطَلَمَ gibi. طَرَدَ ← اِطْتَرَدَ ← اِطْطَرَدَ

c) Üç harfli bir fiilin birinci harfini ث – ى – و harflerinden birinin teşkil etmesi halinde ise bu fiillerin اِفْتِعَالٌ bab'ına nakledilmesinde bu harfler (ت)ye dönüşerek iftial bab'ının (ت) siyle birleşir:

ثَغَرَ ← اِثْتَغَرَ ← اِثَّغَرَ يَسُرَ ← اِيْتَسَرَ ← اِتَّسَرَ وَصَلَ ← اِوْتَصَلَ ← اِتَّصَلَ

gibi.

d) Birinci harfini ط – ظ – ص – ض – ز – د – ذ – ث harflerinden birinin teşkil ettiği bir fiil, تَفَعْلَلَ – تَفَعَّلَ – تَفَاعُلٌ bab'larından birine nakledildiği zaman bu babların (ت) leri kendilerinden sonraki harfe dönüştürülerek o harfle birleştirilebilir. Yani, تَظَلَّمَ – تَطَرَّبَ – تَضَرَّعَ – تَصَبَّرَ – تَزَيَّنَ – تَذَكَّرَ gibi fiiller;

اِظَّلَّمَ – اِطَّرَّبَ – اِضَّرَّعَ – اِصَّبَّرَ – اِزَّيَّنَ – اِذَّكَّرَ şeklini alır.

Sözü edilen (ت) ler, kendilerinden sonraki harfe dönüştürüldükten sonra kelime, sâkin bir harf ile başlamış olacağından baş tarafa bir hemze getirilmiştir. Zira kelimeler sâkin bir harf ile başlamaz. Aynı bu şekilde تَدَهْوَرَ – تَدَحْرَجَ – تَدَارَأَ kelimeleri اِدَّهْوَرَ – اِدَّحْرَجَ – اِدَّارَأَ şeklini alır.

e) Orta harfleri (و) veya (ya) olan fiillerde bu harfler elife dönüşür:

قَوَلَ ← قَالَ gibi. بَيَعَ ← بَاعَ

Bunların ism-i fâillerinde bu harfler hemzeye dönüşür:

قَاوِلٌ ← قَائِلٌ gibi. بَايِعٌ ← بَائِعٌ

Daha önce bu konulara yeri geldikçe emsile-i muhtelifede ve isimler bahsinde temas edildi.

YEDİNCİ BÖLÜM
"Nahiv kısmı"

Daha önce ikinci bölümde Arapça dilbilgisinin "sarf-nahiv" adı altında iki kısımda incelendiğini söylemiştik. Yine orada sarf bilgisi, istenilen manayı elde etmek için kelimenin aldığı çeşitli şekillerden bahseden bilgi dalıdır, diye tanıtmıştık. Burada ise, ikinci kısım olan nahiv üzerinde duracağız.

NAHİV BİLGİSİ

Nahiv bilgisi, cümle içinde son harflerinin daha doğrusu bu harflerin harekelerinden bahseden bilgi dalıdır. Nahiv bilgisi bu görevi yanı sıra cümle içinde kelimelerin görevlerinden ve bu kelimelerle Arapça'ya uygun bir şekilde cümleler kurmakla da ilgilenir.

MU'RAB VE MEBNİ

Yukarıda nahiv bilgisinin tarif ederken: "Cümle içinde kelimelerin son harflerinin harekelerinden bahseden bilgi dalıdır" dedik. Zira kelimeler, özellikle de isimler cümle içinde aldıkları görevlere göre son harflerinin harekeleri değişir. Bu durum, ismin halleri bahsinde yeterli bir şekilde incelenecektir. İsimlerin çoğu böyle olmakla beraber bir kısmının cümle içinde yeri ne olursa olsun, yani hangi halde bulunursa bulunsun son harfinin harekesi hiç değişikliğe uğramaz. İşte böylesi kelimelere, mebni kelimeler denir. Cümle içinde aldığı yere veya girdiği hale göre son harfinin harekesi değişenlere de mu'rab kelimeler denir. Meselâ mu'rab bir kelimeyi ele alalım, üç halde de kullanalım. Halden hale geçtikçe son harfinin harekesinin değiştiğini göreceğiz:

قَدِمَ عَلِيٌّ =Ali geldi.

رَأَيْتُ عَلِيًّا =Ali'yi gördüm.

مَرَرْتُ بِعَلِيٍّ =Ali'ye uğradım, gibi.

Şimdi bir de mebni olan kelimeyi ele alalım. Her halinde son harfinin harekesinin aynı kaldığını göreceğiz.

قَدِمَ هَؤُلاَءِ =Bunlar geldiler.

رَأَيْتُ هَؤُلاَءِ =Bunları gördüm.

مَرَرْتُ بِهَؤُلاَءِ =Bunlara uğradım, gibi.

Arapça'yı kaidelerine göre düzgün bir şekilde konuşmak isteyenler, kelimelerin mebni olanlarını, mu'rab olanlarını tanımaları, cümlelerde yerlerini ve görevlerini iyi bilmeleri gerekir.

Kelimelerin sonlarındaki mebnilik durumunu tanımak için belli bir kaide yoktur. Bunlar ancak bilenlerden duymak veya ilgili kitaplardan okumak suretiyle öğrenilebilir. Bununla beraber bunları tanımak zor değildir. Zira mu'rab kelimelere göre, sayıları az olduğu gibi, aşağıda bunların bir özeti de verilecektir. Ayrıca bu kelimelere yeri geldikçe temas edilmiş edilmeyenlere de yeri geldikçe temas edilecektir.

Öte yandan mu'rab kelimelerin son harflerinin harekelerini tanımak, cümle içinde yer ve görevlerine göre bu harekelerin uğradığı değişikliği bilmek için ise, belli kaideler vardır. Söz konusu bu kaideleri bu kısımda öğrenmeye çalışacağız.

Burada anlatmaya çalıştığımız hareke değişikliğine "i'rab" denir. Harekesi değişmeye elverişli kelimeye de mu'rab kelimeler denir. Şimdi biz 'irab ve mu'rab kelimeler konusunu daha sonraya bırakarak mebni kelimelere bir göz atalım.

MEBNİ KELİMELER

Yukarıda mebniliği, "Cümle içinde yeri ne olursa olsun son harfinin harekesi aynı kalan, değişikliğe uğramayan kelimelerdir' diye tarif etmiştik. Ancak mebni kelimelerin tümünün mebniliği aynı derecede değildir. Bir kısmının devamlı bir kısmının da geçicidir. Şu halde mebni kelimeler ikiye ayrılmaktadır.

1- Devamlı mebni olanlar

Devamlı mebni olan kelimeler- ki bunlara lazım mebniler de denir - her hal-ü kârda mebni olurlar.. Bunlar: Zamirler, işaret isimleri, mevsul isimleri, şart isimleri, soru isimleri, bazı kinayeler, bazı zarflar, isim-fiiller ve harflerin tümüdür. Bunların tümüne daha önce temas edildiğinden burada isimlerini sayıp geçiyoruz.

2- Geçici mebniler

Geçici mebniler-ki bunlara arız mebniler de denir. Bunlar:

a) Münâdâlardan müfred olanlar ve nekre-i maksûdeler:

يَا رَجُلُ! – يَا عَلِيُّ! gibi.

b) Nefi cins (لاَ) sının ismi:

لاَ رَجُلَ فِي الْبَيْتِ =Evde hiç adam yok, gibi.

c) On ikinin ikisi hariç (11)'den (19)'a kadar olan bileşik sayılar:

خَمْسَةَ عَشَرَ – أَحَدَ عَشَرَ gibi.

On ikinin ikisi ise mu'rabdır. Tesniyeler gibi işlem görür.

d) Zarflardan ve hallerden bileşik olanlar:

أَزُورُهُ صَبَاحَ مَسَاءَ =Onu her akşam her sabah ziyaret ederim.

أَنْتَ جَارِى بَيْتَ بَيْتَ =Sen evi, evime (bitişik) komşumsun, gibi.

Fiillerden devamlı mebni olanlar yalnız mâzi ve emirdir.

Fiillerden geçici mebni olan yalnız muzâri`dir. Bu fiile müenneslik ( ن )u bitiştiği تَضْرِبْنَ – يَضْرِبْنَ gibi- ve doğrudan te'kid (ن) u bitiştiği, أَضْرِبَنَّ – نَضْرِبَنَّ – تَضْرِبَنَّ – يَضْرِبَنَّ gibi - zaman mebni olur. Bu iki durum dışında muzâri` fiil mu'rabdır.

MU'RAB KELİMELER

Yukarıda "Cümle içinde aldığı yere göre sonu daha doğrusu son harfinin harekesi değişikliğine uğrayan kelimelere mu'rab kelimeler denir" dedik.

İsim, cümle içinde halden hale geçince son harfinin harekesi değişir. İşte bu hareke değişikliğine "i'rab" denir. Harekesi değişmeye elverişli olan kelimelere de mu'rab kelimeler denir. İ'rab konusunu biraz daha genişletelim.

İ'RAB NEDİR?

İ'rab biraz önce de işaret ettiğimiz gibi isimlerin -muzâri` fiiller de dahil- cümlede bulundukları yere göre veya kendilerinden önce hareke yönünden kendilerini etkileyici bir âmilin bulunması sebebiyle son harflerinin herekelerinin değişikliğe uğramasına denir.

Bu durum, Arapça'da hareke değişikliği şeklinde ortaya çıkarken, Türkçe'de harf değişikliği şeklindedir. Meselâ:

قَدِمَ الْمُسَافِرُ =Misafir geldi.

رَأَيْتُ الْمُسَافِرَ =Misafiri gördüm.

سَلَّمْتُ عَلَى الْمُسَافِرِ =Misafire selam verdim, misâllerinde "misafir" kelimesi üç cümlede yani, üç halde kullanılmış, birincide son harf olan (ر) nin harekesi zamme, ikincide fetha, üçüncüde ise kesredir. Buna karşılık Türkçelerinde birincide (r)'den sonra harf yok, ikincide (i) üçüncüde ise (e) vardır. Harekeler bahsinde harekelerin, bizdeki sesli harflerin yerine kullanıldığına işaret edilmişti.

Türkçe'de ismin, cümle içinde bu değişikliğine "ismin halleri" denilirken Arapça'da buna, "i'rab" denilmektedir. Bu konu aşağıda tekrar incelenecektir.

İ'rab harekeleri dörttür. Bunlar: Zamme, fetha, kesre ve cezmdir. Bunlardan cezm yalnız fiillerin, kesre yalnız isimlerin özel harekesidir. Ancak bazı kelimelerde bu harekelerin yerine harfler kullanılmaktadır. Buna göre i'rab bazı kelimelerde hareke, bazılarında da harf ile olmaktadır. O halde mu'rab kelimeler, i'rabları harf ile olanlar, hareke ile olanlar olarak ikiye ayrılırlar.

İ'RABLARI HAREKE İLE OLANLAR

İ'rabları hareke ile olan kelimeler, müfred isimler, cemi teksirler, cemi müennes salimler, açık merfu' zamire bitişmeyen muzâri'lerdir. Bunların tümü raf' hallerinde zamme, nasb hallerinde fetha alır. Ancak cemi müennes salimler, nasb hallerinde fethanın yerine kesre alırlar: رَأَيْتُ الْمُؤْمِنَاتِ gibi.

İsimler cer hallerinde kesre alırlar. Ancak gayr-i münsarif olanları, kesrenin yerine fetha alır. Gayr-i münsarifler aşağıda gelecektir.

İ'RABLARI HARF İLE OLANLAR

Yukarıda i'rabın harekeler ile olduğuna ancak bazı kelimelerde bu harekelerin yerine harfler kullanıldığına işaret edilmişti. Şimdi de bu kelimeleri gruplar halinde incelemeye çalışalım. Bu kelimeler:

BEŞ İSİMLER

Beş isimler أَبٌ – أَخٌ – حَمٌ – فُو – ذُو dur. Bunlarda zammenin yerine (و) fethanın yerine elif, kesrenin yerine de (ya) geçer: مَرَرْتُ بِأَبِيهِ – رَأَيْتُ أَبَاهُ – قَدِمَ أَبُوهُ gibi. Ancak bu isimlerin bu şekilde i'rab edilebilmesi için:

a) Müfred olmaları,
b) Tasğir (küçültme) yapılmamış olmaları,
c) (ى) dışında bir kelimeye muzaf olmaları şartı vardır. Bu şartlardan birinin bulunmaması halinde diğer isimler gibidirler. Yani harekeler ile i'rab edilirler:

جَاءَ أَبِي وَ أَخِي – قَدِمَ أُبَيٌّ وَ أُخَيٌّ – قَدِمَ الْآبَاءُ وَالْإِخْوَانُ gibi.

TESNİYELER

Tesniyelerde zammenin yerine elif, fethanın ve kesrenin yerine (ى) geçer

مَرَرْتُ بِالرَّجُلَيْنِ – رَأَيْتُ الرَّجُلَيْنِ – جَاءَ الرَّجُلاَنِ gibi.

CEMİ MÜZEKKER SALİMLER

Cemi müzekker sâlimlerin raf' hallerinde zammenin yerine (و), nasb ve cer hallerinde fetha ve kesrenin yerine (ى) geçer:

مَرَرْتُ بِالْمُسْلِمِينَ – رَأَيْتُ الْمُسْلِمِينَ – جَاءَ الْمُسْلِمُونَ gibi.

BEŞ FİİLLER

Beş fiiller (efal-i hamse) ki bunlar muzâri'lerin tesniye elifi, cemi (و) u, muhataba (ya)'sı almış olanlarıdır. Bunların raf' hali (ن) larıdır. Yani bunların raf' halinde (ن) lar, zammenin yerine geçmektedir. Nasb ve cezm halleri ise söz konusu (ن) ların düşmesiyledir:

لَمْ تَفْعَلِي ← تَفْعَلِينَ لَنْ يَفْعَلاَ ← يَفْعَلاَنِ لَمْ يَفْعَلُوا ← يَفْعَلُونَ gibi.

Sonunda illet harfi olan muzâri'lerin cezm hali de bu harflerin düşmesiyledir:

لَمْ يَبْدُ ← يَبْدُو لَمْ يَخْشَ ← يَخْشَى لَمْ يَرْمِ ← يَرْمِى gibi.

GAYR-İ MÜNSARİF İSİMLER

İsimler, münsarif olanlar, olmayanlar olmak üzere iki kısma ayrılırlar. Münsarif olanlar, sonlarına tenvin ve i'rab harekelerinin tümünü alabilen isimleridir. Gayr-i münsarif olanlar ise raf' hallerinde zamme, nasb ve cer hallerinde fetha alan isimlerdir.

Yukarıda cemi müennes salimlerin nasb hallerinde fethanın yerine kesre aldıklarına işaret edilmişti. Gayr-ı münsarifler ise, onların aksine cer hallerinde kesrenin yerine fetha alırlar. Gayr-ı münsarifler bu durumları yanı sıra tenvin de alamazlar. Şu halde gayr-ı münsariflerin raf' ve nasb halleri normal olup cer hallerinde kesrenin yerine fetha almaktan başka sonlarına tenvin de alamamaktadırlar. Gayr-i münsarif isimleri gruplar halinde incelemeye geçmeden önce bunların, müfretlerden özel isimler ve sıfatlar, cemilerden – مَفَاعِيلُ مَفَاعِلُ vezninde olan cemiler, sonu müenneslik elifi ile son bulan bütün isimler olduğunu ve bunlardan her grubun kendine özgü şartları bulunduğunu hatırlatarak söz konusu grupların incelemesine başlayalım.

ÖZEL İSİMLER

1- Sonunda elif, (ن) fazlalığı olan özel isimler:

سَلْمَانُ – عَدْنَانُ – رِضْوَانُ – عُثْمَانُ gibi.

Bu tür isimlerde elif, (ن) fazlalığı bu harflerin ismin dördüncü ve beşinci harflerini teşkil etmesinden anlaşılır. Yani, bunlardan önce üç harf geçmesi gerekir.

2- Fiil vezninde olan özel isimler:

تَغْلِبُ – تَدْمُرُ – يَشْكُرُ – يَزِيدُ – أَحْمَدُ – يَعْلَى gibi.

3- Bileşik halde olan özel isimler:

بَيْتَ لَحِمْ – بَعْلَبَكُّ – نِيُويُرْكْ – بُورْسَعِيدْ gibi.

Bu tür isimlerde birden fazla isim tek isim halinde kaynaşmıştır.

4- Harfi üçten fazla olan müennes özel isimler:

فَاطِمَةُ – مَرْيَمُ – زَيْنَبُ – عَائِشَةُ – سُعَادُ gibi.

Bu gruba erkeklere verilen müennes özel isimler, – مُعَاوِيَةُ – طَلْحَةُ حَمْزَةُ gibi- kadınlara verilen erkek isimleri زَيْنَبُ – جَعْفَرُ gibi dahildir.

Müennes isimlerden üç harfli olup orta harfi harekeli olanları yukarıdakiler gibi gayr-i münsarif olmakla beraber فَدَكُ – سَقَرُ gibi, üç harfli olup ortası sâkin olanlar münsarif olabilirler: – بَدْرٌ – مِصْرٌ هِنْدٌ gibi.

5- Dört ve daha fazla harfli olup yabancı dillerden Arapça'ya geçen özel isimler:

يَعْقُوبُ – إِبْرَهِيمُ – إِسْحَاقُ – يُوسُفُ gibi.

Bunların da her iki dilde özel isim olarak kullanılması şartı vardır. Bunlardan üç harfli olup ortası sâkin olanlar münsariftir:

نُوحٌ – لُوطٌ gibi.

6- فُعَلٌ vezninde olup aslını değiştiren özel isimler:

عُمَرُ – زُفَرُ – زُحَلُ – قُزَحُ gibi.

Çünkü bunların asılları عَامِرٌ – زَافِرٌ şeklinde idi.

SIFATLAR

1- Müennesleri فَعْلَى vezninde olup فَعْلَانُ vezninde olan sıfatlar: عَطْشَانُ – جَوْعَانُ – سَكْرَانُ gibi. Bu vezinde olup müennesleri (ta)'lı olan sıfatlar münsariftir:

مَوْتَانَةٌ – مَوْتَانٌ. نَدْمَانَةٌ – نَدْمَانٌ. خَمْصَانَةٌ – خَمْصَانٌ. gibi.

2- أَفْعَلُ vezninde olan sıfatı müşebbehe ve ismi tafdiller:

أَكْبَرُ – أَفْضَلُ – أَعْرَجُ – أَحْمَرُ gibi.

3- مَفْعَلُ– فُعَالُ vezninde (1)'den (10)'a kadar olan üleştirme sayıları:

مَوْحَدَ – أُحَادَ = Birer birer,

مَثْلَثَ – ثُلاَثَ =Üçer üçer,

مَرْبَعَ – رُبَاعَ =Dörder dörder gibi.

4- مَفَاعِلُ – مَفَاعِيلُ vezninde olan cemiler:

مَصَابِيحُ – مَنَاكِبُ – مَسَاجِدُ gibi.

Bu tür cemilerin sonlarında (ta) bulunmaması şartı vardır: Değilse münsarif olurlar: تَلاَمِذَةٌ – أَسَاتِذَةٌ gibi. Cemiler bahsinde bu cemilere, münteha-l cümü dendiğini öğrendik.

5- Sonunda maksûre veya memdûde elifi bulunan isimler. Bu elifler ister حَمْرَاءُ – سَكْرَى gibi. Müfred isimlerde, ister – أَصْدِقَاءُ مَرْضَى gibi cemilerde, ister خَنْسَاءُ – سَلْمَى gibi özel isimlerde, isterse عَذْرَاءُ – حُبْلَى gibi sıfatlarda bulunsun bu isimler kayıtsız şartsız gayr-ı münsariftir.

Son olarak gayr-i münsarif olan bir isim, muzaf olması veya (الْ) alması halinde münsarif olur مَرَرْتُ بِأَفْضَلِ الْعُلَمَاءِ gibi.

LAFZI VE TAKDİRİ İ'RAB

Buraya kadar i'rab hakkında bilgilerimizi gözden geçirdik. Burada ise i'rabın lafzı ve takdiri olduğunu göreceğiz.

LAFZİ İ'RAB

Lafzi i'rab, daha önce işlediğimiz i'rab harekelerinin, mu'rab kelimelerinin sonunda açıkça görünür yani, okunur olmasıdır. İ'rabda asil olan da budur.

TAKDİRİ İ'RAB

Takdiri i'rab, i'rab harekelerinin, mu'rab kelimelerin sonunda bulunamamasından, takdir yoluna gidilmesi yani, var olduğu kabul edilmesidir.

Dört yerde i'rab takdiridir. Bu yerler:

1- Son harfi elif olan mu'rab kelimeler:

a) İsimlerde: جَاءَ الْفَتَى – رَأَيْتُ الْفَتَى – مَرَرْتُ بِالْفَتَى gibi. Elif üzerine harekelerin hiç birisi konulamadığından bütün harekeler takdir edilir. Yani, var olduğu kabul edilir.

b) Fiillerde, daha önce muzâri' fiillerin cezm halinde illet harflerinin düştüğünü söyledik. Şu halde bu fiillerin yalnız raf' ve nasb hallerinde zamme ve fetha takdir edilmektedir:

يَخْشَى – لَنْ يَخْشَى gibi.

2- Son harfi zammeden sonra (و), kesreden sonra (ya) olan mu'rab kelimeler.

a) İsimlerde,* جَاءَ الْقَاضِي – رَأَيْتُ الْقَاضِيَ – مَرَرْتُ بِالْقَاضِي gibi.

Bu misâllerde de görüldüğü gibi bunlarda diğer harekeler ağırlığından dolayı takdir edilirse de fetha hafifliğinden dolayı açıkca görülür, takdir edilmez. Ama bu iki harf, sâkin bir harften sonra gelirse bu durumda üzerlerinde hareke görünür, takdir edilmez

دَلْوٌ = Kova, ظَبْيٌ = Geyik gibi.

*İsimlerin sonunda zammeden sonra (و) hiç bulunmamakla beraber fiillerin sonunda يَبْدُو – يَعْلُو şeklinde bulunabilmektedir.

b) Fiillerde يَغْدُو – يَعْلُو gibi. Bunların cezm halinin bu harflerin düşmesiyle olduğunu daha önce gördük:

لَمْ يَعْدُ – لَمْ يَعْلُ gibi.

Nasb halinde de fetha hafifliğinden dolayı görünür:

لَنْ يَبْدُوَ – لَنْ يَعْلُوَ gibi.

Şu halde bunların yalnız raf' halinde zamme takdir edilmektedir: يَغْدُو – يَبْدُو gibi.

3- Mütekellim (ya)sına muzaf olan isimlerde bu isimler ya'nın gereği olan kesre harekesini aldıkları için başka hareke alamazlar. Onun için harekelerin tümü takdir edilir:

جَاءَ وَلَدِى – رَأَيْتُ وَلَدِى – مَرَرْتُ بِوَلَدِى gibi.

4- Harf düşmesi olan kelimelerde

a) Menkûs isimler. Bu isimler (اَلْ) almamaları halinde son harfleri düşer:

جَوَارٍ (اَلْجَوَارِ) – قَاضٍ (اَلْقَاضِى) gibi.

Bunların raf' ve cer halleri takdiri olmakla beraber nasb hallerinde fetha açıkca görünür:

جَاءَ قَاضٍ – رَأَيْتُ قَاضِيًا – مَرَرْتُ بِقَاضٍ gibi.

Harekeler, düşen harfin üzerine takdir edilir.

b) Cemi müzekker sâlimler: Bunlar mütekellim (ya)'sına muzaf olmaları halinde yalnız raf' hallerinde takdiridir:

سُجِنَ ضَارِبِيَّ =Beni döğenler mahkûm oldular, gibi. Çünkü aslı سُجِنَ ضَارِبُوىَ şeklindedir.

c) Muzâri' fiillerde. Bu fiillerde iki yerde (ن) takdir edilir:

تَضْرِبَانِّde te'kid (ن) undan önce. Çünkü aslı: تَضْرِبَانِنَّ şeklindedir تُكْرِمُونِى de (ن) u vikayeden önce. Çünkü aslı تُكْرِمُونَنِى şeklindedir.

MAHALLİ İ'RAB

Yukarıda kelimelerin mebni ve mu'rab adı altında iki gruba ayrıldığını gördük. Mu'rab olanların i'rab durumları yukarıda izah edildi. Burada konumuz olan mahalli i'rab mebni kelimeler ve cümleler için geçerlidir. Mebni kelimeler, cümle içinde son harflerinin harekeleri hiç değişikliğe uğramadığından cümle içinde aldıkları yere yani, bulundukları hale göre mahellen (yerleri itibariyle) i'rab edilirler.

Cümlelerin i'rab durumu: Cümlelerde birden fazla kelime bulunduğundan ve her kelimenin kendine özgü harekesi olduğundan, cümlelerin i'rabı mahallendir. Mesela: قَالَ: إِنِّي عَبْدُاللّهِ cümlesinde إِنِّي عَبْدُاللّهِ isim cümlesi قَالَ nin mefûlun bihidir. Görüldüğü gibi bu cümlede birden fazla kelime olduğu gibi her kelimenin de kendisine özgü harekesi vardır. Mefûl olarak alması gereken hareke de fethadır. Biz bu harekeyi cümleye veya cümlede bulunan kelimelerden birine veremiyeceğimize göre, bu ve benzeri cümlelerin i'rabı mahallen yapılır deriz. Aşağıda cümlelerin i'rabına tekrar döneceğiz.

Yukarıda yapılan izahlar ışığında yalnız mebni kelimeler ve cümleler mahallen i'rab edilmektedir. Meselâ:

هَذِهِ تُفَّاحَةٌ =Bu bir elmadır.

أَكَلْتُ هذِهِ التُّفَّاحَةَ =Bu elmayı yedim.

لَعِبَ الْوَلَدُ بِهَذِهِ التُّفَّاحَةِ =Çocuk bu elma ile oynadı, misâllerinde sonu kesre üzere mebni olan هَذِهِ kelimesi, birinci misâlde mübteda, ikincide mefûlün bihi, üçüncüde ise mecrûrdur. Fakat هَذِهِ bütün bu misâllerde mebni olduğu için, son harfinin harekesi aynı kalmakta bulunduğu yerin yani halin, harekesini alarak son harfinin harekesi değişikliğe uğramamaktadır. Biz bu ve benzeri mebni kelimelerin i'rabını yaparken ne üzere mebni olduğunu söyler sonra da mahallen fâil, mefûl v.s deriz. Meselâ: Birinci misâlde هَذِهِ işaret ismi kesre üzere mebni mahellen merfû` mübteda deriz.

CÜMLELERİN İ'RABI

Mahallen i'rabı edilenlerin ikincisi de cümlelerdir. Ancak her cümlenin mahallen i'rabı yoktur. Olanları olduğu gibi olmayanları da vardır. Aslında cümlelerin i'rabı olmaması gerekir. İ'rab cümleleri oluşturan müfred kelimelerin birbiriyle ilişkilerinden ibaret olduğuna göre, bu durum, cümleler için söz konusu olamaması gerektiği halde bazı cümlelerin, i'rabı olan müfred kelimelerin yerinde bulunmasından dolayı, cümlelerin de i'rabı olabilmektedir.

İ'RABDAN MAHALLİ OLAN CÜMLELER

1- Haber olan cümle: اَلْوَلَدُ يُحِبُّ اللَّعِبَ gibi. Burada اَلْوَلَدُ mübteda يُحِبُّ اللَّعِبَ cümlesi mahallen merfû` haberdir.

2- Fâil olan cümle: إِنِّي لَيَحْزُنُنِي أَنْ تَذْهَبُوا بِهِ gibi. Burada أَنْ تَذْهَبُوا بِهِ cümlesi لَيَحْزُنُنِي fiilinin fâildir ve mahallen merfû`dur.

3- Nâib-ü fâil olan cümle: قِيلَ إِنَّهُ صَدِيقٌ حَمِيمٌ gibi. Bu cümlede إِنَّهُ صَدِيقٌ حَمِيمٌ cümseli قِيلَ fiilinin naib-ü fâildir ve mahallen merfû`dur.

4- Mefûl`un bih olan cümle: قَالَ إِنِّي عَبْدُاللّٰهِ gibi. Burada إِنِّي عَبْدُاللّٰهِ cümlesi قَالَ fiilinin mefûlun bihidir ve mahallen mansûbdur. Mefûl olan bu cümleye مَقُولُ الْقَوْلِ =Söylenen söz denir. Çünkü fiili, söylemek, demek anlamında قَالَ veya çekiminden bir kelime olur.

5- Hal olan cümle: Daha sonra hal işlenirken halin müfred olduğu gibi cümle de olabileceğine işaret edilmişti: جَاءَ أَخُوكَ ضَاحِكًا Kardeşin gülerek geldi, gibi. Ancak halin cümle olması halinde zilhalin ma'rife olması gereği vardı. Bunun yanı sıra hal olan cümle

zilhale dönen bir zamir veya adına hal (و) u denilen bir vav ile zilhale bağlanması gerekiyordu.

جَاءَ عَلِيٌّ كِتَابُهُ فِي يَدِهِ =Ali kitabı elinde olduğu halde geldi.

جَاءَ عَلِيٌّ وَالشَّمْسُ طَالِعَةٌ =Ali güneş doğarken geldi, gibi.

6- Sıfat olan cümle:

مَرَرْتُ بِرَجُلٍ يَعْمَلُ فِي دُكَّانِهِ =Dükkanında çalışan bir adama uğradım, gibi. Burada بِرَجُلٍ mevsûf يَعْمَلُ فِي دُكَّانِهِ cümlesi de bunun sıfatıdır ve mahallen mecrûrdur. Bilindiği gibi i'rab yönünden sıfat mevsufa tabidir:

وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللّٰهِ ="Allah'a döndürüleceğiniz bir günden sakının" cümlesinde de تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللّٰهِ (يَوْمًا) nin sıfatı olduğu için mahallen mansubdur. Ma'rifelerden sonra gelen cümlelerin hal olduğu gibi nekre kelimelerden sonra gelen cümleler sıfattır. Sıfat cümlesinde de mevsûfa dönen bir zamir bulunması şartı vardır.

7- Muzaf ileyh olan cümle: Şu kelimelerden sonra gelen cümleler muzaf ileyh olarak mahallen mecrûrdur. إِذَا – حِينَ – لَمَّا – إِذْ – يَوْمَ – حَيْثُ – مَتَى – sırayla misâller:

إِذَا جِئْتَنِي أُكْرِمْتُكَ =Bana geldiğin zaman sana ikramda bulunacağım.

سَأُسَافِرُ حِينَ يَأْتِي الصَّيْفُ =Yaz gelince sefere çıkacağım.

سَافَرْتُ بَعْدَ إِذْ جَاءَ الصَّيْفُ =Yaz geldikten sonra sefere çıktım.

لَمَّا جَاءَ الصَّيْفُ تَعَطَّلَتِ الْمَدْرَسَةُ =Yaz gelince okul tatil oldu.

سَأُقَدِّمُ لَكَ هَدِيَّةً يَوْمَ تَنْجَحُ =Sana başardığın gün bir hediye vereceğim.

عِشْ حَيْثُ تُوجَدُ لَكَ الْأَصْدِقَاءُ =Arkadaşlarının bulunduğu yerde yaşa.

سَـآتِيكَ مَتَـى انتَهَيْـتَ مِـنْ عَمَلِـكَ =İşini bitirdiğin zaman sana geleceğim, gibi.

Zarf anlamı ifade eden her şart edatı da مَتَى gibi kullanılır. بُرْهَةً – سَـاعَةً gibi, zaman isimlerinden sonra gelen cümleler de muzaf ileyhtir:

سَأُكْرِمُكَ سَاعَةَ جِئْتَنِي =Geldiğin saatte sana ikramda bulunacağım, gibi.

8- Şart cümlesine cevap teşkil eden cümle: Şarta cevap teşkil eden cümlenin başında (ف) veya (إذَا) bulunan cevap cümlesi de mahallen meczûm olur:

مَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَلاَ هَادِيَ لَهُ ="Allah kimi saptırırsa ona yol gösteren bulunmaz.

وَإِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ إِذَا هُـمْ يَقْنَطُونَ ="Onlara bir kötülük isabet ettimi de hemen umut keserler" gibi.

9- Matûf olan cümle: Yukarıda belirtilen cümle çeşitlerinden birine atfedilen cümle, atfedildiği yerin i'rabını alır:

جَـاءَ عَلِـيٌّ يَضْحَـكُ وَيُمَـازِحُ رَفِيقَـهُ =Ali gülerek ve arkadaşıyla şakalaşarak geldi, gibi.

İ'RABDAN MAHALLİ OLMAYAN CÜMLELER

1- Başlangıç (ibtidâiye) cümlesi:

اَللّٰهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ ="Allah her şeyi yaratandır" gibi.

2- Sılâ cümlesi:

مِنْهُمْ مَنْ آمَنَ وَمِنْهُمْ مَنْ كَفَـرَ ="Onlardan iman edenler olduğu gibi inanmayanlar da vardır."

مَـا عِنْدَكُـمْ يَنْفَـدُ وَمَا عِنْـدَ اللّٰهِ بَـاقٍ ="Sizin yanınızdakiler tükenir, Allah'ın yanındakiler ise bakidir" gibi.

3- Şart cümlesine cevap olup da başında (ف) veya (إذا) bulunmayan cevap cümlesi:

وَمَنْ لَمْ يَمُتْ بِالسَّيْفِ مَاتَ بِغَيْرِهِ =Kılınçla ölmeyen başka bir şeyle ölür, gibi. Bunun yanı sıra cezmetmeyen şart edatlarının cevabını teşkil eden cümlenin de i'rabı yoktur.

لَمَّا تَعَطَّلَتِ الْمَدْرَسَةُ تَفَرَّقَتِ الطَّلَبَةُ =Okul tatil olunca öğrenciler dağıldılar, gibi.

Cezmetmeyen şart edatları: كُلَّمَا – إِذَا – لَوْلاَ – لَوْ – أَمَّا – لَمَّا dır.

4- Kendisinden önceki cümleyi tefsir eden cümle:

ذَهَبَ عَلِيٌّ أَيْ فَرَّ = Ali gitti yani kaçtı, gibi. Bu cümle genellikle أَيْ – أَنْ gibi tefsiriye edatlarından sonra gelir.

5- Mu'teriza (parantez içi) cümlesi:

نَحْنُ – وَهٰذَا شَيْءٌ مَعْرُوفٌ – نُحِبُّ وَطَنَنَا =Biz ki, bu bilinen bir şeydir- vatanımızı severiz, gibi.

6- Kasem veya nidâya cevap teşkil eden cümle:

وَاللّٰهِ إِنَّكَ لَمِنَ الصَّادِقِينَ =Vallahi sen doğru söyleyenlerdensin, gibi.

يُوسُفُ! أَعْرِضْ عَنْ هٰذَا.. ="Yusuf! Bundan uzak dur..." gibi.

Not: İ'rabdan mahalli olmayan bu cümlelere, başka bir cümle atfedildiği zaman bunların da onlar gibi i'rabı olmaz.

Bir i'rab ile meşgûl olan kelime, başka bir i'rab ile de mu'rab olabilir: مُرَّ بِعَلِيٍّ =Ali'ye uğranıldı derken Ali, cer harfi (ب) ile meşgûl olduğu halde مُرَّ fiilinin de naib-ü fâilidir ve mahallen merfû'dur.

İSMİN HALLERİ

Buraya kadar kelimelerin son harflerinin hareke durumları demek olan mebni-mu'rab konularını incelemeye çalıştık. Bu ikisine bağlı olarak kelimelerin cümle içinde yerlerine yani, aldıkları veya girdikleri hallere göre son harflerinin değişmesi demek olan i'rab bahsini gözden geçirdik. Burada ise i'rab konusunda kullanılan terimlere -ki çoğu kez ne demek olduğu bilinmeden tekrar edilmektedir -açıklık getirmek maksadıyla bu hususta Türkçe- Arapça arasında bir karşılaştırma yapmayı düşündük. Zaten kitabımızın "giriş ve hazırlık" kısmında harekeler işlenirken bu duruma kısa bir işarette bulunulmuştu. Bu hususta iki dil arasında büyük farklılıklar olduğunu bilmemize rağmen konunun her iki dilde benzer yanlarından yararlanarak, öğrencilerimizin işine yarayacağı umuduyla konuyu incelemeye çalışalım.

İsimler cümlelerde görevlerine göre, ya hiç bir çekim eki almazlar, ya da bir takım çekim ekleri alarak türlü biçimlere girerler. Bu biçimlerden her birine ismin hali denir. Bilindiği gibi Türkçe'de ismin, yalın, -i, -e, -de, ve -den olarak beş hali vardır. Bunlara -in halini de eklersek altı olur.

Türkçe'deki bu hallere karşılık Arapça'da ismin raf' nasb ve cer adı altında üç hali vardır. Bu hallerin Türkçe'de çok Arapça'da az olması -e, -de halinde olan isimlerin Arapça'da yerine göre nasb, yerine göre de cer halinde olmasından ileri gelmektedir.

Arapça'da ismin bu hallerini Türkçe'dekilerle karşılaştırarak izah etmeye çalışalım.

1- Raf' hali

Arapça'da ismin raf' hali Türkçe'deki yalın halin karşılığıdır. Türkçe'de ismin yalın hali, ismin çekim eki almamış şeklidir. Yalın haldeki isimler, özne, belirtisiz nesne ve yüklem olarak kullanılabilir. Aynı şekilde Arapça'da raf' halinde bulunan isimler, "merfûat" adı altında dört grupta toplanırlar. Bunlar: Fâiller, nâib-ü fâiller, mübteda ve haberdir.

Arapça'da raf' halinde bulunan isimleri Türkçe'ye çevirdiğimiz zaman çekim eki almadıklarını, yalın halde bulundukları görürüz:

قَدِمَ عَلِيٌّ =Ali geldi.

ضُرِبَ خَالِدٌ =Halit döğüldü.

خَالِدٌ بَخِيلٌ =Halit cimridir, gibi.

Raf' halinin harekesi zammedir. Bu halde bulunan isimlerin son harfinin harekesi zamme olur. Bu hareke açık veya gizli olabilir: جَاءَ طَالِبٌde açık جَاءَ الْقَاضِي – جَاءَ مُوسَى ve benzerlerinde gizlidir takdir edilir. Bununla beraber cemi müzekker sâlimlerde, beş isimlerde zammenin yerine (و) tesniyelerde de elif geçer. Bu duruma i'rab bahsinde işaret edildi.

Şu halde raf' halinin harekesi zammenin yanı sıra (و) ve eliftir. Raf' halinde bulunan isme bu halde bulunuyor anlamında "merfû" denir.

Yukarıdaki izahlar ışığında raf' ismin yalın hali, merfû', bu halde bulunma, zamme, raf' halinin kendisine özgü harekesidir. Raf' halinde bulunan isim bu harekeyi almışsa zamme ile, (و) veya elif almışsa vav veya elifle merfû' deriz. Bu halde bulunan isim zamme almışsa, sonu zamme almış anlamında "mazmûın" deriz. (و) veya elif alması halinde ise mazmûm diyemeyiz.

2- Nasb Hali

Arapça'da ismin nasb hali, Türkçe'de ismin -i ve -e halleri karşılığıdır.Türkçe'deki -i halinde isimler belirtili nesne, -e halindekiler de dolaylı tümleç ve zarf tümleci yapmayı sağlar. Aynı şekilde Arapça'da nasb halinde bulunan isimler mefûlleri, halleri, temyizleri v.s'yi teşkil ederler. Bunların tümüne birden "mansûbat" denir:

قَرَأْتُ الْكِتَابَ =Kitabı okudum.

أَعْطَيْتُكَ الْكِتَابَ =Kitabı sana verdim, gibi.

Bu halin harekesi fethadır. Bununla beraber cemi müzekker salimlerde, tesniyelerde fethanın yerine (ya), beş isimlerde elif, cemi müennes salimlerde kesre geçer. Bu halde bulunan isme bu halde bulunuyor anlamında "mansûb" denir. Bu halde bulunup da fetha olan

isme "meftûh" denir. Fethanın yerine geçen haflerde ise(ya) ile, elifle veya kesre ile mansûb deriz.

3- Cer hali

Arapça'da ismin cer hali Türkçe'de ismin -de, -den, -in halleri karşılığıdır. Cer halinde olan isimleri Türkçe'ye çevirdiğimiz zaman genellikle aynı ekleri aldığını görürüz.

فِي الْبَيْتِ =Evde,

مِنَ الْبَيْتِ =Evden,

نَافِذَةُ الْبَيْتِ =Evin perceresi, gibi. Bu halin harekesi kesredir.

Bununla beraber cemi müzekker sâlimlerde, tesniyelerde ve beş isimlerde kesrenin yerine (ya) gayr-ı münsariflerde de fetha geçer. Bu halde bulunan isme, bu halde bulunuyor anlamında "mecrûr" denir. Mecrûr, kesre almış demektir. Bu halde bulunup da kesre almışsa kesre ile şayet (ya) almışsa (ya) ile mecrur denir.

Bu konuda her dilin kendisine has bir özelliğe sahip olduğu göz önünde bulundurulursa bu terimlerin anlaşılmasını kolaylaştırmak için bizim genel anlamda bir karşılaştırma yaptığımız ortaya çıkar. Öğrencilerin başka bir dili kendi dilleriyle karşılaştırarak öğrenebileceği gerçeği bizi bu konuda bu kısa açıklamayı yapmaya zorlamıştır. Zaten maksadımız iki dilde ismin hallerini karşılaştırmak değil, öğrencilerimizin herhangi bir cümleyi tahlil yaparken karşılaştıkları i'rabla ilgili bu terimlere açıklık getirmektir. (1)

---

(1) "Arap Dilinde EDATLAR"dan kısaltılarak alınmıştır

SEKİZİNCİ BÖLÜM

MERFÛ'LAR

Yukarıda yalın halde olan isimler grubuna merfûat (merfû'lar) dendiğine işaret edilmişti. Şimdi bu isimleri fâilden başlayarak izah etmeye çalışacağız.

FÂİL

Fâil, fiil cümlesinin öznesidir. Yani fiili yapan, işleyen kelimedir:

خَرَجَ عَلِيٌّ =Ali çıktı, gibi.

Fiile benzeyen, ism-i fâil, sıfat-ı müşebbehe ve ism-i tafdiller de fiiller gibi fâil alırlar ki, ileride bunlara temas edilecektir.

FÂİLİN HAREKESİ

İsmin halleri bahsinde de açıkladığımız gibi fâilin harekesi zammedir. Burada son harfinin harekesi kastedilmektedir:

مَشَى الْوَلَدُ =Çocuk yürüdü, gibi. Bununla beraber cemi müzekker salimler ve beş isimlerde (و), tesniyelerde elif zammenin yerine geçer:

جَاءَ أَبُوبَكْرٍ إِلَى النَّبِيِّ – دَخَلَ الرَّجُلاَنِ الْمَسْجِدَ – gibi.

خَرَجَ الْمُسْلِمُونَ إِلَى الْجِهَادِ

FAİLİN ÇEŞİTLERİ

a) Açık isim olur:

تَابَ رَجُلٌ إِلَى اللّٰهِ =Bir adam Allah'a tevbe etti (döndü), gibi.

b) Zamir olur. Bu zamir gizli veya açık olabilir: – ذَهَبُوا – ذَهَبْتُ

حَضَرَتْ الْبِنْتُ – مَشَى الْقَائِدُ gibi.

(حَضَرَتْ) da هِيَ – (مَشَى) da هُوَ –– zamirleri gizlidir.

c) Cümle halinde olabilir:

بَلَغَنِي نَجَاحُكَ – بَلَغَنِي أَنَّكَ نَاجِحٌ =Başarını duydum, gibi.

FİİL-FÂİL İLİŞKİLERİ

Müenneslikte müzekkerlikte fiil fâile uyar:

نَجَحَتْ طَالِبَةٌ – نَجَحَ طَالِبٌ gibi. Ancak;

a) Fiille fâil arasında başka bir kelime bulunursa.

سَافَرَ – سَافَرَتِ الْيَوْمَ فَاطِمَةُ gibi.

b) Fâil mecazi müennes olursa. طَلَعَ – طَلَعَتِ الشَّمْسُ gibi.

c) Fiil çekimsiz câmid fiillerden olursa. نِعْمَ – نِعْمَتِ الْجَارِيَةُ gibi.

Durumlarda fiil fâile uyabileceği gibi uymayabilir de. Bununla beraber uyması tercihe daha şayandır.

Fâil ile fiilin arası istisna edatlarından سِوَى – غَيْرُ – إِلاَّ ile açılması halinde fiilin fâile uymaması tercihe şayandır:

مَا زَارَنَا غَيْرُ بِنْتٍ – مَا قَامَ إِلاَّ طَالِبَةٌ Çünkü; burada asıl fâil أَحَدٌ kelimesidir: مَا قَامَ أَحَدٌ إِلاَّ طَالِبَةٌ gibi.

Fiilin fâili, daha önce geçen müennes bir kelimeye dönen müennes bir zamir ise, fiil mutlaka müenneslik alameti alması yani,

fâile uyması gerekir. Bu durumda bu müennes ismin hakiki veya mecazi müennes olması arasında fark yoktur.

اَلشَّمْسُ طَلَعَتْ - اَلْفَتَاةُ تَعَلَّمَتْ gibi.

Erkeklere ad olarak verilen müennes özel isimlerde fiil müenneslik alameti almaz: أُسْتُشْهِدَ حَمْزَةُ - جَاءَ طَلْحَةُ gibi.

Fiilin fâili tesniye veya cemi müzekker sâlim ise müfretleri dikkate alınarak fiile işlem yapılır. Yani fiil, bunların müfredlerinde müenneslik alâmeti alıyorsa bunlarda da alır, değilse alamaz.

جَاءَ الْمُؤْمِنُونَ - جَاءَ الْمُؤْمِنَانِ - جَاءَ الْمُؤْمِنُ gibi.

جَاءَتِ الْمُؤْمِنَاتُ - جَاءَتِ الْمُؤْمِنَتَانِ - جَاءَتِ الْمُؤْمِنَةُ gibi.

Fâil cemi müzekker veya müennes sâlim olmaz, bunlara benzeyen (mülhak olan) cemilerden ise, fiilin bu fâillere uyması ile uymaması arasında fark yoktur.

جَاءَ - جَاءَتِ الْبَنَاتُ. جَاءَ - جَاءَتِ الْبَنُونَ gibi.

Cemi teksirler ve cemilik ifade eden cins isimlerinin durumu da bunlar gibidir. خَدَمَ - خَدَمَتِ الْجَوَارِي. مَشَى - مَشَتِ النِّيَاقُ.

أَثْمَرَ - أَثْمَرَتِ الشَّجَرُ. عَلَّمَ - عَلَّمَتِ الْعُلَمَاءُ gibi.

Topluluk isimlerinde de durum aynıdır. مَشَى - مَشَتِ الرَّكْبُ gibi. Cemiler bahsine bak.

Fâilin Yeri

Buraya kadar verilen misâllerden de anlaşılacağı üzere fâil, cümle içinde fiilden sonra mefûlden önce gelir. شَرِبَ عَلِيٌّ الْمَاءَ = Ali suyu içti gibi. Ama fâil fiilden önce gelirse, bu durumda fâil olmaktan çıkar, mübtedâ kabul edilir. Fâil de, buna dönen gizli bir zamirdir. Yâni fâil fiilden önce gelmez. اَلْقَائِدُ مَشَى (هُوَ) gibi.

FÂİL - MEFÛL İLİŞKİLERİ

Cümlede fâilin yeri mefûlden önce olmakla beraber bazen bu ikisi yer değiştirebilir. Yâni mefûl önce fâil sonra gelmek durumundadır. Bu yerler:

a) Fâil mahsûr ise yani, fiili yalnız fâlin işlediği anlatılmak istenirse: مَا هَذَّبَ النَّاسَ إِلاَّ الدِّينُ = İnsanları sadece terbiye etmiştir.

إِنَّمَا هَذَّبَ النَّاسَ الدِّينُ =İnsanları ancak din eğitmiştir, gibi.

b) Meful fiile bitişik zamir, fâil de açık isim ise.

زَارَنِي عَلِيٌّ =Ali beni ziyaret etti.

وَصَلَتْنِي رِسَالَتُكَ =Mektubun bana ulaştı, gibi.

c) Fâilde mefûle dönen bir zamir var ise:

اِبْتَلَى أَيُّوبَ رَبُّهُ =Rabb'i Eyyub'u denedi, gibi. Çünkü zamir, ileriye değil geriye döner.

FÂİLLE MEFÛLÜN YER DEĞİŞTİRMESİNİN DOĞRU OLMADIĞI YERLER

Yukarıda bazı hallerde fâil ile mefûl yer değiştirebilir dedik. Bununla beraber üç yerde fâil ile mefûlun yer değiştirmesi kesinlikle doğru değildir. Bu yerler:

a) Hangisinin fâil, hangisinin mefûl olduğu belli olmayacak şekilde karışıklık arzediyorsa: أَهَانَ أَبِي عَمِّي – ضَرَبَ مُوسَى عِيسَى gibi.

b) Yukarıda fâilde olduğu gibi mefûl mahsur ise. Yani fâilin işlediği fiil, yalnız mefûlü ilgilendiriyorsa:

مَا ضَرَبَ الْمُعَلِّمُ إِلاَّ خَالِدًا =Öğretmen yalnız Halit'i döğdü gibi.

c) Fâil fiile bitişik zamir ise:

جَنَيْنَا الثَّمَرَ =Meyveyi derdik.

شَرِبْتُ الْمَاءَ =Suyu içtim, gibi.

Sonuç olarak fâil, mefûl cümlede söz gelişinden ayırdedilebiliyorsa yer değiştirmelerinde bir sakınca yoktur:

عَلَّمَ التِّلْمِيذَ الْمُعَلِّمُ =Öğretmen öğrenciyi öğretti.

فَهِمَ الْمَعْنَى مُوسَى =Mânâyı Musa anladı, gibi. Bununla beraber sıraya riayet etmek daha iyidir.

FÂİLİN FİİLİNİN DÜŞTÜĞÜ YERLER

Fâilin fiili üç yerde düşer. Bu yerler:
a) Soruya cevap verirken:

هَلْ زَارَنِى أَحَدٌ؟ =Beni ziyaret eden oldu mu? sorusuna

نَعَمْ أَخُوكَ =Evet kardeşin, der نَعَمْ زَارَكَ أَخُوكَ şeklinde "زَارَكَ" yi söylemeyebiliriz.

b) (إِنْ) ve إِذَا gibi şart edatlarından sonra isim gelmişse ki bu edatlar isimlerden önce gelmezler-böyle durumlarda isimler ile bu edatlar arasında fiil var demektir. Bu isimler de bu fiillerin fâilidir:

إِذَا السَّمَاءُ انْشَقَّتْ –وَإِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ gibi.

Takdir إِذَا انْشَقَّتِ السَّمَاءُ انْشَقَّتْ – وَإِنِ اسْتَجَارَكَ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ

şeklindedir. Bu durumda düşen fiil, daha sonra cümledeki fiilin aynısıdır. İkinci fiil birincinin tefsiri mahiyetindedir. Kaidedir; bir cümlede hem tefsir eden hem tefsir olunanın fiil bir arada bulunmaz.

Fâil bazan مِنْ – لِ – بِ cer harfleriyle zahiren mecrûr olabilir:

هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ لِمَا تُوعَدُونَ – مَازَارَنِى مِنْ أَحَدٍ –كَفَى بِالْعِلْمِ شَرَفًا gibi.

Fiil, fâile tesniyelik ve cemilikte uymaz:

جَـاهَدَ الْمُسْلِمُونَ – جَـاءَ الطِّلَبَـانِ gibi. Çünkü – جَاهَدُوا الْمُـسْلِمُونَ

جَاءَا الطِّلَبَانِ şeklinde uyması halinde bir fiilin iki fâili olmuş olur. Ama اَلْمُسْلِمُونَ جَـاهَدُوا – اَلطِّلَبَـانِ جَـاءَا da durum değişiktir. Zira bunlarda önceki isimler mübteda zamirler de fâildir. Konumuzun başında geçen fiil fâil uygunluğunda gördüğümüz تَعَلَّمَتِ الْبِنْتُ de (ت) isim değil harftir. Bilindiği gibi harflerin cümle içinde i'rabları yoktur. Dolayısıyle de burada iki fâil de yok demektir.

NÂİB-Ü FÂİL

Nâib-ü fâil adından da anlaşılacağı üzere fâil vekili demektir. Bazı yerlerde fâilin hazfedilip mefûlun onun yerini ve harekesini almasıdır. Yani naib-ü fâil fâilin yerini almış mefûldur. Bu işlem şöyle yapılır:

a) Fâil atılır.

b) Mefûl onun yerine getirilir.

c) Mefûlun son harfinin harekesi atılarak fâilin harekesi ona verilir.

d) Fiilin harekesi meçhûl fiil bahsinde gösterildiği şekilde değiştirilir. Misaller:

قَطَعَ مَحْمُودٌ الغُصْنَ =Mahmut dalı kesti.

قَطِعَ الْغُصْنُ =Dal kesildi.

أَرْسَلَ مَحْمُودٌ الرِّسَالَةَ =Mahmut mektubu gönderdi.

أَرْسِلَتِ الرِّسَالَةُ =Mektup gönderildi, gibi.

Fiil-fâil uygunluğu, fiil-naib-ü fâil arasında da söz konusudur.

Bir fiilin meçhûle çevirebilmesi için müteaddi olması gerekir. Çünkü bu işlem, -yukarıda da belirtildiği gibi- fâilin atılıp yerine mefûlun getirilmesiyle gerçekleştirilir ki, mefûl alamayan geçişsiz (lazım) fiillerin meçhûlü yapılamaz.

Malûm bir fiilin niçin meçhûl yapıldığına gelince buna sebep olarak:

a) Fâilin bilinmemesi.

b) Yaptığı işin kötülüğünden dolayı fâilin açıklanmak istenmemesi.

c) Fâilin herkes tarafından tanınan şöhretli bir kişi olmasından dolayı söylenmeye gerek duyulmaması: أُنْزِلَ الْقُرْآنُ gibi.

d) Cümlenin kısaltılmak istenmesi.

e) Cümlenin ahenginin göz önünde bulundurulması, sebep olarak gösterilebilir.

İsm-i mefûl, meçhûl fiiller gibidir. Yani, fâil yerine nâib-ü fâil alır, aynı hükümleri haizdir:

مَضْرُوبٌ أَبُوهُ - ضُرِبَ أَبُوهُ =Babası döğülmüş gibi.

Naib-ü fâillerin fiili, daima çekimli fiillerden olur. Başka bir ifadeyle çekimi yapılamayan (câmid) fiiller meçhul yapılamazlar: نِعْمَ - بِئْسَ - عَسَى - لَيْسَ -gibi.

FÂİLİN YERİNE GEÇEN MEFÛLLER

Yukarıda naib-ü fâilin, fâilin yerine geçen mefûl olduğunu söylemiştik. Bir cümlede birden fazla mefûl olursa bunların birincisi fâil yerine geçer. Misâller:

كَسَا عَلِيٌّ الْفَقِيرَ ثَوْبًا =Ali, fakire bir elbise giydirdi.

كُسِيَ الْفَقِيرُ ثَوْبًا =Fakir bir elbise giydirildi.

أَرَى عَلِيٌّ بَكْرًا الْعِلْمَ مُفِيدًا =Ali Bekir'e ilmi faydalı gösterdi.

أُرِيَ بَكْرٌ الْعِلْمَ مُفِيدًا =Bekir ilmi faydalı gösterildi, gibi. Bununla beraber bu konuda önemli olan mananın bozulup bozulmamasıdır. Meselâ yukarıdaki misâlleri:

كُسِيَ ثَوْبٌ الْفَقِيرَ =Yoksula bir elbise giydirildi.

أُرِيَ الْعِلْمُ بَكْرًا مُفِيدًا =İlim Bekir'e faydalı gösterildi, şeklinde söylersek mana bozulmadığı gibi Türkçe'ye daha da uygun düşmektedir.

Meçhûle çevirmek istediğimiz cümlede mefûl yoksa mefûlun yerine zarf, mastar, câr-mecrûr nâib-ü fâil olarak kullanılabilir. Ancak mastarlarda zarflarda özne yani, fâil veya nâib-ü fâil olabilme şartı aranır. Çünkü bazı mastarlar ve zarflar vardır ki, bir kullanılış şekilleri vardır. Başka türlü bir şekilde kullanmaya uygun değildirler. Buna misâl olarak, مَعَاذَ - سُبْحَانَ kelimelerini mastarlara, إِذْ - لَدَى kelimelerini de zarflara örnek gösterebiliriz.

Yukarıdaki şartlara bir de mastarların ve zarfların nitelenmiş olması yani, belirsiz olmaması şartını da ilave etmemiz gerekir: خُدِمَتْ خِدْمَةُ الْأَمِيرِ - ضُرِبَتْ ضَرْبَتَانِ - فُهِمَ فَهْمٌ شَدِيدٌ gibi.

صِيمَ يَوْمُ الْجُمُعَةِ - صِيمَ يَوْمٌ كَامِلٌ gibi.

Car-mecrûr ile ilgili misâller: نُظِرَ فِي الْأَمْرِ - مُرَّ بِالْبُسْتَانِ gibi. Bunun kendisine özgü harekesi olduğu için harekesi değiştirilmez.

Yukarıda fâil ile fiil arasındaki uygunluk gibi nâib-ü fâil ile meçhûl fiil arasında da vardır demiştik. Ancak nâib-ü fâil, câr-mecrûr ise bu uygunluk söz konusu değildir.

سُلِّمَ عَلَى امْرَأَةٍ - مُرَّ بِطَالِبَةٍ gibi.

Sonra مُرَّ بِطَالِبَةٍ .عَلَى امْرَأَةٍ سُلِّمَ şeklinde yer değiştirilmesinin de câiz olduğunu hatırlatırız

MÜBTEDA VE HABER (İsim Cümlesi)

Bilindiği gibi Arapça'da isim cümlesi, fiil cümlesi adı altında iki çeşit cümle vardır. İsimle başlayan cümleye isim, fiille başlayan cümleye de fiil cümlesi denir. Şimdi konumuzu isim cümlesi teşkil ettiğinden onunla ilgili bilgileri gözden geçirmeye çalışacağız.

İsim cümlesi, iki isimden meydana gelir. Birincisine kendisiyle cümle başladığı için mübteda, ikincisine de mübtedadan söz ettiği yani, haber verdiği için haber denir. Şu halde mübteda ve haber, isim cümlesinin temel unsurlarıdır. Bilindiği gibi mübteda "başlanılan" demektir. Mübteda -haber isimin üç halinden biri olan raf' halinde bulunan isimlerin üçüncüsüdür. Bundan önce fâil ve nâib-ü fâili işledik. Mübtedanın o ikisi gibi harekesine etki edecek bir âmili yoktur. Yani malûm fiil fâilin, meçhûl fiil nâibü fâilin âmili olduğu halde mübtedanın bunlar gibi belirli bir âmili yoktur. Meselâ: قَدِمَ عَلِيٌّ قُتِلَ الْمُجْرِمُ – derken fiiller bu ikisinin sonundaki harekeye te'sir ediyor kabul edilir اَلْكِتَابُ نَافِعٌ isim cümlesinde ise "kitap" mübtedadır ve kendisinden önce harekesine tesir edecek bir kelime "âmil" bulunmamaktadır. Onun için mübtedanın âmiline, âmil-i mânevi denir. Yani âmili olmadığı halde, yeri ve görevi itibariyle merfu'dur. Haberin harekesini ise mübteda etkiliyor kabul edilir. Yani mübteda, haberin amilidir.

İSİM CÜMLESİNDE MÜBTEDA

1- Açık isim olur:

اَلْعِلْمُ نُورٌ =İlim bir nurdur, gibi.

2- Münfasıl zamir olur:

أَنْتَ مُعَلِّمٌ =Sen bir öğretmensin, gibi

3- (أَنْ) li muzâri yani mastar olur:

وَصِيَامُكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ → وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ = Oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır gibi.

4- Hal cümlesini teşkil eder:

سِرْتُ وَالْقَمَرُ طَالِعٌ =Ay doğarken yürüdüm, gibi.

5- Sıfat cümlesini teşkil eder:

رَأَيْتُ مُعَلِّمًا كِتَابُهُ كَثِيرٌ =Kitabı çok olan bir öğretmen gördüm gibi.

6- Haber cümlesini teşkil eder:

اَلْكِتَابُ نَفْعُهُ عَظِيمٌ =Kitabın faydası büyüktür, gibi.

7- Sılâ cümlesini teşkil eder:

زَارَنَا الَّذِى أَبُوهُ عَالِمٌ =Babası alim olan bizi ziyaret etti, gibi.

Yukarıda mübteda merfû' olur dedik. Bununla beraber kendisinden önce nefi veya soru edatlarından biri geçmesi şartıyla (مِنْ), mübtedânın حَسْبُ kelimesi olması halinde (بِ) nekre olması halinde رُبَّ ile mecrûr olabilmektedir. Bu cer harfleri zait kabul edildiğinden görünüşte olan bu cer, mübtedâya zarar vermemektedir. Sırayla misâller:

مَا مِنْ أَحَدٍ فِي الْحَدِيقَةِ = Parkta, hiçbir kimse yoktur.

هَلْ مِنْ خَالِقٍ غَيْرُ اللّٰهِ = Allahtan başka hiçbir yaratıcı var mıdır? (yoktur)

بِحَسْبِكَ اللّٰهُ = Allah sana yeter. Burada isim cümlesinin her iki unsuru da ma'rife olduğundan, mübteda olmaya, elverişlidir. İleride bu konu işlenecektir.

يَا رُبَّ كَاسِيَةٍ فِى الدُّنْيَا عَارِيَةٌ يَوْمَ القِيَامَةِ =Bu dünyada giyimli kuşamlı olan niceleri, kıyamet gününde çıplaktırlar gibi.

MÜBTEDANIN MA'RİFE OLMASI

Mübteda aslında ma'rife olur. Çünkü haber bundan yani, mübtedadan haber verir. Bilinmeyen bir şeyden haber verilemeyeceğine göre mübtedanın ma'rife olması gerekir. Bilinmeyen bir şeyden haber verilse bile bir şey (mana) anlaşılmaz: "Bir ev büyüktür" gibi. Bununla beraber nekre (belirsiz) bir kelimeden, aşağıda belirtilen sebeplerden dolayı mübteda olabilir.

NEKRE BİR KELİMENİN MÜBTEDA OLDUĞU YERLER

Nekre bir kelimenin mübteda olabilmesi için ya genellik (umumilik) veya hususilik ifade etmesi gerekir. Çünkü bu iki durum, kelimeyi bir bakıma ma'rifeliğe yaklaştırır.

1- Kelime şu durumlarda genellik ifade eder ve mübteda olabilir.

a) Kelime müfred de olsa ifade ettiği bütün fertleri içine alıyorsa:

إِنْسَانٌ خَيْرٌ مِنْ بَهِيمَةٍ =İnsan, hayvandan daha hayırlıdır, gibi. Burada bütün insanlar ve hayvanlar kastedilmektedir. Yani insan cinsi, hayvan cinsinden daha hayırlıdır demek isteniyor.

b) Kelime, nefi, soru, müfacee edatı إِذَا veya لَوْلَا dan sonra gelmesi halinde. Sırayla misâller:

مَا أَحَدٌ عِنْدَنَا =Bizde kimse yoktur.

أَ إِلٰهٌ مَعَ اللّٰهِ؟ ="Allah'tan başka bir ilah (tanrı) var mıdır?"

خَرَجْتُ فَإِذَا أَسَدٌ وَاقِفٌ! =Çıktım, bir de ne göreyim bir arslan duruyor!

لَوْلَا اجْتِهَادٌ لَسَادَ النَّاسُ كُلُّهُمْ =Çalışma olmasaydı bütün insanlar efendi olurdu, gibi.

c) Kelime, şart, soru isimleri, taaccüb (مَا) sı ve haberiye (كَمْ) i gibi mübhem ise. Sırayla misâller:

مَنْ يَجْتَهِدْ يَنْجَحْ =Kim çalışırsa başarır.

مَنْ مُجْتَهِدٌ؟ =Kim çalışkandır?

كَمْ كِتَابًا فِي مَكْتَبَتِكَ؟ = Kitaplığında kaç kitap vardır?

كَمْ كُتُبٍ فِي الْمَكْتَبَةِ =Kitaplıkta nice kitaplar vardır! gibi. Bu edatların hepsi de mübtedadır. Ancak şart edatından sonraki fiilin geçişsiz olması veya geçişli olup mefûlünü almış olması gerekir. Şayet geçişli olur mefûlünü almamış olursa bu durumda şart edatı mübteda olmaz, şart fiilinin mefûlü olur:

مَنْ تُكْرِمْ أُكْرِمْ =Kime ikramda bulunursan ben de bulunurum, gibi.

d) Dua veya beddua anlamına gelmesi halinde:

شِفَاءٌ لَكُمْ =Afiyet olsun, gibi.

e) Kendisinden sonraki kısma i'rab yönünden etki edebiliyorsa yani, onun âmili durumundaysa:

عِلْمٌ بِاللّٰهِ خَيْرٌ =Allah'ı bilmek hayırlıdır.

أَمْرٌ بِمَعْرُوفٍ صَدَقَةٌ =Bir iyiliğin yapılmasını emretmek sadakadır, gibi. Burada عِلْمٌ – أَمْرٌ kelimeleri kendilerinden sonraki kelimelerin âmili durumundadır. Zira, mastarlar da fiiller gibi fâil, mefûl alırlar.

f) Car-mecrûrdan veya zarftan sonra gelmişse:

فِي الدَّارِ رَجُلٌ =Evde bir adam var.

عِنْدِي كِتَابٌ =Bende bir kitap var, gibi.

2- Nekre olan bir kelime şu durumlarda hususilik kazanır ve mübteda olabilir.

a) Vasfedildiği yani, nitelendiği zaman:

رَجُلٌ عَالِمٌ زَارَنَا =Alim bir adam bizi ziyaret etti, gibi.

b) Muzaf olduğu zaman:

قَلَمُ حِبْرٍ أَحْسَنُ مِنْ قَلَمِ رَصَاصٍ =Bir mürekkeb kalemi, bir kurşun kaleminden daha iyidir gibi. Görüldüğü gibi muzaf ileyh nekredir. Zaten muzaf ileyh ma'rife olduğu zaman muzafı da belirli hale getirir.

c) Hal cümlesinde bulunduğu zaman.

سَرَيْنَا وَنَجْمٌ قَدْ أَضَاءَ =Biz yürürken bir yıldız parlamıştı, gibi.

d) Mübteda olması uygun olan bir kelimenin, mübteda olması uygun olmayan bir kelimeye atfedilmesi halinde:

رَجُلٌ وَامْرَأَةٌ فَقِيرَةٌ عَلَى الْبَابِ =Yoksul bir kadınla bir adam kapıda, gibi. Burada إِمْرَأَةٌ kelimesi فَقِيرَةٌ kelimesiyle vasfedildiği için nekre de olsa mübteda olmaya uygundur. Mübteda olması uygun olmayan رَجُلٌ kelimesine atfedilmiştir. Böylece onu, mübteda olmaya uygun hale getirmiştir.

e) Küçültülmesi halinde:

كُتَيِّبٌ هَذَّبَ أَخْلاَقِي =Bir kitapçık ahlâkımı düzeltti, gibi. Burada ismi küçültmek, bir bakıma onu vasfetmek demektir. Zira bu كُتَيِّبٌ kelimesi, "küçük bir kitap" demektir.

f) Taksim ve tafsil ifade etmesi halinde

فَيَوْمٌ لَنَا وَيَوْمٌ عَلَيْنَا =Bir gün aleyhimize bir gün de lehimizedir, gibi.

g) Soruya cevap olarak gelmesi halinde. Meselâ:

مَنْ عِنْدَكَ؟ =Yanındaki kim? diyen birine

رَجُلٌ =Bir adam dememiz gibi.

Yukarıda mübteda ma'rife olur dedik. Sonra bazı hallerde nekre kelimelerin de mübteda olabileceğini gördük. Sonuç olarak diyebiliriz

ki, cümle bir mana ifade ediyorsa, nekre bir kelimeden de mübteda olabilmektedir, değilse hayır.

Habere gelince haberin, mübtedanın aksine nekre olması gerekir. Bununla beraber haberin de ma'rife olarak geldiğine rastlanabilir.

اَلدِّينُ النَّصِيحَةُ ="Din nasihattır" gibi. Ancak bu durumda isim cümlesi sıfat tamlaması ile birbirine karıştırılacağından çoğu kez mübteda ile haber arasına adına "zamir-i fasl" denen bir zamir getirilir. Böylece isim cümlesi sıfat tamlamasından ayırdedilir:

هذا هُوَ عَلِيٌّ =Bu Alidir, gibi. Yeri gelmişken bu zamir hakkında bildiklerimizi hatırlayalım.

ZAMİRİ FASL (AYIRMA ZAMİRİ)

Zamir-i fasl, isim cümlesinin her iki unsuru ma'rife olduğu zaman isim cümlesini sıfat tamlamasından ayırdedebilmek için, mübtedâ ile haber arasına getirilir. Zira, isim cümlesini görünüş itibariyle sıfat tamlamasından ayıran husus, mübtedanın ma'rife haberin de nekre olmasıdır. Ama her ikisinin de ma'rife olması halinde sıfat tamlaması ile isim cümlesini ayırdetmek zorlaşır. Aşağıda bu konuya yine dönülecektir.

Sözü edilen bu zamirin i'rabı yoktur, devamlı da merfû olur. Görevi isim cümlesini sıfat tamlamasından ayırdetmektir. Bu görevi yanı sıra bir nevi te'kit (pekiştirme) görevi de yapar:

وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ="İşte onlar kurtulacakların ta kendileridir" gibi. Bu "ta" zamr-i fasla karşılıktır.

Bu zamir devamlı merfu' olur dedik. Müzekkerlik, müenneslik, müfredlik, tesniyelik ve cemilik bakımından kendisinden önceki mübtedaya uyduğunu da hatırlatalım:

اَلْعِلْمُ هُوَ النُّورُ - اَلْأُمُّ هِيَ الْوَفِيَّةُ - إِنَّكَ أَنْتَ الْعَالِمُ - إِنَّكِ أَنْتِ الصَّادِقَةُ

الصَّادِقَاتُ هُنَّ الْمُفْلِحَاتُ - الصَّادِقُونَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ gibi.

İSİM CÜMLESİ İLE SIFAT TAMLAMASI ARASINDAKİ FARK

Yukarıda mübtedanın ma'rife haberin de nekre oluğuna işaret edilmişti.

اَلْغُرْفَةُ وَاسِعَةٌ = Oda geniştir, gibi. Sıfat tamlaması da kuruluş bakımından isim cümlesine benzer.

اَلْغُرْفَةُ الْوَاسِعَةُ = Geniş oda, gibi. Görüldüğü gibi Türkçesi farklıdır: Oda geniştir. Geniş oda, gibi. Sıfat tamlamasını teşkil eden her iki kelime ma'rife olabileceği gibi her ikisi nekre de olabilir. Bunların birincisine "belirli sıfat tamlaması" ikincisine de "belirsiz sıfat tamlaması" denir.

اَلشَّجَرَةُ الْكَبِيرَةُ =Büyük ağaç.

شَجَرَةٌ كَبِيرَةٌ =Büyük bir ağaç gibi. Biraz önce de işaret ettiğimiz gibi isim cümlesi de sıfat tamlamasına benzer. Zira haber, bir bakıma mübtedayı niteler mahiyettedir. Bununla beraber ikisi arasında bazı farklar vardır. Bunları göz önünde bulundurarak isim cümlesini sıfat tamlamasından ayırdedebiliriz. Bu farklar:

a) Mübteda genellikle ma'rife, haber nekre olur. Sıfat tamlamasını oluşturan kelimelerin her ikisi de ma'rife olabileceği gibi nekre de olabilir.

b) İsim cümlesini Türkçe'ye çevirdiğimiz zaman "dir" eki alır. Sıfat tamlamasında bu ek olmadığı gibi Arapçasının aksine Türkçe'sinde sıfat önce mevsûf sonra gelir.

c) Yukarıda sözü edilen zamirin isim cümlesinde bulunması da bu konuda bize yardımcı olur. Şimdi bu söylediklerimizi misâllerde gösterelim.

İsim cümlesi	Belirtili sıfat tamlaması	Belirsiz sıfat tamlaması
Ağaç meyvelidir= اَلشَّجَرَةُ مُثْمِرَةٌ	Meyveli ağaç= اَلشَّجَرَةُ الْمُثْمِرَةُ	Meyveli bir ağaç= شَجَرَةٌ مُثْمِرَةٌ
Kapı açıktır= اَلْبَابُ مَفْتُوحٌ	Açık kapı= اَلْبَابُ الْمُفْتُوحُ	Açık bir kapı= بَابٌ مَفْتُوحٌ
Adam kısadır= اَلرَّجُلُ قَصِيرٌ	Kısa adam= اَلرَّجُلُ الْقَصِيرُ	Kısa bir adam= رَجُلٌ قَصِيرٌ
Kalem uzundur= اَلْقَلَمُ طَوِيلٌ	Uzun kalem= اَلْقَلَمُ الطَّوِيلُ	Uzun bir kalem= قَلَمٌ طَوِيلٌ

İSİM CÜMLESİNDE MÜBTEDAVE HABERİN YERİ

İsim cümlesi, mübteda ile başladığı için, mübteda önce haber de bundan haber verdiği için, ondan sonra gelir. Ancak bazı hallerde bu tertip bozulabilir. Yani, haber önce mübteda sonra gelebilir. Dört yerde haberin mübtedadan önce gelmesi gereklidir. Bu yerler aşağıda gösterilmiştir.

HABERİN ÖNDE GELMESİ GEREKEN YERLER

1- Haber, car-mecrûr veya zarf mübtedâ da nekre ise:

فِي الدَّارِ رَجُلٌ =Evde bir adam var.

عِنْدِى كِتَابٌ =Bende bir kitap var, gibi.

2- Haber soru edatı ise- ki soru edatlarının cümle başında gelme özellikleri vardır:

أَيْنَ الطَّرِيقُ؟ =Yol nerede?

مَنْ أَنْتُمْ؟ =Siz kimsiniz? gibi.

3- Mübteda إِلاَّ veya إِنَّمَا ile hasrediliyorsa:

مَا خَالِقُ إِلاَّ اللَّهُ =Allah'tan başka yaratıcı yoktur.

إِنَّمَا عَادِلٌ اللَّهُ =Yalnız Allah adildir, gibi.

4- Mübtedada habere dönen bir zamir varsa:

فِي الدَّارِ صَاحِبُهَا = Evde sahibi vardır, gibi.

Zira, zamir daha önce geçen bir isme döner. Onun için burada mübteda ile haberin yer değiştirmesi gereklidir. Şu halde isim cümlesinde normal hallerde mübteda önce haber de sonra gelmesi gerekiyor. Yukarıdaki durumlarda ise, haberin önce, mübtedanın sonra gelmesi gerekiyor. Aşağıda göreceğimiz yerlerde ise mübtedanın mutlaka önce gelmesi haberle yer değiştirmemesi gerekmektedir.

MÜBTEDANIN ÖNCE HABERİN SONRA GELMESİ GEREKLİ OLAN YERLER

1- Mübteda, önce gelme özelliğine sahip olan kelimelerden ise. Bunlar:

a) Taaccüb (مَا) sı:

مَا أَحْسَنَ الصِّدْقَ! =Doğruluk ne güzeldir! gibi.

b) Haberiye (كَمْ):

كَمْ كِتَابٍ عِنْدِي! =Bende nice kitaplar var! gibi.

c) Şart edatı:

مَنْ يَزْرَعْ يَحْصُدْ =Kim ekerse biçer, gibi. Bunlara muzaf olan kelimeler de öyledir:

غُلاَمُ مَنْ يَزْرَعْ يَحْصُدْ =Kimin uşağı ekerse biçer, gibi.

d) Soru edatı:

مَنْ فِي الْمَدْرَسَةِ؟ =Okulda kim var? gibi. Bunlara muzaf olanlar da bunlar gibidir.

غُلاَمُ مَنْ فِي الْمَدْرَسَةِ؟ =Okulda kimin uşağı vardır? gibi.

2- Mübteda şart edatlarına benzeyen kelimelerden ise:

اَلَّذِي يَجْتَهِدُ فَلَهُ جَائِزَةٌ =Çalışana mükafat vardır.

كُلُّ تِلْمِيذٍ يَجْتَهِدُ فَهُوَ عَلَى هُدًى =Çalışan her öğrenci doğru yoldadır, gibi.

3- Mübteda te'kid (ibtidaiye) lâmı almışsa:

لَعَبْدٌ مُؤْمِنٌ خَيْرٌ مَنْ مُشْرِكٍ ="Mümin bir köle, müşrik bir efendiden daha hayırlıdır" gibi.

4- Haber إلاّ veya إنّمَا ile hasrediliyorsa:

مَا عَلِيٌّ إلاّ طَالِبٌ =Ali sadece bir öğrencidir.

إنّمَا عَلِيٌّ طَالِبٌ =Ali yalnız bir öğrencidir, gibi.

5- İsim cümlesinin her iki unsuru ma'rife olup hangisinin mübteda hangisinin haber olduğu belli değilse:

عَلِيٌّ أخُوكَ =Ali kardeşindir, gibi. Çünkü burada أخُوكَ de mübteda olabilir:

أخُوكَ عَلِيٌّ =Kardeşin Ali'dir, gibi. Onun için mübtedanın önce gelmesi gereklidir. İkisinin de nekre olması halinde durum aynıdır. Yani, bu durumda da mübtedanın önce gelmesi gereklidir.

أكْبَرُ مِنْكَ سِنًّا أبْلَغُ مِنْكَ حُنْكَةً =Yaşça senden büyük olan, senden daha tecrübelidir, gibi.

6- Haber fiil cümlesi olur mübtedanın zamirini raf' ederse:

اَلْحَاكِمُ أنْصَفَ فِي حُكْمِهِ =Hakim hükmünde (verdiği kararda) insaflı davrandı, gibi.

7- Haber dilek cümlesi ise- ki bu cümle şekli çok az kullanılır.

أخُوكَ لاَتُؤْذِهِ =Kardeşin, ona eziyet etme, gibi..

Sayılan bu yerler dışında mübteda ve haberin mananın selameti göz önünde bulundurulmak şartıyle yerleri değiştirilebilir diyebiliriz. Bununla beraber gereksiz yere bu değişikliğe gitmemek, asla riayet

etmek yani, mübtedanın önce haberin sonra getirilmesi tercih edilmelidir.

İSİM CÜMLESİNDE HABERİN DURUMU

İsim cümlesinde haber:

a) Açık isim olur:
اَلْمَدْرَسَةُ مُغْلَقَةٌ =Okul kapalıdır, gibi.

b) İsim cümlesi olur:
أَخُوكَ كِتَابُهُ جَدِيدٌ =Kardeşinin kitabı yenidir, gibi.

c) Fiil cümlesi olur:
أَخُوكَ يُحِبُّ الرِّمَايَةَ =Kardeşin atıcılığı seviyor, gibi.

d) (أَنْ) li muzâri` yani mastar olur:

اَلْخَيْرُ أَنْ تَصْدُقَ =Hayır, doğru sözlü olmandır, gibi.

e) Car-mecrûrun bağlı olduğu mahzûf (gizli) isim olur:
اَلْكِتَابُ (مَوْجُودٌ) فِى الْمَكْتَبَةِ =Kitap kitaplıktadır, gibi.

f) Zarfın bağlı olduğu mahzûf (gizli) isim olur:
اَلأَزْهَارُ فَوْقَ الْمِنْضَدَةِ =Çiçekler masanın üstündedir,

اَلأَزْهَارُ مَوْجُودَةٌ فَوْقَ الْمِنْضَدَةِ gibi.

g) Mübtedânın şart ismi olması halinde haber, şart-cevap cümlesinin tümüdür:

مَنْ يَعْمَلْ خَيْرًا يُجْزَ بِهِ =Kim bir hayır işlerse onunla mükafatlandırılır, gibi.

h) Mübtedâ tek olduğu halde haber, birden fazla olabilir:

عَلِيٌّ عَالِمٌ فَنَّانٌ =Ali alimdir, sanatkardır, gibi.

MÜBTEDA-HABER İLİŞKİLERİ

Buraya kadar öğrendiğimize göre, müfred kelimelerin yanı sıra cümlelerin de haber olabildiğini gördük.

Müfred kelime câmid (türememiş) müştak (türemiş) olmak üzere ikiye ayrılır. Haber müfred müştak ise kendisinde mübtedâya dönen bir zamir bulunur:

اَلْعِلْمُ نَافِعٌ ← اَلْعِلْمُ نَافِعٌ (هُوَ) =İlim faydalıdır, gibi. Ama haber müfred câmid ise kendisinde mübtedâya dönen bir zamir bulunmaz:

هٰذَا حَجَرٌ =Bu bir taştır, gibi.

Burada müfredden maksat, cümle olmayan demektir. Yani, burada tesniyeler, cemiler de müfred kabul edilir.

Kendisinde mübtedâya dönen bir zamir bulunan müfred müştak bir haber, mübtedaya ma'rifelik, nekrelik dışında uyar.

اَلرِّجَالُ عَالِمُونَ – النِّسَاءُ عَالِمَاتٌ – عَلِيٌّ عَالِمٌ – فَاطِمَةُ عَالِمَةٌ – اَلرَّجُلاَنِ عَالِمَانِ – اَلْمَرْأَتَانِ عَالِمَتَانِ gibi.

Ama haber camid ise bu uygunluk aranmaz. Yani, uyduğu olduğu gibi uymadığı da olabilir:

اَلْجُمْلَةُ نَوْعَانِ =Cümle iki kısımdır.

اَلْعُلَمَاءُ سِرَاجُ الأُمَّةِ =Alimler milletin ışıklarıdır.

الدُّنْيَا دَارُ الْغَيْرِ =Dünya başkalarının yurdudur, gibi.

Haberin cümle olması: Aslında haber cümlesi, ister fiil ister isim cümlesi olsun haber kiplerinden olması gerekir. Bununla beraber dilek kiplerinden de haber olduğuna -az da olsa- raslanabilir. İsim cümlesi:

اَلظُّلْمُ آخِرُهُ نَدَمٌ =Zulmün sonu pişmanlıktır, gibi. Fiil cümlesi:

اَلْعَدْلُ يُثَبِّتُ أَرْكَانَ الدُّوَلِ =Adalet devletlerin temellerini sağlamlaştırır gibi. Haberin dilek kipi oluşu:

اَلشَّرُّ لاَ تَقْرَبْهُ =Şer, ona yaklaşma, gibi.

Yukarıda haberin müfred müştak olması halinde kendisinde mübtedaya dönen bir zamir bulunur demiştik. Haberin cümle olması halinde de bu cümlede mübtedaya dönen bir zamir bulunur. Bu zamir açık veya gizli olabilir. Ancak aşağıda belirtilecek olan yerlerde, sözü edilen bu zamir bulunmaz. Zira bu yerlerde haber cümlesi, mübtedanın aynısı veya yakını olduğu yabancısı olmadığı için haber cümlesini, zamirle mübtedaya bağlamaya gerek duyulmaz. Bu yerler:

1- Haber cümlesinin bir kısmı mübtedanın aynısı yani tekrarı olursa:

اَلنَّمِيمَةُ مَا النَّمِيمَةُ =Koğuculuk, nedir o koğuculuk? gibi.

Görüldüğü gibi burada haber cümlesinin bir kısmı olan اَلنَّمِيمَةُ kelimesi, mübtedanın tekrarıdır.

2- Haber cümlesinde mübtedaya işaret ismiyle işaret ediliyorsa:

اَلْإِقْتِصَادُ ذٰلِكَ نِصْفُ الْغِنَى =İktisat, işte o zenginliğin yarısıdır, gibi.

3- Haber cümlesinde bulunan bir kelime mübtedayı da içine alacak şekilde genel bir mânâ ifade ediyorsa:

عَلِيٌّ نِعْمَ الرَّجُلُ =Ali ne iyi adamdır! gibi. Burada adam kelimesinin içine Ali de dahildir.

4- Haber cümlesi mânâ yönünden mübtedanın aynısı ise:

هُوَ اللّٰهُ أَحَدٌ =O Allah tektir, gibi.

HABERİN CÜMLECİK OLMASI

Haberin, câr-mecrûr veya zarf olarak gelmesi halinde-ki bunlara şibh cümle (cümlecik) denir. Aslında bunlar haber olmayıp bunların bağlı (müteallak) oldukları, كَائِنٌ - مَوْجُودٌ - حَاصِلٌ - يَكُونُ gibi gizli (mahzûf) kelimeler haberdir. Bu kelimeler "var, bulunur, olur" şeklinde genel anlam ifade ettiklerinden, cümlede bulunduğu kabul edilir fakat söylenmez. Zira söylenip söylenmemesi, mânâyı etkilemez. Türkçe'de de durum aynıdır. Meselâ:

اَلرَّجُلُ فِي الدَّارِ =Adam evdedir ile söylenilen şekli

اَلرَّجُـلُ مَوْجُـودٌ فِـى الـدَّارِ =Adam evde vardır, arasında mânâ bakımından fark yoktur. Ama sözü edilen mânâ dışında özel bir mânâ ifade edilmek istenirse o zaman yanlışlığa meydan vermemek için kelimenin söylenmesi gerekir. Meselâ: Adamın evde sadece bulunduğu değil de uyuduğunu ifade etmek istersek işte o zaman

اَلرَّجُـلُ نَـائِمٌ فِـى الـدَّارِ =Adam evde uyuyor, dememiz gerekir. Zarflarda da durum aynıdır.

الطَّـائِرُ فَـوْقَ الْغُصْـنِ =Kuş dalın üstündedir, derken kuşun ağacın üzerinde durduğunu anlarız. Ama başka bir şey yapıyorsa haberi söylememiz gerekir. Meselâ ötüyorsa:

اَلطَّائِرُ مُغَرِّدٌ فَوْقَ الْغُصْنِ =Kuş dalın üstünde ötüyor deriz.

MÜBTEDANIN HABERE SEBEP TEŞKİL ETMESİ

Mübteda habere sebep teşkil ettiği zaman yedi yerde şart cevap cümlesinde olduğu gibi mübteda şart, haber de cevap gibi düşünüleceğinden habere cevap (فَ) si getirilir:

اَلَّذِى يَجْتَهِدُ فَلَـهُ جَـائِزَةٌ =Çalışana mükafat vardır, gibi. Görüldüğü gibi bu cümle, "kim çalışırsa ona mükâfat vardır" şart cevap cümlesine benzemektedir.

كُـلُّ تِلْمِيـذٍ يَجْتَهِـدُ فَهُـوَ عَلَـى هُـدًى =Çalışan her öğrenci doğru yoldadır, gibi. Ancak bu tür cümlelerden önce adlarına "nevasih" denen إِنَّ ve benzerleri كَانَ ve benzerlerinden biri gelmesi halinde sözü edilen (فَ) haber cümlesinden önce gelmez. Bunlardan yalnız إِنَّ ve لَكِنَّ den sonra gelebilir. Misaller:

لَيْسَ كُلُّ مَنْ يُنَظِّمُ الشِّعْرَ لَهُ جَائِزَةٌ مِنِّى =Her şiir düzenleyene benden mükafat yoktur, gibi.

لَيْـتَ مَـنْ يَـأْتِيكَ لَـهُ مِنْـكَ إِكْـرَامٌ =Keşke sana gelene senden ikram olsa, gibi.

إِنَّ الْمَوْتَ الَّذِى تَفِرُّونَ مِنْهُ فَإِنَّهُ مُلاَقِيكُمْ ="Şüphesiz kendisinden kaçtığınız ölüm, size kavuşacaktır" gibi.

وَلَكِنَّ مَا يُقْضَى فَسَوْفَ يَكُونُ =Fakat takdir olunan şey eninde sonunda olacaktır, gibi.

MÜBTEDA VE HABER İLE İLGİLİ BAZI HALLER

İsm-i fâil, ism-i mefûl, sıfat-ı müşebbehe, gibi sıfatların soru veya nefî (olumsuzluk) edatlarından sonra gelmeleri, bu sıfatların fâillerinin de açık isim veya münfasıl zamir olması halinde, sıfatlar mübteda fâilleri (merfû'ları) de hem fâil hem haber yerini tutacaklarından başka habere ihtiyaç kalmaz:

مَا عَالِمٌ أَخُوكَ بِالأَمْرِ =Kardeşin durumu bilmiyor.

هَلْ عَارِفٌ أَنْتُمَا بِحَالِي؟ =Siz ikiniz benim halimi biliyor musunuz? gibi.

Sıfatın fâili (merfû') gizli zamir ise,

عَلِيٌّ لاَ قَاعِدٌ وَلاَ وَاقِفٌ =Ali ne oturuyor ne de ayakta duruyor, gibi. Bu durumda sıfat, fâili ile birlikte önceki ismin burada mübteda olan Ali'nin, haberi olur.

Sıfat merfû'u ile yetinmezse مَا قَائِمٌ أَبَوَاهُ عَلِيٌّ gibi. Bu durumda عَلِيٌّ muahhar (sona alınmış) mübteda قَائِمٌ mukaddem (öne alınmış) haber أَبَوَاهُ de bunun fâilidir. Burada, ismi mefûllerin fâil yerine nâib-ü fâil aldıklarını tekrar hatırlatırız. Zira bunlar, meçhûl fiiller gibidirler:

وَهَلْ مَعْذُورٌ أَخَوَاكَ؟ =İki kardeşin de özürlü müdür? gibi.

Sıfat, fâili ile müfredlik bakımından uygunsa, sıfat mübteda fâili de hem fâil hem haber yerini tuttuğundan, başka habere ihtiyaç kalmaz. Bu durumda sıfat mukaddem haber merfu'u muahhar mübteda da kabul edilebilir:

هَلْ عَائِدٌ الْمُسَافِرُ؟ =Yolcu dönecek mi?gibi.

Sıfat, merfû'uyla tesniyelik, cemilik bakımından uygunsa, bu durumda sıfat mukaddem haber merfû'unu da muahhar mübteda kabul etmek gereklidir.

هَلْ عَائِدَانِ الْمُسَافِرَانِ؟ =Misafirler dönecekler mi?

وَمَا رَاحِلُونَ أَنْتُمْ؟ =Siz yola çıkmıyor musunuz? gibi.

Sıfat müfret, merfu'u da tesniye veya cemi ise, bu durumda sıfat, mübteda sonrası merfu'u olarak haber yerini de tuttuğundan başka habere ihtiyaç kalmaz:

مَا قَادِمٌ الْمُسَافِرَانِ =Misafirler gelmiyorlar.

أَوَمَا مُسَافِرٌ أَنْتُمْ؟ =Siz de sefere çıkmıyor musunuz? gibi.

İSİM CÜMLESİNDEN SONRA GELEN NEKRE (BELİRSİZ) İSMİN DURUMU

Ne zaman isim cümlesinde haber, car-mecrûr zarf veya zarf anlamında soru edatı olur bunlardan sonra türemiş isimlerden nekre bir isim gelirse bu isim, mübtedanın haberi kabul edilerek merfû' okunabileceği gibi hal kabul edilerek mansûb da okunabilir:

فِي الْبَيْتِ ابْنُكَ جَالِسٌ – جَالِسًا =Oğlun evde oturuyor. =Oğlun evde oturmaktadır.

عِنْدَنَا يُوسُفُ نَائِمٌ – نَائِمًا =Bizde Yusuf uyuyor. =Bizde Yusuf uyumaktadır

أَيْنَ أَبُوكَ مُقِيمٌ – مُقِيمًا =Baban nerede ikamet ediyor? =Baban nerede ikamet etmektedir? gibi.

Bu isim hal kabul edildiği zaman, car-mecrur ve zarf haber kabul edilir. Şayet bu isim haber kabul edilirse, câr-mecrûr ve zarfın i'rabı olmaz.

MÜBTEDA VE HABERİN HAZFİ

İsim cümlesinin unsurları olan mübteda-haber bazı durumlarda hazfedilebilir. Hazf işi, iki şekilde gerçekleşir: Söz gelişinden varlığı anlaşılabilen yerler. Mutlaka gerekli olan yerler.

1- Mübtedanın hazfedildiği yerler

a) Sayılarda:

اَلْبَحْثُ الأَوَّلُ → هَذَا الْبَحْثُ الأَوَّلُ =Bu birinci bahistir.

→ اِثْنَانِ لاَ يَنْظُرُ اللّٰهُ إِلَيْهِمَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ اَلأَوَّلُ قَاطِعُ رَحْمٍ وَالثَّانِى جَارُ سُوءٍ

اِثْنَانِ لاَ يَنْظُرُ اللّٰهُ إِلَيْهِمَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ قَاطِعُ رَحْمٍ وَجَارُ سُوءٍ ="İki grup insana kıyamet gününde Allah iltifat etmez. Bunlardan birincisi akrabalarından ilişkisini kesen, ikincisi de kötü komşudur" gibi.

b) Sorulara verilen cevapta:

كَيْفَ أَبُوكَ؟ =Baban nasıl? diye soran birine مَرِيضٌ Hastadır, diye cevap verir.

أَبِى مَرِيضٌ =Babam hastadır, şeklinde أَبِى kelimesini söylemeyebiliriz.

c) Cevap (ceza) cümlesinde:

→ مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ أَسَاءَ فَعَلَيْهَا

مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَعَمَلُهُ لِنَفْسِهِ وَمَنْ أَسَاءَ فَإِسَاءَتُهُ عَلَيْهَا ="Kim iyi bir iş işlerse iyi işi kendisinin lehinedir. Kim de kötü bir iş işlerse kötü işi kendisinin aleyhinedir"....gibi.

d) Ata sözlerinde:

هُوَ كَالإِبْرَةِ تَكْسُو غَيْرَهَا وَهِىَ عُرْيَانٌ - كَالإِبْرَةِ تَكْسُو غَيْرَهَا وَهِىَ عُرْيَانٌ

=O, kendisi çıplak olduğu halde başkasını giydirip kuşatan iğneye benzer, gibi.

e) Demek, söylemek anlamına gelen قَالَ ve çekiminden sonra gelen cümlede - ki buna "mekûl-ül kavl" denir:

وَلاَ تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ هُمْ أَمْوَاتٌ... → وَلاَ تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ

فِي سَبِيلِ اللّٰهِ أَمْوَاتٌ... =Allah yolunda öldürülenlere onlar ölüdürler demeyin"... gibi.

2- Mübtedanın hazfinin gerekli olduğu yerler

a) Haberin yemin anlamı ifade eden bir kelime olması, yeminin cevabının da mübtedanın yerini tutması yani ona ihtiyaç bırakmaması halinde:

فِي ذِمَّتِي يَمِينٌ لأَفْعَلَنَّ ← فِي ذِمَّتِي لأَفْعَلَنَّ =Uhdemde bir yemin var mutlaka yapacağım gibi. Bilindiği gibi yeminler de şartlar gibi cevap isterler.

b) Mübtedanın da haberin de aynı mastar olması ve haberin hem haber hem mübtedanın yerini tutması halinde:

صَبْرٌ جَمِيلٌ → صَبْرِي صَبْرٌ جَمِيلٌ =Sabrım iyi bir sabırdır, gibi.

c) لاَسِيَّمَا dan sonra gelen ismin merfû' olması halinde. Zira bu ismin, birden fazla i'rab şekli vardır:

أُحِبُّ الْعُلَمَاءَ وَلاَسِيَّمَا هُوَ عَلِيٌّ → أُحِبُّ الْعُلَمَاءَ وَلاَسِيَّمَا عَلِيٌّ

=Alimleri, özellikle de Ali'yi severim. Alimleri severim fakat Ali kadar değil, gibi.

d) Övme ve yerme fiillerinden sonra iki merfu' isim bulunur. Bunların birincisi bu fiillerin fâili ikincisi de muahhar mübteda veya mahzûf bir mübtedanın haberi kabul edilir:

نِعْمَ الرَّجُلُ هُوَ عَلِيٌّ → نِعْمَ الرَّجُلُ عَلِيٌّ.

بِئْسَ السَّارِقُ هُوَ الْقِطُّ! → بِئْسَ السَّارِقُ الْقِطُّ! gibi.

Ancak Türkçe termecesine uygun olanı, fiil ve fâilin mukaddem haber sonraki ismin de muahhar mübteda kabul edilmesidir. Bu durumda mahzûf bir mübteda takdirine de gerek kalmaz:

عَلِيٌّ نِعْمَ الرَّجُلُ! - نِعْمَ عَلِيٌّ الرَّجُلُ! =Ali ne iyi adamdır!

اَلْقِطُّ بِئْسَ السَّارِقُ - بِئْسَ السَّارِقُ الْقِطُّ! =Kedi ne kötü hırsızdır!

gibi.

e) Bir cümlede övme, yerme ve acıma kastıyla söylenen i'rab yönünden öncesiyle bağlantısı kesilen, mevsûfu da bulunmayan sıfatlar haber kabul edilerek bunlara mahzuf (gizli) bir mübteda takdir edilir:

دَعْ مُجَالَسَةَ فُلاَنٍ اللَّئِيمُ ← دَعْ مُجَالَسَةَ فُلاَنٍ هُوَ اللَّئِيمُ.

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الْكَرِيمُ ← اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ هُوَ الْكَرِيمُ.

أَحْسِنْ إِلَى فُلاَنٍ هُوَ الْمِسْكِينُ → أَحْسِنْ إِلَى فُلاَنٍ الْمِسْكِينُ gibi.

Bununla beraber haber kabul edilen bu sıfatlardan önce sırayla

أَمْدَحُ =Överim,

أَذُمُّ =Yererim ,

أَرْحَمُ =Acırım fiillerini takdir ederek, bunları mefûl de kabul edebiliriz.

1- Haberin hazfedildiği yerler

Mübtedanın hazfinde de belirttiğimiz gibi haberin de söz gelişinden varlığı anlaşılabilen yerlerde hazfedildiği olur. Bu yerler:

a) Müfacee edatı إِذَا dan sonra:

خَرَجْتُ فَإِذَا الْأَسَدُ وَاقِفٌ! - خَرَجْتُ فَإِذَا الْاَسَدُ! =Çıktım bir de ne göreyim arslan duruyor! gibi.

b) Soruların cevabında. Bu durum mübteda için de geçerlidir:

مَنْ مُجْتَهِدٌ؟ =Kim çalışkandır, diye soran birine عَلِيٌّ deriz. Yani

عَلِيٌّ مُجْتَهِدٌ =Ali çalışkandır yerine yalnız mübtedayı söyler, haberi söylemeyebiliriz.

c) Önce geçtiğinden tekrar etmemesi için;

أَبُوكَ مُعَلِّمٌ وَأَخُوكَ مُعَلِّمٌ → أَبُوكَ مُعَلِّمٌ وَأَخُوكَ =Baban da kardeşin de öğretmendir, gibi.

2- Haberin hazfinin gerekli olduğu yerler

Altı yerde haberin yerini tutan, haberi aratmayan bir kelime bulunduğu için haberin hazfi gereklidir. Bu yerler:

a) Açık yemin ifade eden ve i'rab bakımından mübteda olan kelimeden sonra. Zira yemine cevap olarak gelen kelime, haberin de yerini tuttuğundan haberin söylenmesine gerek kalmaz:

لَعَمْرُكَ قَسَمِي لأَفْعَلَنَّ → لَعَمْرُكَ لأَفْعَلَنَّ =Ömrüme yemin ederim ki yapacağım, gibi.

Burada açık yeminden maksat, yalnız yemin etmekte kullanılan kelime demektir. İşte böyle kelimelerden sonra haberin hazfi gerekli olur. Ama hem yemin hem de başka anlamlarda kullanılan kelimelerden sonra haber hazfedilmeyebilir:

عَلَيَّ لأَفْعَلَنَّ ← عَهْدُاللّٰهِ لأَفْعَلَنَّ gibi.

Zira عَهْدٌ kelimesi yemin anlamında kullanıldığı gibi söz verme anlamında da kullanılabilir.

b) لَوْلاَ nın cevabında. Çünkü لَوْلاَ nın cevabı hem cevap hem de haberin yerini tuttuğundan haberin söylenmesine gerek kalmaz:

لَوْلاَ اْلإِجْتِهَادُ مَوْجُدٌ لَسَادَ النَّاسُ كُلُّهُمْ → لَوْلاَ اْلإِجْتِهَادُ لَسَادَ النَّاسُ كُلُّهُمْ

=Çalışma olmasaydı herkes efendi olurdu, gibi.

Bu durumda haberin كَامِلٌ – حَاصِلٌ – مَوْجُودٌ gibi genel anlamda olması gerekir. Bu kelimeler dışında başka bir mânâ ifade ediyorsa hazfedilmez:

لَوْلاَ اْلاَمِيرُ وَاقِفٌ لَجَلَسْتُ =Emir, ayakta durmasaydı otururdum, gibi.

c) Daha önce de belirtildiği gibi haberin car-mecrur veya zarf olması halinde asıl haberin كَامِلٌ - حَاصِلٌ - مَوْجُودٌ gibi-genel anlam taşıması halinde haberin hazfedildiğine işaret edilmişti.

d) Cümlede haber olmaya uygun olmayan bir "hal" varsa: ضَرْبِي الْعَبْدَ حَاصِلٌ إِذَا كَانَ مُسِيئًا → ضَرْبِي الْعَبْدَ مُسِيئًا =Kötülük etmesi halinde köleye dayak atabilirim, gibi.

Bununla beraber "hal"in haberi aratmaması için, mübtedanın misâlde görüldüğü gibi ma'mülüne muzaf olması veya ma'mülüne muzaf olmuş ismi tafdil olması şartı vardır.

أَفْضَلُ خَيْرٍ تَعْمَلُهُ وَأَنْتَ تَخْدُمُ دِينَكَ ← أَفْضَلُ خَيْرٍ تَعْمَلُهُ حَاصِلٌ وَأَنْتَ تَخْدُمُ دِينَكَ =Yaptığın en iyi hayır, dinine hizmet ederken olacaktır.

Şu hadis-i şerifte de aynı durum vardır.

أَقْرَبُ مَا يَكُونُ الْعَبْدُ مِنْ رَبِّهِ وَهُوَ سَاجِدٌ = "Kulun Rabb'ine en yakın olduğu durum secde ederkendir."

e) Beraberlik anlamı ifade eden bir (vav) ile mübtedaya atfedilen isimden sonra:

كُلُّ إِنْسَانٍ وَفِعْلُهُ → كُلُّ إِنْسَانٍ وَفِعْلُهُ مُقْتَرِنٌ مَعَهُ =Her insan kendi işiyle beraberdir, gibi.

NÂKIS FİİLLER

Nâkıs fiil, bundan önce işlediğimiz isim cümlesinden önce gelme özelliğine sahip olan fiillerdir. Bu fiiller isim cümlesinden önce gelince isim cümlesini teşkil eden mübteda bunların ismi, haber de bunların haberi olur. İsim cümlesinde bu ad değişikliği yanı sıra hareke değişikliği de olur. Mübtedanın harekesi olduğu gibi kaldığı halde bu fiiller haberin sonunu nasbeder. Meselâ:

عَلِيٌّ مُعَلِّمٌ =Ali bir öğretmendir.

كَانَ عَلِيٌّ مُعَلِّمًا =Ali bir öğretmen idi, şeklini alır. Bu misâlde de görüldüğü gibi bu fiillerde isim, diğer fiillerde fâil, haberde mefûl

şeklinde hareke almaktadır. Ancak diğer fiillerin mefûllerine bağlılığı bunların haberlerine bağlılığı kadar değildir. Yani bunlar, haberleri olmaksızın bir mânâ ifade edemezler. Meselâ: كَانَ عَلِيٌّ مُعَلِّمًا cümlesini haber olan "مُعَلِّمًا"siz düşünemeyiz. Onun için bu fiillere nâkıs fiiller denmiştir. Oysa diğer fiiller mefûlsuz de bir mânâ ifade edebilirler. Yine diğer fiillerin fâil, mefûl almaları bunların ise bazı edatlar gibi isim haber almaları, bunlara nâkıs (eksik) fiil denmesine bir başka sebep olabilir.

Bu fiiller كَانَ ve benzerleri, كَادَ ve benzerleri adı altında iki grupta toplanırlar. Şimdi bu fiilleri gruplar halinde incelemeye çalışalım.

كَانَ ve BENZERLERİ

Bunlar كَانَ - أَصْبَحَ - أَضْحَى - ظَلَّ - أَمْسَى - بَاتَ - صَارَ - لَيْسَ - مَازَالَ - مَافَتِئَ - مَابَرِحَ - مَادَامَ - مَاانْفَكَّ - fiilleridir.

BU FİİLLERİN ANLAMLARI

كَانَ, bu fiilin anlamı "idi" demektir. Ancak "idi" fiilinin Türkçe'de başka çekimi bulunmadığından كَانَ nin diğer çekimlerinde "olmak" fiilini bu fiile karşılık olarak kullanırız:

كَانَ الرَّجُلُ غَنِيًّا =Adam zengin idi

يَكُونُ الرَّجُلُ بِالْإِسْرَافِ فَقِيرًا =Adam israfla fakir olur.

كُنْ طَالِبًا مُجِدًّا =Gayretli bir öğrenci ol, gibi.

Bazen anlamına süreklilik kazandırmak için "idi" yerine "dir" kullanırız:

كَانَ اللّٰهُ رَحِيمًا =Allah çok merhametlidir, gibi.

Çünkü böylesi yerlerde "idi" kullanılması halinde önce öyleymiş de şimdi değilmiş gibi bir mana çıkabileceğinden bu yola baş vurulur.

كَانَ vaki oldu, meydana geldi anlamında kullanıldığı zaman tam fiildir, yalnız fâil alır:

إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ = "O bir şey dilediği zaman ona ol der, o da oluverir" gibi.

أَصْبَحَ, bu fiilin anlamı sabahlamak sabaha çıkmak, sabahleyin bir işle meşgul olmak ise de صَارَ = Oldu anlamında da kullanılır:

أَصْبَحَ الرَّجُلُ = Adam sabahladı, sabaha çıktı.

أَصْبَحَ الْوَلَدُ نَائِمًا = Çocuk sabahleyin uyudu.

أَصْبَحَ الرَّجُلُ مَرِيضًا = Adam hasta oldu, gibi.

Görüldüğü gibi birinci misâlde fiil tamdır.

أَضْحَى, bu fiil kuşlukladı, kuşluk vaktine çıktı, erişti, kuşluk vakti bir işle meşgul oldu. صَارَ = Oldu anlamlarında kullanılır.

أَضْحَى الرَّجُلُ = Adam kuşluk vaktine erişti.

أَضْحَى الرَّجُلُ نَائِمًا = Adam kuşluk vakti uyudu.

أَضْحَى الْجَوُّ بَارِدًا = Kuşluk vakti hava soğuk oldu, gibi.

Bu da birinci misâlde tamdır.

ظَلَّ, bu fiil kaldı, devam etti, gündüzün bir işle meşgul oldu anlamlarında kullanılır.

ظَلَّ الطُّلَّابُ فِي الصَّفِّ حَتَّى قَرْعِ الْجَرَسِ =Zil çalıncaya kadar öğrenciler sınıfta kaldılar.

ظَلَّ الْجَوُّ الْيَوْمَ حَارًّا = Bugün hava sıcak geçti.

ظَلَّ الرَّجُلُ عَامِلاً = Adam gün boyu çalıştı, gününü çalışmakla geçirdi.

ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا =Yüzü karardı, simsiyah oldu gibi.

Bu da ilk misâlde tamdır. "Kaldı, devam etti" anlamı ifade ettiği zaman tam olur.

أَمْسَى, bu fiil, akşama girdi, erişti, akşamleyin bir iş yaptı, oldu anlamlarında kullanılır:

أَمْسَى الرَّجُلُ = Adam akşamladı, akşama girdi, erişti.

أَمْسَى الْجَوُّ بَارِدًا = Hava akşamleyin soğudu, soğuk oldu.

أَمْسَى الرَّجُلُ مَرِيضًا = Adam akşamleyin hasta oldu, gibi.

Bunun da birinci misâlde tam olduğunu görüyoruz.

بَاتَ, bu fiil, geceledi, geceyi geçirdi, tünedi, geceleyin bir işle meşgul oldu, anlamlarında kullanılır:

بَاتَ الرَّجُلُ = Adam geceledi.

بَاتَ الرَّجُلُ مُتْعَبًا = Adam geceyi yorgun geçirdi.

بَاتَ الْوَلَدُ مَرِيضًا = Çocuk geceleyin hasta oldu, geceyi hasta geçirdi, gibi.

صَارَ, bu fiil, oldu, dönüştü anlamlarında kullanılır:

صَارَ الْوَلَدُ رَجُلاً = Çocuk adam oldu.

صَارَ الْخَمْرُ خَلاً = Şarap sirkeye dönüştü, gibi.

لَيْسَ, bu fiil değil demektir:

لَيْسَ الرَّجُلُ غَنِيًّا = Adam zengin değildir, gibi.

مَازَالَ – مَاانْفَكَّ – مَافَتِئَ fiilleri "hâlâ" demektir:

مَازَالَ الْمَرِيضُ حَيًّا = Hasta hâlâ hayattadır, gibi. Bunlardan

بَرِحَ =Gitti,

اِنْفَكَّ =Ayrıldı,

anlamlarında kullanıldığı zaman tamdır. Bunlardan لَيْسَ – مَازَالَ – مَافَتِئَ devamlı nakıs olarak kullanırlar.

مَادَامَ, bu fiil, "devam etti" anlamına gelir. (مَا) da hem mastar hem de zaman anlamı olduğundan,

مَادَامَ = Devam ettiği sürece demek olur:

اِجْتَهِدْ مَادُمْتَ طَالِبًا = Öğrenci olduğun sürece çalış gibi.

BU FİİLLER HAKKINDA TOPLU BİLGİLER

Bu fiillerden لَيْسَ – مَازَالَ – مَافَتِئَ devamlı nâkıs olarak kullanıldıkları halde diğerleri tam olarak da kullanılabilmektedir.

Bu fiillerden ظَلَّ – أَضْحَى – أَمْسَى – صَارَ – أَصْبَحَ – كَانَ tam çekimlidir مَازَالَ – مَابَرِحَ – مَافَتِئَ – مَاانْفَكَّ eksik çekimli; yalnız mâzi ve muzâri` leri vardır. لَيْسَ – مَادَامَ nin yalnız mâzileri vardır.

Bu fiillerden çekimli olanların tüm çekim sigaları da aynı görevi yapar. Ancak, mastarlar genellikle isimlerine muzaf olduklarından isimleri muzaf ileyh olarak mecrûr olur:

عَجِبْتُ مِنْ كَوْنِ الرَّجُلِ مُتَقَلِّبًا =Adamın dönek olmasından dolayı hayret ettim, gibi.

Bu fiillerin haberleri fiil olması (cümlesi) halinde bu fiil muzâri` olur:

كَانَ الْأُسْتَاذُ يُلْقِي دُرُوسَهُ عَلَى تَلَامِيذِهِ =Üstad öğrencilerine ders veriyordu, gibi.

Bununla beraber بَاتَ – ظَلَّ – أَضْحَى – أَمْسَى – أَصْبَحَ – كَانَ fiillerinin haberleri mazi olarak da gelirse de genellikle bu haber olan maziden önce (قَدْ) gelir:

كَانَ الْوَلَدُ قَدْ نَجَحَ =Çocuk sınıfı geçmişti, gibi.

Tam fiillerin, fâilleriyle ilişkileri ne ise, bunlar da isimleriyle aynı ilişkiye sahiptirler.

Bu fiillerin isimleri ile haberleri arasındaki ilişkiler, mübteda haber arasındaki ilişkilerin aynısıdır. Zira bunların da aslı mübteda haberdir.

Bu fiillerden زَالَ - بَرِحَ - فَتِئَ - اِنْفَكَّ dışındakiler şartsız görev yaptıkları halde bunların görev yapabilmesi ise kendilerinden önce nefi veya nehi geçmesi şartı vardır:

لاَ أَزَالُ حَزِيناً =Hâlâ tasalıyım.

لاَيَبْرَحُ الْمَرِيضُ حَيًّا =Hasta hâlâ hayattadır.

مَا انْفَكَّ الْوَلَدُ بَاكِيًا =Çocuk hâlâ ağlıyor.

لاَتَزَلْ ذَاكِرَ الْمَوْتِ =Ölümü hatırlamaya devam et, gibi.

Buraya kadar incelemeye çalıştığımız nâkıs fiillerin – مَاانْفَكَّ - مَافَتِئَ - مَابَرِحَ - مَازَالَ - لَيْسَ - مَادَامَ dışında kalanlar -bazılarında zaman kaydıyle birlikte- "oldu idi, döndü, dönüştü, çevrildi" anlamları ifade etmektedirler. Bu fiiller bu anlamların dışında kullanıldıkları zaman nâkıs fiil olmaktan çıkarlar, tam fiil olurlar. Nâkıs fiilerin sayısı bu gördüğümüz fiillerde sınırlı değildir. Burada önemli olan yukarıda işaret ettiğimiz mânâlarda kullanılmasıdır. Nitekim bunlardan başka birçok tam fiil kendi öz anlamları dışında bazan söz konusu anlamlarda kullanılarak nâkıs fiil olur. Bazılarını burada kaydetmekte yarar vardır. Bunlar şu fiillerdir:

اِرْتَدَّ - آضَ - حَالَ - اِسْتَحَالَ - تَحَوَّلَ - عَادَ - رَاحَ - غَدَا - كَمُلَ - تَبَدَّلَ - حَارَ - اِنْقَلَبَ - رَجَعَ - تَمَثَّلَ - تَمَّ gibi.

تَحَوَّلَ الطِّينُ حَجَرًا = Çamur taşa dönüştü.

عَادَ الْعُسْرُ يُسْرًا =Zorluk kolaylığa dönüştü.

غَدَا الْعَمَلُ سَهْلاً =İş kolay oldu, kolaylaştı.

تَتِمُّ التِّسْعَةُ بِهٰذَا عَشْرًا =Bununla dokuz on olur.

فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا ="Ona tam bir adam gibi göründü" gibi.

Şimdi de bu fiillerin bazılarının özelliklerini görelim:

كَانَ 'NİN ÖZELLİKLERİ

1- Cümlelerde zait olarak bulunur. Bu da genellikle taaccüb (مَا) sı ile fiili arasında gelir.

مَا كَانَ أَجْمَلَ الرَّبِيعَ! =Bahar ne güzel idi! gibi. Burada ziyadeliği i'rab yönündedir. Yani كَانَ nin bu cümlede i'rabı yoktur. Bununla beraber anlamı ile cümleye katkıda bulunmaktadır.

2- Şart edatı (إِنْ) veya (لَوْ) den sonra geldiği zaman kendisi ile ismi hazfolur, yalnız haberi kalır:

سِرْ مُسْرِعًا إِنْ رَاكِبًا وَإِنْ مَاشِيًا← سِرْ مُسْرِعًا إِنْ كُنْتَ رَاكِبًا وَإِنْ كُنْتَ مَاشِيًا

=Binili olsan da yaya olsan da hızlı yürü. İster binili ol ister yaya ol hızlı yürü, gibi.

اِلْتَمِسْ وَلَوْ خَاتِمًا مِنْ حَدِيدٍ← اِلْتَمِسْ وَلَوْ كَانَ مَا تَلْتَمِسُهُ خَاتِمًا مِنْ حَدِيدٍ

=Demirden de olsa, bir yüzük arayıp bul, gibi.

3- Bu fiilin muzâri' meczûm olduğu hallerde (ون) iki sâkin bir araya geldiğinde (و) hafzedilir:

لَمْ يَكُونْ ← لَمْ يَكُنْ gibi.

Daha sonra (ن) da hafzedilerek لَمْ يَكُ şeklinde kalır. Ancak bu durumda kendisinden sonra sâkin bir kelime veya bitişik bir zamir gelmemesi şartı vardır. Değilse (ن) düşmez:

لَمْ يَكُنْهُ – لَمْ يَكُنِ الَّذِينَ كَفَرُوا gibi.

مَادَامَ 'NİN ÖZELLİĞİ

Bu fiilin nâkıs fiiller gibi görev yapabilmesi için, kendisinden önce mastar anlamı ifade eden bir (مَا) nın bulunması gerekir, yalnız mazisi kullanılır:

لَنْ أَتْرُكَ الْعَمَلَ مَادُمْتُ حَيًّا = Yaşadığım sürece çalışmayı bırakmayacağım, gibi.

لَيْسَ 'NİN ÖZELLİĞİ

Bu fiil, şekli itibariyle fiil olmakla beraber anlamının fiillikle ilgisi yoktur.

1- Benzeri olan (مَا) da olduğu gibi haberine zait bir (بِ) gelir:

لَيْسَ عَلِيٌّ بِطَالِبٍ =Ali bir öğrenci değildir, gibi.

2- إلاَّ ile olumsuzluğu bozulduğu zaman görev yapamaz:

لَيْسَ الطِّيْبُ إِلاَّ الْمِسْكُ = Miskten başka koku yoktur, gibi.

كَادَ 'NİN BENZERLERİ

Bunlar şu fiillerdir:

كَرَبَ - أَوْشَكَ - عَسَى - حَرَى - إِخْلَوْلَقَ - شَرَعَ - أَنْشَأَ - طَفِقَ -
أَقْبَلَ - عَلِقَ - أَخَذَ - جَعَلَ - هَبَّ - إِبْتَدَأَ - قَامَ - إِنْبَرَى.

Bunlar da كَانَ ve benzerleri gibi isim haber alırlar. Bunların onlardan farkı, haberlerinin muzâri' fiil cümlesi olmasıdır.

Bu fiiller ifade ettikleri anlamlara, haberleri olan muzâri'den önce (أَنْ) bulunup bulunmamasına göre gruplara ayrılırlar.

Bu fiillerin anlamlarına göre taksimi Bunlar:

1- MUKARABE FİİLLERİ

Mukarebe (yaklaşma) fiilleri haberlerinin yakında gerçekleşeceğini ifade ederler. Bunlar كَادَ – كَرَبَ – أَوْشَكَ fiilleridir.

2- RECA (UMMA) FİİLLERİ

Bu fiiller. haberlerinin gerçekleşmesinin umut edildiğini ifade eden fiillerdir. Bunlar: حَرَى – عَسَى – اِخْلَوْلَقَ fiilleridir.

3- BAŞLAMA (ŞÜRÛ)' FİİLLERİ

Bu fiiller, haberlerinin başladığını ifade ederler. Bunlar: شَرَعَ dan sona kadar olan fiillerdir. Başlama fiillerinin sayısı yukarıdakiler ile sınırlı değildir. Ancak biz, yukarıda çok kullanılanları verdik. Oysa, bunların dışında her hangi mâzi bir fiilden sonra muzâri` bir fiil gelirse, bu fiilin kendi anlamı atılarak "başladı" anlamı verilir. Bundan dolayı bu fiillerin sayısı bazı kitaplarda çok bazılarında ise, daha az gösterilir.

Haberlerinde (أَنْ) bulunup bulunmamasına göre bu fiillerin taksimi.

1- Haberleri hiç (أَنْ) almayanlar. Bunlar: Başlama fiilleridir.

2- Haberleri daima (أَنْ) alanlar. Bunlar: حَرَى – إِخْلَوْلَقَ fiillerdir.

3- Genellikle haberleri (أَنْ) alan bazan da almayanlar. Bunlar عَسَى – أَوْشَكَ fiillerdir.

4- Genellikle haberleri (أنْ) almayan bazan alanlar, bunlar كَرَبَ

كَادَ – fiillerdir.

Bu fiillerden عَسَى – أَوْشَكَ – إِخْلَوْلَقَ tam fiil olarak da kullanılır.

O zaman bunların fâili (أنْ) li muzâri` bir fiildir.

عَسَى أَنْ يَعُودَ الْمُسَافِرُ = Misafirin dönmesi umulur, gibi.

Bu fiillerin haberlerinde ister (أنْ) bulunsun ister bulunmasın Türkçe'ye tercemesi yapılırken, haber olan bu muzâri` lere (أنْ) varmış gibi mastar anlamı verilir.

أَخَذَ عَلِيٌّ يَكْتُبُ رِسَالَةً =Ali bir mektup yazmaya başladı, gibi.

BU FİİLLER HAKKINDA TOPLU BİLGİLER

Bu fiillerin haberi muzâri` olur dedik. bu haberde fiilin ismine dönen merfû bir zamir bulunur:

أَوْشَكَ النَّهَارُ أَنْ يَنْقَضِيَ = Gündüz, bitti bitesi oldu, gibi.

Burada يَنْقَضِيَ fiilindeki (هُوَ) zamiri (النَّهَارُ) kelimesine dönmektedir.

Haberlerinin misâllerde de görüldüğü gibi fiillerden sonra gelmesi önce gelmemesi şartı da vardır.

Bu fiillerin haberlerinin muzâri` olması, mâzi olmaması yaklaşmanın, ummanın ve başlamanın gelecekle ilgili olmasından ileri gelmektedir.

Başlama fiillerinin yalnız mâzileri konumuzla ilgilidir. Diğer çekimlerinin konumuzla ilgisi yoktur yani nâkıs değildirler.

Bu fiillerden yalnız كَادَ – أَوْشَكَ nin muzâri`leri – يُوشِكُ يَكَادُ hatta ismi fâiller كَائِدٌ – مُوشِكٌ şeklinde kullanıldığı halde diğerlerinin yalnız maziler kullanılır.

Bu fiillerin anlamlarını misâllerle izah edelim.

Mukarebe fiilleri:

كَادَ الْمَطَرُ يَنْزِلُ = Yağmur yağdı yağası oldu.

يَكَادُ الْمَطَرُ يَنْزِلُ = Yağmur yağmak üzeredir.

كَرَبَ الْهَمُّ أَنْ يَنْجَلِيَ = Sıkıntı dağıldı dağılası oldu, gibi.

Umma fiilleri:

عَسَى الْمُسَافِرُ أَنْ يَعُودَ = Misafirin dönmesi umulur, gibi.

Başlama fiilleri:

شَرَعَ عَلِيٌّ يَدْرُسُ = Ali ders çalışmaya başladı, gibi.

Bu fiillerin tümüne birden كَادَ ve benzerleri denmesi yanı sıra, mukarebe (yaklaşma) fiilleri de denir.

لَيْسَ 'NİN BENZERLERİ مَا – إِنْ – لَا – لَاتَ

Daha önce لَيْسَ nin كَانَ gibi isim haber aldığını ve "değil" anlamına geldiğini gördük, Şimdi de aynı anlama gelen, aynı görevi yapan edatları göreceğiz.

مَا

Bu harfin لَيْسَ gibi görev yapabilmesi için:

1- Haberinin ve haberinin hareke yönünden etkilediği bir kelimenin (mamülünün) isminden önce gelmemesi,

2- Kendisinden sonra zait bir (إِنْ) gelmemesi,

3- Olumsuzluğun إِلَّا ile bozulmaması şartı vardır, değilse görev yapamaz. Şimdi sırayla misâllerini görelim.

مَا الْكَسْلَانُ مَحْمُودًا = Tembel olan Mahmut değildir.

مَا مَحْمُودٌ الْكَسْلَانُ = Mahmut tembel değildir, gibi.

مَا عَلِيٌّ مُطَالِعًا كِتَابَكَ = Ali kitabını mütalaa etmiyor.

مَا كِتَابَكَ عَلِيٌّ مُطَالِعٌ Kitabını Ali mütalaa etmiyor, gibi.

مَا الزَّمَانُ رَاجِعًا = Zaman geri dönmüyor.

مَا إِنِ الزَّمَانُ رَاجِعٌ = Zaman geri dönmüyor, gibi.

مَا عَلِيٌّ مُجْتَهِدًا = Ali çalışkan degildir.

مَا عَلِيٌّ إِلاَّ مُجْتَهِدٌ = Ali ancak çalışkan biridir, gibi.

Bunun da haberine zait bir (بِ) gelebilir: مَا أَنْتَ بِرَجُلٍ gibi.

إِنْ

Bu harfin de لَيْسَ gibi görev yapabilmesi için:

1- İsmi ile haberin yer değiştirmemesi,

2- Olumsuzluğunun إِلاَّ ile bozulmaması şartı aranır. Bu edat لَيْسَ gibi çok az görev yapar. Çünkü kullanıldığı yerlerde genellikle olumsuzluğunun إِلاَّ ile bozulduğu görülür:

إِنْ اَنْتَ إِلاَّ نَذِيرٌ = "Sen yalnız bir ihtar edicisin."

إِنْ هَذَا إِلاَّ مَلَكٌ كَرِيمٌ = "Bu ancak saygı değer bir melektir" gibi.

Çok az olarak görev yaptığı olur:

إِنْ أَحَدٌ خَيْرًا مِنْ أَحَدٍ إِلاَّ بِالْعَافِيَةِ = Sağlık olmaksızın bir kimse diğer bir kimseden daha hayırlı değildir, gibi. Bu edatların, görev yapıp yapmamalarının manalarına bir etkisi yoktur.

لاَ

Bu harfin görev yapabilmesi için

1- İsmi ile haberinin yer değiştirmemesi,

2- Olumsuzluğunun إِلاَّ ile bozulmaması,

3- İsminin ve haberinin nekre (belirsiz) olması, şartı vardır. Şu halde bunun öncekilerden farklı yanı, isminin ve haberinin nekre olmasıdır.

لَاوَزَرَ مِمَّا قَضَى اللّٰهُ وَاقِيًا = Allah'ın takdir ettiği şeyden koruyacak hiç bir sığınak yoktur gibi.

لَاتَ

Bunun لَيْسَ gibi görev yapabilmesi için:

1- İsminin ve haberinin zaman isimlerinden olması:

اَلْأَوَانُ – اَلسَّاعَةُ – اَلزَّمَانُ – اَلْحِينُ gibi.

2- İsminden haberinden birinin hazfolması gerekir. Genellikle de isminin hazfolduğu görülür:

وَلَاتَ حِينَ مَنَاصٍ ← وَلَاتَ الْحِينُ حِينَ مَنَاصٍ = Zaman kurtuluş zamanı değildir, gibi.

Bu edatların إِلَّا ile olumsuzluklarının bozulması halinde görev yapamayacaklarını söyledik. Bununla beraber إِلَّا dışında başka bir kelimeyle olumsuzluklarının bozulması halinde görev yapabilirler:

مَا عَلِيٌّ غَيْرَ شَاعِرٍ = Ali yalnız şairdir.

إِنْ مَحْمُودٌ سِوَى كَاتِبٍ = Mahmut sadece yazardır, gibi. (1)

Atıf edatlarından بَلْ – لٰكِنْ ile مَا – لَا nın haberlerine bir atıf yapılması halinde atfedilen kelimenin merfu' olması gerekir:

مَا عَلِيٌّ قَائِمًا بَلْ جَالِسٌ = Ali ayakta değil aksine oturuyor.

لَارَجُلٌ جَالِسًا وَلٰكِنْ قَائِمٌ = Adam oturmuyor fakat ayakta duruyor, gibi.

Bu iki atıf edatı dışında başka bir atıf edatıyla atıf yapılması halinde atfedilen mansûb olur:

مَا رَجُلٌ غَنِيًّا وَفَقِيرًا = Bir adam hem fakir hem zengin olamaz, gibi. (2)

---

(1) مُبْتَدِئُ الْعَرَبِيَّةِ C:4, S:218

(2) مُبْتَدِئُ الْعَرَبِيَّةِ C:4, S:218

إِنَّ VE BENZERLERİ

إِنَّ nin benzerleri إِنَّ – أَنَّ – كَأَنَّ – لٰكِنَّ – لَيْتَ – لَعَلَّ dir.

Bunlara, fiile benzeyen edatlar da denir. Nâkıs fiiller gibi isim cümlesinden önce gelirler. Ancak bunlar isimlerini nasb haberlerini raf' ederler:

إِنَّ عَلِيًّا طَالِبٌ فِي الْمَدْرَسَةِ = Şüphesiz Ali okulda bir öğrencidir, gibi. Şimdi bunlarla ilgili bilgileri gözden geçirelim.

إِنَّ

Bu edat, ismini nasb haberini raf' etmesi yanı sıra cümledeki mânâyı da pekiştirir. Onun için bulunduğu cümleyi Türkçe'ye terceme ederken buna karşılık "gerçekten, doğrusu, şüphesiz" kelimelerini kullanırız:

إِنَّكَ مَيِّتٌ وَإِنَّهُمْ مَيِّتُونَ = "Şüphesiz sen de onlar da öleceksiniz" gibi.

Bazan mübtedanın başında cümleyi pekiştirmek için bulunan ve adına ibtidaiye (başlangıç) lamı denen harf إِنَّ cümlenin başına gelince ismine veya haberine geçebilir.

İsmi haberinden sonra gelirse bu lâm ismine geçebilir:

إِنَّ فِي الدَّارِ لَعَلِيًّا – إِنَّ فِي ذَالِكَ لَعِبْرَةً – إِنَّ عِنْدِي لَخَبَرًا غَرِيبًا gibi.

Bu lam haberine şu durumlarda geçebilir:

1- Haber müsbet olur isimden sonra gelirse:

إِنَّا لَمُقِيمُونَ عَلَى الْوَفَاءِ gibi.

2- Haber câmid mâzi fiil olursa! إِنَّ عَلِيًّا لَنِعْمَ الرَّجُلُ gibi.

3- Haber çekimli mâzi olur قَدْ alırsa: إِنَّكَ لَقَدْ أَصَبْتَ gibi.

4- Haber muzâri` fiil olursa: إِنَّكَ لَتَقُولُ الصَّوَابَ gibi. (1)

---

(1) مُبَتَدِئُ الْعَرَبِيَّةِ C:4, S:221

Oysa bu lâm إنَّ cümleye gelmeden önce mübtedanın başında bulunuyor idi:

لَخَالِدٌ طَالِبٌ فِى الْمَدْرَسَةِ = Halit okulda bir öğrencidir, gibi. Bu harfin fasl zamirinden önce de gelebileceğini hatırlatalım: إنَّ هَذَا لَهُوَ الْحَقُّ الْيَقِينُ gibi. (İleride أَنَّ – إنَّ arasında yapılacak karşılaştırmada bu edata yine dönülecektir.)

إنَّ nin bazan şeddesi atılarak إنْ haline getirilir. Bunun diğer إنْ lerden kolayca ayırdedilmebilmesi için haberine farika (ayırdedici) adı verilen bir lam getirilir. Bu durumda isim cümlesi üzerinde hareke etkisinin olmaması tercih edilir:

إِنِ الْبَدْرُ لَطَالِعٌ = Şüphesiz ay doğuyor, gibi.

إنْ bu şekli alınca isim cümlesinden önce gelme özelliği kalmaz. Fiil cümlesinden önce de gelebilir. Kendisinden sonraki fiil cümlesi, ya كَانَ ve benzerlerinden veya ظَنَّ ve benzerlerinden olur. İsim cümlesi:

إنْ عَلِيٌّ لَطَالِبٌ فِي الْمَدْرَسَةِ – إنَّ عَلِيًّا طَالِبٌ فِي الْمَدْرَسَةِ gibi.

Fiil cümlesi:

وَإِنْ وَجَدْنَا أَكْثَرَهُمْ لَفَسِقِينَ – وَإِنْ كَانَتْ كَبِيرَةً إلاَّ عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ – وَإِنْ يَكَادُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَيُزْلِقُونَكَ بِأَبْصَارِهِمْ لَمَّا سَمِعُوا الذِّكْرَ gibi.

أَنَّ

Bu edat da devamlı isim cümlesinden önce gelir, aynı etkiyi yapar. Ancak bunun hareke görevinden başka kendisinden sonraki cümleyi mastara çevirme yönünden mastar edatlarına, ism-i mevsûller gibi ek anlam vermesinden ism-i mevsûllere benzediğini de hatırlatalım:

سَمِعْتُ أَنَّكَ غَنِيٌّ فِى قَرْيَتِكَ = Senin köyünde zengin olduğunu duydum. Duydum ki sen köyünde zengin imişsin, gibi.

Bu edattan sonraki cümleyi mastara çevirme usülü

1- Haberin mastarı bulunarak ismine muzaf yapılır.

2- Haberinde لاَ ve benzeri olumsuz bir edat varsa bu olumsuzluğu yeni bulunan şekle aktarmak için haberin bulunan mastarına عَدَمُ kelimesi muzaf olarak getirilir.

3- أَنَّ nin görevi bittiğinden, cümlenin yeni şeklinde buna yer verilmez:

سَمِعْتُ عَدَمَ اجْتِهَادِكَ ← سَمِعْتُ اَنَّكَ لاَتَجْتَهِدُ.

عَلِمْتُ فَقْرَ عَلِيٍّ ← عَلِمْتُ أَنَّ عَلِيًّا فَقِيرٌ gibi.

أَنَّ nin de إِنَّ gibi şeddesi atılabilir. أَنَّ – أَنْ haline gelince isim cümlesini hareke yönünden etkilemesinde bir değişiklik olmaz. Ancak bunun ismi devamlı gizil olan ve adına şe'n zamiri denen هُ şeklinde bir zamir olur. Bir de bunun haberi daima cümle olur. Bu cümle isim veya fiil cümlesi olabilir. Edattan sonraki cümle isim veya çekimi yapılamayan câmid fiil cümlesi ise edatla arasında yabancı bir kelime bulunmaz:

عَلِمْتُ أَنْ عَلِيًّا فَلاَّحٌ = Ali'nin bir çiftçi olduğunu bildim, gibi.

وَأَنْ لَيْسَ لِلإِنْسَانِ إِلاَّ مَاسَعَى = "İnsana sadece çalıştığının karşılığı vardır", gibi.

Şayet kendisinden sonraki haber cümlesi, çekimi yapılabilen fiillerden ise edatla arasında سَ – سَوْفَ – لَوْ veya olumsuzluk ifade eden edatlardan biri bulunur. Misaller:

... وَنَعْلَمَ أَنْ قَدْ صَدَقْتَنَا = "Bize doğru söylemiş olduğunu biliriz". Biliriz ki bize doğru söylemişsin. "

... عَلِمَ أَنْ سَيَكُونُ مِنْكُمْ مَرْضَى = Sizden kiminizin hasta olacağını bildi" Bildi ki sizden kiminiz hasta olacaktır.

اِعْلَمْ أَنْ سَوْفَ يَأْتِي كُلُّ مَاقُدِّرًا. = Her takdir olunanın başa gelecek olduğunu bil. = Bil ki her takdir olunan başa gelecektir.

أَفَلاَ يَرَوْنَ أَنْ لاَيَرْجِعُ إِلَيْهِمْ قَوْلاً = (Putların) kendilerine bir söz söylemediğini görmezler mi" Görmezler mi ki onlar kendilerine bir söz söylemezler, konuşmazlar.

وَأَنْ لَوِ اسْتَقَامُوا عَلَى الطَّرِيقَةِ لأَسْقَيْنَاهُمْ مَاءً غَدَقًا = "Ama doğru yola girmiş olsalardı onlara bol su (yağmur) verirdik" gibi. Şe'n zamirinin açıklaması yapılacaktır.

Yukarıdaki misâllerden de anlaşılacağı gibi bu tür أنْ lerden önce fiil gelmesi halinde bu fiil kalp (zihinle ilgili) fiillerden olmaktadır:

وَجَدَ - رَأَى - ظَنَّ - حَسِبَ - عَلِمَ gibi. Bu fiiller ileride gelecektir.

إِنَّ - أَنَّ arasında fark var mıdır?

Yukarıda fiile benzeyen edatları إِنَّ ve benzerleri adı altında işlerken إِنَّ - أَنَّ ye tekrar döneceğimizi , bu ikisi arasında bir karşılaştırma yapacağımızı söylemiştik. Burada konuyu bu yönüyle tekrar ele alacak yukarıdaki soruya cevap bulmaya çalışacağız.

İlgili kitaplara baktığımız zaman إِنَّ - أَنَّ nin aynı şey olduğu, te'kit ifade ettiği cümlelerde aldığı yere göre bazen hemzesinin fetha bazen de kesre okunduğu, bazı yerlerde de iki şekilde okumanın caiz olduğunu görürüz. Bunun için إِنَّ okunan yerler, أَنَّ okunan yerler ve her iki şeklin caiz olduğu yerler adı altında üç bahisle karşılaşırız.

Şimdi biz, söz konusu yerlere göz atmadan önce إِنَّ nin bulunduğu isim cümlesinin Türkçe' ye nasıl terceme edilegeldiğini görelim:

إِنَّ اللّٰهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ = "Şüphesiz Allah her şeye kadirdir."

Bu misâlde olduğu gibi إِنَّ ye karşılık, "şüphesiz muhakkak, gerçekten ve doğrusu" kelimeleri kullanılıyor. Zira, bu edatta te'kid anlamı vardır. O da bu kelimelerle ifade edilebilir. Biz de bu görüşe uyarak buraya kadar geçen bu tür cümleleri bu kelimelerle Türkçeleştirdik. Şimdilik bu konuda fazla bir şey söylemeden Türkçe'deki şu cümlelere bir göz atalım.

"Portakal ki en iyi meyvedir kışın yetişir."

"O yerden ki herkes kaçar sen de kaç."

"Bir adam ki söz dinlemez."

Yukarıda "ki"li üç cümle verdik."Bu çeşit kullanışlar, yani "ki" nin isim soylu bir kelimeden sonra gelişi nazımda pek sezilmese bile nesirde sevimsiz bir tercüme Türkçesi kokusunu taşır." (1) Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere bu tür cümleler Türkçe'ye terceme yolu ile sonradan girmiştir. Bu cümlelerin Türkçeleri sırayla: En iyi meyve olan portakal kışın yetişir. Herkesin kaçtığı yerden sen de kaç. Söz dinlemeyen bir adam, şeklindedir. Biraz sonra da göreceğimiz gibi إِنَّ li cümleler bu "ki"li cümlelerin karşılığıdır. Başka bir ifadeyle bu cümlelerde bulunan ki'ler إِنَّ nin karşılığıdır.

Demek oluyor ki bu çeşit "ki" li cümleler aslında Türkçe'de olmadığı diğer dillerden tercüme yoluyla geçtiği için "ki" nin yerine çoğu kez "şüphesiz, muhakkak, doğrusu ve gerçekten kelimeleri daha uygun düştüğünden إِنَّ ye karşılık olarak kullanılmıştır. Yukarıdaki cümleleri Arapça'ya çevirelim:

إِنَّ الْبُرْتُقَالَ أَجْوَدُ الثِّمَارِ تَنْتُجُ شِتَاءً = Portakal ki en iyi meyvedir kışın yetişir.

فِرَّ مِنْ حَيْثُ إِنَّ النَّاسَ يَفِرُّونَ = Bir yerden ki herkes kaçar sen de kaç.

إِنَّهُ رَجُلٌ غَيْرُ مُطِيعٍ = Bir adam ki söz dinlemez.

(1) Dilbilgisi Lise II S:160

Şu halde إِنَّ :

1- İsim cümlesinin başında bulunur.
2- İsim cümlesinde bilinen hareke değişikliği yapar.
3- Bu cümleye karşılığı olarak gösterdiğimiz "ki" ile katkıda bulunur. (إِنَّ) li cümlelerin Türkçeleştirilmesinde bu "ki" إِنَّ nin isminden sonra yer almaktadır:

إِنَّ عَلِيًّا طَالِبٌ فِي الْمَدْرَسَةِ = Ali ki okulda bir öğrencidir, gibi.

أَنَّ ye gelince:

1- Bu da إِنَّ ve diğer benzerlerinde olduğu gibi-isim cümlesinin başında bulunur.
2- İsim cümlesinde bilinen hareke değişikliği yapar.
3- Kendisinden sonraki cümleye mastar anlamı verdirir:

أَعْجَبَنِي أَنَّكَ سَخِيٌّ = أَعْجَبَنِي سَخَاؤُكَ = Cömert olman (oluşun) hoşuma gitti, gibi.

4- Cümlesine bu da إِنَّ gibi "ki" ile katkıda bulunur:

سَمِعْتُ أَنَّ الطَّلَبَةَ أَضْرَبُوا عَنِ الدَّرْسِ - سَمِعْتُ إِضْرَابَ الطَّلَبَةِ عَنِ الدَّرْسِ = Duydum ki öğrenciler dersi boykot etmişler, gibi. Ancak bu misâldeki "ki" yukarıda إِنَّ ye karşılık olarak gösterdiğimiz "ki" den farklıdır. Bu fiilden o ise isimden sonra gelmektedir. Bununla beraber إِنَّ - قَالَ ve çekiminden sonra أَنَّ nin verdiği "ki" yi verir:

قَالَ إِنِّي غَنِيٌّ فِي قَرْيَتِي = Dedi ki ben köyümde zenginim. Köyünde zengin olduğunu söyledi, gibi. قَالَ ye talep (dilek) anlamı ifade eden fiiller ile أَقْسِمُ fiilini ilave etmek gerekir ki, bunlardan sonra انّ maddesinin mef'ulün bih mevkinde geldiği halde إِنَّ okunduğunu göreceğiz.

Şu halde bu durumda yani söz konusu "ki" anlamı vermede – أَنَّ

إِنَّ ye değil إِنَّ – أَنَّ ye benzemektedir. Zira bu misâlde إِنَّ – أَنَّ gibi

fiilden sonra kullanılmıştır ve cümlesiyle birlikte قَالَ nin mefûlün bihidir.

5- Cümleye, ismi mevsûllerin sılâ cümlesine verdiği -ğı ekini verir:

سَمِعَ انْتِصَارُ جَيْشِنَا – سُمِعَ أَنَّ جَيْشَنَا مُنْتَصِرٌ = Ordunuzun muzaffer olduğu duyuldu. Ordumuz muzaffer olmuş, gibi.

Buraya kadar yapılan izahlardan anladığımıza göre إِنَّ – أَنَّ nin birbirine benzer yanları varsa da ayrıldıkları noktalar da yok değildir.

أَنَّ

a) İsim cümlesinden önce gelip bu cümlede belli hareke değişikliği yapması yönünden إِنَّ ye,

b) Cümlesini mastara çevirme yönünden mastar edatlarına,

c) Cümlesine, ism-i mevsûllerin verdiği anlamı vermede ism-i mevsullere benzemektedir. Bu durumdan dolayı أَنَّ ye إِنَّ ve benzerlerinden olması yanı sıra mastar harfi ve mevsul harfi de denmektedir.

Şu halde إِنَّ – أَنَّ arasında en açık fark, أَنَّ den sonraki isim cümlesine mastar anlamı verilmesi إِنَّ den sonrakine ise verilememesidir. أَنَّ den sonraki isim cümlesine mastar anlamı verilebilir, mânâda da bir bozukluk olmaz:

عَلِمْتُ رَحْمَةَ اللّٰهِ – عَلِمْتُ أَنَّ اللّٰهَ رَحِيمٌ gibi.

Oysa إِنَّ den sonraki isim cümlesini mastara çevirme imkânı yoktur. Çevrilmesi halinde cümlenin anlamı bozulur veya eksik kalır. Meselâ:

إِنَّ اللّٰهَ رَحِيمٌ = Allah ki rahimdir cümlesini,

رَحْمَةُ اللّهِ = Allah'ın rahmeti şeklinde mastara çevirmemiz halinde mânâ eksiktir, aynı mânâyı ifade etmiş olamayız. Fakat söz konusu ان maddesinden sonra bazı cümleler vardır ki, mastara çevrilme imkanı olduğu gibi, olduğu gibi de bırakılabilir. İşte böylesi yerlerde bu iki itibardan dolayı ان maddesi, hem إِنَّ hem أَنَّ okunabilir.

Buraya kadar anladığımıza göre ان maddesinden sonraki cümleye mastar anlamı verilebiliyorsa أَنَّ verilemiyor cümle olduğu gibi kalması gerekiyorsa إِنَّ her iki durum da mümkünse her iki şekil de okunabilmektedir. Bu durum böyle bilinmekle beraber إِنَّ nin de (أَنَّ) nin de ayrı ayrı harfler olduğu mânâlarının ve görevlerinin değişik olduğu kanaatinde olanlar da vardır. (1) Her ne ise biz ilk anda karşımıza çıkan ان maddesinin إِنَّ mi أَنَّ mi okunması gerektiğini bilme imkanımız olmadığı için أَنَّ okunan yerleri, إِنَّ okunan yerleri görmemizde fayda vardır.

إِنَّ OKUNAN YERLER

1- Cümle başında gelmesi halinde:

إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِى لَيْلَةِ الْقَدْرِ = Biz ki onu Kadir gecesinde indirdik. Bu misâlde olduğu gibi doğrudan cümle başında bulunmasıyla istiftah ve tenbih edatı أَلاَ – أَمَا, teşvik edatı هَلَّا, red (caydırma, azarlama) edatı كَلَّا, cevap edatı نَعَمْ – لَا, ibtidaiye (başlangıç) edatı حَتَّى dan sonra

(1) اَلْمِنْهَاجُ S: 18

gelmesi arasında fark yoktur. Zira bu edatlardan sonra gelmesi de cümle başında gelmesi demektir.

أَلاَ إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللّٰهِ لاَ خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلاَ هُمْ يَحْزَنُونَ = "Bilmiş olun ki, Allah'ın velilerine (dostlarına) ne bir korku vardır ne de onlar üzüleceklerdir."

أَمَا وَاللّٰهِ إِنِّى حَزِينٌ جِدًّا = Haberin olsun Allah'a yemin ederim ki pek üzüntülüyüm.

كَلاَّ إِنَّ مَعِىَ رَبِّى سَيَهْدِينِ = "Hayır hayır Rabbim ki benimledir, bana yol gösterecektir.

مَرِضَ عَلِيٌّ حَتَّى إِنَّهُمْ لاَيَرْجُونَهُ = Ali hastalandı, o kadar ki ondan umut kestiler, gibi.

Bunlara nida ve talep (dilek) ten sonra gelmesi de dahildir:

يَا غُلاَمُ! إِنَّكَ بِمَسْمَعٍ وَمَرْأًى مِنِّى = Ey çocuk! Sen ki benim gözetimim ve denetimim altındasın.

أَفِقْ إِنَّ الشَّمْسَ قَدْ طَلَعَ = Uyan ki güneş doğmuştur, gibi.

2- حَيْثُ den sonra:

اِجْلِسْ حَيْثُ إِنَّ الْعِلْمَ مَوْجُودٌ = Bir yerde ki ilim vardır orada otur, gibi.

3- إِذْ den sonra:

تُبْ إِذْ إِنَّ اللّٰهَ رَحِيمٌ = Tövbe et. Çünkü Allah rahimdir.

جِئْتُكَ إِذْ إِنَّ الشَّمْسَ تَطْلُعُ = Güneş ki doğarken sana geldim, gibi.

4- Sıla cümlesinin başında gelmesi halinde:

زَارَنِى الَّذِى إِنَّهُ كَرِيمٌ = O -ki cömert olan biridir, beni ziyaret etti, gibi.

5- Yeminin cevabının başında gelmesi halinde:

أُقْسِمُ بِاللّٰهِ إِنَّ صَدِيقَكَ مُخْلِصٌ = Allah'a yemin ederim ki arkadaşın samimidir. Arkadaşının samimi olduğuna Allah'a yemin ederim gibi.

6- قَالَ ve çekiminden sonra gelmesi halinde:

قَالَ إِنِّى عَبْدُاللّٰهِ = Dedi ki ben Allah'ın kuluyum. Allah'ın kulu olduğunu söyledi gibi.

7- Hal cümlesinin başında bulunması halinde:

جِئْتُكَ وَإِنَّ الشَّمْسَ تَغْرُبُ = Güneş ki batarken sana geldim, gibi.

8- Sıfat cümlesinin başında gelmesi halinde:

جَاءَنَا رَجُلٌ إِنَّهُ فَاضِلٌ = Bir adam ki faziletlidir bize geldi, gibi.

9- Madde ismi olan bir mübtedaya haber teşkil eden cümlenin başında gelmesi halinde:

خَلِيلٌ إِنَّهُ كَرِيمٌ = Halil, o ki cömert biridir, gibi.

أَنَّ OKUNAN YERLER

1- Fâil mevkiinde gelmesi halinde:

بَلَغَنِي اِجْتِهَادُكَ = بَلَغَنِى أَنَّكَ مُجْتَهِدٌ =Çalışkan olduğunu duydum, gibi.

لَوْ ve mastariye tevkitiye مَا sından sonra gelmesi halinde durum aynıdır.

لَوْ ثَبَتَ اجْتِهَادُكَ = لَوْ أَنَّكَ اِجْتَهَدْتَ لَكَانَ خَيْرًا لَكَ = Çalışmış olsaydın senin için daha hayırlı idi.

لاَ أُكَلِّمُكَ مَا ثَبَتَ كَسَلُكَ = لاَ أُكَلِّمُكَ مَا أَنَّكَ كَسُولٌ. =Tembel olduğun sürece seninle konuşmam. gibi.

2- Naib-ü fâil mevkiinde gelmesi halinde:

سُمِعَ أَنَّ الْجَيْشَ مَنْصُورٌ = Ordunun muzaffer olduğu duyuldu. Ordu muzaffer olmuş.

سُمِعَ نَصْرُ الْجَيْشِ gibi.

3- Kendisiyle birlikte sonrasının mana isminden mübteda veya haber olması halinde:

حَسَنٌ أَنَّكَ مُجْتَهِدٌ = Çalışman iyidir. اِجْتِهَادُكَ حَسَنٌ gibi.

حَسْبُكَ أَنَّكَ كَرِيمٌ = Cömert olman sana yeter. كَرَمُكَ حَسْبُكَ gibi.

4- Mefûl mevkiinde gelmesi halinde:

عَرَفْتُ أَنَّكَ فَقِيرٌ = Fakir olduğunu bildim. عَرَفْتُ فَقْرَكَ gibi.

5- Cer mevkiinde gelmesi halinde. Cer harfinden sonra:

عَلِمْتُ بِأَنَّكَ مُسَافِرٌ = Yolcu olduğunu bildim. عَلِمْتُ بِسَفَرِكَ gibi.

Muzaf ileyh mevkiinde geldiği zaman:

جِئْتُ قَبْلَ أَنَّ الشَّمْسَ تَطْلُعُ = Güneş doğmadan önce geldim. جِئْتُ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ gibi.

أَنَّ - إِنَّ OKUNAN YERLER

1- Müfacea edatı إِذَا *dan sonra gelmesi halinde:*

خَرَجْتُ فَإِذَا إِنَّ الْعَدُوَّ مُنْهَزِمٌ = Çıktım bir de gördüm ki düşman yenilmiştir!

خَرَجْتُ فَإِذَا أَنَّ الْعَدُوَّ مُنْهَزِمٌ = Çıktım bir de ne göreyim düşman yenilmiş!

2- Cevap* ف *sinden sonra gelmesi halinde:

مَـنْ يَزُرْنِـي فَـإِنِّي أُكْرِمُـهُ = Beni ziyaret edene ben ki ikramda bulunuyorum.

مَنْ يَزُرْنِي فَـأَنِي أُكْرِمُـهُ = Beni ziyaret edene benim ikramım vardır, gibi.

3- sebep cümlesinin başında gelmesi halinde:

اِحْذَرِ الْكَسَلَ إِنَّهُ عِلَّـةُ الْفَقْـرِ = Tembellikten sakın ki o yoksulluğun sebebidir. Tembellikten sakın. Çünkü o yoksulluğun sebebidir.

اِحْـذَرِ الْكَسَـلَ أَنَّـهُ عِلَّـةُ الْفَقْـرِ = Yoksulluğa sebep olduğu için tembellikten sakın, gibi.

4- لاَجَرَمَ den sonra gelmesi halinde:

لاَجَرَمَ إِنَّكَ عَلَى حَقٍّ = Gerçekten sen ki hak üzeresin.

لاَجَرَمَ أَنَّكَ عَلَى حَقٍّ = Gerçek olan senin hak üzere olmandır, gibi.

Bu kısımda ان maddesini iki şekilde de okumak caiz ise de asıl olan إِنَّ okunmasıdır. Ancak لاَجَرَمَ den sonra genellikle أَنَّ şekli tercih edilir. (1)

كَأَنَّ

Bu edatın haberi, türemiş isimlerden ise edata, "guya, sanki" şayet türememiş isimlerden ise "benzer, gibi" anlamlarını vermek yerinde olur:

كَأَنَّ الرَّجُلَ جَاهِلٌ = Güya adam cahilmiş.

كَأَنَّ الرَّجُلَ أَسَدٌ = Adam bir arslana benzer, gibi.

---

(1) جَامِعُ الدُّرُوسِ الْعَرَبِيَّةِ S: 325

Bu edatın da diğer benzerlerinde olduğu gibi şeddesi atılarak كَأَنْ şeklini aldığı olur. Ancak isim cümlesi üzerinde hareke etkisi aynı kalır. Edat bu durumuyla أَنَّ ye benzer. Zaten كَأَنَّ nin أَنَّ ile كَ nin bileşimi olması uzak bir ihtimal değildir. Bununla beraber كَأَنَّ كَأَنْ şeklini aldığı zaman isim cümlesinden önce gelme özelliği kalmaz, fiil cümlesinden önce de gelebilir. Hangi cümleden önce gelirse gelsin bu durumda ismi, devamlı gizli olan (هُ) şeklinde şen zamiridir. Kendisinden sonraki cümle de, isim veya fiil cümlesi olarak haberi olur. İsim cümlesi:

كَأَنْ عَلِيٌّ أَسَدٌ gibi. Fiil cümlesi :

وَكَأَنْ قَدْ زَالَتْ عَنِ الْوُجُودِ – كَأَنْ لَمْ تَغْنَ بِالْأَمْسِ gibi.

Bu misâllerden de anlaşılacağı üzere fiil cümlesi ile arasında قَدْ لَمْ – harflerinden biri bulunur. Anlamı, كَأَنَّ den farksızdır.

لَكِنَّ

Bu edat, kendisinden önceki cümleden çıkabilecek muhtemel yanlış bir anlamı önlemek için kullanılır. Mesela:

عَلِيٌّ غَنِيٌّ = Ali zengindir, cümlesinde Ali'nin cömert olduğu da akla gelebileceğinden bu ihtimale yer vermemek için, hemen ilave edilerek

لَكِنَّهُ بَخِيلٌ = Fakat cimridir, denmesi gibi. Anlamı: Fakat, yalnız, ama, ne var ki şeklindedir.

Bazan إِنَّ – أَنَّ – كَأَنَّ de olduğu gibi-bunun da şeddesi atılarak لَكِنْ şeklini aldığı olur. Bu durumda isim cümlesinden önce gelme özelliği kalmaz, fiil cümlesinden önce de gelebilir. Hangi cümleden önce gelirse gelsin, kelime bu şekli aldıktan sonra hareke etkisi kalmaz.

لَيْتَ

Bu edat, temennide kullanılır. Temenni: Elde edilmesi imkânsız veya zor olan şeyleri elde etmek istemektir. Anlamı: Keşke, bari, nolaydı, şeklindedir:

لَيْتَ الشَّبَابَ يَعُودُ = Keşke gençlik geri döneydi.

لَيْتَ الْجَاهِلَ عَالِمٌ = Nolaydı cahil alim olaydı, gibi.

Bazen de edattan önce ileride açıklaması gelecek olan nida edatlarından (ya) kullanılması halinde anlamına pişmanlık, esef ve üzüntü katan "ah" ilave edilir:

يَالَيْتَ قَوْمِى يَعْلَمُونَ = Ah! Keşke kavmim beni bilseydi" gibi.

لَعَلَّ

Bu edat عَلَّ şeklinde de söylenir. "Umma" anlamı ifade eder:

لَعَلَّ الصَّدِيقَ يَزُورُنَا = Umulur ki arkadaş bizi ziyaret eder, gibi.

BU EDATLAR HAKKINDA TOPLU BİLGİLER

1- Konumuz olan bu edatların ismi hiç hazfedilmez.

2- Câr-mecrûr ve zarflar dışında isimleriyle haberleri yer değiştirmez. Bununla beraber bu durumda asıl haberlerin, gizli olan ve bu câr-mercûr veya zarfların bağlı bulunduğu كَائِنٌ - حَاصِلٌ kelimeleri olduğunu düşünürsek burada bile isimle haberin yer değiştirmediğini görürüz.

3- Bazen bu edatların sonuna adına kaffe (engel) (مَا) sı denen bir (مَا) gelir.

لَعَلَّمَا - لَيْتَمَا - لَكِنَّمَا - كَأَنَّمَا - أَنَّمَا - إِنَّمَا gibi.

Bunun sonucu لَيْتَمَا dışındakilerin isim cümlesi üzerinde hareke etkileri kalmadığı gibi fiil cümlesinden önce de gelebilirler. Bu لَيْتَ (مَا) ye bitişince edatın isim cümlesi üzerinde hareke etkisi olup olmaması arasında fark yoktur. Yani, etki ettirebileceği gibi ettirilmeyebilir de.

Edatlara bu (مَا) geldikten sonra إِنَّمَا dışındakilerin anlamlarında bir değişiklik olmaz. إِنَّمَا nın ise anlamı, ancak, sadece, yalnız v.s şeklini aldığını görüyoruz.

إِنَّمَا أَنَا طَالِبٌ فِى الْمَدْرَسَةِ = Ben sadece okulda bir öğrenciyim, gibi.

BU EDATLARIN FİİLE BENZEMESİ

Yukarıda da işaret edildiği gibi bu edatlara إِنَّ ve benzerleri denilmesi yanı sıra fiile benzeyen edatlar da denir. Bunlar fiile şu durumlarından dolayı benzetilmişlerdir.

1- Fiillerde olduğu gibi bunların harf sayılarının da en az üç olması.

2- Mâzi fiillerin sonları gibi sonlarının fetha üzere mebni olması.

3- Bunların ifade ettiği anlamlarda, fiillerin bulunması.

4- Fiillerde olduğu gibi bunların da sonlarına mütekellim (ya)sı geldiği zaman (ن) u vikaye almaları:

ضَرَبَ → ضَرَبَنِى. لَيْتَ → لَيْتَنِى gibi. Bu (ن) fiillerin son harfi kesre kabul etmediğinden fiillerin sonuna mütekellim (ya)sı gelmesi halinde fiille bu harf arasında bulunarak fiillerin son harfini (ya)nın gereği olan kesreden korur: أَدَّبَنِى رَبِّى فَأَحْسَنَ تَأْدِيبِى gibi.

NEFİ CİNS (لاَ) SI

Bu (لاَ) da إِنَّ nin benzerlerindendir. Ancak kendisine özgü bir takım şartları bulunduğundan ayrı bahiste işlenmektedir.

Bu edata nefi cins (لاَ) sı denmesinin sebebi, önünde bulunan cins ismi nefyetmesinden yani, olumsuzlaştırmasından ileri gelmektedir. Daha önce geçen لَيْسَ ye benzeyen (لاَ) da nefyediyordu. O halde bu iki (لاَ) arasında ne fark vardır? Bu iki (لاَ) nın hareke etkilerinin değişik olması yanı sıra olumsuzlukları da farklıdır. Meselâ: لَيْسَ nin benzeri olan (لاَ) da:

لاَ رَجُلٌ عِنْدَنَا = Bizim yanımızda bir adam yoktur,

بَلْ رَجُلاَنِ = Aksine iki adam vardır, denebildiği halde, bu (لاَ) da,

لاَرَجُلَ عِنْدَنَا = Bizde hiç adam yoktur, derken,

بَلْ رَجُلاَنِ = Aksine iki adam vardır denemez.

Çünkü bu (لاَ) nın olumsuzluğu önündeki ismin cinsini nefyetmektedir. Oysa önceki bir adamın olmadığını bildirmekte iki veya daha fazla adamın bulunabileceği ihtimalini açık bırakmaktadır.

Bu (لاَ) nın إِنَّ gibi görev yapabilmesi için:

1- İsminin cins ismi olması,

2- İsminin ve haberinin nekre (belirsiz) olması,

3- Câr-mecrûr veya zarf da olsa haberin isminden önce gelmemesi,

4- Kendisi ile ismi arasına başka bir kelime girmemesi,

5- Kendisinden önce cer, harfi gelmemesi şartları vardır. Haberi de genellikle mahzûf (gizli) olur:

لاَ مُؤْمِنَ فِي الْقَرْيَةِ = Köyde hiç mü'min yoktur, gibi. Bu şartların birinin bulunmaması halinde إِنَّ gibi görev yapamaz olur. Meselâ:

لاَعِنْدَنَا رَجُلٌ مُقِيمٌ – لاَ فِي الدَّارِ رَجُلَ denmez. İsmiyle arası açıldığı zaman görev yapamaz, kendisine bir atıfta bulunulması halinde atıf edatından sonra (لا) nın tekrar edilmesi gerekir:

لاَ فِي الدَّارِ رَجُلٌ وَلاَ امْرَأَةٌ = Evde ne bir erkek ne de bir kadın vardır, gibi. Görüldüğü gibi burada anlamı da değişmektedir. Kendisinden önce cer harfi gelmesi halinde de görev yapamaz olur. Kendisinden sonraki kısım da mecrûr olur:

سَافَرْتُ بِلاَ زَادٍ = Azıksız yola çıktım, gibi. Görüldüğü gibi bu durumda da -sız karşılığıdır.

NEFİ CİNS (لاَ) SININ İSMİ

Bu (لاَ) nın ismi, müfred muzaf ve şibh muzaf olmak üzere üç çeşittir. Burada müfretten maksat, nidâ bahsinde olduğu gibi-muzaf veya şibh muzaf olmayan demektir. Yani burada tesniyeler ve cemiler de müfred sayılmaktadır.

(لاَ) nın ismi müfred ise, nasb halinde alması gerektiği harekeyle mebni olur:

لاَمُسْلِمِينَ فِي الْجَاهِلِيَّةِ – لاَرِجَالَ عِنْدَكُمْ – لاَرَجُلَيْنِ عَنْدَنَا – لاَرَجُلَ فِي الدَّارِ gibi.

Cemi müennes salimlerde ise لاَمُسْلِمَاتِ فِي الْجَاهِلِيَّةِ denebileceği gibi, لاَمُسْلِمَاتَ فِي الْجَاهِلِيَّةِ de denebilir. Bu cemilerde fethanın yerine kesre geçiyordu. لاَ nın isminin mebni olduğu da düşünüldüğünden ikinci okunuş şekli de kabul görmektedir.

Muzaf veya şibh muzaf olması durumunda görünüş itibariyle mebni değil mansûb kabul edilmektedir:

لاَمُهْتَمًّا بِالْعِلْمِ فِي الْمَكْتَبَةِ – لاَخَادِمَ مَائِدَةٍ حَاضِرٌ gibi.

Şibh muzaf, kendisinden sonraki kelimeyle ilgili olan demektir. Bu, kendisinden sonraki kelimeyi i'rab yönünden etkilemeyle olabileceği gibi kendisine atfedilmek sûretiyle de olabilir:

لاَرَاكِبًا فَرَسًا فِى الطَّرِيقِ = Yolda hiç ata binen yoktur.

لاَثَلاَثًا وَثَلاَثِينَ عِنْدَنَا = Bizde hiç otuz üç yok, gibi. Burada فَرَسًا ism-i fâil olan رَاكِبًا in mefûldur.

(لاَ) nın ismi müfred olduğu halde أَبٌ – أَخٌ gibi kelimelerde mansûb görünürse de bunlar da muzaftırlar:

لاَ أَبَا لَكَ = Babasız, babası olmayan,

لاَ أَخَا لَكَ = Kardeşsiz gibi. Zira bu lamlar zaittir. Bunlar:

لاَ أَخَاكَ – لاَ أَبَاكَ şeklinde muzaftırlar.

(لاَ) nın ismi hususi olmadığı sürece كَائِنٌ – حَاصِلٌ şeklinde gizli olur. Hususi olursa فَلاَ أَحَدَ أَغْيَرُ مِنَ اللّٰهِ şeklinde açık olur.

Şu terimlerde haber belli olduğu için edat devamlı habersiz kullanılır:

لاَشَكَّ = Şüphesiz,

لاَرَيْبَ = Kuşkusuz,

لاَغَرْوَ – لاَعَجَبَ = Şaşılmaz, şaşılacak bir şey yok,

لاَبَأْسَ = Ziyanı yok.

لاَمَحَالَةَ = Çaresiz.

لاَبُدَّ = Elbette, olmamaya çare yok, gerekir, kurtuluş yok.

لاَضَيْرَ = Zararı yok.

لاَمَنَاصَ = Kurtuluş yok.

لاَجَرَمَ = Gerçekten, gibi.

Anlamı: Yok değil, tekrarlandığı zaman ne... ne, cer harfi aldığı zaman -sız şeklindedir.

(لاَ) nın isminin sıfatı olan kelimenin durumu

Müfred olan (لاَ) nın ismi, müfred bir kelimeyle nitelenmesi halinde sıfatla mevsûfun arasında başka bir kelimenin bulunup bulunmamasına göre durum farklıdır. Sıfatla mevsûf arasında başka bir kelime yoksa sıfat üç harekeyle harekelenebildiği halde varsa, yalnız iki harekeyle hareklenebilir:

لاَرَجُلَ ظَرِيفَ – ظَرِيفًا – ظَرِيفٌ. لاَرَجُلَ عِنْدَنَا ظَرِيفًا – ظَرِيفٌ عِنْدَنَا gibi.

Sıfatın fetha üzere mebni olması, mevsûfla bileşik bir kelimeymiş gibi düşünülmesinden, nasb oluşu mevsûfun yeri itibariyle mansûb olmasından, merfû' oluşu (لاَ) ile birlikte ismin mevkiinin merfu oluşundan ileri gelmektedir. Sıfatla mevsûfun arası açılması halinde ikisi bir kelime gibi düşünülemeyeceğinden yalnız iki şekilde hareke alabilmektedir.

(لاَ) nın isminin muzaf veya şibh muzaf olması halinde ise, sıfatla mevsûfun arası açılsın, açılmasın sıfatı, mansûb merfû' okumuk mümkündür. Çünkü bu durumda, sıfatla mevsufu bir kelime gibi düşünmek imkânı yoktur:

لاَصَاحِبَ عِلْمٍ فِي الْمَدِينَةِ بَارِعًا – بَارِعٌ. لاَ غَلاَمَ رَجُلٍ جَمِيلٌ – جَمِيلاً حَاضِرٌ gibi.

(لاَ) nın ismine atfın durumu

(لاَ) nın ismine atıf yapılması halinde matûf olan kelime, yukarıdaki işaret ettiğimiz itibarlardan dolayı merfû' veya mansûb okunabilir. Bunda (لاَ) nın ismi ile buna atfedilen kelimenin bir tek

kelime halinde düşünülme imkânı olmadığından matûfun fetha üzere mebni olması imkânsızdır.

لاَرَجُلَ وَغُلاَمًا – غُلاَمٌ عِنْدَنَا gibi.

(لاَ) nın tekrar etmesi

(لاَ) tekrar eder, her ikisinin ismi nekre olur, isimle aralarında başka bir kelime de yoksa bu (لاَ) ların hareke etkisi olup olmaması arasında fark yoktur:

لاَحَوْلٌ وَلاَ قُوَّةٌ إِلاَّ بِاللّٰهِ – لاَحَوْلَ وَلاَ قُوَّةَ إِلاَّ بِاللّٰهِ gibi. Bunlardan birinin görev yapması birinin yapmaması da caizdir.

لاَرَجُلَ فِى الدَّارِ وَلاَ امْرَأَةَ – لاَرَجُلَ فِى الدَّارِ وَلاَ امْرَأَةٌ gibi.

İster tekrar etsin ister etmesin (لاَ) nın ismine atfedilen kelime ma'rife (belirli) ise atfedilen kelimeyi, merfû' okumak gerekir: لاَرَجُلَ وَلاَ عَلِيٌّ فِي الدَّارِ – لاَرَجُلَ وَ عَلِيٌّ فِى الدَّارِ gibi.

ŞE'N ZAMİRİ

Bu zamire daha önce bazı konularla ilgisinden dolayı atıfta bulunulmuştu. Burada bu zamirin ne olduğu üzerinde duracağız.

Şe'n, durum demektir. Önemli bir durumu dinleyiciye anlatmak ve onun dikkatini bu önemli konuya çekmek için önce bir zamir söylenerek dinleyicinin dikkati, söylenilmek istenen durum için hazır hale getirilir. İşte bu zamire şe'n zamiri denir:

هُوَ الدِّينُ أَسَاسُ التَّمَدُّنِ = O dindir ki, medeni olmanın temelidir, gibi.

Bu misâlde de görüldüğü gibi, önce zamir sonra da onun ne olduğunu açıklayan bir cümle gelmektedir. Böylece kapalı (müphem) olan şe'n zamiri kendisinden sonraki cümle ile açıklığa kavuşuyor.

Bu tür cümle kuruluşları Türkçe'ye sonradan girmiştir. Baktım ki gelmiyorsun: Gördüm ki çalışmışsın. Portakal ki en iyi meyvedir kışın yetişir, gibi. Bunların Türkçeleri sırayla: Gelmediğine baktım. Çalışmış olduğunu görüyorum. En iyi meyve olan portakal kışın yetişir, gibi.

Niçin bu tür zamire ve cümle şekline ihtiyaç vardır? Yukarıda da belirtildiği gibi önemli bir durum için bu şekilde bir cümle kurulmaktadır. Buna göre önemsiz durumlarda bu şekilde cümle kurulmaz. Meselâ:

هُوَ الْغُرَابُ طَائِرٌ = O kargadır ki bir kuştur, denmez. (1)

Şe'n zamiri kendisinden sonraki cümlenin durumuna göre müfred müzekker veya müfred müennes olabilir. Tesniye veya cemi olmaz.

Şe'n zamiri münfasıl veya müttasıl olur. Münfasıl olması halinde daima mübteda olur:

هِـيَ الدُّنْيَـا تَمْكُـرُ بِأَهْلِهَـا = O dünyadır ki, dünyalılara düzen kurar, gibi.

Müttasıl şe'n zamiri إِنَّ ve benzerleri ile kalp fiillerine özgüdür. Misâller:

إِنَّهَا الْقَنَاعَةُ غِنًى = Şüphesiz o kanaattır ki zenginliktir.

أَعْتَقِـدُ أَنَّـهُ يَكْـذِبُ فِـي حَدِيثِـهِ = İnanıyorum ki, o sözünde yalan söylüyor.

ظَنَنْتُهُ الدَّاءُ الْوَبِيلُ = Zannettim ki onu şiddetli hastalıktır, gibi.

Bu durumda إِنَّ ve benzerlerinden sonra şe'n zamiri bunların ismi, cümlede haberleri olur. Kalp fiillerinden sonra zamir birinci mefûl, cümle ise ikinci mefûl olur.

---

(1) مَبَادِئ الْعَرَبِيَّة C:4 S:232

Şe'n zamirinin diğer zamirlerden farkı:

1- Şe'n zamiri-diğer zamirler gibi-geriye değil ileriye dönüktür: هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ gibi.

2- Şe'n zamiri daima müfred olur, tesniye ve cemi olmaz.

3- Şe'n zamiri daima gâib (3.şahis) olur: هُوَ – هِيَ gibi.

4- Haberi kendisinden önce gelmez.

5- Cümle olan haberinde kendisine -haber olan bu cümle- bir zamir ile bağlanmaz. Bu durum mübteda haber bahsinde izah edildi.

6- Kendisi müphem olduğu için, haberi olan cümle onu açıklar. Ancak bu cümlenin mahalden i'rabı vardır. Oysa diğer tefsiriye (müfessire) cümlelerinin i'rabı olmaz.

DOKUZUNCU BÖLÜM

MANSÛBAT

Daha önce ismin halleri bahsinde ismin -i halinde bulunanlarına mansûbat (mansûblar) dendiğine işaret edilmişti. Şimdi burada mefûllerden başlayarak bu halde bulunan isimleri incelemeye çalışacağız.

MEFÛL-Ü MUTLAK

Mefûl-ü mutlak, cümlede fiilin anlamını pekiştirmek, fiilin nasıl yapıldığını veya yapılış sayısını bildirmek için fiilin mastarının fiilden sonra mansûb olarak söylenmesidir:

ضَرَبَ الْحَارِسُ اللِّصَّ ضَرْبًا = Bekçi hırsıza öyle dayak attı ki. = Bekçi hırsızı o kadar dövdü ki. = Bekçi hırsıza bir dayak attı ki...

سِرْتُ سَيْرَ الْجُنُودِ = Askerler gibi yürüdüm.

دَقَّتِ السَّاعَةُ دَقَّتَيْنِ = Saat iki defa vurdu, gibi.

Şu halde üç çeşit mefûl-ü mutlak vardır, Şimdi bunları sırayla görelim.

FİİLİN ANLAMINI PEKİŞTİRMEK İÇİN KULLANILAN MEFÛL-Ü MUTLAK

Bu mefûl, fiilinin anlamını pekiştirmek için fiilden sonra fiilin mastarını söylemek suretiyle elde edilir. Böylece fiilin anlamı pekiştirilmiş olur. Bu durum bir bakıma fiilin tekrarı demektir. Yani

ضَرَبَ ضَرَبَ = ضَرَبَ ضَرْبًا أَكَلَ أَكَلَ = أَكَلَ أَكْلاً demektir.

Fiili iki defa söylememek için ikincisinin yerine mastarı söylenmektedir. Türkçe'de de fiil tekrar edilerek pekiştirilir. "Geldi, geldi. Gitti, gitti", gibi. Onun için fiilin tekrarı demek olan bu mastar, tesniye veya cemi olmaz, yalnız müfred olur.

BU MEFÛLÜN TÜRKÇE KARŞILIĞI

Bu mefûlün Türkçe karşılığı fiilin tekrarı yanı sıra öyle.... ki, bir... ki, o kadar.... ki şeklindedir

تَعِبْتُ تَعَبًا = Öyle yoruldum ki....

ضَرَبْتُهُ ضَرْبًا = Ona bir dayak attım ki...

مَرِضْتُ مَرَضًا = O kadar hastayım ki... gibi.

Bununla beraber dediğimiz gibi biz böylesi cümleleri fiili tekrar ederek, "Hastalandım, hastalandım, Pek yoruldum" şeklinde de ifade edebiliriz.

FİİLİN NASIL YAPILDIĞINI BİLDİRMEK İÇİN KULLANILAN MEFUL-Ü MUTLAK

Bu mefûl, fiilin nasıl yapıldığını bildirmek, için kullanılır:

خَافَ خَوْفَ الْأَرْنَبِ = Tavşan gibi korktu.

بَكَى الرَّجُلُ بُكَاءَ الطِّفْلِ = Adam, çocuk gibi ağladı, gibi.

FİİLİN YAPILIŞ SAYISINI BİLDİRMEK İÇİN KULLANILAN MEFÛL-Ü MUTLAK

Bu mefûl, fiilin kaç defa yapıldığını bildirmek için kullanılır:

سَجَدْتُ سَجْدَةً = Bir defa secde ettim.

سَجَدْتُ ثَلَاثَ سَجَدَاتٍ = Üç defa secde ettim, gibi.

Yukarıda üç çeşit mefûl-ü mutlak var demiştik. Bir de bunlara fiilin yerini tutan mefûl-ü mutlak'ı ilave etmemiz gerekir:

صَبْرًا عَلَى الشَّدَائِدِ = Sıkıntılara sabret, gibi.

Bu mefûl, fiilin yerini tuttuğu için anlamını da almaktadır. Onun içindir ki, fiil ile birlikte اِصْبِرْ صَبْرًا عَلَى الشَّدَائِدِ = şeklinde söylenmez. Esasen buna gerek de yoktur. Çünkü "صَبْرًا" اِصْبِرْ in verdiği anlamın aynısını vererek onun yerini tutmakta ve onun söylenmesine gerek bırakmamaktadır. Bu mefûlun fiilin yerini tutmaktan başka pekiştirme, nicelik (nasıllık) veya sayı gibi görevi yoktur. Onun için buna sadece atılan fiilin anlamı verilmektedir.

إِيمَانًا لاَ كُفْرًا = İman et, inanmamazlık etme.

سَمْعًا وَطَاعَةً = İşittim ve itaat ettim, gibi. Çünkü bunların anlamı,

سَمِعْتُ وَأَطَعْتُ - آمِنْ وَلاَ تَكْفُرْ şeklindedir.

MEFÛL-Ü MUTLAK'IN ÂMİLİ

Yukarıdaki misâllerden de anlaşılacağı üzere mefûl-ü mutlak dediğimiz mastarı, kendisinden önceki fiili nasbetmektedir. Yani, fiili kendisinin âmilidir. Fiilin yanı sıra sıfat, (ism-i fâil, ism-i mefûl) ve mastar da mefûl-ü mutlak'a âmil olabilir.

فَرِحْتُ فَرَحًا = Öyle sevindim ki..

رَأَيْتُ مُجْتَهِدًا اِجْتِهَادًا = Ben seni öyle çalışkan gördüm ki..

سُرِرْتُ بِجِدِّكَ جَدًّا فِى طَلَبِ الْعِلْمِ = İlim elde etmek için gayretli olmana o kadar sevindim ki.. gibi.

Bu misâllerde de görüldüğü gibi birincide فَرِحَ fiili, ikincide ism-i fâil مُجْتَهِدًا üçüncüde ise جِدٌّ mastarı kendilerinden sonraki mefûllerin âmilidirler. Bununla beraber daha önce görev yapma yönünden fiile benzediğini söylediğimiz ism-i tafdiller ve sıfat-ı müşebbeheler mefûl-ü mutlak'lara âmil olamazlar. Fiillerin bu mefûllere âmil olabilmesi için tam çekimli olmaları şartı vardır.

Çekimsiz (câmid) fiiller ve bundan önce işlediğimiz nâkıs fiiler كَانَ ve benzerleri de bu mefûllere âmil olamazlar. Yani

كُنْتُ فِي الْحَدِيقَةِ كَوْنًا. مَا أَحْسَنَ عَلِيًّا حُسْنًا! denemez.

MEFÛL-Ü MUTLAK'IN YERİNE GEÇEN KELİMELER

Yukarıda mefûl-ü mutlak'ı tarif ederken cümlede fiilin mastarının fiilden sonra söylenmesidir, demiştik. Şimdi de mefûl-ü mutlak olan bu mastarın yerine geçen kelimeleri göreceğiz. On iki yerde bir takım kelimeler mefûl-ü mutlak olan mastarın yerine geçer. Bu kelimeler:

1- Aynı anlamı ifade eden başka bir mastar olabilir:

فَرِحْتُ سُرُورًا = Bir sevindim ki...gibi.

2- Daha önce mastar bahsinde "ism-i mastar" diye tanıttığımız kelimelerden olabilir:

أَعْطَى عَطَاءً = Bir veriş verdi ki.. gibi.

سَلَّمَ سَلاَمًا = Bir selam verdi ki..gibi.

Zira bu fiillerin kendi mastarları, إِعْطَاءً – تَسْلِيمًا şeklindedir.

3- Mefûl-ü mutlak'ın sıfatı olabilir:

اُذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا = "Allah'ı çok anın."

سِرْتُ أَحْسَنَ السَّيْرِ = En iyi şekilde yürüdüm, gibi.

Burada كَثِيرًا ve أَحْسَنَ kelimeleri asıl mefûl-ü mutlak olan:

سِرْتُ سَيْرًا أَحْسَنَ السَّيْرِ. اُذْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا kelimelerinin sıfatıdır.

4- Mefûl-ü mutlak olan mastara dönen zamir olur:

اِجْتَهَدْتُ اِجْتِهَادًا لَمْ يَجْتَهِدْهُ غَيْرِي = Bir çalıştım ki benden başkası o çalışmayı çalışmamıştır. =Benden başkasının çalışmadığı bir çalışmayla çalıştım, gibi.

Burada يَجْتَهِدْهُ deki (هُ) zamiri اِجْتِهَادًا kelimesine dönmektedir ve mefûl-ü mutlak yerini tutmaktadır.

5- Fiilin işlendiği alet olabilir:

ضَرَبْتُ اللِّصَّ سَوْطًا = Hırsıza kırbaç vurdum, gibi.

6- مَا – أيُّ soru edatları olabilir:

مَا أَكْرَمْتَ خَالِدًا = Halit'e neyi ikram ettin?

أَيَّ سَيْرٍ سِرْتَ؟ = Nasıl yürüdün? gibi.

7- مَا – أيُّ şart edatları olabilir.

مَاتَفْعَلْ أَفْعَلْ = Neyi yaparsan yaparım

أَيَّ سَيْرٍ تَسِرْ أَسِرْ مَعَكَ = Nasıl yürürsen seninle ben de yürürüm, gibi.

8- Cümlede beğenme, hayret ve üstünlük ifade eden أيُّ olabilir. Bu kelime asıl mastara muzaf olarak kullanılır:

اِجْتَهَدْتُ أَيَّ اِجْتِهَادٍ = Çalıştım ama ne çalışma!

هَرَبْتُ أَيَّ هُرُوبٍ = Kaçtım ama ne kaçış! gibi.

9- كُلّ ve بَعْضُ kelimeleri olabilir. Bunlar da asıl mastara muzaf olarak kullanılır:

فَلاَ تَمِيلُوا كُلَّ الْمَيْلِ = "Bütünüyle (bütün bütüne) meyletmeyin."

إِجْتَهَدْتُ بَعْضَ الاجْتِهَادِ = Biraz çalıştım, gibi.

10- Asıl mastarın sayısını gösteren bir kelime olabilir:

أَنْذَرْتُكَ ثَلاثًا = Seni üç defa ihtar ettim, gibi.

11- Asıl mastarı gösteren işaret ismi olabilir:

قُلْتُ ذَلِكَ الْقَوْلَ = O sözü söyledim, gibi.

MEFUL-Ü MUTLAK HAKKINDA TOPLU BİLGİLER

Fiilin anlamını pekiştirmek için kullanılan mefûl-ü mutlakın âmilinden sonra gelmesi gereklidir:

نَامَ الرَّجُلُ الْمُتْعَبُ نَوْمًا = Yorgun adam bir uyku uyudu ki.. gibi.

Sayı ve nicelik bildirenler ise önce veya sonra gelebilirler:

ضَرْبَتَيْنِ ضَرَبْتُ = İki vuruş vurdum.

مَنْهَجَ الْعَارِفِينَ نَهَجْتُ = Arifler yolunu tuttum, gibi.

Ancak bunların soru veya şart edatları olması durumunda âmillerinden önce gelmesi gereklidir. Çünkü bu edatlar cümle başında gelme özelliğine sahiptirler:

مَا أَكْرَمْتَ عَلِيًّا؟ = Ali'ye neyi ikram ettin?

أَيَّ عَيْشٍ تَعِشْ أَعِشْ مِثْلَكَ! = Sen nasıl yaşarsan ben de öyle yaşarım, gibi.

Fiilin anlamını pekiştirmek için kullanılan mefûl-ü mutlakın âmili hazfedilemez. Sayı ve nicelik bildirenler ise hazfedilebilir:

أَيَّ سَيْرٍ سِرْتَ؟ = Nasıl yürüdün? diyen birine,

سَيْرَ الْجُنُودِ =Askerler gibi.

كَمْ ضَرَبْتَ؟ = Kaç tane vurdun? diye soran birine ,

ضَرْبَتَيْنِ =İki defa,

diye cevap verir, âmillerini söylemeyebiliriz.

ÂMİLİN HAZFİNİN GEREKLİ OLDUĞU YERLER

1- Fiilin yerini tutan mefûl-ü mutlakların âmillerinin hazfi gereklidir. Zira bu mefûller, âmillerinin yerini tutmaktadırlar. Bu da genellikle emir ve nehiden sonraki mastarlarda söz konusudur. Bu hususta emir, nehi dua, beddua, kınama ve hayret soruları aynı işleme tabidir. Bunlara talep (dilek) kipleri dendiğini biliyoruz. Sırayla misâller:

ضَرْبًا الْجَانِيَ = Suçluya vur = اِضْرِبْ

قِيَامًا لاَقُعُودًا = Ayağa kalk oturma = قُمْ لاَتَقْعُدْ

سَقْيًا لَكَ وَرَعْيًا = Allah sana su versin ve seni korusun = سَقَاكَ اللّٰهُ وَرَعَاكَ اللّٰهُ

بُعْدًا لَكَ = Uzak olasın= بَعَّدَكَ اللّٰهُ

أَلُؤْمًا وَأَنْتَ كَرِيمُ النَّسَبِ؟= Soylu bir kişi olduğun halde alçaklık mı (yapıyorsun?) = أَتَلْؤُمُ لُؤْمًا

أَشَوْقًا وَلَمَّا يَمْضِ لِي غَيْرُ لَيْلَةٍ * فَكَيْفَ إِذَا دَامَ الْمَسِيرُ بِنَا شَهْرًا =Henüz bir geceden başka geçmemişken özlemek mi? Ya yolculuğumuz bir ay sürecek olursa ne yapacaksın?= أَتَشُوقُ شَوْقًا gibi.

2- Mastar, öncesinin sonucunun ne olduğunu açıklamak için getirilmişse:

لأَجْهَدَنَّ فَإِمَّا دَفْعَ بَلاَءٍ وَإِمَّا بُلُوغَ الأَمَلِ Ya bir belâyı savmak veya emele (arzuya) kavuşmak için gayret göstereceğim.= أَدْفَعُ – أَبْلَغُ

3- Mastar kendisinden önce geçen cümlenin ifade ettiği anlamı pekiştiriyorsa:

لَهُ عَلَيَّ أَلْفٌ اِعْتِرَافًا = İtiraf ediyorum, onun bende bin lira alacağı var = أَعْتَرِفُ gibi.

4- Mastar, benzetme için kullanılmışsa:

لَهُ بَكَاءٌ بُكَاءَ الطِّفْلِ = Onun çocuk ağlayışı gibi, bir ağlayışı var = يَبْكِي gibi.

5- Mastar إِلاَّ ile mahsûr ise:

مَا أَنْتَ إِلاَّ سَيْرًا = Sen sadece yürüyorsun = تَسِيرُ gibi.

6- Merfû' (mübteda) olan bir kelimeden sonra mastar tekrar ediyorsa:

اَلْغُلاَمُ بُكَاءً بُكَاءً = Çocuk ağlıyor ağlıyor = يَبْكِي gibi.

أَلْمَرِيضُ لاَأَكْلاً وَلاَ شَرْبًا = لاَيَأْكُلُ وَلاَ يَشْرَبُ = Hasta ne yiyor ne de içiyor, gibi.

7- Mastardan önce geçen cümleden muhtemel anlamları gidermek için kullanılan mastarlardan önce:

أَنْتَ أَخِي حَقًّا = Sen benim kardeşimsin gerçekten. Böylesi yerlerde başka türlü kardeşlik kastedilmesi ihtimali vardır. حَقًّا Bu ihtimali kaldırmaktadır.

Daha bunlardan başka âmilleri (fiilleri) hazfedilen çok kullanıldığı için "deyim" haline gelen bir çok mefûl-ü mutlak vardır. Bunlardan bazıları aşağıda gösterilmiştir.

سُبْحَانَ اللّٰهِ = Sübhanallah! Hayret!

مَعَاذَاللّٰهِ = Allah korusun.

حُبًّا وَكَرَامَةً = Memmuniyetle.

سَمْعًا وَطَاعَةً = Baş üstüne.

شُكْرًا = Teşekkür ederim.

عَفْوًا = Özür dilerim

حَمْدًا لِلّٰهِ = Allah'a hamdolsun.

رَجَاءً = Rica ederim.

رَغْمًا عَنْهُ = Ona rağmen.

عَجَبًا = Hayret!

هَنِيئًا = Afiyet olsun.

مَرْحَبًا = Merhaba.

عِيَاذًا بِاللّٰهِ = Allah'a sığınırım.

حِجْرًا مَحْجُورًا = Yasak, yasaklanmış.

قُدُومًا مُبَارَكًا = Hoş geldiniz.

حَجًّا مَبْرُورًا = Haccınız kabul olsun.

أَهْلاً وَسَهْلاً = Hoş geldiniz.

حَرَامًا مُحَرَّمًا = Yasak yasaklanmış.

مَهْلاً = Yavaş.

خَيْرَ مَقْدَمٍ Hoş geldiniz.

مَثَلاً = Meselâ.

أَيْضًا = Yine.

اَلْبَتَّةَ – بَتَّةً – بَتَاتًا – بَتًّا = Kesinlikle elbette.

حَقًّا = Gerçekten,

مَعْذِرَةً = Özür dilerim.

قَسْرًا = Zorla, gibi.

Bunlardan başka bir takım kelimeler daha vardır ki tesniye şeklinde (ك) ye muzaf olarak kullanılır. Onun için de tesniye (ن) ları düşmüştür. Bu kelimeler, tesniye şeklinde olsalar da mânâları itibariyle çokluk ve tekrar ifade ederler. Bu kelimeler:

لَبَّيْكَ = Her çağırını yerine getiririm. Her davetine icabet ederim.

سَعْدَيْكَ = Seni her zaman memnun ederim.

لَبَّيْكَ وَسَعْدَيْكَ = Davetine daima icabet eder seni memnun ederim.

سُبْحَانَ اللّٰهِ وَحَنَانَيْهِ = Allah'ı tenzih eder, rahmetini dilerim.

وَهَكَذَا دَوَا لَيْكَ = İşte bunun gibi, buna benzer.

حَذَارَيْكَ = Daima ihtiyatlı ol, gibi.

MÜTESARRİF OLAN VE MÜTESARRİF OLMAYAN MASTARLAR

Mütesarrif olan mastarlar, mefûl-ü mutlak olarak kullanıldığı gibi bunun dışında fâil nâib-ü fâil, mübteda ve haber olarak da kullanılabilen mastarlardır.

Mütesarrif olmayan mastarlar, bunlar yalnız mefûl-ü mutlak olarak kullanılabilen mastarlardır: سُبْحَانَ – مَعَاذَ – لَبَّيْكَ v.s gibi.

Bu mefûlü diğer mefûllerden ayırdetmek için kayıtsız şartsız mefûl anlamında mefûl-ü mutlak denmiştir. Zira, diğer mefûllerin kendilerine göre لَهُ – مَعَهُ – بِهِ gibi kayıtları vardır. göreceğiz.

MEFÛLÜN BİHİ

Mefûlün bihi, fâilin fiilinden (işinden) olumlu veya olumsuz yönde etkilenen mansûb kelimedir:

قَطَعَ النَّجَّارُ الْخَشَبَ = Marangoz tahtayı kesti.

مَا قَطَعَ النَّجَّارُ الْخَشَبَ = Marangoz tahtayı kesmedi, gibi.

Mefûlün bih:

1- Açık isim olur:

كَسَرَ الْوَلَدُ الزُّجَّاجَ = Çocuk camı kırdı, gibi.

2- Bitişik (müttasıl) zamir olur:

سَأَزُورُكَ غَدًا = Yarın seni ziyaret edeceğim, gibi.

3- Ayrı (münfasıl) zamir olur:

إِيَّاكَ أَعْنِي = Seni kasdediyorum, gibi.

4- أَنْ li muzari yani dolaylı mastar olur:

أُحِبُّ أَنْ أَلْعَبَ ← أُحِبُّ اللَّعِبَ = Oyunu severim gibi.

5- أَنَّ li isim cümlesi olur:

عَرَفْتُ أَنَّكَ غَنِيٌّ ← عَرَفْتُ غِنَاءَكَ = Zengin olduğunu bildim, gibi.

6- إِنَّ li isim cümlesi olur:

قَالَ إِنِّي طَالِبٌ فِي الْمَدْرَسَةِ = Okulda bir öğrenci olduğunu söyledi, gibi.

Daha önce de işaret edildiği gibi fiillerin müteaddi olanları mefûl alır, lazım olanları almazlar:

بَرَى التِّلْمِيذُ الْقَلَمَ = Öğrenci kalemi açtı.

مَاتَ الرَّجُلُ = Adam öldü gibi.

MEFÛLÜN BİHİN YERİ

Yukarıdaki misâllerden de anlaşılacağı üzere mefûlün bihin yeri fâilden sonradır. Bununla beraber mânânın ihlal edilmemesi şartıyla yer değiştirebilirler. Bu yerler:

1- Fâil mahsûr ise yani fiili , yalnız fâilin işlediği anlatılmak istenirse:

إِنَّمَا هَذَّبَ النَّاسَ الدِّينُ = İnsanları sadece din terbiye etmiştir.

مَا هَذَّبَ النَّاسَ إِلاَّ الدِّينُ = İnsanları ancak din eğitmiştir, gibi.

2- Mefûl fiile bitişik zamir, fâil de açık isim ise:

زَارَنِي عَلِيٌّ = Ali beni ziyaret etti.

وَصَلَتْنِي رِسَالَتُكَ = Mektubun bana ulaştı, gibi.

3- Fâilde mefûle dönen bir zamir var ise:

إِبْتَلَى أَيُّوبَ رَبُّهُ = Rabb'i Eyyub'u denedi, gibi. Çünkü zamir ileriye değil geriye döner. Bununla beraber üç yerde fâil ile mefûlün yer değiştirmesi kesinlikle doğru değildir. Bu yerler fâil bahsinde gösterilmiştir.

Üç yerde mefûl, fiil ve fâilden önce gelir. Bu yerler:

1- Soru ve şart edatları gibi cümlede başta gelme gibi bir özelliğe sahip olursa:

مَنْ رَأَيْتَ الْيَوْمَ؟ = Bugün kimi gördün?

أَيًّا تَكْتُبْ أَكْتُبْ = Neyi (hangisini) yazarsan yazarım, gibi.

2- Mefûlün fiili أَمَّا nın cevabı olarak cevap فَ sından sonra gelmiş başka mefûlü de yoksa:

فَأَمَّا الْيَتِيمَ فَلاَ تَقْهَرْ = "Yetimlere gelince onları da azarlama" gibi.

3- Mefûl münfasıl (ayrı) zamir ise:

إِيَّاكَ نَعْبُدُ = "Yalnız sana ibadet ederiz" gibi. Burada mefûlün öne alınması, yalnız (sadece) anlamı ifade etmesi içindir:

نَعْبُدُ إِيَّاكَ = Sana ibadet ederiz.

إِيَّاكَ نَعْبُدُ = "Sadece sana ibadet ederiz" gibi.

MEFÛLDEN ÖNCEKİ LÂM

İki durumda mefûlden önce adına takviye lâmı denen ve zait kabul edilen bir lam getirilebilir. Bu harf zait olmasından dolayı bir yere bağlanmamakla beraber hareke etkisi vardır. Bu harf:

1- Fiilin, mefûlden sonra gelmesi halinde -ki bu durumda fiilin mefûl üzerinde hareke etkisi zayıflayacağından bu lamla takviye edilmektedir. Onun için bu harfe "takviye lam"ı denmektedir:

لِعَلِيٍّ ضَرَبْتُ = Ali'ye vurdum, gibi.

2- Âmil fiil olmayıp fiile benzeyenlerden olması halinde:

فَعَّالٌ لِمَا يُرِيدُ = "O istediğini yapıcıdır" gibi.

MEFÛLÜN BİHİN HAZFİ

Cümlenin ana unsurlarından olan mefûlün bih, bu itibarla cümlede yerini alması gerekir. Bununla beraber bazı hallerde mefûlün bih hazfedilebilir. Bu yerler:

1- Varlığı cümlede söz gelişinden anlaşılan yerlerde:

شَرِبَ عَلِيٌّ فَسَكِرَ = Ali, içip sarhoş oldu:

شَرِبَ عَلِيٌّ الْخَمْرَ فَسَكِرَ = Ali şarap içti sarhoş oldu, gibi.

رَعَتِ الْمَاشِيَةُ = Sürü otladı.

رَعَتِ الْمَاشِيَةُ الْعُشْبَ = Sürü otu otladı, gibi.

2- Cümleyi kısaltmak kastiyle -ki Arapça az kelimeyle çok mânâ ifade etmeye meyillidir:

يَغْفِرُ اللّٰهُ لِمَنْ يَشَاءُ = Allah dilediğini bağışlar.

يَغْفِرُ اللّٰهُ الذُّنُوبَ لِمَنْ يَشَاءُ = Allah dilediklerinin günahlarını bağışlar.

مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَى = Rabb'ın seni ne terketti ne de buğzetti."

مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَاكَ = Rabb'ın seni ne terketti ne de sana buğzetti" gibi.

MEFÛLÜN BİHİN ÂMİLİNİN (FİİLİ) HAZFİ

Biraz önce belirtilen itibarlardan dolayı mefûlün bihin âmili de hazfedilebilir. Bu yerler:

1- Sorunun cevabında:

مَنْ ضَرَبْتَ؟ = Kimi döğdün? عَلِيًّا = Ali'yi gibi.

2- Bir takım atasözleri ve deyimlerde âmilin hazfi gereklidir. Bunlar bir kaideye bağlı olmayıp çoğaltılamaz yani, semaidir.

اِمْرَأً وَنَفْسَهُ = Bir kişi kendi haline.

اُتْرُكْ اِمْرَأً وَنَفْسَهُ = Bir kişiyi kendi haline bırak.

أَهْلَكَ وَاللَّيْلَ = Geceleyin ailene.

اِلْحَقْ أَهْلَكَ وَاللَّيْلَ = Geceleyin ailene git, gibi.

3- İleride işleyeceğimiz iğra, tahzir, iştiğal, ihtisas ve münada konularında da âmilin yukarıdakinin aksine bir kaideye bağlı yani kıyasi olarak hazfedildiğini göreceğiz.

MEFÛLÜN BİHİN ÇEŞİTLERİ

Mefûller kendilerinden önce cer harfi bulunup bulunmamasına göre iki gruba ayrılırlar.

1- Fiilin doğrudan nasbettiği mefûllere, açık mefûl anlamında mefûlün bih sarih denir:

فَتَحَ عَلِيٌّ الْبَابَ = Ali kapıyı açtı, gibi.

2- Cer harfi alan mefûllere açık olmayan mefûl anlamında mefûlün bih gayr-i sarih denir:

أَتَيْتُ بِالْكِتَابِ = Kitabı getirdim, gibi.

MEFÛLLERE GÖRE FİİLLERİN TAKSİMİ

Mefûllere göre fiiller, lazım (geçişsiz) ve müteaddi (geçişli) adı altında iki gruba ayrılırlar. Bu fiillere "birinci kısımda" fiillerde "geçişlilik ve geçişsizlik hali" adı altındaki bahiste temas edildi. Burada ise fiillerin aldığı mefûl sayısına göre fiillerin bir gruplamasını yapacağız.

MEFÛL SAYISINA GÖRE FİİLLER

Müteaddi fiiller en az bir mefûl en çok üç mefûl alırlar.
Bir mefûl alan müteaddi fiiller
Bu fiillerin sayısı diğerlerine göre çoktur:

كَتَبْتُ الْوَظِيفَةَ = Ödevi yazdım.

أَكَلَ عَلِيٌّ الطَّعَامَ = Ali yemeği yedi.

شَرِبَ مَحْمُودٌ الْمَاءَ = Mahmut suyu içti, gibi.

İki mefûl alan fiiller, mefûllerinin asılları mübteda-haber olup olmamasına göre iki gruba ayrılırlar.

1- Asılları mübteda-haber olan iki mefûl alan fiiller:

Bu fiillere ظَنَّ ve benzerleri de denir. Bunlar da kendi aralarında bazı farklılıklardan dolayı üç gruba ayrılırlar.

a) Bilmek anlamı ifade edenler. Bunlar:

عَلِمَ – رَأَى – وَجَدَ – أَلْفَى – دَرَى – تَعَلَّمْ dir.

b) Sanmak, tahmin etmek anlamı ifade edenler, Bunlar:

ظَنَّ – خَالَ – حَسِبَ – زَعَمَ – عَدَّ – حَجَا – جَعَلَ – هَبْ dir.

c) Dönüşme, etme edinme, kılma ve çevirme anlamına gelenler. Bunlar:

صَيَّرَ – جَعَلَ – وَهَبَ – تَرَكَ – رَدَّ – غَادَرَ – تَخِذَ – اِتَّخَذَ fiilleridir.

Bu fiillerden yalnız هَبْ – تَعَلَّمْ çekimsiz, diğerleri çekimlidir.

Bu fiiller yukarıda da işaret edildiği gibi birinci gruptakiler bilmek, ikinci gruptakiler sanmak, tahmin etmek anlamlarına gelmektedir. Bu anlamlar kalp yani zihin işi olduğundan, bu fiillere ***"kalp fiilleri"*** adı verilmiştir. Son guruptakiler aynı anlamları ifade etmedikleri halde görev benzerlikleri dolayısıyle bunlara katılmışlardır.

Bu fiiller fâillerini aldıktan sonra aslı mübteda-haber olan iki mefûl alırlar:

اَلْمَسْأَلَةُ سَهْلَةٌ = Problem kolaydır.

عَلِمْتُ الْمَسْأَلَةَ سَهْلَةً = Problemin kolay olduğunu bildim, gibi.

Bu fiillerden yalnız خَالَ - حَسِبَ - زَعَمَ daima kalp fiili olarak kullanılırsa da diğerleri ancak yukarıda işaret edilen anlamları ifade ettikleri zaman kalp fiilidirler. Değilse diğer fiiller gibi bir mefûl alırlar. Bu durumu biraz izah edelim. Meselâ:

وَجَدَ = Buldu. رَأَى = Gördü fiillerini ele alalım.

Bulmak veya görmek maddi ise bu fiiller bir mefûl alır:

وَجَدْتُ الْقَلَمَ = Kalemi buldum.

رَأَيْتُ الْكِتَابَ = Kitabı gördüm gibi.

رَأَيْتُ الْعِلْمَ نَافِعًا - وَجَدْتُ الْعِلْمَ نَافِعًا = İlmi faydalı bildim, buldum misâllerinde ise bu fiiller kalp fiilidir, dolayısıyle iki mefûl almışlardır. Zira burada bilme, bulma işi maddi değil zihinle ilgilidir.

BU FİİLLERE TOPLU BAKIŞ

Yukarıda هَبْ - تَعَلَّمْ dışındakilerin çekimli olduğuna işaret edilmişti. هَبْ - تَعَلَّمْ fiillerinin ise yalnız emr-i hazırları vardır. Yani هَبْ fiilinin وَهَبَ - تَعَلَّمْ fiilinin تَعَلَّمَ ile ilgileri yoktur. Çünkü

وَهَبَ = Hiba etti, bağışladı bu ise, tut ki farzet ki demektir:

هَبْ أَنَّكَ نَاجِحٌ فَمَاذَا تَصْنَعُ؟ = Tut ki sınıfı geçtin (diyelim) ne yaparsın? gibi.

تَعَلَّمَ = Öğrendi demektir, bu ise "bil" anlamında kullanılır:

تَعَلَّمْ شِفَاءَ النَّفْسِ قَهْرَ عَدُوِّهَا = Nefsin şifasının, düşmanını kahretmekle olduğunu bil, gibi.

Bu fiillerin çekimli olanların mâzileri dışındaki siğaları -mastar muzari' ism-i fâil ism-i mefûl ve emri -da aynı görevi yapar.

أَنَّ li isim cümlesi bu fiillerde iki mefûl yerine geçer:

يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا = "Onlar iyi bir iş yaptıklarını sanırlar" gibi.

تَعَلَّمْ dışında bu fiillerin fâilleri ile mefûllerinden biri bir şahsı gösteren müttasıl zamir olabilir:

رَأَيْتُنِي فِي خَطَرٍ = Kendimi tehlikede gördüm, gibi.

Oysa تَعَلَّمْ ve kalp fiiller dışındaki fiillerde bu durum söz konusu değildir. Yani ضَرَبْتُنِي denmez de ضَرَبْتُ نَفْسِي denir.

BU FİİLLERİN ÖZELLİKLERİ

1- Bu fiillerin mefûllerinden biri hazfedilemez. Meselâ: ظَنَنْتُ عَلِيًّا عَالِمًا cümlesinde عَلِيًّا عَالِمًا kelimelerinden biri cümleden atılamaz. Ama gerektiği zaman bunların ikisi de atılabilir:

أَيْنَ شُرَكَائِيَ الَّذِينَ → أَيْنَ شُرَكَائِيَ الَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ أَنَّهُمْ شُرَكَائِي كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ gibi.

Yukarıda أَنَّ ve cümlesinin bu fiillerde iki mefûl yerine geçtiğini söyledik. Burada أَنَّهُمْ شُرَكَائِي cümlesi تَزْعُمُونَ fiilinin iki mefûlü yerini tuttuğu halde ayet-i kerimeden hazfedilmiştir.

2- Kalp fiilleri, önlerindeki isim cümlesinin harekesine etki edebilme veya etkisiz kalmaları hususunda üç halleri vardır.

a) Mefûllerinden önce gelmeleri halinde onların harekelerine etki ederler:

خِلْتُ عَلِيًّا وَفِيًّا = Ali'yi vefalı biri sandım, gibi. Bu duruma اَلْإِعْمَالُ denir.

b) Bu fiillerin iki mefûl arasında veya onlardan sonra gelmeleri halinde hareke etkileri kalmaz. Bu duruma, اَلْإِلْغَاءُ denir:

عَلِيٌّ عَالِمٌ ظَنَنْتُ – عَلِيٌّ ظَنَنْتُ عَالِمٌ gibi.

Bu durumda fiil zarf hükmündedir. Yani, ظَنَنْتُ = فِي ظَنِّي = Zannımca demektir. Yukarıdaki misâl: Zannımca Ali alimdir, demek olur. Fiilin hareke etkisi kalmayınca iki mefûlü eski durumlarına döner yani mübteda-haber olur.

c) Bu fiillerden sonra gelip mefûl olması gereken isim cümlesinin başında yani, fiil ile mefûlleri arasında fiilin mefûlleri üzerinde hareke etkisine mâni olan bir takım kelimelerin bulunmasından dolayı fiilin görünürde mefûlleri üzerinde hareke etkisi olmamakla beraber bu isim cümlesi mahallen fiilin mefûlü sayılır. Bu duruma fiilin hareke etkisini askıya alma anlamında, اَلتَّعْلِيقُ denir. Bu kelimeler:

1- Nefi edatları إِنْ – مَا – لاَ olabilir:

ظَنَنْتُ إِنْ عَلِيٌّ كَاذِبًا = Ali'nin yalancı olmadığını sandım.

حَسِبْتُ مَا خَالِدٌ طَالِبًا = Halit'in bir öğrenci olmadığını zannettim.

عَلِمْتُ لاَ خَالِدٌ غَبِيٌّ وَلاَ عَلِيٌّ = Bildim ki ne Halit budaladır ne de Ali gibi.

2- İbtidaiye (başlangıç) lâmı olabilir:

عَلِمْتُ لأَخُوكَ مُجْتَهِدٌ = Kardeşinin çalışkan olduğunu bildim, gibi.

3- Soru edatı olabilir. Bu konuda soru edatının isim veya harf olması arasında fark yoktur:

لاَ أَدْرِى أَقْرِيبٌ سَفَرُنَا أَمْ بَعِيدٌ = Yolculuğumuzun yakın mı yoksa uzak mı olduğunu bilmiyorum.

لَتَعْلَمُنَّ أَيُّنَا أَشَدُّ عَذَابًا... = "Hangimizin daha şiddetli azap ettiğini bileceksiniz..."gibi.

Yukarıda açıklamaya çalıştığımız bu üç durum, yalnız kalp fiillerinin çekimli olanlarıyla ilgilidir. Bunlardan çekimi yapılamayan تَعَلَّمْ – هَبْ ile üçüncü gruptakilerin bu konu ile ilgisi yoktur. Yani bunlarda "ilğa, ta'lik" söz konusu değildir.

2- Asılları mübteda ve haber olmayan iki mefûl alan fiiller

Bu fiiller yukarıdakiler gibi iki mefûl alırlar ancak bunların mefûllerinin asılları mübteda haber değildir. Bu fiillerin sayıları bir hayli kabarıktır. Biz burada çok kullanılanları vermekle yetineceğiz. Bunlar:

وَهَبَ – أَسْكَنَ – زَوَّدَ – سَقَى – مَنَعَ – مَنَحَ – أَلْبَسَ – كَسَا – سَأَلَ – أَعْطَى dir.

Bu fiillerin, mefûllerinin asılları mübteda-haber değlidir:

وَهَبْتُ عَلِيًّا كِتَابًا = Ali'ye bir kitap bağışladım, gibi.

Burada وَهَبَ fiilinin iki mefûlü olan عَلِيًّا, كِتَابًا = عَلِيٌّ كِتَابٌ = Ali bir kitaptır şeklinde isim cümlesi olamaz. Zira Ali kitap değildir. Oysa bundan önce işlediğimiz kalp fiillerinin mefûllerinin aslı mübteda haber idi.

ظَنَنْتُ عَلِيًّا صَادِقًا = Ali'yi doğru sandım gibi ki,

عَلِيٌّ صَادِقٌ = Ali doğrudur, şeklinde isim cümlesidir.

BU FİİLLERİN MEFÛLLERİNİN TERTİBİ

Bu fiillerin mefûllerinin tertibinden maksat, hangi mefûlün önce hangisinin sonra gelmesi gerektiğidir. Bu konuyu şöyle özetleyebiliriz.

Bu mefûllerin tertibinde asıl olan, fâil durumunda olanın önce, mefûl durumunda olanın sonra gelmesidir.

وَهَبْتُ الصَّدِيقَ كِتَابًا = Arkadaşa bir kitap bağışladım, gibi.

Bu misâlde اَلصَّدِيقَ kelimesi alan olduğu için fâil durumunda, كِتَابًا kelimesi alınan olduğu için mefûl durumdadır ve sonra gelmiştir. Bununla beraber mânânın bozulmaması şartıyla bunun aksi de olabilir:

أَعْطَيْتُ الثَّوْبَ فَقِيرًا = Elbiseyi bir fakire verdim, gibi.

Ancak şu durumlarda asla riayet şarttır. Yani fâil durumda olanın önce mefûl durumunda olanın sonra gelmesi gerekir. Değilse mânâda karışıklık olabilir. Bu yerleri şöyle sıralayabiliriz.

1- Her iki mefûlün eşit olması durumunda:

أَعْطَى الأَمِيرُ عَلِيًّا بَكْرًا = Emir Ali'ye Bekir'i verdi, gibi.

2- Meful durumunda olanın إِلاَّ ile mahsûr olması durumunda. Burada fâil mefûl derken alan, alınan kastedilmektedir:

مَا أَعْطَيْتُ الصَّدِيقَ إِلاَّ كِتَابًا = Arkadaşa sadece bir kitap verdim, gibi.

3- Fâil durumunda olan zamir, ikincisi de açık isim olması halinde ise, yer değiştirmeleri gerekir. Zira zamir ileriye değil geriye döner:

أَعْطَيْتُ الْكِتَابَ صَاحِبَهُ = Kitabı sahibine verdim, gibi.

ÜÇ MEFÛL ALAN FİİLLER

Üç mefûl alan fiiller sınırlıdır. Sayıları yediyi geçmez. Bu fiiller: أَنْبَأَ – نَبَّأَ – أَخْبَرَ – خَبَّرَ – حَدَّثَ – أَرَى – أَعْلَمَ dir.

أَعْلَمْتُ عَلِيًّا الْخَبَرَ صَحِيحًا = Ali'ye haberi doğru bildirdim, gibi.

Bu fiillerin birinci mefûlü zamir veya müfred isim olur. İkinci ve üçüncü mefûllerinin aslı mübteda-haberdir:

نَبَّأْتُ عَلِيًّا خَالَهُ مُسَافِرًا = Ali'ye dayısının yolcu olduğunu haber verdim.

أَعْلَمَ الْمَارُّونَ جَدَّتَكَ خَالَكَ رَاجِعًا = Yoldan geçenler ninene dayının döndüğünü bildirdiler, gibi.

Burada tesniyeler ve cemiler de müfred sayılmaktadır.

Bu fiillerden ilk ikisi أَعْلَمَ – أَرَى daha önce kalp fiillerinde geçen عَلِمَ – رَأَى nın ifal bab'ına nakledilmiş şeklidir. Orada sözü edilen ilğa ve talik bu iki fiil için de geçerlidir

أَعْلَمْتُ عَلِيًّا لَبَكْرٌ مُسَافِرٌ – عَلِيٌّ أَعْلَمْتُكَ قَائِمٌ gibi.

Bu durum yani, fiilin hareke etkisin kalmaması (ilgâ) veya hareke etkisinin askıya alınması son iki mefûlde söz konusudur. Birinci mefûlün bu durumla ilgisi yoktur.

Yukarıdaki أَعْلَمَ ve أَرَى dan sonraki fiiller genellikle meçhûl olarak kullanıldıkları için birinci mefûlleri nâib-ü fâil olur:

أُنْبِئْتُ عَلِيًّا فَاضِلاً = Ali'nin faziletli olduğu bana haber verildi, gibi.

BU FİİLLERİN ANLAMLARI

Bu fiillerin görevleri gibi anlamları da birbirine yakındır. Yukarıdaki sıraya göre bildirmek, göstermek, söylemek sonrakilerin hepsi de, haber vermek anlamında kullanılır.

MEFUL LEHÜ

Mefûl lehü, fiilin yapılış sebebini bildiren mastardır. Fiilin niçin yapıldığı sorusuna cevap teşkil eder:

قَامَ الطَّلَبَةُ إِجْلاَلاً لِلْمُعَلِّمِ = Öğrenciler öğretmene saygı olsun diye ayağa kaltılar, gibi. Burada إِجْلاَلاً kelimesi mefûl lehüdür. Çünkü öğrencilerin ayağa, kalkış sebebini bildirmektedir. Buna, "mefûl lieclihi" de denir.

Meful lehü (الْ) almaz, muzaf da olmazsa genellikle mansûbdur:

زُيِّنَتِ الْمَدِينَةُ إِكْرَامًا لِلْمَلِكِ = Şehir, krala saygı olsun diye süslendi, gibi.

(الْ) alması halinde genellikle cer harfi ile mecrûr olur:

أَصْفَحُ عَنْهُ لِلشَّفَقَةِ عَلَيْهِ = Ona şefkatten dolayı, onu bağışlarım gibi.

Meful lehü muzafsa her iki durum geçerlidir:

تَصَدَّقْتُ لاِبْتِغَاءِ مَرْضَاةِ اللّٰهِ - تَصَدَّقْتُ اِبْتِغَاءَ مَرْضَاةِ اللّٰـهِ = Allah rızası için sadaka verdim, gibi.

Bir mastarın mefûl lehü olarak mansûb olabilmesi için:

1- Nekre olması yanı sıra kalp fiilleri mastarlarından olması,
2- Fiilin yapılış sebebini bildirmesi,
3- Âmili olan fiile zaman ve fâilde birlik olması,
4- Fiilin kendi mastarı dışında bir mastar olması gerekir:

خَطَبْتُ فِى الْقَوْمِ تَنْشِيطًا لَهُمْ = Topluluğa canlılık vermek için onlara hutbe irat ettim, gibi.

Yukarıda sayılan şartlardan birinin bulunmaması halinde lâm ile mecrûr olur.

جِئْتُكَ لِلإِسْتِفَادَةِ = Sana, yararlanmak için geldim gibi. Burada mastar ma'rifedir.

قَدِمْتُ لِلزِّيَارَةِ = Ziyaret için geldim, gibi. Burada mastar kalp fiillerinden değildir. Kalp fiilleri daha önce geçti.

أَتَيْتُكَ لِحَاجَةٍ = Sana bir ihtiyaç için, geldim, gibi. Burada mefûl lehü olacak kelime, mastar değildir. Şu misâlde de fiil ile mastar arasında zaman birliği yoktur:

وَدَّعْتُكَ أَمْسِ لِلسَّفَرِ غَدًا = Yarın yola çıkmak için dün seninle vedalaştım.

أَكْرَمْتُهُ لِإِكْرَامِهِ إِيَّاىَ = Onun bana ikram etmesinden dolayı ben de ona ikramda bulundum. Bu misâlde mastar fiilin kendi mastarıdır. Bunun yanı sıra mastarın fâili ayrı, fiilin fâili ayrı ayrı şahıslardır.

MEFÛLÜ FÎHİ

Mefûlü fihi, fiilin yapıldığı yeri veya zamanı bildiren kelimedir. Bu mefûle, zarf da denir. Daha önce birinci kısımda zarflardan kısaca söz edilmişti. Burada ise zarfların yani mefûl fihin, bu kısımla ilgili yönüne ağırlık verilecektir.

Fiilin yapıldığı yeri bildirene zarf-ı mekân, zamanı bildirene zarf-ı zaman denir:

وَقَفْتُ تَحْتَ الْعَلَمِ = Bayrağın altında durdum.

صُمْتُ شَهْرًا = Bir ay oruç tuttum, gibi.

Zarflar gerek mekân gerekse zaman için olsun mübhem (sınırsız) mahdûd (sınırlı) adı altında ikiye ayrılırlar.

SINIRSIZ OLANLAR

1-Zarf-ı mekânlar

Zarf-ı mekânlardan sınırsız olanlar, belirli bir yeri göstermeyenlerdir. Bunlar cihat-ı sitte (altı yön) gibi ki, belirli bir yeri göstermezler:

أَمَامٌ = Ön, خَلْفٌ = Arka,

يَمِينٌ = Sağ, يَسَارٌ = Sol,

فَوْقٌ = Yukarı, تَحْتٌ = Aşağı gibi.

2- Zarf-ı zamanlar

Zarf-ı zamanlardan sınırsız olanlar belirli bir zamanı göstermeyenlerdir. Bunlar زَمَنٌ – وَقْتٌ – حِينٌ – مُدَّةٌ gibi kelimelerdir ki, belirli bir sınırları yoktur.

SINIRLI OLANLAR

1- Zarf-ı mekânlar

Zarf-ı mekânlardan sınırlı olanlar, belirli bir yer gösterenlerdir:

اَلْغُرْفَةُ = Oda,

اَلْمَسْجِدُ = Mescit,

اَلْبَيْتُ = Ev, gibi.

2- Zarf-ı zamanlar

Zarf-ı zamanlardan sınırlı olanlar, belirli bir zamanı gösterenlerdir:

يَوْمٌ = Bir gün,

أُسْبُوعٌ = Bir hafta,

شَهْرٌ = Bir ay,

سَنَةٌ = Bir yıl, gibi.

Görülüyor ki bunların bazısı saat, bazısı gün, bazısı da ay ile sınırlıdır.

Zarfların mütesarrif ve gayr-i mütesarrif adı altında bir taksimatı daha vardır.

1- Mütesarrif olanlar

Mütesarrif olanlar, zarf (mefûl fih) dışında fâil, mübteda-haber ve mefûl bih v.s olarak da kullanılabilenlerdir. Sırayla misâller:

جَاءَ يَوْمُ الْجُمُعَةِ = Cuma günü geldi.

يَوْمُ الْجُمُعَةِ يَوْمٌ مُبَارَكٌ = Cuma günü mübarek bir gündür.

اِحْتَرِمْ لَيْلَةَ الْقَدْرِ = Kadir gecesine saygı göster, gibi.

2- Gayr-i mütesarrif olanlar

Gayr-i mütesarrif olanlar, devamlı zarf olarak mansûb olanlardır. Bunlar cer harfi alanlar ve almayanlar adı altında ikiye ayrılırlar.

a) Devamlı mansûb olarak kullanılanlar. Bunlar:

قَطُّ = Asla,

عَوْضُ = Hiç asla,

بَيْنَمَا - بَيْنَا = Arada, iken ,

إِذَا = Zaman,

أَيَّانَ = Ne zaman,

ذَا صَبَاحٍ = Bir sabah,

ذَاتَ لَيْلَةٍ = Bir gece,

صَبَاحَ مَسَاءَ = Sabah akşam, her sabah her akşam,

لَيْلَ لَيْلَ = Her gece, gibi.

b) Cer harfi ile kullanılanlar. Bunlar yalnız mansûb olarak kullanılmakla kalmayıp cer harfleri ile de kullanılabilirler. Bunlarla kullanılan cer harfleri:

مُنْذُ – مُذْ – حَتَّى – إِلَى – مِنْ dür.

Bunlar – اَلْآنَ – حَيْثُ – ثَمَّ – هُنَا – أَيْنَ – مَتَى – عِنْدَ – لَدُنْ – لَدَى

تَحْتَ – فَوْقَ – بَعْدَ – قَبْلَ dir.

Bunlardan قَبْلَ – بَعْدَ cer harflerinden yalnız (مِنْ) ile

مَتَى – إِلَى – حَتَّى ile مِنْ, عِنْدَ – لَدُنْ – لَدَى ile إِلَى – مِنْ – تَحْتَ – فَوْقَ

مُنْذُ – مُذْ – إِلَى – مِنْ – اَلْآنَ, ile مِنْ، حَيْثُ – ثُمَّ – هُنَا – أَيْنَ ile,

cer harfleriyle mecrûr olurlar. Bunların misâllerle açıklaması ileride gelecektir.

Yukarıda söz konusu kelimelerin bazısı mebnidir. Bu gibileri mahallen mansûb sayılırlar: قَطُّ – عَوْضُ – حَيْثُ gibi.

ZARFLARIN MANSUB OLMASI

Zaman zarfları ister sınırlı ister sınırsız olsun سِرْتُ حِينًا – سِرْتُ لَيْلَةً gibi- baş taraflarına cer harfi (فِي) nin takdiri mümkün olduğu sürece kayıtsız şartsız mansûb olurlar. Ama söz konusu harfin takdir edilme imkânı olmayan yerlerde baştaki âmilin durumuna göre vaziyet alırlar. Yani fâil, mefûl v.s şeklinde kullanılabilirler. Şu halde bu zarfların mansûb okunabilmesi için (فِي) ile birlikte düşünülmesi şartı vardır:

صُمْتُ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ – صُمْتُ شَهْرَ رَمَضَانَ = Ramazan ayında oruç tuttum gibi.

جَاءَ يَوْمُ الْجُمْعَةِ = Cuma günü geldi ve benzeri yerlerde bu (فِي) nin takdir imkânı yoktur.

Mekân zarflarında bu durum, sınırsız olma ve (فِي) takdir edebilme şartına bağlıdır. Bu takdirde mansûb okunabilir:

وَقَفْتُ فِي أَمَامِ الْمِنْبَرِ – وَقَفْتُ أَمَامَ الْمِنْبَرِ = Minberin önünde durdum, gibi.

Değilse baştaki âmilin durumuna göre vaziyet alır. Yani zarf olarak mansûb okunamaz:

اَلْكِيلُومَتْرُ أَلْفُ مَتْرٍ = Kilometre bin metredir.

اَلْمِيلُ ثُلُثُ الْفَرْسَخِ = Mil fersahın üçte biridir, gibi.

Türemiş mekân zarflarında bu durum, yukarıdakilerden farklıdır. Bunlar ister sınırlı ister sınırsız olsun mansûb okunabilmeleri için kendilerini, türemiş olduğu fiillerin nasbetmesi şartı vardır:

جَلَسْتُ مَجْلِسَ أَهْلِ الْعِلْمِ = İlim erbabının meclisinde oturdum.

ذَهَبْتُ مَذْهَبَ ذَوِى الْعَقْلِ = Akıl sahiplerinin görüşünü benimsedim, gibi.

Başka bir fiille kullanılması halinde cer harfi ile mecrûr olması gerekir:

أَقَمْتُ فِي مَجْلِسِكَ = Senin meclisinde oturdum.

سِرْتُ فِي مَذْهَبِكَ = Senin yolunda yürüdüm, gibi.

Türememiş sınırlı mekân zarfları ise mansûb olmazlar aksine (فِي) ile mecrûr olurlar:

جَلَسْتُ فِي الْغُرْفَةِ = Odada oturdum.

صَلَّيْتُ فِي الْمَسْجِدِ = Mescitte namaz kıldım, gibi.

Ancak دَخَلَ - نَزَلَ - سَكَنَ fiilleri ve bunlardan türeyenlerden sonra bu zarflar cer harfsiz okunabilir:

دَخَلْتُ الْمَدِينَةَ = Şehire girdim.

نَزَلْتُ الْبَلَدَ = Beldeye indim.

سَكَنْتُ الْقَرْيَةَ = Köyde oturdum, gibi.

ZARFLARIN MÜTEALLAKI

Câr-mecrûr gibi, mensûb olan zarfların da manasının tam olması için bir yere bağlanması yani onunla birlikte düşünülmesi gerekmektedir. Bu kelime zarfın âmili olan fiil veya fiile benzeyen isimlerden olur. Meselâ: يَوْمٌ = Bir gün derken bu kelimenin âmili yani, bağlı olduğu kelimesiz bir mânâ anlaşılmaz. Ama صُمْتُ يَوْمًا = Bir gün oruç tuttum, dersek o zaman bir mânâ anlaşılır.

Zarfın bağlanması gereken bu kelime (müteallak) yukarıda görüldüğü şekilde açık olabileceği gibi

اَلْعُصْفُورُ فَوْقَ الشَّجَرَةِ = Serçe ağacın üzerindedir

şeklinde gizli de olabilir. Zira burada söz konusu kelime,

اَلْعُصْفُورُ مَوْجُودٌ فَوْقَ الشَّجَرَةِ = Serçe ağacın üzerinde mevcuttur

şeklinde gizlidir. Bu misâlde de görüldüğü gibi bu kelimenin söylenip söylenmemesinin mânâya bir etkisi yoktur.Onun için hazfedilmektedir. Söz konusu kelime, "olmak, bulunmak" anlamı ifade etmesi halinde hazfedilmesi gerekir. Ama bunun dışında bir mânâ ifade ediyorsa mânâda karışıklığa sebep olacağından hazfedilemez:

اَلطَّيْرُ مُغَرِّدٌ فَوْقَ الْغُصْنِ = Kuş dalın üstünde ötüyor, gibi.

Zarfların bağlı olduğunu söylediğimiz mahzûf olması gereken bu kelime, haber olabilir:

اَلْجَنَّةُ تَحْتَ أَقْدَامِ الْأُمَّهَاتِ ← اَلْجَنَّةُ كَائِنَةٌ تَحْتَ أَقْدَامِ الْأُمَّهَاتِ =

"Cennet anaların ayakları altındadır" gibi. Sıfat olabilir:

مَـرَرْتُ بِرَجُـلٍ عِنْـدَ الْمَدْرَسَـةِ ← مَـرَرْتُ بِرَجُـلٍ كَـائِنٍ عِنْـدَ الْمَدْرَسَـةِ =
Okulun yanında bir adama uğradım gibi. Hal olabilir:

رَأَيْتُ الْقَمَرَ بَيْنَ السَّحَابِ ← رَأَيْـتُ الْقَمَـرَ كَائِنًـا بَيْـنَ الـسَّحَابِ = Ay'ı bulutların arasında gördüm, gibi. Sılâ cümlesi olabilir:

حَضَرَ مَنْ عَنْدَهُ الْخَـبَرُ الْيَقِينُ ← حَضَـرَ مَـنْ كَـانَ عَنْـدَهُ الْخَـبَرُ الْيَقِـينُ =
Yanında doğru haber olan geldi, gibi.

ZARFLARIN YERİNİ TUTARAK MANSÛB OKUNAN KELİMELER

1- Zarflara muzaf olanlar

Bu kelimeler zarflara muzaf olunca, zarfların harekesini alarak onların yerine geçerler:

مَشَيْتُ جَمِيعَ النَّهَارِ – مَشَيْتُ كُلَّ النَّهَارِ = Bütün gün yürüdüm.

سِرْتُ بَعْضَ النَّهَارِ = Günün bir kısmını yürüdüm.

نِمْتُ نِصْفَ اللَّيْلِ = Gecenin yarısını uyudum, gibi.

2- İşaret isimleri:

مَشَيْتُ هَذَا الْيَوْمَ مَشْيًا مُتْعَبًا = Bugün yorucu bir şekilde yürüdüm.

وَقَفْتُ تِلْكَ النَّاحِيَةَ = O köşede durdum, gibi.

3- Zarfın sayısı

اِنْتَظَرْتُهُ خَمْسَةَ أَيَّامٍ = Onu beş gün bekledim.

صُمْتُ ثَلاَثِينَ يَوْمًا = Otuz gün oruç tuttum, gibi.

4- Zarf mânâsı taşıyan mastarlar

سَافَرْتُ طُلُوعَ الشَّمْسِ = Güneş doğarken yola çıktım.

مَاتَ الرَّجُلُ صَلاَةَ الْعَصْرِ = Adam ikindi namazı öldü, gibi. Aslında burada zarf hazfedilmiş mastar onun yerine geçmiştir:

مَاتَ الرَّجُلُ وَقْتَ صَلاَةِ الْعَصْرِ - سَافَرْتُ وَقْتَ طُلُوعِ الشَّمْسِ gibi.

5- Zarfın sıfatı

وَقَفْتُ وَقْتًا طَوِيلاً - وَقَفْتُ طَوِيلاً = Uzun bir süre bekledim.

جَلَسْتُ مَكَانًا شَرْقِيَّ الدَّارِ - جَلَسْتُ شَرْقِيَّ الدَّارِ = Evin doğu tarafında bir yere oturdum, gibi.

ZARFLARDAN MEBNİ VE MÛ'RAB OLAN KELİMELER

Zarfların, لَمَّا - رَيْثَ - بَيْنَمَا - بَيْنَا - عَوْضُ - قَطُّ - مُنْذُ - مُذْ - اْلآنَ - أَمْسِ - إِذْ - أَيَّانَ - مَتَى - إِذَا gibi zaman zarfları, أَيْنَ - ثَمَّ - هُنَا - حَيْثُ -gibi mekân zarfları, zaman zarfları

صَبَاحَ مَسَاءَ = Her sabah her akşam,

لَيْلَ لَيْلَ = Her gece,

نَهَارَ نَهَارَ = Her gün, gibi.

bileşik durumda olanlar dışındakilerin tümü mu'rabdır.

Yukarıdaki mebni olanlara, zaman, mekân arasında müşterek kullanılan أَنَّى - لَدَى - لَدُنْ izafetten kesilen cihat-ı sitteyi ve - بَعْدُ قَبْلُ kelimelerini de ilave etmemiz gerekir. Bunların tümünün açıklaması aşağıda gelecektir.

ZARFLARDAN MEBNÎ OLANLAR

Burada yukarıda zaman, mekân ve ikisi arası müşterek kullanılan mebnî zarflarla ilgili bilgileri gözden geçirmeye çalışacağız.

إذَا gelecek zaman zarfıdır. Genellikle şart anlamı taşır. Bu haliyle cezmetmeyen şart edatları grubuna girer. Kendisinden sonra şart-cevap adı altında iki fiil bulunur. Bu fiiller genellikle mâzi olmakla beraber gelecek zaman ifadesi taşırlar.

إذَا رَجَعْنَا مِنَ السَّفَرِ اسْتَرَحْنَا = Seferden döndüğümüz zaman dinleniriz., gibi.

Bununla beraber kendisinden sonra muzâri' fiil de gelebilir. Şu misâlde her iki fiilin geldiği görülmektedir:

وَالنَّفْسُ رَاغِبَةٌ إذَا رَغَّبْتَهَا * وَإذَا تُرَدُّ إلَى قَلِيلٍ تَقْنَعُ = Nefsi, başıboş bırakırsan her şey ister. Ama aza alıştırırsan da kanaatkar olur, gibi.

Kendisi şart cümlesine muzaf olur, cevabı da kendisini nasbeder. Bazen de şart anlamı ifade etmeksizin yalnız zarf olarak kullanılabilir. Bu takdirde kendisinden sonra iki fiil gelmez:

وَالنَّهَارِ إذَا تَجَلَّى – وَاللَّيْلِ إذَا يَغْشَى gibi.

إذْ, bu yukarıdakinin aksine geçmiş zaman zarfıdır:

جِئْتُ إذْ طَلَعَتِ الشَّمْسُ = Güneş doğduğu zaman geldim, gibi.

Gelecek zaman için kullanıldığına da rastlanır. Nitekim Ayet-i Kerime'de

فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ إذِ الأغْلاَلُ فِى أعْنَاقِهِمْ = "Onlar bukağılar boyunlarında olduğu zaman bileceklerdir" buyrulmaktadır. Şu misâllerin birincisinde mefûl bih, ikincisinde de mefûl bihten bedel olarak gelmiştir..

وَاذْكُرْ فِى الْكِتَابِ مَرْيَمَ إذِ انْتَبَذَتْ ... – وَاذْكُرُوا إذْ كُنْتُمْ قَلِيلاً...

Devamlı da cümleye muzaf olur. Bazan bu cümlenin hazfedildiğini onun yerine إذْ in tenvin aldığını tenvin bahsi işlenirken gördük. Söz konusu cümle isim cümlesi olabileceği gibi fiil cümlesi de olabilir.

أمْسِ = Dün. İçinde bulunduğumuz günden bir gün öncesi için kullanılırsa sonu kesre üzere mebni olur. Şayet başka geçen bir gün için kullanılır veya (الْ) alırsa o zaman mu'rabdır.

جَاءَ أَخِي أَمْسِ = Dün kardeşim geldi.

بِالأَمْسِ كُنَّا صِغَارًا = Daha dün küçük (çocuklar) idik, gibi.

أَيَّانَ gelecek zaman zarfıdır. Soru edatı olarak kullanılır. Bunun مَتَى dan farkı: Bununla genellikle önemli konulardan sual edilir:

أَيَّانَ يَوْمُ الدِّينِ؟ = Kıyamet ne zaman kopacaktır? gibi.

Şart anlamı taşıdığı da olur. Bu durumda kendisinden sonra şart-cevap adı altında iki fiil (cümle) bulunur:

أَيَّانَ تَجْتَهِدْ تَجِدْ نَجَاحًا = Ne zaman çalışırsan başarı bulursun, gibi.

اَلْآنَ kelimesi, şimdiki zaman zarfıdır.

جِئْتُ اَلْآنَ = Şimdi geldim, gibi.

Sonu fetha üzere mebnidir. مِنْ – إِلَى – حَتَّى – مُذْ – مُنْذُ cer harfleriyle kullanılabilir.

بَيْنَا – بَيْنَمَا ikisi de aynı anlamda zaman zarfıdır. Görüldüğü gibi ikisinin aslı da zaman, mekân arası müşterek kullanılan بَيْنَ dir. Birine elif, birine de (مَا) ilave edilerek bu kelimeler ortaya çıkmıştır. İkisi de genellikle isim cümlesinden önce gelirler. Anlamları; arada, sırada, -iken şeklindedir. Bunlardan sonraki cümle içinde genellikle müfacee edatı (إِذْ) bulunur. Bunlar muzaf olduklarından, cümle muzaf ileyh olarak mahallen mecrûrdur:

بَيْنَا نَحْنُ جُلُوسٌ إِذْ دَخَلَ عَلَيْنَا رَجُلٌ غَرِيبٌ = Bir ara biz otururken yanımıza yabancı bir adam çıkageldi! gibi.

Bunların aslı olduğunu söylediğimiz بَيْنَ zaman, mekân arası kullanıldığı halde

جَلَسْتُ بَيْنَ الْبَابِ وَالنَّافِذَةِ = Kapı ile pencere arasında oturdum.

جِئْتُ بَيْنَ الظُّهْرِ وَالْعَصْرِ = Öğle ile ikindi arası geldim, gibi. بَيْنَ yukarıdaki şekilleri alınca, yalnız zaman için kullanılır hale gelmektedir.

رَيْثَمَا – رَيْثَ kelimeleri, kendilerinden önceki fiillerin işlenişinde geçen zamanı kendilerinden sonraki fiillerin mastara dönüşen şekli ile birleşerek belirtmeye yararlar. Genellikle -ikincide olduğu gibi- bunlarla fiil arasında mastar edatlarından أَنْ – مَا bulunur:

اِنْتَظَرْتُهُ رَيْثَمَا يُصَلِّى الظُّهْرَ = Onu, öğle namazını kılıncaya kadar bekledim, gibi. Bu durumda رَيْثَ dolaylı mastara muzaf olmuş olur. Bunlarsız da kullanıldığı olur. رَيْثَ bu takdirde fiil cümlesine muzaftır. Çoğu kez olumsuz istisnadan sonra gelir.

فَلَمْ يَلْبَثْ إِلاَّ رَيْثَمَا قُلْتُ = Ancak, ben deyinceye kadar kaldı, gibi.

قَطُّ kelimesi, devamlı olumsuz mâzi fiillerden sonra gelir. Sonu zamme üzere mebnidir:

مَا فَعَلْتُ هَذَا قَطُّ = Bunu, asla yapmadım, gibi.

عَوْضُ kelimesi, gelecek zaman zarfı olarak kullanılır. Yani, yukarıdaki قَطُّ nun aksi yönde bir zaman ifade eder:

لاَ أَتَخَلَّى عَنْكَ عَوْضُ = Seni asla bırakmayacağım, gibi. İkisinin sonu da zamme üzere mebnî olduğundan mahallen mansûb sayılırlar.

مَتَى zaman zarfıdır. Soru edatı olarak kullanılır:

مَتَى جِئْتَ؟ = Ne zaman geldin? gibi.

حَتَّى – إِلَى cer harfleriyle de kullanılabilir. Bu da أَيَّانَ gibi şart edatı olarak da kullanılabilir:

مَتَى تُتْقِنْ عَمَلَكَ تَبْلُغْ أَمَلَكَ = Ne zaman işini sağlam yaparsan muradına erersin, gibi.

مُنْذُ - مُذْ kelimeleri, zaman zarfıdır. Kendilerinden sonra cümle gelmesi halinde bu cümleye muzaf olurlar. Bu cümle isim veya fiil cümlesi olabilir:

مَا صَدَفْتُهُ مُنْذُ تَفَارَقْنَا = Ayrılalıdan beri ona rastlamadım.

مَـازَالَ طَالِبًا لِلْعِلْمِ مُنْذُ هُوَ يَافِعٌ = Gençliğinden beri ilim tahsiline devam etmektedir, gibi.

Bu kelimelerden sonra müfred kelime gelmesi halinde ise bunları cer harfi kabul ederek önlerindeki ismi, mecrûr okuyabileceğimiz gibi, bir fiil takdir ederek fâil de yapabiliriz:

مَا رَأَيْتُهُ مُذْ كَانَ يَوْمُ الْجُمْعَةِ - مَا رَأَيْتُهُ مُذْ يَوْمِ الْجُمْعَةِ = Cuma gününden beri onu görmedim, gibi.

لَمَّا kelimesi, geçmiş zaman zarfıdır. حِين = Zaman anlamı ifade eder. Cezmetmeyen şart edatları grubuna girer. Kendisinden sonra şart-cevap adı altında iki mâzi fiil bulunur. لَمَّا şartına muzaf olur cevabı da kendisini nasbeder. لَمَّا, bu haliyle daha önce geçen إذا ya benzer:

لَمَّا تَلاَقَيَا اتَّفَقَا = Bir araya gelince anlaştılar, gibi.

حَيْثُ mekân zarfıdır. Devamlı cümleye muzaf olur. Fiil cümlesine muzaf olarak kullanılışı isim cümlesinden daha çoktur. إِلَى مِنْ –cer harfleriyle de kullanılabilir:

اِرْجِعْ مِنْ حَيْثُ أَتَيْتَ إِلَى حَيْثُ كُنْتَ = Geldiğin yerden bulunduğun yere dön gibi.

Nadir olarak فِي – بِ cer harfleriyle de kullanıldığı olur. Sonuna (مَا) gelmesi halinde şart edatı olur:

حَيْثُمَا تَذْهَبْ أَذْهَبْ = Nereye gidersen giderim, gibi.

لَـدُنْ – لَـدَى zaman, mekân arası müşterek kullanılan zarflardandır. عِنْـدَ anlamında kullanılırsa. لَـدُنْ genellikle (مِـنْ) ile kullanılır: عَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا gibi.

جَلَـسْـتُ لَدُنْكَ = Yanına oturdum, da mekân,

سَـافَرْتُ لَـدُنْ طُلُـوعِ الشَّـمْـسِ = "Güneş doğarken sefere çıktım" da zaman zarfıdır.

Bu kelime mütekellim (ya)sına muzaf olduğu zaman (ن) u vikaye alır: لَدُنِّي gibi. Bu kelime müfred kelimeye muzaf olduğu gibi cümleye de muzaf olabilmektedir:

اِنْتَظَرْتُكَ مِنْ لَدُنْ طَلَعَتِ الشَّـمْـسُ إلَـى أنْ غَرَبَـتْ = "Güneş doğduktan batıncaya kadar seni bekledim, gibi.

لَـدَى da aynı لَـدُنْ gibidir. عِـنْـدَ – لَدَى – لَدُنْ (مِنْ)den başka cer harfi ile kullanılmazlar. لَدَى ya zamir bitişince elifi (ya) ya dönüşür: لَدَيْنَا gibi.

أيْنَ mekân zarfıdır:

أيْنَ خَالِدٌ؟ = Halit nerede? gibi.

مِـنْ – إلَـى cer harfleriyle de kullanılır. Bu da şart edatı olarak kullanılır. Bu durumda genellikle sonuna (مَا) bitişir:

أيْنَمَـا تَكُونُـوا يُدْرِكْكُـمُ الْمَـوْتُ = "Nerede olursanız olun ölüm size yetişir" gibi.

هُنَا – ثَمَّ kelimeleri mekân zarfıdır:

هُـنَـا yakın, ثَـمَّ uzaklar için kullanılır. İkisi de مِنْ – إلَى cer harfleriyle kullanılabilirler. ثَمَّ – ثَمَّةَ şeklini aldığı olur.

أَنَّى mekân zarfı olur. أَيْنَ anlamı ifade eder.

أَنَّى لَكَ هَذَا؟ = Bu sana nereden? gibi.

أَيْنَ anlamında şart edatı olur:

أَنَّى تَجْلِسْ أَجْلِسْ = Nereye otururursam otururum, gibi.

كَيْفَ anlamında kullanılır: أَنَّى يُحْيِى هٰذِهِ اللّٰهُ بَعْدَ مَوْتِهَا gibi.

مَتَى anlamında zaman zarfı olur:

أَنَّى جِئْتَ؟ = Ne zaman geldin? gibi.

قَبْلَ – بَعْدَ kelimeleri, zaman mekân arası müşterek kullanılan kelimelerdendir:

جِئْتُ قَبْلَ الظُّهْرِ أَوْ بَعْدَهُ = Öğleden önce veya sonra geldim, gibi.

دَارِى قَبْـلَ دَارِكَ أَوْ بَعْدَهَـا = "Evim senin evinden önce veya sonradır, gibi.

Cer harflerinden (مِنْ) ile mecrûr da olabilirler.

أَتَيْتُ مِنْ قَبْلِهِ أَوْ مِنْ بَعْدِهِ = Ondan önce veya sonra geldim, gibi.

Yine bu iki kelime muzaf ileyhlerinden kesilince yani görünürde muzaf ileyh bulunmayıp varlığı niyette düşünülmesi halinde zamme üzere mebnî olurlar: لِلّٰهِ الْأَمْرُ مِنْ قَبْلُ وَمِنْ بَعْدُ gibi. Ama muzaf ileyhleri tamamen yok kabul edilince قَبْلاً – بَعْدًا şeklinde tenvin alırlar.

عَلُ bu kelime فَوْقَ, anlamında mekân zarfıdır. Cer harflarinden (مِنْ) siz kullanılmaz. Bu da yukarıdakiler gibi muzaf ileyhi var niyetiyle zamme üzere mebnî olabileceği gibi yok niyetiyle de tenvin alabilir:

نَزَلْتُ مِنْ عَلُ = Yukarıdan indim.

نَزَلْتُ مِنْ عَلٍ = Yüksekten indin, gibi.

Cihat-ı sitte (altı yön) denilen zarflar قَبْلُ ve بَعْدُ deki itibarlardan dolayı bazan zamme üzere mebnî, bazen de mu'rab olurlar.

مَعَ zaman, mekân arası müşterek kullanılan zarflardandır:

أَنَا مَعَكَ = Ben senin yanındayım.

جِئْتُ مَعَ الْعَصْرِ = İkindi namazında geldim, gibi.

Görüldüğü gibi muzaf olarak kullanılmaktadır. Bazen مَعًا şeklinde tenvinli olarak kullanılır. Bu durumda "hal" olur;

أَتَيْنَا مَعًا = Beraber geldik, gibi.

Son olarak دُونَ, mekân zarfıdır. فَوْقَ nın zıddı bir mânâ ifade eder:

هَذَا دُونَهُ = Bu daha aşağıcadır.

قَعَدَ خَالِدٌ دُونَ عَلِيٍّ = Halit, Ali'nin aşağısına oturdu.

هَذَا دُونَ ذَاكَ = Bu ondan daha aşağıdır.

الشَّيْءُ دُونَهُ = Önünde

قَعَدَ دَونَ الصَّفِّ = Sınıfın gerisine oturdu.

هَذَا شَيْءٌ دُونٌ = Bu değersiz bir şeydir, anlamlarına gelir. Görüldüğü gibi bu da sonuncu misâl dışında genellikle muzaftır.

MEFÛL MEAH

Mefûl meah, fiilin ne ile birlikte işlendiğini bildiren kelimedir

سِرْتُ وَالْجَبَلَ = Dağ ile birlikte dağ boyunca yürüdüm, gibi.

Mefûl meahta üç şart bulunması gerekir.

1- Önce geçen bir cümleden sonra gelmesi,

2- Kendisinden önce beraberlik anlamına gelen bir (و) bulunması,

3- Bu (و) un kendisinden sonraki kısmı -ki burada mefûl meahtır öncesine atfetme imkânı olmaması, gerekir.

Yukarıdaki misâlde de görüldüğü gibi mefûl meah olan اَلْجَبَلَ kelimesinden önce سِرْتُ cümlesi geçmiş (و) da beraberlik anlamı ifade etmekte, atıf görevi yapmamaktadır. Yani bu (و) atıf edatı değlidir. Zira atıf edatının sonrasi ile öncesi aynı işi yaptığı gibi aralarında hareke birliği de vardır. Zaten bir atıf edatıyla bir kelimeyi, öncesine atfetmekten maksat da budur:

جَاءَ عَلِيٌّ وَ خَالِدٌ = Ali ile Halit geldiler, gibi.

Oysa konumuz olan bu (و) dan sonraki kısmı- ki burada اَلْجَبَلَ kelimesidir, öncesine atfetme imkânı yoktur. Şayet öyle yapılmış olsa dağın da yürümesi gerekir.

Yukarıdaki misâlden de anlaşılacağı üzere atıf edatı (و) da da beraberlik anlamı vardır. Ali ile Halit gelme işini beraber yapıyorlar. Ancak konumuz olan (و) daki beraberlik farklıdır. Bundan sonraki kelime işe katılmaz. İş onun yanında, yakınında yani hizasında yapılır. Buradaki beraberlikten maksat budur.

سِرْتُ وَالنَّهْرَ = Nehirle birlikte nehir boyunca yürüdüm,

derken nehrin hizasından yürüdüm şeklinde anlaşılması gerekir. Bu nehrin aktığı yöne olabileceği gibi aksi yöne de olabilir.

Aslı itibariyle konumuz olan (و) da bir atıf edatı olabilir. Söz konusu itabarlardan dolayı ayrı işleme tabi olmuştur. Sonuç olarak diyebiliriz ki, yukarıda belirtilen şartların bulunması halinde (و) mefûl

meah (و) udur. Değilse atıf edatıdır. Zira bu harfte asıl olan, atıf edatı olarak kullanılmasıdır.

Üç yerde vav atıf edatı olarak kullanılamaz. Bu yerler:

1- Kendisinden önce fiil veya fiile benzeyen kelimelerden biri bulunur, kendisinden sonraki kelimeyi öncesine atfetme imkânı olmazsa:

سَافَرَ عَلِيٌّ وَالصُّبْحَ = Ali sabahla birlikte yola çıktı.

وَهُوَ مُسَافِرٌ وَاللَّيْلَ = O geceyle birlikte yolculuk ediyor, gibi.

Çünkü bu misâllerde sabah ve gecenin yolculuk etmesine imkân yoktur.

2- (و) merfû' muttasıl bir zamirden sonra gelmişse:

سَافَرْتُ وَعَلِيًّا = Ali ile birlikte yola çıktım, gibi.

Zira merfû' zamir, merfû' munfasıl bir zamirle te'kitlenmeyince kendisine atıfta bulunmaz. Yani bu misâlde عَلِيًّا kelimesini (تُ) zamirine atfedebilmek için سَافَرْتُ أَنَا وَعَلِيٌّ şeklinde أَنَا ile te'kid edilmesi gerekir.

3- (و) un mecrûr bir zamirden sonra gelmesi halinde:

سَلَّمْتُ عَلَيْهِ وَخَالِدًا = Ona Halit'le beraber selam verdim, gibi.

Zira mecrûr olan bu zamire bir atıfta bulunabilmesi için, cer harfinin tekrarlanması gerekmektedir: سَلَّمْتُ عَلَيْهِ وَعَلَى خَالِدٍ gibi.

Mefûl meah âmilinden önce gelemediği gibi birlikte işi yapan kelimeden önce de gelemez. Meselâ: سِرْتُ وَالْجَبَلَ cümlesini وَالْجَبَلَ سِرْتُ şeklinde söyleyemeyeceğimiz gibi, سَارَ عَلِيٌّ وَاللَّيْلَ cümlesini سَارَ وَاللَّيْلَ عَلِيٌّ şeklinde de söyleyemeyiz.

Yukarıda mefûl meahtan önce fiil veya fiile benzeyen ism-i fâil v.s gibi bir kelimenin geçmesi gereğine işaret edilmişti. Bununla

beraber söz konusu kelimelerden biri geçmeksizin كَيْفَ - مَا soru edatlarından sonra mefûl meah geldiği görülmüştür:

مَا أَنْتَ وَالطِّبَّ = Tıptan sana ne.

كَيْفَ أَنْتَ وَالنَّحْوَ = Dilbilgisiyle aran nasıl? gibi.

Bununla beraber bu misâllerde bile كَيْفَ تَكُونُ أَنْتَ وَالنَّحْوَ - مَا تَكُونُ أَنْتَ وَالطِّبَّ şeklinde تَكُونُ fiili takdir edebilir.

HAL

Hal, fiil işlenirken fâilin, mefûlun veya her ikisinin durumunu bildiren kelimedir:

اِسْتَيْقَظَ الْوَلَدُ بَاكِيًا = Çocuk ağlayarak uyandı.

تُؤْكَلُ الْفَاكِهَةُ نَاضِجَةً = Meyve olgun olarak yenir.

شَرِبْتُ الْمَاءَ بَارِدًا = Suyu soğuk olarak içtim.

أَكَلَ السَّائِلُ الطَّعَامَ حَارًّا قَائِمًا = Dilenci yemeği ayakta sıcak olarak yedi, gibi.

Şimdi yukarıdaki misâlleri, verilen tarif ışığında gözden geçirelim. Bu misâllerde sağdan sola son kelimeler haldir. Birinci kelimeler de hali nasbeden yani, halin âmili olan fiildir. İkinci kelimeler fiil işlenirken halin durumunu bildirdiği fâil, nâib-ü fâil ve mefûldur. Bunlara zilhal veya sahibü-l hal denir. Birinci misâlde hal fâilin, ikincide nâib-ü fâilin, üçüncüde mefûlün dördüncüde fâil ve mefûlün durumunu bildirmektedir.

Şu halde halin bulunduğu cümlede, onunla yakın ilişkisi bulunan iki kelime daha vardır. Bunlardan biri, halin sahibi olan ve adına zilhal denen kelime, diğeri de halin âmili olan fiildir. Hal ile yakın ilişkilerinden dolayı, hal ile birlikte bunlarda işlenecektir.

Hal, kendisini nasbeden fiile nasıl sorusunu yönelttiğimiz zaman alacağımız cevabı teşkil eder. Çocuk nasıl uyudu? Ağlayarak, gibi.

Bulunduğu cümlede hali tanıyalım

1- Hal genellikle nekre (belirsiz) olur:

عَادَ الْمُسَافِرُ إِلَى بَلَدِهِ مَاشِيًا = Yolcu yurduna yaya olarak döndü, gibi.

2- Genellikle ism-i fâil v.s gibi türemiş kelimelerden olur:

جَاءَ الْوَلَدُ ضَاحِكًا = Çocuk gülerek geldi gibi.

3- Hal, bir bakıma bildirdiği kelimenin yani zilhalin sıfatı durumunda olduğundan ma'rifelik nekrelik ve hareke dışında ona uyar:

قَدِمَ الرَّجُلُ مَاشِيًا – عَادَتِ الْمَرْأَةُ مَاشِيًا – رَجَعَ الْوَلَدَانِ فَرِحَيْنِ –

رَجَعَتِ الْبِنْتَانِ فَرِحَتَيْنِ – عَادُو جَمِيعًا فَرِحِينَ gibi.

Bununla beraber isim cümlesi fiil cümlesi, zarf ve car mecrûrun da hal olarak geldiğini göreceğiz ki, bunlarda zilhale uygunluk söz konusu olmaz.

4- Hal genellikle değişken, yani gelip geçici sıfatlardan olur:

جَاءَ عَلِيٌّ رَاكِبًا جَوَادَهُ = Ali atına binerek geldi, gibi.

Yukarıda kaideleri verirken "genellikle" kaydını koymaktan maksadımız istisnalarının da bulunduğunu belirtmek içindi. Yeri geldikçe her kaidenin bir istisnası olduğunu hatırlattık. Şimdi yukarıdaki sıralamaya göre istisnalarını görelim.

Yukarıdaki kaidenin istisnaları
Hal nekreye te'vil olunmak şartıyla marifede olabilir

جَاءَ عَلِيٌّ وَحْدَهُ= Ali yalnızca geldi gibi

وَحْدَهُ ← مُنْفَرِدًا = Tek başına yalnız olarak.

Hal müştak (türemiş) kelimeye te'vil edilmek şartıyla camid (türememiş) isimlerden de gelebilir:

a) Teşbih (benzetme) anlamına gelmesi halinde:

كَرَّ عَلِيٌّ أَسَدًا = Ali bir arslan gibi saldırdı, gibi.

Burada أَسَدًا kelimesi شُجَاعًا = Cesaretli olarak şeklinde te'vil edilebilir.

b) Karşılıklı yapılan işlerde:

كَلَّمْتُهُ فَاهُ إِلَى فِيَّ = Onunla ağız ağıza konuştum, gibi.

كَلَّمْتُهُ مُشَافَهَةً = Onunla karşılıklı konuştum.

c) Tertip ifade etmesi halinde:

دَخَلَ الْقَوْمُ رَجُلاً رَجُلاً = Topluluk birer birer girdi, gibi.

دَخَلَ الْقَوْمُ مُرَتَّبِينَ = Topluluk sırayla düzenli olarak girdi.

Bununla beraber nadir olarak müştak kelimeye te'vil edilemeyen câmid kelimelerden de hal geldiği olur. إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا gibi.

Hal geçici değişken olmayan sıfatlardan da gelebilir:

خُلِقَ الْإِنْسَانُ ضَعِيفًا = "İnsan zayıf olarak yaratıldı" gibi.

HAL'İN CÜMLE OLMASI

Hal yukarıda, geçen misâllerden de anlaşılacağı üzere aslında müfred (tek kelime) olur. Bununla beraber cümle olarak da gelir. Burada cümleden maksat, isim cümlesi fiil cümlesi, şibh cümle (cümlecik) denilen car-mecrûr ve zarftır. Bir cümlenin hal olabilmesi için:

1- Haber kiplerinden olması dilek kiplerinden olmaması,

2- Zamanının gelecek zaman için olmaması, değilse hal şimdiki zaman demek olduğundan halin zamanı ile cümlenin zamanı birbirine ters düşer, Meselâ:

جَاءَ عَلِيٌّ سَيُسْرِعُ – جَاءَ عَلِيٌّ لَنْ يُسْرِعَ denmez.

3-Haber cümlesinde olduğu gibi hal cümlesinin de zilhale bağlanması gerekir. Bu bağ, cümleden cümleye veya cümlede bulunan fiilin durumuna göre değişir.

İsim cümlesinde

Hal isim cümlesi ise adına hal (و)u denilen bir harf ile zilhale bağlanabileceği gibi bu görevi yapan bir zamir ile veya her ikisiyle de bağlanabilir. Ancak iki yerde (و) ile bağlanması gereği vardır.

a) Cümlede,

سَهِرْتُ وَالنَّاسُ نَائِمُونَ = İnsanlar uyurken ben uyumadım, şeklinde zamir yoksa.

b) Hal cümlesi,

كَلَّمَ الْخَطِيبُ وَهُوَ وَاقِفٌ = Hatip ayakta iken konuştu, şeklinde zamir ile başlamışsa.

NOT: Hal cümlesini zilhale bağlayan (و) u diğerlerinden ayırdetmek için yerine (إِذْ) konduğu zaman cümlenin anlamının değişmemesi gerekir. Yani bu (و), (إِذْ) anlamı vermektedir.

سَافَرْتُ إِذِ الشَّمْسُ طَالِعَةٌ – سَافَرْتُ وَالشَّمْسُ طَالِعَةٌ = Güneş doğarken sefere çıktım, gibi.

Fiil cümlesinde,

Hal fiil cümlesi olunca cümlenin zilhale bağlanması, fiilin durumuna göre değişir.

a) Hal fiil cümlesi olur, fiil de müsbet mâzi olursa cümle, zilhale (و) ve (قَدْ) ile bağlanır:

جَاءَ عَلِيٌّ وَقَدْ رَكِبَ جَوَادَهُ = Ali atına binmiş olduğu halde geldi, gibi.

b) Fiil (مَا) ile menfi ise yalnız (و) ile bağlanır:

وَقَفَ الْخَاطِيبُ وَمَا فَاهَ بِبِنْتِ شَفَةٍ = Hatip bir tek söz söylemeksizin durdu. gibi.

c) Cümlenin fiili müsbet muzâri' ise, yalnız zamir ile bağlanır:

دَخَلَ الْمُعَلِّمُ الصَّفَّ يُبَشِّرُ الطَّلَبَةَ = Öğretmen sınıfa öğrencilere müjde vererek girdi gibi.

Ancak muzâri'den önce (قَدْ) varsa zamir ile birlikte (و) ile de bağlanması gerekir:

لِمَ تُؤْذُونَنِي وَقَدْ تَعْلَمُونَ صِدْقَ وُدِّي gibi.

d) Muzârinin (لَمْ) veya (لَمَّا) ile menfi olması halinde her ikisiyle de bağlanması daha iyidir.

أَدَّبْتُ الْمُذْنِبَ وَلَمْ أَشْفَقْ = Acımaksızın suçluyu terbiye ettim.

قَطَفْتُ الثَّمَرَةَ وَلَمَّا تَنْضُجْ = Henüz meyve olgunlaşmadığı halde kopardım, gibi.

e) Muzâri' (مَا) ve (لاَ) ile menfi ise yalnız zamir ile bağlanır:

قُمْتُ لاَ أُبَالِي = Aldırmaksızın kalktım.

زُرْتُكَ مَا أَخَافُ مِنْكَ بَأْسًا = Senden bir kötülükten korkmaksızın seni ziyaret ettim. gibi.

Hal, tek kelime veya cümlecik ise, yalnız zamirle bağlanır. Yukarıda da işaret edildiği gibi adına şibh cümle denilen car-mecrûr ve zarftan da hal gelebilmektedir:

فَخَرَجَ عَلَى قَوْمِهِ فِي زِينَتِهِ = Ziynetleri içinde kavmine çıktı.

رَأَيْتُ الْهِلاَلَ بَيْنَ السَّحَابِ = Hilali, bulutlar arasında gördüm, gibi.

Bununla beraber bunlarda asıl hal olan kelime devamlı gizli olan مُسْتَقِرًّا kelimesidir. Yani yukarıdaki cümleyi رَأَيْتُ الْهِلاَلَ مُسْتَقِرًّا بَيْنَ السَّحَابِ şeklinde düşünmemiz gerekir. Tek kelime halinde gelişine misâller daha önce geçti.

HAL'İN ÇEŞİTLERİ

Halin cümlede ifade ettiği mânâya göre çeşitleri vardır.

1- Zilhalin ne durumda olduğunu bildirir. Haller en çok bu maksat için kullanılır:

جَاءَ عَلِيٌّ مَاشِيًا = Ali yürüyerek geldi, gibi.

Böylelerine zilhalin durumunu açıkladığı için "açıklayıcı hal" denir.

2- Te'kit için kullanılan hal, Bu hal kendi arasında üçe ayrılır.

a) Âmilini te'kid eden hal. Bu hal amilin anlamını kuvvetlendirmek için kullanılır: تَبَسَّمَ عَلِيٌّ ضَاحِكًا gibi. Görüldüğü gibi âmilin anlamı gülümseme halin ise, gülmektir. Hal âmilin ifade ettiği anlamı pekiştirmektedir.

b) Sahibini yani zilhali pekiştirmek için kullanılır:

جَاءَ التَّلَامِيذُ كُلُّهُمْ جَمِيعًا = Öğrencilerin hepsi, tüm olarak geldiler, gibi.

c) Belirli (ma'rife'), câmid iki isimden kurulan cümlenin ihtiva ettiği anlamı pekiştirmek için kullanılır:

هُوَ الْحَقُّ صَرِيحًا = Açık olarak o gerçektir, gibi.

Halin bir de hakiki ve sebebi diye taksimatı vardır. Bunlardan birincisi doğrudan zilhalin durumunu ikincisi de zilhal ile ilgisi olan bir kelimenin durumunu bildirir. Dolayısıyle de zilhalin durumunu bildirmiş olur.

جِئْتُ فَرِحًا = Sevinçli olarak geldim, gibi. Hallerin çoğu bu şekilde hakikidir.

رَكِبْتُ الْفَرَسَ غَائِبًا صَاحِبُهُ = Sahibi bulunmayan ata bindim, gibi.

Görüldüğü gibi bu misâlde doğrudan الْفَرَسَ in durumunu bildirmemektedir. Böylelerine sebebi hal denir.

ZİLHÂL

Zilhal veya sahibi-l hal denilen- halin durumunu bildirdiği kelime, halin aksine devamlı ma'rife (belirli) olur. Bununla beraber dört yerde nekre olarak da geldiği olur. Bu yerler:

1- Halden sonra gelmesi halinde:

جَاءَ مَاشِيًا رَجُلٌ = Bir adam yaya olarak geldi, gibi.

2- Zilhalden önce nefi, istifham (soru) veya nehi edatı geçmesi halinde:

مَافِي الْمَدْرَسَةِ مِنْ تِلْمِيذٍ كَسُولاً = Okulda tembel olarak hiç bir öğrenci yoktur.

أَجَاءَكَ أَحَدٌ رَاكِبًا؟ = Sana binitli olarak bir (adam) geldi mi?

لاَيَبْغِ امْرُؤٌ عَلَى امْرِىءٍ مُسْتَسْهِلاً بَغْيَهُ = Hiç bir kimse bir kimseye, haksızlığını mühimsemeyerek haksızlık etmesin, gibi.

3- İzafet veya vasıfla ma'rifeliğe yaklaşması halinde:

مَرَّتْ عَلَيْنَا سِتَّةُ أَيَّامٍ شَدِيدَةً = Sıkıntılı olarak, başımızdan altı gün geçti, gibi.

جَاءَنِي صَدِيقٌ حَمِيمٌ طَالِبًا مَعُونَتِي = Bana yardımımı isteyerek, samimi bir arkadaş geldi, gibi.

4- Zilhalden sonra hal, (و) lu cümle olması halinde:

أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَى قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا gibi.

Yukarıdaki şartlardan biri olmaksızın da zilhalin nadiren nekre olarak geldiği olur:

صَلَّى رَسُولُ اللّهِ قَاعِدًا وَصَلَّى وَرَاءَهُ رِجَالٌ قِيَامًا = Peygamberimiz oturarak arkasında erkekler de ayakta oldukları halde namaz kıldılar, gibi.

HAL'İN ÂMİLİ

Halin âmili, kendisinden önce gelen fiil, fiile benzeyen veya fiil anlamı ifade eden kelimedir.

1- Fiil

نَامَ عَلِيٌّ حَزِينًا = Ali üzüntülü olarak uyudu, gibi.

2- Fiile benzeyenler. Bunlar:İsm-i fâil v.s fiilden türeyen kelimelerdir:

مَا مُسَافِرٌ عَلِيٌّ مَاشِيًا = Ali yaya olarak, yolculuk yapmamaktadır, gibi.

3- Fiil olmayıp da fiil anlamı ifade eden kelimeler:

a) Daha önce izahı geçen ism- fiiller:

نَزَالِ مُسْرِعًا = Acele olarak in.

صَهْ مُفَكِّرًا = Düşündüğün halde sus, konuşma, gibi.

b) İşaret isimleri:

هَذَا صَدِيقُكَ مُقْبِلًا = Bu, arkadaşın gelmektedir, gibi.

Bilindiği gibi işaret isimlerinde, işaret ediyorum, gösteriyorum anlamı vardır.

c) Teşbih (benzetme) edatları:

كَأَنَّ خَالِدًا مُقْبِلًا أَسَدٌ = Sanki Halit bir arslan gibi gelmekte gibi.

كَأَنَّ de, benzetiyorum fiil anlamı vardır.

d) Temenni ve terecci (umma) edatları:

لَيْتَهُ عِنْدَنَا نَازِلًا = Keşke o bize inmekte olsa

لَعَلَّ عَلِيًّا إِلَيْنَا قَادِمًا = Umulur ki Ali bize gelmektedir, gibi.

Bunlarda da temenni ederim. Umarım fiil anlamları vardır.

e) Soru edatları:

مَا شَأْنُكَ وَاقِفًا؟ = Neye ayakta durmaktasın?

كَيْفَ بِعَلِيٍّ رَئِيسًا = Bir reis olarak Ali nasıl? gibi.

Bunlarda, da sorarım fiil anlamı vardır.

f) Tenbih harfi:

هَا هُوَ ذَا الْبَدْرُ طَالِعًا = İşte ay doğmaktadır, gibi.

Bunda da, tenbih ediyorum fiil anlamı vardır.

g) Car-mecrûr:

اَلْفَرَسُ لَكَ وَحْدَكَ = At yalnızca senindir, sana aittir, gibi.

h) Zarf:

لَدَيْنَا الْحَقُّ خَفَّاقًا لَوَاءُهُ = Bayrağı dalgalandığı halde hak bizdedir, gibi.

i) Nida edatı:

يَا أَيُّهَا الرَّبْعُ مُبْكِيًا بِسَاحَتِهِ = Ey meydanlarında ağlamakta olan cemaat! gibi.

HAL CÜMLESİNDE SIRALAMA

Hal cümlesinde sıralama daha önce geçen misâllerde de görüldüğü gibi sağdan sola âmil zilhal ve hal şeklindedir. Yani, hal âmilinden ve sahibinden sonra gelmektedir. Ancak şu durumlarda, hal, zilhal ile yer değiştirmesi gerekir.

1- Zilhalin nekre olması durumunda:

قَدِمَ مُسْرِعًا رَجُلٌ = Bir adam acele olarak geldi, gibi.

2- Zilhal mahsûr olursa:

مَاجَاءَ نَاجَحًا إلاّ خَالِدٌ = Ancak Halit başararak geldi.

إنَّمَا جَاءَ نَاجِحًا خَالِدٌ = Ancak Halit başararak geldi gibi.

Halin zilhalden sonra gelmesi gerekli olan yerler de vardır.
1- Hal mahsûr olursa:

مَا جَاءَ خَالِدٌ إلاّ نَاجِحًا - إنَّمَا جَاءَ خَالِدٌ نَاجِحًا = Halit ancak başararak geldi, gibi.

2- Zilhalin izafetle mecrûr olması halinde:

سَرَّنِي عَمَلُكَ مُخْلِصًا = Samimi olarak iş yapman hoşuma gitti, gibi.

HÂLİN ÂMİLİNDEN ÖNCE GELMESİ GEREKLİ YERLER

1- Hal, soru edatları gibi cümle başında gelmesi gerekli olan kelimelerden ise:

كَيْفَ عَادَ أخُوكَ؟ = Kardeşin nasıl döndü? gibi.

2- Halin âmili ism-i tafdil ise:

خَالِدٌ فَقِيرًا أكْرَمُ مِنْ خَلِيلٍ غَنِيًّا = Bir fakir olarak Halit bir zengin olarak Halil'den daha cömerttir, gibi.

HAL'İN BİRDEN FAZLA OLABİLMESİ

Sahibi tek olduğu halde hal, birden fazla olabileceği gibi hal de sahibi de birden fazla olabilmektedir.

جَاءَ عَلِيٌّ رَاكِبًا ضَاحِكًا = Ali binili olduğu halde gülerek geldi, gibi.

Sahibinin de halin de birden fazla olması durumunda her iki sahibin hali bir ise hal, tesniye yapılır:

جَاءَ عَلِيٌّ وَخَالِدٌ رَاكِبَيْنِ = Ali de Halit de binili olarak geldiler, gibi.

Bu durumda ikiden fazla olması halinde de cemi yapılır: جَاءَ عَلِيٌّ وَخَالِدٌ وَحَسَنٌ رَاكِبِينَ gibi.

Ama kelime olarak haller değişikse, لَقِيَ عَلِيٌّ خَالِدًا رَاكِبًا مَاشِيًا gibi atıfsız olarak ayrı ayrı söylenir. Bu hallerin hangisi hangi isme ait olduğu belli değilse birinci hal ikinci isme, ikinci hal birinci isme aittir, denir. Böylesi yerlerde karışıklığa sebep olacağından hallerin yerleri değiştirilmez. Ama cümlede hangi hal hangi isme ait olduğu belli ise, yerlerinin değiştirilmesinde bir sakınca yoktur: لَقِيَ عَلِيٌّ زَيْنَبَ رَاكِبًا مَاشِيَةً - لَقِيَ عَلِيٌّ زَيْنَبَ مَاشِيَةً رَاكِبًا gibi.

Hali tarif ederken "fiil işlenirken fâilin veya mefûlün durumunu bildirken kelimedir" demiştik. Nâib-ü fâilden de hal geldiğini misâllerde gördük. Mübtedâ ve haberden de gelebileceğini hatırlatalım:

أَنْتَ مُجْتَهِدًا أَخِي = Sen çalışkan olarak kardeşimsin.

هَذَا الْهِلاَلُ طَالِعًا = İşte hilal doğmaktadır, gibi.

Hal mefûlün bihten geldiği gibi daha önce işlediğimiz diğer mefûllerden de gelebilmektedir. Ancak, daha az kullanıldığı ve sözü uzatmaktan çekindiğimiz için bu kadarlık bir hatırlatmayla yetiniyoruz.

Son olarak hal ile ilgili bazı deyimleri görelim.

تَفَرَّقُوا أَيْدِى سَبَا - تَفَرَّقُوا شَذَرَ مَذَرَ - تَفَرَّقُوا شَغَرَ بَغَرَ = Çil yavrusu gibi dağıldılar.

هُوَ جَارِى بَيْتَ بَيْتَ = O, evi evime (bitişik) komşudur. O kapı bir komşumdur.

لَقِيتُهُ كَفَّةً كَفَّةً = Onunla yüz yüze karşılaştını.

فَعَلْتُهُ بَادِئَ بَدْءٍ = İlk olarak onu işledim.

بِعْتُهُ يَدًا بِيَدٍ = Onunla peşin alım satım yaptım

كَلَّمْتُهُ فَاهُ إِلَى فِيَّ = Onunla ağız ağıza, karşılıklı konuştum.

قَرَأْتُ الْكِتَابَ بَابًا بَابًا = Kitabı bölüm bölüm, tertipli, düzenli okudum.

رَجَعَ الْمُسَافِرُ عَوْدَهُ عَلَى بَدْئِهِ = Yolcu gittiği gibi geri döndü. Gittiği ile geldiği bir oldu.

جَاءُوا الْجَمَّاءَ الْغَفِيرَ - جَاءَ الْقَوْمُ قَضُّهُمْ بِقَضِيضِهِمْ = Hiç kalan olmadı tümü geldi.

TEMYİZ

Temyiz kendisinden önce geçen ve anlam bakımından müphem (kapalı) olan kelime veya cümleden ne kastedildiğini açıklayan câmid, nekre ve mansûb kelimedir:

اِشْتَرَيْتُ صُنْدُوقًا لَيْمُونًا = Bir sandık limon satın aldım.

عَلِيٌّ أَكْثَرُ مِنْ أَخِيهِ مَالاً = Ali mal bakımından (yönünden) kardeşinden daha çoktur, gibi.

Yukarıdaki tarif ve misâller ışığında konuya açıklık getirmeye çalışalım. Birinci misâlde لَيْمُونًا kelimesi, ikinci misâlde مَالاً kelimesi temyizdir. لَيْمُونًا kelimesi, kendisinden önceki صُنْدُوقًا kelimesini açıklamaktadır. Zira bu cümleyi temyizsiz

اِشْتَرَيْتُ صُنْدُوقًا = Bir sandık aldım

şeklinde söylesek, cümleden belli bir şey anlaşılmaz, kapalı kalır. İşte لَيْمُونًا kelimesi, bu kapalılığı gidermektedir. Şu halde temyiz açıklayıcılık görevi yapmaktadır. Temyizin açıkladığı kapalı kelimeye de açıklanan anlamında "mümeyyez" denir. Görüldüğü gibi bu türlerde temyiz de mümeyyezde bellidir.

İkinci misâlde

عَلِيٌّ أَكْثَرُ مِنْ أَخِيهِ مَالاً = Ali kardeşinden mal bakımından daha çoktur,

derken kapalılık tek kelimede değildir cümlededir. Cümlede olan kapalılığı temyiz olan مَالاً kelimesi açıklığa kavuşturmaktadır. Bu türlerde, temyizden önceki kapalı olan cümleye ne bakımdan, ne yönden sorusunu sormamız halinde alacağımız cevap temyizdir.

Buna göre temyizleri arasında fark olmadığı halde mümeyyezleri farklı olan iki türlü temyiz şekli vardır. Bunları birbirinden ayırdetmek için, tek kelime halinde olan temyiz, cümle halinde olan temyiz denir. Şimdi bunları ayrı ayrı görelim.

TEK KELİME HALİNDE OLAN TEMYİZ

Bu temyiz şekli ağırlık, hacim uzunluk ve sayılarda geçerlidir. Sırayla misâllerde görelim:

اِشْتَرَيْتُ قِنْطَارًا حَطَبًا = Bir kantar odun satın aldım.

شَرِبَ الْمَرِيضُ كَأْسًا لَبَنًا = Hasta bir bardak süt içti.

اِشْتَرَتِ الْمَرْأَةُ ذِرَاعًا قِمَاشًا = Kadın bir arşın kumaş satın aldı.

فِي الْمَدْرَسَةِ تِسْعُونَ تِلْمِيذًا = Okulda doksan öğrenci var, gibi.

sayıların temyizi birinci kısımda geçti.

Bunlardan ilk üçünün temyizi yukarıdaki misâllerde görüldüğü şekilde mansûb olabileceği gibi izafet veya (مِنْ) ile mecrûr da olabilir. Hatta bunların temyizleri mümeyyezden bedel yapılarak merfû'da okunabilir. Buna göre yukarıdaki misâller:

شَرِبَ الْمَرِيضُ كَأْسَ لَبَنٍ = شَرِبَ الْمَرِيضُ كَأْسًا مِنْ لَبَنٍ

اِشْتَرَتِ الْمَرْأَةُ ذِرَاعَ قِمَاشٍ = اِشْتَرَتِ الْمَرْأَةُ ذِرَاعًا مِنْ قِمَاشٍ

اِشْتَرَيْتُ قِنْطَارَ حَطَبٍ = اِشْتَرَيْتُ قِنْطَارًا مِنْ حَطَبٍ

şeklinde de okunabilmektedir.

عِنْدِي كَأْسٌ لَبَنٌ = عِنْدِي كَأْسٌ لَبَنًا şeklinde bedel yapıldığı da olur.

CÜMLE HALİNDE OLAN TEMYİZ

Bu temyizi iki kısımda müteala etmek gerekir.
1- Aslı fâil, mefûlün bih ve mübteda olanlar. Sırayla misâller:

حَصَدْنَا الأَرْضَ قَمْحًا ← حَصَدْنَا قَمْحَ الأَرْضِ

فَاضَ الإِنَاءُ مَاءً ← فَاضَ مَاءُ الإِنَاءِ

عَلِيٌّ أَكْثَرُ مِنْكَ مَالاً ← مَالُ عَلِيٍّ أَكْثَرُ مِنْ مَالِكَ gibi.

2- Doğrudan temyiz olup başka bir şeyden dönüşmeyenler. Bunlar:

كَفَى بِالْمَوْتِ وَاعِظًا = İbret alma yönünden ölüm yeter, gibi.

Birincileri daima mansûb okumak gerekirken bu türler nasbın yanı sıra مِنْ ile mecrûr da yapılabilmektedir. كَفَى بِالْمَوْتِ مِنْ وَاعِظٍ gibi.

SAYI KİNAYELERİNİN TEMYİZİ

Sayılar, açık ve kinayeli olmak üzere iki kısma ayrılır. Açık sayıların temyizinin açıklaması birinci kısımda geçti. Burada kinayeli sayılardan maksat, belirli bir miktarı göstermeyen sayılardır. Kinayeli sayılar için şu kelimeler kullanılır:

كَمْ - كَأَيِّنْ - كَأَيٍّ - كَذَا Şimdi bunlarla ilgili bilgileri gözden geçirelim.

(كَمْ) bu kelimenin iki kullanılış şekli vardır. 1- Soru edatı 2- Haberiye edatı.

Soru edatı olan كَمْ

كَمْ؟ = Kaç (tane) demektir:

كَمْ رَجُلاً سَافَرَ؟ = Kaç adam yola çıktı? gibi.

Temyizi -ki burada رَجُلاً kelimesidir devamlı müfred, mansûb olur. Bu da diğer soru edatları gibi devamlı cümle başında gelir. Kendisinden önce cer harfi veya muzaftan başka kelime gelmez:

بِكَمْ اِشْتَرَيْتَ الْكِتَابَ؟ = Kitabı kaça satın aldın?

فِى كَمْ سَاعَةٍ وَصَلْتَ الشَّامَ؟ = Şam'a kaç saatte ulaştın.

رَأْىَ كَمْ رَجُلاً أَخَذْتَ؟ = Kaç adamın görüşünü aldın? gibi.

(كَمْ) in i'rabı: Mübteda olur:

كَمْ كِتَابًا عِنْدَكَ؟ = Yanında kaç kitap var? Haber olur:

كَمْ كِتَابُكَ؟ = Kitabın kaç tanedir? Mefûl mutlak olur:

كَمْ إِحْسَانًا أَحْسَنْتَ؟ = Kaç iyilikte bulundun? Mefûl fih olur:

كَمْ يَوْمًا صُمْتَ؟ = Kaç gün oruç tuttun?

كَمْ مِيلاً سِرْتَ؟ = Kaç mil (yol) yürüdün? Mefûlün bih olur:

كَمْ جَائِزَةً نِلْتَ؟ = Kaç tane mükafat aldın? Nâkıs fiillerin haberi olur:

كَمْ كَانَ إِخْوَتُكَ؟ = Kaç kardeşin var idi? gibi.

İzafet ve cer harfleriyle mecrûr olduğunu da yukarıdaki misâllerde gördük.

Haberiye edatı olan (كَمْ). Bu كَمْ =Nice (çok) anlamına gelir.

كَمْ عَالِمٍ رَأَيْتُ! = Nice alimleri gördüm! gibi.

Bu da yukarıdaki gibi devamlı cümle başında gelir. Onda olduğu gibi bazen bunun temyizi de hazfedilebilir:

كَمْ عَصَيْتَ أَمْرِى! → كَمْ مَرَّةٍ عَصَيْتَ أَمْرِى! gibi.

Bunun temyizi müfred olabileceği gibi cemi de olabilir:

كَمْ عِلْمٍ قَرَأْتُ! → كَمْ عُلُومٍ قَرَأْتُ! gibi.

Bununla beraber müfred olması daha iyidir. Temyizin nekre, kendinisine izafet veya (مِنْ) ile mecrûr olduğunu da hatırlatalım.

كَمْ مِنْ بَلَدٍ زُرْتُ! - كَمْ بَلَدٍ زُرْتُ! gibi. Ama temyizi ile arası başka bir kelimeyle açılırsa bu durumda izafet söz konusu olmayacağından temyizi mansûb olur:

كَمْ عِنْدَكَ دِرْهَمًا = Sende çok para var, gibi.

Bu (كَمْ) in i'rabı da yukarıdaki (كَمْ) in i'rabına benzer. Bu hususta fazla bilgi edinmek isteyenler "Arap dilinde EDATLAR" kitabına müracaat edebilirler.

كَأَيِّنْ, كَأَيٍّ şeklinde de yazılır. Anlamı haberiye (كَمْ) inin aynıdır. Bunun temyizi de müfret ve (مِنْ) ile mecrûr olur:

وَكَأَيِّنْ مِنْ نَبِيٍّ قَاتَلَ مَعَهُ رِبِّيُّونَ كَثِيرٌ ... = "Peygamberlerden niceleri vardır ki onların yanında (onlarla birlikte) çok Rabbaniler savaşmıştır" gibi.

Bu edat, her yönüyle haberiye (كَمْ) ine benzer desek hatalı söz söylemiş olmayız.

كَذَا az olsun çok olsun belirsiz (müphem) sayılardan kinaye olarak kullanılabildiği gibi cümlelerden de kinaye olarak kullanılabilmektedir.

جَاءَنِي كَذَا ضَيْفًا = Bana bunca misafir geldi.

قُلْتُ كَذَا وَكَذَا حَدِيثًا = Ben bunca bunca söz söyledim, gibi.

Tek olarak kullanılabileceği gibi atıflı veya atıfsız tekrarlanarak da kullanılabilir.

İ'rabı: Fâil olur:

سَافَرَ كَذَا وَكَذَا رَجُلًا = Bunca bunca adam yola çıktı. Nâib-ü fâil olur:

أُكْرِمَ كَذَا وَكَذَا مُجْتَهِدًا = Bunca çalışkana ikramda bulunuldu.

Mefûlün bih olabilir:

أَكْرَمْتُ كَذَا وَكَذَا عَالِمًا = Bunca bunca alime ikramda bulundum.

Mefûl fih olur:

سَافَرْتُ كَذَا وَكَذَا يَوْمًا = Bunca bunca gün sefere çıktım.

سَافَرْتُ كَذَا وَكَذَا مِيلاً = Bunca bunca mil yol katettim. Mefûl mutlak olabilir:

ضَرَبْتُ اللِّصَّ كَذَا وَكَذَا ضَرْبَةً = Hırsıza bunca bunca dayak attım.

Mübteda ve haber olabilir:

عِنْدِى كَذَا وَكَذَا كِتَابًا = Bende bunca bunca kitap vardır.

اَلضُّيُوفُ كَذَا وَكَذَا رَجُلاً = Misafirler bunca bunca adamdır, gibi.

Bunun temyizi müfred ve mansûb olur. Temyizlerin tümünün nekre (belirsiz) olduğunu hatırlatalım.

İSTİSNA

İstisna konusuna girmeden önce istisna edatlarını tanıyalım. İstisna edatları:

لاَيَكُونُ - لَيْسَ - حَاشَا - عَدَا - خَلاَ - بَيْدَ - سِوَى - غَيْرُ - إِلاَّ

kelimeleridir.

Bu edatlarla kurulan cümleye istisna cümlesi denir. İstisna, bu edatlardan sonra gelen kelimeyi (müstesna) öncekilerin dışında bırakmaktır:

جَاءَ الطُّلاَّبُ إِلاَّ عَلِيًّا = Ali'den başka bütün öğrenciler geldi, gibi.

Bu konuyu daha iyi anlayabilmemiz için istisna cümlesinin unsurlarını tek tek ele almamız gereklidir. Cümlede sırayla müstesna minhü, edat, müstesna bulunur. Yukarıdaki cümlede müstesna minhü الطُّلاَّبُ istisna edatı إِلاَّ, müstesna ise عَلِيًّا kelimesidir. Devamlı müstesna edattan sonra, müstesna minhü de edattan önce gelir.

İstisna, cümlede müstesna minhü bulunup bulunmayışına müstesna ile müstesna minhünün aynı cinsten olup olmayışına göre gruplara ayrılır. Cümlede müstesna minhü varsa tam, şayet yoksa boş anlamında müfrerrağ adı verilir. Tam istisnalar müstesna ile müstesna minhü aynı cinsten iseler müttasıl, şayet ayrı iseler, münkatı'diye ikiye ayrılırlar. Konunun sonunda bu durum şematik olarak

gösterilecektir. Bununla beraber biz konuyu misâllerle izah etmeye devam edelim.

1- Tam müttasıl istisnalar

İstisnaların bu türü kendi arasında olumlu, olumsuz diye ikiye ayrılır: Tam müttasıl olumlu:

جَاءَ الطُّلاَّبُ إِلاَّ خَالِدًا = Halit'ten başka bütün öğrenciler geldiler, gibi.

Bu türlerde müstesna devamlı mansûbdur. Tam müttasıl olumsuz:

مَا جَاءَ الطُّلاَّبُ إِلاَّ خَالِدًا = Halit'ten başka bütün öğrenciler gelmediler, gibi.

Bu türlerde ise yukarıdakine benzetilerek mansûb okunabileceği gibi müstesnaya müstesna minhünün harekesi verilerek ondan bedel de yapılabilir:

مَاسَلَّمْتُ عَلَى أَحَدٍ إِلاَّ خَالِدٍ – مَا جَاءَ الطُّلاَّبُ إِلاَّ خَالِدٌ

مَا جَاءَ الطُّلاَّبُ إِلاَّ خَالِدًا gibi.

2- Tam münkatı' istisnalar

Yukarıdaki gibi bu da olumlu, olumsuz diye ikiye ayrılır:

جَاءَتِ الْمَاشِيَةُ إِلاَّ كَلْبًا olumlu, مَا جَاءَتِ الْمَاشِيَةُ إِلاَّ كَلْبًا olumsuzdur.

İstisnanın bu türlerinde müstesna ile müstesna minhü ayrı cinslerden olduğundan bunlarda bedel olma söz konusu değildir. Bundan dolayı olumlusu da olumsuzu da mansûb okunur.

3- Müferrağ istisnalar

Bu türlerde cümlenin başında olumsuzluk ifade eden bir edat bulunur. Yukarıda da işaret edildiği gibi bunlarda müstesna minhü yoktur. Bu tür istisna cümlelerinde müstesnanın harekesine gelince, edat yokmuş gibi hareket edilir. Edattan önceki kelimenin ihtiyacına göre müstesna hareke alır. Meselâ: Edattan önceki kelimenin fâile ihtiyacı varsa müstesna merfû' sayet mefûle ihtiyacı varsa mansûb okunur. Misâllerle izah edelim:

مَا أَتَى إِلاَّ خَالِدٌ = "Sadece Halit geldi" de fâil olduğu için merfû;

مَا رَأَيْتُ فِي الصَّفِّ إِلاَّ خَالِدًا = "Sınıfta yalnız Halit'i gördüm" de mefûlün bih olduğu için mansûb,

مَا عُوقِبَ إِلاَّ الْمُجْرِمُ = "Yalnız suçlu cezalandırıldı" da nâib-ü fâil olduğu için merfû';

مَا أَنْتَ إِلاَّ طَالِبٌ = "Sen sadece bir öğrencisin" de أَنْتَ nin haberi olduğu için merfûdur.

İstisna edatlarının anlamı:....den başka, sadece, yalnız, hariç, ancak, müstesna v.b.kelimelerdir. Yerine göre bu kelimelerden biriyle Türkçeleştirilebilir. Müferrağ istisnalarda iki olumsuz bulunduğundan belağat yönü göz önünde bulundurulmaksızın iki olumsuz bir olumlu yapar kaidesine göre cümleye olumlu mânâ da verilebilir:

مَا أَنْتَ إِلاَّ فَلاَّحٌ = Sen bir çiftçisin, gibi.

İSTİSNA EDATLARI

Yukarıda verdiğimiz istisna edatları arasında bazı farklılıklar vardır. Bu, daha çok müstesna ile ilgilidir. Şimdi bunları birer birer ele alarak incelemeye çalışalım.

إِلاَّ bazan cümleler arasında hasr edatı olarak bulunabilir. Bu durumda cümleye sadece anlamıyla katkıda bulunur. Hareke etkisi yoktur:

مَاتَرَكَ قَوْمٌ الْجِهَادَ إِلاَّ أَذَلَّهُمُ اللّهُ = Cihadı bırakıp da Cenab-ı Allah'ın perişan etmediği bir millet yoktur.

مَا أَتَيْتُهُ إِلاَّ أَتَانِي = Ben ona gelip de o bana gelmemezlik etmez.

أَقْسَمْتُ عَلَيْكَ إِلاَّ فَعَلْتَهُ = Yemin ettim yapmamazlık etme.

مَاتَرَكْنَا كِتَابًا إِلاَّ قَرَأْنَاهُ = Okumadık kitap bırakmadık gibi.

غَيْرُ genellikle muzaf olarak kullanılan bu kelime, kendisinden sonraki isme yani müstesnaya muzaf oldğundan müstesna, muzaf ileyh olarak devamlı mecrûrdur. İstisna kaidelerine göre غَيْرُ den

sonraki müstesnanın alması gereken harekeyi müstesna muzaf ileyh olacağından غَيْرُ ye verir. Bu bakımdan غَيْرُ ile سِوَى arasında fark yoktur. Ancak سِوَى nın sonu elif-i maksûre olduğu için onun sonunda hareke belli olmaz. إِلاَّ yı örnek alarak her ikisinin hareke durumunu misâllerde görelim:

جَاءَ الطُّلاَّبُ إِلاَّ خَالِدًا = Halit'ten başka bütün öğrenciler geldiler.

Bu istisna cümlesinde müstesna olan خَالِدًا mansûbtur. Aynı misâlde إِلاَّ nın yerine غَيْرُ yü kullanalım. جَاءَ الطُّلاَّبُ غَيْرَ خَالِدٍ Görüyoruz ki birinci cümlede mansûb okunan خَالِدًا nin harekesini غَيْرُ ye verdik. خَالِدًا de muzaf ileyh olacağından son harfinin harekesini kesre yaptık. Böylece ikinci cümledeki istisna şekli ortaya çıkmış oldu. İstisna kaidelerine göre diğer istisna şekillerinde de durum böyledir. Misâller de görelim:

مَا جَاءَ الطُّلاَّبُ إِلاَّ خَالِدٌ ← مَا جَاءَ الطُّلاَّبُ غَيْرُ خَالِدٍ

خَلاَ – عَدَا – حَاشَا bu üçü cer harfi olarak kullanıldıkları zaman müstesna mecrûr olur:

قَامَ الطُّلاَّبُ خَلاَ خَالِدٍ = Halit'ten başka bütün öğrenciler kalktılar, gibi.

Bazen de bunlardan sonraki isim mansûb okunabilir. Bu durumda bu edatlar fiil kabul edilir. Müstesna da bunların mefûlün bihidir: قَرَأْتُ الْكُتُبَ خَلاَ كِتَابًا gibi.

Ancak bunlardan önce adına mastariye (مَا) sı denen bir harf gelmesi halinde bu edatların, fiil olması kesinleşir. Zira bu (مَا) harflerden önce gelmez. Bu kelimelerin isim veya fiil kabul edilmesi müstesnanın harekesi yönündendir. değilse anlamları her hal-ü kârda aynıdır.

بَيْدَ bu kelimenin son harfi devamlı istisna üzere mansûbdur. Kendisinden sonra devamlı أَنَّ ile başlayan bir isim cümlesi bulunur. بَيْدَ muzaf bu isim cümlesinin yeri de muzaf ileyhtir. Misallerde görelim:

عَلِيٌّ كَثِيرُ الْمَالِ بَيْدَ أَنَّهُ بَخِيلٌ = Ali'nin malı çoktur. Şu kadar var ki cimridir, gibi.

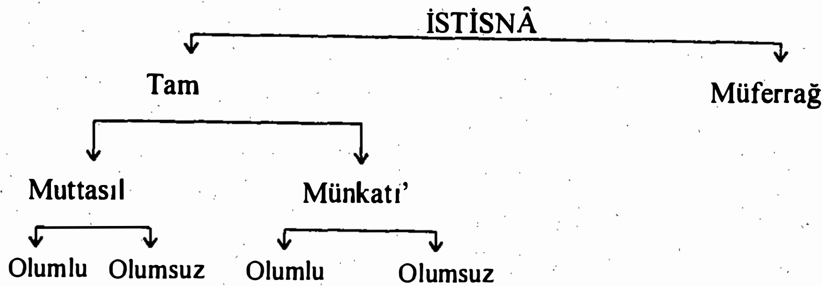
غَيْرَ أَنَّهُ – إِلاَّ أَنَّهُ – بَيْدَ أَنَّهُ = Ne var ki şu kadar var ki ama, ancak yalnız v.s. anlamları ifade ederler.

لَيْسَ – يَكُونُ bu ikisi nâkıs fiillerden olduklarından bunlardan sonraki müstesna haberleri olarak mansûbdur:

جَاءَ الطُّلاَّبُ لَيْسَ عَلِيًّا – جَاءَ الطُّلاَّبُ لاَيَكُونُ عَلِيًّا = Ali'den başka bütün öğrenciler geldiler, gibi.

لاَيَكُونُ nün bu şeklinden başka diğer çekimleri istisna edatı olarak kullanılmaz. İstisna konusu "Arap Dilinde EDATLAR" kitabından kısaltılarak alınmıştır.

Şema 7

MÜNÂDÂ

Münâdâ, nida edatlarından biriyle yanımıza gelmesi için çağrılan açık isimdir:

يَا رَجُلُ! = Ey adam! gibi.

Nidâ edatları: يَـا – أَيَا – هَيَا – أَيْ – أَ – آ ve وَا dır. Bu edatlar, cümlede devamlı gizli olarak bulunan أُنَادِي fiilinin yerini tutar.

أُنَادِي عَبْدَ اللّٰهِ → يَا عَبْدَ اللّٰهِ gibi.

Görüldüğü gibi münâdâ bu fiilin mefûlüdür. Bundan dolayı münâdalar, -mebni olmaları dışında mansûbdurlar. Mebni olanları bile yerleri itibariyle (mahallen) mansûb sayılırlar.

NİDÂ EDATLARININ KULLANILIŞI

Yukarıda nidâ edatları gösterildi. Bunlardan (أَ) yakındakiler, (وَا) ağıt için kullanılır. Diğerleri de uzaktakileri çağırmak içindir.

Bu harflere nidâ (çağırma) edatı, bunlarla kurulan cümleye nidâ cümlesi, çağrılan isme, münâda denir.

NİDÂNIN ÇEŞİTLERİ

Dört çeşit nidâ vardır

1- Davet (çağrısı) nidâsı

Bu nidâ şekliyle her hangi bir şahsın yanımıza gelmesini sağlamak için yukarıdaki edatlardan biriyle gelmesi istenilen şahıs çağrılır. Bu, nidânın normal şeklidir:

يَا عَلِيُّ! = Ey Ali! gibi.

2- İstiğâse (imdat) nidâsı

Nidânın bu türü, imdat (yardım) istemek için yapılır. Bundan dolayı bu tür nidâlara imdat (istiğase) nidâsı denmiştir. Bu nidâ şeklinde çağıran kişiye müsteğis çağrılana Müsteğas minhü, felaket içinde bulunup da yardıma muhtaç oluna ise, müsteğas lehü denir.

يَا لَعَلِيٍّ لِخَالِدٍ! = Ey Ali! Halit'in imdadını yetiş! gibi.

Bu misâlde de açıkça görüldüğü gibi Ali, Halit'in imdadına çağırılıyor. Her ikisinden önce de lâm gelmiştir. Ancak birincisinin harekesi fetha ikincinin ki ise kesredir. Birinci lâm zait kabul edilmektedir.

Nidâ müstağas lühünün aleyhinde ise, lâm yerine (مِنْ) kullanılır.

يَا لَلّٰهِ مِنَ الظَّالِمِينَ = Ey Allah'ım! Zalimlerin elinden imdat! gibi.

Bazen imdada çağrılan ismin başından lâm atılarak yerine kelimenin sonuna bir elif getirilir: يَاخَالِدَا لِعَلِيٍّ! gibi. Bunun yanı sıra يَاخَالِدَاه لِعَلِيٍّ! şeklinde eliften sonra bir de (ه) getirildiği olur. Bununla beraber يَاخَالِدَ لِعَلِيٍّ! şeklinde söz konusu harflersiz de söylenebilir.

3- Taaccüb (hayret) nidâsı

Hayret nidâsı her hangi bir şeyin büyüklüğünden küçüklüğünden çokluğundan azlığından v.s. duyulan hayret sonucu yapılan nidâdır. Bu nidâ şeklinde de genellikle (يَا) kullanılır:

يَا لَلْمَاءِ! = Aman ne su!

يَا لَلْبَحْرِ! = Aman ne deniz! gibi.

Görüldüğü gibi imdat nidâsında olduğu gibi bundan önce de zait bir lâm bulunuyor. Bundan da lâm atılarak elif getirilebilir:

يَا لَلْبَحْرِ! – يَا بَحْرَا! = Ama ne deniz!

يَالَلْوَلَدِ – يَا وَلَدَا = Ama ne çocuk! gibi.

4- Nüdbe nidâsı

Bu nidâ şekli bir çeşit acıma, acınma, ağıt ve döğünme nidâsıdır. Bu nidâ şekli içinde bulunduğu felaketten dolayı başkasına yapılabileceği gibi duyulan acılardan dolayı insan kendisi için de söyleyebilir:

وَا حُسَيْنُ! = Vah yazık oldu Hüseyin'e!

وَا ضِرْسِي! = Ah dişim! gibi.

Bazan acınan isme bir elif veya elifle birlikte bir de (ه) ilave edildiği olur: وَاحُسَيْنَاهْ! – وَا حُسَيْنَا! gibi. (وَا) dan sonraki isme mendûp denir. (وَا) dan sonraki ismin yani mendûbun, belirli (ma'rife) olması gerektiğini hatırlatırız. Zira bilmeyen, tanınmayan bir şeyden acı duyulmaz.

MÜNÂDÂ'NIN İ'RABI

Münâdâlar mebni ve mu'rab olmak üzere ikiye ayrılırlar.

1-Mu'rab olanlar

Mu'rab olanlar, muzaf, şibh muzaf ve nekre-i gayri maksûdelerdir.

a) Muzaflar, يَا عِبَادَاللّٰهِ! – يَا رَسُولَ اللّٰهِ – يَا عَبْدَاللّٰهِ! gibi.

b) Şibh muzaflar, Şibh muzaflar, mânâlarının kendilerinden sonraki bir kelimeyle tamamlandığı bu bakımdan muzaflara benzedikleri ancak aralarındaki ilişkinin muzaf-muzaf ileyh kadar kuvvetli olmadığı için muzafa benzer anlamında şibh muzaflar denilmiştir:

يَا طَالِعًا جَبَلاً! = Ey dağa çıkan!

يَا سَاعِيًا فِي الْخَيْرِ! = Ey hayırlı işlerde koşan!

يَا جَمِيلاً فِعْلُهُ! = Ey işi güzel olan! gibi.

c) Nekre-i gayri maksûdeler. Görünmeyen, tanınmayan birine yapılan nidâlardır. Nidânın bu türü muayyen bir hedef olmaksızın

rasgele yapılan nidâlardır. Bir âmânın tanımadığı birini yardıma çağırması gibi.

يَا رَجُلاً كَرِيمًا خُذْ بِيَدِى! = Ey cömert adam elimden tut! gibi.

2- Mebni olanlar

Bunlar, müfred alemler ve nekre-i maksudeledir.

a) Müfred alemler. Bilindiği gibi alem, özel isim demektir. Burada müfretten maksat muzaf veya şibh muzaf olmayan demektir. Yani münâdâ ister müfred ister tesniye veya cemi olsun müfret kabul edilir. Münâdâların bu türü fâil olmaları halinde alacakları hareke ne ise münâda oldukları zaman bu harekeyle mebni olurlar:

قَدِمَ الْمُسْلِمُونَ. → يَامُسْلِمُونَ   قَدِمَتْ مُسْلِمَاتٌ. → يَامُسْلِمَاتُ

جَاءَ عَلِيٌّ → يَاعَلِيُّ gibi.   نَجَحَ الطَّالِبَانِ. → يَاطَالِبَانِ

b) Nekre-i maksudeler. tanınmayan fakat görülebilen, yakınımızda olanlar demektir. Yukarıdaki nekre-i gayri maksûdelerin aksine bunlar mebnidirler:

جَاءَ رَجُلٌ → يَارَجُلُ gibi.   جَاءَتِ امْرَأَةٌ. → يَاامْرَأَةُ

Nida edatlarının Türkçe karşılıkları A, E. Ey, Ay, be, bre, hu, hey ünlemleridir. Bununla beraber yerine göre çağrılan ismin sonuna konan bir ünlem (!) işareti ile de yetinilebilir.

يَا عَلِيُّ = Ali! gibi.

MÜNÂDÂ HAKKINDA GENEL BİLGİLER

Münâda (الْ) almış bir isimse doğrudan çağrılamaz. Edatla münâda arasına müzekkerlerde أَيُّهَا müenneslerde أَيَّتُهَا getirilir: يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ! - يَـا أَيُّهَـا الرَّجُـلُ! gibi. Bunların yanısıra يَا هَذَا الرَّجُلُ! şeklinde işaret ismi de kullanıldığı olur.

Burada أَيٌّ – أَيَّـةٌ – هَـذَا münadadır ve mebnidir. (هَا) ise tenbih edatıdır. Bunlardan sonraki isim camid ise atf-ı beyan, müştak ise sıfattır:

يَا أَيُّهَا الْعَالِمُ!- يَا أَيُّهَا الرَّجُلُ! gibi.

Lafza-i celale اَللّٰهُ yalnız (يَا) ile çağrılır. Diğer nidâ edatlarından biriyle çağrılmaz: يَا اَللّٰهُ! gibi. Bazan söz konusu (يَا) hazfedilerek onun yerine ismin sonuna şeddeli bir (م) getirilir: اَللّٰهُمَّ = يَا اَللّٰهُ gibi.

Münâdâ mütekellim (ya)sına muzafsa, muzafın son harfinin sahih olması halinde beş şekilde okunabilir.

1- Mütekellim (ya)sı atılır,(ya)dan önceki harfin kesresi (ya)nın atıldığını belirtmek için bırakılır ki bu tür münâdâlarda çoğunlukla uygulanan işlem budur:

يَا سَيِّدِ! ← يَاسَيِّدِى! gibi.

2- Söz konusu (ya) sâkin veya fethalı olarak bırakılabilir:

يَا سَيِّدِىَ! ← يَاسَيِّدِى! gibi.

3- Bu harf elife, önceki harfin kesresi de fethaya dönüştürülebilir:

يَا سَيِّدَا! gibi.

4- Söz konusu elif hazfedilebilir:

يَا سَيِّدَ! ← يَا سَيِّدَا! gibi.

5- Mütekellim (ya)sından sonra bir elif getirildiği olur:

يَا عَبْدِيَا! ← يَاعَبْدِى! gibi.

Münâda mütekellim (ya)sına muzaf olur, sonu da illetli harf ise o takdirde (ya) hazfedilemeyeceği gibi harekesi de fethadır: يَاقَاضِيَّ! - يَامَوْلَاىَ! gibi. Zira bu durumda (ya)nın sâkin olması, iki sâkinin birleşmesi demektir.

Münâdâ, mütekellim (ya)sına muzaf olan أَبٌ - أُمٌّ kelimeleri olması halinde yukarıda izahı geçen, sonu sâhih harf olan isim gibidir. Ondan fazla olarak bu ikisinde (ya) (ta)ya dönüştürülebilir. Bu (ta)nın harekesi de kesre veya fetha olabilir. Söz konusu (ta)dan sonra bir elif getirildiği de olur:

يَاأُمِّى ← يَاأُمَّتَا! - يَاأُمَّتِ! يَاأَبِى! ← يَاأَبَتَا! - يَاأَبَتِ! gibi.

Eliften sonra bir de (ه) getirildiği olur: يَاأَبَتَاهْ – يَاأُمَّتَاهْ gibi.

Yukarıda anlatılanlar manevi izafet için geçerlidir. Muzafların ism-i fâil, ism-i mefûl veya sıfat müşebbehe olması halinde -ki buna lafzi izafet denir (ya)nın hazfi söz konusu değildir. Bunlarda (ya) harekesi sâkin veya fetha olarak kalır, hazfedilemez:

يَامُكْرِمِي! ← يَامُكْرِمِيَ! gibi.

Nidâ edatlarından yalnız (يَا) dan sonra münâdâ hazfedilebilir:

يَاقَوْمِي لَيْتَنِي كُنْتُ عَالِمًا! – يَالَيْتَنِي كُنْتُ عَالِمًا! = Ey kavmim! Keşke ben bilgin olsaydım, gibi. Mahzûf olan münâda cümlenin gereğine göre takdir edilir.

MÜNÂDÂNIN SIFATI VE ONA ATFEDİLEN KELİMENİN DURUMU

1- Münâdânın sıfatı (اَلْ) siz muzaf olması halinde mansûp olması gerekir:

يَامُحَمَّدُ رَسُولَ اللّٰهِ! gibi.

2- Münâdanın sıfatı (اَلْ) li muzaf veya muzaf olmaksızın (اَلْ) almış bir kelime olması halinde münâdânın görünürdeki harekesi nazar-i itibara alınarak merfû' okunabileceği gibi mahalli (yeri) göz önünde bulundurularak mansûb da okunabilir:

يَاعَلِيُّ الْكَرِيمَ – يَاعَلِيُّ الْكَرِيمَ الْأَبِ gibi.

3- Münâdânın bedeli müstekil münâdâ hükmündedir. Yani bedel olan kelime, münâdâ olması halinde yukarıda verilen kaideler ışığında nasıl bir hareke alması gerekiyorsa, bedel olduğu zaman da aynı harekeyi alır:

يَا عُمَرُ أَبَا حَفْصٍ! – يَا أَبَابَكْرٍ عَبْدَ اللّٰهِ gibi.

(اَلْ) almayan matufların durumu da böyledir:

يَا مُحَمَّدُ وَعَلِيُّ! – يَاعَبْدَ اللّٰهِ وَخَالِدُ! gibi.

4- Münâdânın te'kidi, atf-ı beyanı ve (الْ) almış matûfu olan kelimelerin hareke durumu yukarıda izahı geçen sıfatın durumuna benzer. Sırayla misâller:

يَا سِيبَوَيْهُ وَالْخَلِيلُ ! – يَا فَتَى أَحْمَدُ ! – يَا عُثْمَانِيُّونَ أَجْمَعُونَ أَجْمَعِينَ!

gibi.

TERHİM (KISALTMA)

Bazan münâdânın söylenmesinde kolaylık olsun düşüncesiyle son harfi atılır. Bu işleme terhim denir. Bu durum, son harfi yuvarlak (ta) olan veya üç harften fazla harfe sahip olan isimlerde söz konusudur:

فَاطِمَةُ ← يَافَاطِمُ جَعْفَرُ! ← يَاجَعْفُ gibi. Bazı durumlarda birden fazla harfin atıldığı olur: صَاحِبِي ← يَاصَاحِ gibi. İstiğase ve nüdbe nidâlarında bu durum söz konusu değildir.

Son olarak bazan nidâ edatının hazfedildiğini hatırlatırız:

يُوسُفُ! لِمَاذَا نَقَضْتَ الْعَهْدَ؟ = Yusuf! ahdini niçin bozdun?

أَيُّهَا الْكَرِيمُ! جُدْ عَلَيَّ = Ey cömert kişi! Bana kerem et, gibi

TAHZİR

Tahzir, uyarma, sakındırma demektir. Burada ise tahzir ani bir tehlikeyle karşı karşıya olan birini bu tehlikeden sakındırmak için yapılan uyarı demektir. Daha doğrusu bu gaye için kurulan cümle çeşitleridir.

Şu halde konumuz, ani bir tehlike veya istenmeyen bir durumla karşı karşıya olan birini bu durumdan haberdar etmek, onu uyarmak için kullanılan cümle şekilleridir. Bu gibi durumlarda yeterli zaman olmadığı veya fazla zaman kaybedilmeden durumun muhabata bildirilmesi gerektiğinden genellikle yalnız muhatapla ilgili bir kelime ve tehlikenin kaynağı söylenir. Bununla muhatabın tehlikeye karşı

tedbir alması istenir. Cümlede, cümlenin durumuna göre bulunması gereken sakın, çekin, korun, kaç, dikkat et v.s gibi fiiller söylenmez:

إِيَّاكَ مِنَ الْكَذِبِ = Kendini yalandan (sakın) gibi,

Aynı durum dilimizde de söz konusudur. Meselâ: Yakınında yılan bulunup da bundan haberi olmayan birine bu durumu haber vermek için "yılan yılan! yılana yılana!" der "yılan var yılan! yılana bak yılana!" demeyiz. Bunun sebebi de tehlikeyi bir an önce muhatabamıza en kestirme yoldan haber vermek, cümleyi uzatarak gereksiz yere zaman kaybetmemektir.

Bu gaye için kurulan cümle şekilleri

1- Tehlike takrarlanarak söylenir. Meselâ: Arabaya veya duvara çarpmak üzere olan birine,

اَلسَّيَّارَةَ السَّيَّارَةَ = Arabaya, arabaya!

اَلْجِدَارَ اَلْجِدَارَ = Duvara, duvara! deriz.

Bu kelimelerin ikincileri te'kittir. Bunları gizli bir fiil nasbetmektedir. Bu fiil yukarıda da işaret ettiğimiz gibi duruma göre;

قِ = Sakın,

بَاعِدْ = Uzaklaş,

اِنْتَبِهْ = Dikkat et v.s şeklinde takdir edilir.

2- إِيَّاكَ ve çekimi ile kurulan cümle

a) إِيَّاكَ den sonra sakınılması gereken kelime getirilir. Arada atıf edatı (و) olabileceği gibi olmayabilir de:

إِيَّاكَ الْكَذِبَ – إِيَّاكَ وَالْكَذِبَ = Yalandan sakın. Sen sen ol yalan söyleme, gibi.

b) Zamir ile sakınılması gereken kelime arasına (أَنْ) li muzâri' getirilebilir:

إِيَّاكُمْ أَنْ تَفْعَلُوا الشَّرَّ = Kötülük yapmayın, gibi.

c) Zamir ile kelime arasına (مِنْ) getirilebilir:

إِيَّاكُمْ مِنَ الْخِيَانَةِ = Hainlikten sakının, gibi.

3- Muhatap, (ikinci şahıs) zamirine muzaf olan bir kelimeden sonra atıf edatı (و) ile, sakınılması gereken kelime söylenir:

رَأْسَكَ وَالْجِدَارَ = Kafanı duvara çarpma, gibi.

Görüldüğü gibi tahzir adını verdiğimiz bu cümle türleri fiilleri gizli olan mefûllerdir.

Yukarıdaki tahzir cümlelerinin tümünde fiillerin gizli kalması gereklidir. Sakınılması gereken kelime tek olarak söylenirse o takdirde fiilin gizli veya açık olmasında bir sakınca yoktur.

إِحْذَرِ الأَسَدَ - اَلأَسَدَ = Arslandan sakın, gibi.

إِيَّاكَ ve çekiminden sonra (أَنْ) li muzârî' gelirse zamir ile fiil arasında gizli bir مِنْ bulunur:

إِيَّاكَ مِنْ أَنْ تَكْذِبَ - إِيَّاكَ أَنْ تَكْذِبَ = Yalan söylemekten sakın, gibi.

İĞRA

İğra yukarıdaki tahzirin aksine teşvik etmek demektir. Burada ise arzu edilen bir şeyi, muhatabın yapmasını istemek ve onu teşvik etmek demektir. İğranın cümle şekilleri, tahzirin cümle şekillerinin aynıdır. Ancak bunda إِيَّاكَ ve çekimi kullanılmaz. Bunun fiili,

إِلْزَمْ = Ayrılma, sarıl şeklindedir:

أَخَاكَ أَخَاكَ = Kardeşine kardeşine (sarıl)

أَخَاكَ وَالإِحْسَانَ إِلَيْهِ = Kardeşine iyilikten ayrılma, gibi.

İHTİSAS

İhtisas, çok az kullanılan bir cümle şeklidir. Fiili gizli olan mefûllerden olduğu için buraya alınmıştır.

İhtisas övünme, cümleye açıklık getirme veya tevazu belirtmek için kullanılır.

CÜMLENİN KURULUŞU

Bu cümle أنا – نَحْنُ veya muhatap zamirleri (2.şahıs) أَنْتَ – أَنْتُمْ ile başlar. Açık isim veya gaib (3. şahıs) zamirleri ile başlamaz. Yani bu cümle şeklinde kişi ya kendisinden, kendisi ile birlikte başkalrından veya karşısındakilerden söz eder.

Yukarıda sözü edilen zamirlerin birinden sonra belirli (marife) mansûb bir isim gelir. Zamir mübtedadır. İsim ise mansûb olmasından dolayı, haber olmasına imkân yoktur. Mübtedanın haberi bu isimden sonra gelir. Zamirden sonra gelen bu isim,

أَخَصُّ = Özellikle belirtiyorum veya

أَعْنِى = Kasdediyorum

fiillerinden birinin mefûlüdür. Daima gizli olan bu fiil ile mefûlünden meydana gelen ve mübteda ile haber arasında parantez içi cümle olarak yer alan bu cümlenin, cümle olarak i'rabı haldir. Şu halde ihtisas cümlesi, mübteda olan zamir ihtisas adı verilen ma'rife mansûb isim -ki bu isme mahsûs da denir + haberdir.

نَحْنُ – التُّرْكَ – أَشْجَعُ النَّاسِ = Biz Türkler insanların en cesaretlisiyiz,gibi. Bu cümlede نَحْنُ mübteda, التُّرْكَ gizli olan أَعْنِى veya أَخَصُّ fiilinin mefûlü أَشْجَعُ haber muzaf النَّاسِ muzaf ileyhtir. Bu cümleye biraz daha açıklık getirelim. Ben, نَحْنُ = Biz derken bununla kimi kastettiğim belli değildir. Türkler derken "biz" kelimesinden kimi kastettiğimi belirtmiş oldum. Böylece cümleye açıklık getirmiş oluyorum. Cümlenin övünmek kastiyle söylendiği bellidir. Bu cümleye yukarıdaki izahlar ışığında Biz -biz derken Türkleri kastediyorum- insanların en cesaretlisiyiz. Türkler olarak biz, insanların en cesaretlisiyiz şeklinde mânâ verirsek daha iyi anlamış oluruz.

نَحْنُ - اَلْمُسْلِمِينَ - أَفْضَلَ النَّاسِ = Biz müslümanlar insanların en faziletlisiyiz de öyledir.

أَنَا - اَلْعَاجِزَ - رَجُلٌ فَقِيرٌ = Ben acizane yoksul bir adamım. Bu cümle de tevazu kastiyle söylenmiştir.

İhtisas veya mahsûs adı verilen isim

1- (اَلْ) li olması gerekir: نَحْنُ - اَلتُّرْكَ - نُقْرِى الضُّيُوفَ gibi.

2- (اَلْ) li olana muzaf olması gerekir:

نَحْنُ - مَعْشَرَ الْأَنْبِيَاءِ - لَانُورَثُ مَاتَرَكْنَاهُ صَدَقَةٌ gibi.

3- Bu iki şekil dışında belirli bir isim olması gerekir:

نَحْنُ بَنِى ضَبَّةَ أَصْحَابُ الْجَمَلِ gibi.

Görüldüğü gibi konumuz olan bu ismin her hangi bir şekilde belirli olması gerekmektedir.

Bir de münâdâ bahsinde görülen أَيُّهَا - أَيَّتُهَا kelimeleriyle kurulan ihtisas cümlesi vardır, ki kuruluş bakımından yukarıdakilerden farklıdır:

أَنَا أَفْعَلُ الْخَيْرَ أَيُّهَا الرَّجُلُ! = Ben hayırlar yaparım ey adam! gibi.

Bu cümlede mahsûs veya ihtisas görevi yapan أَيُّهَا الرَّجُلُ! münâdâ şeklinde kullanılmaştır. أَيُّهَا zamme üzere mebni olduğu halde أَخُصُّ fiilin mahallen mansûb mefûlü durumundadır. أَيُّهَا dan sonra gelen (اَلْ) li isim, أَيُّهَا nın sıfatı veya bedelidir. Bu cümle "Ben hayırlar yaparım ey adam" derken adam kendi kendine hitap etmektedir, başka birine değil.

İŞTİĞAL

Daha önce, fiil cümlesinde önce fiil, sonra fâil daha sonra da mefûlün geldiğini gördük. Bazı durumlarda bu tertibin bozulduğunu

mefûlün fiilden önce geldiğini de görmüştük. Konumuz olan iştiğal, mefûlün, fiilden önce gelmesi, fiilin bu mefûle dönen zamiri mefûl olarak nasbetmesi haline denir. Başka bir ifadeyle iştiğal. fiilden önce fiilin mefûlü olması gereken bir ismin geçmesi, fiilin bu isme dönen zamiri veya bu ismin zamirine muzaf olan bir ismi mefûl olarak nasbetmesi yani, bunlardan biriyle fiilin meşgul olması yüzünden önceki ismi nasbedememesi haline denir:

الْكِتَابُ قَرَأْتُهُ – اَلْمُعَلِّمُ أَطَعْتُ أَمْرَهُ gibi. الْكِتَابُ قَرَأْتُهُ cümlesini

اَلْكِتَابَ قَرَأْتُ şeklinde zamirsiz söylersek الْكِتَابَ kelimesi قَرَأَ fiilinin mefûlüdür. Bunda iştiğal söz konusu değildir. الْكِتَابُ قَرَأْتُهُ şeklinde zamirli olarak söylersek zamir, fiilin mefûlüdür. Fiil bu zamirle meşgul olduğu için الْكِتَابُ kelimesini mefûl olarak nasbedemez. İşte iştiğal bu tür cümlelerde söz konusudur.

Bu cümlede الْكِتَابُ ve onun durumunda olan isimler mübteda olarak merfû okunabileceği gibi mefûl olarak mansûb da okunabilmektedir. Bu durum aşağıda izah edilecektir. mübteda kabul edildiği zaman kendisinden sonraki cümle haber olur. Mefûl olarak mansûb okunduğu zaman kendisini nasbeden fiil, görünürde olan sonraki fiil değildir. Zira bu fiilin, aynı zamanda hem kendisinden sonraki zamiri veya ismi hem önceki ismi nasbetmesi düşünülemez. Bu durumda الْكِتَابُ kelimesini ve aynı durumda olan kelimeleri devamlı gizli olması, açığa çıkarılmaması gereken sonraki fiilin aynı veya benzeri bir fiil nasbetmektedir. Sonraki fiil gizli olan bu fiili tefsir etmekte yani açıklamaktadır:

قَرَأْتُ الْكِتَابَ قَرَأْتُهُ gibi.

Görüldüğü gibi başka bir fiil takdir etme yoluna gitmektense bu ismi yani, burada الْكِتَابُ kelimesini mübteda olarak merfû' okumak daha iyi görünmektedir. Ancak bu durum, iştiğal cümlelerinde her zaman geçerli olmayabilir. Aşağıda iştiğal bahsine konu olan bu ismin yukarıdaki misâllerde الْكِتَابُ – اَلْمُعَلِّمُ kelimeleri ne zaman merfû' ne zaman mansûb okunabileceği üzerinde duracağız.

İŞTİĞAL BAHSİNE KONU OLAN İSMİN MEFÛL OLARAK MANSÛB OKUNDUĞU YERLER

Yukarıda konumuz olan isimden önce fiil takdir etme yoluna gidilirse ismin bu fiilin mefûlü olarak mansûb okunacağına işaret ettik. Bu isimden önce devamlı fiille kullanılan yani, kendilerinden sonra daima fiil gelen edatlardan sonra gelmesi halinde isim mansûb okunur. Zira konumuz olan isimle edat arasında fiil var demektir. Bu edatlar:

1- Şart, teşvik, hemze dışında soru edatları. Sırayla misâller:

إِنْ عَلِيًّا لَقِيْتَهُ فَسَلِّمْ عَلَيْهِ = Ali'ye raslarsan ona selam ver.

هَلَّا الْخَيْرَ فَعَلْتَهُ = Hayırlı işler yapaydın.

هَلْ خَالِدًا أَكْرَمْتَهُ؟ = Halit'e ikram ettin mi? gibi. Bu edatlar isimden önce gelmediğine göre isimle aralarında fiil var demektir. Bu fiil de sonraki fiilin aynısıdır.

2- Beş yerde de konumuz olan ismin mansûb okunması tercih edilir.

a) İsimden sonra emir gelmesi halinde:

خَالِدًا أَكْرِمْهُ = Halit'e ikramda bulun, .

عَلِيًّا لِيُكْرِمْ سَعِيدٌ = Ali'ye Said ikram etsin, gibi.

b) İsimden sonra nehi gelmesi halinde:

الْكَرِيمَ لَاتُهِنْهُ = Saygı değer birini hor görme, gibi.

c) İsimden sonra dua veya beddua anlamı ifade eden bir fiil gelmesi halinde:

سَلِيمًا غَفَرَ اللّٰهُ لَهُ = Selim'i Allah bağışlasın.

خَالِدًا هَدَاهُ اللّٰهُ = Halit'i Allah hidayete erdirsin, gibi. Mâzi de olsa dua veya beddua anlamı ifade eden fiillere emir anlamı verildiğini yerinde söyledik.

Görüldüğü gibi bu kısımda isimden sonraki kısım dilek kipidir. İsmin merfû' okunması halinde dilek kiplerinin haber olması gerekecektir. Dilek kiplerinin haber olmasının çok nadir olduğunu

mübteda-haber bahsinde söyledik. Onun için bu durumlarda ismin mefûl olarak mansûb okunması tercih edilmektedir.

d) İsmin, soru edatı hemzeden sonra gelmesi halinde:

أَبَشَرًا مِنَّا وَاحِدًا نَتَّبِعُهُ؟ = "Kendi aramızdan bir insana mı uyacağız?" gibi. Hemzeden sonra genellikle fiil gelmektedir. Onun için ismin mansûb okunması tercih edilmektedir.

3- İsmin mansûb soruya cevap olarak gelmesi halinde:

مَنْ أَكْرَمْتَ؟ = Kime ikram ettin?

عَلِيًّا أَكْرَمْتُهُ = Ali'ye ikram ettim, gibi.

Üç yerde de ismin mübteda olarak merfû okunması gerekir.

1- Müfacee edatı إذَا dan sonra gelmesi halinde:

خَرَجْتُ فَإِذَا الْجَوُّ يَمْلَؤُهُ الضَّبَابُ! = Çıktım bir de ne göreyim sis bütün havayı kaplamış! gibi.

Zira bu edattan sonra gelen isim devamlı mübtedadır.

2- (و)u haliyeden sonra gelmesi halinde:

سَافَرْتُ وَالْفَرَسُ يَرْكَبُهُ أَخُوكَ = Kardeşin ata binerken ben yola çıktım, gibi.

3- Soru, şart, teşvik edatları nefi edatı (مَا) lam-ı ibtidaiye, taaccüb (مَا) sı haberiye (كَمْ) i ve fiile benzeyen edatlardan önce gelmesi halinde. Sırayla misâller:

عَلِيٌّ هَلْ أَكْرَمْتَهُ؟ = Ali, ona ikram ettin mi?

عَلِيٌّ إِنْ لَقِيتَهُ فَأَكْرِمْهُ = Ali, ona raslarsan ikramda bulun.

خَالِدٌ هَلَّا دَعَوْتَهُ = Halit, onu davet etseydin ya,

اَلشَّرُّ مَافَعَلْتُهُ = Şer, onu işlemedim.

اَلْخَيْرُ لَأَنَا أَفْعَلُهُ = Hayır, onu işliyorum.

اَلْخُلُقُ الْحَسَنُ مَا أَطْيَبَهُ! = İyi ahlâk o ne hoştur!

عَلِيٌّ كَمْ أَكْرَمْتَهُ = Ali, ona ne kadar ikramda bulunmuşsundur!

خَالِدٌ إِنِّي أُحِبُّهُ = Halit, ben onu severim, gibi.

Söz konusu isim bütün bu yerlerde mübtedadır. Sonraki cümle de haberdir. Bu yerlerde söz konusu isimden önce fiil takdir ederek mansûb okumak doğru değildir. Zira bu edatlardan sonraki kısım, öncesini hareke yönünden etkileyemeyeceği gibi arada mani olduğu için takdir edeceğimiz fiilin, açıklayıcılık görevini de yapamaz.

RAF'IN TERCİH EDİLDİĞİ YERLER

Yukarıda belirtilen nasbın gerektiği veya tercih edildiği veyahut raf'ın gerektiği bir durum yoksa raf' tercih edilir.

Son olarak takdir edilen fiilin açığa çıkarılmaması gerekir. Değilse iştiğal söz konusu olmaz.

Fiille söz konusu isimin arası başka bir kelimeyle açılmaması gerekmektedir. خَالِدٌ أَنْتَ تَضْرِبُهُ gibi.

TENAZÛ'

Tenazû, çekişme demektir. Bundan önceki iştiğal bahsinde fiilin "âmilin" bir ma'mulün ise iki olduğunu gördük. Burada yani tenazûda ise, âmil iki veya üç ma'mül ise birdir. Şu halde tenazû' iki ve daha fazla âmilin kendilerinden sonra gelen bir ma'mul üzerinde çekişmesidir. Yani cümlede bulunan bu ma'mulun âmillerden hangisine ait olacağı hususudur. آتُونِي أُفْرِغْ عَلَيْهِ قِطْراً gibi. Bu misâlde آتُونِي emir fiili olup iki mefûl alır. Birinci mefûl fiilin sonundaki (ي)'dır. İkincisi de قِطْراً olması gerekir. Öte yandan أُفْرِغْ muzâri' fiildir, bir mefûl alır. قِطْراً mefûlü olması gerekir.

Görüldüğü gibi iki fiil, mefûl olan قِطْراً üzerinde çekişmektedir. İşte tenâzu' budur. Biz burada bu mefûlü, önce gelmesinden dolayı birinci fiile verebileceğimiz gibi mefûle yakınlığından dolayı ikinci

fiile de verebiliriz. Ancak her iki durumda da fiilin biri mefûlsüz kalmaktadır. Zira iki fiil, bir mefûlü ortaklaşa nasbedemez. Elde olan mefûlü bu fiillerden birine vermemiz gerekir ki bu durumda fiillerden biri mefûlsüz (mamülsüz) kalır. Bu durumdan kurtulmak için fiillerden biri görünürdeki ismi, ma'mül olarak alırken diğeri de o ismin zamirini mâ'mül olarak alması gerekir: قَامَ وَقَعَدَا الطَّالِبَان gibi. Görüldüğü gibi bu misâlde الطَّالِبَان, قَامَ fiilinin fâili elif de قَعَدَ fiilinin fâilidir.

Yukarıdaki misâlde de olduğu gibi çekişme halinde olan her iki fiil fâil isteyebileceği gibi önceki misâlde olduğu gibi her iki fiil mefûl de isteyebilir:

أَفَادَنِي وَأَفَدْتُ عَلِيًّا misâlinde oludğu gibi. Fiillerden biri fâil diğeri de mefûl isteyebilir. Bu misâlde عَلِيًّا kelimesini birinci fiil fâil olarak almak isterken ikincisi mefûl olarak almak istemektedir. اسْتَنَرْتُ وَارْتَشَدْتُ بِعِلْمِكَ misâlinde olduğu gibi her iki fiil car-mecrûr üzerinde de çekişebilmektedir.

Yukarıda bu durumdan, yani fiillerden birinin ma'mülsüz kalmasından kurtulabilmek için fiillerden biri görünürdeki açık ismi ma'mül olarak alırken diğeri de o ismin zamirini mû'mül olarak alır demiştik. Biraz önceki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere bu durumda isim ile zamiri arasında i'rab yönünden uygunluk şart değildir. Yani isim ile zamiri ذَهَبَ وَرَجَعَا الطَّالِبَان misâlinde olduğu gibi her ikisi fâil olabileceği gibi, أَكْرَمْتُ فَسُرَّا أَخَوَيْكَ – اِجْتَهَدَ وَأَكْرَمْتُهُمَا الطَّلِبَان misâllerinde olduğu gibi biri fâil diğeri de mefûl olabilir. وَقَفَ فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِمَا الطَّالِبَان misâlinde olduğu gibi biri fâil diğeri de câr mecrûr olabilmektedir.

Son olarak iki âmilin bir mâ'mül üzerinde çekişebilmesi için aralarında eşitlik olması gerekir. Meselâ: Her ikisi de fiil ise ikisinin de tam çekimli olması- أَكْتَبْتَ وَقَرَأْتَ هَذِهِ الرِّسَالَةَ gibi- veya her ikisinin de fiile benzeyen çekimli isim olması gerekir:

أَوَ مُتْقِنٌ وَحَاذِقٌ أَخُوكَ مِهْنَتَهُ gibi.

Değilse çekişme söz konusu olamaz. Yani çekimli, çekimsiz fiil, fiil, isim arasında mâ'müller üzerinde etkileri, öncelik sıraları farklı olduğundan çekişme olamaz. (1)

(1)- مَبَادِئُ الْعَرَبِيَّةِ C:4, S: 273

ONUNCU BÖLÜM
"Fiile Benzeyenler"

Burada fiile benzeyenlerden maksat, fiil olmadıkları halde fiil gibi görev yapan kelimeler kastedilmektedir. Şimdi bunları incelemeye çalışacağız.

İSİM- FİİL

İsim-fiil hakkında "birinci kısımda" yeterli bilgi verildi. Burada isim- fiilin bu kısımla ilgili yönlerini göreceğiz.

Daha önce aldığımız mefûlün bih bahsinde mefûllerin amilinin yani, mefûlleri nasbedenin fiil olduğunu öğrendik. Konumuz olan isim-fiiller de fiiller gibi meful alabilirler. Daha bundan başka ism-i fâil, ism-i mefûl, mastar v.s gibi kelimelerin de fiiller gibi görev yaptığını göreceğiz.

Fiiller gibi isim fiillerin de lâzım ve müteaddi olanları vardır:

هَيْهَاتَ الْعَدُوُّ! = Düşman ne kadar uzaktır!

بَلْهَ هَذَا الأَمْرَ = Bu işi bırak, gibi.

İSİM-FİİL LÂZIM OLMASI HALİNDE FÂİLİ

1- Açık isim olabilir:

هَيْهَاتَ عَلِيٌّ! = Ali ne kadar uzaktır! gibi.

2- Devamlı gizli zamir olabilir:

صَهْ يَاغَبِيُّ! = Sus, budala! gibi.

3- Asla açık zamir olmaz.

İSİM-FİİLİN MEFULÜ

İsim-fiil mefûl alma yönünden kendi anlamında kullanılan normal fiillere benzer. Fiil mefûlünü doğrudan veya dolaylı alıyorsa, isim-fiil de o şekilde alır. Bu durumu izah için حَيَّهَلَ isim-fiilini ele alalım. Göreceğiz ki, anlamında kullanıldığı fiiller gibi doğrudan ve dolaylı mefûl alabilmektedir.

حَيَّهَلَ الْمَاءَ – إِئْتِ الْمَاءَ = Suya doğru gel.

حَيَّهَلْ – عَجِّلْ = Çabuk acele et.

حَيَّهَلَ بِذِكْرِ عَمَرَ – حَيَّهَلْ بِعَمَرَ – عَجِّلْ بِذِكْرِ عَمَرَ = Ömeri hatırlamakta acele et.

حَيَّهَلْ – أَقْبِلْ = Gel.

حَيَّهَلْ عَلَى الْمَدِينَةِ – أَقْبِلْ عَلَى الْمَدِينَةِ = Şehire gel gibi.

İsim-fiil car-mecrûr veya zarftan dönüştürülmüşse sonunda hitap zamiri (ك) bulunur:

اِلْزَمْ نَفْسَكَ – عَلَيْكَ نَفْسَكَ = Sen kendine bak.

أُبْعِدْ – إِلَيْكَ عَنِّى = Uzaklaştır.

خُذِ الْكِتَابَ – دُونَكَ الْكِتَابَ = Kitabı al.

أُثْبُتْ – مَكَانَكَ = Yerinde kal, gibi.

Bu kelimelerde hitap zamiri, ilk iki misâlde cer harfi ile mahallen mecrûr, sonrakilerde ise muzaf ileyh olarak mahallen mecrûrdur. Nitekim (ك) bu kelimeler isim-fiil olarak kullanılmadan önce de aynı durumdadır.

İsim-fiilin, ma'mülünden önce gelmesi ma'mülü ile arası yabancı bir kelime ile açılmaması şartı vardır.

---

(1) حَيَّهَلْ, حَيَّهَلَ şeklinde de söylenir.

İSM-İ FÂİL VE MÜBALAĞALI İSM-İ FÂİL

İsm-i fâil ve mübalağalı ism-i fâil hakkında "birinci kısımda yeterli bilgi verildi. Burada ise bu kısımla ilgili yönlerini göreceğiz.

İsm-i fâil, türemiş olduğu fiil gibidir. Yani, ism-i fâilin türediği fiil lâzım ise bu da lâzım, müteaddi ise ondan türetilen ism-i fâil de müteaddi olur:

خَالِدٌ مُجْتَهِدٌ أَوْلاَدُهُ = Halit, çocukları çalışkan olandır.

هَلْ مُكْرِمٌ سَعِيدٌ ضُيُوفَهُ = Sait misafirlerine ikram etmekte midir? gibi.

İsm-i fâilin (الْ) li, (الْ) siz iki kullanılış şekli vardır.

1- (الْ) siz kullanılan ism-i fâil

Bu şekilde kullanılan ism-i fâilin görev yapabilmesi için:

a)Muzâri' fiiller gibi geniş zaman ifade etmesi gerekir:

أَنَا شَاكِرٌ هِمَّتَكَ = Ben senin azmine teşekkür ederim, gibi.

b) Kendisinden önce nefi veya soru geçmesi gerekir:

مَاطَالِبٌ صَدِيقَكَ رَفْعَ الْخِلاَفِ = Arkadaşın anlaşmazlığın kalkmasını istemiyor.

هَلْ عَارِفٌ أَخُوكَ قَدْرَ الإِنْصَافِ = Kardeşin insafın değerini biliyor mu? gibi.

c) Kendisi bir mübtedaya haber olması gerekir:

خَالِدٌ قَائِمٌ أَبُوهُ = Halit babası ayakta olandır, gibi.

d) Kendisinden önce bir mevsûf geçmesi gerekir:

هَذَا رَجُلٌ مجْتَهِدٌ أَوْلاَدُهُ = Bu, çocukları çalışkan olan bir adamdır, gibi.

e) Kendisi, önce geçen bir ismin "hal"i olması gerekir:

يَخْطُبُ عَلِيٌّ رَافِعًا صَوْتَهُ = Ali, sesini yükselterek hutbe okuyor. gibi.

2- (الْ) li kullanılan ism-i fâil

İsm-i fâil (اَلْ) li kullanıldığı zaman her hal-ü kârda görev yapar. Yani yukarıda sayılan şartlar bulunsun, bulunmasın zamanı ister mazi ister geniş zaman olsun (اَلْ) li olduğu zaman lâzımsa fâil, müteaddi ise fâil ile birlikte mefûl alabilmektedir:

خَالِدٌ الْقَائِمُ أَبُوهُ قَادِمٌ = Babası ayakta olan Halit geliyor.

أَنَا= كُنْتُ الرَّجُلَ الْحَامِيَ الْوَطَنِ Ben vatanı koruyan adam idim, gibi.

İsm-i fâilin, fâiline muzaf olması doğru olmamakla beraber mefûlüne muzaf olabilmektedir. Meselâ: هَلْ مُكْرِمٌ سَعِيدٌ ضُيُوفَهُ derken ism-i fâil olan مُكْرِمٌ kelimesi fâili olan سَعِيدٌ kelimesine هَلْ مُكْرَمُ سَعِيدٍ ضُيُوفَهُ şeklinde muzaf olamamaktadır. Oysa رَأَيْتُ رَجُلاً قَائِدًا بَعِيرًا derken ism-i fâil olan قَائِدًا kelimesi mefûlü olan بَعِيرًا kelimesine رَأَيْتُ رَجُلاً قَائِدَ بَعِيرًا şeklinde muzaf olabilmektedir.

MÜBALAĞALI İSMİ FÂİL

Mübalağalı ism-i fâil de yukarıda belirtilen şartlar bulunması halinde ism-i fâil gibi görev yapar:

أَنْتَ حَمُولٌ النَّائِبَةَ = Sen belalara tahammül edicisin.

هَذَا مَنَّاعٌ لِلْخَيْرِ = Bu, hayırlara mani olucudur, gibi.

İsm-i fâil ve mübalağalı ism-i fâilin görev yapma yönünden müfred, tesniye veya cemi olması arasında fark yoktur:...

وَالذَّاكِرِينَ اللّٰهَ كَثِيرًا = "Allah'ı çok zikredenler ..."gibi.

İsm-i fâil ma'mülü ile yer değiştirebilir:

أَنْتَ الْخَيْرَ فَاعِلٌ = Sen hayır yapıyorsun, gibi.

Ancak (اَلْ) li olması- هَـذَا الْمُكْرَمُ سَـعِيدًا gibi- muzaf ileyh olması- هَـذَا وَلَـدُ مُكْرِمٍ خَـالِدًا gibi- veya cer harfi ile mecrûr olması halinde ma'mülü kendisinden önce gelmez: أَحْسَنْتَ إِلَى مُكْرِمٍ عَلِيًّا gibi.

İsm-i fâil birden fazla mefûl alıyorsa birincisine muzaf olur, diğeri olduğu gibi kalır. اَلسَّخِيُّ كَاسِي الْفَقِيرِ ثَوْبًا gibi. Bununla beraber muzaf olmadan da kullanıldığı olur: اَلسَّخِيُّ كَاسٍ الْفَقِيرَ ثَوْبًا gibi

İsm-i fâil, mefûlüne muzaf olur, bu mefûle bir atıfta bulunulursa matûf mefûlün yeri itibariyle mansûb olabileceği gibi görünüşü itibariyle mecrûr da olabilir:

هَذَا مُدَرِّسُ النَّحْوِ وَالْبَيَانَ – هَذَا مُدَرِّسُ النَّحْوِ وَالْبَيَانِ gibi.

İSM-İ MEFÛL

İsm-i mefûlün görev yapması için aranan şartlar ism-i fâilinkinin aynısınır. Ancak bu meçhûl fiiller gibi nâib-ü fâil alır. O fâiline muzaf olamadığı halde bu nâib-ü fâiline muzaf olabilir:

هَذَا عَلِيٌّ مَحْبُوسٌ أَخُوهُ = Bu, kardeşi mahpus olmuş Ali'dir.

هَذَا عَلِيٌّ مَحْبُوسُ الْأَخِ = Bu, kardeşi mahpus olan Ali'dir gibi.

SIFAT-I MÜŞEBBEHE

Sıfat-ı müşebbehe ile ilgili bilgiler "birinci kısım" da geçti, Burada ise bu kısımla ilgili yönü ele alınacaktır.

Bilindiği gibi sıfat-ı müşebbehe ism-i fâile benzeyen sıfat demektir. İsm-i fâil, lâzım fiillerden türetildiği gibi müteaddi fiillerden de türetilir. Sıfat-ı müşebbehe ise, sadece lâzım fiillerden türetilir. Bunlar fiilleri gibi görev yaptıklarına göre ism-i fâilin lâzım olanları yalnız fâil, müteaddi olanları fâil ile birlikte mefûl alırlar. Sıfat-ı müşebbehe ise yalnız fâil alır. Zira lâzım fiillerden türetilir. Biraz sonra da göreceğimiz gibi sıfat-ı müşebbehenin fâili daha önce gördüğümüz fâillere tam olarak benzemez. Fâillere benzerliği daha

çok şekil yönündendir. Onun için sıfat-ı müşebbehenin fâiline, fâili durumunda olan (ma'mülü) kelime demek daha doğru olur.

SIFAT-I MÜŞEBBEHENİN FÂİLİ DURUMUNDA OLAN KELİMENİN DURUMU

Sıfat-ı müşebbehe bir sıfat olduğuna göre kendisinden önce nitelediği bir mevsûf geçmesi gerekir. Fâili durumunda olan kelime de buna göre vaziyet alır.

1- Sıfat-ı müşebbehenin ma'mülü yani fâili durumunda olan kelime sıfat-ı müşebbehenin mevsûfunun zamirine muzaf veya o zamire muzaf olan kelimeye muzaf olursa, fâil olarak merfû okunur.

أَيُّهَا الْمَلِكُ الْكَرِيمُ نَسَبُهُ! = Ey soyu saygı değer olan kral!

أَيُّهَا الْمَلِكُ الْكَرِيمُ نَسَبُ أَجْدَادِهِ! = Ey atalarının soyu saygı değer olan kral! gibi.

2- Fâil durumunda olan kelime (اَلْ) li veya (اَلْ) almış bir kelimeye muzaf olursa, görünürde sıfat-ı müşebbeheye muzaf ileyh olacağından mecrûr olmakla beraber fâil durumunda olduğu için mahallen merfû sayılır:

أَيُّهَا الْمَلِكُ الْكَرِيمُ النَّسَبِ! = Ey soyu saygı değer olar kral!

أَيُّهَا الْمَلِكُ الْكَرِيمُ نَسَبِ الأَجْدَادِ! = Ey atalarının soyu saygı değer olan kral! gibi.

Yukarıda belirtmeye çalıştığımız kaidelerin sıfat-ı müşebbehenin belirli veya belirsiz olması durumu değiştirmez. Yani sıfat-ı müşebbehenin (اَلْ) almış olanı ile olmayanı arasında bir fark yoktur:

زَارَنِي رَجُلٌ كَرِيمٌ نَسَبُهُ = Beni soyu saygı değer bir adam ziyaret etti, gibi.

زَارَنِي رَجُلٌ كَرِيمُ النَّسَبِ – زَارَنِي رَجُلٌ كَرِيمُ نَسَبِ الأَجْدَادِ –

زَارَنِي رَجُلٌ كَرِيمٌ نَسَبُ أَجْدَادِهِ cümleleri de aynı durumdadır.

Sıfat-ı müşebbehenin fâili durumunda olan kelimeyi mefûlün bihe benzeterek mansûb okunabileceği de iddia edilmiş ise de biz burada bu görüşün uzaklığı dolayısıyle yer vermedik.

MASTAR

Fiil gibi görev yapan kelimelerden biri de mastardır. Mastarla ilgili diğer bilgiler daha önce geçti. Burada mastarın sadece görev yapma yönünü inceleyeceğiz.

Mastarlar da görev yapma yönünden fiillerine benzerler. Yani fiilleri lâzım ise mastarlar da lazım, fiilleri müteaddi ise mastarlar da müteaddi olurlar.

بَعُدَ الصَّدِيقُ = Arkadaş uzaklaştı.

حَزِنْتُ لِبُعْدِ الصَّدِيقِ = Arkadaşın uzaklaşmasına üzüldüm.

ضَرَبَ الْوَالِدُ وَلَدَهُ = Baba oğlunu döğdü.

حَزِنْتُ لِضَرْبِ الْوَالِدِ وَلَدَهُ = Babanın oğlunu döğmesine üzüldüm, gibi.

Hatta fiili mefûlünü doğrudan alıyorsa mastar da doğrudan şayet fiili mefûlünü dolaylı alıyorsa bu da dolaylı almaktadır:

عَصَا عَلِيٌّ وَالِدَهُ = Ali babasına isyan etti.

سَاءَنِي عِصْيَانُ عَلِيٍّ وَالِدَهُ = Ali'nin babasına isyan etmesi beni kahretti.

مَا اقْتَدَرَ عَلِيٌّ عَلَى الْعَمَلِ = Ali çalışamadı.

مَا لِعَلِيٍّ اقْتِدَارٌ عَلَى الْعَمَلِ = Ali'nin çalışmaya gücü yetmedi, gibi.

Mastar lâzımsa yalnız fâil aldığı gibi fâiline de muzaf olur. Bu durumda fâili görünürde mecrûr olmakla beraber mahallen merfû sayılır:

حَزِنْتُ لِبُعْدِ الصَّدِيقِ = Arkadaşın uzaklaşmasına üzüldüm, gibi.

Mastar müteaddi ise genellikle fâiline muzaf olur, mefûlü de mansûb olarak kalır:

سَرَّنِي إِنْشَادُ عَلِيٍّ الأَشْعَارَ = Ali'nin şiir söylemesi (okuması) beni memnun etti, gibi.

Yukarıdaki misâllerden de anlaşılacağı üzere mastar, muzaf olarak görev yaptığı gibi muzaf olmaksızın ve (أَلْ) almaksızın da görev yapabilmektedir:

أَوْ إِطْعَامٌ فِي يَوْمٍ ذِي مَسْغَبَةٍ يَتِيمًا ذَا مَقْرَبَةٍ gibi.

(أَلْ) li olarak görev yapması ise çok azdır.

Fiilin fâilinin, hazfi doğru olmamakla beraber mastarın fâili hazfedilebilir. Çünkü fiil, fâili ile bir cümle teşkil ettiği halde mastar, fâili ile bir cümle teşkil etmez:

ذَهَبَ عَلِيٌّ = Ali gitti.

ذِهَابُ عَلِيٍّ = Ali'nin gitmesi, gibi.

Mastarın fâilinin hazfine misâl:

سَرَّنِي إِنْشَادُ عَلِيٍّ الأَشْعَارَ = Ali'nin şiirleri okuması beni memnun etti, cümlesini

سَرَّنِي إِنْشَادُ الأَشْعَارِ = Şiirlerin okunması beni memnun etti

şeklinde söyleyerek fâili hazfedebiliriz. Bununla beraber mastarda da asıl olan fâilinin hazfedilmemesidir. Bu misâlde de anlaşılacağı üzere mastar mefûlüne de muzaf olabilmektedir.

Mastarın, fiili gibi görev yapabilmesi için:

1- Fiilinin yerini tutması gerekir:

ضَرْبًا اللِّصَّ = Hırsıza vur, gibi.

Burada

اِضْرِبْ – ضَرْبًا = Vur demektir. Bu tür mastarlar daha önce mefûl-ü mutlak bahsinde geçti.

2- Mastarın (أَنْ – مَا) lı fiilin verdiği anlamı vermesi gerekir. Başka bir ifadeyle mastarın yerine (أَنْ – مَا) lı fiili koyduğumuz zaman

mânâda bir değişiklik olmaması gerekir. Ancak mastar, mâzi anlamı ifade ediyorsa fiil (أَنْ) li mâzi,

عَجِبْتُ مِنْ أَنْ ضَرَبْتَ عَلِيًّا – عَجَبْتُ مِنْ ضَرْبِكَ عَلِيًّا = Ali'yi vurmuş olmandan hayrete düştüm gibi.

Muzâri' anlamı ifade ediyorsa (أَنْ) li muzâri'

سَرَّنِى أَنْ تَفْهَمَ الدَّرْسَ – سَرَّنِى فَهْمُكَ الدَّرْسَ = Dersi anlar olman beni memnun etti, gibi.

Şimdiki zaman anlamı ifade ediyorsa (مَا) lı muzâri'

سَرَّنِى مَا تَفْهَمُ الدَّرْسَ – سَرَّنِى فَهْمُكَ الدَّرْسَ = Dersi anlıyor olman beni memnun etti, şeklinde düşünülmesi gerekir.*

İşte bundan dolayıdır ki diğer mastar türleri mastar bine-i merre ve nevi gibi fiilleri gibi görev yapamazlar. Zira, bunların yerine yukarıdaki fiil takdiri doğru düşmez.

* Mastarlar isim olmaları dolayısıyle zamanla ilişkileri olmamakla beraber yerlerine fiil takdir edilmesi halinde bu farklar göz önünde bulundurulması gerekir.

İSM-İ TAFDİL

İsm-i tafdil, iki şey, iki grup, iki taraf arasında ortak olan vasıfta birinin farklı olduğunu belirtmeye yarayan kelimedir:

هٰذَا كَبِيرٌ = Bu büyüktür.

هٰذَا أَكْبَرُ مِنْ ذَاكَ = Bu ondan daha büyüktür, gibi.

Sıfatlar arasında üstünlük derecesi bu şekilde belirtilir. Bir de sıfatların en üstünlük derecesi vardır ki niteliğin (sıfatın) varlıklar arasında en üstün olduğunu gösteren derecedir:

جَمِيلٌ = Güzel.

أَجْمَلُ = Daha güzel.

اَلْأَجْمَلُ = En güzel, gibi.

İsm-i tafdilin türetilişi ve çekimiyle ilgili bilgiler birinci kısımda geçti.

İSM-İ TAFDİLİN HALLERİ

İsm-i tafdilin dört hali vardır. Şimdi bu halleri açıklamaya çalışalım.

1- İsm-i tafdil cümle içinde (الْ) takısız bulunur. Bu durumda muzaf olmaması halinde devamlı müfred müzekkerdir ve kendisinden sonra (مِنْ) gelir:

خَالِدٌ أَعْلَمُ مِنْ أَخِيهِ = Halit, kardeşinden daha bilgilidir.

فَاطِمَةُ أَفْضَلُ مِنْ عَائِشَةَ = Fatma, Ayşe'den daha faziletlidir:

هَاتَانِ أَنْفَعُ مِنْ هَاتَيْنِ = Bu ikisi, bu ikisinden daha faziletlidir.

هٰذَانِ أَفْضَلُ مِنْ هَذَا = Bu ikisi bundan daha faydalıdır.

اَلْمُجَاهِدُونَ أَفْضَلُ مِنَ الْقَاعِدِينَ = Mücahitler oturanlardan daha faziletlidirler.

اَلْمُتَعَلِّمَاتُ أَفْضَلُ مِنَ الْجَاهِلاَتِ = Okumuş kadınlar okumamış cahil kadınlardan daha faziletlidir gibi.

Bu durumda ism-i tafdilden sonraki (مِنْ) gizli olabilir.

وَالآخِرَةُ خَيْرٌ وَأَبْقَى ← وَالآخِرَةُ خَيْرٌ مِنْ حَيَاةِ الدُّنْيَا وَ أَبْقَى مِنْهَا =
"Ahiret dünya hayatından daha hayırlı ve ondan daha bakidir."

أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ مَالاً وَأَعَزُّ نَفَرًا ← أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ مَالاً وَأَعَزُّ مِنْكَ نَفَرًا =
"Ben senden mal bakımından daha çok insan (arka) bakımından daha güçlüyüm." gibi.

Yukarıdaki misâller ve benzerlerinde ism-i tafdilden sonraki (مِنْ) li isim, ism-i tafdilin muzaf ileyhi niteliğinde olduğundan ism-i

tafdilden öne geçemez. Zira muzaf, muzaf ileyhle yer değiştirmez. Ancak bu durumda (مِنْ) den sonraki isim soru edatı ise öne geçer:

مِمَّنْ أَنْتَ خَيْرٌ؟ = Sen, kimden daha hayırlısın? gibi.

(مِـنْ) li ismin soru edatına muzaf olması halinde de durum aynıdır:

مِنْ فَرَسِ مَـنْ فَرَسُـكَ أَسْـبَقُ؟ = Senin atın kimin atından daha yarışçıdır? gibi.

Bu münasebetle, خَيْرٌ – شَرٌّ – حَبٌّ kelimeleri أَخْيَرُ – أَشَرُّ – أَحَبُّ şeklinde ism-i tafdil oldukları halde çok kullanıldıkları için, zamanla bu şekilleri almışlarsa da yine anlamları ism-i tafdil olarak kalmıştır.

2- İsm-i tafdil (اَلْ) takısı almışsa (مِـنْ) almaz. Bu durumda kendisinden öncekine her haliyle uyar. Çünkü bu türlerde iki şey iki taraf arasında farklılık bildirme durumu olmadığından (مِنْ)'e ihtiyaç yoktur. Daha önce de belittiğimiz gibi ism-i tafdil (اَلْ) almışsa en üstünlük derecesine girer:

كَثِيرٌ = Çok.

أَكْثَرُ = Daha çok.

اَلْأَكْثَرُ = En çok gibi.

هِيَ الْفُضْلَى = هُوَ اَلْأَفْضَلُ = O en faziletli.

هُمَا الْفُضْلَيَانِ = هُمَا اَلْأَفْضَلاَنِ = O ikisi, en faziletli.

هُنَّ الْفُضْلَيَاتُ = هُمْ اَلْأَفْضَلُونَ = Onlar en faziletli gibi.

3- İsm-i tafdil nekre bir kelimeye muzaf olarak cümlede yer alırsa, devamlı müfred müzekker olarak kalır kendisinden önceki kelimeye uymadığı gibi kendisinden sonra (مِنْ) de gelmez. Bununla beraber öncesi ile sonrası birbirine uyar:

فَاطِمَةُ أَفْضَلُ امْرَأَةٍ = Fatma en iyi kadındır.

هذَان أَفْضَلُ رَجُلَيْنِ = Bu ikisi en iyi adamdır.

خَالِدٌ أَفْضَلُ قَائِدٍ = Halit en iyi komutandır.

اَلْمُجَاهِدُونَ أَفْضَلُ رِجَالٍ = Mücahitler en iyi insanlardır.

اَلْمُجَاهِدَاتُ أَفْضَلُ نِسَاءٍ = Mücahit kadınlar en iyi kadınlardır, gibi.

Bu misâllerde görüldüğü gibi ism-i tafdilin öncesi ile sonrasının uygunluğu müenneslik, müzekkerlik bakımındandır. Ma'rifelik nekrelik ve hareke bakımından değildir.

4- İsm-i tafdil, ma'rife bir kelimeye muzaf olmuşsa, kendisinden sonra yine (مِنْ) gelmez. Bu durumda (اَلْ) almış gibi kendisinden öncekine uyabileceği gibi nekre bir kelimeye muzaf olmuş gibi uymayarak müfred müzekker de kalabilir.

عَلِيٌّ أَفْضَلُ النَّاسِ = Ali insanların en iyisidir.

فَاطِمَةُ فُضْلَى النِّسَاءِ = فَاطِمَةُ أَفْضَلُ النِّسَاءِ = Fatma kadınların en iyisidir.

وَهَذَان أَفْضَلاَ النَّاسِ = هذَان أَفْضَلُ النَّاسِ = Bu ikisi insanların en iyisidir.

وَهؤُلاَءِ أَفْضَلُو النَّاسِ = هؤُلاَءِ أَفْضَلُ النَّاسِ =Bunlar, insanların en iyileridir, gibi.

İsm-i tafdile bazan üstünlük anlamı verilmeyebilir. Bu durum daha çok Cenab-ı Allah'la ilgili sıfatlarda söz konusudur. Çünkü aynı sıfatta ona ortak olan yoktur. Bundan dolayıdır ki, ezanda "اَللّٰهُ أَكْبَرُ" Allah uludur, Allah büyüktür şeklinde Türkçeleştirilir, daha uludur, daha büyüktür denmez.

Yine onun içindir ki, Cenab-ı Allah'la ilgili ism-i tafdiller (اَلْ) takısı almaz, nekre bir kelimeye muzaf olmaz, kendilerinden sonra (مِنْ) de gelmez.

Şu halde ism-i tafdilin üstünlük derecesinden soyutlanabilmesi için, bu üçünden soyutlanması gerekmektedir.(1)

Yukarıda Cenab-ı Allah'la ilgili sıfatlar (أَلْ) takısı almaz dedik. Bununla beraber aşağı yukarı her kaidede olduğu gibi إِنَّكَ أَنْتَ الْأَعَزُّ الْأَكْرَمُ gibi istisnaların olduğunu hatırlatırız.

TAACCÜB FİİLLERİ

Bu bölümde fiile benzeyenleri işledik. Taaccüb fiilleri şekil bakımından fiil olsalar da anlamları itibariyle isme benzerler. Onun için bu fiiller ve bunlardan sonra gelecek olan medih (övgü) ve zem (yergi) fiillerini bu bölümde işlemeyi uygun gördük. Ayrı bir bölüm açmaya gerek görmedik. Zaten taaccüb fiillerinin sarf yönüyle ilgili bilgiler birinci kısımda verildi. Burada ise bu kısımla ilgili bilgiler verilecektir.

Taaccüb fiillerinin iki kipi vardır. !مَا أَفْعَلَهُ – !وَأَفْعِلْ بِهِ gibi. Biraz önce de işaret ettiğimiz gibi bu fiiller şekil bakımından fiil olsalar da anlam yönünden isim gibidirler.

!مَا أَنْفَعَ الْمَدْرَسَةَ = Okul ne kadar faydalıdır! gibi.

Geçmişte hayret anlamı ifade etmek için, (مَا) ile fiil arasında bir كَانَ getirilir:

!مَا كَانَ أَجْمَلَ الرَّبِيعَ = Bahar ne güzel idi! gibi. Gelecekte hayret anlamı ifade etmek istersek fiille mefûlü arasına مَا يَكُونُ getiririz.

!مَا أَحْسَنَ مَا يَكُونُ لِقَاؤُنَا = Kavuşmamız ne iyi olacaktır, gibi. (2)

---

(1) جَامِعُ الدُّرُوسِ الْعَرَبِيَّةِ C:1, S: 204

(2) مَبَادِيءُ الْعَرَبِيَّةِ C:4, S: 261

Hayret edilen şeyin ma'rife (belirli) olması !مَا أَحْسَنَ الْمَالَ gibi nekre (belirsiz) olmaması مَا أَحْسَنَ مَالاً gibi gerekir. Çünkü bilinmeyen bir şeyden hayret edilemeyeceği gibi. Bir yararı da yoktur.

Bu iki taaccüb fiil cümlelerinin kelimeleri yer değiştiremez.

Bazı Türkçe tercemelerde yukarıda sözü edilen كَانَ olmaksızın fiilin şekline bakarak

!مَا أَحْسَنَ = Ne güzel oldu!

şeklinde mânâ verilmişse de yanlıştır. Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi hayretin geçmişte olduğu belirtilmek istenirse,

مَا كَانَ أَجْمَلَ الرَّبِيعَ = Bahar ne güzel idi! şeklinde كَانَ getirilmesi gerekir.

Bu fiiller dışında deyim halinde bir hayli hayret bildirme şekilleri vardır ki bunlar, hayret bildirmeye özgü olmayıp daha çok söz gelişinden hayret anlamından kullanıldıkları anlaşılır:

!لِلّٰهِ دَرُّهُ فَارِسًا = Ama ne binici!

لِلّٰهِ دَرُّهُ قَائِدًا! = Ama ne komutan!

يَالَكَ مِنْ رَجُلٍ = Ama ne adamsın!

يَا لَهُ مِنْ قَائِدٍ = Aman ne komutan!

!سُبْحَانَ اللّٰهِ = Hayret! gibi. (1)

TAACCÜB FİİLLERİNİN İ'RABI

Konumuz olan cümlelerin i'rabı şu şekilde yapılır. مَا أَحْسَنَ النِّيلَ cümlesinde (مَا) devamlı mübteda, sonraki cümle de onun haberidir.

---

(1) جامع الدروس العربية C:1, S: 63

أَحْسَنَ nin fâili (مَا) ya dönen ve devamlı gizli olan (هُوَ) zamiridir. النِّيلَ de fiilin mefûlün bihidir. Taaccüb fiillerinin ikinci şekli olan أَحْسِنْ بِهِ! emir şeklinde gelmiş mâzidir. (بِ) zait cer harfidir. (بِ) den sonraki isim veya zamir görünüşte bu cer harfiyle mecrûr da olsa fiilin fâilidir. مَا أَحْسَنَ مَايَكُونُ لِقَاؤُنَا cümlesinde önceki (مَا) ile fiilin durumu yukarıdakinin aynı olmakla beraber ikinci (مَا) mastariye edatı يَكُونُ tam olduğundan لِقَاءُ bunun fâili, muzaf (نَا) da muzaf ileyhtir. İkinci (مَا)dan sonraki kısım أَحْسَنَ nin mefûlün bihidir.

MEDİH VE ZEM FİİLLERİ

Medih (övgü) ve zem (yergi) fiilleri:

نِعْمَ – حَبَّذَا – بِئْسَ – سَاءَ – لَاحَبَّذَا fiillerinden ibaredir. Bu kelimeler görünüşleri itibariyle fiil kabul edilseler de ifade ettikleri mânâ itibariyle isim gibidirler. Aynı şeyi taaccüb fiilleri için de söyledik. Bu fiillerle kurulan cümlelere fiil cümlesi denmekten övgü ve yergi ile ilgili özel ifade şekilleri demek daha yerinde olur. Bu fiillerden ilk ikisi övme sonrakiler de yergi için kullanılır.

BU FİİLLERİN ÖZELLİKLERİ

1- Bu fiillerden sonra iki merfû isim bulunur: نِعْمَ الرَّجُلُ عَلِيٌّ! gibi. Bu isimlerin birincisi -ki burada الرَّجُلُ kelimesidir- fâil ikincisi de -burada عَلِيٌّ kelimesidir- övülen isimdir.

2- Bu fiiller çekimsizdir. Mâzilerden başka kipleri yoktur.

3- Bunlarda da fiil-fâil uygunluğu vardır. Ancak حَبَّذَا da bu uygunluk yoktur. Fâili ne olursa olsun حَبَّذَا olduğu gibi kalır.

نِعْمَ – بِئْسَ – سَاءَ fiilerin fâilleri

a) (اَلْ) almış olur بِئْسَ السَّارِقُ الْقِطُّ! – نِعْمَ الرَّجُلُ عَلِيٌّ! gibi.

b) (اَلْ) almış bir kelimeye muzaf olur:

بِئْسَ قَاضِي السَّوْءِ بَكْرٌ! gibi.

c) Nekre (belirsiz) bir kelimeyle açıklanan gizli bir zamir olabilir:

نِعْمَ رَجُلاً سَعِيدٌ gibi.

d) İsm-i mevsûl (مَا) sı olabilir: بِئْسَ مَا يَأْمُرُكُمْ بِهِ إِيمَانُكُمْ! – نِعْمَ مَافَعَلْتَهُ gibi.

e) (Şey) anlamında bir (مَا) olabilir: إِنْ تُبْدُوا الصَّدَقَاتِ فَنِعِمَّا هِيَ! gibi.

BU FİİLLERİN BULUNDUĞU CÜMLENİN İ'RABI

Bu fiillerle kurulan cümlelerin bir kaç türlü irabı varsa da türkçe tercemesine en yakın olanı, fiil ile önündeki fâilin mukaddem haber sonraki ismin de muahhar mübteda kabul edilmesidir.

حَبَّذَا – لاَحَبَّذَا ya gelince حَبَّ fiil (ذَا) işaret ismi olarak fiilin değişmez fâilidir. Sonraki isim de övülen veya yerilen isimdir.

BU FİİLLERLE KURULAN CÜMLENİN İ'RABI

Yukarıdakilerde olduğu gibi bunlarda da fiil, fâil mukaddem haber, övülen veya yerilen isim de muahhar mübtedadır.

Yine bunlarla kurulan cümlelerde de temyiz bulunabilir:

لاَحَبَّذَا رَجُلاً عَلِيٌّ gibi.

Hatta bunlarda hal de bulunabilir:

لاَ حَبَّذَا كَاتِبًا عَلِيٌّ! - حَبَّذَا عَلِيٌّ شَاعِرًا gibi.

Hal de temyiz de nekre olmakla beraber halin müştak, temyizin camid olmasıyle, birbirinden ayırdedilebilirler.

حَبَّ nin حُبَّ şeklinde kullanıldığı da olur.

Övgü ve yergi fiillerinde taaccüb fiilleri ve isim fiillerde olduğu gibi anlamlarında aşırılık olduğundan anlamlarına "ne" ilave edilmiştir.

ON BİRİNCİ BÖLÜM

MUZÂRİ'

Muzâri' fiil diğer fiillerin-mâzi, emir-aksine mu'rabdır. Sarf kısmında fiillere temas edilmişti. Muzâri' fiili - bu kısımla ilgisinden dolayı- tekrar ele alacağız.

Bilindiği gibi ismin halleri adı altında bir bahis açmış, isimlerin sonlarının hareke durumlarını incelemeye çalışmıştık. Konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamak için de, Türkçe'deki ismin halleri ile karşılaştırma yoluna gitmiştik. Muzâri fiil, mu'rab olması sebebiyle ismin hallerine benzer -raf, nasb- hallerinde bulunur. Bu hallerin yanı sıra muzâri' fiilde bir de cezm hali vardır ki bu hal, isimlerde söz konusu değildir. Bu hal yalnız fiillere mahsustur. Nitekim cer hali de yalnız isimlere özgüdür.

Şu halde konumuz olan muzâri' fiilin üç hali vardır. Raf' nasb, ve cezm. Şimdi sırayla bu halleri incelemeye çalışalım.

MUZARİ' FİİLİN RAF' HALİ

Muzâri' fiil, aşağıda gelecek olan nasb ve cezm edatları kendisinden önce gelmediği ve mebnî olmadığı sürece merfûdur:

يَنْزِلُ الْمَطَرُ وَيُثْمِرُ الشَّجَرُ = Yağmur yağar, ağaçlar da meyve verir, gibi.

Görüldüğü üzre isimlerde olduğu gibi bunda da raf' âlâmeti zammedir. Ancak bu halde isimlerin bu harekeyi almasını gerektiren kendilerinden önce bir âmilin- أَقْبَلَ الْمُسَافِرُ gibi- bulunması gerekiyordu. Oysa -mübteda da olduğu gibi- muzâri' fiilden önce böyle bir âmil bulunmamakta yani bunun da âmili manevidir. Şöyle de denebilir: Nasb veya cezm edatlarından birinin kendisinden önce bulunmayışı, bu halde olmasını gerektirmektedir.

Yukarıda muzârî' fiilinin raf' halinin harekesi zamme dedik. Ancak "efal-i hamse" diye bilinen muzâri"in tesniye, cemi ve muhatabalarında (ن) lar bu zammenin yerine geçer:

تَنْصُرِينَ - يَنْصُرُونَ - يَنْصُرَانِ gibi. Nitekim aşağıda gelecek olan nasb ve cezm edatları muzâri'in zamme olan harekesini fetha veya cezme dönüştürürken, söz konusu kiplerde bunun yerine (ن) ları düşürürler.

MUZÂRİ' FİİLİN NASB HALİ

Muzâri' fiil, kendisinden önce أَنْ - لَنْ - كَيْ - إِذَنْ harflerinden biri bulunması halinde mansûb olur. Şimdi de muzari' ile birlikte bu harfleri birer birer incelemeye çalışalım.

أَنْ

Bu harf muzâri' fiili nasbederken anlamını da geniş zamandan mastara çevirir:

أُرِيدُ أَنْ أَتَعَلَّمَ = Öğrenmek isterim, gibi.

Şu halde (أَنْ) muzâri' fiili nasbetmekten başka onu mastara da çevirmektedir. Onun için kendisiyle birlikte fiile, dolaylı mastar denir. (أَنْ) ile birlikte fiili atıp yerlerine aynı fiilin mastarını koyduğumuz zaman mânâda bir değişiklik olmaz. Yapılan bu işleme, fiili mastara çevirme anlamında (te'vili mastar) denir.

أَنْ den sonraki fiili mastara çevirme üsûlü

1- Önce cümleden (أَنْ) kaldırılır.

2- Fiilin mastarı bulunarak, fiilin fâiline muzaf yapılır. Şayet fâil merfu zamir ise, muzaf ileyh olacağından, cer haline dönüştürülür.

3- Edattan sonraki fiil olumsuz ise, bu olumsuzluğu bulunan mastara intikal ettirmek için, mastardan önce ve mastara muzaf olarak عَدَمُ kelimesi cümleye ilave edilir.

4- Mastara çevirmeden önce fiilin sonunda müttasıl mansûb bir zamir, bulunuyorsa münfasıl şekliyle yazılır. Misâllerde görelim.

أُرِيدُ عَدَمَ ذَهَابِكَ إِلَى الْمَلْعَبِ ← أُرِيدُ أَنْ لاَتَذْهَبَ إِلَى الْمَلْعَبِ

وَصِيَامُكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ ← وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ

أُرِيدُ تَصْدِيقَكَ إِيَّاهُ فِي حَدِيثِهِ ← أُرِيدُ أَنْ تُصَدِّقَهُ فِي حَدِيثِهِ

(أَنْ) nin diğer benzerlerinden ayrıldığı yerler

(أَنْ) nin diğer benzerleri nasb edatlarından bir ayrı yönü de onlar, başında bulundukları fiilleri yalnız açık olarak nasbettikleri halde bunun, hem gizli hem açık olarak nasbetmesidir. Altı yerde fiilleri gizli olarak nasbettiği görülmüş ve tesbit edilmiştir. Bu yerleri görelim:

1- Sebep "için" anlamı ifade eden cer harfi (لِ) den sonra gelişinde. Misâller:

دَخَلْتُ الْمَدْرَسَةَ لِأَتَعَلَّمَ ← دَخَلْتُ الْمَدْرَسَةَ لِأَنْ أَتَعَلَّمَ = Okula öğrenmek için girdim. (Öğrenmem için) gibi.

اِنْزِلْ إِلَى الْمَلْعَبِ لِتُشَاهِدَ الْمُصَارَعَةَ ← لِأَنْ تُشَاهِدَ = Güreşi seyretmek için sahaya in.

Görüldüğü gibi burada (أَنْ) cer harfi (لِ) den sonra gizli veya açık gelebiliyor. Aşağıdaki edatlardan sonra ise devamlı gizlidir.

2- Cer harfleri لِ – إِلَى anlamında kullanılan حَتَّى dan sonra:

اِجْتَهِدْ كَثِيرًا حَتَّى تَحْصُلَ عَلَى الشَّهَادَةِ = Diplomayı elde etmek için çok çalış= Çok çalış ki diplomayı elde edesin, gibi.

إِعْمَلْ فِي الصَّيْفِ حَتَّى تَرْتَاحَ فِي الشِّتَاءِ = Kışın dinlenmek için, yazın çalış. = Yazın çalış ki kışın dinlenesin, gibi.

Bu misâllerde حَتَّى (لِ) anlamında kullanılmıştır.

لَنْ أُغَادِرَ الْمَدْرَسَةَ حَتَّى أَحْصُلَ عَلَى الشَّهَادَةِ = Diplomayı elde edinceye kadar okuldan ayrılmayacağım. = Diplomayı elde etmedikçe okuldan ayrılmayacağım. = Diplomayı elde edene kadar okuldan ayrılmayacağım.

لَنْ أُغَادِرَ الْمَدِينَةَ حَتَّى يَرْجِعَ أَخِي مِنَ الْقَرْيَةِ = Kardeşim köyden dönünceye kadar (dönene kadar, dönene dek, dönmedikçe) şehirden ayrılmayacağım, gibi.

Edat, bu misâllerde إِلَى anlamında kullanılmıştır. حَتَّى bu misâllerde hem anlam hem görev yönünden bu harflere لِ – إِلَى benzer. Yani, bu da onlar gibi cer harfidir.

Edatın öncesinin ve sonrasının olumsuz olması halinde:

لاَتَفْعَلْ حَتَّى لاَتَنْدَمَ = Pişman olmamak (olmaman) için yapma. Yapma ki pişman olmayasın,

şeklinde tercemesi yapılır. Yine burada (لِ) anlamında kullanılmıştır.

3- إِلَى – إِلاَّ anlamına gelen (أَوْ) den sonra إِلَى anlamında kullanılışına misâl:

إِلَى أَنْ أُدْرِكَ ← لأَسْتَسْهِلَنَّ الصَّعْبَ أَوْ أُدْرِكَ الْمُنَى = Hedefe erişinceye kadar zorlukları kolay sayacağım, gibi.

إِلاَّ anlamına gelişine misâl:

إِلاَّ أَنْ يَتُوبَ ← عَاقِبِ الْمُجْرِمَ أَوْ يَتُوبَ = Suçluyu cezalandır. Meğer ki tevbe ede. Tevbe etmemesi halinde suçluyu cezalandır, gibi.

4- Sebep anlamı ifade eden (ف) den sonra: Bu (ف) de biraz önce izahı geçen لِ – حَتَّى gibi "için ki" anlamları ifade eder. Edattan önceki kısım, sonrasına sebep teşkil eder. Misâller:

اِجْتَهِدْ فَتَنْجَحَ = Başarman için çalış. Çalış ki başarasın, gibi.

لَمْ يَزْرَعُوا فَيَحْصُدُوا = Biçmeleri için ekmediler. Ekmediler ki biçsinler.

لاَتُسْرِعْ فَتَنْدَمَ = Pişman olmamak için acele etme. Acele etme ki pişman olmayasın. Acele etme ki, pişman olursun, gibi.

5- Beraberlik anlamı ifade eden (و) den sonra. Misâller:

لاَتَأْكُلِ السَّمَكَ وَتَشْرَبَ اللَّبَنَ = Hem balık yiyip hem süt içme. Yani bu ikisini bir arada yeme, gibi.

لاَتَقُدْ سَيَّارَتَكَ وَتَلْتَفِتَ يَمِينًا وَشِمَالاً = Hem arabanı kullanıp hem sağa sola bakma. Arabanı kullanırken sağa sola bakma, gibi.

6- Olumsuzluk (inkâr) (لِ) sinden sonra. Bu harften önce olumsuz bir كَانَ geçmesi gerekir. Bu harf fiilin olumsuzluğunu pekiştirmeye yarar:

لَمْ أَكُنْ لِأَتْرُكَ الْمَدْرَسَةَ = Okulu bırakacak değil idim.

مَا كَانَ لِيَهْرُبَ مِنَ الْمَعْرَكَةِ = Savaştan kaçacak değildi, gibi.

Bu tür cümlelerde كَانَ nin haberi devamlı gizli olan مُرِيدًا kelimesidir. Bundan dolayı da cümlede olumsuz istek anlamı vardır. (1)

لَنْ

Devamlı muzâri' fiillerden önce gelen bu harf:
a) Önündeki fiilin sonunu nasbeder.
b) Geniş zamandan geleceğe çevirir.
c) Olumsuz yapar:

يَرْجِعُ = Döner. → لَنْ يَرْجِعَ = Dönmeyecek, gibi.

(1) المِنْهَاج S: 86

كَيْ

Bu harfin nasb ve cer edatı olarak iki çeşit kullanılışı vardır:

a) Kendisinden önce cer harfi (لِ) gelmişse nasb ve mastar edatı olarak görev yapar. Bu durumuyla (أَنْ) e benzer.

جِئْتُ إِلَى الْمَدْرَسَةِ لِكَيْ أَتَعَلَّمَ = Okula öğrenmek için geldim, gibi.

Edatla birlikte fiilin mastara dönüşen şekli (لِ) ile mecrûrdur:

جِئْتُ إِلَى الْمَدْرَسَةِ لِتَعَلُّمِي gibi.

b) Kendisinden önce cer harfi (لِ) yoksa bu durumda kendisi (لِ) anlamında cer harfidir. Bu şekilde gelişinde kendisi ile fiil arasında gizli (أَنْ) bulunur. Fiil bu (أَنْ) ile mansûbdur:

قَدِمْتُ مِنَ الْقَرْيَةِ كَيْ أَزُورَكَ = Köyden seni ziyaret etmek için geldim, gibi.

إِذَنْ

Bu harf diğer benzerleri gibi fiilleri doğrudan doğruya nasbetmez. Şu şartların bulunması gerekir:

a) Edatın cevap cümlesinin başında yer alması. Meselâ:

أَنَا آتِيكَ = Sana geliyorum, diyen birine cevap olarak,

إِذَنْ أُكْرِمَكَ = O halde sana ikramda bulunacağım, dememiz gibi.

b) Kendisinden sonraki fiilin gelecek zaman ifade etmesi. Yukarıdaki إِذَنْ أُكْرِمَكَ de olduğu gibi. Çünkü benim ikramda bulunmam, onun gelmesinden sonra olacağı için أُكْرِمَ fiili gelecek zaman ifade etmektedir.

c) وَاللّٰهِ – لَا وَاللّٰهِ hariç edatla fiil arasında yabancı bir kelimenin bulunmaması:

أَنَا لاَ أَجْتَهِدُ = Ben çalışmam diyen birine cevap olarak,

إِذَنْ عَلِيٌّ يَجْتَهِدُ = Öyle ise Ali çalışır misâlinde fiil ile arasında

عَلِيٌّ kelimesi olduğu için, edatın fiili nasbetmediğini görüyoruz:

وَاللّهِ – لاَ وَاللّهِ nın bulunması ise zarar vermemektedir. Misâller:

* وَإِذَنْ لاَيَلْبَثُوا خِلاَفَكَ إِلاَّ قَلِيلاً... إِذَنْ وَاللّهِ نَرْمِيَهُمْ بِحَرْبٍ

تُشِيبُ الطِّفْلَ مِنْ قَبْلِ الْمَشِيبِ gibi.

Bu edata, daha önce geçen bir cümleye cevap verdiği kendisinin hem şart edatı hem şart fiili yerini tuttuğu ve yukarıda belirtilen şartlarla muzâri' fiilleri nasbettiği için cevap, şart ve nasb edatı denmiştir.

Edatın fiili nasbetmesiyle ilgili şartların bulunup bulunmamasının anlamıyla bir ilgisi yoktur. Anlamı, her halinde aynıdır.

MUZÂRİ' FİİLİN CEZM HALİ

Cezm halinin yalnız fiile has bir durum olduğunu daha önce söyledik. Nasıl ki, cer hali de isimlere has bir durumdur.

Muzâri fiil, aşağıda gelecek olan ve cezm edatları adıyla tanınan edatlardan sonra gelmesi halinde meczûm olur. Bu edatlar, bir fiil cezmedenler, iki fiil cezmedenler olarak ikiye ayrılırlar.

1- Bir fiil cezmedenler

Bir fiil cezmedenler, لَمْ – لَمَّا emir lamı nehi lamıdır.

لَمْ يَفْتَحْ = Açmadı,

لَمَّا يَفْتَحْ = Henüz açmadı,

لِيَفْتَحْ = Açsın,

لاَيَفْتَحْ = Açmasın,

لاَتَفْتَحْ = Açma, gibi.

Bu edatlarla ilgili bilgiler birinci kısımda emsile-i muhtelifede verildiği için burada tekrarına gerek görülmedi.

2- İki fiil cezmedenler

İki fiil cezmedenler,

– إِنْ – إِذْمَا – مَـنْ – مَا – مَهْمَا – مَتَى – أَيَّانَ – أَيْنَ – أَنَّى – أَىُّ – حَيْثُمَا –

– كَيْفَمَا dır.

Bunlardan sonra devamlı iki fiil (cümle) gelir. Birincisine şart, ikincisine de cevap veya ceza denir. İkincisinin gerçekleşmesi birincisinin gerçekleşmesine bağlıdır.

إِنْ نَجْتَهِدْ نَنْجَحْ = Çalışırsak başarırız, gibi.

Bu misâlde de görüldüğü üzre başarmamız çalışmamıza bağlıdır. Bu iki fiil hakkında aşağıda yeterli bilgi verilecektir. Biz şimdi edatları birer birer ele alalım.

Bu edatlardan ilk ikisi إِنْ – إِذْمَا harf, diğerleri isimdir. Onun için bu ikisi şart fiilinin sonuna sadece "ise" anlamı verir:

إِنْ تَذْهَبْ أَذْهَبْ = Gidersen giderim,

إِذْمَا تَحْتَرِمْ تُحْتَرَمْ = Sayarsan sayılırsın, gibi.

Bununla beraber إِذْمَا nın da isim olduğunu إِذَا gibi zaman anlamı ifade ettiğini iddia edenler de vardır. (1) Bu durumda anlamı,

إِذْمَا تَحْتَرِمْ تُحْتَرَمْ = Saydığın zaman sayılırsın, şeklindedir.

إِنْ – إِذْمَا dan sonrakiler isim olmalarından dolayı "ise" anlamı yanı sıra kendi öz anlamlarını da verirler. Misâllerde görelim:

مَنْ = Kim ise: مَـنْ يَجْتَهِـدْ يَنْجَـحْ = Kim çalışırsa başarır, gibi.

مَا = Ne ise: مَـاتَقْرَأْهُ تَسْـتَفِدْ مِنْـهُ = Ne okursan faydalanırsın, gibi.

---

(1) الْمُقْتَضَب

مَهْمَا = Her ne ise: مَهْمَا تَزْرَعْهُ تَحْصُدْهُ = Her ne ekersen onu biçersin, gibi.

مَتَى – أَيَّانَ =Ne zaman ise: مَتَى تُسَافِرْ أُسَافِرْ = Ne zaman sefere çıkarsan ben de çıkarım, gibi.

أَيَّانَ تَقُمْ أَقُمْ = Ne zaman kalkarsan kalkarım, gibi

أَيْنَ – أَنَى – حَيْثُمَا = Nerede nereye ise:

أَيْنَ تَجْلِسْ فِيهِ تَرْتَحْ = Nerede oturursan dinlenirsin.

أَنَّى تَذْهَبْ أَذْهَبْ = Nereye gidersen giderim.

حَيْثُمَا تَجْلِسْ فِيهِ تَرْتَحْ = Nerede oturursan dinlenirsin, gibi.

كَيْفَمَا =Nasıl ise:

كَيْفَمَا تَسِرْ أَسِرْ = Nasıl yürürsen ben de yürürüm, gibi.

أَيُّ genellikle hangi ise anlamına gelirse de yerine göre muzaf olduğu kelimelerin de tesiriyle bazı şart edatlarının ifade ettiği anlamlara benzer mânâ verir. Meselâ:

مَنْ يَجْتَهِدْ يَنْجَحْ – أَيُّ طَالِبٍ يَجْتَهِدْ يَنْجَحْ = Kim çalışırsa başarır.

مَاتَقْرَأْ تَسْتَفِدْ مِنْهُ – أَيُّ كِتَابٍ تَقْرَأْهُ تَسْتَفِدْ مِنْهُ = Ne okursan faydalanırsın.

مَتَى تَجْتَهِدْ تَنْجَحْ – أَيَّ وَقْتٍ تَجْتَهِدْ تَنْجَحْ = Ne zaman çalışırsan başarırsın.

أَيْنَ تَجْلِسْ فِيهِ تَرْتَحْ – أَيَّ مَكَانٍ تَجْلِسْ فِيهِ تَرْتَحْ = Nerede oturursan dinlenirsin. gibi. (1)

(1) اَلْمِنْهَاجُ S: 97-98

ŞART EDATLARININ İ'RABI

Daha önce belirtildiği gibi إِنْ – إِذْمَا harftir. Bilindiği gibi harflerin i'rabı olmaz. İsim olanların birbirine benzeyenlerini gruplar halinde inceleyelim.

مَنْ – مَا – مَهْمَا nın i'rabları

Bu edatların üçü de sükûn üzere mebnîdir. Bunlardan sonraki şart fiili müteaddi olur, mefûlünü de almış olursa edatlar, mübtedadır:

مَنْ يَأْكُلْ خُبْزًا يَشْبَعْ gibi.

Şart fiilinin lâzım olması halinde de durum aynıdır:

مَنْ يَجْتَهِدْ يَنْجَحْ gibi.

Haberleri ise şart ve cevap cümlesinin tümüdür. (1)

Bunlardan sonraki şart fiilinin müteaddi olduğu halde mefûlünü almaması halinde edatlar, öne geçmiş mefûlün bihtir:

مَنْ تُصَاحِبْ تَأْنَسْ بِهِ gibi.

Şart fiili nâkıs fiillerden olup haberini almamış olması halinde ise edatlar, bu fiilin öne geçmiş haberi olurlar:

مَهْمَا يَكُنْ شَأْنُكَ فَإِنَّكَ طَالِبٌ gibi.

Edatlar mastar anlamı taşıyorlarsa mefûl mutlak olurlar:

مَهْمَا تَسِرْ تَنْتَفِعْ gibi.

Bu durum yalnız مَا – مَهْمَا için geçerlidir. Çünkü (مَنْ) akıllılar için kullanılır, mastar anlamı ifade etmez.

أَيَّانَ – مَتَى nın i'rabı

Birincisi sükûn üzere, ikincisi de fetha üzere mebnîdir. Bu ikisi zaman zarfıdır. Cevaplarının mefûlü fihi olurlar.

---

(1) اَلْمِنْهَاجُ S: 97-98

أَيْنَ - أَنَّى - حَيْثُمَا nın i'rabı

Birincisi fetha ikincisi sükun, üçüncüsü de zamme üzere mebnidir. Bunların üçü de mekan zarfıdır. Cevaplarının meful fihi olurlar. Ancak أَنَّى nasıl anlamında kullanıldığı zaman كَيْفَ gibi kabul edilmesi gerekir.

كَيْفَ nin i'rabı

Fetha üzere mebni olan كَيْفَ devamlı haldir.

أَيُّ nün i'rabı

Şart edatlarından yalnız bu mu'rabdır. أَيٌّ - أَيًّا - أَيٍّ şeklinde hareke alır. Taşıdığı anlama göre i'rabı yapılır:

a) Şahıs isimlerine muzaf olduğu zaman مَنْ - مَا - مَهْمَا gibidir.

b) Zaman isimlerine muzaf olduğu zaman مَتَى - أَيَّانَ gibidir.

c) Mekân isimlerine muzaf olduğu zaman أَيْنَ - أَنَّى - حَيْثُمَا gibidir.

d) Durum anlamı ifade ettiği zaman كَيْفَ gibi hal olur.

e) Mastara muzaf olduğu zaman ise mefûl mutlaktır. Sırayla misâller: أَيُّ طَالِبٍ يَجْتَهِدْ يَنْجَحْ da mübteda haberi şart-cevap cümlesidir. أَيَّ صَدِيقٍ تُصَاحِبْ تَأْنَسْ بِهِ öne geçmiş mefûlün bihidir. أَيَّ زَمَنٍ يَجْتَهِدْ يَنْجَحْ da zaman zarfı yani mefûl fihi, cevabına müteallaktır. أَيَّ سَيْرٍ تَسِرْ تَسْتَفِدْ مِنْهُ de mefûl mutlaktır.

Şart edatlarının sonlarına zait bir (مَا) gelmesi

Bazı şart edatlarının sonlarına – أَيَّانَ مَا – أَيْنَمَا – كَيْفَمَا – حَيْثُمَا

مَتَى مَا – إِذْمَا – إِمَّا إِنْ مَا – أَيُّمَا şeklinde zait bir (مَا) gelir. Bunlardan

إِذْمَا – حَيْثُمَا bu (مَا) sız görev yapamadıkları halde bu ikisi dışında kalanlar (مَا) sız da görev yapabilirler. Bu (مَا) nın zait olmasından dolayı yerinin i'rabı olmadığı gibi başka bir görevi de yoktur.

ŞART VE CEVAP FİİLLERİ

Şart fiili, devamlı cevaptan önce gelir. Çekimi yapılabilen haber kiplerinden olur. Çekimi yapılamayan tek şekilli (câmid) fiillerden gelmediği gibi dilek (talep) anlamı ifade eden fiillerden de gelmez. Cevapta ise bu şartlar yoktur.

Her ikisi de mâzi, muzâri' veya biri mâzi biri muzari' olabilir.

إِنْ تَحْتَرِمْ غَيْرَكَ تُحْتَرَمْ = Başkalarını sayarsan sayılırsın.

إِنِ اجْتَهَدْتَ تَنْجَحْ = Çalıştı isen başarırsın.

إِنْ نَجْتَهِدْ نَجَحْنَا = Çalışırsak başardık.

إِنْ مَشَيْنَا وَصَلْنَا = Yürüdüysek ulaştık, gibi.

ŞART VE CEVAP FİİLLERİNİN İ'RABI

1- İkisi de muzari' olduğu zaman meczûm olurlar.

2- Her ikisi de mâzi olduğu zaman, mebni olduklarından mahallen meczûm sayılırlar.

3- Şart mâzi cevap muzâri' ise, cevap merfû veya meczûm okunabilir.

4- Şartın muzâri' cevabın mâzi olması azdır.

ŞART VE CEVABIN HAZFİ

Söz gelişinden anlaşılabileceği için bazan şart bazan da cevap hazfedilebilir. İkisinin birden hazfedildiği de olur.Şartın hazfi:

إِنْ نَجَحْتَ فَاسْتَمِرَّ فِي دِرَاسَتِكَ وَإِلاَّ فَاتْرُكْهَا = Şayet başarırsan okumaya devam et. Değilse bırakıver.

Hazfedilmeden önce cümle:

إِنْ نَجَحْتَ فَاسْتَمِرَّ فِي دِرَاسَتِكَ وَإِنْ لاَتَنْجَحْ فَاتْرُكْهَا şeklinde idi.

Cevabın hazfi:

سَأُكْرِمُكَ إِنْ زُرْتَنِي = Sana ikramda bulunacağım beni ziyaret edersen.

Hazfedilmesinden önce cümle:

إِنْ زُرْتَنِي فَسَأُكْرِمُكَ şeklinde idi.

Şart edatından önce cevaba benzer bir cümle bulunduğundan, cevabın cümlede bulunması, daha önceki cümlenin tekrarı sayılır. Bunun için hazfedilmiştir. Her ikisinin birden hazfi:

إِنْ زُرْتَنِي أَكْرَمْتُكَ وَإِلاَّ فَلاَ = Beni ziyaret edersen sana ikramda bulunacağım. Değilse hayır. Hazfedilmeden önce cümle:

إِنْ زُرْتَنِي أَكْرَمْتُكَ وَإِلاَّ (إِنْ لاَ) تَزُرْنِي فَلاَ أُكْرِمُكَ şeklinde idi.

CEVAP OLMASI UYGUN DÜŞMEYEN YERLER

Cevap cümlesinin isim cümlesi, istek(talep-inşa) fiillerinden biriyle başlaması veya câmid (çekimsiz) fiillerden olması veyahut da cevap cümlesinin başında سَوْفَ – س – لَنْ – قَدْ – مَا harflerinden birinin bulunması gibi durumlarda cümle, cevap olmaya uygun değildir. Ancak bu tür cümleler cevap (ف) si adı verilen bir harf ile şart fiiline bağlandıkları takdirde cevap cümlesi olabilirler.

Söz konusu (ف) Türkçe'deki kelimeden ayrı yazılan "de-da" karşılığıdır. Cevap cümlesi olmaya uygun olan yerlerde bu (ف) olmadan da şart cevap arasındaki uygunluk dolayısıyle cevap şarta bağlanır. Meselâ:

إِنْ تَذْهَبْ أَذْهَبْ = Sen gidersen giderim, diyebileceğim gibi, "sen gidersen ben de giderim" şeklinde de söyleyebiliriz.

Ama cevap olması uygun düşmeyen yerlerde söz konusu bağlantının kurulabilmesi için (ف) nin bulunması gereklidir. Zira cevap olacak cümle ile şart arasında tabii bir uygunluk yoktur. Meselâ: Cevap olmaya uygun düşmeyen yerlerden isim cümlesini ele alalım.

إِنْ تُرَاسِلْنِي فَأَنْتَ صَدِيقِي = Sen bana mektup gönderirsen sen de benim arkadaşımsın, gibi.

Görüldüğü gibi burada cevap cümlesi olan "Sen benim arkadaşımsın" ile şart cümlesi "Sen bana mektup gönderirsen" arasında şart-cevap olma bakımından tabii bir bağlantı yoktur. Bu bağlantıyı söz konusu "de" sağlamaktadır.

Türkçe'deki bu "de"lerin bir çok görevi ve kullanış şekilleri olduğunu da unutmamak gerekir. Burada söz konusu olan "de" şu cümledeki "de" ye benzer: "Sen beni davet edersen, ben de sana söz veriyorum geleceğim". Bu cümleyi "de"siz tekrar edelim arada kesiklik olduğunu görürüz. Sen beni davet edersen, ben söz veriyorum geleceğim, gibi. Şimdi cevap olması uygun düşmeyen yerlere sırayla misâller verelim:

إِنْ تَدْرُسْ فَأَنْتَ نَاجِحٌ = Çalışırsan sen de başarırsın.

إِنْ تُهْمِلْ دُرُوسَكَ فَاعْلَمْ أَنَّكَ رَاسِبٌ =Derslerini ihmal edersen, bil ki sen de sınıfta kalırsın.

إِنْ حَفِظْتَ دُرُوسَكَ فَمَا أَنْتَ بِرَاسِبٍ = Derslerini ezberlersen sen de sınıfta kalmazsın.

إِنْ تَهْرُبْ مِنَ الْمَعْرَكَةِ فَلَسْتَ بِمُؤْمِنٍ = Savaştan kaçarsan, sen de mü'min değilsin.

إِنْ تَزُرْنِى فَلَنْ أُقَصِّرَ فِى إِكْرَامِكَ = Eğer beni ziyaret edersen, ben de sana ikramda kusur etmeyeceğim.

إِنْ تُذْنِبْ فَسَتَنْدَمُ فِى النِّهَايَةِ = Eğer suç işlersen sonunda sen de pişman olacaksın.

إِنْ يَسْرِقْ فَقَدْ سَرَقَ أَخٌ لَهُ مِنْ قَبْلُ = Eğer o çalmış ise, daha önce onun bir kardeşi de hırsızlık yapmıştı.

إِنْ تُذْنِبْ فَسَوْفَ تَلْقَى عِقَابَهُ = Günah işlersen cezasını da çekeceksin.

Yukarıda belirtilen yerler dışında cevap cümlesinin – رُبَّمَا – إِنْ

اِنَّمَا – كَأَنَّمَا edatlarından biri ile başlaması halinde ف getirilebilir:

إِنْ نَسْتَعِدَّ الْيَوْمَ فَرُبَّمَا نُسَافِرُ غَدًا – إِنْ نُخْطِئْ فَإِنَّمَا خُلِقْنَا بَشَرًا –

إِنْ زُرْتَ الْمَدْرَسَةَ فَإِنْ وَجَدْتَهَا مُغْلَقَةً فَارْجِعْ

misâllerinde görüldüğü gibi.

Bazan anlam yönünden şart ve cevaba benzeyen cümlelerin cevaba benzeyen kısmına (ف) getirilebileceği gibi, olumlu veya لا ile olumsuz muzâri' fiillerin cevap cümlesi olması halinde de ف getirilebilir. Bu muzâri'ler ف geldikten sonra merfû okunurlar:

فَمَنْ يُؤْمِنْ بِرَبِّهِ فَلاَ يَخَافُ بَخْسًا وَلاَ رَهْقًا – وَمَنْ عَادَ فَيَنْتَقِمُ اللَّهُ مِنْهُ –

اَلَّذِى يَأْتِينِى فَلَهُ دِرْهَمٌ gibi.

ŞART-CEVAP KONUSUYLA İLGİLİ TAMAMLAYICI BİLGİLER

1- Şart edatlarının hepsi cümle başında gelme özelliğine sahiptir. Yani görev yapabilmeleri için, cümle başında bulunmaları şarttır. Car-mecrûr veya zarf dışında bulundukları cümlede kendilerinden önce bir kelime gelmesi halinde görev yapamazlar:

لَيْسَ مَايَسُرُّكَ يُعْجِبُنِي - إِنَّ مَنْ يَطْلُبُ يَجِدُ gibi.

Kendilerinden önce car-mecrûr veya muzafın bulunması ise zarar vermemektedir:

غُلاَمَ مَنْ تَضْرِبْ أَضْرِبْ - عَمَّا تَسْأَلْ أَسْأَلْ gibi. Şart edatları bu durumda mahallen mecrûr olur.

2- Cevap (ف) sinin yerine müfacee edatı إِذَا da kullanılabilir. Ancak bunun için cevap cümlesinin:

a) İsim cümlesi olması,
b) Olumlu (müsbet) olması,
c) Haberiye olması yani istek (talep-inşâ) ifade etmemesi,
d) Şart edatlarının إِنْ – إِذَا olması
e) Cümlede إِنَّ ve benzerlerinden, كَانَ ve benzerlerinden birinin bulunmaması gerekir. Misâller:

وَإِذَا أَذَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً فَرِحُوا بِهَا، وَإِذَا تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ إِذَا هُمْ يَقْنَطُونَ = "İnsanlara bir rahmet tattırdık mı ona sevinirler. Ama kendilerine yaptıklarından dolayı bir kötülük geldimi de hemen (bir de) onlar umutlarını keserler."

فَإِذَا أَصَابَ بِهِ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ إِذَا هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ = "Dilediği kullarından bazılarına (rahmet) isabet ettirdimi de hemen onlar sevinirler".

Şart eksikliğinden dolayı şu misâllerde de ف nin yerine إِذَا kullanılmaz.

إِنْ دَخَلْتَ عَلَى الْقَوْمِ فَمَاهُمْ بِقَائِمِينَ لَكَ - إِنْ أَطَاعَ بَكْرٌ فَسَلاَمٌ عَلَيْهِ

إِنْ تَغَيَّبَ زَيْدٌ فَإِنَّ أَخَاهُ حَاضِرٌ - مَنْ يَجْتَهِدْ فَهُوَ يَنْجَحُ gibi.

Zira bu misâllerin birincisi dua yani dilek, ikincisi olumsuz, üçüncüsünde إِنَّ var, dördüncüsünün şart edatı (إِنْ) veya إِذَا değildir.

3- Bir cümlede şart ve kasem bir arada bulunur, bir de cevap varsa cevap önde gelenindir.

إِنْ تَجْتَهِدْ وَاللّٰهِ تَنْجَحْ - وَاللّٰهِ إِنْ تَجْتَهِدْ لَتَنْجَحَنَّ gibi.

Şart da kasem de cevap ister. Kasemin cevabında lâm bulunur. Bu durumda cümlede bulunan cevap ikisinin de cevabı sayılmaktadır. İkinci bir cevaba ihtiyaç kalmaz.

4- Son olarak istek fiilerinden sonra gelen muzâri"in de meczûm olduğunu hatırlatalım:

لاتُسْرِعْ فِي الْقِرَاءَةِ تَغْلَطْ = Okumakta acele etme hata edersin.

اِقْرَأْ الْكِتَابَ تَسْتَفِدْ = Kitabı oku faydalanırsın, gibi.

Gerçekte muzâri'i cezmedenin gizli şart olduğunu hatırlatalım:

لاتُسْرِعْ فِي الْقِرَاءَةِ فَإِنْ تُسْرِعْ تَغْلَطْ → اِقْرَأْ الْكِتَابَ فَإِنْ تَقْرَأْهُ تَسْتَفِدْ gibi.

Onun içindir ki şartın takdiri uygun düşmeyen yerlerde muzâri' meczûm olmaz:

لاتَدْنُ مِنَ الأَسَدِ تَهْلَكْ = Arslana yaklaşma mahvolursun, denmez de.

لاتَدْنُ مِنَ الأَسَدِ تَسْلَمْ = Arslana yaklaşma selamette olursun denir.

Zira arslana yaklaşmamak, mahvolmayı değil selamette olmayı gerektirir. Şu halde istekten sonra muzâri"in cezm olabilmesi için şart cevapta olduğu gibi isteğin muzâri'e sebep teşkil etmesi gerekmektedir.

Burada istekten maksadın emir, nehî, soru, temenni, te terecci v.s olduğunu hatırlatalım.

CEZMETMEYEN ŞART EDATLARI

İki fiil cezmeden şart edetları ve şart-cevap konusunun sonunda cezmetmeyen şart edatlarını da görelim. Buraya kadar incelemeye çalıştığımız şart edatlarından başka şart anlamı, ifade eden ve şart-cevap cümlesinden önce gelen bir takım edatlar daha vardır ki, öncekilerden tek ayrı yönleri onlar gibi hareke etkilerinin olmayışıdır. Bu edatlar: كُلَّمَا – أَمَّا – لَوْمَا – لَوْلاَ – لَوْ – إِذَا – لَمَّا dır. Şimdi bunları sıra ile incelemeye çalışalım.

لَمَّا

Bu edata daha önce muzâri' bahsinde (لَمْ) in benzeri bir harf olarak temas edildi. Burada ise zaman anlamında isimdir. Kendisinden sonra şart cevap adı altında iki mâzi fiil bulunur. Şu halde لَمَّا muzari' fiilden önce gelişinde لَمْ gibi harf, mazi fiilden önce gelişinde إذَا gibi isimdir. Bu duruma zarf bahsinde temas edilmişti. "Zaman, vakit, ...de, ...da, ...ince anlamları karşılığıdır:

لَمَّا بَكَيْتُ انْشَرَحَ صَدْرِى = Ağlayınca içim açıldı, ferahladım, gibi.

Kendisi devamlı önündeki şart fiiline muzaf olur. Bir zarf olduğu için de cevabı kendisini nasbeder. Sükûn üzere mebni olduğundan mahellen mansûb olur.

إذَا

Bu da yukarıdaki لَمَّا gibi şart ifadesi taşıyan zaman zarfıdır. Onun verdiği anlamları verir. Bundan sonra da genellikle şart-cevap adı altında iki mazi fiil bulunur. Bu da onun gibi şartına muzaf olur, cevabı da kendisini nasbeder. Bunun ondan ayrı yönü, onun geçmiş bunun ise, gelecek zaman için olmasıdır:

إذَا جَاءَ الرَّبِيعُ تَفَتَّحَتِ الأَزْهَارُ = Bahar geldiği zaman çiçekler açar, gibi.

Bu misâlde de görüldüğü gibi تَفَتَّحَتْ fiili mâzi olduğu halde muzâri' anlamı verilmiştir.

Bu tür إذَا lardan sonra devamlı fiil gelmesi gerektiği halde bazen bu gelmesi gereken fiil hazfedilebilir. Fiil ma'lum ise yerinde fâil şayet meçhûl ise yerinde nâib-ü fâil bulunur. Bu durumu gören edatın isimlerden önce de gelebileceğini zanneder. Oysa fiil gizlidir. Daha sonra gelen fiil bu gizli olan fiili açıklar:

إذَا أَرَادَ الشَّعْبُ يَوْمًا أَرَادَ الْحَيَاةَ → إذَا الشَّعْبُ يَوْمًا أَرَادَ الْحَيَاةَ gibi.

İkinci fiil birinci fiilin te'kidir.

Bazan bu edattan sonra zait bir (مَا) geldiği olur:

...إِذَا مَا الْغَانِيَاتُ بَرَزْنَ يَوْمًا gibi.

إِذَا bazan şart anlamı ifade etmeksizin sadece zaman anlamı ifade edebilir. Bu durumda kendisinden sonra şart-cevap adı altında iki fiil bulunmaz, yalnız bir fiil bulunur:

...وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى = "Andolsun gecenin karanlığı bürüdüğü zamana..." gibi.

لَوْ

Bu edattan sonra şart-cevap adı altında gelen fiiller mâzi olur. Bazan muzâri' geldiği görülse bile mâzi anlamı verilmesi gerekir. Bunun cevabının: a) Müsbet (olumlu) mâzi olması halinde başında lâm bulunur:

لَوِ اجْتَهَدَ لَنَجَحَ = Çalışmış olsaydı başarırdı.

= Çalışsaydı başarırdı, gibi.

b) (مَا) ile olumsuz olursa bu lâmın bulunup bulunmaması arasında fark yoktur:

لَوْ تَرَوَّيْتَ مَا أَخْفَقَ سَعْيُكَ - لَوْ تَرَوَّيْتَ لَمَا أَخْفَقَ سَعْيُكَ = Düşünceli hareket etmiş olsaydın çalışman boşa gitmezdi, gibi.

c) Cevap, (مَا) dışında başka bir edatla olumsuz olursa lâm bulunmaz.

(لَوْ) in bir özelliği kendisinden sonra أَنَّ li isim cümlesi gelmesidir. Bu durumda isim cümlesinden önce de gelirmiş gibi bir durum arzeder. Biraz sonra öyle olmadığını göreceğiz:

لَوْ أَنَّهُمْ صَبَرُوا لَفَازُوا = Şayet onlar sabretmiş olsalardı başarıya ulaşırlardı, gibi.

أَنَّ ile edat arasında ثَبَتَ fiilinin gizli olduğunu أَنَّ li isim cümlesinin de mastara çevrildiğini düşünürsek - لَوْ ثَبَتَ صَبْرُهُمْ لَفَازُوا

gibi- durum anlaşılır. Buna göre أَنَّ ve cümlesi gizli olan bu fiilin fâilidir.

Bu edatın başka bir özelliği de bazan cevap istemeyişidir. Bu durumda kendisinden önce (و) gelir.

أَكْرِمْ أَبَاكَ وَلَوْ وَبَّخَكَ = Babana saygı göster, seni azarlasa da gibi.

Bu durum şart edatı (إنْ) de de söz konusudur:

لاَبُدَّ مِنْ قُونْيَا وَإِنْ طَالَ السَّفَرُ = Yolculuk uzun sürse de mutlaka Konya'ya varacağım gibi.

لَوْلاَ

Bunun şartı isim cümlesi olur. Bu cümlenin haberi de genellikle مَوْجُودٌ şeklinde gizli olur:

لَوْلاَ عَلِيٌّ لَمْ يَنْجُ خَالِدٌ= Ali olmasaydı, Halit kurtulamazdı, gibi.

Bunun cevabı da:

a) Müsbet ise lâm alır:

لَوْلاَ رَحْمَةُ اللّٰهِ لَهَلَكْنَا = Allah'ın rahmeti olmasaydı mahvolurduk, gibi.

b) (مَا) ile olumsuz olması halinde lâmın bulunup bulunmayışı arasında fark yoktur:

لَوْلاَ الْمُحَامِيُّ مَا أَدَّى الْمُفْلِسُ لَنَا الدَّيْنَ - لَوْلاَ الْمُحَامِيُّ لَمَا أَدَّى الْمُفْلِسُ لَنَا الدَّيْنَ = Avukat olmasaydı müflis bize olan borcunu ödemezdi, gibi.

c) (مَا) nın dışında başka bir edatla olumsuz olması halinde ise cevabına lam gelmez:

لَوْلاَ زَيْدٌ لَمْ يَنْجُ عَمْرٌو gibi.

لَوْمَا

Bu edat her yönüyle لَوْلاَ ya benzer.

Görünüşe bakılırsa yukarıda geçen (لَوْ) olumlu لَوْلاَ - لَوْمَا olumsuz gibi görünmektedir. Cümleleriyle birlikte düşünülürse (لَوْ) olumsuz, bunlar olumludur:

لَوْ ذَهَبَ عَلِيٌّ لَوَصَلَ = Ali gitmiş olsaydı ulaşırdı, gibi.

لَوْلاَ ذَهَابُ عَلِيٍّ لَتَحَدَّثْنَا مَعَهُ = Ali gitmemiş olsaydı onunla konuşurduk, gibi.

Görüldüğü gibi birinci misâlde Ali gitmemiş ikinci misâlde ise, gitmiştir.

أَمَّا

Bu edattan sonra devamlı cevap gelir. Çünkü kendisinde hem şart edatı hem şart fiili anlamı vardır. Yani,

أَمَّا = مَهْمَا يَكُنْ مِنْ شَيْءٍ = Her hal-ü karda, ne olursa olsun demektir. Edatın cevabı devamlı isim cümlesi olur. Bunun için de cevapta devamlı (فـ) bulunur. Ancak bu (فـ) nin mübtedanın başında bulunması gerekirken habere geçtiği için haberin başında bulunur:

أَمَّا أَنَا فَذَاهِبٌ gibi.

Oysa kaideye göre, أَمَّا فَأَنَا ذَاهِبٌ şeklinde olması gerekirdi.

Biz bu durumu açıklığa kavuşturmamız için yukarıdaki cümleyi anlam bakımından karşılığı olan cümle ile karşılıklı yazalım.

أَمَّا أَنَا فَذَاهِبٌ = مَهْمَا يَكُنْ مِنْ شَيْءٍ فَأَنَا ذَاهِبٌ.

Cevap (فـ) si ile edat arasına mübteda girebilir:

أَمَّا الْعِلْمُ فَشَرِيفٌ gibi. Haber girebilir:

أَمَّا فِي الدَّارِ فَزَيْدٌ gibi. Şart cümlesi girebilir:

فَأَمَّا إِنْ كَانَ مِنَ الأَتْقِيَاءِ فَلَهُ الْجَنَّةُ gibi. Cevabının mefulü girebilir:

فَأَمَّا الْيَتِيمَ فَلاَ تَقْهَرْ gibi. Zarf girebilir:

أَمَّا الْيَوْمَ فَأَنَا رَاحِلٌ gibi. (1)

Edat yerine göre, her hal-ü karda her ne ise, ne olursa olsun, ... gelince, ... ise, ama ve amma anlamları verir.

كُلَّمَا

كُلَّ ile mastariye (مَا) sının bileşimi olan bu edattan sonra da genellikle iki mâzi fiil bulunur. Edat bu fiillerin tekrarlandığını ifade etmeye yarar (مَا) ile mastara dönüşen şartına muzaf olur. Cevabı da kendisini zaman zarfı olarak nasbeder:

كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ وَجَدَ عِنْدَهَا رِزْقًا = "Zekeriyya a.s. onun yanına her girişinde onun yanında yiyecekler bulurdu" gibi.

Bundan öncekiler harf olarak da kullanıldıkları için çeşitli vesilerle onların o yönlerine temas edilmiştir. Bu ise sadece isim olarak kullanılır.

---

(1) مَبَادِئُ الْعَرَبِيَّةِ C:4, S: 375

ON İKİNCİ BÖLÜM

MECRÛRLAR
"Mecrûrat"

İsmin halleri bahsinde Arapça'da ismin üç hali olduğunu gördük. Buraya kadar ismin üç halinde raf' ve nasb hallerini işledik. Burada ise ismin cer halini incelemeye çalışacağız

İsim iki yerde cer halinde bulunur: 1- Cer harflerinden sonra, 2- Muzaf ileyh olması durumunda.

CER HARFLERİ

Cer harfleri:

خَلاَ – حَاشَا – عَدَا – مُنْذُ – مُذْ – رُبَّ – ت – و – ك – ل – حَتَّى – فِي –

ب – مِنْ – إِلَى – عَنْ – عَلَى dır.

Bu harfler devamlı isimlerden önce gelerek sonlarını cer ederler . Bunların kendilerinden sonra gelen isimlerin durumuna göre şöyle bir gruplaması yapılabilir:

1- Açık isim ve zamirlerden önce gelebilenler. Bunlar: حَاشَا – عَدَا – خَلاَ – فِي – ل – ب – عَلَى – عَنْ – إِلَى – مِنْ cer harfleridir.

2- Yalnız açık isimlerden önce gelip zamirlerden önce gelemeyenler. Bunlar: حَتَّى – و – ك cer harfleridir.

3- Açık isimlerden yalnız bir tanesinden önce gelebilen sadece (ت) vardır.

4- Yalnız belirli zaman ifade eden isimlerden önce gelebilenler. Bunlar: مُذْ – مُنْذُ harfleridir.

5- İsimlerden yalnız belirsiz, zamirlerden yalnız müfred müzekker gâib (şe'n zamiri) nden önce gelebilen. Bu da yalnız رُبَّ dir. (1)

Cer harflerinden dokuz tanesi devamlı harf olarak kullanıldığı halde beş tanesi isim olarak da kullanılabilir.

Harf olarak kullanılanlar:

مِنْ – إِلَى – حَتَّى – فِي – ب – ل – رُبَّ – و – ت dir.

İsim olarak da kullanılabilenler:

مُذْ – مُنْذُ – ك – عَنْ – عَلَى dır.

حَاشَا – عَدَا – خَلا cer harfleri fiil olarak da kullanılabilmektedir.

Cer harflerinden bazıları asıl, bazılar da zait kabul edilir. Zait olanların isimler üzerinde hakeke etkisi asıl olanlar kadar kuvvetli değildir. Cer harflerinden حَاشَا – عَدَا – خَلا zait olmaya daha yakındır. Bu üçünün anlamları yönünden istisna edatları olduğuna istisna bahsinde işaret edilmiştir.

Cer harflerinin önlerindeki isimlerle birlikte (car-mecrûr) fiil veya fiile benzeyen bir isme bağlanmaları.

Cer harfleri, önlerindeki isimlerle beraber tam bir anlama sahip değildirler. Anlamlarının tam olması için yukarıda işaret edildiği şekilde bir kelimeye bağlanmaları yani anlam yönünden o kelimeyle birlikte düşünülmeleri gerekir. Meselâ:

بِالْقَلَمِ = Kalemle kelimesinin anlamı,

كَتَبْتُ بِالْقَلَمِ = Kalemle yazdım,

---

(1) شرح ابن عقيل C:2, S: 10

şeklinde söylendiği zaman tamamlanır. Zarflarda da aynı durum söz konusudur. Bu duruma yerinde işaret edildiği için burada tekrarına gerek görülmedi.

Cer harflerinden sonra soru edatı (مَا) geldiği zaman, bu (مَا) nın elifi düşer:

لِمَ؟ – عَمَّ؟ – بِمَ؟ – عَلاَمَ؟ – كَيْمَهْ؟ – إِلاَمَ؟ gibi.

Cer harflerinden إِلَى – حَتَّى – عَلَى nın sonuna bir ilave yapılması halinde sonlarındaki ى,elif şeklinde yazılır:

إِلاَمَ؟ – حَتَّامَ؟ – عَلاَمَ؟ gibi.

Cer harflerinin anlamları harfler bahsinde ele alınacaktır.

İZAFET (isim tamlaması)

Mecrûrlar bahsinde ismin iki yerde cer halinde bulunduğuna işaret edilmişti. Bundan önce ismin cer harfleriyle mecrûr oluşunu gördük. Şimdi de cer halinin ikincisi olan izafeti incelemeye çalışacağız.

İZAFET NEDİR?

Bilindiği gibi isim bir varlığa ad olarak verilen kelimedir. Harflerin (edatların) aksine isimlerin, tek başlarına kullanıldıkları zaman bir mânâ ifade ettiklerini yerinde söyledik, ancak bazan bu mânâ eksik veya belirsiz kalabilir. Meselâ:.....saçı dökülmüş sözünü dinleyen bir kimse acaba kimin saçı dökülmüş diye sormak ister.

Öyleyse cümlede bulunan saç kelimesi, kendi anlamını belirtecek başka bir kelime ister. Ali'nin saçı dökülmüş dediğimiz zaman Ali ismi, saç ismini tamamlamış olur. Bundan dolayı bir tamlamada en az iki isim bulunur. Bunların birincisine tamlayan ikincisine de tamlanan denir.

İsim tamlamasında tamlananın kim veya ne olduğu konuşanlar arasında belli ise bu tamlamaya belirli (belirtili) isim tamlaması denir.

Bekçinin evi gibi. Şayet tamlanan belli bir kişi ya da şey değilse - Bekçi evi gibi belirsiz (belirtisiz) isim tamlaması adını alır.

Belirtili isim tamlamasında tamlayan -in tamlanan -i eki almaktadır. Belirtisiz isim tamlamasında ise tamlayan yalın halde tamlanan ise -i eki almaktadır.

Buna göre Türkçe'de iki çeşit isim tamlaması vardır. Bir de "Dilimizde tahta kapak, altın saat, taş bina, yılan yollar gibi her öğesi de ek almamış isim takımları (tamlamaları) bulunmaktadır. Bu takımlarda birinci isim, ikinci ismin neden yapıldığını veya neye benzediğini belirtmektedir. Bu takımları kuruluş ve biçim yönünden takısız isim takımı, anlam yönünden sıfat takımı olarak kabul etmek gerekir." (1)

Türkçe dilbilgisi kitaplarından yararlanarak -kısa da olsa- isim tamlamasını tanımaya çalıştık. Belirtili, belirtisiz iki çeşit isim tamlaması yanı sıra bir de sıfat tamlamasına benzer üçüncü bir tamlamanın olduğunu da gördük.

Arapça'da da aynı durum mevcuttur. Muzaf ileyh (tamlayan) ma'rife (belirli)ise isim tamlaması belirli

بَيْتُ الْجَارِ = Komşunun evi gibi.

şayet belirsiz (nekre) ise,

بَيْتُ جَارٍ = Komşu evi gibi.

tamlama da belirsiz olur. Ancak bu ikincisinin belirsizliği, birincisine göredir. Değilse bu tamlamayı belirsiz bir isim gibi düşünmüş oluruz ki, bu da tamlamanın kuruluş gayesine aykırıdır. Bu ikinci tamlama, tam bir belirlilik ifade etmemekle beraber belirliliğe yaklaşır. Zira

بَيْتُ جَارٍ = Komşu evi,

بَيْتٌ = Bir evden daha belirlidir.

Onun için bu izafet türlerinin birincisine ta'rif (ma'rifelik) ikincisine tahsis (hususilik) ifade eden izafet türleri denir.

Bu durumu daha da açıklığa kavuşturmak için birkaç örnek verelim.

(1) Örnek Dilbilgisi S: 40

Belirli isim tamlaması		Belirsiz isim tamlaması	
Arapçası	**Türkçesi**	**Arapçası**	**Türkçesi**
بَابُ الْمَدْرَسَةِ	= Okulun kapısı	بَابُ مَدْرَسَةٍ	= Okul kapısı
نَافِذَةُ الْبَيْتِ	= Evin penceresi	نَافِذَةُ بَيْتٍ	= Ev penceresi
طَاوِلَةُ الْمُعَلِّمِ	= Öğretmenin masası	طَاوِلَةُ مُعَلِّمٍ	= Öğretmen masası

Bu izafet türüne aşağıda manevi izafet dendiğini göreceğiz.

İZAFETİN ÇEŞİTLERİ

İzafet, lafzi izafet, manevi izafet adı altında ikiye ayrılır.

Lafzi izafet fiile benzeyen; ism-i fâilin mefulüne ism-i mefulün nâib-ü fâiline sıfat-ı müşebbehenin fâiline muzaf olma halidir. Manevi izafete göre bu daha önemsiz olduğundan bunu sonraya bırakarak önce manevi izafeti incelemeye çalışacağız.

MANEVİ İZAFET VE ÇEŞİTLERİ

Kısa da olsa yukarıda manevi izafet hakkında bilgi verildi. Burada ise manevi izafetin üç çeşidi olduğunu göreceğiz.

1- Muzaf ileyh muzafın cinsinden ise (مِنْ) ifade eder:

خَاتَمُ حَدِيدٍ = Demir yüzük,

خَاتَمٌ مِنْ حَدِيدٍ = Demirden yüzük,

قِمَاشُ صُوفٍ = Yün kumaş,

قِمَاشٌ مِنْ صُوفٍ = Yünden kumaş gibi.

İzafetin bu türleri yukarıda sözü geçen ve Türkçe isim tamlamaları arasında yer alan şekil itibariyle isim tamlaması, anlam yönünden sıfat tamlaması kabul edilen türlere benzemektedir.

2- Muzaf ileyh muzafın zarfı yani muzaf ileyh muzafın yapıldığı yeri veya zamanı bildiriyorsa فِي =de anlamı ifade eder:

عَذَابٌ فِي الْقَبْرِ → عَذَابُ الْقَبْرِ = Kabir azabı,

رِحْلَةٌ فِي الشِّتَاءِ → رِحْلَةُ الشِّتَاءِ = Kış seferi, gibi.

3- Muzaf, muzaf ileyhe ait ise yani muzaf ileyh muzafın sahibi durumunda ise lam ifade eder:

كِتَابٌ لِعَلِيٍّ → كِتَابُ عَلِيٍّ = Ali'nin kitabı, gibi.

İZAFETLE İLGİLİ DİĞER BİLGİLER

1- Muzaf olacak isimde (اَلْ) veya tenvin varsa muzaf olunca bunlar atılır:

اَلْمِفْتَاحُ → مِفْتَاحُ بَابٍ . غُصْنٌ → غُصْنُ شَجَرَةٍ gibi. Bununla beraber lafzi izafette muzafın bazı hallerde (اَلْ) aldığını göreceğiz.

2- Tesniye ve cemi müzekker sâlimlerin muzaf olmaları halinde sonlarındaki (ن) lar atılır:

كِتَابَانِ → كِتَابَا طَالِبٍ . عَالِمُونَ → عَالِمُو الْبَلَدِ gibi.

3- Muzaf ileyh daima mecrûr olduğu halde muzaf, kendisinden önceki âmilin durumuna göre hareke alır.

DAİMA MUZAF OLARAK KULLANILAN KELİMELER

Bir takım kelimeler vardır ki kendi başlarına kullanılmaları halinde tam bir mânâ ifade edemezler. Bu kelimelerin tam bir manâ ifade edebilmesi için, başka bir kelimeye muzaf olması gerekir. Bu kelimeler:

حِذَاءَ – قُبَالَةَ – نَحْوَ – كِلْتَا – كِلَا – سِوَى – غَيْرُ – شِبْهُ – مِثْلُ – بَعْضُ –

كُلُّ – أُولُو – ذَاتُ – ذُو – سَائِرُ – مَعَ – مَعَاذَ – سُبْحَانَ – تِلْقَاءَ – تِجَاهَ –

إِزَاءَ – قَبْلُ – عَلُ – أَوَّلُ – وَسَطَ – وَحْدَ – عِنْدَ – لَدُنْ – لَدَى – بَيْنَ –

أُوْلاَتُ - لَعُمْرُ (فِي الْقَسَمِ) - جَمِيعُ - حَسْبُ - أَيٌّ - دُونَ - وَالْجِهَاتُ السِّتُّ

بَعْدُ dür.

Bununla beraber bunlardan أَيٌّ - مَعَ - جَمِيعُ - بَعْضُ - كُلُّ kelimeleri bazan görünürde muzaf ileyhleri olmadığı, muzaf ileyhlerinin varlığı zihnen kabul edildiği hallerde muzaf değilmiş gibi tenvin alırlar:

كُلٌّ إِلَيْنَا رَاجِعُونَ = كُلٌّ وَاحِدٍ إِلَيْنَا رَاجِعُونَ

فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضِهِمْ = فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ

ذَهَبُوا بَعْضُهُمْ مَعَ بَعْضٍ = ذَهَبُوا مَعًا

جَاؤُوا جَمِيعُهُمْ = جَاؤُوا جَمِيعًا

أَيَّ اسْمٍ تَدْعُو فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى = أَيًّا مَاتَدْعُو فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى

Yukarıdaki kelimelerden cihat-ı sitte (altı yön) diye bilinen :

شِمَالٌ - يَمِينٌ - تَحْتٌ - فَوْقٌ - أَمَامٌ - خَلْفٌ ve bunlara benzeyen

بَعْدُ - قَبْلُ - دُونَ kelimelerinin muzaf ileyhleri hazfolunması halinde

كُنْتُ قَبْلاً مُجْتَهِدًا = Önceden çalışkan biri idim, gibi-

diğer nekre kelimeler gibi tenvin alabilecekleri gibi zamme üzere mebni de olabilirler:

مَاتَ الْوَزِيرُ قَبْلُ أَوْ مِنْ قَبْلُ = Vezir önceden öldü gibi.

Muzaf ileyhleri varmış gibi tenvinsiz de okunabilirler:

مَاتَ الْمَلِكُ وَمَاتَ الْوَزِيرُ قَبْلَ = Kral, ondan önce de vezir öldü,

gibi. = مَاتَ الْمَلِكُ وَمَاتَ الْوَزِيرُ قَبْلَهُ أَوْ مِنْ قَبْلِهِ

حَسْبُ kelimesi izafetten kesildiği zaman devamlı zamme üzere mebni olur.

قَبَضْتُ دِرْهَمًا فَحَسْبِي مَاقَبَضْتُهُ = قَبَضْتُ دِرْهَمًا فَحَسْبُ = Bir dirhem elde ettim. Elde ettiğimde bana yeter gibi.

غَيْرُ kelimesi kendinden önce لَا – لَيْسَ kelimelerinden biri geçmedikçe izafetten kesilmez. Bu durumda bunların haberi olarak fetha üzere mebni olabileceği gibi ismi olarak zamme üzere mebnî de olabilmektedir. Bununla beraber zamme üzere mebnî olması daha iyidir.

لِي عَشَرَةُ دَرَاهِمَ لَاغَيْرُ = لِي عَشَرَةُ دَرَاهِمَ لَيْسَ غَيْرُ = Benim on dirhemim var, başka yok, gibi.

Yukarıda izafetten maksat, ismin eksik olan anlamını başka bir isimle daha belirli ve anlaşılır hale getirilmesidir, demiştik. Ancak مِثْلُ – غَيْرُ – شِبْهُ – سِوَى ve benzeri kelimelerin mânâlarının son derece kapalı (müphem) olmasından dolayı muzaf olsalar da tam bir mânâ ifade edemezler. Meselâ.

مَرَرْتُ بِرَجُلٍ مِثْلِكَ = Senin gibi bir adama uğradım, cümlesinde o adamın kim olduğunu biz açık ve tam olarak anlamış değiliz. Onun için yani, tam ma'rife olmadığından مِثْلُ kelimesi, bu cümlede nekre olan رَجُلٌ kelimesine sıfat olabilmiştir.

Sahip anlamına gelen ذُو kelimesi cemisi ذَوُو müennesi ذَاتُ daima cins isimlere muzaf olarak kullanılır. Bu isim, ma'rife veya nekre olabilir:

جَاءَنِي رَجُلٌ ذُو مَالٍ = Bana mal sahibi olan bir adam geldi.

جَاءَنِي الرَّجُلُ ذُو الْمَالِ = Bana mal sahibi olan adam geldi, gibi.

Müennesi olan ذَاتُ de kullanılış bakımından (ذُو) gibidir. Cemisi olan ذَوُو nadiren ذَوُوهُ şeklinde zamire muzaf olarak kullanılmıştır. (1)

---

(1) مَبَادِئُ الْعَرَبِيَّةِ C.4 S.333

CÜMLEYE MUZAF OLAN KELİMELER

لَمَّا – إِذَا – إِذْ – حَيْثُ gibi kelimelerin cümleye muzaf olduğunu bu kelimeler işlenirken gördük. Burada tekrarına gerek görmüyoruz.

LAFZİ İZAFET

İzafetin çeşitleri bahsinde bu izafet türüne temas edilmiş ve lafzi izafet, fiile ebenzeyen, ism-i fâilin mefûlüne ism-i mefûlün nâib-ü fâiline, sıfat-ı müşebbehenin fâiline muz'af olma halidir, demiştik.

Şu halde lafzi izafet sözü edilen kelimelerde sınırlıdır. Dolayısıyle daha az kullanılan bir izafet şeklidir.Bunun yanı sıra bu izafetten maksat, manevi izafette olduğu gibi anlamı eksik olan bir ismi başka bir isimle anlaşılır hale getirmek değildir.Bundan maksat söyleniş kolaylığı sağlamaktadır. Bu iş için de muzaftan tenvin veya varsa (ن) atılır. Bu da yukarıda işaret edildiği gibi yalnız fiile benzeyen sıfatlarda söz konusudur. Yukarıdaki sıraya göre misâller:

İsm-i fâil:

جَاءَ سَارِقُ الْقَلَمِ = Kalemi çalan geldi, gibi.

Mübalağalı ism-i fâilde buna benzer.

جَاءَ شَرَّابُ الْعَسَلِ = Bal içici geldi, gibi.

İsm-i mefûl:

جَاءَ مَسْرُوقُ الْقَلَمِ = Kalemi çalınan geldi, gibi.

Sıfat-ı müşebbehe:

جَاءَ الرَّجُلُ الْحَسَنُ الْوَجْهِ = Yüzü güzel (yakışıklı) adam geldi, gibi.

Manevi ve lafzi izafetin birleştiği ve ayrıldığı noktalar

1- Manevi izafette muzaf (الْ) almaz. Lafzi izafette muzaf şu durumlarda (الْ) alabilmektedir.

a) Muzaf ileyhte (اَلْ) olması halinde:

أَنْتَ الْمُتَّبِعُ الْحَقِّ = Sen hakka uyansın, gibi.

b) Zincirleme isim tamlamasında ikinci muzaf ileyhte (اَلْ) olması halinde:

عَلِيٌّ الضَّارِبُ رَأْسِ الْجَانِى = Ali suçlunun kafasına vurandır, gibi.

c) Muzafın tesniye olması halinde:

اَلْفَاتِحَا دِمَشْقَ خَالِدٌ وَأَبُو عُبَيْدَةَ = Ebu Ubeyde ve Halit Şam'ın iki fatihidir, gibi.

d) Muzafın cemi müzekker sâlim olması halinde:

السَّاكِنُوا مَكَّةَ آمِنُونَ = Mekke sâkinleri güvenlik içindedirler, gibi.

2- Manevi izafette muzafla muzaf ileyh بَيْتُ جَارٍ ← بَيْتٌ جَارٌ şeklinde ayrı düşünülemez. Lafzi izafette muzaf ileyh eski durumuna yani, muzaf ileyh olmadan önceki şekline dönüştürülebilir, mânâda da bir değişiklik olmaz:

هَذَا ضَارِبُ عَلِيٍّ ← هَذَا ضَارِبٌ عَلِيًّا = Bu Ali'ye dayak atandır, gibi.

Zira bunlarda izafet, sırf söyleme kolaylığı sağlamak içindir, mana değişikliği için değildir.

İZAFET HAKKINDA TAMAMLAYICI BİLGİLER

1- Bazan söz gelişinden varlığı anlaşılacağı için muzaf hazfedilebilir:

جَاءَ أَمْرُ رَبِّكَ ← جَاءَ رَبُّكَ gibi.

Bu durumda muzaf ileyh muzafın yerine geçer yani harekesini alır.

2- Bazan muzaf ileyh de hazfedilebilir. Buna karşılık muzaf (اَلْ) veya tenvin alır:

وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَى (هَوَاهَا). رَفَعْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ (بَعْضِهِمْ) gibi.

3- Muzaf ile muzaf ileyh aynı mânâda olmaz. Meselâ:

بُرُّ الْقَمْحِ = Buğdayın buğdayı,

لَيْثُ الْأَسَدِ = Arslanın arslanı, denmez.

4- Bazan sıfat tamlaması izafet terkibi şeklinde söylenebilir, mânâ ise aynı kalır:

لَيْسَ تَحْتَهُ كَبِيرُ أَمْرٍ ← لَيْسَ تَحْتَهُ أَمْرٌ كَبِيرٌ = Onun altında büyük (önemli) bir durum yok.

كِرَامُ النَّاسِ ← النَّاسُ الْكِرَامُ = Saygı değer insanlar, gibi.

Birden fazla muzaf ve muzaf ileyh bulunması halinde tamlamaya zincirleme isim tamlaması denir:

مِفْتَاحُ بَابِ مَسْجِدِ الْمَدِينَةِ = Şehrin mescidinin kapısının anahtarı gibi.

ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TABİLER

Kendi başlarına i'rabları olmayan kendilerinden önce geçen kelimelerin i'rabına uyan kelimelere, tabiler denir. Bunlar: Sıfat, te'kid, bedel, atf-ı beyan ve harfli atıftır. Şimdi bunları sırayla incelemeye çalışalım.

SIFAT

Sıfat, varlıkların nasıllığını, niceliğini bildiren yani niteleyen (vasfeden) kelimelerdir. Nitelediği kelimeye de mevsûf denir. Sıfata na't da dendiği gibi nitelediği kelimeye de menût denir. İkisine birden "sıfat tamlaması" adı verilir.

Sıfat her yönüyle mevsûfuna uyar. Yani sıfat nitelediği kelimeye, i'rabda (harekede) müfredlikte, tesniyelikte, cemilikte, müenneslikte, müzekkerlikte, ma'rifelikte ve nekrelikte uyar.

SIFAT TAMLAMASI

Yukarıda sıfat mevsûfla birlikte bir tamlama oluşturur, dedik.Bunların belirli veya bilirsiz oluşlarına göre tamlama, belirli veya belirsiz sıfat tamlaması adını alır. Misâllerde görelim:

Belirli İsim Tamlaması		Belirsiz İsim Tamlaması	
Arapça	Türkçesi	Arapça	Türkçesi
اَلطَّالِبُ الْمُجْتَهِدُ	= Çalışkan öğrenci	طَالِبٌ مُجْتَهِدٌ	= Çalışkan bir öğrenci
اَلطَّالِبَةُ الْمُجْتَهِدَةُ	= Çalışkan öğrenci	طَالِبَةٌ مُجْتَهِدَةٌ	= Çalışkan bir öğrenci
اَلطَّالِبَانِ الْمُجْتَهِدَانِ	= Çalışkan iki öğrenci	طَالِبَانِ مُجْتَهِدَانِ	= Çalışkan iki öğrenci
اَلطَّالِبَتَانِ الْمُجْتَهِدَتَانِ	= Çalışkan iki öğrenci	طَالِبَتَانِ مُجْتَهِدَتَانِ	= Çalışkan iki öğrenci
اَلطُّلَّابُ الْمُجْتَهِدُونَ	= Çalışkan öğrenciler	طُلَّابٌ مُجْتَهِدُونَ	= Çalışkan öğrenciler
اَلطَّالِبَاتُ الْمُجْتَهِدَاتُ	= Çalışkan öğrenciler	طَالِبَاتٌ مُجْتَهِدَاتٌ	= Çalışkan öğrenciler

SIFATIN ÇEŞİTLERİ

Sıfat, hakiki ve sebebi olmak üzere ikiye ayrılır:

HAKİKİ SIFAT

Hakiki sıfat, mevsûfunu niteleyen sıfattır. Yukarıda da işaret edildiği gibi her yönüyle mevsûfuna uyar.

SEBEBİ SIFAT

Sebebi (dolaylı) sıfat, mevsûfunu değil de mevsûfla ilgisi olan bir kelimeyi niteleyen sıfattır:

هَذَا كِتَابٌ مُمَزَّقٌ جِلْدُهُ = Bu cildi bozuk bir kitaptır, gibi.

Görüldüğü gibi burada sıfat olan مُمَزَّقٌ kelimesi mevsûf olan كِتَابٌ kelimesinin değil onunla ilgisi olan جِلْدٌ kelimesini nitelemektedir.

Sebebi sıfatta da hakiki sıfat tamlamasında olduğu gibi önce mevsûf sonra sıfat gelmektedir. كِتَابٌ مُمَزَّقٌ gibi. Ancak burada asıl nitelenen جِلْدٌ kelimesi sıfattan sonra gelmektedir. Bu durumda sıfat, iki mevsûf arasında bulunmaktadır. Sıfat, bu iki kelimeden hangisine uyar? Bu sorunun cevabı, sebebi sıfattan sonra metbûa (mevsûfa) dönen bir zamir bulunup bulunmayışına göre iki şık arzeder.

1- Sebebi sıfattan sonra metbua dönen bir zamir varsa sıfat i'rabda ma'rifelik ve nekrelikte öncesine diğer durumlarda sonrasına uyar. Sıfatın kendisi de devamlı müfred kalır. Sıfatın sonrasıyla uygunluğu fiil-fâil uygunluğu gibidir. Zira fiiller, fâiller tesniye veya cemi de olsa kendileri müfred kalır. Fâille yalnız müzekkerlik, müenneslik bakımından uyuşur. Misâller:

جَاءَ رَجُلٌ مُؤَدَّبٌ خُدَّامُهُ = Hizmetçileri terbiyeli adam geldi.

جَاءَ رَجُلٌ كَرِيمَةٌ أُمُّهُ = Annesi saygı değer bir adam geldi.

جَاءَتْ امْرَأَةٌ كَرِيمٌ أَبُوهَا = Babası saygı değer bir kadın geldi.

أَقْبَلَ الْمُجَاهِدُونَ الْقَوِيَّةُ أَسْلِحَتُهُمْ = Silahları kuvvetli olan mücahit adamlar geldi.

جَاءَ رَجُلاَنِ كَرِيمَةٌ أُمُّهُمَا = Anaları saygı değer iki adam geldi.

جَاءَتْ امْرَأَتَانِ كَرِيمٌ أَبُوهُمَا = Babaları saygı değer iki kadın geldi, gibi.

2- Sebebi sıfattan sonra metbua (mevsûfa) dönen bir zamir yoksa, sıfatla mevsûf arasındaki uygunluk hakiki sıfattaki gibidir. Yani her yönüyle ona uyar. Misâller:

رَأَيْتُ الْفَتَاةَ الْكَرِيمَةَ النَّسَبِ = Soyu saygı değer kızı gördüm.

رَأَيْتُ رَجُلَيْنِ كَرِيمَيِ الأَبِ = Babaları saygı değer iki adam gördüm.

رَأَيْتُ رِجَالاً حِسَانَ الْوُجُوهِ = Yakışıklı (yüzleri güzel) adamlar gördüm, gibi.

SIFAT TAMLAMASIYLA İLGİLİ DİĞER BİLGİLER

Zamirler ve özel isimler (alemler) dışında bütün isimler sıfat olarak kullanılabilirler.

Tek (müfred) kelimeler sıfat olarak kullanıldığı gibi cümleler (şibh cümle denilen car-mecrûr ve zarf dahil)den de sıfat olabilir. Ancak bu durumda cümlenin haberiyle olması dilek (talep) için olmaması mevsûfun da nekre olması şartı vardır:

رَأَيْتُ طَائِراً يَصِيحُ عَلَى الْغُصْنِ = Öten bir kuş gördüm.

أَبْصَرْتُ عَنْدَلِيبًا فَوْقَ الْغُصْنِ =Dalın üstünde bir bülbül gördüm, gibi.

Sıfat, mevsûfunu takibeder. Nadiren araya başka kelime geldiği olur:

لاَتَنْهُ عَنْ خُلُقٍ وَتَأْتِيَ مِثْلَهُ * عَارٌ عَلَيْكَ – إِذَا فَعَلْتَ – عَظِيمٌ .

وَإِنَّهُ لَقَسَمٌ – لَوْ تَعْلَمُونَ – عَظِيمٌ. gibi.

Sıfat birden fazla olabilir. Bu durumda sıfatlar aynı mevsûfun ise atıflı veya atıfsız sıralanabilir:

جَاءَ خَالِدٌ الْفَقِيهُ الْمُتَكَلِّمُ الطَّبِيبُ – رَأَيْتُ وَلَدًا مُجْتَهِدًا وَشُجَاعًا. gibi.

Mevsûf birden fazla, sıfatları aynı ise sıfat, tesniye veya cemi olur:

رَأَيْتُ رِجَالاً كُرَمَاءَ – جَاءَ رَجُلاَنِ كَرِيمَانِ gibi.

Mevsûflarda sıfatlarda farklı ise sıfatlar (و) ile atıflı olur.

جَاءَ زَيْدَانِ الْكَرِيمُ وَالْبَخِيلُ gibi.

Sıfatın biri cümle biri müfred ise müfred olanın cümleden önce gelmesi daha iyidir. Zira sıfatta asıl olan, müfred olmasıdır:

رَأَيْتُ رَجَلاً فَقِيرًا لاَيُحْسِنُ إِلَيْهِ النَّاسُ gibi.

Yukarıda sıfat mevsûfa her yönüyle uyar dedik. Bu durumun istisnaları vardır. Yani bazı hallerde sıfat, mevsûfa uymayabilir. Bu yerler:

1- Müennesleri, müzekkerleri farksız olan sıfatlarda. Daha önce bunlara temas edildi.

رَأَيْتُ امْرَأَةً صَبُورًا gibi.

2- (مِنْ) li ismi tafdillerde:

رَأَيْتُ إِمْرَأَةً أَفْضَلَ مِنْ عَائِشَةَ gibi.

3- Mastarda:

إِمْرَأَةٌ عَدْلٌ – رَجُلٌ عَدْلٌ – نِسَاءٌ عَدْلٌ – رِجَالٌ عَدْلٌ – إِمْرَأَتَانِ عَدْلٌ –

رَجُلاَنِ عَدْلٌ gibi.

4- Cemi müzekker sâlimlere mülhak olan cemilerde. اَلْبَنُونَ gibi- cemi mükesserlerde ve cemi müennes sâlimlerde uygunluk olabileceği gibi -ki daha iyidir-sıfatları müfred müennes de olabilir:

اَلْمُؤْمِنَاتُ الْفَاضِلاَتُ = اَلْمُؤْمِنَاتُ الْفَاضِلَةُ

اَلْبَنُونَ الصَّالِحُونَ = اَلْبَنُونَ الصَّالِحَةُ

اَلرِّجَالُ الْمُحْسِنُونَ = اَلرِّجَالُ الْمُحْسِنَةُ gibi.

5- Akılsız cemilerin sıfatları müfred müennes olabileceği gibi -ki daha iyidir- cemi müennes sâlim şeklinde de olabilir:

اِشْتَرَيْتُ كُتُبًا كَثِيرَاتٍ = اِشْتَرَيْتُ كُتُبًا كَثِيرَةً gibi.

6- Mevsûf topluluk isimlerinden ise sıfatları, mânâsı göz önünde bulundurularak cemi olabileceği gibi lafzı göz önünde bulundurarak müfred de olabilir:

عَاشَرْنَا قَوْمًا صَالِحًا = عَاشَرْنَا قَوْمًا صَالِحِينَ gibi.

7- Mevsûf akıllı ve akılsızlardan ibaretse sıfat akıllı olur:

هَلَكَ الْجُنُودُ وَالْخُيُولُ النَّافِعُونَ gibi.

8- Mevsûf müzekker ve müennesten ibaretse sıfat müzekker olur:

جَاءَ يُوسُفُ وَمَرْيَمُ الْعَاقِلاَنِ gibi.

TE'KİD

Te'kid tâbilerin ikincisidir. Bu da -daha önce geçen sıfat gibi- kendisinden önce geçen kelimeye tâbidir. Tâbiler bahsinde bunların beş tane olduğunu söyledik. Bunlara tâbi, bunların tâbi olduğu (uyduğu) kelimeye de metbû denir.

Te'kid tâbi olduğu kelimenin anlamını pekiştirmek, ondan çıkabilecek yanlış anlamları önlemek için kullanılan kelimedir. Te'kid lafzi ve manevi olmak üzere ikiye ayrılır:

LAFZİ TE'KİD

Lafzi te'kid, önceki kelimenin (metbûun) tekrarı şeklindedir. Bu tür te'kid, kelime türlerin tümüyle-isim, fiil harf- yapılabileceği gibi cümle ile de yapılabilmektedir.

جَاءَ عَلِيٌّ عَلِيٌّ = Ali, Ali geldi.

جَاءَ جَاءَ عَلِيٌّ = Ali geldi, geldi.

نَعَمْ نَعَمْ = Evet, evet

رَأَيْتُ عَلِيًّا رَأَيْتُ عَلِيًّا = Ali'yi gördüm. Ali'yi gördüm. gibi.

Müttasıl zamirler ister merfû' ister mansûb isterse mecrûr olsun te'kidleri münfasıl merfu zamir ile yapılır:

مَرَرْتُ بِهِ هُوَ – رَأَيْتُكَ أَنْتَ – قُمْتُ أَنَا gibi.

Cümlelerin te'kidi atıfsız yapılabilmekle bareber çoğu kez zait atıf harfleriyle atıflı yapılır:

أَوْلَى لَكَ فَأَوْلَى ثُمَّ أَوْلَى لَكَ فَأَوْلَى... gibi.

MANEVİ TE'KİD

Manevi te'kid metbuu ile birlikte düşünülmesi mümkün olan ihtimalleri kaldırmak için kullanılan kelimedir. Yalnız – جَمِيعٌ – عَامَّةٌ

نَفْسٌ – عَيْنٌ – كِلاَ – كِلْتَا – كُلٌّ – أَجْمَعُ kelimeleri ile yapılır.

النَّفْسُ – الْعَيْنُ kelimeleri metbûlarına dönen zamirlere muzaf olarak te'kid görevi yaparlar. Bu zamirler metbularına müfredlikte, tesniyelikte ve cemilikte uyar. Ancak tesniye ve cemileri te'kid etmeleri halinde أَفْعُلُ şeklinde cemi olurlar:

جَاءَ الرَّجُلُ نَفْسُهُ = Adam kendisi geldi.

جَاءَتِ الْمَرْأَةُ عَيْنُهَا = Kadın kendisi geldi.

أَقْبَلَ الرِّجَالُ أَنْفُسُهُمْ = Adamların kendileri geldiler.

جَاءَتِ النِّسَاءُ أَعْيُنُهُنَّ = Kadınların kendileri geldiler, gibi.

Bu durumda نَفْس – عَيْن kelimelerine cer harflerinden zait bir (ب) gelebilir. جَاءَ عَلِيٌّ بِنَفْسِهِ Bu (ب) ye karşılık (ta) kelimesinin kullanılması yerinde olur:

جَاءَ الرَّجُلُ بِعَيْنِهِ = Adamın ta kendisi geldi gibi.

Müttasıl merfû zamirler نَفْس – عَيْن kelimeleriyle doğrudan te'kid yapılamaz. Bunlardan önce te'kid yapılması gereken müttasıl merfû zamir, münfasıl merfû bir zamirle te'kid yapılması gerekir. Yani قَامُوا أَنْفُسُهُمْ denmez. قَامُوا هُمْ أَنْفُسُهُمْ denir. Oysa, نَفْس – عَيْن dışındakilerde bu şart aranmaz. قَامُوا كُلُّهُمْ gibi.

Yine نَفْس – عَيْن kelimeleri müttasıl merfu zamirler dışında bir zamiri te'kid etmeleri halinde de bu şart yoktur:

مَرَرْتُ بِهِ عَيْنِهِ – رَأَيْتُهُ نَفْسَهُ gibi.

كِلَا – كِلْتَا kelimeleri tesniyeleri te'kid eder. Birincisi müzekkerler, ikincisi de müennesler içindir. Te'kid ettikleri kelimelerin zamirlerine muzaf olurlar:

سَافَرَ الرَّجُلَانِ كِلَاهُمَا = Adamların ikisi sefere çıktılar.

سَافَرَتِ الْمَرْأَتَانِ كِلْتَاهُمَا = Kadınların ikisi sefere çıktılar,gibi.

كُلّ – أَجْمَع – جَمِيع – عَامَّة kelimeleri kısımları bulunan müfredleri veya cemileri te'kid ederler.

قَرَأْتُ الْكِتَابَ كُلَّهُ = Kitabın tümünü okudum.

آمَنَ النَّاسُ كُلُّهُمْ = Bütün insanlar inandılar, gibi.

Görüldüğü gibi كُلّ kelimesinde de metbua dönen bir zamir bulunmaktadır.

أَجْمَعُ kelimesiyle genellikle كُلُّ kelimesinden sonra te'kid yapılır. Yani bununla da te'kid yapılmış olur. Yukarıda كُلُّ kelimesinde metbua uygun bir zamir bulunur dedik. Bu zamire göre أَجْمَعُ kelimesi vaziyet alır. Yani zamir müfred müzekker ise, bu da müfred müzekker müennes ise müennes, cemi ise bu da cemi olur:

جَاءَتِ النِّسَاءُ كُلُّهُنَّ جُمَعُ - فَسَجَدَ الْمَلاَئِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ -

جَاءَتِ الْقَبِيلَةُ كُلُّهَا جَمْعَاءُ - جَاءَ الصَّفُّ كُلُّهُ أَجْمَعُ gibi.

Bununla beraber كُلُّ olmadan da bu kelimeyle te'kid yapıldığı olur:

لأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ gibi

أَجْمَعُ – جَمْعَاءُ Kelimelerinin nekre kabul edilerek hal olduğu da vardır.

أَعْجَبَنِي الْقَصْرُ أَجْمَعَ = Bir bütün olarak köşk hoşuna gitti.

أَعْجَبَتْنِي الدَّارُ جَمْعَاءَ = Ev bir bütün olarak hoşuma gitti, gibi.

جَمِيعُ – عَامَّةُ kelimeleri de metbûa uygun zamirlere muzaf olarak te'kid yaparlar:

جَاءَ فُقَرَاءُ الْقَرْيَةِ عَامَّتُهُمْ = Köy fakirlerinin hepsi geldiler.

ذَهَبَ الصَّالِحُونَ جَمِيعُهُمْ = İyi insanların hepsi gittiler, gibi.

BEDEL

Tâbilerin üçüncüsü bedeldir. Bedel, metbûunun aynı olan, metbûunu pekiştirme, açıklama gibi sebeplerden dolayı cümlede yer alan tâbidir. Metbûuna mübdelün minhü denir:

جَاءَ أَخُوكَ خَالِدٌ = Kardeşin Halit geldi.

طَابَ أَخُوكَ قَلْبُهُ = Kardeşinin kalbi hoş oldu.

أَعْجَبَنِى أَخُوكَ عِلْمُهُ = Kardeşinin bilgisi hoşuma gitti, gibi.

Yukarıdaki bedelin tarifi ve verilen misâller ışığında konuya açıklık getirmeye çalışalım. Birinci misâlde kardeşin Halit'in kendisidir. Yani bu misâlde bedel olan خَالِدٌ mübdelün minh olan أَخُوكَnin aynısıdır. Böylesi bedellere terim olarak,

بَدَلُ الْكُلِّ مِنَ الْكُلِّ veya بَدَلُ الْمُطَابِقِ denir.

İkinci misâlde bedel olan قَلْبُهُ kelimesi mübdelün minh olan أَخُوكَ nin bir kısmıdır. Buna da بَدَلُ الْبَعْضِ مِنَ الْكُلِّ denir.

Üçüncü misâlde bedel olan عِلْمُهُ kelimesi mübdelün minh olan أَخُوكَ nin müştemilatından yani onunla dıştan ilişkisi olan kelimedir. Bundan dolayı buna da terim olarak, بَدَلُ الإِشْتِمَالِ denir.

Yukarıdakilere ilave olarak bir de بَدَلُ الْغَلَطِ veya بَدَلُ الْمُبَايِنِ adı altında bir bedel daha vardır ki bunun mübdelün minh ile ilgisi yoktur. Bu, bir hata yanlışlık veya dalgınlık sonucu söylenen mübdelün minhü yerine, doğrusu olarak söylenen kelimedir:

خُذِ الْكِتَابَ الْقَلَمَ = Kitabı, kitap demişim kalemi al gibi.

BEDELLE İLGİLİ TAMAMLAYICI BİLGİLER

Bedel ile matbuu arasında ma'rifelik nekrelik bakımından uygunluk aranmaz. Ma'rife olan bir kelime nekre olan bir kelimeden bedel olabileceği gibi nekre de ma'rifeden bedel olabilir. Ancak bu durumda nekrenin nitelenmiş olması daha iyidir.

لَنَسْفَعَنْ بِالنَّاصِيَةِ، نَاصِيَةٍ كَاذِبَةٍ خَاطِئَةٍ gibi.

Zamir zamirden, zamir isimden bedel olmaz. Ancak isim, gaib zamirden bedel olabilir:

رَأَيْتُهُ عَلِيًّا = Onu; Ali'yi gördüm gibi.

Fiil fiilden bedel olabilir:

قُمْتُ صَلَّيْتُ = Kalktım, namaz kıldım, gibi.

Cümle cümleden bedel olabilir.

أَمَدَّكُمْ بِمَا تَعْلَمُونَ؛ أَمَدَّكُمْ بِأَنْعَامٍ وَبَنِينَ gibi.

Soru isimlerinden de bedel olabilir. Ancak bu durumda bedel olan kelimelerin başında hemze bulunur:

مَنْ ذَا؟ أَعَلِيٌّ أَمْ خَالِدٌ؟ = Kim bu? Ali mi yoksa Halit mi? gibi.

ATF-I BEYAN

Atf-ı beyan tâbilerin döndüncüsüdür. Atf-ı beyan metbûundan sonra getirilen câmid (türememiş) bir kelimedir. Metbûundan daha meşhûr ve daha anlaşılır durumda olduğundan bir nevi açıklayıcılık görevi yapar. Bu tarife biraz daha açıklık getirmek gerekirse, bir kelime -ki bu cümle de olabilir -kullanılıyor, bu kelimenin ifadesi açık olmadığı düşüncesiyle aynı şahsı (şeyi) daha açık şekilde ifade eden başka bir kelime daha kullanılıyor ki , işte bu ikinci kelimeye atf-ı beyan deniyor. Meselâ:

أَقْسَمَ بِاللّٰهِ أَبُو حَفْصٍ عُمَرُ = Ebu Hafs; Ömer Allah'a yemin etti,

derken Ebu Hafs'tan da Ömer'den maksat Hz. Ömer'dir. Burada önce Ebu Hafs söylenmiş sonra maksadı daha iyi ifade eden Ömer kullanılmıştır. Burada عُمَرُ atf-ı beyandır. عُمَرُ Hz. ömer'in özel ismi أَبُو حَفْصٍ da künyesidir. Bilindiği gibi اِبْنٌ – بِنْتٌ – أُمٌّ – أَبٌ kelimeleriyle başlayan özel isimlere "künye" denir: أُمُّ عُمَارَةَ – أَبُو بَكْرٍ gibi. Bu kelimelerden biriyle başlamayıp da övme veya yerme kastıyla şahıslara verilen isimlere de "lakap" denir:

اَلْقُفَّةُ – اَلصِّدِّيقُ – اَلْفَارُوقُ gibi.

Şu halde burada üç çeşit isim vardır: Özel isim, künye ve lakap. Lakap ve künye özel isimle kullanıldığı zaman yukarıdaki tarif ışığında -bu isimlerden hangisi daha meşhur daha anlaşılır ve maksadı daha iyi ifade ederse atf-ı beyan odur:

زَيْدٌ الْقُفَّةُ – عُمَرُ الْفَرُوقُ – أَبُو بَكْرٍ الصِّدِّيقُ – أَبُوالْقَاسِمِ مُحَمَّدٌ gibi.

Atf-ı beyanın metbuundan sonra geldiğine dikkat etmek gerekir. Görüldüğü gibi bu misâllerde son isimler gerek özel isim gerekse lakap olsun öncekilerden daha meşhur olduğu için bunlar atf-ı beyandır.

Yukarıda atf-ı beyan metbuundan daha açık ve anlaşılır olması gerekir, dedik. Değilse, atf-ı beyan ile bedel arasında fark yoktur.

ATF-I BEYAN İLE BEDELİN FARKI

Atf-ı beyan ile bedelin kısımlarından olan بَدَلُ الْكُلِّ مِنَ الْكُلِّ arasında fark yoktur. yani her atf-ı beyan olan kelime aynı zamanda bedeldir de, Onun için konuyla ilgili çoğu kitaplarda bedelden sonra, atf-ı beyan adı altında ayrı bir bahis açılmaz. Bununla beraber bazı kitaplarda ayrı bahisler halinde işlenmesi, -az da olsa- aralarında bazı farklılıkların olduğunu gösterir. Şimdi bu ikisi arasında farkları görelim:

Atf-ı beyan metbûundan daha meşhûr daha anlaşılır bir durumda olur. Oysa bedel ile mübdelün minh arasında böyle bir durum aranmaz. Onun için cümleden bedel atılarak mübdelün minh, mübdelün minh atılarak bedelle yetinilebilir. Yani bunlar birbirinin yerine kullanılabilir. Bu durumu misâllerle anlatmaya çalışalım.

جَاءَ صَاحِبُكَ عَلِيٌّ = Arakadaşın Ali geldi cümlesini,

جَاءَ صَاحِبُكَ = Arkadaşın geldi,

جَاءَ عَلِيٌّ = Ali geldi ,

şeklinde söylersek aynı şeyi ifade etmiş oluruz. İşte böylesi yerlerde bedel, aynı zamanda atf-ı beyandır da.

Bedeli, mübdelün minhün yerine kullanma imkânı olmazsa veya kullanılması halinde mânâda bozukluk olursa, işte o zaman bedelle atf-ı beyan birbirinden ayrılır. Meselâ:

يَا عَلِيٌّ الْحَرَّاثُ! = Ey çiftçi Ali!

derken الْحَرَّاثُ kelimesini عَلِيٌّ nün yerine يَا الْحَرَّاثُ! şeklinde kullanamayız. Zira münâdâ bahsinde gördüğümüz gibi (اَلْ) almış

isimler nidâ edatı ile aralarında أَيُّهَا – أَيَّتُهَا kelimeleri olmadan kullanılmaz. Onun içindir ki الْحَرَّاثُ kelimesi burada atf-ı beyandır, bedel değildir.

Yukarıdaki

جَاءَ صَاحِبُكَ عَلِيٌّ = Arkadaşın Ali geldi

misâlini tekrar ele alalım. Burada عَلِيٌّ kelimesinin bedel, aynı zamanda atf-ı beyan olduğunu söyledik. Çünkü صَاحِبُكَ ve عَلِيٌّ kelimeleri birbirinin yerine kullanıldığı zaman herhangi bir yanlış anlaşılma olmuyordu. Ama Ali'yi صَاحِبُكَ nin yerine kullanabildiğimiz halde muhatabın Ali'den başka arkadaşı varsa صَاحِبُكَ yi Ali'nin yerine kullanamayız. Zira kullanmamız halinde hangi arkadaşı olduğu açık bir şekilde anlaşılmaz. Şu halde bu misâlde muhatabın Ali'den başka arkadaşı yoksa Ali hem atf-ı beyan hem bedel olur. Şayet varsa, yalnız atf-ı beyan olur.

Yukarıda atf-ı beyanın, metbûunu daha anlaşılır hale getirmek için kullanıldığını söyledik. Bu durumda atf-ı beyan ma'rifedir. Şayet atf-ı beyan nekre ise metbûunu hususileştirir. Yani ma'rifeliğe yaklaştırır:

اِشْتَرَيْتُ ثَوْبًا قَمِيصًا = Bir giysi: bir gömlek satın aldım, gibi.

Bu misâlde قَمِيصًا atf-ı beyan, ثَوْبًا metbûdur. Elbette gömlek, giysiden daha belirlidir. Zira giysi -gömlek dahil- bir çok şeye denir. Gömlek ise muayyen bir giysidir.

Atf-ı beyan ile metbûu arasında "yani diye" anlamına gelen – أَيْ(أَنْ) getirebilir. Ancak أَيْ hem cümle hem müfredleri açıkladığı halde (أَنْ) قَوْلَ harfleri taşımayan söylemek demek anlamı ifade eden cümleleri açıklar:

عِنْدِى عَسْجَدٌ أَىْ ذَهَبٌ = Bende asced yani altın var

رَأَيْتُ لَيْثًا أَىْ أَسَدًا = Bir leys yani, bir arslan gördüm.

أَشَرْتُ إِلَيْهِ أَىْ اِذْهَبْ = Ona git diye işaret ettim, gibi.

كَتَبْتُ إِلَيْهِ أنْ عَجِّلْ بَالْحُضُورِ = Ona gelmekte acele et diye yazdım, gibi.

HARFLİ ATIF

Harfli atf-ı buna atf-ı nesak da denir. لكِنْ – بَلْ – أَمْ – أَوْ – حَتّى – و – فَ – ثُمَّ – atıf harflerinden biriyle bir kelimeyi veya cümleyi önce geçen kelimeye veya cümleye atfetmektir. Bunlarda tabi, harflerden sonraki kısımdır ki matuf, öncesine (metbu) matuf aleyh denir.

Bu harflerin kullanılış ve mânâları harfler bahsinde ele alınacağından biz burada atıf konusuyla ilgili kaideleri özetleyip geçeceğiz.

MATÛF İLE MATÛF ALEYH ARASINDA UYGUNLUK

1- İ'rabda:

جَاءَ عَلِيٌّ وَخَالِدٌ – رَأَيْتُ عَلِيًّا وَخَالِدًا gibi.

2- Siğada:

عَبَسَ وَتَوَلّى – يُحْيِي وَيُمِيتُ – قُمْ فَأَنْذِرْ gibi.

Görüldüğü gibi burada siğadan maksat, birbirine atfedilen fiillerin zamanlarının birbirine uygun olmasıdır.

3- Cümlelerde: Cümlelerin de haber, dilek (talep) olmak üzere aralarında uygunluk olması gerekir:

قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانْظُرُوا... – قَامَ الْوَلَدُ وَنَامَ أَبُوهُ gibi.

Bir de cümlelerin isim veya fiil olma bakımından birbirine uygun olması gerekir:

اَللّٰهُ قَادِرٌ وَالإِنْسَانُ ضَعِيفٌ – أَحْسَنَ زَيْدٌ إِلَي عَمْرٍو فَكَفَرَ بِإِحْسَانِهِ. gibi.

Ancak aralarında mânâ bakımından uygunluk varsa fiil cümlesi, isim cümlesine atfedilebilir:

وَالْعَادِيَاتِ ضَبْحًا فَالْمُورِيَاتِ قَدْحًا فَالْمُغِيرَاتِ صُبْحًا فَأَثَرْنَ بِهِ نَقْعًا gibi.

Gerek gizli gerek açık olsun müttasıl merfû' zamirlere, münfasıl merfû bir zamirle te'kid edilmedikçe veya arada başka bir kelime bulunmadıkça doğrudan atıfta bulunulmaz:

سَافَرْتُ الْيَوْمَ وَالْخَادِمُ – قُمْ أَنْتَ وَعَلِيٌّ – قُمْتُ أَنَا وَخَالِدٌ gibi.

Mecrur zamire ister harf, ister izafetle olsun bir atıfta bulunulması halinde âmilin (harfin veya muzafın) tekrarı gerekir:

اَلْمَالُ بَيْنِي وَبَيْنَ عَلِيٍّ – أَحْسِنْ إِلَيَّ النَّاسِ حَتَّى إِلَى أَعْدَائِكَ – مَرَرْتُ بِكَ وَبِعَلِيٍّ

gibi.

Bir de birbirine atfedilen kelimelerin aynı konuda birleşmesi gerekir. Değilse iki kelimeyi veya cümleyi birbirine atfetmek bir yarar sağlamaz:

جَاءَ عَلِيٌّ وَخَالِدٌ = Ali ile Halit geldiler, gibi.

Bu cümlede Halit de Ali de aynı işi yapmışlardır. Onun için bu iki kelimeyi birbirine bağlamak mümkün olmuştur. Halbuki bu ikisi ayrı ayrı işler yapmış olsalardı, birbirine bu şekilde atfedemezdik. Meselâ: Bu iki şahıstan birinin geldiğini diğerinin gittiğini söylemek istesek, ikisine de ayrı ayrı fiil kullanmamız gerekir.

جَاءَ عَلِيٌّ وَ ذَهَبَ خَالِدٌ gibi.

Bununla beraber yukarıda sayıları belirtilen atıf edatlarından بَلْ – لَكِنْ – لاَ –gibi olumsuzluk için olanlarda aynı işte (fiilde) birleşme durumu yoktur. Çünkü bu edatlar olumsuzluk ifade ettiklerinden kendilerinden öncesi olumlu sonrası olumsuzdur. Bunlardan بَلْ – لَكِنْ in öncesi olumsuz sonrası olumlu da olabilir. Önemli olan önceleriyle sonralarının farklı olmasıdır.

جَاءَ خَالِدٌ لاَعَلِيٌّ = Ali değil Halit geldi gibi.

Bu cümlede Halit'in geldiği Alin'in gelmediği belirtilmektedir. Yani bu iki kişi aynı işte birleşmedikleri halde bu iki ismi atfetmek nasıl mümkün olmuştur? Bu durumda olumsuz anlam taşıyan bu üç edat şekil (hareke) yönünden atıf görevinde bulunmakta diğerleri de hem şekil hem mânâ yönünden bu görevi yapmaktadırlar.

ON DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HARFLER

Daha önce birinci kısımda harfler hakkında bilgi verildi. Orada harflerin harf sayılarına göre gruplamaları yanı sıra görevlerine göre de gruplamaları yapıldı. Anlamları ise bu kısma bırakılmıştı. Burada konumuz olan harfleri görevlerine göre; cer harfleri, atıf harfleri v.s şeklinde gruplar halinde anlamlarını vermeyi düşündükse de müracaatı daha kolay olur düşüncesiyle sonradan bundan sarf-ı nazar ederek alfabetik sıraya göre işlemeyi daha uygun bulduk. Bununla beraber harf sayılarını da dikkate aldık.

HARFLERİN ANLAMLARI VE KULLANILIŞ ŞEKİLLERİ

TEK HARF HALİNDE OLANLAR

1- Elif

a) İstiğase (imdat) ünlemi olarak kullanılır:

يَاخَالِدًا لِبَكْرٍ! = Ey Halit, Bekir'in imdadına yetiş! gibi.

b) Hayret ünlemi olarak kullanılır:

يَامَاءَا! = Aman ne su!

يَا بَحْرًا! = Ama ne deniz! Aman ne deniz! gibi.

c) Ağıt nidâsı olarak kullanılır.

وَا حُسَيْنَاهُ! = Vah yazık oldu Hüseyin'e! gibi.

d) Muzâri' ve emir fiilerinde müenneslik (ن)u ile te'kid (ن)u arasına ayırdedici olarak girer:

تَضْرِبْنَ → تَضْرِبْنَانِّ. يَضْرِبْنَ → يَضْرِبْنَانِّ. اِضْرِبْنَ → اِضْرِبْنَانِّ gibi.

2- Hemze

a) Soru edatı olur:

أَقْرِيبٌ أَمْ بَعِيدٌ مَاتُوعَدُونَ = Tehdit edildiğiniz şey yakın mı yoksa uzak mıdır? gibi.

b) Tesviye (eşitlik) için kullanılır:

سَوَاءٌ عَلَيْكَ أَكَتَبْتَ أَمْ لَمْ تَكْتُبْ = İster yaz ister yazma birdir. Yazsan da yazmasan da fark etmez, gibi.

c) Nida edatı olur:

أَصَدِيقِي! إِنَّا بَاقِيَانِ هَا هُنَا = Ey arkadaşım! Şüphesiz biz burada kalacağız, gibi.

3- ب

a) ile (le) anlamı verir:

كَتَبْتُ بِالْقَلَمِ = Kalem ile yazdım gibi.

b) -i eki verir:

أَمْسَكْتُ بِأَخِي = Kardeşimi tuttum, gibi.

c) -e eki verir:

بِكَمْ اشْتَرَيْتَ؟ = Kaça aldın? gibi.

d) -den dolayı (için) anlamı ifade eder:

فَبِمَا نَقْضِهِمْ مِيثَاقَهُمْ لَعَنَّاهُمْ = "Antlaşmalarını bozmalarından dolayı onları lanetledik" gibi.

e) -e eki vererek yemin edatı olur:

...أُقْسِمُ بِاللّٰهِ = Allah'a yemin ederim gibi.

f) Zait olarak kullanıldığı olur:

أَلَيْسَ اللّٰهُ بِكَافٍ عَبْدَهُ = "Allah hiç kuluna yetmez mi?" gibi.

Daha sonra gelecek olan (مِنْ) olsun (بِ) olsun zait de olsalar cümleyi pekiştirdikleri için "hiç" anlamı ifade ederler. Görüldüğü gibi (بِ) bütün bu misâllerde cer harfidir.

4- ت

a) Müenneslik alâmeti olur:

قَالَتِ امْرَأَةُ الْعَزِيزِ = "Azizin karısı dedi" gibi.

b) Yemin edatı olur:

تَاللّٰهِ لَقَدْ آثَرَكَ اللّٰهُ عَلَيْنَا... = "Allah'a yemin ederiz ki, Allah seni bize tercih etmiş seni bizden üstün tutmuştur" ..gibi.

5- س

Muzâri' fiilerini geleceği dönüştürür:

يَعْلَمُ = Bilir → سَيَعْلَمُ = Bilecek, gibi.

6- ف

a)Atıf edatı olur, tertip ifade eder:

دَخَلَ الصَّفَّ الْمُعَلِّمُ فَالطُّلاَّبُ = Sınıfa önce öğretmen hemen sonra da öğrenciler girdiler, gibi. Bu harfin ifadesinde tertiple beraber takip de (hemen sonra da) vardır.

b) Şartların cevabında bulunur:

إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللّٰهَ فَاتَّبِعُونِى يُحْبِبْكُمُ اللّٰهُ = "Eğer Allah'ı severseniz bana uyun ki Allah da sizi sevsin" gibi. Bununla ilgili diğer bilgiler şart-cevap bahsinde geçti.

c) Zait olarak gelir bulunduğu kelimeyi güzelleştirir:

خُذْ سَبْعَةً فَقَطْ = Sadece yedi (tane) al, gibi.

7- ك

a) Benzetme (gibi) edatı olur:

اَلْعِلْمُ كَالنُّورِ = İlim nur gibidir.

b)Hitap harfi olur:

إِنَّ فِى ذٰلِكَ لَعِبْرَةً = "Şüphesiz onda ibretler vardır" gibi.

İşaret isimleri bahsinde geçti.

c) Zait olarak gelir;

لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ... = "Onun benzeri hiç bir şey yoktur" gibi.

Burada مِثْلُ kelimesi (كَ) ile aynı anlamdadır. Onun için zait (fazladan) kabul edilmektedir. Bununla beraber (بِ) ve (مِنْ)de olduğu gibi biz buna da "hiç" anlamı verdik.

8- ل

a) Emir için kullanılır:

لِيُنْفِقْ ذُو سَعَةٍ مِنْ سَعَتِهِ = "Zengin (varlıklı) olanlar varlıklarından infak etsinler" gibi.

Emir fiillerinde geçti.

b) İbtidaiye (başlangıç) edatı olur, cümleyi başlatır:

لَيُوسُفُ وَأَخُوهُ أَحَبُّ إِلَى أَبِينَا مِنَّا... = "Yusuf (a.s) ve kardeşi babamıza bizden daha sevimlidir..." gibi.

c) Kasemin (yeminin) cevabında bulunur:

لَئِنْ أُخْرِجُوا لاَيَخْرُجُونَ مَعَهُمْ = "(Vallahi) onlar çıkartılsalar onlarla birlikte çıkmazlar" gibi.

(لَ) den önce gizli أُقْسِمُ بِاللّٰهِ vardır.

d) İzafet ve aitlik anlamı ifade eder:

اَلْكِتَابُ لِعَلِيٍّ = Kitap Ali'nindir, kitap Ali'ye aittir, gibi.

9- م

a) Erkeklerin cemisini gösterir. كُنْتُمْ – ذَلِكُمْ gibi.

10- ن

a) Fiilleri ve fiile benzeyen edatları إِنَّ ve benzerlerini kesreden korumak için kullanılır. Buna (ن) u vikaye denir:

...وَأَوْصَانِي بِالصَّلَاةِ = "Bana namazı (kılmamı) da vasiyet etti"

...أَنَّ → إِنَّنِي gibi.

b) Te'kid (pekiştirme) ifade eder:

...لَنَسْفَعَنْ بِالنَّاصِيَةِ = "(Vallahi biz onu) perçeminden yakalayacağız" يَنْصُرَنَّ gibi.

Te'kidli fiil bahsinde geçti.

11- هـ

Sekt (durma duraklama) için kullanılır. Durak halinde son harfin harekesini göstermek için bu harften sonra getirilir:

إِقْرَأُوا كِتَابِيَهْ = Kitabımı okuyun.

لِمَ؟ = Niçin? لِمَهْ؟ gibi.

12- و

a) Atıf edatı olur:

دَخَلَ الْمُعَلِّمُ الصَّفَّ وَالطُّلَّابُ = Sınıfa öğretmen ve öğrenciler girdiler. Sınıfa öğretmen ile öğrenciler girdiler gibi

(ف) nin aksine bunda tertip ve takip yoktur.

b) Hal edatı olur adına haliye (و)u denir:

خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ = "Binlerce oldukları halde yurtlarından çıktılar" gibi.

Hal bahsinde geçti.

c) İsti'nafiye (başlangıç) edatı olur. Önceki cümleye kendisinden sonraki cümlenin bağlantısı olmadığını bu cümlenin yeni başladığını belirtmeye yarar:

...اِتَّقُوا اللّٰهَ وَيُعَلِّمُكُمُ اللّٰهُ = "Allah'tan korkun sakının. Allah size (bilmediklerinizi) öğretir" gibi.

Burada edat atıf edatı olsaydı يَعَلِّمُكُمْ emir olan اِتَّقُوا fiiline atfedileceğinden يُعَلِّمْكُمْ şeklinde okunması gerekirdi.

d) İ'tiraziye (parantezli cümle) cümlelerinin başında bulunur. Burada mânâsı ama -ya şeklindedir:

هـذَا الرَّجُلُ – وَاللَّهُ يَعْلَمُ – فَقِيرٌ = Bu adam -Allah bilir ya - züğürdün biridir.

هَذَا الطَّالِبُ – وَاللَّهُ أَعْلَمُ – حَزِينٌ = Bu öğrenci Allah daha iyisini bilir ama- üzgündür. gibi.

e) Beraberlik edatı olur adına (و) u mâiye denir:

سِرْتُ وَالْجَبَلَ = Dağ ile birlikte (boyunca) yürüdüm, gibi.

Mefûl meah bahsinde geçti.

f) Yemin edatı olur

وَاللهِ = Vallahi, Allah 'a yemin ederim gibi.

g) Cer harflerinden olan رُبَّ den önce gelir o hazfedildiği zaman onun yerine geçer. Yani görevini üstlenir. adına da bundan dolayı رُبَّ (و) u denir:

وَلَيْلٍ → وَرُبَّ لَيْلٍ = Nice gece varki...gibi.

13- ي

Tesniyelerde cemi müzekker sâlimlerde fethanın ve kesrenin yerine geçer. Beş isimlerde de kesrenin yerine geçer:

سَلَّمْتُ عَلَى الْمُعَلِّمِينَ وَالطَّالِبَيْنِ = Öğretmenlere ve iki öğrenciye selam verdim.

مَرَرْتُ بَأَبِي بَكْرٍ = Ebu Bekir'e uğradım, gibi.

İKİ HARFLİ OLANLAR

1- آ

İki elifin bileşimidir. Nidâ (ünlem) edatı olarak kullanılır:

آعَلِيُّ! = Ey Ali! gibi.

2- إِذْ

a) Müfacee (süpriz) edatı olur. Bu durumda kendisinden önce بَيْنَمَا – بَيْنَا kelimeleri geçer:

بَيْنَمَا نَحْنُ جُلُوسٌ إِذْ طَلَعَ عَلَيْنَا رَجُلٌ! = Bir ara biz otururken bize doğru bir adam çıkageldi, gibi.

b) Sebep (çünkü) anlamı verir:

أَكْرَمْتُهُ إِذْ هُوَ شَرِيفٌ = Ona ikram ettim. Çünkü o şereflidir: Şerefli olduğundan dolayı ona ikramda bulundum, gibi.

3- اَلْ

a) İsimleri harf-i ta'rif adı altında belirli hale getirir, tenvinin zıddıdır.

يَوْمٌ = Bir gün,

اَلْيَوْمُ = Bugün,

رَجُلٌ = Bir adam ,

الرَّجُلُ = Adam, gibi.

b) Zait olarak kullanılır:

اَلْآنَ = Şimdi.

اَلنُّعْمَانُ = Numan, gibi.

4- أَمْ

a) Daha önce geçen soru ve eşitlik hemzesinden sonra muadele (denklem) edatı olarak kullanılır. Anlamı, yoksa demektir:

أَأَنْتَ عَلِيٌّ أَمْ خَالِدٌ؟ = Sen Ali mi yoksa Halit misin?

سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لاَيُؤْمِنُونَ = "Onları ihtar etmenle etmemen arasında fark yoktur, inanmazlar" gibi.

b) (بَلْ) anlamında kullanıldığı olur. Yani onun gibi oysa halbuki anlamları verir:

هَلْ يَسْتَوِى الْأَعْمَى وَالْبَصِيرُ أَمْ هَلْ يَسْتَوِى الظُّلُمَاتُ وَالنُّورُ = "Görenlerle görmeyenler bir midir? Oysa karanlıklarla aydınlıklar bir olur mu? gibi.

5- أَنْ

a) Nasb ve mastar edatı olur. Fiilleri nasbederek mastara çevirir:

وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ = "Oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır" gibi.

b) Müfessire edatı olur, "diye" anlamı ifade eder:

فَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِ أَنِ اصْنَعِ الْفُلْكَ = "Ona gemiyi yap diye vahyettik" gibi.

Müfessire açıklayıcı demektir.

c) Zait olarak gelir. Bu da genellikle لَمَّا dan sonradır.

فَلَمَّا أَنْ جَاءَ الْبَشِيرُ... = "Ona müjdeci gelince.." gibi.

d) أَنَّ nin hafifletilmiş şekli olur:

عَلِمَ أَنْ سَيَكُونُ مِنْكُمْ مَرْضَى... = "Sizden kiminizin hasta olacağını bildi" gibi.

6- إِنْ

a) Şart edatı olur, iki fiil cezmeder:

إِنْ تَكْتُبْ أَكْتُبْ = Yazarsan yazarım gibi. Bununla ilgili bilgi şart bahsinde geçti.

b) Nefi (olumsuzluk) edatı olur:

إِنْ أَنْتَ إِلاَّ طَالِبٌ = "Sen sadece bir öğrencisin, gibi.

c) Zait olarak gelir:

مَا إِنْ نَدِمْتُ عَلَى السُّكُوتِ مَرَّةً * وَلَقَدْ نَدِمْتُ عَلَى الْكَلاَمِ مِرَارًا = Konuşmamaktan (susmaktan) bir defa olsun pişman olmuş değilim. Oysa konuşmaktan defalarca pişman olmuşumdur, gibi.

7- أَوْ

a) İki şeyin birini tercih için kullanılır:

خُذْ هَذَا أَوْ ذَاكَ = İster bunu ister şunu al, gibi.

b) Ya veya yahut anlamı verir:

اَلْعَدَدُ إِمَّا زَوْجٌ أَوْ فَرْدٌ = Sayı ya çifttir ya tektir. Sayı ya çifttir yahut tektir, gibi.

c) Bazan ... bazan anlamında kullanılır:

كُنْتُ أُصَلِّي أَوْ أَصُومُ = Ben bazan namaz kılar bazan da oruç tutardım, gibi.

8- أَىْ

a) Nidâ edatı olur.

أَىْ عَلِيُّ! = Ey Ali! gibi.

b) "Yani" anlamı ifade eder

هَذَا عَسْجَدٌ أَىْ ذَهَبٌ = Bu asceddir yani altındır, gibi.

9- إِىْ

"Evet" anlamında cevap edatıdır. Genellikle kendisinden önce soru geçtiği gibi kendisinden sonra da yemin gelir:

يَسْتَنْبِؤُونَكَ أَحَقٌّ هُوَ قُلْ إِى وَرَبِّى إِنَّهُ لَحَقٌّ... = "Onun gerçek (hak) olup olmadığını senden soruyorlar. (Onlara) evet şüphesiz o haktır de..." gibi.

10- بَلْ

Kendisinden sonra müfred kelime gelmesi halinde atıf edatı olur. Bu durumda kendisinden önceki cümleye göre iki ışık arzeder.

a) Kendisinden önceki cümle dilek veya olumlu ise (yok hayır) anlamı ifade eder:

خُذْ قَلَمًا بَلْ كِتَابًا = Bir kalem, yok hayır bir defter al, gibi.

جَاءَ خَالِدٌ بَلْ صَالِحٌ = Halit, yok hayır Salih geldi, gibi.

b) Kendisinden önceki cümle olumsuzluk ifadesi taşıyorsa (بَلْ) bu durumda önceki cümleyi hali üzere bırakıp sonrasına buna zıt bir anlam verdirir:

مَا عَلِيٌّ طَالِبٌ بَلْ مُعَلِّمٌ = Ali bir öğrenci değil, aksine (bilakis) bir öğretmendir, gibi.

Kendisinden sonra cümle gelmesi halinde atıf edatı değildir. Sonraki cümleyi öncekine bağlamaz. Bu cümle başlı başına bir cümle sayılır. Bu durumda anlamı, oysa, halbuki demektir:

وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَانُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ بَلْ عِبَادٌ مُكْرَمُونَ = "Rahman çocuk edindi dediler. Haşa. Oysa onlar şerefli kullardır" gibi.

11- عَنْ

a) Bu da (مِنْ) gibi -den eki verir. Ancak bunda, bu ifadesi yanı sıra ayrılma çıkma ve uzaklaşma da vardır:

خَرَجْتُ عَنْ الْمَدِينَةِ = Şehirden çıktım.

إِبْتَعَدَتِ السَّيَّارَةُ عَنْ مَكَانِهَا = Taşıt yerinden uzaklaştı, gibi.

b) Yerine anlamında kullanılır:

صُمْ عَنْ أَبِيكَ = "Babanın yerine sen oruç tut" gibi.

12- فِي

a) -de eki karşılığıdır:

فِي الْبَيْتِ = Evde,

فِي الْغُرْفَةِ لُصُوصٌ = Odada hırsızlar var gibi.

b) Beraberlik ifade eder:

اُدْخُلُوا فِي أُمَمٍ قَبْلَكُمْ = "Sizden önceki ümmetlerle beraber girin" gibi.

c) Sebep ifade eder:

دَخَلَتِ امْرَأَةٌ النَّارَ فِي هِرَّةٍ حَبَسَتْهَا = "Bir kadın hapsettiği bir kedi yüzünden cehenneme girdi" gibi.

13- قَدْ

a) Mâzi fiillerden önce gelişinde bu fiilleri -mişli geçmişin kesinlik ifade eden şekline çevirir:

قَدْ كَانَ مَا كَانَ = Olan olmuştur, gibi.

b) Muzari'lerden önce gelmesi halinde bu fiillere.... ebilir eki verir:

قَدْ يَكُونُ = Olabilir gibi.

14- كَيْ

a) Mastar edatı olur:

اِجْتَهِدْ كَيْ تَنْجَحَ = Başarman için çalış gibi.

b) لِكَيْ şeklinde de kullanılır:

لِكَيْ لاَتَأْسَوْا عَلَى مَافَاتَكُمْ = "Geçen şeylere üzülmemeniz için" gibi.

Şu halde bu edat hem nasb hem mastar hem de sebep ifade etmektedir.

15- لاَ

a) Nefi edatı olur, muzari' fiilleri nefyeder:

يَأْتِى = Gelir → لاَيَأْتِى =Gelmez, gibi.

b) Nehî edatı olur:

يَكْتُبُ = Yazar → لاَيَكْتُبْ= Yazmasın.

تَكْتُبُ = Yazarsın → لاَتَكْتُبْ= Yazma gibi.

Emir fiillerinde geçti.

c) Hayır anlamında cevap edatı olur:

هَلْ أَنْتَ طَالِبٌ؟ = Sen bir öğrenci misin? لاَ = Hayır, gibi.

d) إِنَّ nin benzerlerindendir.

لاَرَجُلَ فِى الْبَيْتِ = Evde hiç bir adam yoktur, gibi.

e) لَيْسَ gibi görev yapar:

لاَبَخِيلٌ مُفْلِحًا = Cimri bir kişi iflah olmaz, gibi.

f) Atıf edatı olur:

أَكْرِمِ الْمُؤْمِنَ لاَالْكَافِرَ = Mümine ikramda bulun kafire değil, gibi.

16- لَمْ

Bu edat muzârî' fiilin zamanını geniş zamandan geçmiş zamanın olumsuzuna çevirdiği gibi, bu fiillerin sonunu da cezmeder:

يَقْطَعُ = Keser → لَمْ يَقْطَعْ = Kesmedi, gibi.

17- لَنْ

Bu da muzârî' fiilin zamanını geniş zamandan gelecek zamanın olumsuzuna çevirdiği gibi sonunu da nasbeder:

يَعْلَمُ = Bilir→ لَنْ يَعْلَمَ =Bilmeyecek, gibi.

18- لَوْ

a) Cezmetmeyen şart edatlarındandır:

لَوْ أَنْصَفَ النَّاسُ لاَاسْتَرَاحَ الْقَاضِي = İnsanlar insaflı olsalardı, hakim dinlenirdi gibi.

b) Mastar edatı olur:

يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ أَلْفَ سَنَةٍ = "Onların her biri bin yıl yaşamak ister" gibi.

19- مَا

a) لَيْسَ gibi nefi edatı olur:

مَاهَذَا بَشَرًا = "Bu bir insan değildir gibi.

b) Muzari fiilleri olumsuz yaptığı gibi, şimdiki zamana da çevirir:

يَعْلَمُ = Bilir → مَايَعْلَمُ = Bilmiyor gibi.

c) إِنَّ ve benzerlerinden sonra gelişinde bu edatların görev yapmasına yani, hareke etkilerine mani olur:

إِنَّ عَلِيًّا طَالِبٌ = Şüphesiz Ali bir öğrencidir.

إِنَّمَا عَلِيٌّ طَالِبٌ =Ali sadece bir öğrencidir, gibi.

d) Mastar edatı olur:

وَضَاقَتْ عَلَيْهِمُ الأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ = "Bol dünyalar başlarına dar geldi" gibi.

Mastar ile birlikte zaman da ifade ettiği olur:

...مَادُمْتُ حَيًّا = "Yaşadığım sürece".... gibi.

e) Zait olarak gelir:

...فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ = "Allah'ın rahmetinden dolayı onlara yumuşak davrandın" gibi.

20- مُذْ

Cer harfidir -den, -den beri anlamları verir:

مَارَأَيْتُهُ مُذْ سَنَةٍ = Onu bir seneden beri görmedim, gibi.

21- مِنْ

a) Cer harfidir, -den eki verir:

قَدِمْتُ مِنَ الْقَرْيَةِ = Köyden geldim, gibi.

b) -den ile birlikte "bir kısım" anlamı verdiği olur:

مِنْهُمْ رِجَالٌ صَالِحُونَ = Onlardan bir kısmı (bazıları) iyi insanlardır, gibi.

c) Sebep ifade eder:

مِمَّا خَطِيئَاتِهِمْ أُغْرِقُوا = "Onlar günahlarından dolayı batırıldılar" gibi.

d) Zait olarak gelir. Bu durumda cümleyi pekiştirdiği için "Hiç" anlamı verilir. Bu türlerden önce cümle olumsuzdur:

مَالَنَا مِنْ صَدِيقٍ حَمِيمٍ = "Hiç samimi bir dostumuz yok" gibi.

لاَيَبْرَحْ مِنْ أَحَدٍ = Hiç kimse ayrılmasın, gibi.

22- هَا

Tenbih edatıdır.

ذَا = Bu → هَذَا =İşte bu هَا أَنَا ذَا =İşte ben buyum gibi.

23- هَلْ

Soru edatıdır:

هَلْ طَلَعَتِ الشَّمْسُ؟ = Güneş doğdu mu? gibi.

24- وَا

Ağıt nidâsı için kullanılır:

وَا أَحْمَدَاهُ! = Vah, yazık oldu Ahmed'e! gibi.

25- يَا

Nidâ edatı olur:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ! = Ey insanlar! gibi.

26- نّ

Emir ve muzâri' fiillerinin sonuna bu fiillerin anlamını pekiştirmek için getirlir:

يَضْرِبَنَّ = Vuracaktır.

اِضْرِبَنَّ = Vurmalısın, gibi.

Te'kidli fiiller bahsinde geçti.

ÜÇ HARFLİ OLANLAR

1- آىْ

Nidâ (ünlem) edatıdır:

آىْ صَاعِدَ الْجَبَلِ! = Ey dağa çıkan! gibi.

2- أَجَلْ

Cevap edatıdır:

يَقُولُونَ لِى صِفْهَا فَأَنْتَ بِوَصْفِهَا * خَبِيرٌ أَجَلْ عِنْدِى بِأَوْصَافِهَا عِلْمٌ = Bana onu vasfet, çünkü sen onun vasfından haberdarsın diyorlar. Evet onun vasıfları hakkında bende bilgi vardır, gibi.

3- إِذَا

a) Müfacee (sürpriz) edatı olur:

ظَنَنْتُهُ غَائِبًا فَإِذَا بِهِ حَاضِرٌ أَمَامِى! = Onu yok sandım. Bir de ne göreyim önümde hazır duruyor! gibi.

b) Cevap (ف)si gibi cevabı şarta bağlar:

وَإِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ إِذَا هُمْ يَقْنَطُونَ = "Ellerinin işlediği günahtan dolayı onların başlarına bir felaket gelecek olsa hemen (bir de) umutsuzluğa düşerler" gibi.

Şart-cevap bahsinde geçti.

4- إِذَنْ

Öyle ise anlamında şart edatıdır. Çalışacağım diyen birine cevap olarak,

إِذَنْ تَبْلُغَ الْقَصْدَ = Öyle ise muradına erersin dememiz gibi.

Bazı şartlarla muzâri' fiili nasbeder. Muzari fiilin nasb halinde işlendi.

5-أَلاَ

a) Tenbih edatı olur:

أَلاَ إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لاَخَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلاَ هُمْ يَحْزَنُونَ = "Bilmiş olun ki Allah'ın velileri için bir korku olmadığı gibi onlar kederlenmezler de" gibi.

b) Bir işin yapılmasını kibarca istemek için kullanılır:

أَلاَ تَنْزِلُ بِنَادِينَا = Bizim derneğe gelmez misiniz? (gelsenize) gibi.

6- إِلَى

Cer harfidir. Daha önce geçen (مِنْ) in aksi yönde bir mana ifade eder:

مِنَ الشَّارِعِ إِلَى الْبَيْتِ = Caddeden eve gibi.

7- أَمَا

Daha önce geçen أَلاَ gibi tenbih ve uyarma edatıdır. Ancak bundan sonra genellikle yemin gelir:

أَمَا وَاللَّهِ لأُعَاتِبَنَّهُ = Haberiniz olsun, vallahi ona sitem edeceğim, gibi.

8- أَنَّ

إِنَّ in benzerlerindendir:

ظَنَنْتُ أَنَّهُ وَطَنِيٌّ = Ben onun milliyetçi olduğunu sandım, gibi. Ayrıca mastar edatı da olur. Yerinde izah edildi.

9- إِنَّ

Fiile benzeyen harfler bununla tanınır:

إِنَّ اللّٰهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ = "Allah şüphesiz her şeye kadirdir" gibi. Yerinde incelendi.

10- أَيَا

Nidâ edatıdır:

أَيَا جَارَتَاهْ! هَلْ تَشْعُرِينَ بِحَالِي؟ = Ey komşu! Halimden haberdar mısın? gibi.

11- بَلَى

Cevap edatıdır. Olumsuz sorulara olumlu cevap vermek için kullanılır:

أَلَسْتَ بِصَدِيقِي؟ = Benim arkadaşım değil misin?

قَالَ: بَلَى =Evet dedi, gibi.

12- ثُمَّ

Atıf edatıdır:

جَاءَ الطُّلاَّبُ ثُمَّ الْمُعَلِّمُ = Önce öğrenciler, biraz sonra da öğretmen geldi, gibi.

Sonrasının aynı işi öncesinden biraz sonra yaptığını ifade etmeye yarar.

13- جَلَلْ

"Evet" anlamında cevap edatıdır:

قَالُوا أَنَظَمْتَ عُقُودَ الدُّرِّ؟ قُلْتُ جَلَلْ = İnci gerdanlıklarını dizdin mi? dediler. (Onlara) evet dedim, gibi.

14- جَيْرِ

Bu da cevap edatıdır:

قَالُوا أَتَقْتَحِمُ الْمَنُونَ؟ قُلْتُ جَيْرِ = Ölüme atılır mısın? dediler. Evet dedim, gibi.

15- خَلاَ

İstisna anlamı ifade eden bir cer harfidir:

جَاءَ الطُّلاَّبُ خَلاَوَاحِدٍ = Birinden başka bütün öğrenciler geldiler, gibi.

16- رُبَّ

Azlık veya çokluk bildiren bir cer harfidir.

رُبَّ عَامِلِ خَيْرٍ مَذْمُومٌ = Olur ki bazan bir hayır işleyen kişi yerilebilir, gibi.

رُبَّ دَرْسٍ صَعْبٍ حَفِظْتُهُ = Nice zor dersleri ezberlemişimdir, gibi.

17- سَوْفَ

Daha önce geçen (س) gibi muzâri' (geniş zaman) fiillerini geleceğe çevirir:

يَكْتُبُ = Yazar → سَوْفَ يَكْتُبُ =Yazacak gibi.

Bunun (س) den daha uzak bir zaman ifade ettiği bilinir. Bu imlâ yönünden fiilden ayrı yazıldığı gibi fiille arasında yabancı bir kelime de bulunmaz.

18- عَدَا

خَلَا gibi kullanılır bir cer harfidir:

جَاءَ الطُّلاَّبُ عَدَا وَاحِدٍ = Birinden başka bütün öğrenciler geldiler, gibi.

19- عَلَّ

إِنَّ nin benzerlerinden olan لَعَلَّ nin başka bir şeklidir. Umma ifade eder ki "belki" anlamı verilir:

لاَتُهِينَنَّ الْفَقِيرَ عَلَّكَ تَرْ * كَعُ يَوْمًا وَالدَّهْرُ قَدْ رَفَعَهُ = Sakın fakiri hor görmeyesin. Belki senin düştüğün bir günde felek onu yükseltmiş olabilir gibi.

20- عَلَى

a) "Üzerinde üzerine üstünde üstüne" anlamına gelen bir cer harfidir:

عَلَى السَّطْحِ = Damın üstünde.

ضَعْ الْكِتَابَ عَلَى الطَّاوِلَةِ = Kitabı masanın üstüne koy, gibi.

b) (مَعَ) Beraber anlamında kullanılır:

وَإِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ لِلنَّاسِ عَلَى ظُلْمِهِمْ = "Şüphesiz Rabb'ın haksızlıklarıyle beraber insanlar için mağfiret sahibidir" gibi.

21- لاَتَ

لَيْسَ ye benzeyen nefi edatlarındandır:

وَلاَتَ حِينَ مَنَاصٍ = Kurtuluş zamanı değildir, gibi.

22- لَيْتَ

إِنَّ nin benzerlerindendir:

أَلاَ لَيْتَ الشَّبَابَ يَعُـودُ يَوْمًا * فَأُخْبِرَهُ بِمَـا فَعَـلَ الْمَشِـيبُ = Ah! Keşke gençlik bir gün dönüp geleydi de ihtiyarlığın yaptığını ona bir haber vereydim, gibi.

23- مُنْذُ

Daha önce geçen (مُذْ) gibi bir cer harfidir:

مَارَأَيْتُكَ مُنْذُ سَنَةٍ = Seni bir seneden beri görmedim gibi.

24- نَعَمْ

Cevap edatıdır. Daha çok tasdik için kullanılır:

اَلْكَذِبُ آخِرُهُ نَدَمٌ = Yalanın sonu pişmanlıktır, diyen birine

نَعَمْ=Evet (öyledir)

denmesi gibi. نَعَمْ cevap edatlarının en çok kullanılanıdır.

25- هَيَا

Nidâ edatıdır:

هَيَا رَبَّنَا ارْحَمْنَا = Ey Rabb'imiz bize merhabet et! gibi.

DÖRT HARFLİ OLANLAR

1- إِذْمَا

Daha önce geçen (إِنْ) gibi şart edatıdır. İki fiil cezmeder.

إِذْمَا تَتَّقِ تَرْتَقِ = Eğer dürüst olursan yükselirsin gibi. Şart edatlarından yalnız bu ikisi harftir.

2- أَلاَّ

Teşvik edatıdır.

أَلاَّ رَاعَيْتُمْ حَقَّ الْأُخُوَّةِ = Kardeşlik hakkını gözetsenize, gibi.

3- إِلاَّ

İstisna edatıdır:

لِكُلِّ دَاءٍ دَوَاءٌ إِلاَّ الْمَوْتَ = Ölümden başka her derdin dermanı vardır, gibi.

4- أَمَّا

Cezmetmeyen şart edatlarındandır:

فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ = "Ama inananlara gelince, onlar onun Rab'leri tarafından hak olduğunu bilirler.." gibi.

5- إِمَّا

Bulunduğu cümlede genellikle tekrarlanan "ya..ya" anlamı ifade eden bir tereddüt edatıdır:

هَذَا الْقَادِمُ إِمَّا عَلِيٌّ وَإِمَّا خَالِدٌ = Bu gelen ya Ali ya Halit'tir gibi.

6- حَاشَا

Daha önce geçen خَلاَ – عَدَا gibidir:

أَقْدَمُوا عَلَى الْبُهْتَانِ حَاشَا وَاحِدٍ = Birinden başka hepsi iftiraya kalkıştılar, gibi.

7- حَتَّى

a) Cer harfi olur, "...inceye kadar" anlamı ifade eder:

حَتَّى مَطْلَعِ الْفَجْرِ = "Tan yeri ağarıncaya kadar" gibi.

b) Atıf edatı olur "bile" anlamı ifade eder:

رَجَعَ الْحُجَّاجُ حَتَّى الْمُشَاةُ = Hacılar, yaya olanları bile döndüler, gibi.

c) İbtidaiye (başlangıç) edatı olur, "o kadar ki" anlamı verir. Bundan sonra cümle gelir:

فَمَا زَالَتِ الْقَتْلَى تَمُجُّ دِمَاءَهَا * بِدِجْلَةَ حَتَّى مَاءُ دِجْلَةَ أَشْكَلُ = Dicle'de öldürülenlerin kanları fışkırtmaya devam etti. O kadar ki Dicle'nin suyu kana boyandı gibi.

8- كَأَنَّ

إِنَّ in benzerlerindendir. Benzetme ifade eder:

كَأَنَّهُ ظَفِرَ بِبُغْيَتِهِ = Muradına ermişe benzer, gibi.

9- كَلاَّ

Azarlama ve tenbih edatıdır:

كَلاَّ إِنَّهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَائِلُهَا = "Hayır hayır o, onun söylediği bir sözdür artık" gibi.

10- لَكِنْ

"Fakat" anlamına gelen bir cevap edatıdır:

قَامَ عَلِيٌّ لَكِنْ خَالِدٌ لَمْ يَقُمْ = Ali kalktı. Fakat Halit kalkmadı, gibi.

Türkçe'de aynı şekilde kullanılır.

11- لَعَلَّ

Daha önce geçen (عَلَّ) nin bir başka şeklidir:

لَعَلَّ الْمُسَافِرَ قَادِمٌ الْيَوْمَ = Belki bugün misafir gelir, gibi.

12- لَمَّا

Daha önce geçen (لَمْ) gibidir. Muzâri' fiilleri cezmeder. Bu da fiileri geniş zamandan geçmişin olumsuzuna dönüştürür. Ondan fazla olarak bunda "henüz" anlamı vardır:

يَقْطَعُ =Keser → لَمَّا يَقْطَعْ = Henüz kesmedi, gibi.

13- لَوْلاَ

a) Cezmetmeyen şart edatlarındandır:

لَوْلاَ الْمُعَلِّمُ لَبَقِيَ الطَّلَبَةُ جَهَلَةً = Öğretmen olmasaydı öğrenciler cahil kalırlardı, gibi.

b) Teşvik edatı olur:

لَوْلاَ تَجْتَهِدُونَ = Çalışsanıza gibi.

14- لَوْمَا

Her yönüyle لَوْلاَ ya benzer:

لَوْمَا الْإِصَاخَةُ لِلْوُشَاةِ لَكَانَ لِي * مِنْ بَعْدِ سُخْطِكَ فِي رِضَاكَ رَجَاءُ =

Koğcuların sözünü dinleme olmasaydı, seni küstürdükten sonra barışmada bir umut olabilirdi, gibi.

15- هَلاَّ

Teşvik edatıdır:

هَلاَّ تُرْسِلُ رِسَالَةً إِلَى أَهْلِكَ = Ailene bir mektup göndersene, gibi.

BEŞ HARFLİ OLANLAR

Beş harfli olan yalnız إِنَّ nin benzerlerinden لَكِنَّ vardır. "Fakat" anlamı verir. Bazan şeddesi atılarak لَكِنْ şeklini aldığı olur.

Görevlerine göre harflerin taksimi

1- Cevap harfleri

Bunlar: نَعَمْ – بَلَى – إِىْ – أَجَلْ – جَيْرُ – جَلَلٌ – لاَ dır.

2- Nefi (olumsuzluk) harfleri

Bunlar: لَمْ – لَمَّا – لَنْ – مَا – لاَ – لاَتَ – إِنْ dir.

3- Şart harfleri

Bunlar: إِنْ – إِذْمَا – لَوْ – لَوْلاَ – لَوْمَا – أَمَّا dır.

4- Mastar harfleri

Bunlar: أَنْ – أَنَّ – كَيْ – لَوْ – مَا dır.

5- Gelecek zaman harfleri

Bunlar: سَ – سَوْفَ – أَنْ – إِنْ – لَنْ – هَلْ dir.

6- Tenbih harfleri

Bunlar: أَلاَ – أَمَا – هَا dır.

7- Te'kid (pekiştirme) harfleri

Bunlar: إِنَّ – أَنَّ – ن –ibtidaiye lamı. قَدْ dır.

8- Atıf harfleri

Bunlar: و – ف – ثُمَّ – حَتَّى – أَوْ – بَلْ – لاَ – أَمْ – لَكِنْ dir.

9- Soru harfleri

Bunlar: "Hemze" أَ – هَلْ dir.

10- Tefsir (müfessire) harfleri

Bunlar: أَنْ – أَىْ dir.

11- Teşvik harfleri

Bunlar: أَلاَ – أَمَا – هَلاَّ – لَوْلاَ – لَوْمَا dir.

12- Cezm harfleri

Bunlar: إِنْ – إِذْمَا – لَمْ – لَمَّا –emir lamı-nehi lamıdır.

13- Nasb harfleri

Bunlar: أَنْ – إِذَنْ – لَنْ – كَىْ dir.

14- Nida harfleri

Bunlar: "Hemze أَ – يَا – أَىْ – آ – أَيَا – هَيَا – وَا dır.

15- Fiile benzeyen harfler

Bunlar: إِنَّ – أَنَّ – كَأَنَّ لَكِنَّ – لَيْتَ – لَعَلَّ – لاَ dır.

16- Cer harfleri

Bunlar: – و – ك – حَتّٰى – فِى – ل – عَلَى – عَنْ – إِلَى – مِنْ – بَ

حَاشَا – عَدَا – خَلاَ – مُنْذُ – مُذْ – رُبَّ – ت dır.

17- İstisna harfleri

Bunlar: إِلاَّ – خَلاَ – عَدَا – حَاشَا dır.

18- Yemin harfleri

Bunlar: و – ب – ت dir.

19- Müfacee (süpriz) harfleri

Bunlar: إِذْ – إِذَا dır.

تصريف الفعل السالم

	الماضي المعلوم	الماضي المجهول	المضارع المعلوم	المضارع المجهول	الأمر	المزيدات
الغائب	فَعَلَ[1] فَعلا فَعلوا	فُعِلَ فُعِلا فُعِلوا	يَفْعَلُ[2] يَفْعلانِ يَفْعلون	يُفْعَلُ يُفْعَلانِ يُفْعَلونَ		اسم الفاعل فاعِلٌ ـ فاعِلَةٌ
الغائبة	فَعَلَتْ فَعلَتا فَعلْنَ	فُعِلَتْ فُعِلَتا فُعِلْنَ	تَفْعلُ تَفْعلانِ يَفْعلْنَ	تُفْعَلُ تُفْعَلانِ يُفْعَلْنَ		اسم المفعول مَفْعولٌ ـ مَفْعولَةٌ
المخاطب	فَعلْتَ فَعلْتُما فَعلْتُمْ	فُعِلْتَ فُعِلْتُما فُعِلْتُمْ	تَفْعلُ تَفْعلانِ تَفْعلونَ	تُفْعَلُ تُفْعَلانِ تُفْعَلُونَ	افْعلْ[3] افْعلا افْعلوا	
المخاطبة	فَعلْتِ فَعلْتُما فَعلْتُنَّ	فُعِلْتِ فُعِلْتُما فُعِلْتُنَّ	تَفْعلينَ تَفْعلانِ تَفْعلْنَ	تُفْعَلينَ تُفْعَلانِ تُفْعَلْنَ	افْعلي افْعلا افْعلْنَ	(١) حركة عين الماضي المعلوم ضمة او فتحة او كسرة وتُعرف من كتب اللغة. (٢) حركة عين المضارع تُعرف من كتب اللغة.
المتكلم	فَعلْتُ فَعلْنا	فُعِلْتُ فُعِلْنا	أَفْعلُ نَفْعلُ	أُفْعَلُ نُفْعَلُ		(٣) حركة عين الامر كحركة عين المضارع وحركة همزة الامر ضمة او كسرة

تصريفُ الفعلِ الْمُضَاعَفِ

Uzatmak

	الماضي المعلوم	الماضي المجهول	المضارع المعلوم	المضارع المجهول	الأمر
الغائب	مَدَّ مَدّا مَدُّوا	مُدَّ مُدّا مُدُّوا	يَمُدُّ يَمُدّانِ يَمُدُّونَ	يُمَدُّ يُمَدّانِ يُمَدُّونَ	
الغائبة	مَدَّتْ مَدَّتا مَدَدْنَ	مُدَّتْ مُدَّتا مُدِدْنَ	تَمُدُّ تَمُدّانِ يَمْدُدْنَ	تُمَدُّ تُمَدّانِ يُمْدَدْنَ	
المخاطب	مَدَدْتَ مَدَدْتُما مَدَدْتُمْ	مُدِدْتَ مُدِدْتُمَا مُدِدْتُمْ	تَمُدُّ تَمُدّانِ تَمُدُّونَ	تُمَدُّ تُمَدّانِ تُمَدُّونَ	مُدَّ مُدّا مُدُّوا
المخاطبة	مَدَدْتِ مَدَدْتُما مَدَدْتُنَّ	مُدِدْتِ مُدِدْتُما مُدِدْتُنَّ	تَمُدِّينَ تَمُدّانِ تَمْدُدْنَ	تُمَدِّينَ تُمَدّانِ تُمْدَدْنَ	مُدِّي مُدّا أُمْدُدْنَ
المتكلم	مَدَدْتُ مَدَدْنا	مُدِدْتُ مُدِدْنا	أَمُدُّ نَمُدُّ	أُمَدُّ نُمَدُّ	

المزيدات

مَدَّدَ	يُمَدِّدُ	مَدِّدْ	تَمْدِيدًا
مادَّ	يُمادُّ	مادَّ	مُمادَّةً
أَمَدَّ	يُمِدُّ	أَمْدِدْ	إِمْداداً
تَمَدَّدَ	يَتَمَدَّدُ	تَمَدَّدْ	تَمَدُّداً
تَمادَّ	يَتَمادُّ	تَمادَّ	تَمادّاً
إِنْمَدَّ	يَنْمَدُّ	إِنْمَدَّ	إِنْمِداداً
إِمْتَدَّ	يَمْتَدُّ	إِمْتَدَّ	إِمْتِداداً
إِسْتَمَدَّ	يَسْتَمِدُّ	إِسْتَمِدَّ	إِسْتِمْداداً

اسم الفاعل
مادٌّ ـــ مادَّةٌ

اسم المفعول
مَمْدُودٌ ـــ مَمْدُودَةٌ

تصريف المهموز العين

Sormak, İstemek

	الماضي		المضارع		الأمر	المزيدات			
	المعلوم	المجهول	المعلوم	المجهول					
الغائب	سَأَلَ سَأَلا سَأَلُوا	سُئِلَ سُئِلا سُئِلُوا	يَسْأَلُ يَسْأَلانِ يَسْأَلُونَ	يُسْأَلُ يُسْأَلانِ يُسْأَلُونَ		سَأَّلَ سَاءَلَ أَسْأَلَ	يُسَأِّلُ يُسَائِلُ يُسْئِلُ	سَأِّلْ سَائِلْ أَسْئِلْ	تَسْئِيلاً مُسَاءَلَةً إِسْآلاً
الغائبة	سَأَلَتْ سَأَلَتَا سَأَلْنَ	سُئِلَتْ سُئِلَتَا سُئِلْنَ	تَسْأَلُ تَسْأَلانِ يَسْأَلْنَ	تُسْأَلُ تُسْأَلانِ يُسْأَلْنَ		تَسَأَّلَ تَسَاءَلَ إِنْسَأَلَ	يَتَسَأَّلُ يَتَسَاءَلُ يَنْسَئِلُ	تَسَأَّلْ تَسَاءَلْ إِنْسَئِلْ	تَسَؤُّلاً تَسَاؤُلاً إِنْسِئَالاً
المخاطب	سَأَلْتَ سَأَلْتُمَا سَأَلْتُمْ	سُئِلْتَ سُئِلْتُمَا سُئِلْتُمْ	تَسْأَلُ تَسْأَلانِ تَسْأَلُونَ	تُسْأَلُ تُسْأَلانِ تُسْأَلُونَ	إِسْأَلْ إِسْأَلا إِسْأَلُوا	إِسْتَأَلَ إِسْتَسْأَلَ	يَسْتَئِلُ يَسْتَسْئِلُ	إِسْتَئِلْ إِسْتَسْئِلْ	إِسْتِئَالاً إِسْتِسْآلاً
المخاطبة	سَأَلْتِ سَأَلْتُمَا سَأَلْتُنَّ	سُئِلْتِ سُئِلْتُمَا سُئِلْتُنَّ	تَسْأَلِينَ تَسْأَلانِ تَسْأَلْنَ	تُسْأَلِينَ تُسْأَلانِ تُسْأَلْنَ	إِسْأَلِي إِسْأَلا إِسْأَلْنَ	اسم الفاعل سَائِلٌ ـ سَائِلَةٌ			
المتكلم	سَأَلْتُ سَأَلْنَا	سُئِلْتُ سُئِلْنَا	أَسْأَلُ نَسْأَلُ	أُسْأَلُ نُسْأَلُ		اسم المفعول مَسْؤُولٌ ـ مَسْؤُولَةٌ			

تصريف المهموز الفاء

Tercih etmek

	الماضي المعلوم	الماضي المجهول	المضارع المعلوم	المضارع المجهول	الأمر	المزيدات			
الغائب	أَثَرَ أَثَرَا أَثَرُوا	أُثِرَ أُثِرَا أُثِرُوا	يَأْثُرُ يَأْثُرَانِ يَأْثُرُونَ	يُؤْثَرُ يُؤْثَرَانِ يُؤْثَرُونَ		آثَرَ آثَرَ آثَرَ	يُؤَثِّرُ يُؤَاثِرُ يُؤْثِرُ	أَثِّرْ آثِرْ آثِرْ	تَأْثِيراً إِيثَارًا إِيثَاراً
الغائبة	أَثَرَتْ أَثَرَتَا أَثَرْنَ	أُثِرَتْ أُثِرَتَا أُثِرْنَ	تَأْثُرُ تَأْثُرَانِ يَأْثُرْنَ	تُؤْثَرُ تُؤْثَرَانِ يُؤْثَرْنَ		تَأَثَّرَ تَآثَرَ إِنْأَثَرَ	يَتَأَثَّرُ يَتَآثَرُ يَنْأَثِرُ	تَأَثَّرْ تَآثَرْ اِنْأَثِرْ	تَأَثُّراً تَآثُراً إِنْئِثَاراً
المخاطب	أَثَرْتَ أَثَرْتُمَا أَثَرْتُمْ	أُثِرْتَ أُثِرْتُمَا أُثِرْتُمْ	تَأْثُرُ تَأْثُرَانِ تَأْثُرُونَ	تُؤْثَرُ تُؤْثَرَانِ تُؤْثَرُونَ	إِيثُرْ إِيثُرَا إِيثُرُوا	إِيتَثَرَ إِسْتَأْثَرَ	يَأْتَثِرُ يَسْتَأْثِرُ	إِيتَثِرْ إِسْتَأْثِرْ	إِيتِثَاراً إِسْتِئْثَارًا
المخاطبة	أَثَرْتِ أَثَرْتُمَا أَثَرْتُنَّ	أُثِرْتِ أُثِرْتُمَا أُثِرْتُنَّ	تَأْثُرِينَ تَأْثُرَانِ تَأْثُرْنَ	تُؤْثَرِينَ تُؤْثَرَانِ تُؤْثَرْنَ	إِيثُرِي إِيثُرَا إِيثُرْنَ	اسم الفاعل آثِرٌ ـــ آثِرَةٌ			
المتكلم	أَثَرْتُ أَثَرْنَا	أُثِرْتُ أُثِرْنَا	آثُرُ نَأْثُرُ	أُوثَرُ نُؤْثَرُ		اسم المفعول مَأْثُورٌ ـــ مَأْثُورَةٌ			

تصريف المهموز اللام

Okumak

	الماضي المعلوم	الماضي المجهول	المضارع المعلوم	المضارع المجهول	الأمر	المزيدات			
الغائب	قَرَأَ قَرَآ قَرَأُوا	قُرِئَ قُرِئَا قُرِئُوا	يَقْرَأُ يَقْرَآنِ يَقْرَأُونَ	يُقْرَأُ يُقْرَآنِ يُقْرَأُونَ		قَرَّأَ قَارَأَ أَقْرَأَ	يُقَرِّئُ يُقَارِئُ يُقْرِئُ	قَرِّئْ قَارِئْ أَقْرِئْ	تَقْرِئَةً مُقَارَأَةً إِقْرَاءً
الغائبة	قَرَأَتْ قَرَأَتَا قَرَأْنَ	قُرِئَتْ قُرِئَتَا قُرِئْنَ	تَقْرَأُ تَقْرَآنِ يَقْرَأْنَ	تُقْرَأُ تُقْرَآنِ يُقْرَأْنَ		تَقَرَّأَ تَقَارَأَ إِنْقَرَأَ	يَتَقَرَّأُ يَتَقَارَأُ يَنْقَرِئُ	تَقَرَّأْ تَقَارَأْ إِنْقَرِئْ	تَقَرُّؤًا تَقَارُؤًا إِنْقِرَاءً
المخاطب	قَرَأْتَ قَرَأْتُمَا قَرَأْتُمْ	قُرِئْتَ قُرِئْتُمَا قُرِئْتُمْ	تَقْرَأُ تَقْرَآنِ تَقْرَأُونَ	تُقْرَأُ تُقْرَآنِ تُقْرَأُونَ	إِقْرَأْ إِقْرَآ إِقْرَأُوا	إِقْتَرَأَ إِسْتَقْرَأَ	يَقْتَرِئُ يَسْتَقْرِئُ	إِقْتَرِئْ إِسْتَقْرِئْ	إِقْتِرَاءً إِسْتِقْرَاءً
المخاطبة	قَرَأْتِ قَرَأْتُمَا قَرَأْتُنَّ	قُرِئْتِ قُرِئْتُمَا قُرِئْتُنَّ	تَقْرَئِينَ تَقْرَآنِ تَقْرَأْنَ	تُقْرَئِينَ تُقْرَآنِ تُقْرَأْنَ	إِقْرَئِي إِقْرَآ إِقْرَأْنَ	اسم الفاعل قَارِئٌ — قَارِئَةٌ			
المتكلم	قَرَأْتُ قَرَأْنَا	قُرِئْتُ قُرِئْنَا	أَقْرَأُ نَقْرَأُ	أُقْرَأُ نُقْرَأُ		اسم المفعول مَقْرُوءٌ — مَقْرُوءَةٌ			

تصريف المثال الواوي

Söz vermek

	الماضي المعلوم	الماضي المجهول	المضارع المعلوم	المضارع المجهول	الأمر	المزيدات			
الغائب	وَعَدَ وَعَدا وَعَدوا	وُعِدَ وُعِدا وُعِدوا	يَعِدُ يَعِدانِ يَعِدُونَ	يوعَدُ يوعَدانِ يوعَدونَ		وَعَّدَ واعَدَ أَوْعَدَ	يُوَعِّدُ يُوعِدُ يُوعِدُ	وَعِّدْ واعِدْ أَوْعِدْ	تَوْعِيداً مُواعَدَةً إيعادًا
الغائبة	وَعَدَتْ وَعَدَتا وَعَدْنَ	وُعِدَتْ وُعِدَتا وُعِدْنَ	تَعِدُ تَعِدانِ يَعِدْنَ	توعَدُ توعَدانِ يوعَدْنَ		تَوَعَّدَ تَواعَدَ إِنْوَعَدَ	يَتَوَعَّدُ يَتَواعَدُ يَنْوَعِدُ	تَوَعَّدْ تَواعَدْ إِنْوَعِدْ	تَوَعُّداً تَواعُداً إِنْوِعَاداً
المخاطب	وَعَدْتَ وَعَدْتُمَا وَعَدْتُمْ	وُعِدْتَ وُعِدْتُمَا وُعِدْتُمْ	تَعِدُ تَعِدانِ تَعِدونَ	توعَدُ توعَدانِ توعَدونَ	عِدْ عِدا عِدوا	إِتَّعَدَ إِسْتَوْعَدَ	يَتَّعِدُ يَسْتَوْعِدُ	إِتَّعِدْ إِسْتَوْعِدْ	إِتِّعاداً إِسْتِيعَاداً
المخاطبة	وَعَدْتِ وَعَدْتُما وَعَدْتُنَّ	وُعِدْتِ وُعِدْتُما وُعِدْتُنَّ	تَعِدِينَ تَعِدانِ تَعِدْنَ	تُوعَدينَ تُوعَدانِ توعَدْنَ	عِدي عِدا عِدْنَ	اسم الفاعل وَاعِدٌ ـ وَاعِدَةٌ			
المتكلم	وَعَدْتُ وَعَاذنا	وُعِدْتُ وُعِدْنا	أَعِدُ نَعِدُ	أُوعَدُ نُوعَدُ		اسم المفعول مَوْعودٌ ـ مَوْعودَةٌ			

تصريف المثال اليائي

Azalmak

	الماضي المعلوم	الماضي المجهول	المضارع المعلوم	المضارع المجهول	الأمر	المزيدات			
الغائب	يَسُرَ يَسُرَا يَسُرُوا	يُسِرَ يُسِرا يُسِرُوا	يَيْسُرُ يَيْسُرانِ يَيْسُرونَ	يوسَرُ يوسَرانِ يُوسَرُونَ		يَسَّرَ ياسَرَ أَيْسَرَ	يُيَسِّرُ يُياسِرُ يوسِرُ	يَسِّرْ ياسِرْ أَيْسِرْ	تَيْسِيراً مُياسَرَةً إيساراً
الغائبة	يَسُرَتْ يَسُرَتا يَسُرْنَ	يُسِرَتْ يُسِرَتا يُسِرْنَ	تَيْسُرُ تَيْسُرانِ يَيْسُرْنَ	توسَرُ تُوسَرانِ يوسَرْنَ		تَيَسَّرَ تَياسَرَ إِنْيَسَرَ	يَتَيَسَّرُ يَتَياسَرُ يَنْيَسِرُ	تَيَسَّرْ تَياسَرْ إِنْيَسِرْ	تَيَسُّراً تَياسُراً إِنْيِساراً
المخاطب	يَسُرْتَ يَسُرْتُمَا يَسُرْتُمْ	يُسِرْتَ يُسِرْتُمَا يُسِرْتُمْ	تَيْسُرُ تَيْسُرانِ تَيْسُرونَ	توسَرُ تُوسَرانِ توسَرونَ	أُوسُرْ أُوسُرا أُوسُروا	إِتَّسَرَ إِسْتَيْسَرَ	يَتَّسِرُ يَسْتَيْسِرُ	إِتَّسِرْ إِسْتَيْسِرْ	إِتِّساراً إِسْتِيسارًا
المخاطبة	يَسُرْتِ يَسُرْتُما يَسُرْتُنَّ	يُسِرْتِ يُسِرْتُما يُسِرْتُنَّ	تَيْسُرِين تَيْسُرانِ تَيْسُرْنَ	توسَرِينَ توسَرانِ توسَرْنَ	أُوسُرِي أُوسُرا أُوسُرْنَ	اسم الفاعل ياسِرٌ — ياسِرَةٌ			
المتكلم	يَسُرْتُ يَسُرْنا	يُسِرْتُ يُسِرْنا	أَيْسُرُ نَيْسُرُ	أُوسَرُ نوسَرُ		اسم المفعول مَيْسُورٌ — مَيْسُورَةٌ			

تصريف الأجوف الواوي

Demek (aslı : قَوَلَ)

	الماضي المعلوم	الماضي المجهول	المضارع المعلوم	المضارع المجهول	الأمر	المزيدات			
الغائب	قالَ قالا قالوا	قيلَ قيلا قيلوا	يَقُولُ يَقولانِ يَقولونَ	يُقَالُ يُقالانِ يُقالونَ		قَوَّلَ قاوَلَ أَقالَ	يُقَوِّلُ يُقاوِلُ يُقِيلُ	قَوِّلْ قاوِلْ أَقِلْ	تَقْوِيلاً مُقَاوَلَةً إقالَةً
الغائبة	قالَتْ قالَتا قُلْنَ	قيلَتْ قيلَتا قِلْنَ	تَقولُ تَقولانِ يَقُلْنَ	تُقالُ تُقالانِ يُقَلْنَ		تَقَوَّلَ تَقاوَلَ إنْقالَ	يَتَقَوَّلُ يَتَقَاوَلُ يَنْقَالُ	تَقَوَّلْ تَقاوَلْ اِنْقَلْ	تَقَوُّلاً تَقاوُلاً إنْقِيالاً
المخاطب	قُلْتَ قُلْتُما قُلْتُمْ	قِلْتَ قِلْتُما قِلْتُمْ	تَقولُ تَقولانِ تَقولونَ	تُقالُ تُقالانِ تُقالونَ	قُلْ قولا قولوا	إقْتالَ إسْتَقالَ	يَقْتالُ يَسْتَقِيلُ	إقْتَلْ إسْتَقِلْ	إقْتِيالاً إسْتِقَالَةً
المخاطبة	قُلْتِ قُلْتُما قُلْتُنَّ	قِلْتِ قِلْتُما قِلْتُنَّ	تَقولينَ تَقولانِ تَقُلْنَ	تُقالينَ تُقالانِ تُقَلْنَ	قولي قولا قُلْنَ	اسم الفاعل قائِلٌ ـــ قائِلَةٌ			
المتكلم	قُلْتُ قُلْنا	قِلْتُ قِلْنا	أقولُ نقولُ	أُقالُ نُقالُ		اسم المفعول مَقولٌ ـــ مَقولَةٌ			

تصريف الأجوف من وزن فَعِلَ يَفْعَلُ

Korkmak (aslı خَوِفَ)

	الماضي المعلوم	الماضي المجهول	المضارع المعلوم	المضارع المجهول	الأمر
الغائب	خافَ	خِيفَ	يَخافُ	يُخافُ	
	خافا	خِيفا	يَخافانِ	يُخافانِ	
	خافوا	خِيفوا	يَخافونَ	يُخافونَ	
الغائبة	خافَتْ	خِيفَتْ	تَخافُ	تُخافُ	
	خافَتا	خِيفَتا	تَخافانِ	تُخافانِ	
	خِفْنَ	خُفْنَ	يَخَفْنَ	يُخَفْنَ	
المخاطب	خِفْتَ	خُفْتَ	تَخافُ	تُخافُ	خَفْ
	خِفْتُما	خُفْتُمَا	تَخافانِ	تُخافانِ	خافا
	خِفْتُمْ	خُفْتُمْ	تَخافونَ	تُخافونَ	خافوا
المخاطبة	خِفْتِ	خُفْتِ	تَخافينَ	تُخافينَ	خافي
	خِفْتُما	خُفْتُما	تَخافانِ	تُخافانِ	خافا
	خِفْتُنَّ	خُفْتُنَّ	تَخَفْنَ	تُخَفْنَ	خَفْنَ
المتكلم	خِفْتُ	خُفْتُ	أَخافُ	أُخافُ	
	خِفنا	خُفنا	نَخافُ	نُخافُ	

المزيدات

خَوَّفَ	يُخَوِّفُ	خَوِّفْ	تَخْوِيفاً
خاوَفَ	يُخاوِفُ	خاوِفْ	مُخاوَفَةً
أَخافَ	يُخِيفُ	أَخِفْ	إِخافَةً
تَخَوَّفَ	يَتَخَوَّفُ	تَخَوَّفْ	تَخَوُّفَ
تَخاوَفَ	يَتَخاوَفُ	تَخاوَفْ	تَخاوُفاً
إِنْخافَ.	يَنْخافُ	إِنْخَفْ	إِنْخِيافاً
إِخْتافَ.	يَخْتافُ	إِخْتَفْ	إِخْتِيافاً
إِسْتَخافَ	يَسْتَخِيفُ	إِسْتَخِفْ	إِسْتِخافاً

اسم الفاعل
خائِفٌ ــ خائِفَةٌ

اسم المفعول
مَخوفٌ ــ مَخوفَةٌ

تصريفُ الأجوفِ الْيَائِي

Satmak (aslı : بَيَعَ)

	الماضي المعلوم	الماضي المجهول	المضارع المعلوم	المضارع المجهول	الأمر	المزيدات			
الغائب	بَاعَ باعا باعوا	بِيع بيعا بيعوا	يَبِيعُ يَبِيعانِ يَبِيعونَ	يُباعُ يُباعانِ يُباعونَ		بَيَّعَ بايَعَ أَباعَ	يُبَيِّعُ يُبايِعُ يُبِيعُ	بَيِّعْ بايِعْ أَبِعْ	تَبْيِيعاً مُبايَعَةً إِباعَةً
الغائبة	باعَتْ باعَتا بِعْنَ	بِيعَتْ بِيعَتا بُعْنَ	تَبِيعُ تَبِيعانِ يَبِعْنَ	تُباعُ تُباعانِ يُبَعْنَ		تَبَيَّعَ تَبايَعَ اِنْباعَ	يَتَبَيَّعُ يَتَبايَعُ يَنْباعُ	تَبَيَّعْ تَبَيَّعْ اِنْبَعْ	تَبَيُّعاً تَبايُعاً اِنْبِياعاً
المخاطب	بِعْتَ بِعْتُما بِعْتُمْ	بُعْتَ بُعْتُما بُعْتُمْ	تَبِيعُ تبيعانِ تَبِيعونَ	تُباعُ تُباعانِ تُباعونَ	بِعْ بيعا بيعوا	اِبْتاعَ اِسْتَباعَ	يَبْتاعُ يَسْتَبِيعُ	اِبْتَعْ اِسْتَبِعْ	اِبْتِياعاً اِسْتِباعَةً
المخاطبة	بِعْتِ بِعْتُما بِعْتُنَّ	بُعْتِ بُعْتُما بُعْتُنَّ	تَبِيعين تَبِيعانِ تَبِعْنَ	تُباعِينَ تُباعانِ تُبَعْنَ	بِيعي بيعا بِعْنَ	اسم الفاعل بائِعٌ — بائِعَةٌ			
المتكلم	بِعْتُ بِعْنا	بُعْتُ بُعْنا	أَبِيعُ نَبِيعُ	أُباعُ نُباعُ		اسم المفعول مَبِيع — مَبِيعَةٌ			

تصريف الناقص الواوي

Akın yapmak (aslı: غَزَوَ)

	الماضي المعلوم	الماضي المجهول	المضارع المعلوم	المضارع المجهول	الأمر	المزيدات			
الغائب	غَزا غَزَوَا غَزَوْا	غُزِيَ غُزِيا غُزُوْا	يَغْزو يَغْزُوانِ يَغْزونَ	يُغْزى يُغْزَيانِ يُغْزَوْنَ		غَزَّى غازى أَغْزى	يُغَزِّي يُغازي يُغْزي	غَزِّ غازِ أَغْزِ	تَغْزِيَةً مُغازاةً إِغْزاءً
الغائبة	غَزَتْ غَزَتا غَزَوْنَ	غُزِيَتْ غُزِيَتا غُزِينَ	تَغْزو تَغْزُوانِ يَغْزونَ	تُغْزى تُغْزَيانِ يُغْزَيْنَ		تَغَزَّى تَغازى إِنْغَزى	يَتَغَزَّى يَتَغازِى ينغَزي	تَغَزَّ تَغازَ إِنْغَزِ	تَغَزِّياً تَغازِياً إِغْتِزاءً
المخاطب	غَزَوْتَ غَزَوْتُما غَزَوْتُمْ	غُزِيتَ غُزِيتُمَا غُزِيتُمْ	تَغْزو تَغْزُوانِ تَغْزونَ	تُغْزَى تُغْزَيانِ تُغْزَوْنَ	أُغْزُ أُغْزُوَا أُغْزوا	إِغْتَزَى إِسْتَغْزى	يَغْتَزي يَسْتَغْزِي	أَغْتَزِ إِسْتَغْزِ	إِغْتِزاءً إِسْتِغْزاءً
المخاطبة	غَزَوْتِ غَزَوْتُما غَزَوْتُنَّ	غُزِيتِ غزيتُما غُزِيتُنَّ	تَغْزينَ تَغْزُوانِ تَغْزونَ	تُغْزَيْنَ تُغْزَيانِ تُغْزَوْنَ	أُغْزِي أُغْزُوا أُغْزون	اسم الفاعل غازٍ (الغازي) ـ غازِيانِ غازون ـ غازِيَةٌ			
المتكلم	غَزَوْتُ غَزَوْنا	غُزِيتُ غُزِينا	أَغْزو نَغْزو	أُغْزَى نُغْزى		اسم المفعول مَغْزُوٌّ ـ مَغْزوِيةٌ			

تصريف الناقص اليائي

Atmak

	الماضي المعلوم	الماضي المجهول	المضارع المعلوم	المضارع المجهول	الأمر	المزيدات			
الغائب	رَمى رَمَيا رَمَوْا	رُمِيَ رُمِيا رُمُوا	يَرْمِي يَرْمِيانِ يَرْمونَ	يُرْمى يُرْمَيانِ يُرْمَوْنَ		رَمّى رامى أَرْمى	يُرَمِّي يُرامِي يُرْمِي	رَمِّ رامِ أَرْمِ	تَرْمِيَةً مُراماةً إِرْماءً
الغائبة	رَمَتْ رَمَتا رَمَيْنَ	رُمِيَتْ رُمِيَتا رُمِينَ	تَرْمِي تَرْمِيانِ يَرْمِينَ	تُرْمى تُرْمَيانِ يُرْمَيْنَ		تَرَمّى تَرامى إِنْرَمى	يَتَرَمّى يَتَرامى يَنْرَمِي	تَرَمَّ تَرامَ إِنْرَمِ	تَرَمِّياً تَرامِياً إِنْرِماءً
المخاطب	رَمَيْتَ رَمَيْتُما رَمَيْتُمْ	رُمِيتَ رُمِيتُما رُمِيتُمْ	تَرْمِي تَرْمِيانِ تَرْمونَ	تُرْمى تُرْمَيانِ تُرْمَوْنَ	إِرْمِ إِرْمِيا إِرْمُوا	إِرْتَمى إِسْتَرْمى	يَرْتَمِي يَسْتَرْمِي	إِرْتَمِ إِسْتَرْمِ	إِرْتِماءً إِسْتِرْماءً
المخاطبة	رَمَيْتِ رَمَيْتُما رَمَيْتُنَّ	رُمِيتِ رُمِيتُما رُمِيتُنَّ	تَرْمِينَ تَرْمِيانِ تَرْمِينَ	تُرْمَيْنَ تُرْمَيانِ تُرْمَيْنَ	إِرْمِي إِرْمِيا إِرْمِينَ	اسم الفاعل رامٍ (الرّامي) — رامِيانِ رامونَ — رامِيَةٌ			
المتكلم	رَمَيْتُ رَمَيْنا	رُمِيتُ رُمِينا	أَرْمِي نَرْمِي	أُرْمى نُرْمى		اسم المفعول مَرْمِيٌّ — مَرْمِيَّةٌ			

تصريف الناقص اليائي

Râzı olmak

	الماضي المعلوم	الماضي المجهول	المضارع المعلوم	المضارع المجهول	الأمر	المزيدات			
الغائب	رَضِيَ رَضِيا رَضُوا	رُضِيَ رُضِيا رُضُوا	يَرْضى يَرْضَيانِ يَرْضَوْنَ	يُرْضى يُرْضَيانِ يُرْضَوْنَ		رَضَّ راضى أَرْضى	يُرَضِّي يُراضِي يُرْضِي	رَضٍّ راضٍ أَرْضٍ	تَرْضِيَةً مُراضاةً إِرْضاءً
الغائبة	رَضِيَتْ رَضِيَتا رَضِينَ	رُضِيَتْ رُضِيَتا رُضِينَ	تَرْضى تَرْضَيانِ يَرْضَيْنَ	تُرْضى تُرْضَيانِ يُرْضَيْنَ		تَرَضَّى تَراضى إِنْرَضى.	يَتَرَضَّى يَتَراضى يَنْرَضِي	تَرَضٍّ تَراضَ إِنْرَضٍ	تَرَضِّيًا تَراضِياً إِنْرِضاءً
المخاطب	رَضِيتَ رَضِيتُما رَضِيتُمْ	رُضِيتَ رُضِيتُما رُضِيتُمْ	تَرْضى تَرْضَيانِ تَرْضَوْنَ	تُرْضَى تُرْضَيانِ تُرْضَوْنَ	إِرْضَ إِرْضَيا إِرْضَوْا	إِرْتَضى. إِسْتَرْضى	يَرْتَضِي يَسْتَرْضى	إِرْتَضِ إِسْتِرْضاءً	إِرْتِضاءً
المخاطبة	رَضِيتِ رَضِيتُما رَضِيتُنَّ	رُضِيتِ رُضِيتُما رُضِيتُنَّ	تَرْضَيْنَ تَرْضَيانِ تَرْضَيْنَ	تُرْضَيْنَ تُرْضَيانِ تُرْضَيْنَ	إِرْضَيْ إِرْضَيا إِرْضَيْنَ	اسم الفاعل راضٍ (الرَّاضِي) ـــ راضِيانِ راضُونَ ـــ راضِيَةٌ			
المتكلم	رَضِيتُ رَضِينا	رُضِيتُ رُضِينا	أَرْضى نَرْضى	أُرْضى نُرْضى		اسم المفعول مَرْضِي ـ مَرْضِيَةٌ			

تصريف الأجوف اليائي

Korkmak

	الماضي المعلوم	الماضي المجهول	المضارع المعلوم	المضارع المجهول	الأمر	المزيدات			
الغائب	وَقَى وَقَيا وَقَوْا	وُقِيَ وُقِيا وُقوا	يَقِي يَقِيانِ يَقونَ	يُوق يُوقَيانِ يُوقَوْنَ		وَقَّى واقَ أَوْقَ	يُوَقِّي يُوَاقِي يُوقِي	وَقِّ واقِ أَوْقِ	تَوْقِيَةً مُواقاةً إيقاءً
الغائبة	وَقَتْ وَقَتا وَقَيْنَ	وُقِيَتْ وُقِيَتا وُقِينَ	تَقِي تَقِيانِ يَقِينَ	تُوق تُوقَيانِ يُوقَيْنَ		تَوَقَّ تَواقَ إنْوَقَ	يَتَوَقَّ يَتَواقَ يَنْوَقِي	تَوَقَّ تَواقَ إنْوَقِ	تَوَقِّياً تَواقِياً إنْوِقَاءً
المخاطب	وَقَيْتَ وَقَيْتُما وَقَيْتُمْ	وُقِيتَ وُقِيتُما وُقِيتُمْ	تَقِى تَقِيانِ تَقونَ	تُوق تُوقَيانِ تُوقَوْنَ	قِ قِيا قوا	إتَّقى إسْتَوْقَى	يَتَّقِي يَسْتَوْقِي	إتَّقِ إسْتَوْقِ	إتِّقَاءً إسْتِيقَاءً
المخاطبة	وَقَيْتِ وَقَيْتُما وَقَيْتُنَّ	وُقِيتِ وُقِيتُما وُقِيتُنَّ	تَقِينَ تَقِيانِ تَقِينَ	تُوقَيْنَ تُوقَيانِ تُوقَيْنَ	قِي قِيا قِينَ	اسم الفاعل واقٍ (الواقي) — واقِيانِ واقونَ — واقِيَةٌ			
المتكلم	وَقَيْتُ وَقَيْنا	وُقِيتُ وُقِينا	أَقِي نَقِي	أُوق نُوق		اسم المفعول مَوْقِيٌّ — مَوْقِيَّةٌ			

تصريفُ اللَّفِيفِ الْمَفْرُوقِ

Dürmek

	الماضي المعلوم	الماضي المجهول	المضارع المعلوم	المضارع المجهول	الأمر	المزيدات			
الغائب	طَوى طَوَايا طَوَوْا	طُوِيَ طُوِيا طُوُوا	يَطْوِي يَطْوِيانِ يَطْوونَ	يُطْوى يُطْوَيانِ يُطْوَوْن		طَوَّى طَاوى أَطْوى	يُطَوِّي يُطاوِي يُطْوِي	طَوِّ طاوِ أَطْوِ	تَطْوِيَةً مُطاواةً إطْواءً
الغائبة	طَوتْ طَوَتا طَوَيْنَ	طُوِيَتْ طُوِيَتا طُوِينَ	تَطْوِي تَطْوِيانِ يَطْوِينَ	تُطْوى تُطْوَيانِ يُطْوَيْنَ		تَطَوَّى تَطاوى إنْطَوى	يَتَطَوَّى يَتَطَاوى يَنْطَوِي	تَطَوَّ تَطاوَ إنْطَوِ	تَطَوِّياً تَطاوِياً إنْطِواءً
المخاطب	طَوَيْتَ طَوَيْتُمَا طَوَيْتُمْ	طُوِيتَ طُوِيتُما طُوِيتُمْ	تَطْوِي تَطْوِيانِ تَطْونَ	تُطْوى تُطْوَيانِ تُطْوَوْنَ	إطْوِ إطْوِيا إطْووا	إطَّوى إسْتَطْوى	يَطَّوِي يَسْتَطْوِي	إطَّوِ إسْتَطْوِ	إطِّواءً إسْتِطْواءً
المخاطبة	طَوَيْتِ طَوَيْتُمَا طَوَيْتُنَّ	طُوِيتِ طوِيتُمَا طُوِيتُنَّ	تَطْوِينَ تَطْوِيانِ تَطْوِينَ	تُطْوَيْنَ تُطْوَيانِ تُطْوَوْنَ	إطْوِي إطْوِيا إطْوِينَ	اسم الفاعل طارٍ (الطّاوي) ــ طاوِيانِ طاوونَ ــ طاوِيَةٌ			
المتكلم	طَوَيْتُ طَوَيْنا	طُوِيتُ طُوِينا	أَطْوِي نَطْوِي	أُطْوى نُطْوى		اسم المفعول مطْوِيٌّ ــ مَطْوِيَّةٌ			

تصريفُ اللفيفِ المقرونِ

Yaşamak, Canlı olmak

	الماضي المعلوم	الماضي المجهول	المضارع المعلوم	المضارع المجهول	الأمر	المزيدات			
الغائب	حَيِيَ	حُيِيَ	يَحْيا	يُحْيا		حَيًّا	يُحَيِّي	حَيٌّ	تَحِيَّاةً
	حَيِيا	حُيِّيا	يَحْيَيانِ	يُحْيَيانِ		حايا	يُحايِي	حايٍ	مُحاياةً
	حَيُوا	حُيُوا	يَحْيَوْنَ	يُحْيَوْنَ		أحْيا	يُحْيِي	أُحْيِي	إحْياءً
الغائبة	حَيِيَتْ	حُيِيَتْ	تَحْيا	تُحْيا		تَحَيًّا	يَتَحَيًّا	تَحَيٌّ	تَحَيُّياً
	حَيِيَتا	حُيِيَتا	تَحْيَانِ	تُحْيَيانِ		تَحايا	يَتَحايَى	تَحايٍ	تَحايِياً
	حَيِينَ	حُيِينَ	يَحْيَيْنَ	يُحْيَيْنَ		اسْتَحْيِي	إتَّحْي	إسْتِحْياءً	
المخاطب	حَيِيتَ	حُيِيتَ	تَحْيا	تُحْيا	إحْيَ				
	حَيِيتُما	حُيِيتُما	تَحْيَيانِ	تُحْيَيانِ	إحْيَيا				
	حَيِيتُمْ	حُيِيتُمْ	تَحْيَوْنَ	تُحْيَوْنَ	إحْيَوْا				
المخاطبة	حَيِيتِ	حُيِيتِ	تَحْيَيْنَ	تُحْيَيْنَ	إحْيَيْ	اسم الفاعل			
	حَيِيتُما	حُيِيتُما	تَحْيَيانِ	تُحْيَيانِ	إحْيَيا	لا يُستعمل			
	حَيِيتُنَّ	حُيِيتُنَّ	تَحْيَيْنَ	تُحْيَيْنَ	إحْيَيْنَ				
المتكلم	حَيِيتُ	حُيِيتُ	أَحْيا	أُحْيا		اسم المفعول			
	حَيِينا	حُيِينا	نَحْيا	نُحْيا		مَحْيِيٌّ ـ مَحْيِيَّةٌ			

تصريف المهموز الفاء والأجوف

Geri dönmek

	الماضي المعلوم	الماضي المجهول	المضارع المعلوم	المضارع المجهول	الأمر	المزيدات			
الغائب	آبَ آبا آبوا	إِيبَ إِيبا إِيبوا	يَؤُوبُ يَؤُوبانِ يَؤُوبُونَ	يُؤَابُ يُؤَابانِ يُؤَابونَ		أَوَّبَ آوَبَ آآبَ	يُؤَوِّبُ يُؤَاوِبُ يُئِيبُ	أَوِّبْ آوِبْ أَئِبْ	تَأْوِيبًا مُؤَاوَبَةً إِئَابَةً
الغائبة	آبَتْ آبَتا أُبْنَ	إِيبَتْ إِيبَتا إِبْنَ	تَؤُوبُ تَؤُوبانِ يَؤُبْنَ	تُؤَابُ تُؤَابانِ يُؤَبْنَ		تَأَوَّبَ تَآوَبَ إِئْتَأْوَبَ	يَتَأَوَّبُ يَتَآوَبُ يَئْتَأْوِبُ	تَأَوَّبْ تَآوَبْ إِئْتَأْوِبْ	تَأَوُّبًا تَآوُبًا إِئْتِيَابًا
المخاطب	أُبْتَ أُبْتُما أُبْتُمْ	إِبْتَ إِبْتُما إِبْتُمْ	تَؤُوبُ تَؤُوبانِ تَؤُوبونَ	تُؤَابُ تُؤَابانِ تُؤَابونَ	أُبْ أُوبا أُوبوا	إِئْتَابَ إِسْتَآبَ	يَأْتَابُ يَسْتَئِيبُ	إِئْتَبْ إِسْتَئِبْ	إِئْتِيَابًا إِسْتِئَابَةً
المخاطبة	أُبْتِ أُبْتُما أُبْتُنَّ	إِبْتِ إِبْتُما إِبْتُنَّ	تَؤُوبِينَ تَؤُوبانِ تَؤُبْنَ	تُؤَابِينَ تُؤَابانِ تُؤَبْنَ	أُوبِي أُوبا أُبْنَ	اسم الفاعل آئِبٌ ـــ آئِبَةٌ			
المتكلم	أُبْتُ أُبْنا	إِبْتُ إِبْنا	أَؤُوبُ نَؤُوبُ	أُؤَابُ نُؤَابُ		اسم المفعول مَؤُوبٌ ـــ مَؤُوبَةٌ			

تصريف المهموز الفاء والناقص

Gelmek

	الماضي المعلوم	الماضي المجهول	المضارع المعلوم	المضارع المجهول	الأمر	المزيدات			
الغائب	أَتَى أَتَيَا أَتَوْا	أُتِيَا أُتُوا	يَأْتِي يَأْتِيَان يَأْتُونَ*	يُؤْتَى يُؤْتَيَانِ يُؤْتَوْنَ		أَتَّى آتَى آتَى	يُؤَتِّي يُؤَاتِي يُؤْتَى	أَتٍّ آتٍ آتٍ	تَأْتِيَةً مُؤَاتَاةً إِيتَاءً
الغائبة	أَتَتْ أَتَتَا أَتَيْنَ	أُتِيَتْ أُتِيَتَا	تَأْتِي تَأْتِيَانِ يَأْتِينَ	تُؤْتَى تُؤْتَيَانِ يُؤْتَيْنَ		تَأَتَّى تَآتَى. إِئْتَاتَى.	يَتَأَتَّى يَتَآتَى يَنْأَتِي	تَأَتٍّ تَآتٍ إِئْتَاتٍ	تَأَتِّياً تَآتِياً إِئْتِتَاءً
المخاطب	أَتَيْتَ أَتَيْتُمَا أَتَيْتُمْ	أُتِيتَ أُتِيتُمَا أُتِيتُمْ	تَأْتِي تَأْتِيَانِ تَأْتُونَ	تُؤْتَى تُؤْتَيَانِ تُؤْتَوْنَ	تِ وَايتِ تِيَا تُوا	إِيتَى. إِسْتَأْتَى	يَأْتَتِي يَسْتَأْتِي	إِيتَتٍ إِسْتِئْتٍ	إِيتَاءً إِسْتِئْتَاءً
المخاطبة	أَتَيْتِ أَتَيْتُمَا أَتَيْتُنَّ	أُتِيتِ أُتِيتُمَا أُتِيتُنَّ	تَأْتِينَ تَأْتِيَانِ تَأْتِينَ	تُؤْتَيْنَ تُؤْتَيَانِ تُؤْتَيْنَ	تِي وَايتِي تِيَا تِينَ	اسم الفاعل آتٍ (الآتِي) ــ آتِيَانِ آتُونَ ــ آتِيَةٌ			
المتكلم	أَتَيْتُ أَتَيْنَا	أُتِيتُ أُتِينَا	آتِي نَأْتِي	أُوتَى نُؤْتَى		اسم المفعول مَأْتِيٌّ ــ مَأْتِيَةٌ * هذه الموازين ليست بمأنوسة.			

تصريف المهموز العين والناقص

Görmek

	الماضي المعلوم	الماضي المجهول	المضارع المعلوم	المضارع المجهول	الأمر	المزيدات			
الغائب	رَأى	رُئِيَ	يَرى	يُرى		رَأّى	يُرَئّي	رَأّ	تَرْئِيَةً
	رَأَيا	رُئِيا	يَرَيانِ	يُرَيانِ		راءَى	يُرائي	راء	مُراءاةً
	رَأَوْا	رُؤُوا	يَرَوْنَ	يُرَوْنَ		أرى	يُري	أرِ	إراءَةً
الغائبة	رَأَتْ	رُئِيَتْ	تَرى	تُرى		تَرَأّى	يَتَرَأّى	تَرَأّ	تَرَئِّياً
	رَأَتا	رُئِيَتا	تَرَيانِ	تُرَيانِ		تَراءَى	يَتَراءَى	تَراءَ	تَرائِياً
	رَأَيْنَ	رُئِينَ	يَرَيْنَ	يُرَيْنَ		إنْرَأى	يَنْرَئِي	أنْرَإِ	إنْرِياءً
المخاطب	رَأَيْتَ	رُئِيتَ	تَرى	تُرى	رَ	إرْتَأى	يَرْتَئِي	إرْتَإِ	إرْتِئاءً
	رَأَيْتُما	رُئِيتُما	تَرَيانِ	تُرَيانِ	رَيا	إسْتَرْأى	يَسْتَرْئِي	إسْتَرْءِ	إسْتِرْءاءً
	رَأَيْتُمْ	رُئِيتُمْ	تَرَوْنَ	تُرَوْنَ	رَوْا				
المخاطبة	رَأَيْتِ	رُئِيتِ	تَرَيْنَ	تُرَيْنَ	رَيْ	اسم الفاعل			
	رَأَيْتُمَا	رُئِيتُما	تَرَيانِ	تُرَيانِ	رَيا	راءٍ(الرّائي) — رائِيانِ)			
	رَأَيْتُنَّ	رُئِيتُنَّ	تَرَيْنَ	تُرَيْنَ	رَيْنَ	راؤونَ — رائِيَةٌ			
المتكلم	رَأَيْتُ	رُئِيتُ	أرى	أُرى		اسم المفعول			
	رَأَيْنَ	رُئِنا	نَرى	نُرى		مَرْئِيٌّ — مَرْئِيَّةٌ			

تصريفَ المهموزِ اللامِ والاجوفِ

Gelmek

	الماضي المعلوم	الماضي المجهول	المضارع المعلوم	المضارع المجهول	الأمر	المزيدات			
الغائب	جَاءَ جَاءَا	جِيءَ جيئا	يَجِيءُ يَجِيئَانِ	يُجاءُ يُجَاءَانِ		جَيَّأَ. أجاءَ ,	يُجَيِّيءُ يُجيءُ	جَيْءٌ أَجْئ	تَجِيئَةً إجاءَةً
الغائبة	جاءَتْ جاءَتا جِئْنَ	جيئَتْ جيئَتا جِئْنَ	تَجيءُ تَجيئَانِ يَجِئْنَ	تُجَاءُ تُجَاءَانِ يُجَأْنَ					
المخاطب	جِئْتَ جِئْتُمَا جِئْتُمْ	جِئْتَ جِئْتُمَا جِئْتُمْ	تَجيءُ تَجيئَانِ تَجيئُونَ	تُجَاءُ تُجَاءَانِ تُجاؤُونَ	جِيءْ جيئا جيئُوا				
المخاطبة	جِئْتِ جِئْتُمَا جِئْتُنَّ	جِئْتِ جِئْتُمَا جِئْتُنَّ	تَجِيئِينَ تَجيئَانِ تَجِئْنَ	تُجاءِينَ تُجاءَانِ تُجَأْنَ	جيئي جيئَا جِئْنَ	اسم الفاعل جاءٍ (اَلْجائِي) ـــ جائِيانِ جاؤُونَ ـــ جائِيَةٌ			
المتكلم	جِئْتُ جِئْنا	جِئْتُ جِئْنَ	أَجيءُ نَجيءُ	أُجاءُ نُجاءُ		اسم المفعول مَجيءٌ ـــ مَجيئَةٌ			

تصريف المهموز واللفيف المقرون

Sığınmak

	الماضي المعلوم	الماضي المجهول	المضارع المعلوم	المضارع المجهول	الأمر	المزيدات			
الغائب	أَوَيَ أَوَيَا أَوَوْا	أُوِيَ أُوِيَا أُوُوا	يَأْوِي يَأْوِيانِ يَأْوُونَ	يُؤْوَى يُؤْوِيَانِ يُؤْوَوْنَ		أَوَّى آوى آوى	يُؤَوِّي يُؤَاوِي يُؤَاوِي	أَوِّ آوِ آوِ	تَأْوِيَةً مُؤَاوَاةً إِيواءً
الغائبة	أَوَتْ أَوَتَا أَوَيْنَ	أُوِيَتْ أُوِيَتا أُوِينَ	تَأْوِي تَأْوِيانِ يَأْوِينَ	تُؤْوَى تُؤْوِيَانِ يُؤْوَيْنَ		تَأَوَّى تَآوى إِئْتَاوى	يَتَأَوَّى يَتَآوَى يَأْتَاوِي	تَأَوَّ تَآوَ إِئْتَاوِ	تَأَوِّياً تَآوِياً إِئْتِواءً
المخاطب	أَوَيْتَ أَوَيْتُما أَوَيْتُمْ	أُوِيتَ أُوِيتُما أُوِيتُمْ	تَأْوِي تَأْوِيَانِ تَأْوُونَ	تُؤْوَى تُؤْوَيَانِ تُؤْوَوْنَ	إِئْوِ إِئْوِيا إِئْوُوْا	إِئْتَوى إِسْتَأْوى	يَأْتَوِي يَسْتَأْوِي	إِئْتَوِ إِسْتَأْوِ	إِئْتِواءً إِسْتِئْواءً
المخاطبة	أَوَيْتِ أَوَيْتُما أَوَيْتُنَّ	أُوِيتِ أُوِيتُما أُوِيتُنَّ	تَأْوِينَ تَأْوِيانَ تَأْوِينَ	تُؤْوَيْنَ تُؤْوَيَانِ تُؤْوَيْنَ	إِئْوِي إِئْوِيا إِئْوِينَ	اسم الفاعل آوٍ(أَلْآوِي) ـــ آوِيانِ آوُونَ ـــ آوِيَةٌ			
المتكلم	أَوَيْتُ أَوَيْنا	أُوِيتُ أُوِينا	آوِي نَأْوِي	أُؤْوى نُؤْوى		اسم المفعول مَأْوِيٌّ ـــ مَأْوِيَّةٌ			

تصريف المهموز واللفيف المفروق

Söz vermek, Tekeffül etmek

	الماضي المعلوم	الماضي المجهول	المضارع المعلوم	المضارع المجهول	الأمر	المزيدات			
الغائب	وَأى وَأَيا وَأَوْا	وُئِيَ وُئِيا وُؤُوا	يَئِي يَئِيانِ يَؤُونَ	يُوأَى يُوأَيانِ يُوأَوْنَ		وَأى واءَى أَوْأى	يُوَئِّي يُوَائِي يُوئِي	وَأْ وَاءِ أَوْءِ	تَوْئِيَة مُوَاءَاة إيئَاء
الغائبة	وَأَتْ وَأَتا وَأَيْنَ	وُئِيَتْ وُئِيَتا وُئِينَ	تَئِي تَئِيانِ يَئِينَ	تُوأَى تُوأَيانِ يُوأَيْنَ		تَوَأَّى تَواءَى إتَّوأَى	يَتَوَأَّى يَتَواءَى يَتَّوَئِي	تَوَأْ تَوَاءَ إتَّوَا	تَوَئِّياً تَوائِياً إتِّوِيَاءً
المخاطب	وَأَيْتَ وَأَيْتُما وَأَيْتُمْ	وُئِيتَ وُئِيتُما وُئِيتُمْ	تَئِي تَئِيانِ تَؤُونَ	تُوأَى تُوأَيانِ تُوأَوْنَ	إ إيا أوا	إئْتَأَى إسْتَوْأَى	يَئْتَإِي يَسْتَوْئِي	إئْتَإ إسْتَوْإ	إئْتِئَاءً إسْتِيئَاءً
المخاطبة	وَأَيْتِ وَأَيْتُما وَأَيْتُنَّ	وُئِيتِ تُئِيتُما وُئِيتُنَّ	تَئِينَ تَئِيانِ تَئِينَ	تُوأَيْنَ تُوأَيانِ تُوأَوْنَ	إي إيا إينَ	اسم الفاعل واءٍ (اَلْوائِي) ـــ وائِيانِ واؤُونَ ـــ وائِيَةٌ			
المتكلم	وَأَيْتُ وَأَيْنا	وُئِيتُ وُئِينا	أَئِي نَئِي	أُوأَى نُوأَى		اسم المفعول مَوْئِيٌّ ـــ مَوْئِيَّةٌ			

Yararlandığımız Kitaplar

Kitap Adı	Yazar	Basıldığı yer ve tarih
1- جَامِعُ الدُّرُوسِ الْعَرَبِيَّةِ	اَلشَّيْخُ مُصْطَفَى الْغَلاَيِينِى	1982 16. baskı Asriye matbaası Sayda Beyrut
2- مَبَادِئُ الْعَرَبِيَّةِ	اَلْمُعَلِّمُ رَشِيدُ الشَّرْتُونِى	1964 10. Baskı Katolikiye Matbaası Beyrut
3- اَلْمِنْهَاجُ فِى الْقَوَاعِدِ وَالْإِعْرَابِ	مُحَمَّدُ الْأَنْطَاكِيُّ	4. Baskı Beyrut
4- شَرْحُ ابْنِ عَقِيلٍ	بَهَاءُالدِّينِ عَبْدُاللّهِ بْنُ عَقِيلٍ	1958 10. Baskı Saadet Matbaası Beyrut
5- شَرْحُ قَطْرِ النَّدَى وَبَلُّ الصَّدَى	اِبْنُ هِشَامِ الْأَنْصَارِيُّ	İstanbul

6- Türk Dilbilgisi - Prof.Dr. Muharrem Ergin - 1977 Güryay Matbaacılık - İstanbul

7- Örnek Dilbilgisi - Baha Dürder - Haydar Ediskun - 1975 Yükselen Matbaacılık - İstanbul

8- Dilbilgisi Lise II- Tahir Nejat Gencan - Ahmet Sait Basımevi - İstanbul

9- Arap Dilinde Edatlar - Hasan Akdağ - Tekin Kitabevi - Konya

10- Arap Dilinde Fiiller - Hasan Akdağ - Tekin Kitabevi - Konya

